

GOVERNMENT OF INDIA

DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY**

Acc. No. 27195.

CALL No. Sa 4 V. / Bha. / V.V.

D.G.A. 79.

THE
SIDDHANTA KAUMUDI

OR

BHATTOJI DIKSHITA,

EDITED AND TRANSLATED INTO ENGLISH

BY
SRISA CHANDRA VASU,
AND
VĀMAN DĀS VASU.

Vol. II., Part II.

(VERBS.)

2945

So. 4V
Bha/V.V.

PUBLISHED BY
THE PANINI OFFICE, BHUVANESHWARI ASHRAM
ALLAHABAD:

PRINTED AT THE UPPER INDIA PRESS, ALLAHABAD.

1907.

All rights reserved

6 of 10

Acc. No. 57195

Acc. No. 57195

Date.....16.7.57.....

Call No. 541.5 541.5

6/21/22

B-ha/V. ✓

FORE WORD.

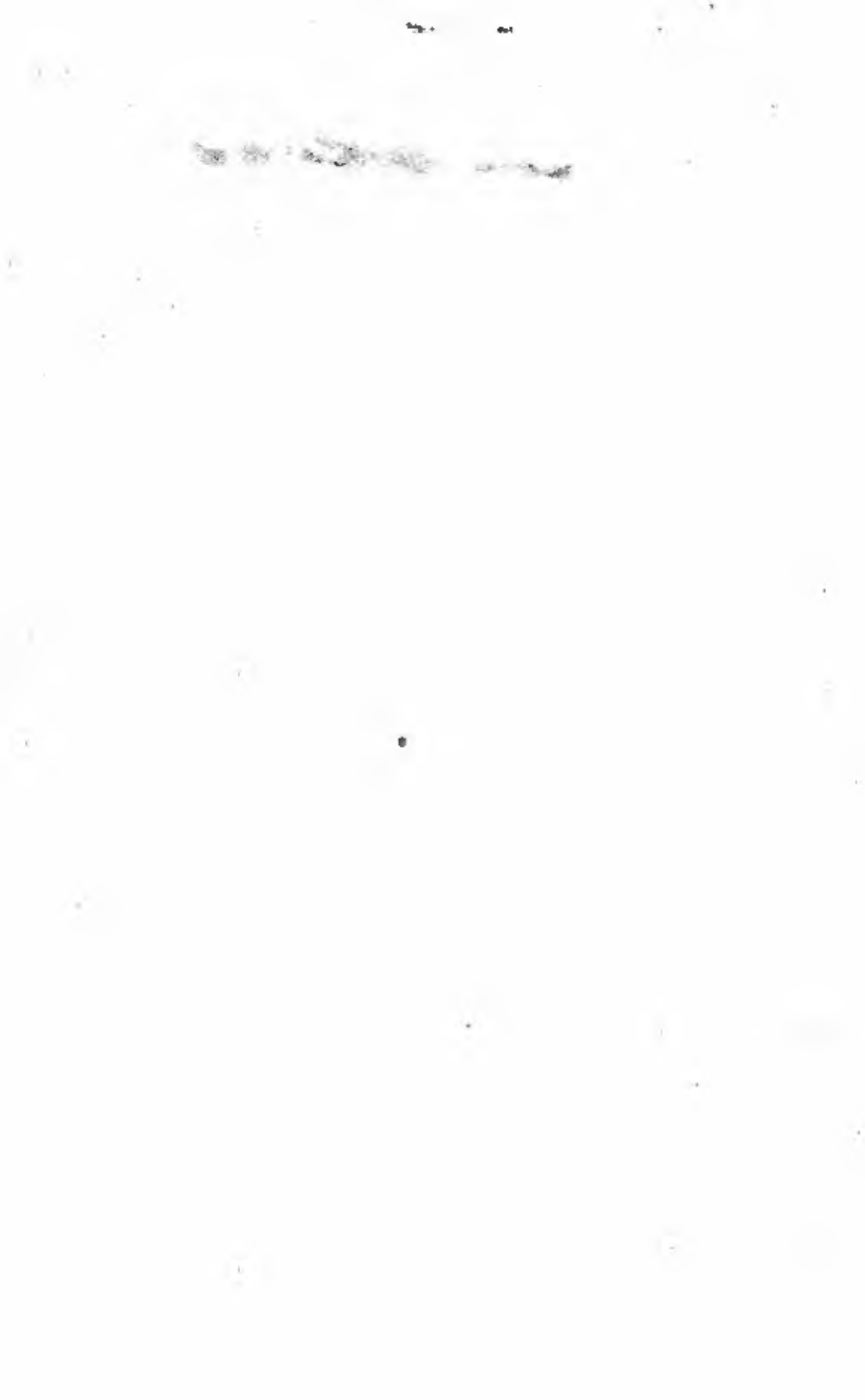
This part contains the Kridanta affixes: or those affixes which are applied directly to roots in order to form substantives. In addition to the affixes given in Panini's Grammar, it contains some 800 sūtras relating to the Upādi affixes. This portion is complete in itself and may be studied separately from the rest of the book.

1st January, 1907.

S. C. V.

B. D. V.

THE SIDDHĀNTA KAUMUDĪ.

VOLUME II.

PART II.

अथकृदन्तप्रकरणम्

THE KRIDANTA AFFIXES.

CHAPTER I.

२८२९ । धातोः । ३ । १ । ९१ ।

आ हुतीयसनाहोरेचिकारोऽयम् । 'तलोपपद'वहनीत्यम्' (२८२९) । 'कृदन्ति' (३०३) ।

2829. As far as the end of the Third Book reckoning from the present aphorism, the affixes treated of are to be understood as coming after some verbal root.

This is an Adhikāṣa Sūtra. All these verbal affixes are broadly divided into two parts कृद् and कृत्य affixes, which will be described later on.

Here we must again repeat the two sūtras that follow it in the Ashtādhyāyī, namely, III. 1. 92. S. 781; and III. 1. 93. S. 374,

२८ २९ । क । तलोपपद'वहनीत्यम् ॥ ३ । १ । ९२ ॥

2829A. Here a word exhibited in the locative case is called an upapada or a dependant word.

२८ २९ । क । कृदन्ति ॥ ३ । १ । ९३ ।

2829B. Any affix except *tin* is called *krit*.

२८३० । वा सकृपोऽखियाम् । ३ । १ । ९४ ।

परिभाषेयम् । कृदन्तिनात्वादिचिकारेऽसकृपोऽपकादप्रत्ययवदुत्कर्त्तव्यं वाचको वा स्वास्त्वनादिचिकारो कर्त्तव्यः ।

2830. In this portion of the sūtras, in which there is a reference to verbal roots, an affix which is calculated to debar a general one, not being of the same form, optionally debars it; but not so in the case of feminine affixes (III. 3. 94, &c.)

Note.—Thus the affixes वृत् and वृत् (III. 1. 133) are general affixes applicable to all roots in forming nouns of agency; and the sūtra III. 1. 133 which ordains these affixes, is an *utarga* or a general rule; while the sūtra III. 1. 135 ordaining the affix क् after verbs having a penultimate इ vowel, and the roots कृ, ग्री and कृ is an *apavāda* or a special aphorism. In the latter case, therefore, optionally we may have the affixes वृत् and वृत् also. Thus विचि is a root that has a penultimate इ belonging to the pratyābhāra वृत्; and therefore, in forming the noun of agency from it, the affix क् will have to be applied by rule 135 of this chapter already mentioned; thus विचि + क् = विचिक् + क् = विचिक्; but this special rule, however, does not debar the operation of the general rule, and we have optionally विचिक् + वृत् = विचिक्क; and विचिक् + वृत् = विचिक्क nom. sing. विचिक्का.

२८३१ । कृत्याः । ३ । १ । २५ ।

अधिकारीयं वृत् का माह ।

2831. From this aphorism, as far as the aphorism वृत् वृत् (III. 1. 133), all the affixes treated, will get the name of *Kṛitya*.

This defines the class of affixes known as *kṛitya*, a subdivision of *kṛit* affixes. These are certain affixes like क्त, कर्त्तृ, &c., which may be treated as declinable verbal terminations. (III. 4. 70). The word formed by them may be called Passive Potential Participles or Future Passive Participles.

२८३२ । कर्त्तरि कृत् । ३ । ४ । ६३

कृत्यायाः कर्त्तरि स्वार्थिणि माह ।

2832. The affixes called '*Kṛit*' are used in the sense of agent.

The words formed by *kṛit* affixes have the sense of agency. When no other special sense has been assigned to them by any rule, then this rule will apply, and fix the force of the affix. This rule will not, therefore, apply to *kṛit* affixes like वृत् (III. 2. 5 and 6) to which a special sense has been assigned, but affixes like वृत् and वृत् &c., (III. 1. 133). Thus कारकः means a 'doer'; कर्त्ता 'an agent'; कर्त्तृ 'one who causes happiness'; ग्रही 'who seizes'; पचः 'who cooks.'

The following sūtra, however, makes an exception to this general sense of *kṛit* affixes.

२८३३ । तयोरेव कृत्यक्तसंज्ञयोः । ३ । ४ । ७० ।

इति नामकर्मोपेक्षेयं स्यात् ।

2833. The affixes called '*kṛitya*' and the affix '*kta*' and those that have the sense of '*khal*', have only these last two senses, namely, an action and an object, (*bhāva* and *karma*).

Note.—The word *तयो* 'of those two' refers to *भाव* 'an Impersonal act', and *कर्तृ* 'object'. The word *एव* 'only' is used in the sūtra to exclude the word 'agent' from it. Thus *कर्तव्यः कटो भवता* 'the mat must be made by you'; *भोक्तव्यः शोदनो भवता* 'the rice must be eaten by you'. Here the affix *तव्य* has the force of denoting the object; we may, therefore, call it the Potential Passive Participle affix. So also *आशितव्यं भवता* 'you must eat'; *शयितव्यं भवता* 'you must lie down'. Here the sense of the affix *तव्य* being that of the action itself, which being Impersonal, is in the singular number: as it is one only, and neither male nor female, there is, from the nature of the case, a singular affix, and the neuter gender is employed.

Similarly the affix *क्त* denotes both the object and the action; *कृतः कटो भवता* 'the mat is made by you'; *भुक्तः शोदनो भवता* 'the rice is eaten by you'. Here *क्त* is used with the force of denoting the object and may be called the past passive participle.

Similarly *त* may be used in denoting the mere act; *आशितं भवता* 'you sat'; *शयितं भवता* 'you lay down'.

Similarly the affixes having the sense of *सल* (III. 3. 126) denote both the object and the Impersonal act. In the following examples the affixes denote the object; *द्वैपरकरः कटो भवता* 'this mat is made, by little at a time, by you'; *सुकरः* 'what is made with ease'; *दुष्करः* 'what is made with difficulty'. In the following examples the affixes denote the act; *द्वैपदाहंभव* 'भवता' and *स्वाहंभव* 'भवता'.

After transitive verbs, the *kritya*, the *kta* and the *bhādartha* affixes only denote the object, but never denote the *भाव* or 'an Impersonal action'.

२८३४ । तव्यत्तव्यानीयरः । ३ । १ । ९६ ।

भातेरेते प्रत्ययाः तव्यः । तकाररेको स्वरर्ध्वः । रधितव्यम् । एवनीयं तव्यः । भावः शोस्वर्गिकत्वेक वचनं क्रीडत्वं च । तव्यत्तव्यानीयो वा धर्मस्त्वया । ' * वसेस्तव्यत्कर्तरि सिञ्च * ' । वसतीति वरस्त्वयः । ' * केतिवर उध्वध्वानम् * ' । पचेतिन तायाः पक्तव्यः । भिदेतिनतः सरसतः शेषव्याः । कर्तृणि प्रत्ययः । वृत्तिकारस्तु 'कर्तृकर्तरि चायमित्यते' इत्याह । दृष्टाव्यविवक्षम् ।

2834. The affixes *तव्य*, *तव्य* and *अनीयर* come after verbal roots.

The phrase 'after verbal roots' is understood in this aphorism by *anuvṛitti* from sūtra 2829. The final letters *वृ* of *तव्यम्* and *र* of *अनीयर* are for the sake of indicating accent, being merely diacritical letters. The letter *वृ* indicates svarita accent (VI. 1. 185) and the letter *र* indicates penultimate, udatta accent (VI. 1. 217); these being exceptions to the general rule of accent given in III. 1. 3.

Thus *एव + तव्यम् = रधितव्यम्*, and *एव + तव्यम् = रधितव्यम्* 'must be increased'; *एव + अनीयर = रधनीयरम्* 'must be increased'. In these cases the sense being that of the Impersonal action itself or *bhāva*, there is neuter gender singular number.

When karma or object is denoted by these affixes, we have the example धर्ममा or चरनीये चरन्त्वया "The dharma must be acquired by thee." Here the affixes have a Passive designation.

Vart.—The affix वसन् when coming after the verb वच् 'to dwell' in marking the agent, is treated as if it had an indicatory व. The force of व् is to cause vṛiddhi. Thus वच् + वसन् = वासन् 'a dweller'. Here the word is in the masculine gender, as the force of the affix is that of the agent, and not as it generally has that of an act or object (III. 4. 70).

Vart.—The affix वेत्तिन् should be enumerated in addition to those already enumerated in this aphorism. Thus चवेत्तिना वाचना 'kidney beans fit to be cooked', विदेत्तिना वरतः 'the woods are apt to be split, i.e., fragile'. This affix is to be employed when it is intended to express an object alone (i.e., in the passive sense) and cannot be employed like those enumerated above to denote also the action. The author of Kāśikā says that the affix is used in the Reflexive sense (karma-kartari). But this is opposed to the Bhāṣya.

२८३५ । कृत्यचः १ इ । ४ । इत् ।

उपकर्तृत्वान्निमित्तात्परत्वाच्च उत्तरस्य कृत्यस्य यस्य चावत्त्वात् । प्रवाचीयत् । 'अचः' कित् । प्रवाचः । 'निर्विद्वत्' इति चोक्तम् । 'अचः' परत्वाभावात्कारिणो व्यवसायिभ्यामादिष्वचत् । परत्वरुदत् । पूर्वस्य च्चत् । निर्विद्वत् ।

2835. The *v* of a Kṛit affix, preceded by a vowel, is changed into *ch*, when it follows an alterant upasarga.

The following are the specific Kṛit affixes in which 'this change takes place.—अच (च), वाच (वाचच् &c. VII. 2. 82), प्रवाची (III. 1. 96) चत्, (III. 3. 111) इति (चिचि III. 2. 78, &c.) and the substitutes of निष्ठा (VIII. 2. 42).

Thus

अचः प्रवाचच्, चित्वाचच् प्रवाचच् चित्वाचच् वाचः प्रवाचवाचच्, चित्वाचवाचच् वाचीच प्रवाचीयच्, चित्वाचीयच् चत् चित्वाचि, चत्चित्वाचि इति प्रवाचिन्, प्रवाचची, चित्वाचिन्, चित्वाचिची निष्ठादेशः इतिच, चित्तीच, इतिचवाच् चित्तीचवाच् Long *ī* by VI. 4. 66.

Why do we say अच 'preceded by a vowel'? Observe मनुष्यः the Nishthā of मन्च् । It is thus formed: मन्च् + चच् = मन्च् + च = मन्च् + च् (VII. 2. 45, the root मन्च् is read as टुच् मन्च्चो ह्रस्वे in the dhātupāṭha, having an indicatory च्चो thus giving scope to the rule). मन्च् + च = मन्च् + च (The च substitution being considered asiddha, the च of मन्च् is elided by VIII. 2. 29. and then there is gutturalisation by VIII. 2. 30) = मन्चः ।

Vart.—The word निर्विद्वत् should be enumerated in this place. As निर्विद्वत्वेति अचश्चोक्तः । निर्विद्वत्वेति अचश्चोक्तः । Here the च does not come after a vowel but after व् of विद्, and so the rule would not have applied to it. This vārtika

makes the rule applicable to this व also. Thus निर्विद् + व = निर्विद् + व (VIII 2. 42. S. 3016) = निर्विद् + व = निर्विद्वः. The व is changed also to व.

२८३६ । सेविभाषा । ८ । ४ । ३० ।

उपपत्त्याग्निनिष्ठात्परस्वः स्याद्विहितोऽयः कृतस्वस्य मन्त्र को वा स्यात् । प्रयापकीयन् प्रयापनीयन् । विहितपिबेयत् किम् । यका ज्ञानधाने स्या स्यात् । प्रयापकात् परव । वृत्ति 'दूर उपवर्गस्य' व 'दृष्टकृतम्' । दुर्यापनम् । दुर्यापनम् ।

2836. The व् of a Kṛit-affix ordained after a causative verb (प्रवर्त), is optionally changed to व् when it comes after an alterant upasarga.

Thus प्रयापयन् or प्रयापयन्, परिवापयन् or परिवापयन् प्रयापयन् or प्रयापयन्, प्रयापनीयन् or प्रयापनीय, जप्रयापयिः or जप्रयापयि, प्रयापयि or प्रयापयि.

Why have we used the word विहित 'ordained' in explaining the sūtra? Because the change takes place, even where the कृत् affix does not follow directly after the affix वि but where a third affix such as व् intervenes. As प्रयापयन् परव. The वेः being in the ablative, under the ordinary rule of interpretation (I. 1. 72), the kṛit-affix should come immediately after वि. For the purposes of causing the change of व् to व्, the word दूर is not considered to be an upasarga. This has already been taught before, (see vārtika under VIII 4, 16 S. 2231). Thus दुर्यापयन् or दुर्यापयन्.

२८३७ । हलन्तेषुपधात् । ८ । ४ । ३१ ।

हलादेशिपधात्कुम्भस्वाचः परस्व को वा स्यात् । प्रयोपकीयन्-प्रयोपनीयन् । 'हला' किम् । प्रोदकीयन् । 'रुपयन्' किम् । प्रयपनीयन् ।

2837. A kṛit-affix, coming after a verb, which begins with a consonant and has a penultimate ह् vowel, changes optionally its व् which is preceded by a vowel, into व्, when it comes after an alterant upasarga.

The phrase कृतस्वः is understood here. Thus प्रयोपनीयन् or प्रयोपनीयन्, परि कोपयन् or परि कोपयन्.

Why do we say हला 'beginning with a consonant'? Observe प्रोदकीयन्, and प्रोदकीयन्, where the change is obligatory, under VIII. 4. 29. These are from ईह चेष्टाचरण and ऊह विवर्त.

Why do we say 'रुपयन्' 'having a penultimate ह् vowel'? Observe प्रयपनीयन् and परिपयन्; no option.

Note.—The word हला in the sūtra should be interpreted as हलादेश, and not as ordinarily "after what ends in हल" = For an रूपयन् verb implies that it ends with a consonant, and so the employment of the word हला in the text would have been useless had it meant हलपदात्.

२८३८ । इजादेः सनुमः । ८ । ४ । ३२ ।

सनुमत्तेष्विति ऋदि इजादेर्इत्सन्नादिदिशे वा ऋत्स्वस्वीय । मेद्बुवधीदम् । 'इजादेः' ऋिम् । 'सगिबवर्ध' । प्रमङ्गनीयम् । दुग्धदहनमुत्पादोपलभकम् । 'अट कुष्माङ्'-(१८७) इति वृत्तेऽप्येवम् । सेनेह व । मेष्मन् । इह तु स्वादेशः । मोष्मन् ।

2838. A *kṛit*-affix ordained after a verb beginning with an इव् vowel, having the augment भुव् in it, and ending with a consonant, changes its व into व when preceded by an alterant upasarga.

The word इवः of the last sūtra is understood here. But contrary to the construction put upon it in the last sūtra, here it means इत्स्वाद्, by the natural rule of construction as given in I. 1. 72. We must interpret it so here, because it is impossible for an इजादि root to commence with a इव् ; while to have done so in the last aphorism would have been redundant.

Thus मेद्बुवधीयत्, चरेकङ्कत् from इकि वन्धर्त्; the भुव् is added because it is इतिद् । The rule will not apply to मेष्मन् but it will apply to मोष्मन् from मृष्मन्पूर्वे where न् or the nasal is part of the root. The भुव् here means the anusvāra generally as also in sūtra (VIII. 4. 2). Therefore though the change would have been valid by the general rule, (VIII. 4. 29) this sūtra makes a निवन् or restriction. That is, only in the case of इजादि वन्ध् verbs the change takes place, not in other वन्ध् verbs. Thus प्रमङ्गन्, परिमङ्गन् from the root मणि वर्ध'ते ।

Note.—This rule does not affect rule VIII. 4. 30, relating to वपन् verbs, for those verbs cannot be said to end with a consonant. Moreover, we have used the word निवन् in explaining the sūtra, in order to indicate this fact, that the *kṛit*-affix must be ordained after a consonant-ending verb. In the case of causative verbs, the *kṛit*-affix is ordained after a vowel-ending (चि) verb, and the vowel is elided after the adding of the affix. So that before the adding of the affix, the verb did not end in a consonant.

२८३९ । वा निंसनिक्षनिन्दाम् । ८ । ४ । ३३ ।

वर्त्त नत्वं को वा स्वारद्धि चरे । प्रक्षितितम्भन्-प्रक्षितितम्भन् ।

2839. The व of चि 'to kiss' निष् 'to be angry' and निन्द 'to blame' is changed to व optionally, when preceded by an upasarga having in it a cause of change.

Thus प्रक्षितितम्भन् or प्रक्षितितम्भन्, प्रक्षिन्नन् or प्रक्षिन्नन्, प्रनिन्दन् or प्रनिन्दन् ।

Note.—These verbs are written with व in the Dhātupāṭha, and therefore by rule VIII. 4. 14 ante, the change of व into व would have been obligatory. The present sūtra makes it optional. The root चिचि means 'to kiss', चिचि रोषे, and चिचि क्रुधावाद् ।

२८४० । न आभूषकनिगमिष्यायिवेषाम् । ८ । ४ । ३४ ।

इत्थीः कृत्स्नस्य चो न । प्रभातीयम् । प्रभवनीयम् । 'चू' च वेदे इदमभिपद्यते । यदुक्तं प्रभवनीयः
लोभः । 'प्रभवन्माहीनामुपलब्धवान्' । प्रभातीयम् । 'कृत्वाः यत्नं चो वा' इत्युक्तं यत्नप्रव-
रणेपरि उद्योग्यम् । यत्नस्याधिक्यत्वेन कृत्वात्प्रवधानात् यत्नम् प्रभवानीयम् ।

2840 The च of a kṛit-affix is not changed to च, though preceded by an upasarga having in it a cause of change, when the affix is added to the following verbs : न 'to shine', भू 'to be', चू 'to purify', कृति 'to be brilliant', गति 'to go', स्वादि 'to increase', शेप 'to shake'

This rule is an exception to VIII. 4. 29. Thus:—

भा, प्रभातीयम् परिभाषम् । भू, प्रभवनीयम् परिभवम् । चू, प्रचवनम्, परिचवनम् ।

Isht.—The verb चून् is to be taken and not the verb चूक् । In the case of the latter the change is obligatory, as, प्रचवनीयः लोभः ।

कृति प्रवचनम्, परिचवनम् । गति प्रवचनम्, परिचवनम् ।

स्वादि प्रव्यावनम्, परिव्यावनम् । शेप् प्रवेधनम्, परिवेधनम् ।

Vdnt.—The above roots, even when in the Causative, do not change the च of their kṛit-affix. As प्रभापनीयम्, परिभाषनम् । There is no change in प्रववा नीयम् also. It is derived from the root लज्जान् with the prefix प्र । The च is replaced by न by a vārtika in the Mahābhāṣya under II 4. 54; and the position of this vārtika is taught there also, namely, that it should be read in the subdivision of asiddhas (VIII 2. 1) just at the close of the च change rules. Therefore च being considered asiddha, the च is not changed to च because a न intervenes or rather is still considered to intervene between the र of प्र and च । Had the root been कृष्ण् no rule would have prevented the change of च to च in प्रववनीयम् and the form would be प्रववाचीयम् See II 4. 54. S. 2436.

When the च् is changed to च् in च् the च of च् is not changed. Thus प्रववन्, परिचवन् । The च् ordained by VII. 1. 60, is elided by VI. 4. 24, and च् changed to च् by VIII. 2. 36.

Why do we say चान्तरम् ? Observe प्रचवन्ति, परिचवन्ति । The word चान्तरम् is taken in order that the prohibition may apply to words like प्रचवन्ति, which did and with च् though the च has been changed by other rules, and is no longer visible. For here the च् of च् is changed to च् by VIII. 2. 36, and then this च् is changed to च् by VIII. 2. 41; and the च् is added by VII. 1. 60.

२८४१ । कृत्यल्युटो बहुलम् । ३ । ३ । ११३ ।

आत्मनेपदं कर्त्तव्यम् चूर्णम् । द्विवचने कर्त्तव्यं क्रियः ।

2841. The affixes called 'kṛitya' (III. 1. 95) and the affix 'lyut', are diversely applicable.

By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus *krīṭya* affixes are ordained to come when an 'act' or an 'object' is to be expressed, but they come also when the *kāraka* is other than the objective. Thus कानीयं चूर्चम् 'powder for bathing'; ब्राह्मणेयदानाय 'a Brāhmaṇa to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brāhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case; so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, कृद् is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोजनः दानाय 'halls for eating of kings'; राजभोजनानि वारिणि 'dresses to be worn by the 'king'.

By using the word 'diversely', even the *krīṭ* affixes are applied in places other than those expressly ordained. Thus वाक्पात्राद् दिते = वाक्पात्रकः । नलेषो यत्ते = नलेषोरकः । For accent see VI. 2. 150.

To the root वद् with the upapada नद् (the negative Particle न्) would have been added the two affixes वद् and ववद् under sūtra III. 1. 106. § 2854. This sūtra ordains वद् only; and that also, when the sense is that of censure. The irregular form ववद् therefore is for both these purposes.

Thus ववद्वाच 'a trifling son'. Why do we say "when condemnabale"? Observe ववद्वाचं पुत्रनाम 'the name of the teacher is not to be uttered'. The name of the teacher is neither condemnabale nor incapable of utterance. But it is not polite for the pupil to utter the name of the teacher. As says the verse of the Śmṛiti:—

"Let the person desirous of prosperity not take his own name, or his teacher's name, or the name of a great miser, or of an elder son or wife."

ववद् । अथोदत् । ३ । १ । ८३ ।

ववद्वाक्पात्राद् दितेवाद् । ववद् । ववद् । ववद्वाचं ववद्वाचम् । ववद्वाचं ववद्वाचम् । ववद्वाचं ववद्वाचम् ।

2842. The affix वद् comes after a root that ends in a vowel.

The letter द् of this affix is indicative showing that the udātta accent falls on the first vowel (VI. 1. 213); thus वा + वद् = वैव noun sing, वैवद् 'what is to be sung'; so also वैवद् 'what is to be drunk'; ववद् 'what is to be conquered'. The वा of वा and वा is changed into व by VI. 4. 65.

Note.—Why do we say 'that ends in a vowel'? By III. 1. 374, a root ending in a consonant takes ववद् affix instead of वद्; reading these two aphorisms together, the conclusion to be drawn is that the affix वद् comes

२८४४ । पोरदु पथात् । ३ । १ । ८८ ।

पदार्थाद्गुणवादाद्वत् । यत्तेजसात् । यत् । लभ्यत् । 'X वाहुवन्धनमथाकल्पत्' ।
अतो न यत् । तस्य द्वावयत् स्युरेव ।

2844. The affix **यत्** comes after a root, which ends in a labial letter preceded by a short **अ**.

This debars **यत्**; thus **यत् + पठ् = पठ्यत्** 'to be sworn', **लभ् + यत् = लभ्यत्** 'to be acquired'.

Note.—Why do we say 'which ends in a labial'? Because if a root ends in any other consonant, though preceded by a short **अ** the root will take **यत्**; thus **यत् + वक्त् = वाक्यत्** 'what is to be cooked' **वाक्यत्** 'speech'.

Why do we say 'when preceded by a short **अ**'? When preceded by any other vowel it will take **यत्**, thus **क्रुत् + यत् = क्रोध्यत्** 'to be angry', so also **रोष्यत्** 'to be concealed'.

The word **यत्** is used in the sūtra in the original. The force of **त्** here is, by I. 1. 70, that short **अ** having one mātrā or prosodial length is to be taken and not long **आ**. Therefore, after the root **आप्** 'to obtain', we have **यत्** and not **यः**, thus **आप्यत्** 'to be reached' i.e. 'attainable'.

In the sūtra III. 1. 94 s. 2830, we have used the word **अवयवः**. But it must be understood that the indicatory letters do not make two affixes *avayava*, whose efficient parts are identical. Therefore **यत्** and **यवत्** are *avayava* affixes; and one will debar the other. And so there will be no **यवत्** added to those roots. But the affixes **लभ्यत्**, &c., are not debarrd, and they will certainly come after those roots.

Note.—Why do we say 'not being of the same form'? Because if two affixes have the same form, the present rule will not apply; and in the case of such affixes, the special affix will debar the general affix. Thus the affixes **यत्** and **यः** are, when stripped of their indicatory letters, affixes having the same form i.e. **य**, and therefore the sūtra III. 2. 1 ordaining **यत्** as a general rule, will be always debarrd by sūtra III. 2. 3. ordaining **यः**, as the latter is a special sūtra applicable only to those roots which end in long **आ**, or which are simple roots not compounded with any preposition. Thus **दो + दा + यः = दीयः** 'giver of cows'. So also **अन्धवदः** 'blind-giver'. In these cases we cannot have the affix **यत्**.

It follows from this sūtra as a necessary corollary, that the addition of indicatory letters does not make two or more affixes dissimilar in form (*अवयवः*) when their essential effective element is the same. Thus the affixes **यत्**, **यवत्**, **यः**, &c. are similar.

Why do we say 'but not so in the case of feminine affixes'? Because in the case of feminine affixes, a special affix will debar a general affix, though they may be dissimilar in form. Thus sūtra III. 3. 94, ordaining **निङ्** in forming feminine nouns from roots is a general or *utsarga* rule,

while sūtra III. 3. 102 ordaining **ञ** after roots that have already taken some affix is a special or *aparāda* rule, and though **ञ** and **ञि** are dissimilar in form, they being feminine affixes, the former will always debar the latter. Thus the compound desiderative roots **चिदीर्ये** and **चिदीर्ये** will form feminine nouns in **ञा** and not by **चिदीर्ये**. Thus **चिदीर्ये** and **चिदीर्ये** and not **चिदीर्ये**, &c.

२८४५ । आढो यि । ३ । १ । ६५ ।

आढः परस्व लभेत्स्वादादी प्रत्यये चित्तिहे । इति ह्रस्वद्वयपञ्चमाभावात् परस्व । आढ-
ल्लो गोः ।

2845. The augment **इ** is added to **लम्** preceded by **आ**, before an affix beginning with **र** *

As **आल्लम्** लो गोः । The **इ** is added before the addition of the affix, and by so doing **लम्** becomes **लम्** and thus loses its character of having a penultimate **ञ**, and therefore by III. 1. 124, we shall have **लम्** affix, and not **लम्** affix by III. 1. 98.

Note.—Had the **इ** been added *after* the addition of the affix, then **लम्** would be added by III. 1. 98. Though in both cases the form will be **आल्लम्**, the difference will be in the accent: **लम्** would throw the acute on the first syllable, (**ल्लो** गोः); while, as a matter of fact, the word has svarita on the final, thus instead of **आल्लम्** (VL. 1. 213. and by VI. 2. 139), which **लम्** gives, we have **आल्लम्** (**ल्लो** svar).

Note.—Why do we say 'when preceded by **आ**'? Observe **ल्लम्** । How do you explain **ल्लम्** **आल्लम्**? All rules are optionally applied in the Vedas. Or **आल्लम्** may be explained by saying that the **इ** having been added, is again dropped.

२८४६ । उपालप्रशंसायाम् । ३ । १ । ६६ ।

उपलम्भाः वायुः । 'सुखी' चित् । उपलम्भुं यत्न उपलम्भा ।

2846. The augment **इ** is added to **लम्** preceded by **उप**, before **र**, when the reference is to something praiseworthy.

As **उपलम्भाः** वायुः । (These words are formed by **लम्** and have svarita on the final.) Why do we say 'when referring to something praiseworthy'? Observe **उपलम्भाः** this is formed with the **लम्** affix (III. 1. 98), and means "capable of being perceived."

२८४७ । शक्तिसहोश्च । ३ । १ । ६७ ।

शक्नन् । सहन् ।

2847. The affix **लम्** comes after the roots **शक्** 'to be able', and **सह** 'to bear'.

Thus **शक्नन्** 'possible' **सहन्** 'endurable'.

२८४८ । गदसद्वरयसश्चानुपसर्गे । ३ । १ । १०० ।

गदच् । वदच् । चर्यच्, * चरेदकिचागुरी * । आचर्यो देवः । गन्तव्य इत्यर्थः । 'अगुरी' किच् । आचार्यो गुरुः । वदेतिव्यसार्थच् । वेषवर्णाभ्यां वृद्धिति । प्रयाज्यच् । निवृत्तीत्यादिषु । तेन 'तत्तत् न वदेद्विनियमश्च' इति वार्तिकप्रयोगात् । एतेन 'अभिवक्ष्यस्य नाप्युद्धृतिः' । 'एवयानिदृश्या ननु द्विज-चक्षुषा' इत्यादि आशङ्क्यात् । भिद्ये चाप्युद्धृति वा ।

2848. The affix च् comes after the roots गद् 'to speak', वद् 'to be mad', चर 'to go, to eat', and 'वस to restrain', when these roots do not take any preposition.

Thus गैदच् 'what is to be spoken, i.e. prose'; वदच् 'w.do', चर्यच् 'what is to be followed, चैवच् 'what is to be restrained'.

Why do we say 'when not preceded by a preposition'? When compounded with an upasarga, these roots will take वच्, thus प्रगाद्वच्, प्रचार्यच् &c.

The root वच् would have taken the affix च् by III. 1. 98 also, as it ends in च् and is preceded by च्, its separate enumeration in this sūtra is in order to show, that the compound verb वच् will not take the affix च्. Therefore with regard to वच्, this is a *nyāyama* or restrictive rule and not a *vidhi* or original rule. Thus अद्यावच् । Exception, however, must be made in the case of the preposition नि । There the affix च् is added and not वच्, as we find the form निनिवक्ष्यच् used in a *vārtika*. For this reason the form अभिवक्ष्य is not without authority. As in the sentence एवयानिदृश्या ननु द्विजचक्षुषा ।

Or these forms can be explained not as *kritya* words formed by च् added to the root वच्; but as *Taddhita* words formed by वच् added to the noun निवच् (IV. 4. 98).

Vart.—The root चर when preceded by the preposition आच् takes the च् affix when the sense is not that of a preceptor', thus आचार्यो देवः 'an approachable or communicable country'. But when the sense is that of a teacher' the root takes वच्; thus आचार्यः 'a preceptor'.

२८४९ । अचक्षपक्षयवयो गह्वर्यपशितव्याविरोधिषु । ३ । १ । १०१ ।

अक्षेत्तुपपदे वदाः पुषि- (२८४८) इति चत्त्वयोः प्राप्तेर्योर्ध्वेन वेषादि गह्वर्यादिषु पक्षयोर्ध्वेन विवातनच् । अचक्षन् वाचच् । 'गह्वर्य' किच् । अगुह्यं शुभभाक् । तद्धि न गह्वर्यं वचमानर्हं च ।

'आत्मभाक् गुरोर्गर्भं आनातिक्रमयत्येव च ।

अथैकानो न सुहृद्वारण्येच्छापत्यकलत्रयो न'

इति हह्वरेः । पयवा गौः । अचक्षेत्तुपपदेः । वाचवत्पक्षयः । स्तुत्यर्हमित्यर्थः । अविरोधोऽस्ति चत्त्ववत्पक्षयिषये वृद्धो वच् । एतेन चर्यं कथा । वृत्त्याद्याः ।

2849. The words अचक्ष (VI. 2. 160) चक्ष and चैव are irregularly formed, having the sense of 'condemnable', 'saleable' and 'not restricted' respectively.

Thus, अचक्ष 'वाच' 'a censurable or trifling son'. Another and regular form is अचक्षच् 'This is formed by adding the affix च्यच् to the root वच् by III. 1. 106. As अगुह्यं शुभभाक् "the name of an elder should not be uttered."

Here there is no sense of condemnation, but it lays down a precept of good conduct according to the above verse of the smṛiti which declares 'a person desirous of prosperity should not utter the names of himself or of his Guru or of a very miserly person, or of the eldest son or of a wife.' So also पश्यतः 'saleable blanket', पश्या नौः 'saleable cow'. The other and regular form is पापयत्, formed by the addition of यत् and meaning 'praiseworthy'. So also यदेव वर्यो 'courted by hundreds', यद्विंश वर्यो wooed by thousands i.e., there is no restriction as to the number of candidates for the purposes of selection of a husband by a maid: in other words वर्यो = wooed, courted. Courted by hundreds, &c. The other and regular form is वृत्वा from the root वृ 'to choose'. वर्यो means a girl choosing her own husband and is not reserved or shy. The word वर्यो in the sūtra is in the feminine gender, and it is in this gender only that the word is so formed. In the masculine gender, the word is regularly formed; thus वार्यो ऋत्विजः.

२८५० । वह्यंकरवम् । ३ । १ । १०२ ।

वह्यन्त्यनेनेति वस्तुं वक्तव्यम् । 'करवत्' क्विप् । वाह्यन्-बोहव्यम् ।

2850. The word वह्यं is irregularly formed, in the sense of "wherewith something is carried".

The word वह्यं is derived from the root वह 'to carry' and means 'a vehicle' i. e., that by which a thing is carried, as वह्यं वक्तव्यम्. When it does not mean a carriage, the root takes the affix ववत्; thus वाह्यः 'an ox'.

२८५१ । ऋर्यः स्वामिवैश्ययोः । ३ । १ । १०३ ।

'ऋ वर्यो' ऋत्विजद्वयम् । वर्यतेऽपवादः । ऋर्यः स्वामी वैश्यो वा । 'ऋर्यते' क्विप् । ऋर्यो ब्राह्मणः ब्राह्मण इत्यर्थः ।

2851. The word ऋर्य (and वर्य) is irregularly formed when meaning 'lord' and a 'Vaisya'.

The root ऋ 'to go', would have taken ववत् by III. 1. 124; but it takes वत् when the sense of the word formed by it is that of a 'lord or sir', or a man of the 'Vaisya' caste. As ऋर्य स्वामी, 'honored sir' 'ऋर्यो वैश्यः Arya or Vaisya'.

Note.—Though by VI. 1. 213, the affix वत् makes the udātta accent fall on the first syllable of the word, yet in the case of the word ऋर्य, when it means 'lord', the accent falls on the last syllable.

Why do we say 'when it means sir or a Vaisya'? Otherwise the root takes the affix ववत् as ऋर्यो ब्राह्मणः 'the respectable Brāhmana,' i.e., one worthy to be approached or reachable.

२८५२ । उपसर्गो कात्या प्रजने । ३ । १ । १०४ ।

वर्गग्रहणे प्रादकाशा वेदित्यर्थः । उपसर्गो योः । वर्गोपागमौ वृत्तभेदोपागमौ शान्तेत्यर्थः । 'प्रजने कात्या' इति क्विप् । उपसर्गो कायोः । प्रादक्येत्यर्थः ।

2852. The word उपसर्ग is irregularly formed in the sense of "ripe for cover, or ripe for fruition."

The word **उपवर्ग** is formed by adding **वृ** affix to the root **वृ** 'to move', compounded with the preposition **उप**. The word **काश** means having reached the time. The word **प्रसव** means the first conception. Thus **उपवर्ग गौः** 'the cow fit for cover', **उपवर्ग बडवा** the mare fit for the horse'.

Why do we say 'when meaning what has reached the time favorable to conception'? Otherwise the affix **वय** will be used, as **उपवर्ग काशी** 'Kāshī is approachable'.

२८५३ । अजर्यम् संगतम् । ३ । १ । १०५ ।

अजर्यमजर्यतेः अर्तिर्यत्संगतं भेद्विधेयम् । न अजर्योतीत्यजर्यम् । तेन संगतपार्थेयं राणाकथं कुरु भूतम् इति भट्टिः । 'हृदैरजर्यं अर्तोपदिशतदेवमप्यात्र पुनर्भवम्' इत्यत्र तु संगतमिति विधेय-
नप्राप्त्यर्थम् । संगतम् किम् । अजरिता यस्याः । भावे तु संगतार्थं भेदविधेयम् । अजर्यसंगतेन :

2853 —The word **अजर्यम्** (Vi. 2. 160) 'imperishable' is irregularly formed when qualifying the word **सङ्गतम्** 'friendship' expressed or understood.

The word **अजर्यम्** is formed from the root **जृ** by the addition of **वृ** with the force of the agent and affixing the negative particle **अ**, as **अ + जृ + वृ** = **अजर्यम्** the force is not that of **bhāva** (III. 4. 70).

Thus **अजर्यं भोजस्तु सङ्गतम्** 'let our friendship be imperishable'. So also **अजर्यं नार्थसङ्गतम्**. So also Bhatti, "तेन सङ्गतपार्थेयं राणाकथं कुरु भूतम्"—O Rama! quickly make imperishable friendship with that honored one. "The word **अजर्यं** is an adjective qualifying the word 'friendship' expressed or understood. It does not mean friendship for two by any means can not be used in the same sentence, and **अजर्यं सङ्गतं** of Bhatti would have been wrong. Nor is **ajaryam** used in the sense of friendship in the sentence **हृदैरजर्यं अर्तोपदिशतम्** for here the word **sāṅgataṃ** is understood, and **ajaryam** qualifies it.

Why do we say when qualifying the word **सङ्गतम्**? Observe **अजरिता यस्याः** 'undecaying blanket' when the force is that of **bhāva**, the affix would be **य्यत्**, though the agent be **sāṅgata**. As **अजर्यं सङ्गतेन** "imperishable through friendship."

२८५४ । अदः सुवि वयच् । ३ । १ । १०६ ।

अदस्तुतिदिशं नाम इत्यवयवस्ये । अदेर्भावे वयच्वाच्चादयस्तुपसर्गे तुप्यवयवे । अतोपद-
सङ्गवयच् । अदो वेदः तस्य वयनवितर्कः । अनेधि प्रत्ययवितर्कः । उपसर्गे तु पदेन । अनुवाक्यम् ।
अपवाक्यम् ।

2854. After the root **वच्** 'to speak', governing a case-inflected word as its upapada, and not having a preposition annexed to it, there comes the affix **वयच्** as well as **वच्** to denote condition.

The word **आदे** is to be drawn into this sūtra from the next.

The phrase 'not having a preposition' is to be read into this sūtra by *anuvṛtti* from III. 1. 100 S. 2843. The force of the word 'also' is to indicate that the affix **वच्** is also employed. The word **सुवि** means 'in construction with an upapada that ends in a case-affix'.

Thus ब्रह्म + बद् + क्वप् = ब्रह्म + बद् + व = ब्रह्मोक्तम्, ब्रह्म + बद् + क्व = ब्रह्मवदम् 'told by the Vedas or Brahman'. Similarly सत्योक्तम् or सत्ववदम् 'truth-mouthed'.

Some say these two affixes come with a Passive significance; and not that of bhāva only.

Why do we say 'when it has a case-inflected word as upapada'? Otherwise बद् + क्वप् = वाद्यम् a 'musical instrument'.

Why do we say 'not having a preposition'? Observe प्रवादम् 'a rumour' formed by the affix क्वप् and not by बद् or क्वप्.

२८५५ । भुनो भावे । ३ । १ । १०३ ।

उत्पद्यद् । ब्रह्मणे भावे ब्रह्मभुक् । भुपीत्येव । क्वप् । भद्रुपसर्ग इत्येव । प्रभयम् ।

2855 —After the root भु 'to be', in construction with a case-inflected word as its upapada and when used without a preposition, the affix क्वप् is employed to denote condition (bhāva).

The words भुने and भद्रुपसर्गे of previous sūtras are understood in this. The *anuvṛtti* of बद् does not cover this aphorism. As ब्रह्मभुव गतः = ब्रह्मत्वगतः 'gone to or arrived at Brahmanhood', देवभुव = देवत्वगतः 'gone to divinity'.

The word bhāva of this sūtra governs the succeeding ones.

Why do we say 'in construct on with a case-inflected word'? Otherwise it wd take क्व, as भु + क्व = जो + क्व = क्वम् (VI. 1. 79).

Why do we say 'not taking a preposition'? Observe प्रभयम्.

२८५६ । हनस्त च । ३ । १ । १०८ ।

भद्रुपसर्गे भुपुत्रयोः क्वप्तेनैव । क्वप्तेनैव चक्रात्क्रान्तादेशः । ब्रह्मणे हनन् ब्रह्महत्या । कील्यं शोकात् ।

2856. After the root हन 'to kill', when in construction with a case-inflected word as its upapada, and when used without a preposition, comes the affix क्वप्, in denoting condition, and the letter न is the substitute of its final र्.

The phrases भुने भद्रुपसर्गे and भावे are understood in this sūtra.

As ब्रह्म + हन + क्वप् = ब्रह्म + हन + व = ब्रह्महत्या, (VI. 1. 71) ब्रह्महत्या 'Brāhmaṇa murder'. The word is feminine because of usage.

Note.—When not in construction with a noun, the form is पातः 'a blow' (हृ + पित् + क्वप्). This verb does not take the affix क्वप् in denoting condition, there being no example of such formation.

Why do we say 'when not taking a preposition'? Observe प्रवादो वदते 'there is a combat'.

२८५७ । एतिस्तुशास्वद्वुलुयः क्वप् । ३ । १ । १०९ ।

हन्तः क्वप्तेनैव ।

2857 After the verbs व 'to go', स्तु 'to praise', याच 'to govern', च 'to choose', ह 'to respect' and वृक्ष 'to please', comes the affix क्यच्.

The anuvṛtti of क्यच् क्युपयवर्गे and नाच् does not extend to this aphorism. The present sūtra ordains generally the affix क्यच् after the above verbs.

२८५८ । ह्रस्वस्य पिति कृति लुक् । ६ । १ । ३१ ।

ह्रस्वः । स्तुत्यः । 'याच क्यच् ह्रस्वो' (२४८६) । धिज्यः । 'यु' इति प्रज्ञा यचच् न कृत् । वृत्त्यः । वृक्षस्तु चार्चो भूतिवजः । आहृत्यः । कृष्यः । युजः क्ययुक्तिः परस्वापि क्यतो जायनायार्चो । अवाच क्युत्त्यः । 'अतिवृद्धिद्विभेदे वा इति कायिका । मल्लश्च । संल्यश्च । दुस्श्च । दोस्श्च । गुस्श्च । कोस्श्च । 'मयस्यस्य वा' (२००८) । ईदृक्क्ययुक्त्यस्य क्यतो' (३००३) इति ध्रुवद्वयवशात्कृतेः । विद्वश्च । वतत्योस्तु मूलं वृक्षश्च । 'आहृप्रवर्गदृष्टेः संवायाद्युपसर्गवाच्यः' 'क्यच्' अतिवृद्धिवादिषु । आहृत्यज्ञातकृते क्यच् । 'अतिदिताच्' (३१५) इति नलोपः । आच्यश्च ।

2858. To a root ending in a short vowel is added the augment व (वृक्ष) when a Kṛit-affix having an indicatory व follows.

Note.—This अङ्गि + वि + क्यच् = चाङ्गिचिह्न so also वाङ्मनुश्च । Similarly मङ्गुत्थ and मङ्गुत्थ and लङ्गुत्थ formed by the affix क्यच् . Why do we say "ending in a short vowel."? Observe आहृत्, प्राचरीः . Why do we say "having an indicatory व"? Observe कृत्श्च, वृत्श्च . Why do we say "a kṛit-affix"? Observe चतुष्टयः, पञ्चमः with the Taddhita-affixes लट् and लङ् . In the compound प्राचकिङ्कलश्च, though the root is made short, yet there is no augment वृक्ष, in as much as the rule by which the root has been shortened is a Baharanga rule, and the present rule is an Antaranga one. The maxim is अङ्गिहं अङ्गिहमन्तरेः "That which is Baharanga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is Antaranga is to take effect".

Thus व + क्यच् = व + व + च = वत्ता 'to be gone'. So also स्तु + क्यच् = स्तुत्यः 'to be praised', याच + क्यच् = यिज् + च (या being changed into य by VI. 4. 34. 9, 2436, = यिज्यः 'to be instructed, & c., a pupil'. So also वृ + क्यच् = वृत् 'to be chosen. By वृ in the sūtra the root वृक्ष is intended to be taken, and not the root वृक्ष . The equivalent derivative of the latter is चार्चः as चार्चो भूतिवजः । आहृ + क्यच् आहृत्यः 'to be honoured', युज् + क्यच् = युज्यः 'to be served.'

Though the anuvṛtti of क्यच् was current from the previous sūtra 2854, its repetition in this aphorism is to indicate that other rules such as III. 1. 125, ordaining nyat should not take effect in the above verbs. Thus III 1. 125. s. 2886. requires चत् after the verb स्तु but the present rule prohibits that. Thus we have अवाचक्युत्थः 'must be praised.'

According to Kāśikā, the roots याच् 'to praise' वृक्ष 'to milk' and युज् 'to cover' optionally take the affix क्यच् . As वल्यच् or मल्यच् (VI. 4. 37, दुस्श्च or दोस्श्च, गुस्श्च or कोस्श्च. Of the above three forms sasya may be explained by its being used by Pāṇini in the sūtra V. 3. 60. as formed by nyat of VI. 1. 214. But the authority for the other two is doubtful.

sūtra III. 3. 99. S. 3276 the feminine ought to have been कृत्वा with क्वप् and not भाव् with ण्यत्; for the exception अर्चयामाक् finds its full scope in the masculine? True: the objection is apparently valid. भाव् is not from कृञ्वरणे (Bhuādi 946) but from either कृ of the Juhotyādi 5, or from कृ ending in long ऋ of the Kryādi class No. 21. The कृञ् of the present sūtra must be confined to the Bhuādi root, and not to the कृञ् of the Juhotyādi, for the latter has an indicatory कृ and is read as कृञ् in the Dhātupāṭha. Because the maxim 'an expression with an indicatory letter does not include one with it' applies.

Part.—The use of *kyap* is optional when the verb takes the preposition क्व. Thus कृत्वा or कृत्वाद्. This vārtika allows an option only when the word is not an appellative.

२८६२ । कृजेर्विभाषा । ३ । १ । ११३ ।

कृजेः कृञ्वा क्वाद् । क्वेयक् । कृञ्वाः ।

2862. The affix क्वप् optionally comes along with ण्यत् after the root कृञ् 'to cleanse'.

This is an example of *Prāpta-vibhāṣā*. By III. 1. 110 *ante*, the root कृञ् having a penultimate ऋ would have necessarily taken *kyap*; this sūtra declares an option. As चरिन्कृञ् or चरिन्कृञ्वाः 'to be cleansed'. The second form is thus evolved:—

चरिन्कृञ् + क्वप् (III. 1. 124). Now applies the following sūtra by which ङ is changed to g.

२८६३ । अजोः कु चिरयतोः । ३ । ३ । ५२ ।

अज् अज् अ कुत्तर् चरिङ्गिति चरति अ अत्तवे चरे । * निहावाचनित इति अज्वाक् * ।
कृजे च । कर्त्तव्य । 'कृजेर्दृष्टिः' (२४७३) । चार्त्तः ।

2863. For the final कृ or कृञ् of a root, there is substituted a corresponding guttural, before an affix having an indicatory कृ and before क्वप् ।

Thus we have चरिङ्कृञ् + क्वप् । Then there is vṛddhi of the ङi of मृङ्ग by VII. 2. 114, so we get चरिन्कृञ्वाः ।

Notes.—The यवासेक्य rule does not apply here. The sūtra does not mean that the कृ is gutturalised before a चिङ् and कृ before a चिङ्ग affix, but both.

This guttural change takes place in the case of nyāṅku, ३०., also by the following.

२८६४ । न्यङ्कुादीनां च । ३ । ३ । ५३ ।

कुत्तर् क्वाद् । न्यङ्कुः । 'नान्क्येः' इत्युग्रतयः ।

2864. The guttural is substituted in nyāṅku and the rest. Thus चि + न्यङ्गु + क्वप् = चिङ्गुक्वाद् a kind of black antelope.

२८६५ । राजसूयसूर्यमृषोद्वरु क्यकुप्यकृष्टपक्याव्यध्याः । ३ । १ । ११४ ।

एते वरः कवचन्ता निपातकन्ते । राजा सोमसोऽभिषेकपुरा निष्पादयितव्यः । बह्वा । कतात्सकः सोमो राजा च द्रुते कवचन्तेऽनेति कर्त्तरि क्यप्रियातनादीर्षः । राजसूयः-राजस्य । अर्धसूर्यः । चण्डकाशो सूर्यः । कर्त्तरि क्यप्रियातनादृष्टम् । बह्वा 'हु मेरवे' इत्यादिः । द्रुवति कर्त्तरि सोमं मेरवति कवचो वट् । द्रुवोपपदाद्भेदे कर्त्तरि क्त्वं क्यप् । द्रुवोद्वरु । निरोध-निरोधयत् । 'उपद्रुवसोऽर्धसूर्यो बह्वोद्वरुः' । रोचते वचः । द्रुवेरादेः कुत्वं च संवासात् । द्रुवस्य-राजसिद्धं च द्रुवम् । सोमस्यम् । कृष्टे स्वस्मेहं चण्डान्ते कृष्टपक्याः कर्त्तृकर्त्तरि । भुङ्ते हु कर्त्तरि कृष्टपक्याः । च चण्डेऽप्ययः ।

2865. The words राजसूय, सूर्य, मृषोद्व, वट्, कृष्ट, वच, and चण्डान् are irregularly formed by the addition of the affix क्यप्.

Thus राजा सोमस्यः or राजा बह्व द्रुते, राज + द्रु + क्यप् = राजसूयः 'the Rājastūya or coronation sacrifice'. The soma creeper is also called rā,ā. The ceremony in which soma is extracted is also called rājastūya. The lengthening is by upātana.

Similarly द्रु or द्रु + क्यप् = सूर्यः 'the sun', literally that which moves (वरति) in the sky, or that which impels (द्रुवति) creation to action. When sūrya is derived from sri + kyap; then ri is replaced by short व which becomes lengthened by VIII 2. 77. When it is derived from the Tudādi root द्रुमेरवे, then the augment वट् is added to kyap. द्रुव + वट् + क्यप् = द्रुवोद्वरु 'false speech', this is an exception to III. 1. 106, by which वट् would also have been applied. This rule prevents it. In mṛishodya the affix kyap is added to √vad preceded by the upapada mṛishā, the force of the affix being to denote an object, and it is nitya. The word follows the gender, &c., of the substantive which it qualifies, i.e., it is dependant on its substantive (viśeshya). Thus उच्छ्रावसोऽर्धसूर्यो बह्वोद्वरुः. So also रोचते वच, वट् + क्यप् = वच, 'an agreeable lover'. So also द्रुप् + क्यप् = द्रुप्य 'a base metal (other than gold and silver)', the other form is सोमम् । कृष्ट + क्यप् = कृष्टपक्याः 'that which ripens of itself in cultivated ground.' This is when the force of the affix is that of a reflexive. But when it denotes an object (Passive) only, the form is कृष्टपाक्याः । च चण्डान्ते = चण्डयः 'a snake (what does not move by legs)'.

२८६६ । भिद्योद्वरुपौ नदे । ३ । १ । ११५ ।

निदेरन्तेऽव क्यप् । उच्छेदेर्नत्वं च । भिनति कृतं निदा । उच्छ्रितद्रुवद्रुवः । 'नदे' निदः । नदा । उच्छ्रिता ।

2866. The words निद and वट् are irregularly formed by the affix क्यप् when meaning a 'river'.

Thus निद + क्यप् = निदाः 'a river that breaks its banks by the rush of its water', the name of the Bhidyā river.

उच्छ्र + क्यप् = उच्छ्र 'a river whose waters overflow the banks', name of the Uddhyā river, the च is changed into व. Why do we say "when mean-

ing a river"? When not meaning or qualifying the river, the regular forms are used; thus वेत्ता and चम्बिता.

२८६७ । पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे । ३ । १ । ११६ ।

अधिकरेते कश्चिन्मास्यते । पुष्यस्तस्मिन्नुपार्धः । सिध्यस्तस्मिन्निधिवः ।

2867. The words पुष्य and सिध्य are irregularly formed by the affix क्वप्, when used as names of asterisms.

Thus पुद् + क्वप् = पुष्यः 'the Pushya asterism'. It is so called because objects are nourished under the influences of this asterism चिद् + क्वप् = चिध्यः 'the asterism Siddhya' another name of Pushya, so-called because things are accomplished under the influence of this star. The force of the affix is that of 'location'.

Note.—When not the name of asterisms, the forms are पोष्य 'nourishing,' होच्य 'accomplishing'.

२८६८ । विपूयविनीयजित्वा मुञ्जकल्कहसिषु । ३ । १ । ११७ ।

ब्रह्मनीजित्वा । क्वप् । विपूये ब्रुवन् । रज्ज्वादिजत्वाय पोषयितव्य इत्यर्थः । विनीयः कल्कः । विज्ज् औषधिप्रियेय इत्यर्थः । पापविजि ना । जित्वो हसिः । कसेप मुञ्चत्य इत्यर्थः । कृच्छयन्ति-कारणार्थं वदन्तकाहृत् । अण्वन्तु विपयन् । दिनेयम् । केषम् ।

2868. The words विपूय, विनीय and जित्व are irregularly formed when they mean, the 'munja grass', the 'sediment' and the 'plough' respectively.

Thus वि + ङ् + क्वप् = विपूयः etymologically 'that which has to be purified to make rope'; वि + नी + क्वप् = विनीय 'a sediment or sin'; जि + क्वप् = जित्व 'a plough that which is to be conquered by strength'.

The regular derivatives are, विपयन्, दिनेयम् and केषम्.

२८६९ । अत्यदिभ्यां यहे । ३ । १ । ११८ ।

"* दण्डसीति वक्तव्यम्" । प्रतिपृष्टम् । अपिपृष्टम् । सेजे तु प्रतिप्राष्टम् । अपिप्राष्टम् ।

2869. The verb ग्रह 'to seize', preceded by the prepositions अति and अपि, takes the affix क्वप् (in the Vedic literature.)

Varā.—It should be rather stated 'in the Vedic literature'.

Thus वक्तव्यम् अतिपृष्टम् वक्तव्यापिपृष्टम् ॥

Note.—The Kārikā reads the word ohhandasi into the sūtra itself.

In the classical Sanskrit the proper forms are प्रतिप्राष्टम् and अपिप्राष्टम्.

२८७० । पदास्त्रैरिवाह्यापदयेषु च । ३ । १ । ११९ ।

अवपृष्टम् । प्रपृष्टं पदम् । अस्त्रैरी परवृजः । पृष्टकाः वृकाः । पञ्चरादिकञ्चनेन परतन्त्री-कुता इत्यर्थः । बाह्याकां ज्ञानपृष्टां जेना । ज्ञानविधुं तैत्यर्थः । अस्त्रिणनिर्वाह्यापृष्टम् चकरोर्न । यत्ने भवः पदयः । दिग्वादित्वादाह । आर्यैर्हृष्टत आर्यैर्हृष्टः । तत्पञ्चाशित इत्यर्थः ।

2870. The root ग्रह takes the affix क्वप्, when it means a 'word', a 'dependant', 'outside', or a 'partisan'.

Thus **प्रवृत्तः** 'the Pragrihya words that donot admit of sandhi', already defined in sūtra I. 1. 11. So also **चवृत्तः**. These are technical terms of the Prātisākhya also.

The word **अवैरि** means dependant upon others, not free to provide for himself. Thus **वृत्तकाः वृत्ताः** 'the captive parrots': dependent upon others by being kept in cages, &c.

The word **बाह्य** means 'situated outside'. Thus **बाह्यवृत्तः** 'an army lying outside the village'. The word **बाह्य** being in the feminine gender indicates that the derivative word formed from **वृत्** must also be feminine in gender to have this sense: and not when the word is masculine or neuter.

The word **पक्ष** is derived from **पक्ष** 'a side, a party', and means a partisan, follower or friend. Thus **वासुदेवपक्षः** 'siding with or being the partisans of Vāsudeva'. So also **अर्जुनपक्षः** 'belonging to the party of Arjun'. So also **आर्यपक्षः** 'the partisan of the Aryās.'

२८७१ । विभाषा कृत्तुः । ३ । १ । १२० ।

चवृत्तः । कृत्तुः । कृत्तुः । चवृत्तः ।

2871. After the verbs **कृ** 'to do', and **वृ** 'to rain' the affix **चवृत्** is optionally employed.

The root **कृ** would have taken the affix **चवृत्** by III. 1. 124, and the verb **वृ** would necessarily have taken **चवृत्** by III. 1. 110; the present sūtra therefore declares an optional rule. Thus: **कृ + चवृत् = कृत्तुः** 'to be done'; or **कृ + चवृत् = चवृत्तः**. So also **वृत्तः** or **चवृत्तः** 'stimulating'. In deriving the alternative forms, the following sūtra applies.

२८७२ । अहलोदयत् । ३ । १ । १२१ ।

अहलोदयत् । अहलोदयत् । अहलोदयत् । अहलोदयत् ।

2872. The affix **चवृत्** comes after a verb that ends in **च** (long or short), or in a consonant.

The phrase **अहलोदयत्** is in the genitive case dual number, the force of the genitive here being that of an ablative. As **कृ + चवृत् = कृत्तुः** 'to be made,' **कृ + चवृत् = चवृत्तः**.

२८७३ । युगं च यत्ने । ३ । १ । १२२ ।

यत्नं वाहनम् । युगो वीरः । अहलोदयत् च विभाषते ।

2873. The word **युगम्** is irregularly formed meaning "a vehicle."

The word **यत्न** means that by which a thing is carried. Thus **युगो वीरः** 'the carrier bull or the yoked bull'. **युगो वृत्तः** 'the harnessed elephant ready to carry'. **युग + चवृत् = युगम्**. Here **च** is changed irregularly into **व** before the affix **क्यप्**. When not meaning a carrier or a carriage, it has the form **यत्नम्**.

२८७७ । अनावस्यदन्त्यतरस्याम् । ३ । १ । १२२ ।

अनावस्यदादौरेविकारये ययत् । बुद्धौ चत्वां चात्रिजो ह्रस्वश्च विपात्यते । अना यद् वसतेऽस्यां चत्वाकारिवावापत्—अनावस्यत् । 'बुद्धसोच्यत्' (२८७२) । 'ययोः—' (२८६३) इति कुत्वच् । वाक्यम् । 'चाको सुचोर्वाच्यः' । अमुपचयवचस्य कययोऽयवावः । चात्रिजो 'बुद्धवदे चात्रि-
चयो रज्जुः । 'वचवपुत्रोच्यः' । वचवचयो ।

2874. Optionally the word अनावस्यत् is irregularly formed.

The word अना means 'along' or 'together'. अना in composition with the root वच् 'to dwell', takes the affix वयत् in the sense of location of time. Optionally the *Priddhi* is not substituted in such a case. The time or the day on which the sun and the moon dwell together in the same constellation is called अनावास्या or अनावस्यत्.

The final व in अनावस्यवच् is indicatory and is for the sake of showing where the proper accent should fall.

The two forms अनावस्यत् or अनावस्यत् are the same word, and *a fortiori* a rule made with regard to one will be made applicable to the other. And to this effect there is a *paribhāṣā* which declares वस्येवचिह्नतरस्यामवयवच् ; 'that which has undergone a change in regard to one of its parts, is by no means in consequence of this change, something else than what it was before the change had taken place'. Therefore sūtra IV. 3. 30, though it in terms, says अनावस्यदावावा is made applicable to the form अनावस्यत् also.

In the *ashtādhyāyī* order the sūtra बुद्धसोच्यत् (३ । १ । १२३ u) follows the present sūtra. So the author reads it again here.

2874A. The affix *pyat* comes after a verb that ends in *ri* or in a consonant.

Thus वच् + वयत् = वाक्यम् । The gutturalisation is by VII. 3. 52, S. 2863.

Vart.—The root वच् takes the affix वयत् when compounded with the word चात्रि. Thus चात्रिवयर् रज्जुः 'a rope.' This debars the *kyap* of 2859.

Vart.—The root वच् when preceded by both चच् and अच् takes वयत् as वचवचयो ।

२८७५ । न क्वादेः । ३ । ३ । ५९ ।

क्वादेर्वांतोक्षयोः कुत्वन् न । गच्छेच् । चार्तिक्वात्स्नु 'ययोः—' (२८६३) इति सूत्रे 'निहास्य-
निहः' इति प्रविशत्वा 'न क्वादेः' (२८७५) इत्यदि प्रत्याचक्षते । तेन अर्जितर्जिमृतीनां न कुत्वन्
निहास्यं वेद्वत् । सुनुत्सुभ्रमृतीनां तु क्वादिभ्योऽपि कुत्वन् स्वादेक । सूत्रवते तु वयपि विपरीतं
माहं वयपि 'क्वात्सर्वां सुनीनां प्रानाचयम्' ।

2875. A guttural is not substituted for the final च् of a root which begins with a guttural, before an affix having an indicatory व and before वयत् ।

As कुत्वा, चच्छेच् and वच्छेच् with वयत् This is an exception to VII. 3. 52.

The *vārtikakāra* is, however, of opinion that the sūtra is superfluous. For he inserts the word निहास्यनिहः in the sūtra ययोः कु विपयतोः

(VII. 3. 52) which would then mean: "For the final व् or व of a root, which does not take the intermediate व् in the nishṭhā, there is substituted a guttural before a वित् or ववत् affix." Therefore, there would be no guttural change of the roots /arj, /tarj, &c., because these are वेत् in their nishṭhā or Passive Participle. While on the other hand there will be gutturalisation of the finals of वृत्, वृवत्, &c., though these roots have a guttural as an initial, and according to the sūtrakāra there ought not to be any gutturalisation. Therefore, though according to the opinion of Pāṇini the sūtra-author, the forms would have been quite the reverse, yet on the maxim त्रयोऽङ्गुलीनां प्राधान्यम्: "when there is a difference of opinion among the Three Sages, the opinion of the later in age prevails over that of the older." The opinion Kātyāyana supersedes the rule of Pāṇini here.

२८७६ । अजिब्रज्योश्च । ३ । ३ । ६० ।

व् जुत्वद् । वनाचः । परिज्ञाचः ।

2876. A guttural is not substituted for the final or व् of वच् and वव् before an affix having an indicative च and before ववत् ।

This is an exception to VII. 3. 52. Thus वनाचः, परिज्ञाचः ।

Note.—There is no example of वव् with the affix ववत्, because by II. 4. 36, वे replaces वव् before all ārdhadhātuka affixes except वच् and वव् । The च of the sūtra implies that the rule applies to other roots also not mentioned, as वाचा, वाचवद् from वच् ।

२८७७ । भुजस्युङ्गी पायुषतापयोः । ३ । ३ । ६१ ।

वक्तव्येति निपात्योः । भुजवतेनेति भुजः पायिः । 'दत्त' (३३००) इति वच् । भुजवत्पद-
स्तिस्तिन्ति भुजवः । उपतापो रोमः । 'पायुषतापयोः' द्विः । लोभः वज्रदः ।

2877. भुज 'an arm', and भुज्य 'a kind of bodily disease', are irregularly formed, without any change of their व before वच् ।

The word भुजः = भुजवतेनेति, with वच् (III. 3. 121 S. 3300). The irregularity consists in the absence of Guṇa, as well as of gutturalisation. भुजिन्ति वाः वतेतिस्तिन्ति = भुजवः from the root वच् वक्तव्ये (Tudādi 20). The irregularity consists in the non-changing of वच् । When not meaning 'an arm' and 'a disease', we have लोभः, वज्रदः ।

२८७८ । प्रयाजानुयाजी यज्ञाङ्गे । ३ । ३ । ६२ ।

वतो निपात्यो यज्ञाङ्गे । पच्य यज्ञाचः । त्रयोऽङ्गुलाचः । 'यज्ञाङ्गे' द्विः । यज्ञाचः । यजुदाचः ।

2878. यज्ञाच and यजुदाच are irregularly formed with वच् when meaning a portion of a sacrificial offering.

The words are derived from वच् with वच् without the guttural substitution; as पच्य यज्ञाचः, त्रयोऽङ्गुलाचः, त्यज्ये यज्ञाचानां यज्ञात् त्वं पुष्यताम् । But यज्ञाचः and यजुदाचः when not referring to portions of a sacrifice.

Note.—The मयाच् and अमुयाच् are illustrative only. The guttural change does not take place with other prepositions, &c., also, as उचयाच्, उवांमुयाच्, जयाच्, अमुयाच्, as in the sentences इजादयेवयाच्, उवांमु याजकम्वर भवति, अयो यमी संयाजा नमन्ति, अमुयाच् नमन्ति ।

२८७९ । वृद्धैर्गती । ७ । ३ । ६३ ।

कुत्तं न । वृद्धच् । 'गती' तिङ् । वृद्धं वाच्यं । कुत्तिसीकृतमित्यर्थः ।

2879. A guttural is not substituted for the palatal of वृच् in the sense of 'going'.

As वृद्धं वृद्धचित् इतिहासः, Why is गती used, when we know from the Dhātupāṭha (Bhāṣā: 204) that वृच् means 'to go'? The specification shows that the roots possess many meanings other than those assigned to them in the Dhātupāṭha. Observe वृद्धं वाच्यं = कुत्तित् ।

२८८० । लोका उचः के । ७ । ३ । ६४ ।

उचिर्लुक्कुत्तये निवात्येते के तरे । लोकाः बहुवचनवती । बहुवचनवचः का । वता चित्ते जन्तो-
दाकारनिर्दिष्टः ।

2880. लोक is irregularly formed from the root उच् with the affix क (क) ।

The change of उच् into क् and the Guna are the irregularities. As लोकाः 'a bird, a gūdra. The affix क is added under III. 1, 185. The क is added with the force of वृच् the Kāraka relation being that of Location, &c. The वृच् affix would have given the form regularly, but then the word would have been acutely accented on the first syllable, but it is desired that the acute should be on the last. The words द्विषीकृत, जलोक्ता &c., are also irregular, formed with the Upadī affix क्चुर the क् being substituted for वृच् as an Upadī diversity (bahulam).

२८८१ । वय आकश्यके । ७ । ३ । ६५ ।

कुत्तं न । अकश्यकाच्यच् ।

2881. A guttural is not substituted for the palatal, before the affix च्च, when it means 'to do as absolute necessity'.

As आकश्य वाच्यच्, अकश्य वाच्यच्, but वाच्यं, वाच्यं and रोच्यं when the sense is not that of necessity. See. III. 3. 170-171 for this sense.

२८८२ । यजयाचरुचंमवचर्चश्च । ७ । ३ । ६६ ।

यजे कुत्तं न । वाच्यच् । वाच्यच् । रोच्यच् । मवाच्यं मवाच्यविशेषः । "वाच्य" वाच्यच् । अमुय-
चत्येज्यवच मवाच्यवाच्यच् । "रोच्यविशेषः" । स्वाच्यच् । 'यजिष्यविशेषः' इति आदिभिरिति । तत्र प्रत्यय-
श्च विभक्तं मात्स्यायुक्तत्वात् । 'यजामाचरुचंमवचर्चश्च' इति हि भाष्यम् ।

2882. A guttural is not substituted for the final palatals of च्च, वाच्, च्च, म-वाच्, and वाच् before the affix च्चच् ।

As वाच्यच्, वाच्यच्, रोच्यच्, मवाच्यच्, and मवाच्यच् । Though वाच् has a penultimate च्च and therefore by III. 1. 110 would have taken वाच्यच्, it takes

वचन् by force of this sūtra. वचन् shows that the present sūtra applies to it, though it means 'a word or speech', and the prohibition of VII. 3. 67 does not apply. वचन् is the name of a particular book. Others say that the prohibition applies to वच् only when it is preceded by व and does not mean word or speech (VII. 3. 67) and not when it is preceded by any other preposition. As अग्निवाक्यवदिति पठन्ति । This even in a very restricted sense, namely, on the tenth day of the Daśarātra ceremony. In other places we have वचन्वाच ।

Vart.—वचन् should be enumerated in this connection, i.e., before वच्, the च remains unaltered, as वचन्वच् । According to Kāśikā, the vārtika applies to वच् and वच्. The inclusion of वच्, however, is doubtful, as it is not given in the Mahābhāṣya.

२८८३ । वचोऽथवाचंवाचान् । ३ । ३ । ६३ ।

वाचन्वच् । वचन्वाचानां तु वाचन्वच् ।

2883. The guttural is not substituted for the final of वच् before वच् when it does not mean 'a word or speech'.

As वाचन्वाच, अवचन्वाच but अद्यपुर्विर्वाचन्वाच ।

२८८४ । प्रयोक्तृनिविक्तयोश्चकार्ये । ३ । ३ । ६४ ।

प्रयोक्तृं चरत् प्रयोक्तो निविक्तं चरत् निविक्तो वृत्तः ।

2884. प्रयोक्तृ and निविक्त preserve their palatal in the sense of 'capable to do this'.

As प्रयोक्तृ = प्रयोक्तृं चरत्, निविक्त = निविक्तं चरत्, i.e., a servant; but प्रयोक्तृ and निविक्त in other senses.

२८८५ । भोज्यं भक्ष्ये । ३ । ३ । ६५ ।

भोज्यवचन् । * वचन्वच्चेत्तद्विद्विभक्तं चेति वचन्वच्* । वाच्यम् । इतिर्वचन्वचन्वचिर्वाचि अतिर्वचन्वचन्वचिर्वाचिः । वाच्यम् ।

2885. भोज्य preserves its palatal in the sense of 'eatable'.

The word is derived from भुज् with वच् in the sense of 'able'. As भोज्यं भोक्तृ 'eatable rice', भोज्यं चरत् 'eatable barley-gruel'. वच् here means anything which is fit for being eaten. When not having this sense we have भोज्यः पचन्वच् ।

Vārtik.—The verb वच् and वच् should be enumerated in the chapter of वच्. Thus वच् + वच् = वाच्यच्. Though वच् is not read as a root in the Dhātupāṭha, it must be taken as a root by the force of this vārtika. Thus वाच्यः ।

२८८६ । ओरावश्ये । ३ । १ । १२५ ।

वचन्वाचादौर्वाच्यवचन्वाचे चोत्वे । वाच्यम् । वाच्यम् ।

2886. The affix वच् comes after a root that ends in the letter व long or short when the sense is that of necessity.

This debars the affix. च्. Thus जु+यच्=जी+च=जीञ् (VII. 2. 115 and VI. 1. 79) 'must be out', so also जु+यच्=जायच् must be purified'.

२८८७ । ओजुयुवपिरपिलपित्रपिचनश्च । ३ । १ । १२६ ।

‘जुञ्’ । जायाम् । ‘जु निजने’ । जायच् । जायच् । जायच् । जायच् । जायच् । जायच् । जायच् ।

2887. The affix यच् comes after the verbs जाजु ‘to distil’, जु ‘to join’, यच् ‘to sow’, रच् ‘to speak distinctly’ चच् ‘to be ashamed’, and चच् ‘to drink’.

The verb जाजु is a compound verb formed by the preposition जाच् and the root जु. This sūtra debars चच् that would otherwise have come by III. 1. 97 and 98. S. 2842 & 2844.

Thus जाजु+यच्=जाजायच्, (VII. 2. 115 and VI. 1. 79); so also जायच्, जायच्, जायच् and जायच्.

२८८८ । आनाय्योऽनित्ये । ३ । १ । १२७ ।

आज्प्रमाणवतेर्ववादिष्य निवारयते । इतिष्यतिविशेष इतिष्य । च हि नार्हतावाधानीयते-
ऽपिरयत्त वतवमववतवत् । आनेयोऽनित्यः । चर्तयि । ईदवकुलादेरानीतो इतिष्यति ।

2888. The word आनाय्यः is irregularly formed when meaning ‘impermanent’.

This word is thus formed:—आच्+नी+यच्=आ+ने+य=आनाय्य, (the ई being changed into आच् by the analogy of VI. 1. 79).

As आनाय्यो इतिष्यति: This is a species of Dakṣiṇāgni fire. As this fire is brought from the Gārhapatya fire and is not permanently kept alive, therefore it is called ānāyya. This however, is not co-extensive with Dakṣiṇāgni. It is that fire which is brought from the Gārhapatya, and has the same source with the Dakṣiṇāgni and Ahavaniyāgni. A Dakṣiṇāgni fire may be taken from different sources, as from the family of a well-to-do Vaiśya, or from a frying place, or from Gārhapatya fire. When it is taken from the last, i.e., from Gārhapatya fire, it is ānāyya Dakṣiṇāgni. Ahavaniya is also taken from Gārhapatya.

It is not every thing, that is not lasting, which is called ānāyya; for a fragile pot will not be called so. It applies only to the consecrated fire. When it has not this sense, the form is आनेच meaning ‘what ought to be brought’.

२८८९ । प्रणाय्योऽसंसती । ३ । १ । १२८ ।

संसतिः प्रीतिविषयीयवर्गं कर्तव्यमपराः । तथा भोगेष्वादीऽपि संसतिः । प्रणाय्योऽसंसती । प्रीत्य-
वर्गं इत्यर्थः । प्रणाय्योऽसंसती । विरक्त इत्यर्थः । प्रवेयोऽनित्यः ।

2889. The word प्रणाय्यः is irregularly formed when meaning ‘disapproved’.

The word संसति is a negative word meaning ‘non-agreement’. It means also ‘disrespect’.

Thus मचायलो 'the thief is to be disliked'.

Why do we say when meaning 'disapproved'. Because otherwise the regular form is म+वी 'to lead' वत्=मचैव 'tractable'.

The word in the sūtra is असंनति which we have translated as 'disapproved'. But the word संनति also means अभिसार or 'desire'; and असंनति would therefore, mean 'free from desire or worldly attachment'. Therefore the word असंनति means also 'free from attachment', as in the following sentence :—

पुत्रेण पुत्राय पिता ब्रह्म ब्रह्मवात्, मचायलो असंनतिने चायलो कस्तेन 'let the father teach the Secret Doctrine to his eldest son, or to such pupil who is free from worldly attachment, and to no one else'.

२८९०। पाठ्यसंनत्यनिकायसंनत्यामानहविर्निवाससंनतिनीषु ॥११२८॥

वीरतेजस पाठ्यं नावत् । वदन्त्यादि । अत्वं च । 'आतो जुह्-' (२९६९) इति जुह् । अयत् वीरते राजासंनतिं प्रतीति नानात्वं हविर्निवासः । वदन्त्यादिना संनो वीरते निपात्यते । निपीड-
मस्तिन्यान्त्यादिनां निकायसंनत्याः । अभिसारसंनतिः । आतोपात्तादेः कुत्वं च निपात्यते ।
वीरतेजसा वनिदिति पाठ्या प्रुह् ।

2890. The words पाठ्य, चाम्पाय, निवास and पाया are irregularly formed meaning 'a measure', 'an oblation to fire', 'a dwelling', and 'a sacrificial prayer', respectively.

These words are supposed to be formed thus :—पा (to measure) + अयत् = चाम्पाय, the च being changed into य and another च being added by VII. 3. 33. The regular form is मेवत् 'to be measured' (पा+अयत्=मे+च VI. 4. 85.=मेव). वत्+वी (to lead) + अयत् = चाम्पाय 'the oblation'. It being a crude form applies to a particular kind of oblation. The regular form is चमेवत् । वि+वि (to collect) + अयत् = वि+चै+च = वि+चाय+च = चाम्पाय 'a dwelling'. The regular form is चिमेव । पा (to put) + अयत् = पाया (fem.). The sāmādhani is the name of certain Rik hymns used as supplemental verses in a Litany. The other form is चैव ।

२८९१। कृती कुपयपायसंनत्याः । ३ । १ । १३० ।

पुत्रेण वीरतेजसिन्वातेनः पुत्रपायः कुतुः । संनतिनीषो संनत्याः ।

2891. The words कुपयपायः and संनत्याः are irregularly formed meaning a sacrifice.

These words are thus formed : कुपय+पा (to drink) + अत् = कुपय + पा + च + च (VII. 3. 33) = कुपयपायः 'the sacrifice in which Soma is drunk with a bowl'. The accent falls on the first syllable by VI. 1. 213 वत्+वि (to collect) + अयत् = संनत्याः 'the sacrifice in which Soma is collected'.

If not applied to sacrifices, the forms will be कुपयपाय and चमेव ।

२८९२। अग्नौ परिचाय्योपनाय्यसमूह्याः । ३ । १ । १३१ ।

अग्निपायसंनतिः वचनविशेष इति चायत् । चाम्पाय द्व परिचयत् । वचनवत् । संनत्याः ।

aphorism is fully explained. Therefore the *kta*, *lyuṣ*, *luman*, and *khaḷ*, meanings are never denoted by the *kṛitya* affixes; and the *kṛityas* can never come with the force of *kta*, &c. Thus इति or इत्वं वाच्यम् Here by the sūtras III. 3. 114 and 115, the *kta* and *lyuṣ* have been added to /इच् with the force of वाच्य or condition. But the *kṛit* affix च्च् though denoting वाच्य by III. 3. 18, will not be added to /इच् with this peculiar force. Similarly we have च्च्ञिञ्चिञ्चिञ्च 'He wants to eat', but we cannot have the चोच् affix here, though that also is ordained after a verb denoting च्च्ञ by III. 3. 157: but the चिच् will come not by force of III. 3. 157, but by III. 3. 159. Similarly by III. 3. 128 the affix जुच् is added to roots ending in long वा; but the affix च्च् will not come after such a root, by III. 3. 127.

२८२३ । ख ण अहं कृत्यतृचश्च । ३ । ३ । १६८ ।

2893B. The *kṛitya* affixes and the affix *trich* are added to a root, when fitness as regards the agent is implied, (as well as the lin.)

Thus स्तुत्य 'praiseworthy'. स्तोत्र 'the panegerist'. The ordaining of the *kṛitya* and *trich* is for the sake of indicating that they are not to be debarred by the Potential; for the anuvṛitti of चिच् is current into this sūtra by force of च in this aphorism. See S. 2818.

२८२४ । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा । ३ । ४ । ६८ ।

इति कृत्यान्ताः कर्त्तरि वा विधात्यन्ते । एते अकारेणैव चकार्त्तकार्त्तर्त्त । चकार्त्तकार्त्त भावे ज्ञेयाः । भवतीति भव्यः । जन्यजन्ये वा । जायतीति गेयः आग्राह्यश्च । गेयं गायनेन वा इत्यादि । 'चिच् लिङ् च' (२८२३) । जातकृत्याः । योऽङ् चकार्त्त योऽङ् चकार्त्त । जदनीयो जादः । लिङ् वाच्य वा सुविदि कृत्योक्तिः । जाचकार्त्तयेव जाचनन्त्यन्ते विधातिवृत्ते 'कृत्याङ्' इति प्रत्ययश्च । चर्त्त कृत्यवृत्तयेव च ।

2894. The words 'bhavya', 'geya' 'pravachantiya', 'upasthāntiya', 'janya', 'āplāvyā' and 'Apātya' may optionally be used to denote the agent.

These words are formed by *kṛitya* affixes and therefore by rule III. 4. 70, they would generally denote an action in the abstract, and the object, but not the agent. The present sūtra, however, makes them denote optionally the agent also. In the alternative they denote the action-name and the object also. Thus च्च्ञ may mean 'existed', 'existence' or 'one who exists'; गेय means 'a singer', 'a song'; or 'singing'; प्रवचनीय means 'one who explains', 'what ought to be explained', or 'an explanation'; उपस्थानीय means 'who waits upon', 'what ought to be waited upon or served', or 'waiting upon or attendance'; जन्म=जायतेऽर्थे or जन्मनेन means 'one who gives birth, i.e., a father', 'birth' or 'what is born'; आग्राह्य=आह्वयतेऽर्थे or आग्राह्यत्वेन 'mean 'who immerses', one 'immersing', or 'what ought to

immersed'; आवात्य = आवात्यस्वरो or आवात्यस्वनेन means 'what falls upon', 'falling upon', or 'what ought to fall upon'. Thus नेवे वाचकः वाङ् 'the boy is the singer of the Sāma', or नेवादि वाचक्येन वाचानि 'the boy ought to sing the Sāma'; गुरुवर्णीये गुरुः स्वध्यायकः 'the guru is the expounder of the lesson'; गुरुवर्णीये गुरुवा स्वध्यायः 'the lesson ought to be explained by the teacher'; उपसर्गानीदो-
क्यवर्णीये पुत्रः 'the pupil is the servant of the teacher'; उपसर्गानीदो-
क्यवर्णीये पुत्रः 'the teacher ought to be served by the pupil'.

२८९३ । क । यकि लिङ् । ३ । ३ । १९२ ।

2894A. And the affix *lin* as well as the *kṛitya* affixes come after a verb, when the sense is that of 'capability.'

By the force of the word च, we draw in the *anuvṛitti* of *kṛitya*. Thus योक्तुं चक्रे कोटयः or चक्रेणीये, or वाङ् "capable of carrying" That the लिङ् may not debar the *kṛityas*, so the *kṛitya* has been read into this sūtra by the *anuvṛitti* or च ।

We could have well omitted the words कृत्वात् in the sūtra III. 3. 168, if we consulted brevity; for the *jñāpaka* of this sūtra would have been enough, i.e., the च of this sūtra would have done it. The inclusion of the words कृत्वात् and वृत् also in III. 3. 169 is open to the same remarks.

इति कृतमकृतमकारवत् ।

Here ends the Chapter on the *Kṛitya*.

THE KRIDANTA AFFIXES.

CHAPTER II.

अथरुदन्तप्रकरणम् ।

२८९ । एतुल्लुची । ३ । १ । १३३ ।

वातिरेकी स्त्री । 'कर्तरि कृद्' (२८३२) इति कर्त्रर्थः । 'जुवोरवाको' (१२४७) । कारकः । कर्ता । जेतुमर्हो वाटा । कारिका । कर्त्री । 'वाकुट्टा-' (२४६१) इति किल्प् । जुटिया । जजि-
दित्तुकेर्न किल्प् । कोटकः । 'विज हट्' (२५३१) । विजिता । 'हस्तोऽचिरवसो' (२५०४) ।
वातकः । 'आतो युक्-' (२०६१) । दायकः । 'योदासोपदेवस्य-' (२०६३) इति व वृद्धिः । जमकः ।
हथकः । अनिटसु निवाचकः । 'जमिवधोक्' (२५१२) । जनकः । 'जम हिंसायाश्च' । जमकः ।
'रथिवमोरथि' (२३०२) । रथकः । जम्मकः । 'नेठमथिदि रथे' (२५१६) । रथिता-प्रा ।
'मदिलमयो-' (२५१७) इति जुच् । जक्का । जप्ता-जमिता । 'रथेत्तमिदो' (२५८१) । रथकः ।
रथा । 'कथेत्' (२५८२) । जम्मकः । जप्ता । 'वीचवह-' (२३४०) । रथिता-जप्ता । रथिता-
वाटा । वरिदात्रेरासोपः । वरिद्विता । 'वजुसि च' इति जमकः । 'कृत्स्नरुट्' (२८४१) इत्येव
धुप्रमत्तु । यत्र विहितास्ततोऽभ्यन्तरेण वृत्तिरिति वा । एवं च वजुप्रमत्तं योगविभागेन कृत्स्ना-
स्वार्थेभ्यश्चार्थार्थश्च । पादाभ्यां द्वित्वे वाट्टकारकः । कर्त्रर्थि वजुच् । * 'जुमे' कर्तृर्थात्त्वमेव
विषयात्कृत् इति चेत्ते वाच्यः* । मज्जन्ता । 'कर्तरि' इति किल् । मज्जन्तिभ्यश्च । 'जात्मनेपद्-'
इति किल् । मज्जन्तिता । जमन्मभावो निषयजः । जेव 'जमुप्रमत्त' (२०१६) इति निष्कार्ताईत्य
न निषेधः । जमिता । तदर्थेत्त्वमेव तद्विषयत्वश्च । जेव जमुत्त्वपीति चेत्ति । 'मनेरिह-' (२४०१)
इत्यत्र चरत्त्वमेव दृश्यं तद्विषयत्वमेव जमयति । जमिवमिधिता । एवं 'व जुट्टमत्तुमर्हः' (२३४८) ।
विषयत्वता । तद्विषयत्वश्च । जमिवमत्तु । जमिवमत्तु । जमिवमत्तु । जमिवमत्तु । जमिवमत्तु ।

2895. The affixes वजुच् (जक) and वृच् (ह) are placed after all verbal roots, expressing the agent.

The word 'root' is understood in the above aphorism. Thus कृ+वजुच्=कार+जु (VII 2. 115)=कार+जक (VII 1. 1.)=कारक, nom. sing कारकः 'door.' कृ+वृच्=कर+ह (VI. 3. 84)=कर्ह; nom. sing. कर्ती. So also हारकः and हर्ता

The च् of वृच् is not indicatory, but distinguishes this affix from वृत्; the simple वृ includes both वृच् and वृच्, as in V. 3. 59, and VI. 4. 154.

The accent is by III. 1. 8.

The trich has the force of 'fitness' also by III 3. 169. Thus, जेतुमर्हो=वाटा ।

Their feminines will be कारिका, and, कर्त्री ।

The affix वृच् is किल् after the roots जृ and जुट्ट &c. by I 2. 1. Therefore we have कृट्+वृच्=कृट्टिया । But कृट्टिह is not कृट्टिह because it has an indicatory च् । Thus कृट्टिह=कृट्टिह=कोटकः ।

So also by I. 2. 2. an affix that begins with the augment इद् is क्ति after the root क्तिः. Thus क्ति + इद् = क्तिक्तिः ॥

By VII. 3. 82, इ replaces the इ of इद् before a क्ति affix. Thus इद् + क्तिक्तिः = इक्तिक्तिः ॥

By VII. 3. 83, the augment इद् is added to क्तिक्ति when it comes after roots ending in long आः. Thus इद् + क्तिक्ति = इद् + इ + क्तिक्ति = इद्क्तिक्तिः ॥

By VII. 3. 84, udatta roots ending in ऋ do not take vridhi before क्तिक्ति. Thus क्तिक्ति + क्तिक्ति = क्तिक्तिक्तिः; so also क्तिक्तिः. But roots which are anudatta and anit consequently take vridhi. Thus क्तिक्ति + क्तिक्ति = क्तिक्तिक्तिक्तिः ॥

By VII. 3. 35, there is no vridhi of the roots क्ति and क्ति 'to kill'. Thus क्ति + क्तिक्ति = क्तिक्तिक्तिः; so also क्तिक्तिः. The क्ति here is a distinct root and not the substitute of इद् ॥

By VII. 1. 61, a nasal is inserted in the roots क्ति and क्ति before क्तिक्ति. Thus क्तिक्तिक्ति and क्तिक्तिक्तिः. But by the subsequent sūtra VII. 1. 62, the nasal is not inserted in क्ति before क्तिक्ति affixes. Therefore क्ति + क्तिक्ति = क्तिक्तिक्तिः. It is optionally क्ति by VII. 2. 45. The other form is क्ति + क्तिक्ति = क्तिक्तिक्तिः.

By V. 1. 1. 60, a nasal is inserted in the roots क्तिक्ति and क्ति. Thus क्तिक्तिक्ति and क्तिक्ति. But क्तिक्तिक्ति. क्तिक्ति is thus formed. To the root क्तिक्तिक्ति (Ind 121) is added क्तिक्ति; the nasal is inserted by VII. 1. 60; the इ is omitted by VIII. 2. 29, and then the final क्ति is gutturalised into क्ति.

By VII. 1. 63, a nasal is inserted in the root क्ति before क्तिक्ति. Thus क्तिक्तिक्ति. But क्तिक्ति with क्तिक्ति.

By VII. 1. 64 क्ति gets a nasal before vowel-affixes. Thus क्तिक्तिक्तिः but क्तिक्तिक्ति with क्तिक्ति.

By VII. 2. 48 the augment इद् is optionally added to क्तिक्ति after the roots क्ति, क्ति, क्ति, क्ति and क्ति. Thus क्तिक्ति or क्तिक्ति, क्तिक्ति or क्तिक्ति, &c.

By the vārtikas under VI. 4. 112, the क्ति of क्तिक्ति is omitted before क्तिक्ति. Thus क्तिक्तिक्ति. But not so before क्तिक्ति. As क्तिक्तिक्तिक्तिः.

The sūtra क्तिक्तिक्तिक्ति क्तिक्ति III. 3. 113 should be divided into two parts (1) क्तिक्तिक्ति 'Let the affixes क्ति, त्या and त्या be applied also to places other than those specifically ordained,' (2) क्तिक्ति "The क्ति affixes have the senses other than those specifically given to them, and are applied to other than those expressly ordained." By thus splitting up III. 3. 113 into two sūtras, we can extend the scope of क्ति affixes. Thus क्तिक्ति may be added with the force of 'object' also. As क्तिक्तिक्ति क्तिक्ति = क्तिक्तिक्तिक्तिः ॥

Vārt.—Prohibition of इद् should be stated with regard to an Active क्ति affix when it comes after that root क्ति which is the subject of getting ātmanepada affixes. In other words, which is conjugated in the ātmanepada. Thus by I. 3. 42 क्ति preceded by म or क्ति is ātmanepadi. Therefore क्ति will not take इद्. As क्तिक्ति क्तिक्तिक्ति. Why do we say 'the क्ति-affix should have an active force'? Observe क्तिक्तिक्तिक्ति, क्तिक्तिक्तिक्तिक्ति. Why do we

say "when it was subject of Atmanepada"? Observe **चञिवा** । Here there is **वृद्ध** augment; for **चञ्** is not *ātmanepadi* but *Parasmaipadi*.

The word **चिप** in the *vārtika* means *ananyabbhāva* or *solely*. Therefore where the *ātmanepada* is *optional* as it is by I. 3. 43 when *kram* takes no *upasargas* there this prohibition does not apply: for it is not *solely* *ātmanepadi*.

Thus **कञिवा** । But according to another view, the word **चिप** does not mean '*solely*', but "subject to" or 'capable of'. Therefore, wherever, the root **कञ्** is *liable* to be conjugated in the *ātmanepada*, there the **वृद्ध** is prohibited. So we have the alternative form **कञ्वा** also: for *kram* without *upasargas* can be conjugated in the *ātmanepada*: though not *solely* in the *ātmanepada*.

The *sūtra* VII. 2. 58 declares that an *ardhadhātuka* affix beginning with a **च** gets the **वृद्ध** augment after **चञ्** in the *Parasmaipada*. The phrase 'in the *Parasmaipada*' indicates the absence of the affixes *tan* and *ana*. Therefore the **वृद्ध** is added before the **कृञ्** affix. As **चञिचिपिवा** । To the root **चञ्** preceded by **वृद्ध** we add the desiderative **चञ्** । Then there is reduplication, and we have **चञचञ् + च**. Then **च** becomes **चि** by VII. 4. 79. Then comes the augment **वृद्ध** and we have **चञिचिचिप्** and **च** is changed to **च्** । Then **चञिचिचिप् + कृञ् = चञिचिचिच् + वृद्ध + कृञ् = चञिचिचिवा** ।

So also VII. 2. 59 declares that **कृञ्** and the three roots that follow it get the augment **वृद्ध** before **च** । The *krit* also get the augment. Thus **चिहृत्तिवा** ।

The affix **चतुच्** is added to the *Intensive* root also. As **चाचचकः** । There is no *vṛddhi*, as the elided **च** is *sthānivat*. But in *yanluk* *Intensive* the form is **चाचाचकः** । The *Intensive* root is **चाचच्य**. Thus **चाचच्य + चतुच् = चाचच्य + चतुच्** (the **च** is elided by VI. 4. 48). This *lopādeṣa* is *sthānivat* for the purposes of preventing *Vṛddhi*. See I. 1. 57. So the **च** of **चच्य** is not *vṛddhi*ed. The **च** is elided by VI. 4. 49. Thus we have **चाचचकः** ।

२८९६ । मन्दिग्रहिवशादिभ्यो ल्युप्तिन्यचः । ३ : १ । १३४ ।

मन्दिग्रहोर्गु ग्रहादीर्जिना चकारदेरप्त्वात् । **मन्द्यवीति** मन्द्यः । **जनमर्त्यवीति** जनमर्त्यः । **चतुस्रुदयः** । **विधिषेध** नीपयवीति विधीषणः । **तवकः** । **मन्द्यादिवगे** निपातनापत्त्वात् । **ग्राही** । **क्षामी** । **गन्त्री** । **विजयी** । **बुध्यभावो** विधातृवात् । **विजयी** । **वृद्ध** उत्पत्तयि । **परिभाषी** - **परिषी** । **प्राधिको** बृद्धभावा निपातत्वे । **पञ्चादिराकृतिगणः** । 'क्षिप्रक्षमरित्त्व करे' (३४८८) । 'कर्त्तृणि यटो णच्' (१८३६) इति सूत्रयोः करोतेर्देष्टव्याभ्यामावात् । **चक्षुस्त्वयेपदे** यक्षुस्त्वियमानाच्च । **जेपां** - **चित्पाठस्त्वय** मन्पाठसंभवार्थः । **जेपां** चित्प्रपञ्चार्थः । **जेपां** चित्प्रापकतापनार्थः । **चक्षतीति** चक्षः । **चैष्ट** । **मदृ** । **कोरृ** । **देष्टृ** । **इत्याद्यनहितः** । **मदी** । **कोरी** । **देवी** । **दीप्सते** । 'यगुपय' - (२८९७) इतिगणः । **माहः** । **आरमरा** । **एवयवा** । **जनयोः** 'कर्त्तृवच' (२८९४) माहः । **म्यक्ष्णवादिषु** पाठापह्वाजोऽपि । 'यज्जोऽपि च' (२६५०) इति सूत्रः । 'च यानुलोप' - (२६५६) इति सूत्रमुक्तिनिवेद्यः । **जेज्जिनः** । **जेज्ज** । **जोषुवः** । **जोषुवः** । **जरीवृकाः** । '* **चरिचिचिचिचिचिदीर्णा** वा द्वित्वमन्यापञ्चाभ्यामन्येति मन्तव्यम् * । **आनमत्त** दीर्घत्वानन्यादभ्यामन्यत्वे । 'हारादिभ्यो' (२९७८) च न । **चराचरा** ।

declares that the Intensive character वद् is elided before the affix अच् ; thus showing that अच् comes after all Intensive roots: and *a priori* after all simple roots. Some of the चर्वादि words are read in order to fasten the *anubandha* ह् to them, others are merely illustrative; while the remaining words debar the application to them of other affixes like अच् &c. Thus चवः is formed by अच् meaning "the cook", and it is merely illustrative. While वदद् , चोरद् and देवद् are read with the *anubandha* ह् indicating that their feminine is formed with long ई , as वदी , चोरी and देवी . In the case of देव the affix अच् was the proper affix because the root has a penultimate ह् . But अच् debars that क of III. 1. 135. In the cases of चरत्परा and वचत्परा the affix अच् of III. 2. 1. is debarred by अच् , for these words can be analysed as चारं विभर्त्ति and वचानं पचति . The word वचपाक is also another form of this word as found in the *Nyāṅkavādi* list.

When the वद् is elided by II. 4. 74 before the affix अच् , then there is no *Guna* or *Vṛiddhi* of the root because of the prohibition of I. 1. 4. Thus we have, वेद्विषः , वेव्यः , वोव्युवः , वोयुवः and वरीव्यः :

Vart.—The roots वद् , चच् , पच् , and वद् take reduplication when followed by the affix अच् (III. 1. 134) and the reduplicate (*abhyāsa*) takes the augment आच् . The final consonants of the *Abhyāsa* (reduplicate) are not elided in these verbs, in order to give scope to the augment, for if the final consonants be elided by VII. 4. 60, then the addition of the augment becomes unnecessary, as there is no difference between the augment and the *Ādeśa* (shortening of the vowel) taught in VII. 4. 59. Thus चराचरः , चलाचलः , चलापवः , वदावदः :

The above *vārtuka* is optional, so we have the forms चराः पुनवेः , चलो रयः , वदो नमुचयः &c.

Vart.—The root वद् is reduplicated before the affix अच् , and the augment अच् comes after the *Abhyāsa*, and च is the substitute of ह् of the *Abhyāsa*. Thus $\text{वद्} + \text{अच्} = \text{वद्} + \text{आच्} + \text{वद्} + \text{अच्} = \text{वनावनः}$ (The second ह् is changed into च by VII. 3. 55), as in the phrase $\text{वनावनः चोवनवर्द्धनीनाम्}$:

Vart.—The causative root वादि is reduplicated before the affix अच् , there is elision of चि (sign of the causative), and वच् is the augment of the *Abhyāsa*, and it is lengthened. Thus $\text{वादि} + \text{अच्} = \text{वाद्वपः}$:

To the *npapada* or रात्रि is optionally added the augment व when it is followed by a *kṛit* word (VI. 3. 72.) Thus रात्रिञ्चरः or रात्रिचरः :

२८९७ । इगुपयक्षाग्रीकिरः कः । १ । ३ । १३९ ।

रय्यः कः स्वाह । चिपः । लिपः । कुपः । कृषः । वः । गीष्वादीदि दिपः । किल्लीदि चिपः । वाचचपिचिपिना वल्लुवाचपि । वेपकः—वेष्टः ।

2897. After a verb ending in a consonant but preceded by ह् , ह or अच् (long or short), and after the verbs च 'to know', प्री 'to please', and वृ 'to scatter', comes the affix च (अ).

Thus विद् + क = विद् non sing. विद्. So also लिखः 'inscription'; कुपः 'who knows'; कृषः 'lean'; वा + क = वः 'who knows' (VI. 4. 64); श्री + क = श्रियः 'what pleases'; कृ + क = कृ + क (VII. 1. 100) = किर + क (I. 1. 51) = किरः 'who scatters' i.e. 'hog'. By the rule of non-uniform affix (III. 1. 94) we have ण्वि and त्रिभ also. As वेपथः or वेपथः ।

Note.—The words देव 'God', सेव 'service' and श्व 'ram', should be read in the ण्विदि class of the last sūtra, being formed by the affix क् and not by क.

२८९८ । आतश्चोपसर्गे । ३ । १ । १३३ ।

कः एवाद् । 'एवावृत्त्या'—(२८०३) इति चयस्वापवादः । दुःखः । मयः ।

2898. Also after a verb ending in long वा when there is a preposition along with it, the affix क is placed,

This is an *apavāda* of III. 1. 40, and debars the affix क. Thus मयवा + क = मयवा + क = मयः (VI. 4. 64). दुःखी + क = दुःख + क = दुःखः 'very weary' (क substituted for ई by VI. 1. 45). दुःखी + क = दुःख + क = दुःखः 'very languid'. So also मयः ।

The final वा is dropped before the affix क by VI. 4. 64. There is elision of long वा when an ārdhahātuka affix follows beginning with a vowel and having an indicatory क or क.

२८९९ । पाप्राप्ता चेद् दुधः शः । ३ । १ । १३३ ।

निवर्तीति पिबः । मित्रः । पयः । पयः । पयः कथा । 'चेद्विभक्त्यन्तर्गता' इति कथीय कीप्राप्ताः । 'कथीयन्तर्गता' इति वदन्तः । पयसीति पयः । 'शः संज्ञायां व' । 'प्राप्तादिभिः'—(२८३५) इति निर्देशाद् ।

2899. The affix क (क) is employed after the roots वा 'to drink', श 'to smell', वा 'to blow', च् 'to suck', and दृ 'to see'.

Thus वा + क = विद् + क (VII. 3. 78) = विद् nom. sing. पिबः, मित्रः । वा + क = व + क = (VII. 3. 78) = वः ; वे + क = वः ; so also दृ + क = दृ + क, (VII. 3. 78) = दृ + क ; वे + क = वः ; so also दृ + क = दृ + क, (VII. 3. 78). As in वदा वदः वदति वदन्तः । वदा is the proper feminine of वद, as वदा कथा । The root च् having one indicatory क would have made the feminine च्नी with कीप् as we have in स्तनच्नी formed by स्तन but this ordains वदा । According to Haradatta the feminine in कीप् is formed only when the root takes क् and no where else.

Some commentators read the word 'upasarga' into this sūtra. According to them the forms like वदः &c., cannot be formed.

The affix क, of which क् is indicatory, the real affix being क, causes the root to undergo all those changes, which it undergoes in special tenses; for it is a sārvaadhātuka affix there; see sūtra III. 4. 113 and VII. 3. 78,

Prohibition must be stated of the root **ग्रा**, when the word to be formed is a name because of the word being so exhibited in II 1 56. As **वि + ग्रा + क = व्राकः** 'tiger' (an animal that goes about smelling). Here there is **क** and not the affix **व**.

२९०० । अनुपसर्गास्त्रिन्ध्विन्द्वारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च ।
३ । १ । १३८ ।

वः स्वात् । **त्रिन्ध्वः** । **विन्द्वः** । **वारवः** । **वात्वः** । **वेदवः** । **उदेववः** । **चातिः** सुखार्थः कीर्त्तौ हेतुनपरवन्धः । **चातवः** । **चातवपञ्चायेक** स्त्रियि चात्परवात्त्वा । **सात्वन्धो भक्ताः** । 'यद् भव्यं चोपुरादिः । हेतुनपरवन्धो वा । **चाद्वयः** । 'अनुपसर्गात्' द्विच् । **प्रतिपः** । ' * नौ लिप्तेर्वीभ्यः * ' । **निलिप्त्वा देवाः** । ' * नवादिषु विन्देः संवादात् * ' । **बोविन्दः** । **अरविन्दः** ।

2900. The affix **व** is employed after the following verbs when used without a preposition: **त्रिन्ध्व**, **विन्द्व** and the causatives **चाति**, **चाति**, **वेदि**, **उदेजि**, **चेति**, **साति** and **सादि**.

Thus **त्रिन्ध्वः** 'smearing'; **विन्द्वः** 'acquiring'; **वारवः** 'holding' **वात्वः** 'ferrying'; **वेदवः** 'knowing', **उदेववः** 'shaking', **वेदवः** 'perceiving', **चातवः**, and **चाद्वयः**.

The root **चाति** means "to cause happiness," and is a sūtra root with the causative **चि** added to it. Thus **चातवः** "one who causes delights." By the maxim of *va sarupa* III. 1. 94) we can have **क्विप्** also. As **चाद् परवात्त्वा** "the supreme self, the giver of happiness." **सात्वन्धो भक्ताः** "The devotees are, &c." The **चद्** 'to endure' 'to forbear' is *churādi* (No. 267) and so has taken the **चि**. Or it is the causative of **चद्** of *Bhvāli* or *Divād*.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe **प्रतिपः**; here the affix is **व**.

Var.—The verb **त्रिच्** with the preposition **त्रि** takes the affix **व**. As **निलिप्त्वा** 'the name of certain deities', 'a cow'.

Var.—The affix **व** is employed after **विन्द्व** when compounded with the words **नौ**, &c., and when the word to be formed is a proper noun. As **बोविन्दः** 'Krishna' (protector of cows); **अरविन्दः** 'a lotus' (having petals like spokes).

२९०१ । ददातिदधात्योर्विभाषा । ३ । १ । १३९ ।

वः स्वात् । **ददः** । **दवः** । **यवे** ऋक्वायो **वः** । अनुपसर्गादित्येव । **मदः** । **मवः** ।

2901. The affix **व** is optionally employed, after the root **दा** 'to give,' and **धा** 'to hold', when used without a preposition.

This debars **व**. Thus **ददः** 'giving'; or **दावः** 'inheritance', **दवः** 'holding' or **धावः** 'having'.

When a preposition is used, the affix **व** is not employed, as **मदः**, **मवः**.

२९०२ । अवलितिकसन्तेभ्यो चः । ३ । १ । १४० ।

इतिषण् चासर्धः । अवलितिकः कसन्तेभ्यो चः स्वाहा । षण् ५च् । अवातः—अवतः । वातः—
वतः । अनुपसर्गादितरेषु । उक्तवतः । '० अनेवेवसंस्वानच्' । इत्यानुपसर्गादिति विभावेति
च न संभवति । प्रवतनेतीत्यवतः ।

2902. After the verbs beginning with अवल 'to shine' and ending with कस 'to go', when used without a preposition, the affix च is optionally employed.

The word इति in अवलिति means 'beginning with'. These are about 55 verbs, all belonging to the *Bhūddh* class. See Nos 842, &c.

This debars the affix षच् which comes in the alternative as अवात or अवतः ; वातः or वतः ।

The affix च (च) having an indicatory च causes the vṛiddhi of the penultimate च. When the affix च is not used, then षच् is used, and we have the other form. But compound verbs take षच् ; as मज्जवतः 'luminous'.

Part.—The verb तव 'to stretch' must be included in this list, and it takes the affix च ; as तववाच. The conditions 'option' and 'without preposition' do not apply in this case. The verb वच् necessarily takes this affix, though compounded with an upasarga.

२९०३ । इयादृष्यधातुसंस्त्रसीणवसावहुलिहक्षिचत्रसञ्च । ३ । १ । १४१ ।

इयैह्मन्तुतिभ्यो लिप् चः स्वाहा । रयिहोऽवसतेधातुस्तत्वात्तिहो इयादृष्यधातुसंस्त्रसीणवसावहुलिहक्षिचत्रसञ्च ।
इयः । अवसपायः । प्रतिपायः । वात् । हायः । पायः । आयः । 'चु गती' जाह्नवः । ज्ञानं च ।
आद्यायः । संद्यायः । अद्यायः । अवद्यायः । अवद्यात् । लोहः । रक्षेयः । वसावः ।

2903. The affix च is employed after the following verbs also:—रयै 'to go', verbs ending in long आ, षच् 'to pierce', जाह्नु 'to pain', चञ्चु 'to flow', चसीच् 'to pass on', चववा 'to complete', चवह 'to take away', लिह 'to lick', रिच 'to embrace', and चच 'to breathe'.

The root रयै, before affixes, becomes रवा, (VI. 1. 45) and is thus included in the phrase 'verbs ending in long आ'. What is then the use of its separate enumeration? The separate enumeration is for the sake of excluding the application of every other rule which might have prohibited च. Thus III. 1. 186 enjoins च when a compound verb ends in आ. But that rule does not apply to the verb रवा.

Thus अवसपायः 'frost', मतिरपायः 'catarrh', हायः 'inheritance', वायः 'having', आयः 'pain', आद्यायः 'wound', संद्यायः 'flow', अद्यायः 'transgression', चववायः 'conclusion', चवद्यायः 'taken away', लोहः 'licking', रिचयः 'embracing', चचयः 'breath'. See VII 2. 33.

२९०४ । दुज्योरनुपसर्गे । ३ । १ । १४२ ।

चः स्वाहा । दुज्योतीति दोषः । नीचाश्चर्गात्वाद्बुधश्चाद्दुज्योतेरेव चः । दवसेत्तु पचाह्मन् ।
दवः । नदतीति नायः । दवस्यै ह्यु मवः । मवयः ।

2904. The affix **ञ** is employed after the verbs **हृ** 'to burn' and **नी** to 'lead', when used without a preposition.

The root **हृ** is the Svādi verb **हृ हृ** 'to burn' (No. 10), and not the Bhvādi **हृ** 'to go' (No. 992), because it is read along with **नी**. The Bhvādi **हृ** takes the **ञञ्** of the चञादि class (III. 1. 134); as **हवः** ।

Thus **हृ + ञ = दौ + ञ** (VII. 2. 115) = **दावः** (VI. 1. 78) 'burning'. So also **नी + ञ = नी + ञ = नावः** 'leading'.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe **बहवः** 'burning'; **मन्वयः** 'friendship'.

२९०५ । विभाषा ग्रहः । ३ । १ । १४३ ।

गो वा । चरेऽन् । व्यवस्थितविभाषेण । तेन जलचरे ग्रहः । 'जलचरे' इति व्याख्या । जलो देवः चरात् । अवाः चरावर्गः । वाच्यते तु ग्रहवर्गान्मुखादिवन्त्वादन् । नावः ।

2905. The affix **ञ** is optionally employed after the verb **ग्रह्** 'to seize'.

This debars the affix **ञञ्** which comes in the alternative. Thus **ग्रह् + ञ = ग्रह् + ञ** (VII. 2. 116) = **ग्रहः** 'seizing', 'a crocodile', or **ग्रह् + ञञ् = ग्रहः** 'a planet'.

The option allowed by this aphorism is a *vyavasthita vibhāṣā* or definite option, that is to say, the affix **ञ** is *always* used when the word to be formed means a water animal, such as a crocodile, shark, &c., and in that sense the word is **ग्रह**. But not so, when heavenly luminaries are meant; there the word is **ग्रह**.

According to Kāśikā vārtaka this rule should be extended to the Bhvādi root **भू** 'to be' also. Thus:—**भावः** 'conditions' 'objects,' and **भवः** 'existence,' 'deity'. But this vārtaka is not found in the Bhāṣya. According to him bhāva is wrong. According to Bhāṣya the word bhāva is derived from the Churādi **भू** (भवि) (No. 800) 'to obtain': i.e., from **भवि** ।

२९०६ । गृहे कः । ३ । १ । १४४ ।

गृहे कर्तृति गृहेः कः स्याद् । गृहति चाम्बादिभित्ति गृहम् । वास्तव्यादृशं धाराः ।

2906. The affix **ञ** is employed after the verb **गृह्** when the agent so expressed denotes 'a house'.

Thus **गृह् + ञ** (VI. 1. 16) = **गृहम्** 'a house,' i.e., that which holds paddy, grain, &c. The **र** is changed into **ञ** by the rule of *samprasāraṇa*. The plural form **गृहा** means 'wife', as she is especially the person that constitutes the house; while the plural of **गृहं** meaning 'house' will be **गृहाणि**.

Note.—The sūtra is apparently redundant. Gṛihu could have been derived from gṛihu 'to take' with the affix **ञ** of III. 1. 135.

२९०७ । शिल्पिनि षुन् । ३ । १ । १४५ ।

शिल्पिकीयात् शिल्पं कर्तृर्नि षुन्स्वात् । * शिल्पिनिर्निष्पद्यते * । नर्तकः-नर्तकी । खनकः-खनकी । * खनिं खनेने च रज्ज्वर्तकीयो वाच्यः * । रज्ज्वकः-रज्ज्वकी । वाद्ययन्त्रे तु शिल्पिनिभ्यामेव षुन् । रज्ज्वेष्टु 'कृत्वाशिल्पिसंज्ञयोः' इति षुन् । डाप् । रज्ज्विका । पु'योने तु रज्ज्वकी ।

2907. The affix षुन् (चक) comes after a verb, when the agent so expressed denotes an artist.

Dexterity in action is called śilpa.

Part.—This affix should be confined to the verbs नृद् 'to dance', खद् 'to dig' and रज्ज्व 'to dye'.

Thus नृद् + षुन् = नर्त + चक (VII. 1. 1) = नर्तकः dancer. The letter च is indicatory (I 3. 6) and by IV. 1. 41, it denotes that words formed by prefixes having indicatory च form their feminine gender by the affix क्चि. Thus the feminine of नर्तक is नर्तकी, so also खनकः 'miner', fem. खनकी, रज्ज्वकः 'washerman,' fem. रज्ज्वकी.

In the case of the root रज्ज्व the nasal is elided. According to the opinion of the author of *Mahābhāṣya*, only two verbs are governed by this sūtra name, य नृद् and खद्. According to him, the verb रज्ज्व takes the affix षुन्. Thus रज्ज्व + षुन् = रज् + षु (VI. 4. 37) = रज् + चक (VII. 1. 1) = रज्ज्वकः feminine रज्ज्विका, 'a washerwoman', but the wife of a washerman will be रज्ज्वकी :

२९०८ । गायकन् । ३ । १ । १४६ ।

गायतेः स्वकल्पवाद् । शिल्पिनि कर्तृर्नि । गायकः ।

2908. The affix कन् (चक) comes after the verb गे 'to sing,' when the agent so expressed denotes an artist.

As, गे + कन् = गायकः (VI. 1. 45) 'a singer', fem. गायिका.

२९०९ । गयुट् च । ३ । १ । १४७ ।

वाद्यकः । दिग्वाद्वायनी ।

2909. The affix युट् is also employed after the verb गे 'to sing', when the agent so expressed denotes an artist.

By the word च 'also', the word वा of the last sūtra is drawn into this. Thus गे + युट् = वा + चक (VII. 1. 1) = वायनः fem. वायनी, the च is added by VII. 3. 33.

२९१० । हृद्यव्रीहिकालयोः । ३ । १ । १४८ ।

वाको वाक्यं युट् स्वात् व्रीहौ काले च कर्तृर्नि । जहात्युपकनिति वायने व्रीहिः । जहानि वायानिति वायने वर्जन् । जिहीवि प्राप्नोतीति वा ।

2910. After the verb वा, also the affix युट् is employed when the agent so expressed denotes 'rice' and 'time'.

The verb दा denotes the verbs दाक 'to abandon' and दाह 'to go' both belonging to the Third Conjugation, forming दाहति and दाहते as 3rd per. sing. Thus दा + दधुह् = दाधनः 'a kind of rice' (that which *jahāti* 'leaves off' all water) दाघनः 'a year' (that which *jāhīte* 'goes through' all conditions.)

The accents are however different in the two. In one case the udātta is on the middle; in the other, on the last.

२९११ । मुञ्चत्वः समभिहारो जुञ् । ३ । १ । १४६ ।

समभिहारश्चैव सायुकारित्वं सञ्चति । प्रवक्तुः । चरक्तुः । सञ्चक्तुः ।

2911. After the verbs मु 'to go', च 'to move', ज 'to flow' and च 'to cut', the affix जुञ् is employed, when repetition is meant.

As, मु + जुञ् = प्रो + जञ् (VII. 1. 1) = प्रवक्तुः; so also, चरक्तुः, सञ्चक्तुः, and सञ्चक्तुः.

The word *samabhihāra* in the sūtra indicates that the action done by the agent must be well performed. The affix *van* being thus ordained for the action, when it is well performed, it follows that it will not be employed where the action is repeatedly ill performed. The affix will be employed even when there is no repetition, but the action is well performed even at the first attempt.

२९१२ आशिषि च । ३ । १ । १५० ।

आशीर्विश्वार्थवृत्तेर्षातोर्दुःस्वात्कर्तरि । जीवताद्-जीवक्तुः । वन्दताद्-वन्दक्तुः । आशीः प्रयेरकुर्वन् । आश्वारिष्युः विज्रादेरिवमुक्तिः ।

2912. The affix जुञ् is employed after all verbs, when benediction is intended.

As, जीव् + जुञ् = जीवक्तुः 'may he live' = जीवताद्; वन्दक्तुः 'may he be happy'.

The word *आशीः* means a sort of prayer; and it relates to action. The force of this affix is that of 'an agent', with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent'.

The benediction here is the attribute of the person using the word. The speech is to be uttered by a father or a person like him, giving benediction on his son, &c., by saying "जीवक्तुः" * The feminine is जीवक्ता. See *vārtika* to VII. 3 45. S. 464

२९१३ । कर्मवयञ् । ३ । २ । १ ।

कर्मेरुपपदे वातोरेप्रत्ययः स्वात् । उपपद्-उपाकाः । कुर्वन् करोतीति कुम्भकारः । आदित्यं चरयतीत्यादायनविधानात् । " * ईदित्वातिव्यञ्जितो वाः " । अतोऽपवादार्थं धात्विकम् । धात्विकता । धात्विकता । धात्विकता । धात्विकता । " * ईदित्वातिव्यञ्जितो वाः " । कुम्भकारः । वदुषता । कर्म वरि नृत्ताद्युपपदादयः । कर्मकाः वेदव्यञ्जितव्यायां वदित्यति ।

2913. The affix वञ् comes after a verbal root when the object is in composition with it, (as an upapada).

This gives rise to that well known kind of compounds called upapada samāśas under II. 3. 81. Thus कुम्भकृतेरि 'he make a pot' = कुम्भकारः. But we cannot form any compound of the phrase आदित्यं पश्यति, &c., because never found in usage.

Vart.—The affix क comes after the verbs गीत्, वाच्, लेख् and याचर् and the noun in composition with it retains its original accent. As मांसशीला 'addicted to flesh', fem. मांसशीला, मांसकायः 'loving flesh', fem. मांसकायः, मांसभक्षः 'carnivorous', fem. मांसभक्षः; and कल्याणचाराः 'good-conducted', fem. कल्याणचाराः.

Vart.—The affix च comes after the roots ईक्ष् 'to look' and बह् 'to forbear' under similar circumstances. As दुःखमतीक्ष्, fem. दुःखमतीक्षा 'expecting happiness', बहुबहः fem. बहुबधा 'much forbearing'. How do you explain the forms गङ्गाधरः, धूपधः &c., not formed by बह्? These are not upapada samāśas at all: but genitive compounds, where the Genitive has the force of accusative by sesha rule of II. 8. 50. Thus धरः is a noun meaning "holder." Therefore गङ्गाया धरः 'the holder of Ganga' = गङ्गाधरः &c.

२९१४ । इवावाप्तश्च । ३ । २ । २ ।

अरत्वाद् । आपवाद् । स्वर्गद्वाद् । तन्तुवाद् । वाग्धवाद् ।

2914. The affix च् comes after the root ईक्ष् 'to call', वेष् 'to weave', माच् 'to measure' when the object is in composition with it.

This debars the affix च (III. 2. 3); as स्वर्ग + ई + च् = स्वर्गे + ई + च् = स्वर्गे + दा + च (VII. 3. 83) = स्वर्गद्वाद्. So also तन्तुवाद्, वाग्धवाद्.

२९१५ । आतोऽनुपसर्गे कः । ३ । २ । ३ ।

आद्यवाङ्मोहोरनुपसर्गात्कर्तव्यपदे कः स्वप्नाच् । 'आतो मोहः' । गोदः । पार्थिवश्च । 'अनुपसर्गे' किम् । गोसन्दाधः । * कविर्वा सर्वज्ञ संवत्सरविभक्तो हः * । इह धिमाति इह ध्वजः । सर्वज्ञ इहवाङ्मोहोरनुपसर्गे । आद्यः । मधः ।

2915. The affix क comes after a verbal root that ends in long वा when there is no upasarga preceding it and when the object is in composition with it.

This debars च्, as गो + दा + क = गो + दा + च् = गोदः 'Giver of cows', (the long वा is elided by VI. 4. 64.) So also, कम्बलदः 'who gives a blanket'; पार्थिवश्च 'what protects the rear', अङ्गुलिधश्च 'what protects the finger' (a thumble).

Why do we say 'when there is no upasarga'? Witness गोसन्दाधः 'who ceremoniously gives a cow', मधसन्दाधः 'who ceremoniously gives a mare'. Here the compound verb संदा takes the affix च्.

Vart.—The affix क before which the final consonant with the vowel that precedes it is dropped, comes always after those roots whose semi-

vowel is vocalised in conjugation in cases where क would have otherwise come. Prasāraṇi means samprasāraṇa. Thus the root jyā ends in long आ and would have taken क. But this root becomes vocalised by VI. 1. 16 before the vikarana śā. Therefore the upapada samāsa will be ज्यश्रवः. So also जाहः and महुः. Had the affix been क, the forms would have been ज्यह्रिवः, जाहुवः and महुवः by vocalisation. The affix व prevents it.

२९१६ । जुषि स्यः । ३ । २ । ४ ।

जुषीति वेगो विषमत्वे । जुष्यपदे चादन्तरात् स्वार् । द्वार्या विषयीति द्विषः । वषस्यः । विषमस्यः । तस्यः स्यः । जुषि विहृते कः स्वाद्वारमन्त्राभ्यामादि । आहुताहुत्वावनाहुतः ।

2916. The affix क comes after the root स्वा, when in composition with a word ending in a case-affix, as an upapada.

In the three previous sūtras, the word in composition was always in the accusative case. This sūtra declares that with regard to the verb स्वा, the upapada may have any case not necessarily the accusative. As वषस्यः = वषे विहृति 'who dwells in accessible position', and विषमस्यः 'having an inaccessible position'; तस्यः स्यः ॥

This sūtra sho ld be divided into two sūtras (yoga bibhāga). Thus:— (1) जुषि ॥ The affix क comes after every root ending in long आ, when in composition with a case-inflected word; as द्वार्या विहृति = द्वि + आ + क = द्विषः (VI. 4. 64. S. 2372) 'who drinks with two organs,' i.e., the proboscis and the mouth, an 'elephant'. So also चादकः 'a plant' (what drinks through the foot) कच्छकः 'a tortoise' (that always protects its mouth by drawing it in, at the approach of danger). (2) जुषित्वः ॥ The affix व comes after the root स्वा when in composition with a word ending in a case-affix. Since this is a new rule, it applies when the verb denotes 'condition or state', for when it denotes agent, the affix would have come by III. 4. 67. S. 2834. As आहुताद् + उत्पत्ताद् = आहुतः 'the rising or appearance of rats,' 'a swarm of rats.' See VI. 4. 64. S. 2372 for the elision of आ, and VIII. 4. 61. S. 115.

Note.—Why do we make this two-fold division, when we see the second rule is included in the first as the verb स्वा also ends in a long आ? The reason is that the first rule applies where the agent is indicated, while the second rule applies where condition is to be denoted. As आहुताद् + उत्पत्ताद् = आहुतः 'a swarm of rats', so also वषमस्यः a 'swarm of locusts'.

२९१७ । महुःप्रगानिनि । ८ । ३ । ८२ ।

महिष इति महुः नोः । महुर्वी महुर्वीत्यर्थः । 'महुः' इति क्तिन् । मस्यः ।

2917. The word महु is irregularly formed when denoting 'a chief' or 'one who goes in front.'

Thus मही घोः 'a good cow' महोऽश्वः meaning a 'best horse'. Why do we say when meaning 'going in front'? Observe मस्वे द्विपदतः पुरये. On the sacred peak of the Himalaya". मस्वे, मीदीवाप् 'a measure.'

२९१८ । अन्धाम्बुगोभूमिसध्यापद्वित्रिकुशेकुशद्वक्कुगुमज्जिपुज्जि-
प्ररमेकहिं दिं ध्यग्रिभ्यः स्थः । ८ । ३ । ९१ ।

'स्थः' इति कप्रत्ययान्तस्यानुस्वारश्च । बहुवर्णं प्रथमा । दन्त्यः एवत्य सत्य वः स्याद् । द्विष्टः । त्रिष्टः । इत कर्णं कर्णसि सुपीति द्वयमप्यनुवर्तते । यत्राकर्णजेत् सुपीत्यस्य संवन्धः ।

2918. The *व्* of स्थ is changed to *प्* after अन्ध, आन्ध गो, भूमि, अम्ब, अप, द्वि, त्रि, कु, वेकु, दक्कु, अङ्गु, मज्जि, पुज्जि परमे, बर्हिष् दिवि and यज्ञि ।

Thus अन्धस्थः, आन्धस्थः, गोस्थः, भूमिस्थः, सध्यास्थः, अपस्थः, द्विष्टः, त्रिष्टः, कुष्टः, वेकुष्टः, दक्कुष्टः, अङ्गुष्टः, मज्जिस्थः, पुज्जिस्थः, परमेष्टः, बर्हिष्टः, दिविष्टः, यज्ञिष्टः ।

The word स्थ is formed by the affix थ् and is shown in the sūtra in the first case, but with the force of the sixth case and means the word-form स्थ, and it is not the genitive case of स्थ, for then the rule would apply to मोहस्थानच्, सुनिरस्थानच् &c.,

No 6.—*Vart.*—The same change takes place in स्थः, स्थिच्, and स्थ् । As व्योहः । परमेष्टी । व्योह्वा चारथिः ।

Both the words कर्णसि and भूमि are understood in the sūtras that follow: viz., the word कर्णसि in sūtras that relate to transitive verbs, and the word भूमि everywhere else.

२९१९ । तुन्दशोकयोः परिमृजामनुदो । ३ । २ । ५ ।

तुन्दशोकयोः कर्णशोधपदयोरेतयोः कः स्यात् । ' * आसत्तुल्लाहत्पदोरेति वक्तव्यम् * ' तुन्द परिमार्ज्यति तुन्दपरिहृतोऽसत्तः । शोकापनुदः । पुत्रस्यानुदः । अललावन्वत् तुन्दपरिमार्ज्यम् । यद्यच्च संसारसारशोधपदयोः शोकापनुदति च शोकापनोदः । ' * कप्रकर्णे भूयसिपुत्रादिव्यञ्जकपदोक्तव्यम् * ' । भूतानि विभुवति भूयविभुजो रयः । आकृतिगणोऽनन्द । भदीजः । कुत्रः । निस्तृतिरिति विलः ।

2919. The affix क comes after the verbs परिहृच् 'to wash out' and अपनुद् 'to drive away,' when in composition with the words तुन्द 'navel' and शोक 'grief,' as objects, respectively.

As तुन्द परिहृज् आस्ते 'he lay lazy.' So also शोकापनुदः पुत्रो जातः 'a son, destroyer of sorrow is born'.

Vart.—This affix is to be applied only then, when the meaning of the word to be formed is 'lazy' and 'giver of happiness'.

The epithet तुन्द परिहृज् is applied to 'a lazy person'; while तुन्द परिमार्ज्यः means 'who clears his navel'. So शोकापनुदः means 'giver of happiness,' while शोकापनोदः means 'remover of sorrow'; he who by teaching the nothingness of the world removes sorrow is so called.

Vart.—The words चरित्रिकः 'a chariot' and the rest should be included in the subdivision of words formed by the affix क. The words belonging

to this head can only be recognised by their form, there being no list of them to be found anywhere. Thus चरविभुज 'a chariot', बलभुजः 'a bow,' काकगृह 'sesamums', कुमुदम् (को मोदते) 'a lotus':

महीशः 'a mountain'; कुशः 'a mountain'; पिशः 'a crocodile in the Ganges' (literally 'one who swallows').

२९२० । मे दातः । ३ । २ । ई ।

दातृपाठनापदेशक प्रोत्पद्यतात्कर्तृरनुपपदे कः । ददाद्दोऽपवादः । चर्चमदः । चयिमदः । अनुपपत्तौ ह्यनुलेः प्रादम्बलिन्युचि च कः । मोक्षमदायः ।

2920 The affix क comes after a root having the form of दा 'to give' &c., and ज्ञा 'to know', when taking the preposition म, and in composition with a word in the accusative case.

By III 2. 3. the affix क was applied after verbs that ended in long आ and had no *upasarga*. Now begins the case of verbs with *upasarga*. This debars the affix कच्; as चर्चमदः (VI. 4. 64) 'giver of all, liberal', चयिमदः (VI. 4. 64) 'acquainted with roads'. The long आ of दा and ज्ञा is elided by VI. 4. 64. S. 2372.

Why do we say 'when taking म'? With any other *upasarga* these verbs will take the general affix कच्; as मोक्षमदायः &c.

२९२१ । चमि क्यः । ३ । २ । ३ ।

मोक्षमदायः ।

2921. The affix क comes after the root क्वा 'to tell', when preceded by the preposition च्च and when the object is in composition with it.

The verb क्वा ends in long आ and by III 2. 3 when compounded with an *upasarga*, it would have taken the affix कच्. This debars कच्, as मोक्षमदायः (VI. 4. 64) 'a cowherd' (मोक्षमदते),

२९२२ । नापोष्टक् । ३ । २ । ८ ।

अनुपपद्यतात्कर्तृरनुपपदे । दातृपाठः—नामनी । उपसर्गे पु दातृपठकायः । * विवलेः पुराणीचोतिवि वाच्यम् * । पुतापी । मीपुपी । अन्यत्र कीरपा वाच्यम् । पुरां वाति रचतीति पुरापा ।

2922. The affix टक् comes after the verbs गी 'to sing' and वा 'to drink' when used without a preposition, and when the object is in composition with it.

The phrase *anupasarga* is to be read again into this sūtra by *anuvṛtti* from III 2. 3, though this *anuvṛtti* had temporarily lain dormant in III 2. 6 and 7 as being unnecessary. This debars क; of this affix, ह् and क् are indicative, the ह् showing, among others, that the feminine is formed by the affix क्रीप् (IV. 1. 14).

As, यक् वायति = यक् + वा + टक् = यक्वः (VI 4. 64) 'who sings Sakra-hymns'. वायनः 'singer of Sâma', fem. यक्वती and वायनीः ।

Part.—The affix टक् comes after the verb वा when it means to drink and only when it is in composition with the words पुरा and वीडु as its objects. This is an important modification of the general sūtra. Thus पुराट् fem. पुराणी 'wine-bibber', वीडुट् fem. वीडुणी 'spirit-drinker'.

Why do we say 'when in composition with sūtra and sidhu'? Observe वीरपा द्राक्षणी 'the milk-drinking Brāhmaṇi' formed by the affix ण and the feminine, therefore, not formed by the affix ई but by वा.

Why do we say 'when वा means to drink'? When वा means 'to protect' this affix is not used, as पुरावा 'who protects wine'.

When these words are compounded with an *upasarga* they do not take टक् but यक्; as अकुर्वयावः, वातव्ययावः ।

Note.—*Part.*—There is diversity in the Chhandas as to the employment of these affixes, as वा द्राक्षणी पुराणे or पुरावा भवति नैनां देवाः पतिसोऽं भवन्ति 'the Gods do not carry that Brāhmaṇi to the regions of her husband who drinks wine'.

२९२३ । हरतेनुद्यननेञ् । ३ । २ । ८ ।

अयहरः । 'अनुद्यनने' क्रिप् । आरहरः । * अतिशङ्कल्लङ्घयतीत्यरन्ति षट्पटीष्वङ्गः अहेतवसंलघानम् * । यत्किमुदः । आङ्गलमुदः । युने च चार्य्ये । सुप्रमुदः । यस्तु दूयं केवलमुपादत्ते न तु चार्य्यति प्रभावेन । सुप्रयादः ।

2923. The affix यक् comes after the verb दृक् when it does not mean 'to raise up', when the object is in composition with it.

This debars अङ् । The word उदायन means 'to raise a load'. Thus अय हरति = अयहरः 'who takes a share, or sharer'; so रिद्वयहरः 'an heir' (इ + अङ् = इट् + अ = हरः) (VII. 3. 84)

Why do we say 'when it does not mean to raise up'? For then the affix अङ् will be employed, as भारहरः 'a burden-bearer, a porter'.

Part.—This affix comes after the verb दृक् when in composition with the words यत्ति 'spear', लाङ्गल 'plough', अङ्गुल 'goad'; यष्टि 'staff', तैलर 'an iron club', जट 'jar', पटी 'a small jar', बटुप् 'a bow'; as यत्तिग्रहः 'a lancer', लाङ्गलग्रहः 'a plough-man', अङ्गुलग्रहः 'an elephant driver', यष्टिग्रहः 'a staff-bearer', तैलर-ग्रहः 'a club-bearer', जटग्रहः, पटीग्रहः 'a jar-bearer', बटुग्रहः 'a bow-bearer'.

Part.—This affix comes after the verb दृक् when the word धृक् is in composition with it and the sense is that of 'holding'; as धृक्धृक् 'a thread-holder'. When it has not this meaning we have धृक्धृक् 'a thread-taker'.

२९२४ । वयसि च । ३ । २ । १० ।

वयस्यार्थे वृत्तः । वयस्यरुः जुगारः ।

2924. The affix च्च् comes after the verb वृत् when the object is in composition with it and when the meaning of the word so formed is descriptive of age.

In this sūtra the verb वृत् has the sense of *udiyama-na* which was specifically excluded in the last. The word वयस्य means the condition of human body as dependent upon time. This rule applies to those words which indicate the attainment of appropriate age for the accomplishment of objects described by the *upapada*, or the reaching of that age in which the thing described by the *upapada*, naturally takes place, as वयस्यरुः वृत् 'the dog that has reached the age when it can chew bones' (lit. 'when it can raise it up'), वयस्यरुः जुगारः 'the boy old enough to wear (lit. 'to raise up or bear) the shield', so that the verb here has the sense of 'raising up'.

२९२५ । आळि ताच्छीत्ये । ३ । २ । ११ ।

पुष्पावजाहरति ताच्छीत्येः पुष्पाहरः । 'ताच्छीत्ये' क्तिञ् । आरादरः ।

2925. The affix च्च् comes after the verb वृत् (when the object is in composition with it), the root taking the preposition आञ्, and the sense of the word so formed is inclination or accustomed occupation.

The word ताच्छीत्ये means a natural inclination or habitual occupation ; as पुष्पाहरः (पुष्प + आहरति = पुष्प + आहर) 'he who has a natural tendency towards fetching flowers or whose habitual occupation is to collect flowers'.

Why do we say 'when denoting inclination'? Otherwise the affix will be आञ्, as आरादाहरति = आरादरः 'who brings load'.

२९२६ । आर्हः । ३ । २ । १२ ।

आर्हतेरन्त्यात्कार्त्तुपपदेऽर्होपवादः । पुत्रार्हा ब्राह्मणी ।

2926. The affix च्च् comes after the verb आर्ह 'to respect', when the object is in composition with it.

This debars च्च्. The words so formed are especially of feminine gender. As पुत्रार्हा ब्राह्मणी 'a Brāhmaṇa lady deserving of respect.'

२९२७ । सम्बन्धयो रमिजपोः । २ । २ । १३ ।

“ हस्तिवृषकरोरिति वक्तव्यम् ” । स्वप्ने रमते सम्बन्धयो हस्ती । 'वत्पुत्रे कृति-' (२९२) इति 'हस्तदन्ताद-' (२९६) इति वा केरद्वयम् । कर्त्तव्यः वृत्तः ।

2927. The affix च्च् comes after the verb रम् 'to sport' and च्च् 'to whisper' when the case-inflected words सम्बन्ध 'a clump

of grass' and कर्ण 'ear' are in composition with them respectively.

The verb ख is intransitive and the verb वच् can take an object under very limited circumstances only, namely, when the object denotes *Śabda*; therefore in the case of both these verbs, the object cannot be in composition as an accusative case; consequently the *upapada* here must be a general case-inflected word. Hence there is the *anuvṛtti* of the word वच् from sūtra III. 2. 4 into this, and the *anuvṛtti* of the word कर्ण is inapplicable here.

Vart.—The words to be formed must have the sense of 'elephant' and a 'tale bearer'. Thus खखीरवते = खखीरवः 'an elephant (lit. who sports in cluster of grass)' कर्ण वपति + कर्णवपः 'a slanderer (lit. who whispers in the ear)'. The case affix is not elided, either VI. 3. 14. S. 972, or VI. 3. 9. S. 966 prevents the elision of the locative case-ending.

The affix जच् is not employed when the words to be formed do not mean an 'elephant' and a 'translator'. Thus खखे खखः 'who plays in clusters of grass'. कर्ण वपिता वयस, 'the mosquito that hums near the ear'.

२९२८ । शनि धातोः संज्ञायाम् । ३ । २ । १४ ।

संज्ञायः । संज्ञयः । पुनर्धातुपदार्थं वाचकविषयेऽपि प्रयुक्तव्यम् । कृष्णे रेत्यादिवु दो वा प्रद । यङ्कृतं वाच एतिहासिका लक्षणीया ।

2928. The affix जच् is employed after all verbal roots, when यच् 'well', is in composition, and the word so formed denotes a name.

As यच् + कृ + जच् = यङ्कृतः lit. 'who does good'. So also यञ्जयः यञ्जयः । All these are proper nouns.

Why have we repeated the word *dhātu* in this aphorism, when it was understood by *anuvṛtti* from sūtra III. 1. 91? To this the reply is, that the repetition of the word *dhātu* shows that there is prohibition of the affix ङ, that comes after the verb कृ in certain senses (III. 2. 20), when the word यच् is in composition. The affix जच् will be employed after the verb कृ and not the affix ङ, when यच् is an *upapada*, even when the sense to be indicated is that of cause, habit, &c. (III. 2. 20). The result is that the feminine of यङ्कृत will be यङ्करी, and not यङ्करी, which, had the affix been ङ, would have been the proper feminine (See IV. 1. 14). यङ्करी means 'a female-ascetic,' 'a vulture' and 'one having the habit of doing good'.

२९२९ । अधिकरेणे शेते । ३ । २ । १५ ।

शे शेते लघयः । * पाश्चर्षदियुवसंज्ञायाम् * । पाश्चर्षिणां शेते पाश्चर्षयः । वृद्धयः । कर्तृशे शेते कर्तृशयः । * उत्तमादिषु कर्तृषु * । उत्तमः शेते उत्तमयः । श्वत्कर्षयः । श्वत्कर्षो नृपति यच्च शेत्कर्षयः । अपोपुङ्गः शेत् कर्षयः । * निरी कर्षयदिति * निरी शेते

निरिच्छः । अथ यदि 'निरिच्छपुष्पधार प्रत्यहं वा पुजेयौ' इति । निरिच्छस्यास्तीति विग्रहे लोपा-
दित्वाचक्षतः ।

2929. The affix **ञच्** comes after the verb **यी** 'to lie down' when in composition with a case-inflected word indicating location, i.e., in the locative case.

The word **युधि** (III 2. 4) a noun ending in a case-affix is understood in this aphorism. As **ये येते=स्यत्र** 'who lies in the sky'.

Vart.—The affix **ञच्** comes after the verb **यी** when in composition with the words **पार्श्व** 'sides', &c., though not necessarily denoting location; as **पार्श्वार्थी येते=पार्श्वेभ्यः** 'who reclines on his sides', **उदरभ्यः** 'who lies on his stomach', **पृष्ठभ्यः** 'who lies on his back'.

Vart.—So also when the words **उत्तरा** &c. are in composition with it denoting agent and in the nominative case. As **उत्तराः येते=उत्तरावयवः** ; **अधोमुखी येते=अधोमुखीभवः** 'he who sleeps with his face downwards'.

Vart.—In the Chhandas the affix **ञच्** comes after the verb **यी** when in composition with the word **गिरि** in the locative. As **गिरौ येते=गिरिः** 'who lies on the mountain'. How do you explain the use of **निरिच्छ** in the classical literature then, as in the following verse of Kalidāsa (K. I. 60 and 37) **निरिच्छपुष्पधार प्रत्यहं वा पुजेयौ** 'She of the beautiful hair daily worshipped Girīśa'. It is formed by the affix **ञ** (V. 2. 100. S. 1907) **निरिच्छस्यास्ति** 'He who has hills', and not by this **vārtikā**.

The letter **ञ** of **ञच्** is indicative denoting that there is elision of the final vowel with what follows it (I. 1. 64).

२९३० । अदेष्टः । ३ । २ । १६ ।

अदित्यस्य उपपदे । कुम्भस्य । कुम्भरी ।

2930. The affix **ट** comes after the verb **यद्** 'to go' when a word in the locative case is in composition with it.

The word **adhikarāṇa** of the last sūtra is understood in this. As **कुम्भु पद्वि=कुम्भस्य** 'who goes among the Kurus'. **मद्रस्य** 'who goes among the Madras'.

Of the affix **ट** the real affix is **ञ**, the letter **ट** being indicative, showing that the feminine of these words is formed by the affix **ङीप्**. See IV. 1. 14), as **कुम्भरी**, **मद्ररी** ।

२९३१ । भिक्षुसेनादायेषु च । ३ । २ । १७ ।

भिक्षां परतीति भिक्षुस्य । सेनास्य । आदायेषु स्वरन्तश्च । आदायस्य । अथ 'सैन्यं भिक्षां चक्षतीद्' इति पत्रादिषु परतीति पाठश्च ।

2931. The affix **ट** is employed after the verb **यद्** 'to go', when the words in composition with it are **भिक्षा** 'alms', **सेना** 'army' and **आदाय** 'having taken'.

The *anuvṛtti* of the words 'in the locative case' does not extend to this aphorism, and hence the necessity of making a distinct and separate sūtra.

Thus निषाचरः 'a beggar' (who goes for alms); सेनाचरः 'one who enters into an army'; आदायचरः 'one who goes after having taken'. The word *ādāya* is formed by *lyap* (the substitute of *ktvā*). How do you explain the word चरचरी the feminine in क्रीप् of चरचर which must have been formed by च ता in order to get nip? It is not formed by ता-affix, but it is a compound of चर + चरच्. The word *charaṭ* is read with ṭ in Paṇḍitī list III. 1. 134. S. 2896. The difference between an upapada compound such as bhikṣāchāra, and a noun compound as चरचर is that the former is a *nitya*, and the latter an optional compound. See II 2. 19. S. 782.

२८३२ । पुरोगतौऽग्रेषु सर्तेः । ३ । २ । १८ ।

पुरःवरः । अग्रवर्तकः । अग्रगण्येभ्यो वा सर्तोरप्यग्रेः । अग्रेऽग्रे सर्तोरप्यग्रेऽपि निषाचरः ।
अर्थे वर्ति 'अर्थे वदन् चरन् वर्तिवत्कृत्वचारच्' इति । आहुतकादिनि वदन्तः ।

2832. The affix च comes after the verb वृ 'to move' when the words in composition with it, are पुरः, अग्रतः and अग्रे, all meaning 'in front of or before'.

The last word is 'agre' with च and not 'agra'. This anomaly indicates that the word *agresara* may be analysed not only in the locative, but in the accusative and instrumental also. As अग्रवृ चरति or अग्रेव चरति or अग्रे चरति. That the word in the sūtra is 'agre' and not 'agra' is implied by its being put last in the compound, otherwise as it begins and ends in a vowel, it would have stood first (II. 2. 33. S. 904). Moreover, even from 'agra' we could get the form 'agre-sara,' by non-elision of the 7th case-affix: the special mention of 'agre' shows that in analysis it may be in other cases than the locative.

As पुरः चरति = पुरः सरः 'who goes in front, a harbinger'. So also अग्रवृ चरः and अग्रवृ चरः 'going in front, a leader'. How do you explain अग्रवृ चरत् इत्येवमग्रवृ चरतिवत्कृत्वचारच्? It is a diversity according to Haradatta, allowable under III. 3. 113. S. 2841.

२८३३ । पूर्व कर्तरि । ३ । २ । १८ ।

कर्तृवाचिणि पूर्ववद उपपदे सर्वेभ्यः क्त्वाच् । पूर्वः चरतीति पूर्वचरः । 'कर्तरि' चिच् ।
पूर्वे देशे चरतीति पूर्वचारः ।

2933. The affix च comes after the verb वृ 'to go', when पूर्व is in composition with it, denoting the agent.

Thus पूर्वः चरति = पूर्वचरः 'going in front'.

Why do we say 'denoting the agent'? Otherwise the affix चच् will be employed. As पूर्वदेशे चरति = पूर्वचारः 'going to the east'.

२९३४ । कृजो हेतुवाचकीत्यानुलोम्येषु । ३ । २ । २० ।

यस्य योत्सेषु करोतिष्ठः स्याद् । 'अदाः कृजि-' (१६०) इति वाः । यवस्वरी विद्याः वाङ्म-
करः । यवनकरः ।

2934. The affix **कृ** comes after the verb कृ 'to make', when the object is in composition with it denoting 'cause', 'habit' and 'going with the grain' (concession).

The word हेतु of this sūtra means the final or conclusive cause, and is not the grammatical हेतु meaning 'agent'. वाचकीत्य means 'habit,' and literally, the act of being accustomed to that. वाङ्मोक्ष comes from यजुलोम meaning 'with the hair', that is to say, regular, in natural order, successive, and hence 'favourable', and 'agreeable', 'complaisance', 'acquiescence', &c. Of हेतु, we have योक्स्वरी कर्म the daughter that causes sorrow; यवस्वरी विद्या 'honorable science', the visarga of yaśah is changed to a by VIII. 3. 46, S. 160.; पुत्रकरं यव 'the family-making wealth'. Of वाचकीत्य, we have वाङ्मकर 'who performs obsequies'; यवकर 'who amasses wealth.' Of वाङ्मोक्ष, we have वीक्षकः 'who promptly does what he is directed'; यवनकरः 'who regularly does what he is told'

Why do we say 'when having these senses'? Otherwise the affix will be अदा. As कुम्भकारः 'potter', यवनकारः 'city-maker'.

२९३५ । दिवायिमानिशामामास्कारान्तानन्तदिबहुनान्दीकिलिपि-
लिविबलिभक्तिकर्तृचित्रोत्तसंख्याजङ्घामाह्वहयैतद्वनुररुःषु । ३ । २ । २१ ।

यस्य कृजः स्यादहेत्वादायपि । दिवाकरः । निराकरः । निशाकरः । अस्कादित्वात् ।
भास्करः । बहुकरः । बहुजम्बद्वय वैपुस्वार्थे संख्यापेक्षया वृत्तगुणश्च । लिपिलिविबलिभक्तौ पर्यायी ।
संख्या । पङ्कजः । श्रिकः । कल्पादित्वादहस्करः । 'नित्यं यवानेऽनुसरत्पदस्य' (१५८) इति
यत्त्वम् । यजुस्करः । यवनकरः । ' * किञ्चद्वयुषु कृजोऽभिवधानम् ' इति वार्तिकम् । किंकरः ।
यन्करः । यत्करः । हेत्वादा एव भावित्वा यत्त्वादम् । पुत्रोत्तं कीट् । किंकरौ ।

2935. The affix **कृ** comes after the verb कृ 'to make' when the following words are in composition with it—दिवा 'by day', निरा 'light', निशा 'night', यवा 'splendour', वाः 'light', कार 'work', अन्त 'end', अन्त 'endless', आदि 'beginning', बहु 'many', नान्दी 'benediction', दिव 'what', लिपि 'writing', लिपि 'writing', बलि 'oblation', भक्ति 'devotion', कर्तृ 'agent', चित्र 'painting', क्षेत्र 'field', words denoting numerals, जङ्घा 'thigh', वाङ् 'hand', यवद् 'day', यव 'what', यद् 'that', यजुद् 'bow' and यवद् 'wound'.

Both the words 'karma' and 'rup' are understood in this aphorism ; that is to say, sometimes these upapadas have the accusative case and

sometimes they have other cases, as the construction may require. This affix *व* comes when the sense is not that of cause, &c., as it was in the last sūtra.

Thus दिवाकरः 'the sun.' The word दिव is an indeclinable and means 'in the day time'. There the *upapada*, therefore, is in the locative case. The sun is so called, because it makes creatures active in the day time.

So विनाकरः 'the sun' (light-maker), निनाकरः 'the moon' (the night-maker); प्रनाकरः 'the sun'; सत्करः 'the sun' (the letter *स* is not changed into *वि*arga, as it belongs to the Kaskādi list VII. 3. 43. S. 144, कारकरः 'agent'; क्षन्तकरः 'death' (endmaker); अक्षन्तकरः 'magnifying to any extent'; आदिकरः 'the creator'; बहुकरः 'the busy'. The word 'bahu' here means 'spaciousness', and so it is not saṅkhyā: when meaning 'many' it is saṅkhyā and would be governed by saṅkhyā of the sūtra. वाग्दीकरः 'the speaker of benediction'; जिह्वरः 'a servant', लिपिकरः 'a scribe'; लिखिकरः 'a scribe'; अक्षिकरः 'offering sacrifice'; अक्षिकरः 'a devotee'; अर्हृकरः 'an agent'; चित्रकरः 'a painter', वैप्रकरः 'a cultivator', एककरः 'doing only one thing', द्विकरः 'doing two things'; त्रिकरः 'doing three things', चक्षुषाकरः 'a runner, an express'; बाहुकरः 'a hero', 'a manual labourer'; अहृकरः 'the sun' (VIII. 3. 48 S. 144, by which there is *स*); चकरः 'doing that'; चकरः 'doing that', बहुचकरः 'bow-maker' (by VIII. 3. 45. S. 159 *च* is changed to *व*), अचकरः 'causing or inflicting wounds'.

Var.—The affix *चच्* comes after the verb कृ when किय्, यच्, रुच् and चच् are in composition with it. The speciality of *ट* affix is that the feminine of words derived from it is formed by long *ई*, while the feminine of words derived by *चच्* is formed by long *या*. Thus कियरा a female servant चकरा, चकरा; and बहुचरा; these words might be said to belong to the अन्तादि class (See IV. 1. 3.) Even when 'hetu, &c. (S. 2934) is expressed, there would be *चच्* and not *ट* for that is debarred. The feminine is by *कीच्* as किंकरि 'the wife of a servant'.

२९३६ । कर्मणि कृती । ३ । २ । २२ ।

कर्मणश्च उपपदे करोतेचः स्वाहृलौ । कर्मकरो भूतकः । कर्मकारोऽप्यः ।

2936. The affix *व* comes after the verb कृ 'to make', when the word कर्म is in composition with it, and the sense of the word so formed is that of 'wages'.

The word कृति means service for hire, wages. The word कर्म does not mean the grammatical object but the word form कर्म; as कर्मकरः 'a hired labourer' (not a slave); otherwise the affix is अच्; as कर्मकारः 'an artisan'.

२९३७ । न शब्दप्रयोगकलहनापराधैश्चाहुसूत्रमन्त्रपदेभ्यु । ३ । २ । २३ ।

एष कृत्यो न । हेत्वादिवु प्राहः प्रतिषिध्यते । चक्षुषाकार इत्यादि ।

2937. The affix व does not come after the verb कृ 'to make', when the following words are in composition with it :—
 शब्द 'sound', पद्य 'verse', झगड़ 'quarrel', शान 'praise', वैर 'enmity', शत्रु 'flattery', सूत्र 'thread', स्तव 'hymns' and पद 'word'.

This prohibition relates even when the sense is that of cause, habit, &c., of S. 2934. The affix इ being prohibited, the general affix कङ् takes its place. As कङ्ककारः 'sounding, sonorous'; रसोक्कारः 'a verse-maker'; कलहङ्कारः 'one who fomented quarrels'; गीताङ्कारः 'a writer of Gāthās or prakṛitic verses'; वैरङ्कारः 'an enemy'; श्लाघङ्कारः 'a flatterer'; सूत्रङ्कारः 'an author of sūtras'; मन्त्रङ्कारः 'a composer of Mantras'; पदङ्कारः 'an author of Padapāṭha'.

२७६ । सप्तमशकसोरिन् । ३ । २ । २४ ।

* श्रीहिंसत्यस्योक्तिं पञ्चमम् * । अथवागिर्निधिः । अकृतस्वरिच्यः । 'श्रीहिंसत्यस्योः' हिंस्रः स्वस्वरकारः । अकृतस्वरः ।

2938. The affix **क्व** comes after the verb **क्व** when the words in composition with it, are **शब्द** 'a sheaf', and **शब्द** 'ordure'

Thus स्वप् + कृ + हृ = सुषुप्तकृ : nom. sing. स्वप्नकृति; so also गच्छकृति.

Part.—This rule is applicable when the sense of the words to be formed, is that of 'rice' and 'a calf' respectively. Therefore *सख्खद्वरि*, means 'rice', and *वद्वद्वरि* 'a calf'.

When the words have not the senses of 'rice' and 'a calf', the affix **शुद्ध** is employed. As **शुद्धशुद्ध**, 'sheaf-maker', **शुद्धशुद्ध**, 'ordure-maker'.

२७३९ । हातेर्द्विमाषयोः पशौ । ३ । २ । २५ ।

दृष्टिमाधयोक्तपदयोर्द्वयं हृस्वमाह पयो ज्ञवर्ति । दृष्टिं हस्तीति दृष्टिहरिः । पायं नावात्पञ्च
हस्तीति नावहरिः । 'पयो' किव । दृष्टिहारः । नावहारः ।

2939. When the agent indicated is an animal, the affix **वृ** comes after the verb **हृ** 'to take', the words in composition with it being **वृहि** 'a leather-bag' and **नास** 'nose-string'.

Thus कुबिहहि 'a dog' (a carrier of skin); बाबहि 'a beast' (that carries the nose-rope.) The word बाब means 'a rope put in the nose of animals.'

When the words formed do not denote an animal, the affix **वाच** is employed ; as **द्विविहाः** ' a water-carrier (a carrier of a leather-bag for holding water)'. **पायवाचः** ' a carrier of his master'.

२०७७ । कल्लेग्रहिरात्मम्भरिश्च । ३ । २ । २६ ।

कृतानि पुराणि अलेख्यिः । उपपदस्य हृदयस्थं ब्रह्मेन्द्रियवदङ्गं निपातवते । आत्मार्थं वि-
क्षीति आत्मवर्णितः । आत्मनो मुखाग्रः । सृज इत् । आरब्धविनयि । आम्हास्तु आत्मोदरकुम्भि-
नयति वेत्तुः । 'ब्रह्मेन्द्रियवदङ्गं पुराणं तत्त्वज्ञानोपायः' इति पुराणि ।

2940. And the words **फलेश्वरि** and **आत्मन्तरि** are irregularly formed.

The word **फलेश्वरि** is formed by adding the affix **इश्** to the verb **बृह्** and making the upapada end in the vowel, **ए**. Thus **फलानि बृहन्ति=फलेश्वरिः** 'the fruit-bearing, i.e., a tree'.

The word **आत्मन्तरि** is formed by adding the augment **तुम्** (न) to the upapada **आत्मन्**, and the affix **इश्** to the verb **बृह्**. Thus **आत्मानं विनर्ति=आत्मन्तरि** 'selfish' (one who feeds his own self).

The word 'and' indicates that there are other such irregularly-formed words. As **कुक्षिन्तरि** 'gluttonous, selfish' (caring to feed his own belly). **उदरन्तरि** 'gluttonous, selfish'.

Chandra Grammarian says that when the words **आत्मन्**, **उदर** and **कुक्षि**, are in composition as upapadas, then also the above forms are valid. As we find *Murāri*, author of *Anargha-rāghava* using the form **उदरन्तरि** in the following verse :—

अथोत्सवा उदरन्तुदरं नदयन्कोराः ।

The word **कुक्षिं** **तराः** in the following, is wrong it ought to be **कुक्षिं तरतः** ।

तिरिक्तं नमकाचलाः	कति न कस्मिं चरन्तं ब्रजाः
किटिलं भरणीवरः	कति न कस्मिं भुवार्कराः ।
नयन् नलयानिलाः	कति न कस्मिं नयन्तानिलाः
प्रभुस्तं विदुषाचनः	कति न कस्मिं कुक्षिन्तराः ।

२९४१ । एजेः खञ् । ३ । २ । २८ ।

बद्धवाचनेः खञ् स्थात् ।

2941. The affix **खञ्** comes after the verb **खञ्** 'to tremble' when ending in **ञि** and when the object is in composition with it.

Note.—This affix comes after the causative of **खञ्**. Of the affix **खञ्** the letters **ख्** and **ञ्** are indicatory, the real affix is **अ**. The **ख्** indicates that the augment **तुम्** is added to the upapada ending in vowel (VI. 3. 67) The **ञ** indicates that this is a *Sārvadhātuka* affix (III. 4. 113), and therefore the *v.karapras* like **खञ्** &c. (III. 1. 68.) will be employed here.

२९४२ । असृद् विषदजस्तस्य मुम् । ६ । ३ । ६७ ।

असृदो विषदोऽजस्तस्य च पुमान्गवः स्यादित्यदन्तं सत्तरादे न लक्ष्यवत्य । द्वित्वारभ्यसृदिति ।
जन्मजयतीति जन्मवेत्ययः । * जन्मजयतीति जन्मजयतीति सृदुदजस्तस्यः सृदुदजस्तस्य * ।
जायमानो ह्ययः ।

2942. **उर** is the augment added immediately after the final vowel, of **अन्त**, **द्विष**, and of a stem ending in a vowel, unless it is an *Indeclinable*, when a word formed by a **जिह्** affix follows.

Note.—Thus अवबुद्धिः, द्विचक्षुः, कालिन्ध्या &c. See III 2. 35, 39, 83. The व् of अवबुद्धि and the द् of द्विचक्षु are dropped by VIII. 2. 23.

Note.—Why do we say 'of अवबुद्धि &c'? Observe निदुस्वप्नाः. Why do we say 'not an Indeclinable'? Observe दोषानन्वयः, दिवानन्वारात्रिः. Why do we use the word अवबुद्धि in अवबुद्धि, when merely saying अवबुद्धि would have sufficed by the rule of tadanta-vidhi? This indicates that the shortening taught in the preceding sūtra does not debar the दुस् augment, nor does दुस् debar the shortening. So that दुस् is added after the shortening has taken place.

Thus अवबुद्धिः = अवबुद्धिः (अव + बुद्धि + क्त + क्त = अवबुद्धि + क्त + क्त + क्त) अवबुद्धिः 'who awakes mankind'.

Vari.—The affix क्त comes after the verbs गच्छ् 'to go', श्लिष् 'to suck', हृत् 'to strike', ह्य 'to leave' when in composition with the words वायु 'wind', कुली 'a bitch', तिल 'sesamum' and वृद्ध 'flatulence'. As वायुगच्छः ह्यः 'swift antelopes' (going with the wind). For कुली, the following applies by which the long ई of कुली is shortened.

२९४३ । स्त्रियन्वयस्य । ६ । ३ । ६६ ।

स्त्रियन्वे परे पूर्वपदस्य ह्रस्वः स्वात् । यतो दुस् । कुलिङ्गः । तिलकुट्टः । कर्पूरहा नाभाः । कर्पूरपादहस्तं कर्पूरीति विनष्टः । कर्पूरिण्यर्थाविशेषणः ।

2943. A short is always substituted for the final of the first member, when the second member is a word formed by an affix having an indicative क्त, but not when the first member is an Indeclinable.

Thus कुली + क्त = कुलिङ्गः 'a bitch-sucker'; तिलकुट्टः 'an oilman', कर्पूरपाद नाभाः 'a kind of bean' (that causes or cures flatulence.) The word कर्पूरिण्य has the causative sense latent in it and means "causes to go away."

Thus कालिन्ध्या, द्विचक्षुः. The augment दुस् does not prevent the shortening, had it done so, the rule would have been unnecessary. But दोषानन्वयः, दिवानन्वारात्रिः, where दोषा and दिवा are Indeclinables there is no shortening. The above words are formed by क्त (III. 2. 83). The phrase anavyayasya indicates by implication that the word स्त्रिय here means स्त्रियन्तः contrary to the maxim enounced in VI. 3. 17. कर्तृपदाधिकारे षट्पञ्चम्यो षट्पञ्चमिर्न षट्पञ्चमः. For an Avyaya can never take a क्त affix which is ordained only after dhātus.

२९४४ । नासिकास्तनयोर्भाषेटोः । ३ । २ । २२ ।

अत्र नासिका- 'एतन्ने षेटो नासिकायां षट्पञ्चमि नासिका' । एतत् तनवीति तनवीत्यः । षेटिण्यन्तत्वं च । नासिकाङ्गः । नासिकाङ्गः ।

2944. The affix क्त comes after the verbs श्वा 'to blow' and श्लिष् 'to suck' when नासिका 'nose' and स्तन 'breast' are in composition with them as object.

2947. The affix लम् comes after the verb लिङ् 'to lick' when the word in objective case in composition with it, is the word श्र् 'the shoulder of an ox' or षञ् 'a cloud'.

As श्र्-लिङ्-गौः 'the shoulder-licking cow', षञ्-लिङ्-वायुः 'the cloud-licking wind'. The root लिङ् belongs to the Adādi class, so the vikarana लम् is elided. The ष of लिङ् is not gunated as the affix लम् is लिङ् (I. 2. 4. S. 2234).

२९४७ । परिमाणो षञ् : । ३ । २ । ३ ।

मर्यपचा स्वासी । क्षातिपचा कटाहः ।

2948. The affix लम् comes after the verb पच् 'to cook' when the word in objective case in composition with it denotes a measure.

Thus मर्यं पचति—मर्यपचा 'a pot having the capacity to cook a *prastha* of food', so also क्षातिपचः, क्षातिपचः 'a kettle.'

२९४८ । नितनखे च । ३ । २ । ३५ ।

नितपचा ब्राह्मणी । नखपचा पद्याग्नः । पथिरञ् क्षाप्यासी ।

2949. The affix लम् is employed after the verb पच् when नित 'a small quantity' or नख 'nail' is the word in composition with it in the objective case.

The aphorism has its scope when the words formed do not denote measures, which was the case in the last sūtra. Thus नितपचा ब्राह्मणी 'the Brāhmaṇi who cooks a little, i.e., a niggardly Brāhmaṇi'; नखपचा पद्याग्नः 'the nailscorching barley gruel.' Her /pach denotes 'to scorch', 'to heat.'

२९४९ । विश्वरुपोस्तुदः । ३ । २ । ३६ ।

चिन्तुदः । शुनि कृते संवेद्योन्मत्त सोपः । अरुदः ।

2950. The affix लम् comes after the verb हुद् 'to strike', when चिन्तु 'the moon' or अरु 'a wound' is the word in composition with it in the objective case.

As चिन्तुदः राहुः 'the Rāhu that eclipses the moon'; अरुदः 'corrosive, wounding the vital parts'. For the addition of the augment ल् after the word अरु, see VI. 3. 67. S. 2942. Thus अरुलम् + हुद् । Now ल् the final of a conjunct consonant is elided by VIII. 2. 23. S. 54, and the form is अरुदः ।

२९५० । असूर्यललाटयोद्गृथितयोः । ३ । २ । ३६ ।

असूर्यललाटयोद्गृथितयोः । हृदिना नखः संवन्धात् । सूर्ये न पचन्तीत्यसूर्ययोः । ललाटयोः ।

the sake of the aphorisms that follow, where this affix will produce different effects than लप्.

Var.—The affix लप् comes after the verb गम् 'to go' when a word ending in a case-affix is in composition with it. As चित्तगमे हस्ते 'the slow-moving elephant'; चित्तगता हस्तिनी 'the slow-moving she-elephant'. The words so formed are not epithets or names.

Var.—This affix comes, under similar circumstances, when the word in composition with लप् is विहायल्; and the latter is then replaced by the word विह. As विहायत् गच्छति=विहंगमः 'a bird (that which goes through the sky)'.

Var.—In the *Vārtikas* above given, the affix लप् may optionally be considered as if it had an indicatory ङ. The force of ङ is to cause the elision of the final vowel with what follows it. As विहंगमः or विहंगमः 'a bird'. So also चुर्चलमः or चुर्चलः 'a serpent' (what goes crookedly).

२९५३ । द्विचत्वरधोस्त्यायेः । ३ । २ । ३२ ।

खस्त्वात् ।

2954. The affix लप् comes after the verb ताप् 'to heat', when द्विचत् or चत् is the word in composition with it in the objective case.

Note—The verb लप् belongs both to the *Bhu* and the *Chur* classes. Both are meant in the sūtra. In the case of the *Bhūdi*, the verb ताप् is the causative ending in चि of लप्, while in the *Churādi*, all verbs take चि.

Note—Thus द्विचत्त तापयति=द्विचत्तपः (VI. 4. 94) 'one who destroys his enemies', so also चत्तपः 'one who subdues his enemies, a hero'.

The ताप् becomes तप by the following sūtra, which shortens the vowel.

२९५५ । खचि ह्रस्वः । ६ । ४ । ७४ ।

खचपदे षो उपपादा इत्यः स्यात् । द्विचत्तं चत् वा तापयतीति द्विचत्तपः । चत्तपः । चत्तपदी-
प्रत्ययान्वित् द्विचत्तपदीति द्विचत्तपः । तेषां च । द्विचत्तं तापयतीति द्विचत्तपः ।

2955. The penultimate of the Causative stem is shortened before the affix लप् :

Thus द्विचत्तपः, चत्तपः, प्रचत्तपः. See III 292, and 41.

This affix, however, will not apply when the above upapadas are in the feminine gender. In this case the general affix लप् will be employed; as द्विचत्तं तापयति=द्विचत्तपः । The maxim "that a masculine includes the feminine for the purposes of the application of Grammatical rules" is not of universal application, because had it been so, Kātyāyana would not have used both the masculine ghāta and the fem. ghāṭi in *vārtika* under S. 2945.

२९५६ । खचि यमो ङते । ३ । २ । ४० ।

खचपदे यमोः खचपदाङ्गते यम्ये ।

2956. The affix कच् comes after the verb कर् 'to curb' when the word वाक् 'speech' is in composition with it as object, and the sense indicated is that of a vow.

२९५७ । वाचंयमपुरंदरी च । ६ । ३ । १ । ६९ ।

वाक्पुरोऽप्यन्तरं निपात्यते । वाचंयमो नीरवती । 'अवे' रिङ् । वाक्पूर्वादिना वाचं कच्-
धीनि वाचयत् ।

2957. वाचंय and पुरन्दर are irregularly formed.

The word अवे means a vow taken according to the rules of Dharma-śāstra. Thus वाचंय वाक्ते 'he has taken the vow of rigid silence'.

Why do we say 'vow'? Otherwise the form is वाचयत् 'restraining speech' (VI. 3. 69) owing to want of power, &c.

Not.—Similarly पुरंदारपति=पुरन्दरः see below, for its formation. The shortening of वाच and वाक् takes place by VI. 4. 94. S. 2955.

२९५८ । पूः सर्वदोदोरिच्छोः । ३ । २ । ४१ ।

पुरं दारपतीति पुरंदरः । सर्वदोदः । इतिगदकचर्वाभ्यश्च । 'मने च दारेः' इति क्रायिका ।
वाक्पूर्वादिना वाचं कच्-धीनि वाचयत् ।

2958. The affix कच् comes after the verbs दारि 'to split' and बर् 'to bear' when respectively in composition with the words पुर 'a city' and सर्व 'all', in the objective case.

As पुरं दारपति=पुरन्दरः 'name of Indra (who splits asunder cities)' (VI. 3. 69 and VI. 4. 94); सर्वदोदरात् 'the king who is all forbearing' The कच् is taken here in order to form words which are not Names. When Names are to be formed, it takes khash by S. 2963.

Part.—So also when the word वाच is in composition with the verb दारि; as वाक्दरः 'a fistula in the anus'. This vāṭka is given in the Kāśikā. The word can be formed by the rule of 'bahulam' also according to some.

२९५९ । सर्वज्ञात्तकरीषेषु कचः । ३ । २ । ४२ ।

सर्वज्ञः कचः । कृत्तकया नदी । कचं करीषो वायुः । करीषं कया वायुः ।

2959. The affix कच् comes after the verb कर् 'to rub' when the words सर्व 'all', कृत्त 'bank', कच 'cloud' and करीष 'a dry cow-dung', are in composition with it in the objective case.

As सर्वज्ञः कचः 'a villain, a rogue'; कृत्तकया नदी 'a river'; कचं करीषो वायुः 'a wind'; करीषं कया वायुः 'a strong wind'.

२९६० । मेघर्षिभयेषु कृजः । ३ । २ । ४३ ।

मेघकर्तः । कृतिर्कर्तः । भयं कर्तः । भयकभयेन तदन्तर्निधिः । अमरं कर्तः ।

2960. The affix कच् comes after the verb कृ 'to make' when the words मेघ 'cloud', कृति 'misfortune' and भय 'fear' are in composition with it in the objective case.

As *वेपकृतः* 'producing clouds'; *दुःखिभक्तः* 'giving pain'; *भयभक्तः* 'frightful'.

Part.—The *tadanta vidhi* applies in the case of *upapadas* like *अव*, &c. This is an exception to the *varṭika* under I. 1. 72. S. 26 by which, in the case of affixes, *tadanta-vidhi* was prohibited. Thus we have *अवयवकृतः* 'who causes security'.

२९६१ । होममिथिलदेःश्च च । ३ । २ । ४४ ।

हो होमोऽप्यवयव । चत्वेऽव । होमकृतः—होमकारः । मिथिकृतः—मिथिकारः । मयिकृतः—मयिकारः ।
इति चत्वेऽप्यवयव देवरादिषु हो वा भुविदिशि । कथं तर्हि 'अवयवकारणः होमकारः' इति कर्मकः
होमकृतविशेषायां यथादाय ।

2961. And the affix *अव* as well as *च* comes after the verb *ह* 'to make' when the words *होम* 'happiness', *मिथ* 'pleasant' and *चर* 'joy' are in composition in the objective case.

The word 'and' denotes that the affix *च* is also to be included.

Thus *होमकारः* or *होमकृतः* 'propitious'; *मिथिकारः* or *मिथिकृतः* 'showing kindness'; *मयिकारः* or *मयिकृतः* 'causing delight'.

The repetition of the affix *अव* when its *anuvṛtti* could have been read into this sūtra by using the word *वा* 'optionally', indicates that these words never take the affix *ह* of sūtra III. 2. 20. S. 2934 though cause, habit, &c., may be denoted; so that the feminine of those words is formed by *आ* and not by *ई*. How do you explain *अवयवकारणः हनकृतः* 'small beginnings lead to or cause prosperity'. The form *Kshemakara* is derived by the *अव* of the *Pañchādhi* class, the object denoting a relation not otherwise specified.

२९६२ । आशिते भुवः करणभययोः । ३ । २ । ४२ ।

आशितयम्पद उपपदे भययोः अव । आशितो भयस्यवैनाशितंभय भोदयः । आशितस्य भयन
आशितंभयः ।

2962. The affix *अव* comes after the verb *ह* 'to be' when in composition with the case-inflected word *आशित* 'satisfied by eating' and the sense is that of instrument or condition.

The word 'भुवि' of III. 2. 4 is understood here.

Thus *आशितंभयः* meaning 'food' the quantity of rice sufficient to feed the guests to their satiation: literally by that which one is satiated. *आशितो भावति भयैव*. Here the word denotes instrument. And *आशितंभयः* also means 'satiety', which denotes condition, namely, the state of being satiated.

२९६३ । संज्ञायां नृत्तृयुजिधरिसहिलयिदसः । ३ । २ । ४६ ।

विदसं विदसोति विदसंयत् । रत्नंउदं वाम । इह रत्नेन तत्तीति । नृत्तृयुजिधरि न नृत्तयुजिधरि-
भुजगः । यत्तिभयः कथ्यते । नृत्तृयुजो हस्ती । युजंभयः यवैव । यत्तृयुजः । यत्तृयुजः । अतिदसः ।
इति । अतःनादां तेन यत्तृयुज इत्युक्तम् । यतान्तरं तु अन्वयार्थवितरणयोऽत्र इति ।

2963. The affix *अव* comes after the following verbs when the words to be formed denote a name :—viz., *ह* 'to hear', *हृ* 'to

cross over', चु 'to choose', वि 'to conquer', धरि 'to hold', धरि 'to bear', धरि 'to heat' and दन 'to subdue'.

Both the words कर्त्तव्य and धुवि of III 2.1 and 4 are understood here and should be applied as the occasion requires. Thus विश्वतर 'earth' (that which supports all); रथतर 'the Rathantara Sāma.' The etymology is merely रथेन धरति, but the whole word does not show in it the meanings of its different components. The word rathantara, however, is considered to be a compound, the result being that it takes the accent of the compound and has the avagraha of the compound. As in रथतरान्तारा धरति: the avagraha is after रथः. The accent is on the second member by अनुचरणद्वयवृत्तिः. Had it been an indivisible word there would have been no avagraha, and accent would have been on the first as it is a Neuter noun (see Phil. II. 3). धरतितर 'a girl' lit. (who is about to choose a husband); धनुजयः 'an elephant' lit. (who conquers the enemy); धुर्यधर 'a mountain' or 'the pole of a carriage to which the yoke is fixed', धरुधरः 'Sātrunsaḥ' (withstanding an enemy); धरुधरः 'Sātrunṭapa' (destroying an enemy), धरिधरः 'Arindama' (victorious). The /dam is Transitive when meaning 'to pacify.' This has already been mentioned (see S. 2519 root दन). According to another opinion, the root दाम has latent in it the sense of the causative and so becomes Transitive.

Why do we say 'when denoting a name'? धरति धरुधरः 'he who supports his family'.

२९६४ । गमयत् । ३ । २ । ४९ ।

धुवङ्गमः ।

2964. And the affix यत् comes after the verb गम् 'to go' when in composition with a word ending in a case-affix, and when the word to be formed denotes a name.

As धुवङ्गमः 'Sutāngama'. Though the verb गम् could well have been included in the last aphorism, the separation serves the purpose of carrying the *anuvṛtti* of यत् into the subsequent sūtras.

२९६५ । अन्तात्पन्ताच्छ्रुतारसर्वान्तेषु हः । ३ । २ । ५० ।

अन्तात्पन्तानि विभक्तम् । हः सर्वेषां कर्ता । विभक्त्यान्तरादिनन्तादि ऐतरेयः । अन्तं यच्छ्रुतीत्यन्ता ह्यन्तरादि । * उर्वरकचमनयोऽनन्तरात् * । उर्वरकचः । पन्तं पतितं यच्छ्रुतीति पन्तः । पन्तानि पतयते कर्ता क्रियान्तिवन्तम् । * उर्वरः कर्ता * । उर्वरः यच्छ्रुतीत्युपः । * सुदुरोचिकरः * । सुदुरोचः यच्छ्रुतीत्युपः । हः । * अन्तरादि द्वयव इति वक्ष्यम् * । धातवः । * हे च विशययो विशयैः वक्ष्यः * । विरहः ।

2965. The affix ह comes after the verb गम् 'to go' when in composition with the following words as its objects:—अन्तः

'end' अन्तः 'excessive,' अन्तः 'road,' दूर 'far,' आर 'across,' सर्व 'all' and अन्तः 'endless'.

The anuvritti of the word अन्तः does not extend to this. As अन्तः 'having gone to the end, thoroughly conversant'; अन्तः 'going too fast'; अन्तः 'a way-farer', दूरः 'going to a distant place', आरः 'completely familiar', सर्वः 'going everywhere, the Supreme Being'; अन्तः 'going to infinity, moving for ever'.

Of the affix इ the letter इ is indicatory, the real affix being अ. The इ indicates that the इ portion of the word to which this is added, must be elided (VI 4 143), as अन्त + गन् + इ = अन्त + ग् + अ (the इ portion अन् of गन् is elided). Now though the rule VI 4 143 says 'when that which has an indicatory इ, follows there is elision of the इ of अ', yet in the present case, such elision takes place, although the word गन् here is not one of those called अ (I. 4 18) because the presence of इ as an indicatory letter must not be unmeaning and should find some scope.

Vart.—The इ is also employed when the words in composition are सर्वत्र 'everywhere' and अर 'creeping'; as सर्वत्रः 'Supreme Spirit'; अरः 'a snake.' अरन् is an aiverb formed by the affix इ added to the अर (IV. 60) and means 'creepingly' or 'downward'.

Vart.—So also when the word in composition is अर 'breast', and there is elision of its final. As अर + गन् + इ = अरः 'moving on breast, a snake'.

Vart.—So also with the words सु 'well' and दु 'bad' when the resulting words denote location. As सुः 'that in which one goes easily, easy of access' दुः 'difficult of access, a fort'.

Vart.—Others say, that this इ is added when other words besides the above stand as upapadas. Thus ग्रामः 'going to the village'.

Vart.—विहन् is replaced by विह when the affix इ (III 2. 48) comes after the verb गन्, as विहः 'a bird'. Thus we have three forms: विहन्, विहन्, विहन्.

२९६६ । आशिषि हन् । ३ । २ ४९ ।

अन्तः अन्तः । 'आशिषि' किल । अन्तः । ' * दादादादीनां अन्तः च इः संवा-
यात् * ' । दादादादीनां अन्तः आन्तः अन्तः अन्तः अन्तः अन्तः । दादादादीनां ।
' * दादादादीनां ' आन्तः अन्तः । ' * अन्तः अन्तः ' । अन्तः अन्तः अन्तः अन्तः अन्तः ।
अन्तः । अन्तः अन्तः अन्तः अन्तः अन्तः । अन्तः अन्तः । अन्तः अन्तः । अन्तः अन्तः ।

2966. The affix इ comes after the verb हन् 'to kill', when the object is in composition with it, and when benediction is intended.

The affix इ is understood in this sūtra. Thus अन्तः अन्तः = अन्तः 'may he kill the enemy'.

Why do we say 'when benediction is intended'? Otherwise we have वधुघातः 'who kills his enemy'.

Var.—The affix क् comes after the verb आहृ when the word दार 'wood' is in composition with it, and its final letter is changed into य, when the word so formed denotes a name. As दार आहृति = दारोपाटः (दार + आहृ + क्) 'the wood-pecker'.

Var.—So also optionally when the word वाक् 'beautiful' is in composition under the circumstances detailed in the last *vārtika*: as वाक्पाटः or वाक्पातः.

Var.—So also, when the verb हृ is preceded by the preposition च्, and is in composition with a word in the objective case, the affix क् is employed; and the final is replaced by य; as चर्चद् चंदमि = चर्चयंपाटः or चर्चयंपातः 'the alphabet'; पदवि चंदमि = पदयंपाटः or पदयंपातः 'connecting the words that are separated, an annotator'.

२९६७ । अपे क्लेशसन्तोः । ३ । २ । ५० ।

अपञ्चार्थदेहः क्पाटः । अनाधीर्यनिवृत्तः । क्लेशघ्नः पुत्रः । तपोऽपहः सूर्यः ।

2967. The affix क् comes after the verb हृ 'to kill' when it is compounded with the preposition च्, and when the object in composition with it, is the word क्लेश 'pain' or सन्त 'darkness'.

As, क्लेशघ्नः पुत्रः 'the pain-allayer, i.e., the son'; तपोऽपहः सूर्यः 'the darkness destroyer, i.e., the sun'.

This aphorism has its scope when the sense is not that of benediction.

२९६८ । कुमारशीर्षयोर्धनिः । ३ । २ । ५१ ।

कुमारघाती । गिरधः शीर्षघातो निपात्यदे । शीर्षघाती ।

2968. The affix धिनि comes after the verb हृ 'to kill' when the word in composition with it is कुमार 'a child', or शीर्ष 'head'.

Thus कुमार + हृ + धिनि = कुमार + घात + हृ (VII. 3. 54 and VII. 3. 32) = कुमारघातिर् Nom. sing. कुमारघाती 'child-killer'. So also शीर्षघातिर् Nom. sing. शीर्षघाती 'head-striking'.

The word शीर्ष is an irregular form of the word गिरध्.

२९६९ । लक्षणे ज्ञायापत्योष्टक् । ३ । २ । ५२ ।

हृषीकेशश्चाकलवधवति कर्तारि । ज्ञायापत्ये भा । पतिवर्गी द्वौ ।

2969 The affix क् comes after the verb हृ 'to kill' when it is in composition with the word वाक् 'wife' or पति 'husband' as object, and when the word so formed denotes the agent possessed of that attribute (or when the word so formed denotes a mark).

The word लवच of this sūtra gives rise to the doubt whether it means लवचे कर्तारि or लवचवति कर्तारि. In the former case the meaning will be 'when the agent is itself the mark'; as जायाघ्नः 'a mole' (a mark on the body indicative of the death of one's wife). In the latter case the meaning will be 'when the agent is possessed of the attribute denoted by the word'; as जायाघ्नः 'the murderer of his wife', पतिघ्नी 'the murderer of her husband'.

Of the affix दह् the letters ह् and ख् are indicatory. The ह् shows that the feminine is formed by ई, and ख् causes the elision of the penultimate अ of इह. Thus जाया + इह + दह् = जाया + इ + ख् (VI 4. 98) = जायाघ्नः (VII. 8. 54).

२९७० । अमृतमुद्यकर्तृके अ । ३ । २ । ५३ ।

जायाघ्नस्त्रिलोकालकः । पतिघ्नी पाणिरेखा । विलघ्नं मृतम् । 'अमृतमुद्य-' इति किरा-
अमृतमुदातः बुद्धः । अयं कर्म बलवद्दः प्रलम्बघ्नः । मृतघ्नः । कृतघ्न इत्यादि । मूलविभुकारदिस्वा-
दिवद्दह् । चौरघातो नगरघातो हस्तीति दु नाहुलकादिति ।

2970. And the affix दह् comes after the verb इह 'to kill' when the object is in composition with it, and when the word to be formed denotes an agent other than a human being.

As जायाघ्नस्त्रिलोकालकः 'the mole' (literally that which indicates the death of one's wife), पतिघ्नी पाणिरेखा 'the line of the palm of the hand' (that which indicates the death of one's husband). These two forms were deducible also from the last aphorism. स्लेष्मघ्नं मधु 'honey' (literally that which has the property of destroying the phlegm). पित्तघ्नं घृतं 'clarified butter' (lit. that which destroys the bile).

Why do we say 'when the agent is not a human being'? Observe आसुषावः बुद्धः 'a Sūdra' (literally one who kills the maice). Here the affix is दह्. How do you explain the forms प्रलम्बघ्नः the killer of Pralamba demon, (an epithet of Balabhadra), Śatrughna, or कृतघ्नः? These forms are valued under Mūlavibhu-ādi class (III. 2. 5, vārt 8. 2919) and are formed by the affix क्.

Why is the affix दह् not employed in the following? चौरघातो or नगरघातो हस्ती 'an elephant' (i.e., who kills a thief) Here the word is formed by the affix जघ् on the analogy of sūtra III 8. 113 which allows a diversity in case of *kritya* affixes, which diversity is extended in this case to a *krī* affix.

२९७१ । शक्तौ हस्तिकवाटयोः । ३ । २ । ५४ ।

हस्तिघ्नस्त्रिजगत्कौ कोट्यवाह । मृतघ्नकर्तृकार्यनिर्द्दह् । हस्तिघ्नो ना । कवाटघ्नद्वोरः ।
कपाटिषि पादास्तरह् ।

2971. The affix दह् comes after the verb इह 'to kill' when the word in composition with it as its object is हस्ती 'elephant' or कवाट 'gate' and when the sense indicated is that of power.

The sūtra applies where the agent is a human being. As इस्तिनं वधुं वक्तुं = इस्तिनः मनुष्यः 'a man who is strong enough to kill an elephant', so also कपाटध्वजः 'a burglar' (who is capable of breaking open the doors).

Why do we say 'where power is indicated'? Observe विषेण इस्तिनं इन्ति = इस्तिनातः 'who kills the elephant by poison'. Here the affix is अच्.

Another reading is कपाटः.

२९७२ । पाणिबलाहधौ शिल्पिनि । ३ । २ । ५५ ।

हन्तेऽपि ततोपो हन्तं च निपात्यते पाणिताहवोरपचयोः । पाणिबः । ताहवः । 'शिल्पिनि' । क्तिच् । पाणिबान्तः । ताहवान्तः ॥ * राजव उपसंज्ञयानच् * । राजानं इन्ति राजवः ।

2972 The words पाणिब and ताहव are irregularly formed when denoting an artificer.

These forms are thus evolved. This affix इच् is employed after the verb वृ in composition with पाणि 'hand' and ताह 'a blow' as object, then the portion of इच्, i.e., अच् is elided, and वृ is changed into व irregularly. Thus पाणि + वृ + ताह = पाणि + वृ + व = पाणिबः 'a drummer' (workman or handicraftsman); ताहवः 'a smith'.

Why 'when denoting an artificer'? Observe पाणिबान्तः 'boxing'; ताहवान्तः 'hammering'.

Vart.—The word राजवः should be enumerated in this connection; राजवः 'a regicide'. The affix ल्युच् is taught now in the following:—

२९७३ । आद्यसुभगसूत्रपतितनन्नाद्यप्रियेषु ल्युच्यर्थस्त्वच्यौ कृजः करणे ल्युच् । ३ । २ । ५६ ।

सु च ल्युच्यर्थस्त्वच्यौ कृजः कर्तृसूत्रपदेषु कृजः ल्युच्यन्तात् । आद्यसुभगसूत्रपदेषु कृजः कर्तृसूत्रपदेषु कृजः ल्युच्यन्तात् । आद्यसुभगसूत्रपदेषु कृजः कर्तृसूत्रपदेषु कृजः ल्युच्यन्तात् । आद्यसुभगसूत्रपदेषु कृजः कर्तृसूत्रपदेषु कृजः ल्युच्यन्तात् ।

2978. When the sense of the word to be formed is that of an instrumental agent, the affix ल्युच् comes after the verb कृ 'to make', when the following words are in composition with it as objects:—आद्य 'rich', सुभग 'fortunate', सूत्र 'big', पतित 'grey', नन्ना 'naked', तनन्ना 'blind' and द्यप्रिय 'pleasant', provided that, these words have the sense of the words formed by the affix ल्युच्, though not actually ending in the affix ल्युच् (S. 2117).

The affix ल्युच् (V. 4. 50) is added to a noun when it is in composition with the verbs कृ 'to become', कृ 'to make' and ल्युच् 'to be'; its force being that a thing attains to a condition in which it previously was not. The ल्युच् being an optional affix, its sense is two-fold; namely, words ending in ल्युच् and words not ending in ल्युच्. Both may have the force of ल्युच्. In the present sūtra, however, the words that actually end in ल्युच् have been ex-

these have the sense of the words formed by the affix **क्विप्** though not ending in **क्विप्**.

Thus **आदयन्मयिष्यः** 'becoming rich (who was not rich before)', **आदयन्मयुक्** 'becoming rich'.

Why do we say 'when denoting the agent'? Not so when it denotes the instrument. The affixes will apply when the sense of the upapada is that of **क्विप्**, otherwise not, as **आदयीष्यति** 'he will be rich'.

These affixes will not apply when the upapada ends in **क्विप्**; **आदयीष्यति** (

२९७४ । क । स्पृशोऽनुदके क्विप् । ३ । २ । ५८ ।

2974A. The affix **क्विप्** comes after the verb **स्पृश्** 'to touch', when it is in composition with a case-inflected word other than **पदम्** 'water'.

By III. 2. 4, the *anuvṛtti* of the word **दुषि** is to be read into this sūtra. It might be objected 'why do we not read the *anuvṛtti* of the word **कर्त्तृ** instead of **दुषि**, because the verb **स्पृश्** is a transitive verb and after such verbs, the *anuvṛtti* of **कर्त्तृ** ought to come from III. 2. 4'? To this we say there is no harm in reading the *anuvṛtti* of **दुषि** in this case, because the word **कर्त्तृ** of the last sūtra is also, in a way understood here, and indicates the collection of all sorts of agents whether objects, instruments, &c., and this can only be when the first member of the compound is a word in general.

Thus **पुनं स्पृशति** = **पुनस्पृश्**, nom. sing. **पुनस्पृक्ष** 'he who touches clarified butter'. **स्पृश् + क्विप् + दु** = **स्पृश् + वि + ०** (VI. 1. 68) = **स्पृक्ष** + ० (VI. 1. 67, and VIII. 2. 62). So also **सन्नेत्रेण स्पृशति** = **सन्नेत्रस्पृक्ष** 'who touches with hymns'; **जलेन स्पृशति** = **जलस्पृक्ष** 'who touches with water'. But **उदकेन स्पृशति** = **उदकस्पृश**: here we have the general affix **क्विप्**. See S. 432.

२९७५ । ख । अतिथिदधृक्स्वदिगुष्णिगंघ्रयुजिक्कुञ्चां च । ३ । २ । ५९ ।

2974B. The words **अतिथिक्** 'a domestic priest', **दधृक्** 'impudent', **जङ्घ** 'a garland', **दिक्** 'a direction' and **उष्णिक्** 'a quatrain' are irregularly formed by adding the affix **क्विप्**, and so also after the verbs **अर्चय** 'to worship', **युजि** 'to join' and **जङ्घय** 'to approach', the affix **क्विप्** is employed.

The first five words are irregular forms. Thus **अर्च + य + क्विप्** = **अर्चयिक्** 'he who performs sacrifice in the season (अर्चते) or to the season (अर्चयते)'. This word, however, is a **क्विप्** word in which it is fruitless to search for its etymological meaning. **युज् + क्विप्** = **युजिक्**. Here there is reduplication and the final has acute accent. **जङ्घ् + क्विप्** = **जङ्घ**. Here there is augment **जङ्घ**. **दिक् + क्विप्** = **दिक्**. So also **उज् + क्विप्** = **उजिक्**. All these are in fact crude nouns, their current meaning having little traces of their root meaning.

The affix **क्विप्** comes after the three roots **युच्**, **जञ्**, and **कृञ्**. Being read along with the five above-mentioned irregularly-formed words, there is some irregularity in the application of **क्विप्** to these verbs. Thus the affix **क्विप्** comes after **जञ्** only when a word ending with any case-affix precedes it in composition. As **अ + जञ् + क्विप् = प्राक्** nom. sing. **प्राक्** (VI. 4. 24, VII. 1. 70, VIII. 2. 23 and 62, 'east', so also **मत्** 'west'; **उत्** 'north'.

The affix **क्विप्** comes after **युच्** and **कृञ्** when these are uncombined. Thus **युच् + क्विप् = युक्**. In nominative singular, **युक् + ह = युक्त् + ह** (VII. 1. 71) = **युक्त् + ०** (VI. 1. 68) = **युक्** (VIII. 2. 62) 'who joins'. When the root **युच्** is in composition with an *upapada*, it takes the affix **क्विप्** (see III. 2. 61). As **अश्वयुक्** 'yoked with horses'.

So also **कृञ् + क्विप् = कृक्**, nom. sing. **कृक्**, 'a curlew'. The non-elision of the **क्** (VI. 4. 24) of **कृक्** is an irregularity, as this word has been taught in connection with other irregular words. See S. 373.

२९७४ । ग । त्यादादिषु दृशोऽभालोचने कञ्च । ३ । २ । ६० ।

2974C. And the affix **क्ञ्** comes after the verb **दृश्** 'to see' when it is in combination with **इद्**, &c., and does not signify perception.

See 429.

The force of 'and' is that the **क्विप्** also comes under similar circumstances. **इद्**, &c. are pronouns, for a list of which see I. 1. 27. Thus **त्यादृक्** nom. sing. **त्यादृक्**, 'such-like' when it is formed by **क्विप्**; and **त्यादृचः** 'such-like' when the affix is **क्ञ्**. So also **वद् + दृश् + क्विप् = वादृक्** (VI. 3. 91) nom. sing. **वादृक्** (VI. 1. 68, VIII. 2. 38 and 62, VIII. 4. 56), and **वादृचः** when **क्ञ्** is the affix. So **वादृक्** or **वादृचः** 'what-like'.

What is the force of the letter **ञ्** of **क्ञ्**? It is for the sake of accent; the *udatta* is on the first syllable of those words which are formed by an affix having an indicative **ञ्** or **ह** (VI. 1. 717). But the indicative **ह** would have given the same accent, there being no difference between **क्ञ्** and **क्ह** in this respect. The indicative **ञ्** then serves only the purpose of distinguishing the affix **क्ञ्** from **क्ह** in sūtra IV. 1. 15 in which **क्ञ्** is taken and not **क्ह**. Had we not formed this separate affix, then for **क्ञ्क्वरप्** of that sūtra, we should have read **क्हक्वरप्** so that the feminine of words formed by **क्ह** would have also taken long **ई**, so that the feminine of **वाचक्** (**वाच् + क्व** V. 4. 29) would have been **वाचकी** instead of **वाचका**.

Why do we say 'when not signifying perception'? See **हं पश्यति = हृद्यः** 'who sees that'. The words **त्यादृक्**, **वादृक्**, &c., are crude nouns, in which the etymological sense of the root not being visible, the act of seeing can never be denoted by these words.

Vart.—This rule applies also when the words *वपान* and *अन्य* are in composition with *दृष्ट्*. 'As *सदृष्ट्* or *सदृशः* 'like' (*वपान + दृष्ट् + विवद् = व + दृष्ट्* VI. 3. 89), so also *अन्वादृष्टः* or *अन्वादृष्टः* 'of another kind'.

Vart.—The affix *क्व* comes also after the root *दृष्ट्*. As *सादृष्टः*, *सादृशः*, *अन्वादृष्टः* and *कीदृष्टः*। *सद् + दृष्ट् + क्व = सा + दृष्ट् + क्व* (VI 8 91.) = *सादृष्ट् + क्व* (VIII. 2. 86) = *सादृष्ट् + क्व* (VIII. 2. 41) = *सादृष्ट् + क्व* (VIII. 3. 59) = *सादृष्टः*।

२९७५ । सत्सूद्विषदु हसुसविदनिदद्विदजिनीराजमुपसर्गेऽपि क्तिप् ।

इ । २ । ६९ ।

हस्यः विवक्त्यादुपसर्गे सत्सवति च पुण्यवपदे । सत्सत् । उपनिषद् । अरसत् । प्रसूः । निज-
विद् । प्रविद् । निजमुक् । प्रमुक् । गोमुक् । प्रमुक् । अरसपुक् । प्रमुक् । वेदविद् । निविदित्यादि ।
" अत्रात्राकर्षा नयतेर्षो अरस्यः " । अरस्यः । प्राथम्यः ।

2975. The affix *क्तिप्* comes after the following verbs when in composition with a word ending in a case-affix, though it may be an *upasarga*, viz.—*वस* 'to sit', *वृ* 'to bring forth', *द्वि* 'to hate', *दृष्ट्* 'to bear malice', *दध्* 'to milk', *युज्* 'to join', 'to concentrate the mind', *विद्* 'to know', 'to become', 'to consider', *विद्* 'to divide', *विद्* 'to out', *वि* 'to conquer', *वी* 'to lead' and *वृक्* 'to shine'.

The phrase 'the word ending with a case-affix' is understood in this sūtra. The *anuvṛtti* of *वर्ज* is not to be taken in this sūtra, for the same reasons as in III. 2. 58 S. 2974 A. The *upasargas* are also words ending in a case-affix, i.e., they are also *subanta* words. Their special mention in this section, indicates by implication (*jñāpaka*) that wherever in the previous sūtras, the word *subanta* (a case-inflected word) is used, it does not include an *upasarga* (III. 1. 106).

The root *यु* being read in conjunction with *द्वि* shows that *अवादि* class-verb is meant here, and not *बुदादि* class. The verb *युज्* includes, both *युजिच्* 'to join' and *युज्* 'to concentrate one's mind'. The verb *विद्* includes the three verbs having the sense of 'to know', 'to become' and 'to consider', but does not include the verb *विद्* 'to gain', because that root has an indicative *क्व* (*विदक्व*) while all these verbs have indicative *क्व*.

Thus, *वत्*, *सुवत्* 'the dweller in the sky'; *उपनिषद्* 'the dweller in the presence of the master';—*बुजिषद्* 'dwelling in purity'; *अन्तरिक्षवत्* 'dwelling in the skies', 'epithets of Brahma' (Kāth. 5. 2), *उपवत्* 'serving'. *वृ*—*अपवृत्* 'oviparous'; *अवृत्* 'bringing forth hundred'; *प्रवृ* 'parent'. *द्विप्*—*निजद्विद्* 'treacherous'; *प्रविद्* 'hostile'. *दृष्ट्*—*निजदृष्ट्* 'treacherous'; *प्रमुक्* 'hostile' (VIII. 2. 37). *दध्*—*गोमुक्* 'cowmilk'; *प्रमुक्* 'milk' (VIII. 2. 32. and 87). *युज्*—*अवयुज्* 'carriage', *प्रमुक्* 'impulse', *विद्*—*वेदविद्* 'knower of Veda';

मविद् 'knower'; मज्जविद् 'knower of Brahma' and निविद् 'invocation'. निव्—
काष्ठनिव् 'wood-cutter'; मविद् 'cutter'. विद्—रज्जुनिव् 'rope-cutter', मज्जविद्
'a cutter'. वि—अनुविद् 'enemy-conqueror', मज्जविद् 'conqueror'. वी—सेनानीः
'leader of an army'; मज्जवीः 'a leader'; शायवीः 'head-borough'; अग्रवीः 'first'.
(Why is there cerebral व in these words? Because the word शायवी has a
cerebral व in sūtra V. 2. 78 and that indicates that these words will have
व, as also by sūtra VIII. 4. 3). राट्—विराट् 'splendour'; वज्राट् 'emperor'
(the letter व is added by VIII. 3. 25).

Part.—The letter व replaces the व of the root वी 'to lead', when the
words 'agra' and 'grāma' are in composition with it, as अग्रवीः and शायवीः।

२९७६ । मज्जो विवः । ३ । २ । ६२ ।

उपपत्त्यर्थं चोपपत्ते मज्जविदेः स्वात् । अग्रभाक् । मभाक् ।

2976. The affix विव comes after the verb मज् 'to share'
when in composition with a word ending in a case-affix, whe-
ther it be an upasarga or not

The words 'upasarga' and 'supi' are understood in this sūtra. As अग्र
अवते=अग्रभाक् : Nom. sing. अग्रभाक् 'sharing a portion. So also when in
composition with a preposition, as मभाक् 'division'.

२९७७ । अदोऽनन्ते । ३ । २ । ६८ ।

विद् स्वात् । आनयति आनयत् । अत्यात् । 'अनयने' विद् । आनयत् ।

2977. The affix विद् comes after the verb अद् 'to eat,'
when in composition with a case-inflected word other than
अन्न 'food'.

Thus आनयति=आनयत् 'eating raw food'; अत्यात् 'granivorous'.

Why do we say 'when अन्न is in composition?' Because with अन्न as
an upapada, we have अन्नयः 'eating food', which is formed by the general
affix यच् (III. 2. 1.)

२९७८ । कुठये च । ३ । २ । ६९ ।

अदेर्विद् । पूर्वैकं विद्वे अन्नमन्नमन्नमन्नार्थं । अन्नयात् । आनयति अन्नयः । कर्त्तव्यं विद् । अन्नयो-
ऽन्नय आनयः । इति । पक्षमन्नं मन्त्र उपपदेऽच् । उपपदस्य अन्नादेयः पूर्वोऽनन्तेऽच् ।

2978. The affix विद् comes after the verb अद् 'to eat,' when
the word अन्न is in composition with it

As अन्नयति=अन्नयात् 'carnivorous'.

Why has it been made a separate sūtra, when this form could have been
obtained by the last sūtra also? To this the vārtika replies: 'This has
been made a separate sūtra in order to indicate that the rule of अन्नयच् (III.
1. 94) does not apply here.' Therefore the affix यच् will not apply in the
alternative. If the affix यच् does not apply, how then we get the form
अन्नयात् in the verse अन्नयोऽन्नय आनयः (Amarakosha I. 1. 82) which is evident-

ly formed by the affix कृष्? The affix कृष् comes after the root when the word formed means 'the eater of meat which has been cut, dressed and cooked', thus कृष्णवः means a man who eats meat cooked and prepared, i.e., a meat-eater, a Rakshasa as opposed to a vegetarian or civilised man, while कृष्णवद् means 'an animal which eats raw flesh', the word कृष्णवद् in fact may be regarded as an irregular form falling under the वृषादरादि class of sūtra VI. 3. 109. Thus चरवर्णश्च + कृष् = कृष् + कृष् the upapada pakvamāṃsa is replaced by kravya irregularly under Prishodarādi.

२९७९ । दुहः कव्यप्रथ । ३ । २ । ७० ।

कान्तदुषा ।

The affix कृष् comes after the verb दुह् 'to milk' when in composition with a word ending in a case-affix and the letter च replaces its final.

As कान्तदुषा 'a milch cow, giving abundance of milk'.

२९८० । अस्म्यभ्योऽपिदृश्यन्ते । ३ । २ । ७५ ।

चन्दरीति निवृत्तम् । चनिच्, क्वनिच्, चनिच्, एते प्रत्यया प्रातोः स्युः ।

2980. These affixes viz. चनिच्, क्वनिच्, चनिच्, and चिच् are seen after other verbs also besides those ending in long आ.

The word चन्दरीति is not understood here.

As these affixes all begin with a consonant, the question arises, will they take the augment च्? This is answered by the next aphorism.

For examples of this sūtra, see 2981 and 2982.

२९८१ । नेह्वशि कृति । ३ । ३ । ८ ।

बभ्रवोः कृत हयम स्याद् । च् । सुगर्भा । आतरित्वा ।

2981. The augment च् is not added to a kṛit-affix beginning with a sonant consonant (चच् pratyāhāra).

As बु + च् 'to injure' + चनिच् = बुचर्च, 1st. sing. सुगर्भो who destroys well i.e., destroys sin or ignorance'. आतर् + च् 'to go' + क्वनिच् = आतर्च + च् + च् (VI. 1. 71) = आतरित्वच्, 1st. sing. आतरित्वा 'who goes early'.

२९८२ । विह्वलीरवुनासिकस्यात् । ३ । ४ । ४१ ।

अनुनासिकस्यात्स्याद् । वितरयत इति विज्ञाया । ओच् । अयाया । विच् । सेह् । रेह् । सुगर्भ ।

2982. A stem ending in a nasal, and followed by the चिच् or च्, always substitutes long आ for its nasal.

Thus अस्मत्, वेष्ठा, स्तब्धा, अहिजा, घोषा (e. g. गोषा इन्द्रोन्मथा अति Rv. IX. 2. 10), कूपला, यवला, चङ्कला, इविष्ठा, अयोगा उन्मेषाश्च । The affix चिच् (which is totally elided) is added under III, 2. 67. The च of च् is changed to व by

VIII. 3. 108 in *दीर्घा* n With the affix *वद्* we have the following.—*विजायते* (III. 2. 75). The repetition of the word *अनुनासिक* in this sūtra shows that the limitation of *anandātopadeśa*, &c., which applied to the *अनुनासिक* of sūtra VI. 4. 37. S. 2428 does not apply here.

Now we give examples of the affixes taught in III. 2. 75. S. 2980.

वि + वद् + वधिप् = *वि + वा + वद्* (VI. 4. 41) = *विजायद्*. 1st sing. *विजायते* 'who brings forth'. *अग्रेयाय* 'who goes before'. So also from *भुज्* *Bhu&di* 482 we have *भुज् + वद्* = *भु + वा + वद्* = *भुजायद्*. Nom. S. *भुजायते* । *रिप् + विप्* = *रिद्* (VII. 3. 86) 1st sing. *रिद्* 'who injures'; as in *रिद्वि पर्व नवे* (Yajur. Ved. VI. 18). Similarly from *रुश्* with *विप्*, the form is *रोद्*. So also *जुग्व्* formed by *विप्*.

Note.—The word 'also' in S. 2980 has the force of removing all conditions under which these affixes were employed in the previous aphorisms, that is to say, these affixes come even when there is no upapada. As *पीडा*, *पीडा*.

The words 'are seen' in this sūtra show that all verbs do not admit of these affixes indiscriminately. It is only when we see a particular form that we can infer the existence of these affixes.

२९८३ । *क्रिप्* । ३ । २ । ३६ ।

अथनपि दृश्यते । 'सत्तुद्विप्' (२९७५) इति स्वस्यैव प्रत्ययः । उदाहरत् । पर्वण्यद् । वादयत् ।

2983. And the affix *विप्* is also seen after all verbs, whether having an upapada or not in the Vedic as well as in the modern Sanskrit.

As *उत्पायाः संवते* = *उत्पायत्* (VI. 4. 24) 'falling from the pot', *पर्वण्यद्* 'falling from the leaves'; *वादाद् अथनपि* = *वादायद्*, 1st. sing. *वादयते* 'falling from a car'. The *द्* is long by VI. 3. 187. See Rig. Ved. 1. 3. 8.

२९८४ । *अन्तः* । ८ । ४ । २७ ।

यदाहन्तव्यमितरेष्व सत्त्वं यदाहुपर्वण्यमितिविजायत्यखेद । *हे माय्* । 'यास हद्' (२९८६) इतीत्यद् । *विजायति जायते विजयीः* । * *आयासः कवी उपपाया इत्वं यायद्* * *आयति* । *यजोराजे* । *वी* । *यु* ।

2984. The *व* of *वद्* is changed into *व*, when it is preceded by an upasarga competent to produce the change, provided it occurs at the end of a pada.

As *हे माय्* । *हे यराय्* । n This rule is an exception to VIII. 4. 37. by which the final *व्* in a pada is not changed into *व* n The word *ययत्* in the sūtra is to be understood to be equivalent to *यदाहन्तः*, and the rule applies when the word is in the vocative case.

The word *मग्व्* is a *क्विप्* formed word, and the *व्* final is not elided in the Vocative Singular because of the prohibition of VIII. 2. 8; in every other place, when the *व्* is *padānta*, it would be dropped, and therefore the illustration is given with Vocative singular, which alone satisfies the requirements of this sūtra.

By VI. 4. 84. S. 2486, the *आ* of *मग्व्* is changed to *व्* before *क्विप्* :
As *निमयीः* = *निमयाणि यास्ति* . The stem is *निमयिक्विप्* nom. *निमयीः* .

Vārtika :—The *आ* of *मग्व्* preceded by the preposition *मग्व्* is changed to *व्* before *क्विप्*. As *मग्वीः* from *मग्विक्विप्* . Similarly are formed *यीः* and *जुः* with the affix *क्विप्*. The crude forms are *मिर्* and *जुर्* .

२९८५ । इदमन्त्रनिष्ठेषु च । ६ । ४ । ९३ ।

यस्य चादेर्ह्रस्वः स्वात् । तदुपसर्गः । 'अधुनाधिकत्वे क्विप्-' (२६६६) इति द्विर्वेः । 'नो नो चातोः' (३३९) । मग्वत् । मग्यात् । 'ज्ज्वोः-' (२५६९) इत्युह । अथयत् । 'अवर्त्तयत्-' (२६५४) इत्युह । जुः । जुरीः । जुरः । जुः । जु । जट् । जुडि । जमानजतीति जतो । जनावीः । जनावः । जूः । जुवो । जुवः । जुवूः । जुव्वो । जुव्वः । 'रास्लोपः' (२६५५) । जुर्वीत् । जुरीः । जुरः । जुर्वी । जू ।

2985. The penultimate of *चादि* is shortened before the affixes *ह्रस्व*, *ज्व*, *ज्व* and *क्विप्* .

Thus *चदिक्*, *चदम्व* (neuter), *ज्वच्व*, *जानज्व* and *उपज्व* . The first three are *Upādi* affixes.

As *तदुपसर्गः* .

'From the roots *ज्व* and *ज्व* with affix *क्विप्*, are formed *मग्वत्* and *मग्यात्*, thus *मग्वत्* + *क्विप्* = *मग्वत्* + *क्विप्* = (the lengthening of the penultimate is by VI. 4. 15. S. 2666) *मग्यात्* (*व्* changed to *ज्व* by VIII. 2. 64. S. 341.) So also is *मग्यात्* .

From the *दिक्* 'to play', with affix *क्विप्*, is formed *अथयत्* : 'dice-player' ? The *व्* is changed to *ज्व* by VI. 4. 19. S. 2561. Thus *अथयिक्* + *क्विप्* = *अथयिक्* + *क्विप्* .

From the roots *ज्वर्* and *स्वर्* with the affix *क्विप्*, are formed *जुर्* and *जुर्*, the *व्* is changed to *ज्व* by VI. 4. 20. S. 2654. They are declined thus : N S. *जुः* ; d. *जुरी* ; pl. *जुरः* ; Nom. S. *जुः* ; d. *जुरी* ; pl. *जुरः* . From *जिक्* (S. 2654) is obtained *जूः* with *क्विप्* . From the root *ज्व* (S. 2654) is derived *जः* with *क्विप्*. Thus *ज्व* + *क्विप्* = *ज्व* + *जट्* + *क्विप्* = *जः* ; d. *जवो* ; pl. *जवः* . With the *upapada* *ज्व* we have *ज्व* + *ज्व* + *क्विप्* = *ज्व* + *ज्वो* = *जवो* ; with the *vṛddhi*. It is declined. Nom. S. *जवो* ; d. *जवाथि* ; pl. *जवाथः* .

From *ज्व* (S. 2654, with *क्विप्*) is obtained *जूः*, declined as Nom. S. *जूः* ; d. *जुवो* ; pl. *जुवः* . But *जुवो*, d. *जुव्वो*, pl. *जुव्वः* .

From *जुर्वी* (S. 2656), by applying VI. 4. 21. S. 2655, is obtained with *क्विप्* *जूः* ; *जुरी* ; pl. *जुरः* . From *मग्वी* we get Nom. S. *जूः* ; d. *जुरी* ; pl. *जुरः* .

२९८६ । गन्तः कौ । ६ । ४ । ४० ।

अनुनासिकसोपः स्वयत् । अङ्गुत् । ' * गभादीनामिति वक्तव्यत् ' परीत् । संयत् । हुनत् ।
' * अङ् च गभादीनामिति वक्तव्यं सोपयत् * ' । अङ्गोः । अङ्गोः ।

2986. The nasal of गन्त is always elided before क्विप् ।

Thus अङ्गुत्, अङ्गुत्, अङ्गुत् । The ङ् is added by VI. 1. 71.

Var. — It should be stated of गन्त and the rest. The elision takes place here also संयत् परीत्, हुनत् ।

Var. — The nasal of गन्त, &c., is elided before अङ् : as, अङ्गोः, अङ्गोः ।

२९८७ । स्वः क च । ३ । २ । ११ ।

वाचिक्त् । वस्वः । वस्वः । 'यत्ति वाचिः—' (२९८८) इत्यर्थं वाचिक्त् वृत्तम् ।

2987. The affixes क् and चिक्त् come after the verb स्वा when it is in composition with a word ending in a case-affix or an upasarga.

Why has this aphorism been made, when by III. 1. 4. स्वा would have taken क् and by III. 1. 75. it would have taken चिक्त् also? This repetition is for the purpose of prohibiting the prohibition, that is to say, the sūtra III. 2. 14. S. 2928 prohibited the sūtra III. 2. 4. S. 2916 and the present sūtra removes that prohibition. Thus वस्वः and वस्वः । But for this sūtra, this form could not have been evolved; for, with the upasarga च्च the verb स्वा would have taken the affix क् by III. 2. 14.

२९८८ । जुप्याजातौ शिनिस्ताच्छीह्ये । ३ । २ । १८ ।

अजात्यर्थं जुपि चातोर्विनिः स्वास्ताच्छीह्ये क्षीह्ये । उष्णभोजी । शीतभोजी । 'अजाती' किम् । ब्राह्मणानामन्वयित । 'ताच्छीह्ये' किम् । उष्णं जुह्वे कदाचित् । इह इतिकारेणोपसर्गनिम्न एव जुपि चिनिमिति व्याख्याय उपसर्गस्यानाङ्गि सर्वेष्वसंख्यानमिति पठितम् । इदं स्व-वाच्यमिति धर्मेणाहुतम् । एतच्च वाच्यमिदं वाच्यम् । अतिद्वन्द्वोपसर्गेषु चिनिः । 'व जुप्येयजीविनाम्' । 'अनुवाचिकः' । 'वस्वयो धाम शिनिः' । 'व वस्वयोः' । 'अजाती' इत्यादि । ' * वाच्यकारिणोपसंख्यानम् * ' । ' * ब्रह्मणि च्चः * ' । अजातीत्यर्थे धात्विकम् । वाच्यम् । ब्रह्मणा ।

2988. When 'habit' is to be expressed, the affix चिनि comes after a verb, provided that the word with a case-affix in composition with it does not mean a genus.

Thus उष्ण + जुह् + चिनि = उष्णभोजिन्, 1st. sing. उष्णभोजी 'who eats his meal hot.' So also शीतभोजी, &c.

Why do we say 'when it does not mean a genus'? Witness ब्राह्मणानामन्वयित 'the inviter of Brāhmanas.' We cannot form ब्राह्मणानामन्वयिन् ।

Why do we say 'when habit is to be expressed'? Witness उष्णं जुह्वे कदाचित् 'he sometimes eats hot.' The author of the Kāśikā vṛtti says that

The word **व्र** means a 'vow' as regulated and ordained by the Scriptures. This condition 'when vow is expressed' applies to the completed word, that is to say, when the complete word made up of the root, the upapada, and the affix, denotes a vow. As **स्वविहरेष्वि** 'the vow of sleeping on bare ground (and nowhere else) or a person who has taken this vow' **अनाहृतोक्ति** 'who has vowed not to eat during the performance of a Śrāddha ceremony'.

Why do we say 'when vow is to be expressed'? Otherwise there is no composition. As **स्वविहरे देवे देवदत्तः** 'Devadatta sleeps on bare ground'.

This sūtra is also an exception to III. 2. 78 applicable when 'habit' is not meant, or when 'genus' is to be expressed.

२९९१ । बहुलमरभीक्ष्ये । ३ । २ । ८१ ।

योगः पुण्ये योऽप्ये बहुलमरभीक्ष्ये । वीर्यादिष्वधीनता ।

2991. The affix **चि** comes after a verb diversely, when continued repetition of an action is to be expressed.

The word **आभीक्ष्य** means continued repetition, that is to say, zealous practice or assiduous performance of anything, but does not mean habit. As **काश्यायपरिक्षे गांधाराः** 'the people of Gāndhāra are kashāya-drinkers'. **काश + पा + चि** = **काश + पा + युक् + चि** (VII. 3. 33.) So also **वीर्यादिष्वधीनताः** 'the people of Usānāra are mak-drinkers'. **वैवीर्यादिष्वधीनताः** 'the people of Bāhika are sauvira-drinkers'.

By using the word 'diversely' in the sūtra, this affix is not applied in other places, as in the following. — **अन्नमाचक्षरवः** 'a grain eater'.

२९९२ । सक्तः । ३ । २ । ८२ ।

सुवि सक्तोर्चिनिः स्यात् । स्वर्णनीलवर्णी ।

2992. The affix **चि** comes after the verb **चक्ष** 'to think', when there is a word with a case-affix, in composition with it.

The word 'sapt' is understood in this sūtra. As **स्वर्णनीलवर्णी** 'who thinks himself handsome', **योनिरत्नवर्णी** 'who thinks himself beautiful'.

Note.—The verb **चक्ष** belonging to the 4th conjugation is taken here and not that belonging to the 8th conjugation: because the anuvṛtti of the word 'diversely' is understood here. In the present aphorism, whether we take the Divādi or Tanādi, **चक्ष** the resulting form would be the same, namely, **चक्षिन्**. But not so in the next aphorism, where, before the affix **चक्ष** there would be difference of form owing to the vikaraṇa, §. ८, in the 4th conjugation **चक्ष** would be added, but not so if the verb belonged to the 8th class.

२९८३ । आत्मनामे खश्च । ३ । २ । ८३ ।

स्वकर्त्रेणे ननते वर्तमानात्मन्यतेः सुवि खश्च स्वाह । आदिक्किः । पविद्वतमात्मानं मन्यते पविद्व-
तमन्वः । पविद्वतमानी । 'खित्यनव्यवस्य' (२९४३) । कालिन्मन्वा । 'अनव्यवस्य' किम् । दिवा-
नम्या ।

2993. And the affix खश्च comes after the verb नद् 'to think,' when the word in composition with it is a word with a case-affix, and when it is employed to signify thought, whereof the object is self (the sense of the affix being 'thinking himself as such').

The word आत्मनामे means 'thinking of one's own self.' By the word 'and' it is meant that the affix किम् may be employed in the same sense. This rule applies where the agent, indicated by the sense of the affix, thinks himself possessed of the qualities of 'handsomeness,' &c., denoted by the upapada. As दर्शनीयमन्यः or दर्शनीयमानी 'who thinks himself handsome'; पविद्वतमन्यः or पविद्वतमानी 'who thinks himself learned'.

२९८३ । क । खित्यनव्यवस्य । ६ । ३ । ६६ ।

The long vowel is shortened before खश्च by VL 3. 66. S. 2943. Thus कालिन्मन्वा । Why do we use in S. 2943 'when not an Indeclinable word'? Observe दिवात्मन्या ।

२९८४ । इच एकाधोऽस्मत्प्रत्ययवच्च । ६ । ३ । ६८ ।

इचमत्वेकाधोऽस्मात्स्वात्त च स्वाकात्मत्वित्तिदन्ते परे । 'प्रौढोऽस्मत्प्रौढः' (३८५) । गन्मन्वाः । 'वाच्यमोः' (३०२) । लिदन्मन्वाः । क्रीदन्मन्वाः । नृ । नर्तन्मन्वाः । भुजन्मन्वाः । निद्वन्मात्मानं मन्यते निद्वन्मन्वाः । नादयकारवचनान्दीयन्मन्वा इत्येते युक्तोत्तरावस्य ।

2994. A monosyllabic word, ending in any vowel other than अ, when followed by a word formed by a चिच् affix, receives the augment इच, which is added in the same way as the affix अच् of the Accusative singular.

The word इच is to be repeated here thus इच एकाधोऽच्, अचप्रत्ययवच्च च । This गन्मन्वाः, क्रीदन्मन्वाः or लिदन्मन्वाः, निद्वन्मन्वाः, भुजन्मन्वाः । By force of the atideśa अचप्रत्ययवच्च, the changes produced by the Accusative ending are caused by this augment also. viz. the substitution of long आ, the substitution of a vowel homogenous with the first, the guṇa, the substitutes इदच् and उदच् । As आ-नां मन्वाः (VL 1. 93. S. 285.), पूर्वमन्वाः as क्रीदन्मन्वाः (VL 1. 107. S. 194.); guṇa, as, —नर्तन्मन्वाः (VII. 3. 110 S. 375) from नृ ; And इदच् and उदच्, as लिदन्मन्वाः, भुजन्मन्वाः (VI. 4. 80. S. 302.) Why do we say ending in a vowel other than अ (इच्)? Observe स्वामन्वाः । Who do we say 'a monosyllable'? Observe लेखाच् चमदा ।

The affix **ञञ्** is elided after a Neuter noun (VII. 1. 23), therefore, will this **ञञ्** also be elided when **ञि** is treated as Neuter? As **विद्यमानं चन्द्रे** **ब्राह्मणकुलं = विद्यमानम्** or **विद्यमानम्** * The second form is the valid form according to the great commentator. Here there is shortening of **ञि**, and the absence of **ञञ्** and **ञञ्** augments.

२९९५ । भूते । ३ । २ । ८५ ।

अधिकारोऽयम् । 'वर्तमाने ऋ' (२९५२) इति यावत् ।

2995. All the affixes to be treated of hereafter should be understood to come in the sense of past time.

The phrase 'with the sense of past time' is an *adhikāra* or governing aphorism and exerts its influence up to aphorism III. 2. 123. S. 2151; that is to say, these affixes give a signification of past tense to the verb whose *anuvṛtti* is also understood throughout the subsequent sūtras, see III. 1. 91.

Thus it will be taught in the next aphorism: 'after the verb **यञ्**, when the word in composition is in the instrumental case, the affix **चिञि** is employed. Here to complete the sense we must read into the sūtra, the words 'with the sense of past time'. As **अग्निष्टोमेनेष्टवाञ् = अग्निष्टोमेनवाञिञ्** 'who has sacrificed with an Agnishtoma or a five-day series of offerings'.

Why do we say 'with the sense of past time'? Otherwise these affixes will not be employed. As **अग्निष्टोमेन इजति** 'he sacrifices with Agnishtoma'.

२९९६ । करणे यजः । ३ । २ । ८५ ।

अयम् उपपद्ये भुताकारोऽनेचिञिः स्वात्मर्तरि । योऽनेनेष्टवान्नेरयवाञी । अग्निष्टोमेनवाञी ।

2996. The affix **चिञि** comes after the verb **यञ्** 'to sacrifice' with the sense of past time, when the word in composition is in the instrumental case.

The *anuvṛtti* of **चिञि** and not of **यञ्** is to be read into this sūtra. As **अग्निष्टोमेनवाञिञ्** 'who has sacrificed with Agnishtoma.' Here Agnishtoma is the instrument for the attainment of the desired fruit. So also **दोषवाञिञ्** ।

२९९७ । कर्मणि हनः । ३ । २ । ८६ ।

चिदुपपद्यी । कर्मणीत्येतद् 'हने च' (३००६) इति यावद्विहितम् ।

2997. The affix **चिञि** comes after the verb **हन्** 'to kill', with the sense of past time, when the word in composition is in the accusative case.

As चित्तुवचतिङ् 'who has killed his paternal uncles'; इत् + चिति = चत् + चिति (VII. 3. 54.) = चत् + चिति (VII. 3. 82.) = चत्तिङ् (VII. 2. 116.)

This affix is employed only when censure is implied. Therefore it is not employed in चोरं हत्वाङ् 'he has killed the thief'.

The anuvṛtti of the word कर्त्तव्य of this aphorism extends up to sūtra III. 2. 96, S. 3006.

२९९८ । ब्रह्मभूयस्येषु क्विप् । ३ । २ । ८३ ।

इत् कर्त्तव्यपदेषु हत्येष्टेति विवक्षयात् । ब्रह्महा । भ्रूवहा । वृत्रहा । 'विवक्ष्य' (२९८३) इत्येष चित्ते नियमार्थविशेषः । ब्रह्मादिभ्योऽप्येव भूत एव विवक्षेतेति चतुर्विधोऽत्र नियम इति कायिका । ब्रह्मादिभ्योऽप्येव विवक्षेतेति द्विविधो नियम इति भाष्यम् ।

2998. The affix क्विप् comes after the verb इत् 'to kill' with the sense of past time, when the following words in the accusative case are in composition: ब्रह्म 'a Brāhmaṇa,' भ्रूव 'at fetus' and वृत्र 'Vṛitra'.

As ब्रह्मह 1st. sing. ब्रह्महा 'who has killed a Brāhmaṇa', भ्रूवहा 'who has killed a fetus', वृत्रहा 'who has killed Vṛitra,' i.e., Indra'.

Since by sūtra 2983, the affix क्विप् was ordained to come after all verbs, and therefore would have come after the verb इत् also, where is the necessity of the present aphorism? This aphorism makes a niyama, i.e., the verb इत् takes the affix क्विप् only when it is composition with the words ब्रह्म, &c. Four-fold restriction is here intended according to the Kāśikā:—

(1) When इत् has, as upapada, the words ब्रह्म, &c., and not any other word; as उपहं हत्वाङ् 'he has killed the man'.

(2) When the words ब्रह्म, &c., are upapadas of any other verb than इत्, then this affix is not employed; so that the verb must be इत्; thus ब्रह्मवीचवाङ् 'he has read the Veda'.

(3) The क्विप् is the only affix to denote past time in the case of इत् preceded by ब्रह्म, &c., and no other affix can be employed in this sense.

(4) This is employed only in the past tense and not in any other tense; as ब्रह्महं हन्ति or हन्तिष्यति 'he kills or will kill the Brāhmaṇa'. According to the Bhāṣya, the niyama is two-fold only namely 2 and 3, i.e., the upapadas must be Brāhmaṇa, &c., and the affix must be क्विप्.

२९९९ । सुकर्मपापसम्प्रयुग्येषु कृजः । ३ । २ । ८९ ।

सुकर्मविद् च कृजः विवक्षयात् । त्रिविधोऽत्र नियम इति कायिका । सुकृत् । कर्मकृत् । पापकृत् । सम्प्रयुक्तः । उपयुक्तः । विवक्षेति नियमार्त्तकर्म भूतमानित्यवधारणः । कृज इति नियमा-
भ्यन्तरेष्वप्यवधारणार्थायाः । कृज न क्विप् । भूत इति नियमाभ्यन्तरे करोति कर्त्तव्येति
केचि विवक्षायां न क्विप् । एकादिभ्योऽप्येव नियमान्वादादप्यवधारणपदे क्विप् । शाककृत् ।
भाष्यकृत् ।

2999 The affix **विद्** comes after the verb **कृ** 'to make' with the sense of past time, when the following words in the accusative case are in composition :—**इ** 'well', **कर्त्तृ** 'action', **पाप** 'sin', **मन्त्र** 'hymn' and **पुण्य** 'virtue'.

The phrase 'in the accusative case' is understood in this aphorism, and applies to all the abovementioned words, except **कृ** which being an attributive word, of course, cannot take any case-terminations. As **कृतकृद्** (VI. 1. 71) 'who has done well', **कर्त्तृकृद्** 'who has done a work'; **पापकृद्** 'who has committed sins'; **मन्त्रकृद्** 'who has made a mantra', **पुण्यकृद्** 'who has done virtuous actions'.

This sūtra also ordains a restrictive rule or *niyama*. Three-fold restriction is intended here according to the Kāśikā, namely, restrictions with regard to past time, root **कृ** and the affix, but not with regard to upapada. 1. The restriction being that the affix must be **क्विप्**, we have no **विद्** in **कर्त्तृकृतवाद्**. 2. The root must be **कृ**, we have **मन्त्राध्यायः** = **मन्त्रकरीतवाद्**. Here there is no **क्विप्**. 3. The time must be *past*. Therefore no **क्विप्** in the Present or Future, as **करोति** or **कृत्यति**. There being no restriction with regard to the upapadas, this affix is employed when words other than these **कृ** **कर्त्तृ**, &c., are upapadas. As, **वाक्यकृद्** 'who has made Scriptures', **भाष्यकृद्** 'who has made a commentary'. The **द्** is added to the root by VI. 1. 71.

३००० । सोमे क्षुजः । ३ । २ । ८० ।

क्षुजकृद् । क्षुजिर्बोधयन् क्षिपन् इति क्षाधिकारः । दन्तुचरसंज्ञेति ।

3000. The affix **विद्** comes after the verb **क्षु** 'to press out juice', with the sense of past time, when the word **सोम**, in the accusative case, is in composition.

As, **सोमक्षुद्** 'who has pressed the soma juice, or soma-distiller'; 1st dual **क्षुजते**; 1st. plural **क्षुजन्ते**.

This sūtra is also for the sake of making a *niyama* of restrictive rule. The four-fold restriction is here intended, i.e., as regards the verb, the tense, the upapada and the affix. This is according to the Kāśikā. So also in the next sūtra.

३००१ । अग्निर्विदः । ३ । २ । ८१ ।

अग्निविद् ।

3001. The affix **विद्** comes after the verb **वि** 'to collect' with the sense of past time, when the word **अग्नि**, in the accusative case, is in composition.

As, अग्निचित् 'one who has kept the sacred fire'; 1st. dual अग्निचितौ, 1st. plural अग्निचिताः ।

Here also, as in the last aphorism, four-fold restriction is intended.

३००२ । कर्मस्युपपदे कर्मण्येव कारके चितोरेः चित्त्याद् अग्निवातरस्वज्ञादिरेवसात्ववाद् । इयेन ह्येव चित्तः इयेनचित् ।

कर्मस्युपपदे कर्मण्येव कारके चितोरेः चित्त्याद् अग्निवातरस्वज्ञादिरेवसात्ववाद् । इयेन ह्येव चित्तः इयेनचित् ।

3002. In expressing an object the affix चित् comes after the verb चि 'to collect' with the sense of past time, when it is in composition with a word in the accusative case, provided that the word so formed is the name of the place or altar of fire.

The words चो and कर्मचि are understood in this sūtra. The Name is expressed by taking the complete word consisting of the verbal root, the upapada and the affix. As इयेनचित् 'a fire altar which has been arranged in the shape of a hawk', कङ्कचित् 'the fire altar arranged like a heron'.

The word सात्वत्वा indicates that these words are rudhī words, their sense depending upon usage rather than etymology. The arrangement of bricks for sacrificial purpose with regard to fire, gets these various names, that is, when the bricks are arranged like a falcon, it is called इयेनचित्, and so on.

३००३ । कर्मज्ञीनिविक्रियः । ३ । २ । ९३ ।

कर्मस्युपपदे विप्रवर्तकीणवेतिनिः स्यात् । ' * कुत्सितयश्च कर्तव्यम् * ' वेतनविक्रयी । पुत्रविक्रयी ।

3003 The affix इनि comes after the compound verb विक्रि 'to sell', in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

Vārtita.—The repetition of the word कर्मचि in the sūtra, though its anuvṛtti might have been drawn from the last aphorism, indicates that when the object carries with it sense of censure on the agent, then only this affix is employed and not with every and any object. As वेतनविक्रयिन् 'the seller of some plant'; पुत्रविक्रयिन् 'the seller of liquors', employing disapproval of the action of those persons who carry on these mean professions. But not so in वान्यविक्रयः 'the seller of paddy'.

३००४ । दृशेः क्षन्तिप् । ३ । २ । ९४ ।

कर्मचि भूते ह्यवेव । वात्तं दृष्ट्वाद् वात्तदृष्ट्वा ।

3004 The affix क्षन्तिप् comes after the verb दृश् 'to see' in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

As *मेरुदृश्व* 1st sing. *मेरुदृश्व* 'who has seen the Meru'. *पारदृश्व* 'who has seen the end or the other side'.

Though the affix *दृश्* was valid by sūtra III. 2. 75 its repetition here shows that no other affix comes in this sense after this verb.

३००५ । राजनि युधिकृजः । ३ । २ । ९५ ।

ययिष्वत् । *युधिष्वत्* । *ययिष्वत्* । *राजनि* । *ययिष्वत्* । *ययिष्वत्* । *ययिष्वत्* ।

3005. The affix *ययिष्वत्* comes after the verbs *यु* 'to fight' and *कृ* 'to make' with a past signification, when the word *राज* 'king' is in composition, in the accusative case.

How can the verb *यु*, which is an intransitive verb, govern an object? It is a transitive verb, inasmuch as it is taken to be a causative verb, with the *यिष्वत्* affix. As *राजयुष्वत्*, 1st. sing. *राजयुष्वत्* (VII. 2. 7.) 'who has caused the king to fight'; *राजकृष्वत्*, 1st. sing. *राजकृष्वत्* (VI. 1. 71.) 'who has made a king'.

३००६ । सह्ये च । ३ । २ । ९६ ।

सह्ये । *च* । *सह्ये* । *च* । *सह्ये* । *च* ।

3006. The affix *ययिष्वत्* comes after the verbs *यु* and *कृ*, with a past signification, when the word *सह* 'with,' is in composition.

The anuvṛtti of *karmani* ceases.

The word *सह*, being a particle, and not denoting a substance, is incapable of taking any case. As *सहयुष्वत्* 'who has made to fight with', *सहकृष्वत्* 'who has done any thing along with another'.

३००७ । सप्तम्यां जनेर्हः । ३ । २ । ९७ ।

सप्तम्यां । *जनेर्हः* । *सप्तम्यां* । *जनेर्हः* । *सप्तम्यां* । *जनेर्हः* ।

3007. The affix *ज* comes after the verb *ह* 'to be produced', with a past signification, when the word, in composition with it, is in the locative case.

As *सप्तम्यां*. So also *उपसरे जातः* = *उपसरजः* । *ज* + *ह* = *ह* + *ज* (VI. 4. 143) = *ज* 'born of the first conception' । *गन्धुरजः* 'born in the stable'. Here *गन्धुर* is shortened to *गन्धुर* by VI. 3. 63 S. 1001.

३००८ । पञ्चम्यामजातौ । ३ । २ । ९८ ।

पञ्चम्यामजातौ । *पञ्चम्यामजातौ* । *पञ्चम्यामजातौ* । *पञ्चम्यामजातौ* । *पञ्चम्यामजातौ* ।

3008. The affix *ज* comes after the verb *ज*, with a past signification, when the word in composition with it, is in the ablative case, which does not denote a genus.

As बुद्धिजः 'born through understanding', संस्कारजः 'born of habit' दुःखजः 'born through pain'. अदृष्टजः "result of the past karmas (adṛṣṭa)." *Note*.—Why do we say 'when not denoting a genus'? Observe हस्तिनो जरावः 'born of elephant', अश्वजः 'born of horse'.

३३०९ । उपसर्गे च संज्ञायाम् । ३ । २ । ९९ ।

'मम स्वामन्तरी जने'

3009. The affix *ञ* comes after the verb *ज* with a past signification, when an upasarga is in composition and when the sense is simply appellative.

The term here being simply appellative, and not descriptive, cannot be explained by giving the signification of its component elements. As ममः 'people', or 'a son', as in the sentence ममास्वामन्तरी जने (Amarakośha III. 3. 32.)

३०१० । अजन्म कर्मणि । ३ । २ । १०० ।

अनुपूर्वाजनेः कर्तव्यपदे ङः स्यात् । पुत्रावपुत्रस्य ज्ञाता पुत्रपुत्रा ।

3010. The affix *ञ* comes after the verb *ज* with a past signification, when the root takes the preposition *अनु* and is compounded with a word in the accusative case.

As अनुपुत्रा 'a girl born after the male child, i. e., a girl having an elder brother', स्वपुत्रा 'a boy born after the female child, i. e., a boy having an elder sister'.

३०११ । अन्वेष्ट्वपिदृश्यते । ३ । २ । १०१ ।

अन्वेष्ट्वपुपपदेषु ङनेङ् स्यात् । अजः । द्विजः । अज्ञातः । अविद्यतः । चर्वोपाविष्टभिक्षार्थः । हेम भास्वन्तरादपि क्कारङ्कारोष्मदपि क्वचित् । परितः खाता परितः ।

3011. The affix *ञ* is seen to come after the verb *ज* with a past signification, though it be in preposition with other nouns, having cases other than those mentioned in the previous sūtras.

Thus the locative case has been dealt with in sūtra III. 2. 97, but the affix comes when the upapada has any other case than the seventh. As न जयते = अजः 'unborn', द्विजः = द्विजः 'twice born'.

Thus, it is said in sūtra III. 2. 98 that the upapada may be in the ablative case when genus is not denoted. We see, however, the affix employed when genus is denoted. As ज्ञातृजो जने, जन्मिणं युद्धम् ।

It is declared in sūtra III. 2. 98 that when appellative is meant, the affix *ञ* comes after the compound verb *ज*. We find, however, the affix employed when the sense is not simply appellative, as अजितः or परितः 'born or produced all round, i. e., hair'.

It is declared in sūtra III. 2. 100. 'When an object is in composition with the verb कृञ् this affix is employed' But it may also be employed when no object is in composition. As कृञ् 'burn after, i. e., younger brother'.

The force of the word चि 'though' is to free this rule from all restrictions and conditions. So this affix comes after other verbs and other cases in composition with such verbs. As चरितः खाता = चरिता 'a meat' (literally that which has been dug all round), खाता 'a pond'.

The Past Participles.

३०१२ । क्तक्तवत् निष्ठा । १ । १ । २६ ।

एतो निष्ठास्यो स्तः ।

3012. The affixes kta and ktavatu are called Nishṭhā.

३०१३ । निष्ठा । ३ । २ । १०२ ।

भुतार्थवृत्तेर्धातोर्निष्ठा स्वात् । तत्र 'तथेति' (२८३३) इति भावकर्तृणोः क्तः । 'कर्तरि कृत्' (२८३२) इति कर्तरि क्तवत् । उक्तवितौ । स्वात् भवा । स्तुतस्त्वया विष्णुः । विष्णुर्विश्वं कृतं वात् ।

3013 The affixes called निष्ठा come after a verbal root, employed with the sense of past time.

By III. 4. 70. S. 2833, the affix kta denotes 'state' and 'object,' i. e., it is Passive Participle, while the ktavatu is Active Participial affix by virtue of III. 4. 67 S. 2832. The क्त and क्तवत्'s are कृत्, the real affixes are क्त and कृत् । As स्वात् भवा 'bathed by me', स्तुतस्त्वया विष्णुः 'Vishnu was praised by thee.' विष्णुर्विश्वं कृतं वात् 'Vishnu made the universe'. As कृ + क्त = कृतं 'made', कृ + क्तवत् = कृतवत्, 1st. sing. कृतं वात् 'done', so also भुज् and भुज्वात् 'eat-n'.

३०१४ । निष्ठायास्तथर्धे । ६ । ४ । ६० ।

यद्यर्थो भावकर्तृषो ततोऽन्यत्र निष्ठायां चितो दीर्घः स्वात् ।

3014. A long is substituted for the इ of चि before the Passive Participle in क्त, when it has not the sense of the future Passive Participle in कृत् ।

Note.—The force of कृत्, is to denote condition (Impersonal action) and object (passive). When the Past Participle has not the force of कृत्, the vowel of चि is lengthened. Thus खातीकः, मशीणः, परिशीलः all used in the active sense. The क्त is added to the Intransitive चि to denote the agent (III. 4. 72). Thus मशीणमिद् देवदत्तस्य 'this is the spot where Devadatta perished'. Here क्त is used with a Locative force (III. 4. 76). Why do

we say 'not having the force of चवत्' Observe अक्षितमविनाशेष्टः ॥ Here व is added with the force of condition, and akshitam means 'imperishable'. The vowel not being lengthened the व is not changed to व (VIII. 2. 48).

३०१५ । क्षियो दीर्घोत् । ८ । २ । ४६ ।

क्षीयस्त्रियो निष्ठातस्य नः स्यात् । क्षीयवात् । भाष्यकर्तृयोस्तु क्षितः क्षयो भवति । 'अयुक्तः किति' (२३८९) । क्षितः-क्षितवात् । धृतः धृतवात् । धृतः । ' * कर्त्तुं ब्रह्मणे वाच्यः ' । वीज वकात्स्वाप्नेद् । कर्त्तुं तः । धृतः । वृतः ।

3015. The व of Nishthā is changed to व, after क्षि, when the root-vowel is lengthened.

Thus क्षीयः, क्षेयः, क्षीयते वाच्यः, क्षीयस्त्वपत् । The vowel of क्षि is lengthened by VI. 4. 60 and 61.

Why do we say 'when the vowel is lengthened,? Observe अक्षितमविनाशेष्टः ॥ The word अक्षितम् is formed with क in the sense of नाश and means 'imperishable'. The Nishthā being added in the sense of चवत्, there is no lengthening of the vowel by VI. 4. 60.

The root क्षि includes the two roots क्षि चये and क्षि निबाधनयोः ॥ As क्षितः क्षयो भवति See also the commentary of Sāyana on अक्षितो विः समेष्टुं च वाच्यमिन्द्रः सहस्रिकम् (Rig. I. 5. 9).

३०१५ । क । अयुक्तः किति । ७ । २ । ११ । S. 2381.

Kāṛka:—वाच्य कर्त्तुं ब्रह्मणे वक्त्रमिन्द्रिः प्रयोजनम् । आनन्द प्रतिपेयार्थमेकाचक्षेष्टु-पयवाद् ॥

3015A. The augment व् is not added to an affix having an indicatory क्, when it comes after the root क्षि, or after a monosyllabic root ending in व, क, ख or क् in the Dhātupāṭha.

As क्षित्वा, क्षितः, क्षितवाद् ॥ So also with roots ending in वक् vowels as धृत्वा, धृतः, धृतवाद्, कृत्वा, कृतः, कृतवाद्, हृत्वा, हृतः, हृतवाद्, लीत्वा, लीर्षः, लीर्षवाद् ॥ धृतः । धृतवाद् । धृतः ॥

Why 'क्षि and वक् ending roots only'? Observe क्षितः ॥ Why having an indicatory क्? Observe अपिष्ट, अपिष्टुक्, अपिष्टव्यम् ॥ Some read two क's in the sūtra and would apply it to the indicatory क् also, as धृष्ट (III. 2. 139).

Kāṛka:—कर्त्तुं is treated as if it was क्, when the affix वक् is to be applied, क्वात् is to be prohibited, or व् is to be debarred.

The कर्त्तुम् being thus treated as a monosyllabic root, does not get व् । Thus कर्त्तुं तः । So also धृतः । वृतः ।

३०१६ । इदम्भ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः । ८ । २ । ४२ ।

रेकद्वयाभ्यां परस्य निष्ठातस्य नः स्यात् । निष्ठापेक्षया पूर्वस्य धातोर्दकारस्य च । य । 'अर्त्त वद्' (२३८०) । रपत् । वत्सव । दीर्घः । बहिरङ्गत्वेन वृद्धेरिद्वित्वान्नेद् । वृत्स्वापत्यं कार्त्तिः । निष्ठाः । क्षित्वा ।

3016. After *र* and *व*, for the *न* of the participial suffix *न* and *नव*, there is substituted *न*, and the same substitution takes place also for the preceding *व* ॥

After *र*:—अस्तीर्णं विस्तीर्णं, विगीर्णं निगीर्णं, ज्वगूर्णं ॥ Thus from *रु* we get *रु* + *न* = *वि* + *न* (VII. 1. 100. S. 2390, = *विर्* + *न*. (I. 1. 51. S. 70) *विर्* + *न* (VIII. 2. 42. = S. 3016) = *वीर्ण* ॥

Note.—Why do we say 'after *र* and *व*'? Observe कृतः, कृतवान् ॥ The word *र* here does not denote the common sound *र*, which would include *वृ* also, but the consonant *र* ॥ But even if *र* be taken a common sound name including *र* and *वृ*, yet the *वृ* change does not take place in कृत, &c., because between *न* and the *र* sound, there intervenes vowel-sound *वृ*, for *वृ* is sounded not like pure *र*, but *र* + a vowel sound.

Note.—Why do we say "of the Participial suffix"? Observe कर्त्ता, इर्त्ता ॥

Note.—Why do we say "for the *न*"? Observe चरित्, इत्तित् ॥ Here the *न* of the Nishthā does not follow immediately after *र* the augment *वृ* intervenes.

Note.—Why do we say "of the preceding"? The succeeding *वृ* will not be changed. As चिन्तयित्वा, चिन्तयति ॥

In the word कर्त्ता the descendant of कृतः the *न* of Nishthā is immediately preceded by *र*, but no change has taken place, because the Vriddhi, by which कृ is changed to कर्, is Bahiranga and consequently asiddha, and for the purposes of *न* change, the *र* so obtained is invalid. For the Vriddhi is ordained because of the *वृ* of इन् added to कृत, and it lies outside of the nishthā *न*, and so is Bahiranga.

After *व*:—विभः, विभवा, विभः, विभवा from विद् and विद् ॥

३०१७ । संयोगादेरातो घातिर्यद्वतः । ८ । २ । ४३ ।

विद्यतावत्य मः स्वाह द्रावः । स्वयातः । स्वातः ।

3017. For the *न* of the Nishthā there is substituted *न*, after a root ending in *न* and commencing with a conjunct consonant, if the latter contain a semi-vowel.

Thus from *द्रा* सुखावाद् we have मद्रावा, मद्रावाद् ॥ स्वयातः ॥ स्वातः, स्वातवाद् from स्वी ॥ These roots द्रा and स्वा end in *न*, have a conjunct consonant in the beginning, one of which is a semi vowel *र* and *व* ॥

३०१८ । ल्वादिभ्यः । ८ । २ । ४४ ।

इति च अतिर्लु आदिभ्यः प्राग्वत् । लुनः । ल्वा । 'प्रविष्ठा' (२४१२) । लीनः । 'कुप्योर्दी-
र्घश्च' । 'कुपते' । कुनः । 'दुदु उपताव' इत्यथं दु न पुसते वापुवपकत्वाद् । 'दुदुपता
दुतया' इति प्राग्वः । गुनः । 'गुप्तो विनाये' । गुना चयाः । चिकष्टा इत्यर्थः । प्रतनवत् ।
'चिन्तोतेर्प्रविष्ठाकृतं कश्च' । चिनो प्राग्वः । 'प्राग्व इति चिद् । चिता पापेन लुक्ती । 'कर्त्त
कर्त्तुं च' इति चिद् । चितो प्राग्वो दिवदसेन ।

3018. The ण of Nishthā is changed to न, after the root लृ and the twenty roots that follow it.

These roots belong to Kṛyāṇ class, and commence from लृञ्जेदने (IX. 18) and end with लृ ऋणे (IX. 82)

Thus लृणः, लृणवाङ्, लृणः, लृणवाङ्, from लृणा जीनः, जीनवाङ् the vocalisation is by VL 1. 16 S. 2412.

Note. After a root ending in लृ or लृ, and after a root of Lṛādi class, the ण of the affix क्तिङ् is changed to न् like as in Nishthā. Thus कीर्तिङ्, नीर्तिङ्, धीर्तिङ्, लृतिङ्, पूतिङ्. These are from लृ (IX. 26), लृ (IX. 28), लृ (IX. 18), लृ and लृञ्.

Vārt.—The vowel of the roots हुनती (Bhu. 991) and हु (Bhu. 997), are lengthened before the Nishthā which is changed to न. As आहुनः, विगुनः. The root हु 'to heat' (iva. 40) has an indicative हु and is therefore not taken. Its Nishthā ण is not changed to न. As हुनः in हुदतया हुतया (Māgha).

Vārt.—The ण change takes place after पुञ् 'to destroy' (Bhu. 1015). As पुनरु चवाः=विनष्टाः. But पुनं चान्वं from पुञ् 'to purify' (IX. 12).

Vārt.—The same change takes place after the root हि वञ्चने of Svādi class No. 2 when used in a Reflexive sense of becoming a morsel fit for swallowing. As चित्तो ग्रामः स्वयमेव, i. e., where a morsel by being mixed with curd, condiment, &c., becomes rounded of itself, there this form is used. वञ्चमानः पिरदीक्षितवाचोः क्रावो, यदा दद्याद्विद्वज्जन धर्मेण दध्नामुक्तं प्रतिपद्यते ददाउच्यते प्रयोगः. But when not used in this sense, we have चित्तं वाचनं लूकरी 'the she-hog is bound in the noose'. Moreover, the वाच must be the object and not the subject of the verb. Therefore not here. चित्तो ग्रामो देववसेन.

३०१९ । ओदितश्च । ८ । २ । ४५ ।

धुक् धुनः । दुजोषि । उच्छूनः । ओदाङ् । मदीयः । 'स्वादय ओदितः' इत्युक्तम् । धुनः—धुनवाङ् । धूनः—धुनवाङ् । ओदित्वाच्चे हीङ् । पादसाधर्म्यमेद् । उच्छूनीनः ।

3019. The ण of Nishthā is changed to न after a root, which has an indicative ओ in the Dhātupāṭha.

Thus from √bhu, o (Tud. 124), : धुनः । धुनवाङ् । √tu o śvi (Bhu. 1059) उच्छूनः । उच्छूनवाङ् । √o hāk (Jñha 8).—मदीयः

So also ओदित्वाङ्—लायः, लानवाङ्, ओषित्वाङ्—उक्षिप्तः, उक्षिप्तवाङ्. ओप्यादी वृद्धौ—आपीनः, आ पीनवाङ्.

The roots धृक् आक्रियस्ते (Div. 24) &c. are considered as ओषित् See Divādi root 24. Thus, लृणः, लृणवाङ्, हुङ्—हूणः, हूणवाङ्, दीङ्—दीयः, दीयवाङ्, हीङ्—हीनः, हीनवाङ्, पीङ्—पीनः, पीनवाङ्, नीङ्—नीनः, नीनवाङ्, रीङ्—रीयः, रीयवाङ्, लीङ्—लीनः, लीनवाङ्, व्रीङ्—व्रीणः, व्रीणवाङ्.

The root ही which otherwise takes हृद् does not do so in the Nishthā as it is included in the ओदित्वा class. Thus उच्छूनीनः.

३०२० । वृषभूर्तिस्पर्शयोः ह्रस्वः । ६ । १ । २४ ।

वृषभ्य नृर्त्ति कृत्तिभ्ये स्पर्शे चार्थे ह्रस्वः संभारत्वं स्वान्निहायम् ।

8020. There is vocalisation of the semivowel of the root वृष (ह्रस्व) 'to go' when the nishthā affixes follow, when the sense is "coagulation" or "cold to touch".

The word वृषभूर्ति means 'hardening of a fluid,' by coagulation, &c.

Thus वृष + कृ = वृ + कृ । Now applies the following sūtra by which the nishthā कृ is changed to नृ ।

३०२१ । ह्योऽस्पर्शे । ८ । २ । ३७ ।

ह्रस्वो निहायस्व नः स्वादस्पर्शेऽर्थे । 'हलः' (२५५२) इति दीर्घः । यीनं घृतम् । 'अस्पर्शे' कृष् । यीनं अलम् । 'वृषभूर्तिस्पर्शयोः' कृष् । संभारानो घृष्टिकः यीतारत्वंकुपित इत्यर्थः ।

8021. The Nishthā कृ is changed to नृ after ह्रस्व, but not when the Participle denotes 'cold to the touch.'

Thus वृ + कृ = वृ + नृ = यीनं (the lengthening is by VI.4.2.S. 2559) as यीनं घृतं 'frozen butter'.

Why do we say 'not cold to the touch'? Observe यीनं अलम् 'cold water'. Why do we say 'there is vocalisation when meaning 'coagulation' and 'cold, to touch'? There is no vocalisation when the sense is not that of 'coagulation' or 'cold', as संभारानो घृष्टिकः 'the rolled up scorpion'. The short कृ is lengthened in यीन, &c., by VI.4.2.S. 2559.

The word स्पर्श is a guṇa word formed by कृष्, and denotes the particular guṇa or sensation to be sensed through the organ of touch. In this sense it is derived from the root कृष् संस्पर्शने । It also denotes a disease, derived from कृष् कृष्यते । There is nothing to show, what स्पर्श is meant in the sūtra. Explanation is the only refuge here.

३०२२ । मतिश्च । ६ । १ । २५ ।

प्रतिपूर्वस्य ह्यः संभारत्वं स्वान्निहायम् । प्रतिशीनः ।

8022. There is vocalisation of ह्य preceded by the upasargas प्रति, when the nishthā affixes follow.

Thus मतिशीनः प्रतिशीनम् । This sūtra applies to cases where the words need not have the meaning of "coagulation" or "cold".

३०२३ । विभावाभ्यवपूर्वस्य । ६ । १ । २६ ।

ह्यः संभारत्वं वा स्वात् । अतिशयानं अतिशीनम् घृतम् । अलस्यारोऽवशीनो घृष्टिकः । अवस्थितविभावेयम् । तेनेह नः कृष्यते ।

8023. There is optionally the vocalisation of ह्य followed by the Nishthā affixes, when the upasargas अति and अव precede &c.

This अमिश्रीनीन् or अमिश्रयानीन् चूर्त, अवशीनी or अवशयानी वृषिकः ॥ This option applies even when the word means "coagulation" and "cold". As (१) अवशीनी or अवशयानी चूर्त, वेदः ॥ अवशीनी or अवशयानी वायुः, &c., अवशीनी or अवशयानमुद्यतः ॥

The पूर्व in this sūtra serves the same purpose as in VI. 1. 23. Thus अवशिनीनीन् or अवशयानीन् अवमिश्रीनीन् अवमिश्रयानीन् ॥ The word पूर्व shows that it is a vyavasthita vibhāṣā, hence here is no option allowed when अमि and अव are in the middle, as, सममिश्रयानी, सममिश्रयानीः ॥ Here we cannot have the alternative forms सममिश्रीनीन् &c.

३०२५ । अङ्गोऽनपादान् । ८ । २ । ५८ ।

अङ्गो निष्ठात्स्व वा स्वाभ्य उपपादाने ।

3024. The Nishthā ण is changed to ण, after अङ्ग, but not when it is in connection with an Aulative case.

Thus अङ्गोऽनपादानेः पादो = चङ्गो अङ्गात् पादो न्यक्ताः ॥ The ण्-augment is not added in अङ्गः by the following

३०२५ । अस्य विभावा । ८ । २ । १५ ।

अस्य अवशिष्टविभावादेर्द्विविधस्त्वो निष्ठाया इत्यन्तः स्वात् । 'उदितो वा' (३३२८) इति कदाच्यत् वेदस्त्वादिह वेद् । अङ्गः । 'अङ्गवादाने' द्विः । उदत्तमुदकं कुपात् । अन्वयान्वित्त्वात् 'कुप-' (३२४) इति अस्ति प्राप्तिः । " निष्ठादेवः अन्वयस्वरस्यवेद्द्विविधः सिद्धी वाच्यः " । अङ्गः । अङ्गवात् ।

3025. The Participial-affixes do not take ण्, after those roots, to which another suffix can optionally be added, with or without this augment ण ॥

That is, a root which is *option d'y* Set before other affixes, is *invariably* anīṭ before Nishthā. Thus by VII. 2. 44, ण्-*consonant* beginning affixes are *optionally* वेद् after the roots च्, &c. The Nishthā after च्, &c., will be *invariably* anīṭ. This विभूतः, विभूतवान्, गूहः, गूहवान् ॥ By VII. 2. 56. S. 3328 the roots having an *indicatory च*, *optionally* are followed by Set अन्वा ॥ The Nishthā after उदित roots will *invariably* be anīṭ as अङ्गः (from /aṅgu 'to honor')

Note.—By the vārtika इति यदि इतिहासादुपसंख्यानम् the roots च्, च् and इतिहा take optional ण् in the Desiderative (VII. 2. 49). Though च् is a root which thus *optionally* takes ण् in the Desiderative, yet its Nishthā is always वेद्, for Pāṇini himself has employed the word चरि in sūtra II. 1. 24, 38. According to Padamanjari this rule of अस्य विभावा is anitya and not of universal application. Because had this rule been of universal application, then the root कृष् which is *optionally* anīṭ by VII. 2. 57, would be *unusually* anīṭ by the present sūtra; and there would be no necessity of reading it with a long ई in the Dhātupāṭha, as कृषी वेदने (VI. 141) to make its nishthā anīṭ under VII. 2. 14.

Why do we say in S. 3024 'when not in construction with an Ablative case'? Observe $\text{उदकमुदकं कृपात्} = \text{उदकमुदं}$ 'drawn out'.

The word अनङ् is from the root $\text{अनङ् अङिङङङ कङिङङिङिङ}$, and not from the root अङ् , and hence the Nishthâ is not changed.

The change of व into न is ordained by a Tripâdi rule (VIII. 2. 48. &c.) and therefore it is considered asiddha (VIII. 2. 1. S. 12), and therefore the व् of व्राश requires to be changed to न before व by VIII. 2. 36. S. 294. This is, however, prevented by the following.

Vart.—The substitute of the Nishthâ affixes should be considered as valid or siddha for the purposes of the rules relating to the (1) changing of व to व् , (2) accent (3) affix, and (4) वृद् augment. As (1) वृक्वा, वृक्वकाद् &c. The root is ओवृश्नु (Tudâd. 11) the indicative ओर shows that the nishthâ व is changed to न (VIII. 2. 45. S. 3019). This nishthâ substitute is considered as valid or siddha, and the final of the root is not changed to व , as it otherwise would have been by VIII. 2. 36. S. 294. for व would have been still considered as व or a कवृ letter. The equation is as follows:— $\text{वृक्व} + \text{व} = \text{वृक्व} + \text{न}$ (VI. 1. 16) = $\text{वृक्व} + \text{न}$ (VIII. 2. 45) = $\text{वृक्व} + \text{न}$ (VII. 2. 29) = $\text{वृक्व} + \text{न}$ (VIII. 2. 30) = वृक्वः (VIII. 4. 1). The व् is changed to वृ by VIII. 2. 30, by considering व as asiddha and therefore equal to व of a कवृ letter. Thus it will be seen that this न is अविवृत्त for the purposes of rule VIII. 2. 30, but it is विवृत्त only for the purposes of rule VIII. 2. 36.

३०२६ । परिस्कन्दः प्राच्यभारतेषु । ८ । ३ । ७५ ।

प्रच्यं तुरन्ते प्राप्ते वदतामो निपात्यते । परिस्कन्दः । 'प्राच्य' इति क्विप् । परिस्कन्दः—परिस्कन्दः । 'परि' (२३२६) इति विकल्पः । 'स्वन्ते' (२२७२) इति चत्वे प्राप्ते ।

3026. The word परिस्कन्दः is used without the cerebral change in the country of Eastern Bharata.

This is an anomaly. The व required by the VIII. 3. 74. S. 2399 is prohibited. The other form is परिस्कन्दः । The word परिस्कन्द is formed by the affix अङ् or it is a Nishthâ, the व being elided. The word अङ् qualifies the word प्राच्य ।

Prof. Bontangk translates it "परिस्कन्द is seen in the usage of the Eastern People and the Bharata", i.e. basing his construction on the sūtras II. 4. 66, and IV. 2. 113, where प्राच्यभारतेषु means "the Eastern People and Bharata".

Why do we say 'Eastern'? Observe परिस्कन्दः or परिस्कन्दः । The double form is by the option of VIII. 3. 74. S. 2399.

The व of वृक्व required to be changed to व by VIII. 3. 67. S. 2272. The following sūtra prevents that.

३०२७ । प्रतिस्त्वचनित्त्वधौ च । ८ । २ । ११४ ।

अत्र चर्त्तं न स्यात् ।

3027. The words प्रतिस्त्वच and नित्त्वच are anomalous.

In these words the च is not changed to च, though so required by VII. 8. 67. S. 2272.

३०२८ । दिवोऽविजिगीषायाम् । ८ । २ । ४८ ।

दिवो निहातस्व नः स्वादविजिगीषायाम् । इष्टम् । विजिगीषायो दुः । इष्टम् ।

3028. The Nishthā न is changed to न, after दिव् when the sense is not that of 'play'.

'The word विजिगीषा means "desire of conquest or gain", but here it means "gambling".

Thus आद्युनः=अदीनः, चरिषुनः=चरीनः. Why do we say "when it does not mean to play"? Observe इष्टं चर्त्तं. Here the throwing of dice is with the desire of winning or gaining victory (vijigishā) over the opponent.

३०२९ । निर्वाणोऽवाते । ८ । २ । ५० ।

आवात इति शब्दः । निर्वाणोऽवातेर्निहातस्व नत्वं स्वावातत्वेत्यर्थो न । निर्वाणोऽग्निर्वाते निर्वाते तु निर्वाते वाते ।

3029. The word निर्वाण is irregularly formed by changing the Nishthā न to न, when the 'wind' is not the agent of the verb

The word निर्वाण is formed the root वा, with the preposition नि and the Participial affix त्वा. Thus निर्वाणोऽग्निः=अपवातः, निर्वाणः अदीनः, निर्वाणो भिषुः=अपरतः.

Why do we say when not meaning "the wind"? Observe निर्वाते वाते, निर्वाते वातेन.

In the sentences निर्वाणः अदीनो वातेन, निर्वाणोऽग्निर्वातेन, the न change has taken place, because the location of the verb वा is in the अदीन and अग्नि, and not in the वाते, which is merely an Instrument. Hence the above writer uses the words "if the sense of the verb वा has not the word वाते as its agent".

३०३० । शुषः कः । ८ । २ । ५१ ।

निहात इत्येव । शुष्कः ।

3030. च is substituted for the Nishthā न after the root शुष्. As शुष्कः, शुष्कवात्.

३०३१ । पचो कः । ८ । २ । ५२ ।

3031. च is substituted for the Nishthā न after the root पच्. As पच्यः, पच्यवात्.

३०३२ । क्षायो नः । ८ । २ । ५३ ।

क्षायः ।

3032. न is substituted for the Nishṭhā न after the root क्ष ।

Thus क्षायः, क्षायवाद् ॥

३०३३ । स्तयः प्रपूर्वस्य । ६ । १ । २३ ।

आस्तस्यः प्रससारणं स्वाप्तिगुणायाद् ।

3033. The verb स्तय (स्तये and स्तये) when preceded by न changes its semi-vowel to a vowel, when a Nishṭhā affix follows.

The phrases "when the nishṭhā follows", and "there is vocalisation" are understood here. The anuvṛtti of स्तयी does not run here. The roots स्तये and स्तये both assume the form स्तया and are included here. Thus न + स्तया + क = न + स्ति + व (VI 1. 108) = मस्तीतः (VI. 4. 2), and मस्तीतवाद् ॥ The न of nishṭhā affix would have been changed into व by VIII. 2. 43 in as much as the root स्तय has a semi-vowel and ends in long आ ॥ But by the vocalisation of न, the condition of यवृत्त for the application of VIII. 2. 43, no longer existing, the affix न is not changed to व ॥ But व is optionally changed to न by VIII. 2. 54 below as मस्तीतः and मस्तीतवाद् ॥

३०३४ । मस्तीत्यन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५४ ।

निहायस्य नो वा स्यात् । मस्तीतः-मस्तीतः । 'माद्' सिद्धिः । स्तयान् ।

3034. न is optionally substituted for the Nishṭhā न, after the root स्तये preceded by न ॥

Thus मस्तीतः or मस्तीतः मस्तीतवाद् or मस्तीतवाद् ॥ In the second alternative when न does not come, we first vocalise the root स्तय into स्तयी, and then add न ॥ Had Samprasāraṇa not taken place first, then the Nishṭhā न would have been changed to व after स्तय by VIII. 2. 43. But when samprasāraṇa is once made, the root no longer has a semi-vowel and so there remains no occasion for the application of VIII. 2. 43.

Why do we say "when preceded by न?" Observe संस्तयान् (VIII. 2. 43). संस्तयान्वाद् ॥ If it was intended that vocalisation should take place when न singly stood before, then the sūtra could well have run thus मस्तीतः ॥ The use of the word प्रपूर्वस्य implies that the rule applies when न stands first, though other upasargas may intervene between it and the root. Thus मस्तीतः, मस्तीतवाद् ॥ The compound मपूर्वस्य should be explained as a Bahuvrithi:—मः पूर्वो यस्य मपूर्वस्य मपूर्वस्य मपूर्वस्य च मपूर्व (that which consisting of root and upasarga is preceded by न is called मपूर्व). Therefore the rule is made applicable to मस्तीतः &c.

३०३५ । अनुपसर्गात्कुल्लक्षीयकृशोक्ताः । ८ । २ । ५५ ।

निकला । कुल्ल । निहृतस्य लत्वं निपातयते । कवत्वेकविंशत्यापीडं निपातयिष्यते । कुल्ल-
बन्धुः । क्रीडादि । तु लभ्यतेत्यस्यैव लक्षणे । तस्यासिद्धत्वात्प्राहस्येतेऽभावश्च निपातयते । क्रीडा-
बन्धुः । कुल्लस्तदु । लक्षणापो मीरोगः । अनुपसर्गात् 'किम् ।

3035 The irregular Participles कुल्ल 'blown,' क्रीड 'drunk, mad' कृष 'lean' and कुल्लाय 'healthy' are formed then only, when no Preposition precedes them.

The word कुल्ल is derived from the root निकला नियतवे the क is changed to ल । The change of क to ल (VII. 4 83) and the want of इद् augment (VII 2. 16) are regular. The same change takes place before कवत्तु also, as कुल्लवत्तु ॥

The affix ल is elided after the roots क्रीड्, कृष् and लङ्—काप्, and as the elision is asiddha there would have been इद्, but as an anomaly the augment इद् is prohibited also, this is the irregularity in क्रीडः, कृषः and कुल्लायः ॥

Why do we say when not preceded by a Preposition? Observe (प्रकुल्लताः कुल्लवत्तु, प्रक्रीडितः, प्रकृषितः, मोक्षलक्षितः ॥ In the case of काप्, prepositions other than लङ् are prohibited).

३०३६ । आदितश्च । ३ । २ । १६ ।

आकारेणो निहाया वचन स्यात् ।

3036. The Participial-affixes do not get इद् augment after a root which has an indicatory आ ॥

The root निकला has an indicatory आ, and so its nishthā will not take इद् । Thus कल् + कः Now applies the following by which the क of क is changed to ल ॥

Note.—As निविदा—निगता, निगन्वात्; निविदा—विदपत्तः, विदपत्तवत्, निविदा—विगन्तः, विगन्तवत् ॥ The च implies that other roots not enumerated are to be also included, as आरवत्तः, वाग्वत् ॥

Note.—This and the sūtra following it in the Ashtādhyāyī could have been made into one, as आदितश्च निहाया आरवदिकर्तव्ये ॥ The separate making of two sūtras indicates that the rule of चरद निहाया (VII. 2. 15, applies with the restrictions and limitations of the rule ordaining 'option', i. e. the prohibition of इद् augment, with regard to the participial-affixes is limited by the same conditions, which apply to the optional employment of इद् before other affixes in the निहाया rules (यदुपादेर्निहाया, तदुपादेः प्रतिषेधः) ॥ Thus VII. 2. 68 ordains इद् optionally to the affix वत्तु after the roots वृद्, वृश्, विद् and विष् ॥ The root विद् there is the Tudādi root meaning 'to acquire'. The rule चरद निहाया will apply to this विद् with this meaning and not to विद् meaning 'to know' the Past Participles of which are विदितः, विदितवत् ॥

३०३७ । ति च । ३ । ४ । ८९ ।

चरकलोरेण चरकपाशाः किं च मकुलतः । मवीचितः । मकुचितः । मोक्षचितः । कचं न हि
'लो'प्रभुत्वं चापुनतः मकुल्लक्ष्' इति । 'कुल्लक्ष् विकलने' चचाकाच् । इत् ३ कुल्लादिभिरुपसर्गश्च ।
'चरकुल्लक्ष्कुल्लयोचपसर्गकदाश्च' ।

3037 च is substituted for the vowel of च् and कल् before an affix beginning with त having an indicative 'क'.

Thus कृतिः (= चरत् or चकाच्) मकुल्लाः and मकुल्लिः । The anuvṛtta of कल् लोरेणवाचकम् does not apply here, though present. See VIII 2 55.

Thus कल् + त = कुल् + त = मकुल्लतः ; so also मवीचितः । मकुचितः । मोक्षचितः । How do you explain the form मकुल्लक्ष् in लो'प्रभुत्वं चापुनतः मकुल्लक्ष् : Raghu II 29). It is not the Passive Part. of विकल, but a derivative of /कुल्ल 'to bloom' with the affix कच् of the Pañchādī. The present sūtra prevents the forms कुल्ल, &c.

Part — The forms चकुल्लः and चकुल्लः should be enumerated. Here च is changed to क, though the root has taken a Preposition.

In the word चरिहृयः, the word चरि is not a Preposition with regard to the verb हृय्, चरिवतः हृयः = चरिहृयः । So that चरि is upasarga of the verb वतः understood, hence we have the form हृयः ।

३०३८ । रुध्विदोन्द्वाघ्राह्नीभ्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५६ ।

रभ्यो निडातस्य सो वा । पुनः-पुनः । 'विद्' विचारणे रीषादिज्ञ र्व नृद्वये । उग्विवा
चरेण वादचर्वाद् । विभक्त-विक्तः, विसेस्तु विविक्तः । विद्वदेर्विन्मः । उग्वी ।

3038. The Nishphā न may optionally be changed to र, after रुध्, विद्, उग्व, वा, वा, ही ।

Thus पुनः or पुनः, विन्मः or विन्मः, (चपुनः, or चपुनः, वाचः or वाचः, वाचः or वाचः, हीचः or हीचः) ।

With regard to ही the न change was not ordained by any rule, and so it is an aprāpta-vibhāṣā. With regards to others, the न change would have always taken place by VIII 2. 42 and 43, this makes it optional.

The root विद् विचारणे of Rudhādī is to be taken here, and not other विद् roots, because it is read along with /undī which belongs to that class.

Thus Nishphā of विद्—वेत्ति of Adādī class is विदितः ; (2) of विद्—विद्वत्, of Divādī class is विन्मः only, (3) of विद् of Tudādī is विन्मः, (4) of विद् of Rudhādī are both विन्मः and विन्मः । The Tudādī विद् has also the form विन्मः in the sense of वेत्ति by VIII 2. 58.

● The root उग्व is read in the Dhātupāṭha with an indicative long ई, the force of which is explained in the following sūtra :—

३०३९ । इवीदितो निष्ठायाम् । ३ । २ । १३ ।

इवतेरीदितश्च निष्ठाया इवम् । वत्तः-वत्तः । ज्ञातः-ज्ञातः । ज्ञातः-ज्ञातः । इवीतः-इवीतः ।

3039. The Participial affixes व and ववत् (kta and ktavatu), do not get the इद् augment after निष्ठा, and after the 'root which has an indicatory व्'.

Thus ववत् + क = ववत्क or ववत्कः । The Past Participle of √ज्ञा (S. 3038) is ज्ञातः or ज्ञातः । Of √ज्ञा (S. 3038) is ज्ञातः or ज्ञातः । Of √वी वीतः or इवीतः ।

३०४० । न च्याख्यापुसुचिर्नदाम् । ८ । २ । ५९ ।

च्यो निष्ठावत् न च । च्यातः । च्यातः । च्योतः । 'चातोफ' । च्योतः । च्योतः ।

3040. The Nishṭhā न is not changed to च after च्या, च्यातः, च्यो, च्योचि and च्योचः ।

Thus च्यातः, च्यातवाच्, च्यातः, च्यातवाच्, च्योतः, च्योतवाच्, च्योचः, च्योचवाच्, च्योचः, च्योचवाच् ।

This debars the च change prescribed by VIII. 2. 42, 48, S. 3016 and 3017.

The root च्यि is exhibited in the sūtra in its lengthened form, the root च्यु is lengthened by VIII. 2. 78 and the च्च is elided before न by VI. 4. 21. S. 2855.

३०४१ । वित्तो भीमप्रत्यययोः । ८ । २ । ५८ ।

वित्तेतिनिष्ठाया निष्ठायाश्च वित्तो मतीति च्योतः । वित्तः वित्तः । वित्तः वित्तः । 'वित्तयोः' च्योतः । वित्तः । 'वित्ताया वचनम्' (३०४२) इति वचनी चेदृत्वादिह चेद् ।

3041. The irregularly formed Participle वित्त denotes 'possession' and 'renowned'.

This is derived from वित्तु सार्धे of the Tudādi class, the व is not changed to च though so required by VIII. 2. 42 S. 3016.

Thus वित्तनस्य वदु = वचनस्य वदु 'he has much riches'. Because riches are enjoyed (भुज्यते), so they are called भीम or 'enjoyments' *par excellence*.

In the sense of 'renowned', we have वित्तोऽयं वदुच्यः 'this man is renowned or famous'. Here वित्तः = मतीतः ॥ मतीयते = प्रत्ययः ॥

Why do we say when having the sense of 'possessions' and 'famous'? Observe वित्तः ॥ The root is अङ् in the Nishṭhā because it is optionally चेद् before ववत् affix by VII. 2. 68, S. 3099 See S. 3035.

३०४२ । भित्तं शकलम् । ८ । २ । ५९ ।

भित्तनस्यवत् ।

3042. The word भित्त is irregularly formed in the sense of 'a fragment, a portion'.

Thus निवृत्तिवृत्ति, निवृत्ति प्रवृत्ति ॥ This is synonymous with वृत्ति ॥ The root-meaning of निवृत्ति is not very manifest in this word, it may be taken as a *rudhī* word. The regular form is निवृत्ति under VIII. 2. 42. S. 3016.

३०४३ । ऋणमाधमवर्त्ये । ८ । २ । ६० ।

ऋणातोः से वकास्व नत्वं निपात्यते आधमवर्त्येऽन्यद्वारे ऋतलज्यात् ।

3043. The word ऋण is irregularly formed in the sense of 'debt.'

It is derived from ऋ, the व is changed to ण ॥ The word आधमवर्त्ये is compounded from आधम ऋते "he who in a debt transaction holds a lower position, i.e. a debtor." The other form is ऋत 'truth, right.'

३०४४ । स्फायः स्फी निष्ठायाम् । ६ । २ । २२ ।

स्फीतः ।

3044. The स्फी is the substitute of स्फाय 'to swell,' when the Nishṭhā affixes follow.

Thus स्फीतः, स्फीतवाच् ॥ Why do we say "when the Nishṭhā affixes follow"? Observe स्फातिः formed by क्तिच् ॥ In the phrase स्फाती भवति, the word स्फाती is the feminine of the word स्फाति formed by क्तिच् ॥

३०४५ । इतिनिष्ठायाम् । ७ । २ । ४७ ।

निरः कुपो निष्ठाया इद्-स्याद् । 'यस्य निष्ठाया' (३०३५) इति निवेदि प्राप्ते पुनर्विविः । निष्कुपितः ।

3045. The augment इद् is added to the Participial affixes च and वच्, after कुप् preceded by निच् ॥

As निष्कुपितवाच्, निष्कुपितः ॥ The special mention of इद् in the sūtra is for the sake of making its addition invariable, otherwise it would have been optional, or debarred by VII. 2. 15. S. 3025. In the subsequent Aṣṭādhyāyī sūtra, the addition becomes again optional.

३०४६ । वसतिक्षुधोरिद् । ७ । २ । ५२ ।

आज्झा वसतिनिष्ठवोरित्वजिह्वा स्याद् । उपितः । क्षुधितः ।

3046. The affix क्त्वा, क्ता and क्तावत् always receive the augment इद् after वच् (वसति) and क्षुच् ॥

As उपिष्टवा, उपितः and उपितवाच् क्षुषिष्टवा, क्षुधितः क्षुधितवाच् ॥

Note.—The वच् of the Adādi class will get इद् as it is enumerated in the list of वेच् roots. The repetition of इद् shows that the rule is invariable, the 'optionally' of the preceding Aṣṭādhyāyī sūtra does not affect it.

३०४७ । अक्षयेः पूजायाम् । ७ । २ । ५३ ।

पूजार्थादक्षयेः वत्त्वानिष्ठवोरिद् स्याद् । अक्षितः । यतो त्यक्तः ।

3047. The affixes *ktvā*, *kta* and *ktavatu* take the augment इद् after the root कृष्, when meaning 'to honor or do something to show honor.'

As अक्रियत्वा वाच्यं सुदोषं, अक्रियता अस्व गुरुः (III. 2. 138, VI. 4. 30. II. 3. 67). By VII. 2. 56 अच्यु would optionally have caused इद् to come before *ktvā*, and hence by VII. 2. 15. S. 3035 never before the Nishthā. This sūtra ordains invariable addition of this augment. Why do we say when meaning 'to honor'? Observe वदकमुदकं कुषाद्, 'the water is raised from the well,' where /anchu means 'to go'. See VIII. 2. 48. S. 3024, and VII. 2. 15. S. 3025.

३०४८ । लुभो विमोहने । ३ । २ । ५४ ।

लुभः कर्त्तव्यनिष्ठोर्गित्यमिद् स्वान्नं तु गार्भ्ये । लुभितः । गार्भ्ये तु लुभ्यः ।

3048. The affixes *ktvā*, and *kta*, *ktavatu* take इद् after the root लुभ् (Tud. 22) when meaning 'entangled or confused.'

As लुभित्वा and लोभित्वा, विलुभिताः क्षेत्राः, विलुभितः वीर्यवतः, विलुभितानि पदानि & विमोहनं = आकुलीकरणं & By VII. 2. 48 लुभ् would have optionally caused इद् to come before *ktvā*, and then by VII. 2. 15 the Nishthā would never have been चेद् & Hence this sūtra. Why do we say when meaning 'to entangle'? See लुभ्यः लुपसा = वीर्येण वीर्यवतः, " लुप् 'to be greedy' (Div. 128) is not governed by this rule, but by VII. 2. 48. As लुभ्या or लोभित्वा and लुभित्वा (1. 2. 26) &

३०४९ । क्लिषः कर्त्तव्यनिष्ठयोः । ३ । २ । ५० ।

इद्वा स्याद् । 'क्लिष उपतापे' निर्यं प्राप्ते । 'क्लिप् विवायने' । अस्व कर्त्तव्यां विवक्ष्ये विवृतेषु निवृत्तां निवेष्टे प्राप्ते विकल्पः । क्लिषितः-क्लिप्तः ।

3049. The affixes *ktvā*, *kta*, and *ktavatu*, may optionally take इद् after क्लिप् &

As क्लिप्त्वा or क्लिषित्वा, क्लिप्तः or क्लिषितः, क्लिप्तवाद् or क्लिषितवाद् & क्लिप् (Divādi 52) उपतापे, being anudātta would always have taken इद् before *ktvā* and Nishthā. Hence this rule ordains option with regard to *ktvā*. क्लिप् विवायने (IX. 50) having an indicatory क would have optionally taken इद् before *ktvā* by VII. 2. 44, but then the Nishthā affixes by VII. 2. 15 would never have taken the augment.

३०५० । लूङ् इव । ३ । २ । ५१ ।

लूङः कर्त्तव्यनिष्ठोर्गित्वा स्याद् ।

3050. The affixes *ktvā*, *kta* and *ktavatu* optionally get लूङ् after लू &

As प्रुत्वा or चरित्वा, येनोत्तिष्ठः, येनोत्तिष्ठतिः प्रुतवाद् or चरित्वाद् । This allows option where by VII. 2. 11. there would have been prohibition. See I. 2. 22, given below.

When the affix takes the augment वृ, it is no longer regarded as क्तिद्, by the following sūtra, and so there is guṇa.

३०५१ । प्रुङः कृत्वा च । १ । २ । २२ ।

प्रुङः कृत्वा निष्ठा च सेट् क्तिन् इत्याद् । चरितः-प्रुतः । कृत्वाग्रहणमुत्तरार्थे । 'नोपकार'-
(३३२४) इत्यत्र हि कृत्वैव संवत्सरे ।

3051. The set Nishṭhā and the set *ktvā* are not *kit* after the verb *pū* 'to purify.'

Thus प्रु + वृ + क = चर + इत = चरितः । When there is no वृ, we have प्रुतः ।

By rule VII. 2. 51, S. 3050 after the verb प्रु the Nishṭhā affixes and *ktvā* take the intermediate वृ. So that *ktvā* being set (by virtue of S. 3050) would have been non-*kit* by S. 3322, and it might be asked what is the necessity of repeating it in this sūtra: when I. 2. 18. S. 3322 comprised the case. The reason of this repetition is that by mentioning *ktvā* in this sūtra, it has governing force over the succeeding Ashtādhyāyī sūtras.

Thus in I. 2. 23. S. 3324 the affix *ktvā* alone is taken and nothing else.

३०५२ । निष्ठा शीङ्स्त्रिदिनिदिदिदिद्विषः । १ । २ । १९ ।

इत्यः शेषिनश्च क्तिन् इत्याद् । चरितः-इतिवत् । अनुवर्तमानिदेशो यङ्ङुक्निवृत्त्यर्थः ।
शेषितः-शेषितवाद् । ' * अ दिक्कर्मणि निष्ठा वक्तव्या * ' ।

3052. The set Nishṭhā affixes are not *kit* after the five verbs *śi* 'to lie down,' *śved* 'to sweat,' *mud* 'to melt,' *kshvid* 'to be unctuous,' and *dhriśh* 'to offend.'

Thus चरितः । चरितवाद् ।

The root शीङ् is read in the sūtra with its indicatory letter क्, in order to indicate that this rule does not apply to the Nishṭhā of *yan luk*. Thus शेषितः । शेषितवाद् ।

The other four roots स्त्रिङ् (जिह्विदा), निङ् (जिनिदा) विङ् (जिदिदा) and द्विङ् (जिद्विदा) have all a long वा as indicatory, as well as the syllable जि. These roots therefore by VII. 2. 16 S. 3036 are *anāḥ*, and consequently beyond the scope of the operation of the present sūtra. As स्त्रिङ्गः, स्त्रिङ्गवाद्.

Though Nishṭhā क् is generally a Passive Participial affix denoting a Past Time, it also denotes the beginning of an action by the following *vārtika*.

Vārtika: when the beginning of an action is intended to be expressed, the Nishṭhā affixes are employed.

When *kta* denotes an *ādikarma*, it loses its Passive force and becomes an Active Participle by the next sūtra. Therefore, when the Nishṭhā affixes denote 'a state or condition, bhāva,' or 'beginning of action,' then the above four roots optionally become *sep.* (VII. 2, 17) It is in that case that the present sūtra is applicable to them.

३०५३ । आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च । ३ । ४ । ३२ ।

आदिकर्मणि क्तः क्तः च कर्तरि स्यात् । आद्यात्मकर्तृकोः ।

3053. The affix '*cta*' also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

The word आदिकर्मणि means 'the beginning of an action' or when the action signified by the roots, is intended to be expressed merely as having been simply begun. The force of च in the sūtra is to indicate that even when the beginning of an action is intended to be expressed, the क्त may be used to denote the act and the object as well.

Note.—When Bhāva and ādikarma are denoted by the Nishṭhā, it optionally takes क्त्वं by the following.

३०५४ । विभाषा भावादिकर्मणोः । ३ । २ । ३२ ।

भावे आदिकर्मणि चादिता विभाषा इत्याह स्यात् । प्रवेदितश्चैव । प्रवेदितं तेन । 'त्रिजिह्वा' इति व्यादिरलक्ष्यते त्रिजिह्वः आहवर्षाह । त्रिजिह्वेभ्यु त्रिजिह्वित इत्येव । 'त्रिजिह्वा' 'त्रिजिह्वदा' विभाषायां व्यादी च । प्रवेदितः-प्रवेदितवान् । प्रवेदितः-प्रवेदितवान् । प्रवेदितः-प्रवेदितवान् । प्रवेदितं तेन । 'उद्' क्त्वं । प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेनेत्यादि ।

3054. The principal affixes after roots having an indicative अङ्, may optionally take the augment क्त्वं, when the affixes have an Impersonal sense, or denote the beginning of an action.

Thus the four roots *ñi shvidā*, *ñi midā*, *ñi kshvidā* and *ñi dhryshā* become क्त्वं when their Participle denotes an Impersonal sense, or the beginning of an action and when the Nishṭhā is not क्त्वं by S. 3052. Thus प्रवेदितश्चैव (ādikarma). प्रवेदितं तेन (bhāva). The (ñi) shvid (ā) of this sūtra (S. 3052) is the Bhvādi root, as it is read in the company of √mid √kshvid. &c., which have णि indicative. It must, therefore, be that √svid which has an indicative णि, and that is Bhvādi (No. 780). Of the Divādi root त्रिजिह्व (No. 79) there is no guṇa, as त्रिजिह्वितः ।

The two roots *ñi midā* and *ñi kshvidā* belong both to the Divādi (Nos. 183, 184) and the Bhvādi (No. 778, 780 or 1027). Both are taken here. Thus प्रवेदितः । प्रवेदितवान् । प्रवेदितः । प्रवेदितवान् ।

The fifth root *dhrysh* (V. 22) offers no peculiarity. Thus प्रवेदितः प्रवेदितवान् । So also चर्चितं तेन ।

Why do we say in S. 3052 "the क्त्वं nishṭhā" ? Observe प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेन । No guṇa.

३०५५ । मृषस्तित्तिनायाम् । १ । २ । २० ।

वेदिनश्चा किम्प स्यात् । नर्चितः-नर्चितवाच् । 'ननावाच्' किच् । अविहृदितं वाक्यम् । अवि-
हृदितस्त्वर्थः ।

3055. The set Nishṭhā is not *kit* after the verb *mṛish* when meaning 'to forbear'

Thus नर्चितः 'forborne' नर्चितवाच् 'forbore.'

Why do we say 'when meaning to forbear?' When it has not this sense, the set *nishṭhā* will be किच्. As अविहृदितं वाक्यम् 'he spoke unintelligible language.'

३०५६ । उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् । १ । २ । २१ ।

उदुपधात्परः भावादिकर्मणोः वेदिनश्चा वा किम्प स्यात् । अतितत्-प्रोदितत् । अतितत्-
प्रोदितं वाच्यम् । प्रकु तितः-प्रप्रोदितः । प्रकुदितः-प्रप्रोदितः वाच्यः । 'उदुपधाच्' किच् । विवि-
तत् । 'भावा-' इत्यादि किच् । अतितं कार्वाणम् । 'वेद्' किच् । अतत् । 'प्रविहृदितेभ्य
इवेत्यते' । वेद् । उपपत्तेरुचितत् ।

3056. The set Nishṭhā is optionally not *kit*, after the verbs having a penultimate च, if used impersonally or denoting the beginning of action.

According to some the set *Nishṭhā* suffixes are not *kit* after the verbs having a penultimate च if those verbs are used impersonally (*bhāva*) or denote the beginning of action (*ādi-kārman*). Thus अतृ 'to shine' अतृ तितत्-प्रोदितत् नैव or प्रोदितत् नैव 'it has been lighted.' Similarly प्रकुदितः or प्रकु तितः 'he first illumined.' So also अतितं or प्रोदितं वाच्यम् । प्रकुदितः or प्रप्रोदितः वाच्यः । The word penultimate or *upadhā* has been defined in I. 1. 65.

Why do we say "when च is penultimate?"

If the verb has any other vowel than च as penultimate, then the rule does not apply. As लिखितमेव 'written by him.' Or विदितम् । Here इ is penultimate ; and, therefore, no option is allowed.

Why do we say "when used impersonally or denoting ādikarma?"

This rule has no application where the Nishṭhā does not express either वाच 'condition' or 'Impersonal action'; or आदिकर्म 'beginning of action', but is used as a verbal adjective. As अतितं कार्वाणं ददाति 'he gives a shining coin (called *kārshāpāna*).' Here the word अतितं 'shining' is used as adjective.

Why do we say 'वेद्'?

The rule applies to the Nishṭhā which takes the intermediate च् and not to others, as, प्रकुचं खोचनः 'the rice that has been eaten.' Here no option is allowed. So also अतत् ।

Isthā :—This optional form of past participle is restricted in its scope. Those verbs which take the *vikarṇa* च् ३. e., the verbs of the *Bhu* class, &c., admit of this option. Thus अतृ 'to wrap up' belongs to the *Divādi* class, and therefore, its participle has one form only, as, अतृचितं.

3058. The following eight words are formed without वृद्ध- augment, in the senses given against them:—

1. घृण्यः 'porridge' or 'a churning stick', 2. बुद्ध्यान्तः 'the mind', 3. व्यान्तः 'darkness', 4. लग्नः 'attached', 5. म्लिष्टः 'indistinct or unintelligible', 6. विरिष्यः 'a note or tone', 7. फाण्टः 'a decoction made without an effort or by an easy process', and 8. बाधः 'excessive'.

The word 'mantha' means 'fried barley mixed with any liquid substance'. It also means 'the churning stick.' 2. Svānta means 'mind, or manas'; 3. Dhvānta means 'darkness' 4. Lagna means 'attachment.' The व of the nishthā is changed to न as an irregularity. 5. Mlishṭham means 'ndistinct,' or inarticulate speech. 6. Viribdha means 'tone or sound' These last two words are derived from √ntechchha and √rebbhi: the penultimates have been changed to न anomalously. 7. Phāṇṭam is a decoction made by an easy process. But Mādhava in his commentary on the following text of the śatapatha Brāhmaṇa (यद् वै नवनीतं नवति घृतं दैवानां फाण्टं ननुभ्यनात्) says 'phāṇṭam is the first particles of butter produced by churning.' 8. Bādha means excessive.

When the words have not the above senses we have I. घृणितं 'disturbed or agitated'. The phrase घृण्यो राज is a metaphorical use of the word and shows the anytya nature of āgama rules (as the वृद्ध- āgama) 2. बुध्नितः as बुध्नितो घृण्यः, बुध्नितं नवचार ॥ 3. ध्वनितो घृण्यः or ध्वनितं नवचार ॥ 4. लग्नितं, 5. म्लिष्टितं, (=अव्ययवितं) 6. विरिषितं from रेड् 'to sound', or विरिषितं from रिणि ॥ 7. फाणितं ॥ 8. बाधितं from बाध् 'to strike.'

३०५८ । घृविशसी वैयास्ये । ७ । २ । ११ ।

इतौ विष्ठायांविभक्तं वयानिदौ स्तः । घृण्यः । विरिष्यः । आनन्दश्च धर्षितः । विरिषितः । भ्राता-
दिकर्तृषोस्तु वैयास्ये घृविर्नास्ति । अतएव नियमार्थमिदं घृण्यमिति घृणिः । घृण्येतिविश्वे कर्त्तुं
चिन्त्यमिति इदंरहस्यः । नाप्यस्तु भ्रातादिकर्तृषोर्वैयास्ये विकल्पमाह । घृण्य-धर्षितम् । ननुघृण्य-
प्रधर्षितः ।

3059. The Participial affix does not get वृद्ध- augment, after the roots घृष् and घृष्, 'bold, impudent and arrogant'.

As घृष्ः विरिष्यः ॥ The root घृष् is exhibited in the Dhātupāṭha as विघृषा 'to be impudent' (V. 22), and as it has an indicative घा, its past participle would be अविद् by VII 2. 16. S. 3036 घृष् is घृष् in the Dhātu-
pāṭha (I. 763), and as it has an indicative घ by VII. 2. 56. read with VII 2. 15, its Nishṭhā is also Anṭ. The special mention of these roots here, is for the sake of making a niyama rule: namely, अविद् only then when meaning 'impudent', and वेद् in other senses: as धर्षितः, विरिषितः

"चृ never forms past participle with the force of *साच* (Impersonal action) or *आदिकर्तृ* (beginning of action), and therefore VII. 2. 17 cannot apply to it. Therefore it is a *niyama* rule"—thus says the author of the *Kāśikā*. Haradatta says "the use of indicatory *चरि* in *चृ* is of doubtful propriety." But Mādhava says "that the option is allowed in the Impersonal and *Ādikarma* when it does not mean impudent." Thus *चृ* or *चरितृ* *bhāva* and *प्रचृ* and *प्रचरितृ* (*Ādikarma*) Bhattaji quotes Haradatta and Mādhava, and says that *चृ* forms participles in those senses, when option is allowed as, *चृ* or *चरितृ*, *प्रचृ* or *प्रचरितृ* not meaning 'impudent'.

३०६० । दृढः स्तूलबलयोः । ३ । २ । २० ।

स्तुलौ बलवति च निपात्यते । 'दृढ दृढि दृढी' । कस्येदमन्तः । तस्य दृढश्च । दृढः शीघ्रः ।
दृढितो नलोपश्च । दृढितः-दृ दृढीत्यन्तः ।

3060. The irregularly formed Past Participle *दृढ* means 'stout' and 'strong.'

It is derived from *दृ* with *क्* affix. In other senses, the forms are *दृढिवच्* or *दृढितृच्*. There are two roots one *दृ* (I. 769) without nasal, and the other *दृ* (I. 770) with the nasal. *दृढ* can be derived from any one of these by eliding *च्*, and the nasal, and changing *त्* to *ह*, and not adding the augment *दृ*.

The difference between *स्तूल* and *बल* is that a man may be stout or *स्तूल* without being strong (*बलवत्*) and *vice versa*. The word *बल* in the *sūtra* is equal to *बलवत्*. The irregularity in the formation of *दृढ* consists in the absence of *दृ* and the elision of *च्* (and of *च्*, if the root *दृ* be taken): and the change of *त्* into *ह*. This irregular elision of *च्* is for the sake of preventing the application of the rule *प्रवृत्तचिदृच्* (VIII. 2. 1). The form could have been obtained in the regular way by the elision of *च्*, thus: *दृच् + क = दृच् + क* (VIII. 2. 31) = *दृच् + क = दृच् + क = दृ + क* (VIII. 8. 13) = *दृढ*. But then when *च्* is elided, the rule *प्रवृत्तचिदृच्* will apply, and the forms *दृढित्वा*, *दृढीयाच्*, *दृढयति* could not be obtained. For *च्* is changed to *त्* by VI. 4. 161 only when it is *laghu* or light, but *च्* lopa being considered *asiddha*, the *च्* would be heavy as standing before a conjunct consonant. So also the form *परिदृढस्यामन्तः* could not be obtained: for the *च्* would not be changed to *क्* before *स्वाच्* when the *च्* is not light or *laghu* (VI. 4. 56). So also, *परिदृढस्यामन्तः* = *पारिदृढी* (the daughter of *Paridr̥ḥa*) could not be formed. For *च्* being considered *guru* or heavy, the affix *स्वाच्* would have come in the feminine (IV. 1. 78).

३०६१ । प्रभौ परिवृढः । ३ । २ । २१ ।

'प्रभु दृढि दृढी' । निपात्यते प्राग्वत् । परिवृढितः-परिवृढितोऽन्तः ।

3061. The irregularly formed *परिवृढ* means 'Lord'.

This is formed, like कृद्, from कृद् or कृद्. When not having the sense of 'Lord', we have परिवृद्धिश्च and परिवृद्धित्वम्.

The वृ is elided first as an anomaly. By so doing we can get the forms like परिवृद्धयति, परिवृद्धयन्तः, परिवृद्धीकृत्या.

३०६२ । कृच्छ्रगहनयोः कषः । १ । २ । २२ ।

कषो निष्ठाया इत्यत्र स्वादेवोदर्ययोः । कष्टं दुःखं तत्कारणं च । 'स्वात्कष्टं कृच्छ्रगहनीकृतम्' । कष्टो मोहः । कष्टं वाक्यम् । दुर्लभाद्विपर्ययः । कषिदगन्धश्च ।

3062. The Participial affix does not take the augment इद् after the root कृच्, when the participle means 'difficult' and 'impenetrable'.

The word kashta means 'sorrow' and 'its cause'. See Amara Kośa I. 9. 3. As कष्टो मोहः 'delusion is sorrow' i.e., cause of sorrow, कष्टं वाक्यम् 'difficult is the scripture' i.e., difficult of penetration. कष्टोऽग्निः, कष्टं व्याकरणं ततोऽपि कष्टतराणि वासानि. "Difficult as Fire-sacrifice i.e., it is difficult to completely master the ritual connected with the worship of fire, and difficult enough is Grammar, but the Sāmāns are worst of all". कष्टाणि वनानि 'impervious forests'. कष्टाः पर्यन्ताः. When not having these senses, we have कषितं कृच्छ्रेण.

३०६३ । धुविरविशब्दने । १ । २ । २३ ।

धुविर्निष्ठायाश्च निट् स्वात् । धुव् इत्यत्र २३३ः । 'अविशब्दने' कश्चिद् । धुवितं प्राच्यम् । शब्देन प्रकटीकृतमिमांशनित्यर्थः ।

3063. The Participial affix does not take the augment इद्, after the root धुच् in any sense other than that of 'proclaimed.'

As धुव् इत्यत्र २३३ः, धुवो पाठोः । Why do we say 'not meaning to proclaim'? Observe धुविषि वाक्यवाद् 'He uttered definite speech' i.e., he expresses his intention by words विशब्दने=प्रतिज्ञानम् 'assertion, affirmation, agreement'. धुविर् अविशब्दने is Bhvādi (I. 683), and धुविर् विशब्दने is Churādi (X. 187), both of these are referred to in the sūtra. The prohibition of विशब्दने in the sūtra, indicates by jñāpaka that the कश्च् added to the root in the Churādi class in the sense of विशब्दने is anitya. So the following construction becomes valid—as लदीपाशवचः कृत्या धुवुः सुखमापन्ताः "expressed their opinions in words". In fact the Churādi कश्च् will intervene between the root and the affix, and so no use prohibiting इद्. Thus धुच् + कश्च् + क्त = क्षपितः (§, 3057).

३०६४ । अर्धेः संनिविभ्यः । १ । २ । २४ ।

अर्धेः संनिविभ्योर्निष्ठाया इत्यत्र स्वात् । अर्धः । अर्धः । अर्धः । अर्धितोऽम्ब ।

3064. The Participial affix does not take the इद्, after the root अर्ध् when it is preceded by सं, नि or वि.

As अर्धः 'plagued.' अर्धः, अर्धः. Why 'of अर्धे'? Observe अर्धितः. Why 'सं, नि' or 'वि'? Observe अर्धितः.

३०६५ । अनेश्वानिदुर्मे । १ । २ । २५ ।

अन्वयार्थः । नानिदुर्मेति वा । अन्वयार्थः ।

3065. The Participial affix does not take the इद्, after अन्, preceded by अन्, when the meaning is that of 'near'.

As अन्वयार्थः इति, अन्वयार्थः इति । Why 'when meaning near'? See अन्वयार्थः इति अन्वयार्थः इति meaning परिश्रितः । निदुर्मे means 'remote,' that which is not remote is अनिदुर्मे 'non-remote' the state of being non-remote is अनिदुर्मे 'non-remote-ness.' The affix इद् is added irregularly, in spite of the prohibition contained in V. 1. 121.

३०६६ । शिरध्वयजे वृत्तम् । १ । २ । २६ ।

वृत्तम् अन्वयार्थः । शिरध्वयजे वृत्तम् । वृत्तम् अन्वयार्थः । अन्वयार्थः ।

3066. The word वृत्त is formed from the causative of वृत्, in the sense of 'studied through or read.'

There is absence of इद् and luk elision of the causative sign. Thus वृत्तं 'अन्वयार्थः' 'the prosody was finished "by [the pupil]'. वृत्तो इत्येतो देवदत्तेन 'Devadatta has read or gone through Guna.' (इत्तं पाठः पञ्चम-संहिता इत्येवमन्वयार्थः) । वृत्तं चारुपथं देवदत्तेन । When the sense is not that of 'read', we have वृत्तित्वम् as vartitam rajjua 'the coiled rope' . The root वृत् is intransitive, and becomes Transitive when employed in the Causative. The participle is formed from this Transitive causative verb, otherwise it could not have governed an object as shown above. "The affix क् is added with a Passive force to वृत्, as we find the author himself using this form in निदुर्मे in sūtras IV. 2. 68, and V. 1. 79; on the analogy of निदुर्मे the word वृत्तः could also have been formed without this sūtra."

३०६७ । वृत्तं पाके । ६ । १ । २७ ।

आदिमप्येतोः । वृत्तं पाके । निपात्यते शिरध्वयजेः पाके । वृत्तं शिर ध्वयजे निपात्यते ।

8067. Optionally वृत्त is formed in the sense of 'cooked' by the vocalisation of the semi-vowel of क् before the nishṭhā affix क्

The word वृत्तम् is understood here. The roots क् 'to cook' of the Bhvādi class, and क् 'to cook' of the Adādi class, and क् 'to cook' of the Bhvādi sub-class Ghatādi, are meant here. In all these, क् replaces क्, whether causative or not. Thus वृत्तं शिर, वृत्तं इति । This is a vyavasthita vivhāṣhā, so that क् is invariably changed to क् when referring to शिर and इति, but not anywhere else. Thus वृत्तं चारुपथः, वृत्तित्वं चारुपथः (VII. 3. 36 and VI. 4. 92). This word does not take double causative, though the sense may require it. As, वृत्तित्वं शिर देवदत्तेन वृत्तित्वेन "Devadatta through Yajna-datta has caused the milk to be cooked". The क् is intransitive. When

the sense is that of Reflexive, or Causative, thus the form वृत् is to be used. As वृत् वीर स्वप्नेन, वृत् वीर स्वप्नेन ॥

३०६८ । वा दान्तशान्तपूर्णादस्तस्फुल्लकृत्तमाः । १ । २ । २३ ।

एते लिङि निष्ठाभूता वा निपात्यन्ते । पठे । दान्तः । शान्तः । प्रुत्तिः । शान्तः । स्वा-
गितः । शान्तः । शान्तः ।

3068. The following irregularly formed Participles, from the causative roots, may optionally take वृत्, namely दान्त, शान्त, प्रुत्ति, शान्त, स्वागित, शान्त, शान्त, ॥

These words are formed either from the causative base or from the primary roots दन् &c. The other forms are [शान्तः, शान्तः, प्रुत्तिः, शान्तः, स्वागितः, शान्तः and शान्तः ॥ The words शान्त &c., are formed by the elision of णि (Causative), and not to lag the वृत् Augment. By VII. 2. 49 वृत् optionally is वेत् and therefore, by VII. 2. 15, its Participle would have been *always* शान्ति hence, this sūtra makes an option.

३०६९ । कथ्यमत्वरसंघुषाद्यनाम् । १ । २ । २८ ।

कथ्यो निष्ठाया इत्था । शान्तः । कथ्यः । आन्तः-शान्तः । कथ्यः-शान्तः । कथ्यः-शान्तः । कथ्यः-शान्तः ।

3069. The Participial affix may optionally get वृत् augment, after कथ्, कथ्, कथ्, संघुप्, and आन्तम् ॥

As कथ् or शान्तः ॥ By VII. 2. 48, the affixes after कथ् are *optionally* वेत्, and therefore by VII. 2. 15, the Nishthā after this verb would have been *always* anit, hence this optional rule. कथ्यन्तः or कथ्यन्तः, कथ्यः or कथ्यः ॥ The कथ् is exhibited in the Dhātupāṭha as कथिन्ता (I. 312) &c., with an indicative long कथ, and hence by VI. 2. 16. would have been anit *always*, this rule makes it optionally anit. So also, संघुप्ती पादौ, or संघुप्तिता पादौ, संघुप्, or संघुप्तिता पादौ, संघुप्ती or संघुप्तिता दन्वी ॥ प्रुत् preceded by कथ् will be optionally anit, even when having any sense other than that of 'proclaimed', as this *subsequent* sūtra supersedes VII. 2. 23 so far. So also आन्तन्तः or आन्तन्तिता देवदन्तः, आन्तन्तम् or आन्तन्तिता पठः ॥ कथ् when preceded by कथ्, though denoting 'mud', is *optionally* anit, in spite of VII. 2. 18, that rule being superseded so far by the *subsequent* rule.

३०७० । कृषेर्लोमसु । १ । २ । २९ ।

कृषेर्निष्ठाया इत्था स्वात् लोमसु विषये । कृष-कथितं लोम । * विहिततन्निष्ठायास्वोत्थ *
कृषी-कथितो लोमः । विहिततः प्रतिहतो वेत्तर्थाः । अन्त्यम् इत् । 'इत् अन्त्ये' इति दन्तिनिष्ठायां
नेत् । 'इत् इत्ती' इत् ।

3070. The Participial affix optionally takes वृत्, after कथ् when the word लोमम् or its synonym is in construction with it.

As इष्टानि लोभानि or इषितानि लोभानि, इष्टाः क्रोधाः or इषिताः क्रोधाः, इष्टं or इषितं लोभनिः or क्रोधैः । The word लोभ means the hair of the body as well as of the head: as in the sentence लोभनसं हृषद्वा योर्न कर्तव्यम् ॥ The sense of इष in connection with लोभ will be that of bristling up, horripilation. Why do we say "in connection with लोभ ?" Observe इष्टो (Bhūdi) देवदत्तः 'the deceived Deva Datta' and इषितो (Divādi) देवदत्तः 'the delighted Devadatta.

Vart. The option is allowed also in the senses of 'astonished' and 'beaten back', as इष्टो or इषितो देवदत्तः 'the astonished D'. इष्टाः इषिता दन्ताः 'the bent or destroyed teeth'.

इषु अलीक्षे 'to lie' (I. 741) is exhibited with an indicative ष in the Dhātupāṭha, and would have been consequently *always* anit in the Nishṭhā (VII. 2. 15), because it was optionally anit before ktvā (VII. 2. 56) hence this rule. इषु हृष्टो "to be delighted" (IV. 119) is also included here, this verb is षेद् ॥ The option appertains to both these verbs.

३०७१ । अपचितश्च । १ । २ । ३७ ।

आपदेर्निपातोऽयं वा । अपचितः-अपचायितः ।

3071. And अपचित has also a second form with the augment इ ॥

The word अपचित is formed with the preposition अप added to the root चाच् I. 929, 'to honor, to fear, to see' and चाच् changed irregularly to चि before ण ॥ The other form is अपचायित, as अपचितो or अपचायितो ज्ञेयगुरुः 'the teacher is feared by him'. This example is given when the sense is that of 'fear', when the word means 'honor', then the participle must govern the genitive case, as required by III. 2. 188.

३०७२ । व्यायः पी । ६ । १ । ३८ ।

पी वा स्वास्मिन्तादाच् । व्ययस्मिन्निभाषेदच् । तेन स्वाङ्गे वित्यच् । पीनं गुणच् । अव्यय व्यायः-पीनः स्वेदः । योगवर्गस्य न । प्रप्यानः । आहूतुर्वस्वात्पूषतोः स्वादेयं । आपीनोऽन्युः । आपीनपूषः ।

3072. पी is optionally the substitute of the root व्याच् 'to increase' before the Nishṭhā affixes.

The root ओष्वापी वृद्धी belongs to the Bhvādi class. The indicative ओ shows that the affixes ण and दन्च् are changed into न and णच् (VIII. 2. 45). Thus पीनं गुणच्, पीनो बाहु, पीनगुणः ॥ The option here is also a regulated option (vyavasthita-vibhāṣhā). The substitution takes place when it refers to a limb (svānga) or a portion of body. As पीनं गुणच् । But when it is not a svānga word, then व्यायः or पीनः स्वेदः ।

Vartika. "The substitution takes place *invariably* when the root is without upasarga, and *never* when it is preceded by an upasarga. Thus मप्यानः, आपानमहूतुर्नः ॥

Vartika.—The substitution, however, must take place when the preposition **आह्** precedes the root and the words **अण्डुः** and **कण्डुः** are in composition as **आणीनोन्डु** and **हु** means a "well". **आणीनोन्डुः** ॥

३०७३ । ह्लादो निष्ठायाम् । ६ । ४ । ८५ ।

ह्रस्वः स्याद् । मङ्गलः ।

3073. The penultimate of the Causative of **हृद्** (ह्रादि) is shortened before the Participle affixes **क्** and **कण्डुः** ॥

Thus **मङ्गलः**, **मङ्गलवान्**, but **मङ्गादयति** before non-nishthā. The rule applies also when **किच्** follows as **मङ्गलिः** ॥ This is done by spitting up the aphorism into two (1) **ह्रादः** (2) **निष्ठायाम्** ॥

३०७४ । द्यतिस्यतिभास्यामिति किति । ७ । ४ । ४० ।

द्यतिस्यतिभास्योऽप्येव स्यात्तादौ किति । ईत्वंदृष्ट्वाद्योत्पत्त्याः । दितः । वितः । वा भाङ् मेद् । वितः । वित्तः ।

3074. The short **व** is substituted for the final of **द्य** (Div. 40) **द्य** (Div. 39) **वा** (Ad. 6, Bhu. 1010) and **व्या**, before an affix beginning with **द** and having an indicatory **क्** ॥

This debars the long **ई** and **दृ** substitution (S. 3077 and 2402)

As **निर्वित्तः** and **निर्वित्तवान्** **अवचितः** and **अवचितवान्**, **वित्तः** and **वित्तवान्**; **वित्तः** and **वित्तवान्**, all with **क्** and **कण्डुः** ॥ Why before **द**? Observe **अवदाय** ॥ Why before a **किच्** affix? Observe **अवदाय** with **दुच्** ॥

३०७५ । शास्त्रोपपत्तरस्याम् । ७ । ४ । ४१ ।

शिवः-शातः । शिवः-शातः । अथशिवतविभवात्प्राप्तवृत्तविषये प्रयतिर्नित्यम् । संशितं द्रवम् । अथशिवतविभवात्प्राप्तवृत्तविषये ॥ संशितो ब्राह्मणः । द्रवविषयकवृत्तवानित्यर्थः ।

3075. Short **व** is optionally substituted for the final of **षा** (षा) (Div. 37) and **वा** (वा) (Div. 38) before an affix beginning with **द** and having an indicatory **क्** ॥

As **निशितं** or **निशातम्**, **निशितवान्** or **निशातवान्**, **अवचित्तं**, **अवचित्तवान्** or **अवचिच्छातं**, **अवचिच्छातवान्** ॥ The **वा** *always* takes the **व** when it means a vow as **संशितो ब्राह्मणः** = **संशिवव्रतः** "diligent in the performance of his vows, or who has fully completed his vow". The rule of this sūtra thus becomes a *vyavasthāta v.bhāṣa*.

३०७६ । द्यातेर्हिः । ७ । ४ । ४२ ।

दादौ किति । अभिहितम् । निहितम् ।

3076 **द्** is substituted for **दा** (द्यादि) before an affix beginning with **द** and having an indicatory **क्** ॥

As **अभिहितम्** ; **निहितम्** so also, **दितः**, **दितवान्**, **दितः** ॥

३०७७ । दा द्वायोः । ७ । ४ । ४६ ।

सुवर्णकस्य दा 'द्वयस्य' दद् 'स्वासादौ किति । चत्वर्य । दत्तः । 'दा' कित् । दातः । तातो वाचनादेवः । न चैवं बिद्वत्निष्ठादादुपवर्णस्य 'दस्ति' ३०७८ इति दीर्घपत्तिः । तज्जादादौ द्विषामात् । दातो वा । दातो वा । न च दातस्ते निष्ठाकर्त्तं दातस्ते 'अपस्तथाः—' (२२८०) इति पठ्यं यद्वयद् । अनिदातपश्चादादिरोषाद् ।

3077. For दा, when it is a Ghu (L. 1. 20), there is substituted द्द् before a कित् affix beginning with द् ।

As दातः, दत्तवाद्, दत्तिः । Why of दा? Observe दीतः, दीतवाद् from दीद्, and the long ई is by VI. 4. 66. Why when it is Ghu? Observe दाईः from दाप् 'to cut', and अन्नदातं पुलं from दीप् 'to cleanse'.

Note.—The substitute is द्द् ending in द्, according to an *Ishti*.

Kārika:—तातो दायो दीर्घस्य स्याद्, दातो दायो निष्ठा नत्वच् ।

दातो दायो पठ्यं ग्रहण्य, दातोदेव स्तस्यात् दातस्ते ॥

If the substitute be द्द् ending in द्, then it would require the lengthening taught in VI. 3. 124. S. 3079 (N. B. The sūtra दस्ति should be interpreted as 'the vowel of the Preposition is lengthened before a substitute of दा which ends in द्' in order to make the objection applicable. That sūtra however is capable of another interpretation). If the substitute be द्द् ending in द् then the Nishthā त् व् and ञ् changed to न् by VIII. 2. 42. as in निद् + त् = नित्तः ॥ If the substitute be द्द् ending in द्, then by VII. 2. 40 S. 2230, the Nishthā त् would be changed to न् ॥ Hence the substitute is द्द् ॥

If however, the sūtra VI. 3. 124. is interpreted as "the vowel of a preposition is lengthened before a substitute of दा which begins with द्", then the substitute may be द्द् also without any harm. Even if the substitute be द्द् or द्द्, the apprehended द् and द् substitutions will not take place, on the maxim अनिदातपश्चादो विधि रभिविक्तं द्विषादस्य ॥ See VII. 1. 13. S. 204.

३०७८ । अञ्जलपसर्गात्तः । ७ । ४ । ४७ ।

अञ्जलादुपसर्गात्पस्य 'दा' द्वयस्य चोदकस्य स्वासादौ किति । चत्वर्य । अञ्जलः । अञ्जलं विदत्तं च अञ्जलं चादिकर्मणि । सुवर्णकस्य दत्तं च निद्वत्पिति चेत्यने ॥

अञ्जलादादायादात् ॥

3078. द् is substituted for the final vowel of the ghu root दा before a कित् affix beginning with द्, when a Preposition ending in a vowel precedes it.

Thus न + दा + त् = न + द् + द् + त् = न + द् + द् + त् (द् changed to द् by S. 121)

The examples under the present sūtra are अञ्जलं, अञ्जलं, नीलं चरीलं ॥ For the lengthening see VI. 3. 124. Why do we say ending in a vowel?'

Observe निर्देशश्च दुर्देशश्च ॥ Why "after an Upsarga only"? Observe दधि दत्तश्च, वज्र दत्तश्च ॥ Why 'the दः called Ghu'? Observe अवयवत्तं मुत्तं form द्वैप् ॥

The following are exceptions to VII. 4. 47, अवयवत्तं, विदत्तं, मदत्तं, बुदत्तं, अजुदत्तं and निदत्तं ॥ Or the words अव &c, here are not Upasargas. See I. 4. 57.

Kārikā:—अवयवत्तं विदत्तं च मदत्तं चादिकर्त्तव्ये ।

बुदत्तमजुदत्तं च निदत्तमिति चेज्यते ॥

The word चादिकर्त्तव्ये qualifies pradatta only. The word च shows that regular forms अवयवत्तं, विदत्तं, मदत्तं, &c also are valid.

Obj. The word अवयवत्तं in the sūtra is in the Ablative case, and by I. 1. 67, the substitutes व should replace only the *first* letter of दा, how does it replace the *whole*?

Ans—The word अवयवः is to be repeated in the sūtra, one अवयवः being in the Ablative case and qualifying अवयवत्तं, and the other अवयवः being in the Genitive case showing the sthānin to be दा, as "after an Upasarga ending in a vowel, व is substituted for the vowel of दा". Or the word अवयव may be read into this sūtra from VII. 4. 32. Or अवयवत्तवः consists of three व's, the substitutes being च, and being a substitute of more than one letter, it replaces the *whole* of दा (I. 1. 65).

Vart.—After a Preposition ending in a vowel, व is substituted for the final व of दा (दी), when व would have been substituted otherwise for its final by VII. 4. 40. As अवयवश्च, वज्रश्च बुद्धेति and नीलं, वीर्यं ॥

३०७९ । दक्षि । ई । इ । १२४ ।

इत्यन्तोपसर्गस्य दीर्घः स्वादादेशो यत्तत्तात्त्विकदादाङ्गुवदपदे । 'खरि च' (१२१) इति अर्त्त-
मात्रवाचिकद्वय । नीलश्च । वृत्तश्च । 'जुतास्या-' (२४६२) वतीत्यव । सिद्ध । वीर्यश्च । गीतश्च ।
भीरुश्च । 'अवयव-' (२४७४) इत्यात्मश्च । जातश्च । शायश्च । शायश्च ।

3079. A Preposition ending in व् or उ lengthens its final vowel, before the verb दा, when the latter is changed to न ॥

Thus नीलश्च, वृत्तश्च, वीर्यश्च, परीर्यश्च ॥ See VII. 4. 47 S. 3078 for the change of दा to न ॥ But वज्रश्च, अवयवश्च, where the prepositions do not end in व् or उ ॥ Why do we say 'दा is changed to न'? Observe वितीर्यश्च वितीर्यश्च ॥ Why do we say ति 'a substitute of दा, beginning with a त'? Observe बुदत्तश्च, here वद् is the substitute of दा (VII. 4. 46 S. 3077.)

Obj.—Now the change of द to न takes place by S. 121 (as दा + न = द + न + न S. 3078 = द + द + न), and S. 121 खरिच (VIII. 4. 55. S. 121) being a Tīrpadī is asiddha for the purposes of VI. 3. 124 (the present sūtra), and so the व substitute of द् should be considered as द and the present sūtra cannot apply.

Ans.—The present sūtra will apply by considering a substitution of व to be addha or vādha as was done in VI. 1. 113. S. 163 in the case of व न

By VI. 4. 66. S. 2462 the **वा** of **ghu** verbs is changed to **हे**. Thus **वेह्** (**वा**) forms its Past Participle **वीह्व**. By the same rule **वा** becomes **वी** as **वीह्व**; and **वा** becomes **वी** as **वीह्व**.

By VI. 4. 42. S. 2504, the roots अन्, अन and अन् become जा, या and खा,
as जाहन्, याहन् and खाहन् :

३०२० । अद्वा जग्धिर्यष्टि किति । २ । ४ । ३६ ।

एवमिति सुप्रसन्नमिच्छुः । अतो अग्नियः स्वात्म्यपि तादी किति च । इकार उपसर्गसार्थः ।
 चरन्त्सु । 'अतो अग्निः' (७१) जगत्सु । 'आदिजनैश्च काः कर्तव्येण' (३०५३) । अकृतः कर्तृ सः ।
 अकृतः कर्तृत्वेन । निष्ठावासवपद्वर्त्त' (३०१४) इति दीर्घः । 'जियो दीर्घात्' (३०५५) इति प्रत्ययः ।
 अर्धोपः सः ।

3080. The word वरिच is the substitute of वृक्ष 'to eat,' when the affix ल्यप् (VII. 1. 37) or an ârdhadhâtuka क्तिप् affix beginning with व follows.

प्रकृत्युक् 'Having eaten.' (प्र+कृ+एकृ०प्र+अण्+य). So also अण्
'eaten' (अण्+कृ०अण्+य०अण्+य०अण्+य०अण्+य०अण्+य० (elided by S. 71.)

The **व** in **वनि** is merely for the sake of articulation and is not an **anubandha**, otherwise there would have been the insertion of the nasal **व** (**वन्**). So also the **व** in **वनि** &c., is merely for the sake of articulation. But **खड्ग = खड्ग** 'food' is an irregularity.

Note—The employment of बह्व् in this sūtra indicates the existence of this Paribhāṣā. 'A bahiranga substitution of बह्व् supersedes even antranga rules.' Because in case this maxim did not exist, the substitution of जह्व् for जह् before ह्यप् which is taught in this sūtra, would follow already from the word कति (before that which is distinguished by an indicative क') in this rule, i.e., जह्व् would (by maxim 'that which is bahiranga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is antranga has taken effect') first be substituted for जह् before क and ह्यप् afterwards for क.

Why do we say 'before affixes beginning with त्'? Observe खासते 'is eaten.'

Why do we say 'before affixes having an indicatory **क्**'? Observe

Here we repeat III. 4, 71 S. 3053.

३०८० । क । आदिकर्मणि क्तः कर्तरिष । ३ । ४ । ७१ ।

3060. A. The affix 'kta' also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

Thus प्रकृतः कर्तुं देवदत्तः here the agent is denoted. प्रकृतः कर्तुं देवदत्तेन, here the object is denoted. प्रकृतश्च प्रभुत्वं शोदनं देवदत्तेन; here mere action is denoted. Similarly प्रभुत्वं शोदनं देवदत्तः (agent); प्रभुत्वं शोदनी देवदत्तेन (object); प्रभुत्वं देवदत्तेन (act).

Similarly from /kshī, is derived प्रक्षीयः क् with the force of kṛdīkarma. The short क् is lengthened by VI. 4. 60. S. 3014 and the affix य is changed to व by VIII. 2. 46 S. 3015. But this lengthening of the short क् of क्षि is optional under the following sūtra.

३०८१ । वाक्रोद्यदैवयोः । ई । छ । ई१ ।

विद्यो निष्ठायां दीर्घो वा स्वादाक्रोद्ये दैवे च । वीर्ययुर्भव । विलायुर्वा । वीरोऽयं वरस्वी । चितो वा ।

3081. The long is optionally substituted, for the क् of क्षि, before the Past Participle क्त, not having the sense of the Future Passive Participle क्यत्, when the word means 'imprecation' or 'a miserable plight'.

Thus चित्तादुरेक्षि or वीर्यादुरेक्षि 'Be thou short lived.' चित्तकः, चित्तोऽयं वरस्वी, वीरोऽयं वरस्वी 'this hermit is miserably lean' u When not meaning the cursing or miserable condition, we have one form only, as वीर्ययुग्मः u

३०८२ । निनदीभ्यां स्नातोः कौशले । ङ । ३ । ८८ ।

आभ्यां स्नातोः क्यत् चः स्वास्वीयले गच्छे । निष्ठायाः क्यत्त्रेषु । नदां स्नातीति नदीभ्याः । 'बुधि-' (२८१६) इति कः

3082. The क् is substituted for the क् of स्ना, after नि and नदी when the word so formed denotes "dexterous."

Thus निष्ठायाः क्यत्त्रेषु 'expert in the scriptures?' निष्ठायां क्यत्त्रेषु । नदां स्नातीति नदीभ्याः 'dexterous in swimming in the river'. This last word is formed by the क् added to स्ना preceded by the upapada नदी under sūtra III. 2. 4. S. 2916.

Why do say 'when meaning dexterous'? Observe निष्ठायाः, नदीस्नातः (नदां स्नातः)

३०८३ । सूत्रं प्रतिष्ठातम् । ङ । ३ । ९० ।

अतोः स्नातोः क्यत्त्रेषु । प्रतिष्ठातं सूत्रम् । सुद्धित्यर्थः । अन्वयः प्रतिष्ठातम् ।

3083. The word प्रतिष्ठातः is irregularly formed when meaning a sūtra.

Thus प्रतिष्ठातः सूत्रम् i. e. सुद्धि 'pure'. When it has not this meaning we have प्रतिष्ठातं = 'bathed'

Thus गतो देवदत्तो ग्रामम् 'Devadatta is gone to the village' (agent); देवदत्तेन ग्रामः गतः 'the village was gone to by Devadatta (object), गतं देवदत्तेन 'Devadatta went' (act). The past participle forms from Intransitive verbs, denote the agent and the act only ' or in other words, they are used impersonally and in the Active voice, but never in the Passive voice or denoting the object. Thus स्नातो भवान्, 'you were wearied' (agent), स्नानं भवता (object), आसितो भवान् 'you sat' (agent), आसितं भवता (object), उपश्लिष्टो गुरुः भवान् 'the guru was embraced by you' (object), उपश्लिष्टस्त्वत्त्वत् 'you embraced' (act); उपश्लिष्टो गुरुः भवान् 'you lay near the guru' (agent), उपश्लिष्टो गुरुः भवता (object), उपश्लिष्टं भवता (act); उपस्थितो गुरुः भवान् (agent), उपस्थितो गुरुः भवता (object), उपस्थितं भवता (act); उपासितो गुरुः भवान् (agent), उपासितो गुरुः भवता (object), उपासितं भवता (act), अनुश्रितो गुरुर्भवान् (agent), अनुश्रितं भवता (act), अनुश्रुतां नायकको नायकिका (agent), अनुश्रुतां नायककेन नायकिका (object), अनुश्रुतं नायककेन (act), आकृतो ग्रामो भवता (object), आकृतं भवता (act), अनुशीर्षो देवदत्तः (agent), अनुशीर्षो देवदत्तेन (object), अनुशीर्षं देवदत्तेन (act). The verbs श्लिष्य &c., become transitive with certain prepositions or *upasargas*, hence they have been mentioned here. Otherwise there was no necessity of mentioning them separately; as they, being intransitive verbs, when without prepositions, would be included in the word *akarmaka* of the sūtra.

३०८७ । क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्ययसानार्थक्यः । ३ । ४ । ३३ ।

अभ्योऽधिकरणे क्तः स्यात् । आदायाभाणत् । ध्रौव्यं स्वैर्यम् ।

पुक्तुदत्तयासितमिदमिदं यातं रत्नापतेः ।

पुक्तमेतदनन्तरयेः पुनर्गोप्यो दिदृशयः ॥

एष आधेयकर्मकत्वात्कर्तरि भावे च । आसितो पुक्तुदत्तः । आसितं तेन । अत्यर्थक्यः कर्तरि कर्मणि च । रत्नापतिरिदं यातः । तेनेदं यातम् । पुजेः कर्मणि । अन्तेनेदं पुक्तम् । कथम् 'पुक्ता ब्राह्मणः' इति । पुक्तमस्ति यवानिति नरवर्गीयेऽप्यु वर्तमान इत्यधिकृतम् ।

3087. The affix 'kta' which is ordained after roots denoting fixedness (to cling to a place), motion and taking, gives the sense of location as well.

The verbs denoting ध्रौव्य or 'persisting in a place' are Intransitive verbs. The *pratyavasāna* means 'eating' also the force of च in the sūtra is that the affix *kta* expresses other relations also. Thus after verbs denoting 'fixedness' or *dhrauvyārtha* it denotes the agent, the act and the location; after verbs denoting 'taking or eating', it has the sense of object, act and location. Thus आसितो देवदत्तः 'Devadatta sat', आसितं तेन 'sitting by him' (act), इदमेवासासितम् 'this was their seat' (location), गतो देवदत्ता ग्रामम् 'Devadatta went to the village' (active), गतो देवदत्तेन ग्रामः (passive), गतं देवदत्तेन (abstract); इदमेवं यातम् 'this is their place of going'

(location); भुक्त मोदने देवदत्तेन (passive), भुक्त मोदय देवदत्तः (active), देवदत्तेन भुक्तम् (abstract), इदमेवं भुक्तम् (location), कथं भुक्ता प्राच्यताः । पीता नाथः । The *आ*, in *भुक्ता* and *पीता* has the force of *पठप्* (IV. 2. 85) भुक्तमेवानस्ति or मोदमेवानस्ति ।

Thus in the following verse are illustrated the various uses of *आ* &c.

मुकुन्दस्यासितमिदं मिदं वासं रत्नापतेः ।

भुक्तमेतदन्तस्त्वैतद्भुक्तं भोज्यं दिदृक्षतः ॥

"This is the seat (*āsitam*) of Mukunda' this is the path (*yātam*) trodden by the Lord of Rāmā, this is the food (*bhuktam*) of Ananta,"—th is spoke the Gopīs desirous of seeing.

The *आ* being Intransitive, the affix has the force of the agent and condition. As *आसितो मुकुन्दः* Mukunda sat. *आसितो तेन* 'It was sat upon by him.'

After roots denoting 'to go', the force of the affix is 'agent' and 'object.' As *रत्नापतिरिदं वासं* and *तेनैवं भुक्तम्* ।

After verbs of 'eating' it denotes the object. As *अन्तस्त्वैदं भुक्तम्* । How do you explain the active use in *भुक्ता प्राच्यताः* ? It is not Past Participle, but formed by the affix *अङ्* added with the force of *Matup*, to the noun *bhukta*: as *भुक्तवन्ति* *वपाद्=भुक्तः* ।

The Past Participle has also the force of the Present by the following sūtra, which is read in the sub-section governed by वर्तमाने of III. 2. 123. S. 2151.

३०८८ । जीतः कतः । ३ । २ । १८७ ।

जिप्चिदा । ज्विचवः । जिहन्वी । वटः ।

3088. The verbal roots, marked with an indicatory *जि* take the affix *क्*, in denoting the present time.

The *Nishtha* affix *क्*, as a general rule, is a participial affix and denotes past time, and is so ordained by III. 2. 102. The present sūtra thus makes an exception in case of those verbs which are marked with an indicatory *जि* in the *Dhātupāṭha*, as *जिचिदा* 'to be affectionately inclined'; *जिह्वः* (चिद् + क्त = चिद् + त = चिच् + क्त (VIII. 2. 42) 'being affectionately inclined'. So (*जिचिचदा*—*जिचवः* 'sounding inarticulately', *जिभूषा*—*वृष्टः* 'bold'. (*जिहन्वी*—*वटः*). The *anuvṛtti* of वर्तमाने 'in the sense of present', is read into this sūtra from III. 123. S. 2. 2151.

३०८९ । भतिसुद्विपूजार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १८८ ।

भतिरिषिका वृद्धेः पृथगुपादानाय । राज्ञां चत वटः । तैरिष्यमात्र इत्यर्थः । वृद्धः । विविधः । पुञितः । अचितः । चकारोऽभुक्तचभुक्तवार्थः । जीवितो रचितः चान्त आकृष्टो वृष्ट इत्यादि ।

3089. And after roots denoting inclination, understanding, or respect, the affix क् is employed with the force of the present

The word वृत्ति means 'wish' or 'desire' as it is read along with buddhi and so cannot mean buddhi. बुद्धि means 'knowledge', and पूज् means 'worship', 'honor' or 'respect.' As राजा वृत्तिः वृत्तिः—वृत्तिः,—वृत्तिः,—वृत्तिः, &c. 'the king wishes, desires, thinks, knows, honors, respects &c'.

The force of the word क् is to include other kinds of verbs, not included in the above sūtra. Thus the following participles have their senses confined not to the past time only. वृत्तिः 'practised', रक्षितः 'protected', वाच्यः 'forbearing' आक्षुब्धः 'conjured', वृत्तिः 'pleased', वृत्तिः 'angry', वृत्तिः 'angry'; वृत्तिः 'uttered', वृत्तिः 'happy', वृत्तिः 'satisfied', वृत्तिः 'favourite'; वृत्तिः 'restrained', वृत्तिः 'ready' कृत् 'evil, misery' (with a future signification), and वृत्तिः 'immortal'. So also.—वृत्तिः 'sleeping'; वृत्तिः 'lying down', वृत्तिः 'eaten', वृत्तिः 'smearred', वृत्तिः 'satisfied', all these have a present signification.

३०८९ । नृपुंसके भावे क्तः । ३ । ३ । ११४ ।

लोपत्वविशिष्टे भावे क्तस्य भावे क्तः स्वात् । वृत्तिः । वृत्तिः ।

3090. The affix 'kta' is added to the root, when action is expressed, the word being in the neuter gender.

These are neuter abstract nouns: thus, वृत्तिः 'laugh', वृत्तिः 'speech', वृत्तिः 'sleeping'. So also वृत्तिः, वृत्तिः &c.

३०९१ । सुयजोर्द्ध्वनिप् । ३ । २ । १०४ ।

सुयोर्वर्धनश्च क्वनिप्स्याद्भवे । सुत्वा । सुत्वाभी । वृत्तिः । वृत्तिः ।

3091. The affix क्वनिप् comes after the verbs वृ 'to press out or extract juice' and वृ 'to sacrifice', with a past signification.

As वृ + क्वनिप् = वृत् + वृत् (VI. 1. 71) = वृत्त्वा 1st. sing. वृत्त्वा 'who has pressed out or extracted juice'; dual वृत्त्वानी । वृत्त्वत्, 1st. sing. वृत्त्वा 'who has sacrificed' d. वृत्त्वानी । The वृ is added by VI. 1. 71. See R.g. Ved. I. 3. 1.

३०९२ । जीर्यतेरत् । ३ । २ । १०४ ।

वृत्त वृत्तिः । वृत्तः । वृत्तः । वृत्तः । वृत्तः । वृत्तः । वृत्तः । वृत्तः ।

3092. The affix वृत्त comes after the verb वृ 'to grow old' with the sense of past time.

As वृ + कृद् = कृत् + कृद् (VII. 3. 84, = कृत्, 1st sing कृत्, di. कृन्ते, pl. कृन्तः 'grown old' (VII. 1. 76).

By the rule वाचस्प (III. 1. 84), the Nishṭhā affixes also come after this verb. As कीर्त्तः and कीर्त्तवाच् । वृ + कृ = कृत् + कृ, VII. 1. 100 and I. 1. 51, = कृत् + कृ, VIII. 2. 42) = कीर्त्तः (VIII. 2. 77 and VIII. 4. 1) 'grown old'.

३०९३ । कन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।

3093. In the Chhandas, the affix लिट् comes after a verb with a past signification.

As अहं दृष्टं प्रपद्यते ददर्श 'I saw the sun from both sides', अहं द्यावाभ्युपिचि जातवान् 'I stretched the heaven and the earth'. Here the words ददर्श and जातवान् have the force of nishṭhā. See Yaj. Ved. V. II. 9.

Why this separate sūtra, when by aphorism III. 4. 61, in the Chhandas the *luṇ*, *luṇ*, and *lit* come in all tenses? That rule is made with regard to two or more verbs when in syntactical relation (धातुसंबन्ध) with each other (III. 4. 1). The present rule is general, and without any such limitations.

३०९४ । लिटः कानक्या । ३ । २ । १०६ ।

3094. In the Chhandas the affix लिट् is optionally replaced by the affix कानच् ।

As अग्निं चिक्रवाणः 'he consecrated the fire', रोजं दधुवाणः 'he pressed the soma juice'. This being an optional affix, sometimes is not employed, as in the examples in the last aphorism.

Why has the word *lit* been repeated in the sūtra, when its anvayitti could have been drawn from the last sūtra? To substitute कानच् replaces not only the special लिट् of sūtra III. 2. 105, but the general लिट् which comes after the roots in forming the perfect tense, so that the affix कानच् forms verbal adjectives as well as the perfect tense.

The affix comes after those verbs only which take Atmanepada terminations. See I. 4. 100. हृष्टवान् (Rig. Ved. I. 3. 6).

३०९५ । कृत्तुवच् । ३ । २ । १०७ ।

एव भुवसावाप्ये हन्वन्ति लिट् । एव विधीयमानो कृत्तुवाववाचन्ति हन्वन्ति लिट् । कथयन्तु कृत्तुवन्ति मयुजन्ते । 'तं वस्तिवर्त्तं वगदोपकृते' । 'कथयन्ति वगदोपकृते' इत्यादि ।

3095. In the Chhandas the affix कृत्तुवच् is optionally the substitute of लिट्.

The force of कृत्तुवच् here is to denote the past in general. According to the opinion of the Three Sages (Pāṇini, Kātyāyana and Patanjali) the

affixes Kānach and Kvasu which come with the force of सिद् are Vaidika also and not found in the classical literature. But the poets use it diversely As तं तद्विचरं नगरोपकरो ॥ जेयंति चर्याणि अविजगमुपस्ते ॥

As अविजग् 1st. sing अविजग् 'eaten' (Yaj. VIII. 19), चविजग् 1st. sing. चविजग् 'drunk'.

Sometimes it does not come, as in the example under sūtra III. 2. 105; अहं दुर्योधनवती इदमं.

The division of this sūtra from the last, in which it could well have been included, is for the sake of the subsequent sūtras, into which the anavṛtta of ववच् only runs.

३०९६ । वस्वेकाजाहुसाम् । १ । २ । ६१ ।

कृतद्विर्वचनामनेकाजाहस्तान् वसेव वसेदिद् भाव्येवाच् । वकाच् । आदिवाच् । आह ददिवाच् । 'वषाच्' क् । वधुवाच् ।

3096. The Participial affix वच् (वच्) gets the augment वद् only then when the reduplicated root before it consists of one syllable, or when it comes after a root ending in long आ, and after वच् ॥

Thus monosyllable :—आदिवाच् । So also आदिवाच्, आशिवाच्, पेथिवाच् जेथिवाच् ॥ In the first two of these, the reduplicate stems आह् and आगम् become of one syllable by the coalescence of अ आह् and अ आगम् ॥ In पेन् and जेन् the reduplicate is elided and the vowel अ changed to इ, and thus the reduplicate has become of one syllable. Of roots ending in आ we have ददिवाच्, यथिवाच्, तथिवाच्, of वच्—अथिवाच् ॥ This वच् would have taken the augment by the general rule of इद् increment, the present sūtra makes a n.yama, so that the roots which are not monosyllabic in the reduplicate form are split : as विभिद्वाच्, विजिहद्वाच् वधुवाच्, मिमिवाच् ॥

३०९७ । भाषायां सद्वसन्न वः । ३ । २ । १०८ ।

सदादिभ्यो भूतवासान्ते भाषायां सिद्वात् वषाच् वस्व चतित् वः । 'निवेदुषीभावन-
वन्वपीरः' । अन्ववृत्तावसन्नवस्वत् । वधुवाच् ।

3097. In the classical Sanskrit, the affix ववच् optionally replaces सिद् after the verbs वच्, वच् and वृ with a past signification.

This being a substitute only, the original affix सिद् also comes after these verbs. As, उपवेदिवाच् कौत्सः पथिनिच् 'Kautsa served Pāṇi.' In the alternative, the proper affixes of the past tense will be employed. As वषाववच् 'he served', वषादीदच् and वषाववच्.

So also वधुविवाच् कौत्सा पथिनिच्. In the alternative we have वषाजीदीच्, वषागुजोच् and वधुवाच्.

So also उपगुणवाद् कर्त्तव्यः पारिनिह. In the alternative we have उपगौघिह उपगुणवाद् and उपगुणुव. So also निवेदुपीद् and अप्पुवुवः from वद् and वत्.

The affix ववु is employed with the force of लुङ् and लृट् also.

३०९८ । उपेयिधाननाश्वाननूचानश्च । ३ । २ । १०९ ।

‘एते निवर्तयन्ते । उपप्लव्हीदधी भाषादानपि भूत नाशे लिङ्वा तस्य निवर्त्तं ह्युः । वद् । उपेयिवाद्, ‘उपेयुषः स्वानपि नतिमयूवान्’ । उपेयुपी । उपेयिभिश्चितम् । ईयिवात् । चनीयिवात् । नन्प्रवर्तयन्तेः ववुत्तिष्ठमवह । ‘वृत्तयपुटेरनाशुवा,’ इति भारविः । अनुप्लव्हीदधेः कर्त्तरि कानच् । वेवस्यानुवचनं कृतवाननुवाचः ।

3098. The forms उपेयिवाद्, अनाश्वान्, अनूचान् are irregularly formed.

These forms are thus evolved.—To the verb व् ‘to go’ with the preposition उप, the affix ववु is added, as उप+व्+ववु. The root is reduplicated, as उप+व्+व्+ववु. The reduplicate is here long व् by VII. 4. 69. This long व् does not coalesce with the short व् by the rules of sandhi, for then the rule by which this व् was introduced would have no scope. Now we add the augment वद् contrary and in opposition to the rule VII. 2. 67, and thus is the irregularity. As उप+व्+व्+वद्+ववु. Then the root व् is replaced by व् by sūtra VI. 4. 81. As उप+व्+व्+वद्+ववु=उपेयिवाद्, 1st. sing. उपेयिवाद्. The augment वद् is however dropped in those cases (न) where ववु is changed into ववु, because the insertion of वद् was itself an exceptional case of limited scope:—for while the general rules VII. 2. 75 &c. ordained it, the special rule of VII. 2. 67 prohibited it, and it was by prohibition of this prohibition that वद् was employed before ववु. Therefore in the accusative plural we have उपेयुषः, instrumental sing. उपेयुषा &c.

This irregular participle is not limited to the upasarga उप, we find such irregular forms with other upasargas and without them also; thus चनीयिवाद्, and ईयिवाद् as well.

By the anuvṛtti of the word वा read in this aphorism, we have वुङ् &c. in the alternative. As in Aorist उपगवाद्, Imperfect उपेत्, Perfect उपेयवः ।

The word अनूचान् is thus formed.—To the verb वच् ‘to enjoy’ we add the negative particle अन्, apply the affix ववु and do not insert the augment वद्, so, we have अन्+वच्+ववु=अनूचवन्, 1st. sing. अनूचवान्. In the alternative we have Aorist नाशीद्, Imperfect नाशयद् and Perfect नाश.

The word अनूचान् is thus derived:—The affix कानच् is added in expressing the agent to the verb वच् preceded by अन्. In the alternative we have Aorist अप्यवोचद्, Imperfect अप्यवोचदीद्, Perfect अनूचान्.

case. As चन् ब्राह्मणः 'who is a Brāhmana' = अस्ति ब्राह्मणः, so also विद्यते ब्राह्मणः and विद्यमानो ब्राह्मणः, कुर्वन् and कुर्वति, and अधिपानः and अधीति.

Vart.—These affixes are employed after a verb, when the particle वाच् is in composition, and censure or curse is implied. As वा पचन् and वा पचमानः 'may he not cook', वा जीवन् वा परावसादुः सदग्धोऽपि जीवति 'cursed be he (lit. may he not live) who though smitten by the pain of the contempt of others, still lives'. Some commentators read the anuvṛtti of the word 'option' from sūtra III. 2. 121 into this. That option, however, is a limited option (*vyavasthā-vāhāhā*) and not of universal application. Whenever a particular form is found as differing from the general form, there it should be understood that the option has been allowed, and not everywhere.

By III. 3. 175 S. 2219 (चार्ति कुर्व) the aorist replaces all tense affixes when वा is used. This *vartika* makes an exception to that and the Present is used.

३१०२ । संयोधने च । ३ । २ । १२६ ।

हे पचन् । हे पचमान ।

3102. The affixes मृ and यानच् are the substitutes of लृ even when agreeing with what ends with a first case-affix, provided that it is in the vocative case.

This aphorism declares when these participles may be employed even in the first case, as हे पचन् or हे पचमान 'O thou who art cooking'.

३१०३ । लक्षणाहेत्वोः क्रियायाः । ३ । २ । १३६ । ।

क्रियायाः परिपाक्ये हेतौ चार्थे वर्तमानादुत्तरार्धे । प्रदुषायती स्तः । यवानां सुष्यति पचमाः । अर्जयन्वसति । हरिं परयन् सुष्यते । हेतुः फलं कारणं च । 'कृत्यचः' (२८३५) । प्रचीयमानः सोमः ।

3103. The affixes मृ and यानच् are the substitutes of लृ and come after a verb, in expressing an attendant circumstance or characteristic, and the cause of an action.

The word लक्षण means that by which a thing is recognised or known i.e. an attribute, हेतु means both the producer or cause as well as the product and the fruit. Both these words are attributes of the word क्रिया. Of *lakṣhaṇa*—as, यवानाः सुष्यति पचमाः 'the Yavanas take their meals lying down' तिष्ठन्तीऽनुयायति दक्षमाः । Of *hetu*—as हरिं परयन् सुष्यते 'by (reason of) seeing Hari, he gets liberation, अधीयानो पचति 'for the sake of study he dwells here'. अर्जयन् वसति 'he dwells there in order to acquire wealth.'

Why do we say 'when denoting a characteristic or a cause'? Observe पचति 'he cooks'; पठति 'he reads'.

Why do we say 'of the action? Not so when the participle is the characteristic or cause of a substance or a quality. As चः कम्पते सोऽश्वत्थः 'that which is shaking is the Asvattha'; स्रुज्ज्वले वज्रस्रुः 'whatever floats is light', सन्निवीदति तद्गुरुः 'that which sinks down is heavy'.

Part—This participle also defines the agent of an action as, देवधीमान् आसन् स देवदत्तः 'he is Devadatta who sits studying'.

Part.—This participle is also used to state a general truth: as प्रवृत्तं दूर्वा 'the Dūrvā grass grows in a recumbent position', आसीनं यवते विषं 'a lotus stalk grows in an upright position'. The compound स्रुज्ज्वलेभ्योः of the sūtra contradicts the rule by which a word of fewer syllables stands, first (II. 2. 14). This shows that the rule II. 2. 14 is not universal.

३१०३ । अ । कृतयचः । ८ । ४ । २९ ।

प्रतीयनायः केचनः ।

3103 A. The dental च of a Krit-affix is changed to क, when an alterant preposition precedes it.

Thus with प्र we have प्रतीयनायः चेतः । See S. 2835.

३१०४ । हेरायः । ७ । २ । ८३ ।

आयः परस्वान्तधेतव्यात् । 'आयेः परस्व' (88) । आसीनः ।

3104. The long ई is substituted for the आ of जान्, after आत् । Thus आसीनेन यवते ॥ See I. 1, 54 S. 44 by which the first letter of one second term after आयः which is exalted in the Ablative is taken here. The आये which is in the 7th case in the last aphorism should be taken in the 6th case in this.

३१०५ । विदेः शतुर्वचः । ७ । १ । ३६ ।

विदेः परस्व शतुर्वचस्येति वा स्वात् । विदन् । विद्वन् । विद्वन् ।

3105 The चच् is substituted for the Present Participle affix चच् after the root विच् 'to know'.

Thus विद्वच् n. s. विद्वान्, विद्वन्ते, विद्वन्तः ॥ The words formed with affixes having an indicator वच् (उगिच् add a च् in their strong cases (VII. 1. 76), and form their feminine with unaccented ई As, विद्वन्ते । The चच् is an affix having an indicator च्, therefore, its substitute would also be considered as having an indicator च्, the व of चच् therefore is not absolutely necessary for the purposes of उगिच् operations, चच् is so written, in order that in the sūtra वचो संस्कारम् (VI. 4. 13.), both च्चच् and चच् should be included. Nor can we object that in the above mentioned sūtra, चच् with one indicator letter being taken, cannot include an affix like व्चच् having two indicator letters,—on the maxim वचानुवचनकस्य वच् शतुर्वचस्येत्येव—for if that were so, there was no necessity of व in वच् ॥ Some read the anuvṛtti of the word optionally into this and we have विद्वच्, विद्वन्ते, विद्वन्तः formed with चच् (see V. 4. 88).

३१०६ । ती सत् । ३ । २ । १२७ ।

ती यदुपास्यो यन्तद्वी सः ।

3106. These two सत् and यान् are called सत्.

These participial affixes get collectively this name, and as such they are not limited by the conditions enumerated above, so that they replace not only the affixes of the present tense but sometimes of the Future also (III 3. 14.), as well as other tenses. Thus प्राज्ञस्व कुर्वन्, करिष्यन्, कुर्वन्तः करिष्यन्तः ।

The word सत् occurs in sūtra III. 3. 14 s. 3107. See below.

३१०७ । लृटः सद्वा । ३ । ३ । १४ ।

अवस्थितियभाष्यम् । हेमाद्रयनाहामात्राधिकरणे प्रत्ययेऽप्यस्योः संबोधने लक्षणदेवोक्तं नित्यम् । करिष्यन्तं करिष्यन्तः पश्य । करिष्यन्तः करिष्यन्तः । करिष्यन्तः । हे करिष्यन् । अर्जुनियभाष्येति । प्रयत्नवनाभाष्येति सवचि । करिष्यन्ति करिष्यन् ।

3107. The affixes called 'Sat' i. e. 'satri' and 'sūnach' are optionally the substitutes of 'Lṛiṭ'.

This option is a regulated option, that is to say, the affixes सत् and यान् replace लृट् under the conditions in which they replace सद् thus by III 2. 124, s. 3106 these affixes will replace लृट् when agreeing with what does not end with the first case-affix. In these cases सत् will *invariably* replace लृट्. In other cases it will *optionally* replace लृट्. In these cases they will form what is known as future participles. As करिष्यन्तं देवदत्तं पश्य 'Behold Devadatta about to do', करिष्यन्तं देवदत्तं पश्य 'Behold Devadatta being about to be done'. हे करिष्यन्तः or हे करिष्यन्तः. Besides simple futurity, it notes intention or purpose, as अर्जुनियभाष्ये सवचि 'he dwells intending to earn his livelihood', करिष्यन्तः सवचि 'intending to furnish his bow with arrows'. The descendant of करिष्यन्तः is करिष्यन्तः. So also करिष्यन्तः सवचिः ।

When, however, it agrees with the nominative case, it is optionally employed. As करिष्यन्, करिष्यन्तः, करिष्यन्ति or करिष्यन्ति देवदत्तः 'Devadatta will do'.

The form करिष्यन्तः is thus evolved. As कृ + लृट् = कृ + स्य + लृट् (III. 1. 33) = कर + सद् + स्य + यन् = करिष्यन्तः nom. sing. करिष्यन्तः. In other words the participial affixes सत् (अन्त) and यान्, both known as सत् and यान्, also come after a verb that has taken the personal ending स्य of the Future.

३१०८ । पूज्यन्तोः शानन् । ३ । २ । १२८ ।

शान्तानि । यजमानः । यजमानः ।

3108. The affix यानन् comes after the verbs श 'to purify' and यज् 'to sacrifice'.

As यजमानः 'purifier (fire or a.r.)', यजमानः 'sacrificer'.

३१०९ । ताच्छील्यस्य यो वसनशक्तियुः चानम् । ३ । २ । १२९ ।

यस्य एतेष्वेव कर्तरि चानम् । योगं युक्तवतः । कवचं विहायः । यत्र निष्पन्नः ।

3109 The affix चानम् comes after a verb, in expressing 'habit', 'standard of age' and 'ability.'

The word ताच्छील्य means 'habit' or 'disposition', यस्य means the condition of body such as 'infancy', 'youth' &c, शक्ति means 'capacity to do a thing'. As योग युक्तवतः 'habituated to enjoy', कवच विहायः 'wearing an armour (of the age at which armour may be worn)', यत्र निष्पन्नः 'able to destroy his foe'. So also, कतीह युवक्यमानाः, भूयस्यमानाः, कवचं पर्यस्यमानाः, विहाय हं वदमाना also पचमानाः ।

३११० । कृङ्धार्योः शतकृच्छ्रिणि । ३ । २ । १३० ।

आख्यां यद्वा कृङ्क्षिणि कर्तरि । अ रो यद्वा । चारयद्वा । अ कृङ्क्षिणि क्तिच् । कृङ्क्षेवापीति । चारयति ।

3110. The affix यद्वा comes after the verbs कृङ् 'to go' and चारि 'to hold' in denoting that the agent does the action without trouble.

The word अकृङ्क्षु means that which is accomplished by the agent with ease and facility. As अवीयद् चारयवद् 'the facile reading of the Purāna', चारयद्ब्रह्मनिबद्धम् 'easy mastery of the Upanishad'. The root चारि is causative of चृ and means here 'to master'.

Why do we say 'when facility is indicated'? Otherwise कृङ्क्षेवापीति 'he reads with difficulty'; कृङ्क्षिणि चारयति 'he remembers with difficulty'.

३१११ । द्विविधोऽभिन्ने । ३ । ३ । १३१ ।

द्विवचनम् ।

3111. The affix यद्वा comes after the verb द्वि when the agent indicated means an enemy.

The word अभिन्न means 'enemy'. As द्विवद् 'enemy', द्विवचो 'two enemies', द्विवचः 'enemies'.

Why do we say 'when denoting an enemy'? Observe द्विष्टिः भार्या पतिम् 'the wife hates her husband'.

३११२ । सुञो यज्ञसंयोगे । ३ । २ । १३२ ।

यस्य सुञ्-प्रत्ययः यज्ञसंयोगः यविणः ।

3112 The affix यद्वा comes after the verb सु 'to press out juice' when the sense is that of association with a sacrifice.

The word यज्ञसंयोग is an inseparable compound, meaning association or connection (संयोग) with sacrifice. As सु + य + यद्वा. (II. 1. 76, III. 4. 113)

=सुसु + अर्ह (1 2 4) = सुसुअर्ह (VI. 1, 77), 1st. sing. सुसुअर्ह, 1st. pl. सुसुअर्हः 'the sacrificer', as in सर्वे सुसुअर्हः 'all are interested in, or partake of, or share in the sacrifice' सर्वयज्ञपात्राः u

The word सुसुअर्ह in locates that the principal sacrificer i.e. the यजमान is meant and not every person who is associated in the performance of a sacrifice in a subordinate capacity, such as यजकाः 'the sacrificing priests'.

३११३ । अर्हः प्रशंसायाम् । ३ । २ । १३३ ।

अर्हः ।

3113. The affix अर्ह comes after the verb अर्ह in expressing praise.

As अर्हन्ति भवान्विशाम् 'thou art worthy of to know adgers'; अर्हन्ति भवान्महाम् 'thou art worthy of honor in this place'

३११४ । आ क्वेस्तच्छीक्षतद्वर्मतत्साधुकारिषु । ३ । २ । १३४ ।

क्विवचननिष्ठायां वक्ष्यमाणाः प्रत्ययास्तच्छीक्षतद्वर्मतत्साधुकारिषु कर्तृषु बोध्याः ।

3114. From this sūtra as far as क्विप् in sūtra III 2 177 inclusive, the affixes that we shall treat of, are to be understood in the sense of 'agents having such a habit', or 'nature', or 'having skill in such and such action'.

The force of अ in this sūtra is limit inclusive, and includes, क्विप् also. The term तच्छीक्ष means 'the natural inclination towards an action not prompted by a contemplation of its fruit or result'. The term तद्वर्म means 'who enters upon action, not from habit, but thinking that it is his duty'. The term तत्साधुकारि means 'who does the action expressed by the verb in an excellent way'. Illustrations of these will be given under the subsequent aphorisms.

३११५ । कृत् । ३ । २ । १३५ ।

कर्ता कट् ।

3115. The affix कृत् comes after verbs in the sense of 'agents having such a habit &c'.

The कृत् is indicative, and regulates the accent (VI. 1, 197). As कृ + कृत् = कर्त्तृ, 1st. sing. कर्ता. This affix denotes *habit* in the following; as, कर्ता कट् 'who is accustomed to make mats'. *Nature*—as सुवद्वित्तः आदिहत्याना भवन्ति वधून्मृदात् 'the family of Srāviṣṭhāyana shave the heads of their widows', अन्नवपहर्तार आहुत्या भवन्ति आग्ने चिद्रे the Aivakakas steal away food as soon as Srāddha is accomplished', उन्नेवास्सीद्वशावना भवन्ति पुत्रे जाते 'the Taulvāyāyanas become elated on the birth of a son'. *Skill*—as कर्ता कट् 'skilful maker of mats'. गन्ताऽऽलेदत् 'skilful hunter'.

Var.—The simple verbs, without upsargas, take the affix **हृ** when the words so formed are names of sacrificial priests. As **हृ + हु** = **होतु**, 1st. sing. **होतुः** 'the *Hotri* priest', so also, **होतु + हु** = **होतुः**, 1st. sing. **होतुः** 'the *Hotri* priest'.

Why do we say 'when not taking the upsargas'? Observe: **उद्गातु** 'the *Udgātri* priest', **प्रतिहारतु** 'the *Pratihartṛi* priest'. Here the affix is **हृ**. Though the form is the same, there is difference however in the accent: **हृ** places udatta accent on the first syllable (VI. 1. 197), while **हृ** places it on the last (VI. 1. 163).

Var.—The augment **वृ** is added when **नी** takes the affix **हृ**, as **नी + वृ + हृ** = **नेष्टु**, 1st. sing. **नेष्टुः** 'Neshtri priest'.

Var.—When signifying deity, the verb **स्वि** takes **हृ**, the letter **अ** is the substitute for the **ह** of the root; and the affix does not take the intermediate **इ** augment, as, **स्वि + हृ** = **स्वष्टु**, 1st. sing. **स्वष्टुः** 'Tvashtri'.

Var.—The root **चद** takes **हृ**, when the word to be formed means an officer; as **चद + हृ** = **चदु**, 'an attendant, a door keeper'.

Var.—In the Veda, the root **चद** takes **हृ** as **चदु**. The form is the same as the last, but there is difference of accent.

३११६। अलंकृञि राकृञमजनीत्पक्षीत्पत्नीन्मदरुच्यपन्नपवृत्तुवृत्तह-
चर द्वाशुचु। ३। २। १३६।

अलंकृञिः। निराकृञिः। मजनिञ्युः। उत्पचिञ्युः। उत्पचिञ्युः। उन्नदिञ्युः।
रौचिञ्युः। अपचिञ्युः। वर्तिञ्युः। वर्तिञ्युः। चदिञ्युः। चदिञ्युः।

3116. The affix **हृ** comes after the following verbs in the sense of the 'agent having such a habit &c. ; viz.— **अलंकृ** 'to adorn', **निराकृ** 'to expel', **मज** 'to be born', **उत्पच** 'to be ripe', **उत्पच** 'to fly', **उन्नदि** 'to be mad', **रौच** 'to shine', **अपच** 'to be ashamed', **चद** 'to be', **वृ** 'to grow' **हृ** 'to bear' and **चद** 'to walk'.

As **अलंकृञिः** 'decorating', **निराकृञिः** 'repudiating', **मजनिञ्युः** 'procreative', **उत्पचिञ्युः** 'apt to ripen', **उत्पचिञ्युः** 'flying', **उन्नदिञ्युः** 'mad', **रौचिञ्युः** 'bright', **अपचिञ्युः** 'bashful', **वर्तिञ्युः** 'revolving', **वर्तिञ्युः** 'growing', **चदिञ्युः** 'patient', **चदिञ्युः** 'moveable'.

Var.—The affix **हृ** debars by anticipation the affix **वृ** of III. 2. 151, after the root **अलंकृ** though it has the sense of decorating.

३११७। ओष्ठलदसि। ३। २। १३७।

ओष्ठलदसिः।

3117. The affix **हृ** in the sense of 'the agent having such a habit &c.', comes in the Chhandas, after a verb that ends in the causative **णि**.

The Causatives take this affix in the Vedic literature. As हवन् चारविचकवः 'who hold the stones', वीरवः चारविचकवः ।

३११८ । भुवश्च । ३ । २ । १३८ ।

अवधीत्येव । भविष्युः । कथं तर्हि 'जनस्यभोरप्रमदित्तु वैचकवश्च' इति । निरंकुषाः कथयः । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । आदिशुक्तिरिति वक्तिः । एवं भविष्युः । नैवमुपपद्ये दृष्टम् ।

3118. The affix *हवन्* in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes in the Chhandas, after the verb *वृ* 'to be' also.

Thus भविष्युः 'becoming' How do you explain its use in the classical literature, as in the following जनस्यभोर प्रमदित्तु वैचकवश्च । 'The Poets are above all rules and free.'

The *yoga-vibhāga* or the division of this sūtra from the last, with which it could well have been read, is for the sake of the subsequent sūtras.

The word 'also' indicates the existence of other verbs not mentioned in the above two sūtras, as, आदिशुक्ता लोहितचन्दनेन । This example is given in the Kāśka. Also चदिच्युः । This is, however, not found in the Bhāṣya.

३११९ । स्ताजिस्त्वश्च रन्तुः । ३ । २ । १३९ ।

अवधीति निवृत्तम् । गिद्वं ननु कित् । तेषु स्त्व ईत्वं च । स्तास्तुः । गित्वास्त्व गुणः । कित् च्युः । स्तास्तुः । चान्तुवः । 'अनुक्तः किति' (२३८१) इत्येव गकारप्रत्ययान्तेद् । भूप्युः । 'दयोऽस्त्वश्च' उपसर्गपादम् ३३ । इत्येवमयं प्रत्ययः ।

3119. The affix *रन्तु* comes after the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c.' viz — स्ता 'to be weary', जि 'to conquer' and स्ता 'to stand', as well as after *वृ* 'to be'.

As, स्तास्तुः 'languid', कित्तुः 'victorious', स्तास्तु, 'disposed to stand firm, immovable'; भूच्युः 'being'.

The anuvrith of the word *Chhandasī* does not extend to this sūtra. The indicatory letter of this affix is really *न* and not *क*, and therefore, there is no substitution of long ई for the स्ता of स्ता, which would otherwise have taken place, had the affix been कित् (VI. 4. 66).

In the sūtra I. 1. 5. (श्रुक्ति च) the letter *ग* is also included, for *ग* coming before *क*, is changed by the rules of *sandhi* into *ख* and is not therefore visible. This affix therefore does not cause *gun*. As कित्तुः । स्तास्तुः । By the force of च, the rule applies to *ग* also.

So also in sūtra VII. 2. 11 § 283: अनुक्तः किति) the augment *वृ* does not come after the verb *स्तु*, or a monosyllabic verb ending in a letter of the party *āhāra* डक् when an affix having an indicatory *क* follows. Here also *क* includes *ग*, and therefore in भूच्यु we have no intermediate augment *वृ*.

latter only opt onally, has no concern with *Apavada* affixes added in the sense of 'having such a habit' i.e. with the affixes taught in III. 2. 134—177.

This Paribhāṣhā is not of universal application, hence we have two derivatives उन्वदिङ् by S. 3. 11. 6, and उन्वदिङ् by the present sūtra.

३१२२ । संघ्नानुसंधाङ्गनाङ्ग्यसपरिस्रसंयुजपरिदेविसंज्वरपरिक्षि-
पपरिरहपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषवद्दुहदुह्युजाक्कीडविविचत्पजरज-
भजातिचरापचरामुषाम्याहनश्च । ३ । २ । १४२ ।

विजुःस्वात् । संघर्षी । अतुरोषी । आवासी । आवासी । परिधारी । संसर्ग । परिदेवी । संज्वरी । परिषेपी । परिरादी । परिवादी । परिवादी । परिमेदी । दोषी । द्वेषी । द्वेषी । दोषी । दोषी । आक्कीडी । विवेकी । स्वामी । रागी । भागी । अतिचारी । अपचारी । अभिषारी । अपवाचारी ।

3122. The affix विङ् comes after the following verbs, in the sense of 'the agent having such a habit &c' viz — संघ्नच्, अतुरच्, आवाच्, आवाच्, परिच्, संयुच्, परिदेव्, संज्वच्, परिदिप्, परिरच्, परिदह्, परिदह्, परिमुह्, दुष्, द्विष्, द्रुष्, दुह्, दुह्, युज्, आक्कीड्, विविच्, व्यच्, रज्, भज्, क्षतिपच्, अपचच्, आनुच् and अपवाचच्.

The root संघ्नच् is to be taken as belonging to the Radhādī class, and not as belonging to the Adhādī, because the vikarāṇa is elided in the latter. The root परिदेव् belongs to the Bhvānī class, the simple verb being देह् 'to sport'. The root विजु 'to throw' is common both to the Tudādī and the Divānī, and both are taken here. युज् 'to concentrate' is Divānī, and युज् 'to join' is Rudhādī, both are meant here. The verb रज् 'to color' has lost its nasa in this sūtra, irregularly.

Thus संघ्नच् + विङ् = संघर्ष + इट् VII. 2. 52) = संघर्षिङ् 1st sing. संघर्षी 'mixture', similarly, अतुरोषी 'compliant', आवासी 'one who restrains'; आवासी 'one who exerts', परिधारी 'that which flows round', संसर्ग 'united'; परिदेवी 'lamenting'; संज्वरी 'greatly heating' परिषेपी 'moving about'; परिरादी 'crying aloud', परिवादी 'reviling', परिवादी 'burning', परिमेदी 'beguiling', दोषी 'guilty', द्वेषी 'hating', द्वेषी 'quarrelling', दोषी 'milk-
ing', दोषी 'uniting or concentrating'; आक्कीडी 'playing', विवेकी 'dis-
criminating', स्वामी 'renouncing'; रागी 'yearning after', भागी 'sharing'; क्षतिचारी 'transgressing', अपचारी 'offending', अभिषारी a thief; अपवाचारी 'attacking'.

The incrementary च of the affix shows that the final palatal is changed into a corresponding guttural before this affix. (VII. 3. 52 and 54)

३१२३ । औ कवलसकदथस्त्रम् । ३ । २ । १४३ ।

विक्षापी । विक्षापी । विकल्पी । दिक्षन्पी ।

3123 The affix विङ् comes after the verbs क्व 'to injure', लब्ध् 'to embrace and sport', कम् 'to praise' and अस्म 'to believe', when these are in composition with the preposition वि ।

As विकारी 'injuring'; विलासी 'sportive, a sensualist', विलासी 'vaunting'; and विश्वसी 'confiding'.

३१२४ । अपे च लषः । ३ । २ । १४४ ।

पाद्री । अपलासी । विलासी ।

3124. The affix चिञ् comes after the verb लप् 'to wish' when compounded with the preposition अप् and वि ।

As अपलासी 'thirsty', विलासी. The term चि is to be read into this sūtra by the force of the word 'and'.

३१२५ । प्रे लपसूदुमथयद्वसः । ३ । २ । १४५ ।

प्रलापी । प्रलारी । प्रदारी । प्रभापी । प्रपादी । प्रवापी ।

3125. The affix चिञ् comes after the verbs लप्, लुङ् लप्, लव् and लव् when compounded with the preposition प्र ।

As प्रलापी 'prattling', प्रलारी 'exclaiming around', प्रदारी 'running away fugitive', प्रपापी 'tormenting', प्रपादी 'reporting', प्रवापी 'a traveller'.

The root लप् here is the Bhvāl. लप् meaning 'to devour' and is not the Aśādī meaning 'to cover', because in the latter the vowel *av* is elided.

३१२६ । निन्दहिंसक्रियखाद्विनाशपरिक्षिपपरिरुपदिव्यादिव्याभावासूयोयुञ् । ३ । २ । १४६ ।

पठ्यन्त्यर्थे प्रवधा । स्यो ह्यन्त्यात् । निन्दकः । हिंसक इत्यादि । यदुशा सिद्धे युञ्जनं त्रापकं तच्छोषादिषु वाचकपन्थायेन दूजादयो वेति ।

3126. The affix युञ् is added to the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c'.—निन्द्, हिंस्, क्रिय्, खाद्, विनाश्, परिक्षिप्, परिरुप्, परिरादि, व्याप् and अयुञ् ।

In this sūtra the whole phrase ending with अयुञ् has taken the termination of the first case, which, however, has the force of the ablative here.

As निन्द् + युञ् = निन्दकः (VII 1. 1) 'blaming', so also हिंसकः 'injuring', क्रियकः 'tormenting or troublesome'; खादकः 'eating', विनाशकः 'destroying'; परिरिपकः 'surrounding', परिरुदकः 'who cries aloud', परिरादकः 'a plaintiff'; व्यापाशकः 'detracting', and अयुञ्कः 'detracting'.

The same forms as the above would have been obtained by adding the affix युञ्ज taught in III. 1. 133, as by adding युञ् its separate enunciation indicates the existence of the following paribhāṣa—

The rule of III. 1. 94 by which an *apavāda*-affix which is not uniform with *utsarga*-affix should supersede the latter only optionally, has no concern with *aparibhā*-affixes added in the sense of 'having such a habit' i.e. with the affixes taught in III. 2. 134-177. Therefore the affixes युञ् &c. are not added in the sense of 'having such a habit &c'.

३१२७ । देविकुशोश्चोपसर्गे । ३ । २ । १४७ ।

आदेवकः । आक्रोशकः । 'उपसर्गे' क्रिप् । देवयिता । क्रोष्टा ।

3127. The affix युञ् comes after the verbs देवि 'to lament' and कृप् 'to cry', when an upasarga is in composition with them.

As आदेवकः 'one who sports or laments', आक्रोशकः 'vocal evou, a reviler',
 परिदेवकः 'one who laments', परिक्रोशकः 'a reviler'.

Why do we say 'when in composition with an *upasarga*'? Observe
 विसिता and क्रोश formed by वृच्, (II. 2 135).

३१२८ । चलनशब्दायादिकर्मकाद्युच् । ३ । २ । १४८ ।

चलनशब्दश्च यस्मिन् युच् स्यात् । चलनः । चोपनः । कम्पनः । शब्दनः । रवणः ।
 'अकर्मकात्' किम् । चरिता विदात् ।

The affix युच् comes, in the sense of 'the agent having such a
 habit &c' after intransitive verbs denoting 'motion' or 'sound'.

As चल + युच् = चलनः 'moving' (VII. 1. 1); चोपनः 'creeping', कम्पनः 'saking',
 शब्दनः 'sounding'; रवणः 'roaring'.

Why do we say 'intransitive'? Observe चरिता विदात्.

३१२९ । अनुदात्तेष्वह्रस्वह्रस्वादेः । ३ । २ । १४९ ।

अनुदात्ताद्युच्चार्य वर्तनः । वर्धनः । 'अनुदात्तेष्वह्रस्वह्रस्वादेः' किम् । चरिता । 'ह्रस्वादेः' किम् । चरिता ।
 'अकर्मकात्' किम् । चरिता चरन्त् ।

3129. The affix युच् comes in the same sense after such
 intransitive verbs as are Atmanepādi and begin with a 'conso-
 nant' and are Anudātta &c have a gravely accented vowel
 as indicative.

As वर्तनः 'b ng', वर्धनः 'growing'.

Why do we say 'Anudātta'? Observe चरिता

Why do we say 'beginning with a consonant'? Observe चरिता, which
 though Atmanepādi, takes युच्

Why do we say 'Intransitive'? This rule will not apply if the root is transi-
 tive, as वसिता वसन्त् ।

३१३० । जुबलकम्पदम्पस्यसृग्धिज्वलशुचलषपतपदः । ३ । २ । १५० ।

'जु' इति सौत्रे धातुरेते सौत्रे च । जवनः । जलकम्पनः । दम्पनः । सृग्धिज्वलतिष्ठे पद
 प्रत्ययः 'ज्वलपतपदः' (१३४) दम्पकम्प दाया वा बुद्धिः । तेन तात्पर्यमिति च परस्परं वाचस्प-
 द्भिर्निर्दिष्टेति । तेनार्थं कुर्वन्तु ।

3130. The affix युच् comes after the following verbs in the
 sense of 'the agent having such a habit &c', viz — जु, जलकम्प,
 दम्पन, सृ, सृग्धि, ज्वल, शुचल, षप, पत and पद.

The verb जु is not to be found in the Dhātupāṭha, but is taught in the
 aphorisms and is hence called a *sūtra dhātu*. It means 'to go', to be
 quick'. As जु + युच् = जो + जन VII. 1. 1 and VII. 3. 84) जवनः (VI. 1. 78,
 II. 3. 46) 'a courser, a swift horse'. जलकम्प + युच् = जलकम्प + जन, (II. 4. 74) =
 जलकम्पनः 'moving about, so also दम्पनः 'wandering', सृग्धिः 'flowing', ज्वलनः
 'greedy', ज्वलनः 'burning', शोचनः 'grieving', षपणः 'desiring', पतनः 'falling',
 पदनः 'moving'.

The enumeration of the word पद in the above, indicates that this
 sūtra applies to the transitive verbs, otherwise the sūtra II. 2. 148 would

have been sufficient, as पद is a चलनार्थ verb. Moreover the affix *ukar* of III. 1. 154, S. 3134 will not now debar this वृच् after पद, otherwise it would have. Others say that the inclusion of पद in this aphorism indicates the existence of the *pratyāhāra* already given under sūtra III. 2. 141 i.e. the rule of III. 1. 94 has no concern with affixes added in the sense of 'having such a *halet* &c'. The affix एचच् which by III. 2. 136 is added to अलङ्कृ, supersedes, therefore, not merely the addition of वृच् to अलङ्कृ (III. 2. 135), but also the addition of वृच् to the same. If a *tachchhārika apavāda* were to supersede only an *atāchchhārika utsarga*, it would have been superfluous for Pāṇini to teach in this sūtra the addition of वृच् to पद, because in that case the addition of उक्त्वा to पद by III. 2. 154 would not have debarred the addition of वृच् to पद by III. 2. 149. The repetition is for the sake of *grāhyatā* therefore, and it indicates the existence of the above-mentioned maxim. The *grāhyatā* is not, however, of universal application, for sometimes both affixes are applied concurrently, as गन्ता खेद-विकल्पनः ।

३१३१ क्रोधनसङ्घातेभ्यश्च । ३ । २ । १५१ ।

क्रोधनः । रोचयः । नवदनः । भूषणः ।

3131 And after the verbs having the sense of क्रुच् 'to be angry' and नवच् 'to adorn', the affix उच् is employed.

As क्रोधनः 'wrathful', रोचयः 'irascible', नवदनः 'adorn.ing', भूषणः 'ornament'. But not so after the verb अलङ्कृ to which sūtra III. 2. 136 applies.

३१३२ । न यः । ३ । २ । १५२ ।

यकारान्ताद्भुज्ज स्वात् । क्वयिता । क्षामिता ।

3132. The affix उच् is not employed after those verbs which end in the letter य.

This debars III. 2. 149. As क्वयिता 'making creaking sound', क्षामिता 'trembling'. In these cases the affix वृच् is employed (III. 2. 135).

३१३३ । सूददीपदीक्षश्च । ३ । २ । १५३ ।

सुजन स्वात् । सूदिता । दीपिता । दीक्षिता । 'अभिकल्पि-' (३१३७ इति रेच युचो वाचिदिष्टे विविधैर्वाचयति + साच्योक्तिश्च वाचकविधिर्नास्ति + इति मासिकमिति । तेष कश्च क्वना गुरतिः क्वना क्वना वाच्यः यद्दि सूदेष्टुश्च क्वं नमुसूयः । क्वनादिः ।

3133. The affix उच्, does not come after the verbs सूद् 'to strike', दीद् 'to shine' and दीक्ष 'to initiate'.

These three verbs are *anvāhitā*, and by sūtra III. 2. 149, would have taken वृच्. The present sūtra prohibits that. Therefore, they take वृच्. As, सूद्व 1st sg सूदिता 'one who strikes'; दीपितु one who shines', दीक्षितु 'one who initiates'.

Now, it might be objected—"We find that sūtra III. 2. 137 specifically enjoins the affix र after वीच्; this *apavāda* rule will therefore, supersede the general rule, where is then the necessity of the present

rule? If you say that the affix *वृच्* is also obtained by the rule of non-uniformity (III. 1. 94), we reply that the Paribhāṣā given under sūtra 3121 will prevent that." This objection is answered by saying that the above-mentioned Paribhāṣā is not of universal application, there are exceptions to it, as कथा युवतिः and कथना युवति 'a young girl,' which are both valid forms derived by adding *र* and *वृच्* to the verb कथ्. So also कम्पय and कम्पयन् वाखा 'a shaking branch.'

If we prohibit *वृच्* after the root सूच् how do we get the forms लघुसूदन and रिघुसूदन? This objection may be answered in three ways: (1) the present is an *anyā* rule, not of universal application which can be inferred from finding this sūtra separated from the last (*यच्*, *वृच्*, *लृच्*), when it was easier to make them one, (2) the words लघुसूदन &c. belong to the लघ्यादि class (III. 1. 134) taking the affix ल्यु or (3) they are formed by III. 3. 113 by the affix ल्युट्.

३१३५ । लघपतपदस्याभूवृषहृलृकसगमगृभ्य उक्कञ् । ३ । २ । १५४ ।

कातुकः । चातुक इत्यादि ।

3134. The affix उक्कञ् comes after the following verbs, in the sense of 'the agent having such a habit &c.'—लृच्, पृच्, वृच्, हृच्, कृच्, गृच् and यृच्.

As उपलब्धकं हृत्सर्गम्, मृषातुकं गर्भं भवन्ति उक्कञ्चातुकं च उपलब्धतुकं इति पदयो भवन्ति 'मृषातुकमर्गं भवति, मर्यादा, पर्वत्याः आयातुकं आयातिर्गर्भं कुतश्च, कातुक इति द्वयो भवन्ति आयातुकं आयातृर्गर्भं एव आतुः किञ्चातुकं तीक्ष्णमातुः । The *य* is added after हृच् in उपलब्धतुक by VII 3. 83. The *हृ* is changed into चाच् by VII 2. 82 and 5.

३१३५ । लघपभिक्षकुट्टलुगटवृढः षाकञ् । ३ । २ । १५५ ।

ब्रह्माकः । भिक्षाकः । कुट्टाकः । लुगटाकः । वराकः । वराकी ।

3135. The affix षाकञ् comes, in the sense of the 'agent having such a habit &c', after the following verbs.—लृच्, पृच्, कृच्, वृच् and यृच्.

The *ष* is indicative showing that the feminines of the words so formed take the affix कीच् i.e. long ई (IV 1. 41.) As ब्रह्माकः 'brahmacarya', भिक्षाकः 'a beggar', कुट्टाकः 'who or what cuts', लुगटाकः 'a thief or robber', वराकः 'low, miserable'. In the feminine ब्रह्माकी, वराकी &c.

३१३६ । प्रजोरिभिः । ३ । २ । १५६ ।

प्रजयी । प्रजविनी । प्रजविनः ।

8136. The affix इनि comes in the sense of 'the agent -having such a habit etc', after the verb मञ्च् 'to hasten forward.'

As प्रजविन्, sing प्रजवी 'an express, courier', dual प्रजविनी p. प्रजविनः.

३१३७ । जिहृक्षिवित्रीरक्षसाध्याभ्यसपरिभूप्रसूभ्यश्च । ३ । २ । १५७ ।

जयी । वृषी । वयी । विजयी । अत्ययी । धयी । अक्षयी । अभ्ययी । परिभयी । प्रसूयी ।

३१४१ । भङ्गभासनिदी घुरच् । ३ । २ । १६१ ।

भङ्गुरः । भातुरः । भेदुरः ।

3141 The affix घृच् comes in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs भङ्च् 'to break', भाच् 'to shine', and भिच् 'to be fat.'

As भङ्च् + घृच् = भङ्ग + घृच्, (VI. 3. 52) = भङ्गुरः 'brattle', the palatal being changed into guttural because of the laryngeal च. So also भेदुरः घृच् 'a fat breast'; भातुरः ज्योतिः 'splendid light'.

After the verb भङ्च् the affix gives a reflexive signification—that which naturally breaks of itself.

३१४२ । विदिविधिचिदेः कुरच् । ३ । २ । १६२ ।

विदुरः । विदुरच् । विदुरच् ।

3142. The affix कृच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs विद् 'to know', विद् 'to divide' and विद् 'to pierce'.

As विदुरः पण्डितः 'a knowing Pandit' विदुरः काष्ठच् 'a splitting or fragile wood', विदुरः रज्जुः 'a cutting or breaking rope'. The affix is employed in a reflexive sense after the verbs विद् and विद्.

Note.—The affix कृच् comes after the verb वधच् 'to kill', and there is vocalisation of the semivowel, as विदुरः ।

३१४३ । इगमशजिसर्गिभ्यः कुरच् । ३ । २ । १६३ ।

इत्वरः । इत्वरी । मरवरः । जित्वरः । वृत्वरः ।

3143 The affix कृच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs इ 'to go', मृ 'to destroy', जि 'to conquer', and वृ 'to flow'.

The वृ is indicative employed in order to introduce the augment वृच् between the verb and the affix (VI. 1. 71). Thus इ + कृच् = इ + वृ + कृच् = इत्वरः, fem. इत्वरी 'a traveler' मरवरः, fem. मरवरी 'transitory' जित्वरः, 'victorious', fem. जित्वरी, वृत्वरः, fem. वृत्वरी 'going, a river'.

Though the affix begins with a letter of वृच् pratyāhara, and ought to have taken the intermediate इच् (VII. 2. 35) yet it is prohibited by VII. 2. 8.

३१४४ । गत्यरश्च । ३ । २ । १६४ ।

गनेत्युदासिकलोपोऽपि निपात्यते । गत्वरी ।

3144. And the word गत्यर is irregularly formed.

The word गत्यर is formed by eliding the च् of गच् and adding the affix कृच्. As गत्यरः, fem. गत्वरी 'locomotive, transient'.

३१४५ । जागरकः । ३ । २ । १६५ ।

जागर्तेकः एवाच् । जागरकः ।

3145. The affix कृच् comes after the verb जागृ 'to be awake' in the sense of 'the agent having such a habit.'

As जागरकः 'wakeful',

३१४६ । यजजमदशां यङः । ३ । २ । १६६ ।

यज्यो यङ्गतेभ्य कङः स्वरत् । दशाभित्ति भगविना मलोपेन निर्देशः । याच्यङ्गः । यज्यङ्गः ।
यज्यङ्गः ।

3146. The affix यङ्ग comes in the sense of 'the agent having such a habit &c.' after the verbs यज्, कप् and दृक् when they end in the affix यङ्ग.

The intensives of these verbs take कङ. As याच्यङ्गः 'a performer of frequent sacrifices'; यज्यङ्गः 'a mutterer of prayers repeatedly', यज्यङ्गः a snake (what bites frequently)'. The nasal is inserted by VII. 4. 86. S. 2658. The root दृङ् (Bhvādi) is shown in the sūtra without its nasal, in anticipation of its losing it before the affix by VI. 4. 24 S. 415.

३१४७ । नमिकस्मिस्मयजसकनहिंसदीपो रः । ३ । २ । १६७ ।

नमः । कस्मः । स्मेरः । अस्मिन्स्मृष्टः क्रियावासरणे वर्तते । अजस्रं संवदतिस्मरः । कङः ।
हिंसः । दीपः ।

3147. The affix र comes in the sense of 'the agent having such a habit &c.' after the verbs नम 'to bow', कम् 'to shake', स्मि 'to smile', अजस्र 'not to cease', कप् 'to desire', हिंस 'to injure', and दीप 'to shine'.

This, नमः काष्ठं 'soft wood', कम्पा शाखा 'shaking branch', स्मेरं मुखं 'smiling face', अजस्रं ब्रह्मति 'he sacrifices perpetually', कङ्गा पुष्पती 'a beautiful maiden', हिंसं रजः the injuring Rūkshas', दीपं काष्ठं 'brilliant wood.'

The word अजस्रं is an adverb, and is derived from the root अज् 'to set free', with the negative particle अ, and the affix र, as अ + अज् + र = अजस्रं ।

३१४८ । सत्ताशंसनिक्ष उः । ३ । २ । १६८ ।

चिकीर्षुः । आर्षङ्गः । निक्षुः ।

3148. The affix उ comes after roots that have taken the affix च्च् and after the verbs आर्षङ् 'to wish' and निक्षु 'to beg' in the sense of 'the agent having such a habit &c.'

The term च्च् in the aphorism means Desideratives in the affix च्च्, and not the verb च्च्, because the verb च्च् is never seen with this affix.

As, चिकीर्षुः 'desirous of doing', निक्षुः 'desirous of taking', आर्षङ्गः 'desirous'; निक्षुः 'a beggar'.

The verb आर्षङ् with the upasarga आ is the verb अश्चि 'to desire' and not the verb अश्चि 'to praise'.

३१४९ । विन्दुरिच्छुः । ३ । २ । १६९ ।

वेत्तेष्टुमिदेषद्वयं च निपात्यते । वेत्ति तच्छीलो विन्दुः । इच्छति इच्छुः ।

3149. The words विन्दु and इच्छु are irregularly formed by the addition of the affix उ, in the sense of 'the agent having such a habit &c.'

To the verb वेत्ति we add the augment उच्च् and then the affix उ, as, विच्च् + उच्च् + उ = विन्दुः (L. 1. 47) = वेत्तुनीलः 'intelligent, so of इच्च् 'to wish', the च is replaced by छ, and we have इच्छुः = इच्छनीलः 'desirous'.

३१५० । क्वाच्यन्दसि । ३ । २ । १३० ।

‘क्वाच्यन्नासि कुम्भयु’ ।

3150. The affix च comes in the Chhandas, after the roots that have taken the Denominative affix क्वा in the sense of ‘the agent having such a habit &c’

The term क्वा includes the three affixes क्वच्, क्वङ् and क्वप् (see sūtras III. 1. 8, 11, 13, &c). As निमयुः, संवेदयुः, कुम्भयुः (Rig. Ved. I. 3. 4). As क्वाच्यन् निमयति कुम्भयुः ।

In the modern Sanskrit क्वच् will be employed. As निम्रीयित्वा. By sūtra VII. 4. 33, the long ई replaces the final च, when क्वच् follows, as पुन + क्वच् = पुनी + य = पुनीच. Why then in the case of निमयुः there is not the substitution of long ई for the च of निम? Because the rule VII. 4. 33 is set aside by VII. 4. 35 which declares that in the Chhandas the long ई is not substituted for the च ।

३१५१ । आद्रुयमहनजमः किकिनी लिट् च । ३ । २ । १३१ ।

आद्रुयन् आद्रुयन् आद्रुयन् किकिनी स्तत्रकन्दसि ही च लिट् च । दधिः सोमश्च । दधिर्गोः । दधिर्यजुश्च । अग्निर्गोः । ‘अग्निर्ह्यग्निमग्निमग्निम्’ । अग्निः । ‘* आचार्या धाम्पूज्यमग्निमग्निमग्निम् *’ । दधिः । अग्निः । दधिः । अग्निः । अग्निः । अग्निः । ‘* आद्रुयन् आद्रुयन् आद्रुयन् आद्रुयन् आद्रुयन् *’ । अहनजमः सहेत्वाहिनः किकिनी पतेर्नीगिनाच्यन् निपात्यते ।

3151. In the Chhandas, the affixes कि and क्वि in the sense of ‘the agent having such a habit &c’ come after the verbs that end in long चा, or short or long च्, and after the verbs नञ् ‘to go’, हञ् ‘to kill’, and क्वञ् ‘to be produced’, and these affixes operate like लिट् causing reduplication of the root.

The ह् after चा is either for the sake of euphony, or for the sake of precision. Had it been द्, then by the rule of लृट् (I. 1. 70) short च् would only be included and not long च्. But the present rule is applicable to long च् as well.

Thus चा + कि = पियि ‘drink ng’, as पियिः सोमं drinking the soma-juice’, दधिर्योः ‘giving cows’ (R.g. Ved. VI. 23. 4). निमयवर्जो वदुः (Rig. Ved. IV. 29. 2, VI. 68. 7). हरे अस्त्रावदुः (Rig. Ved. X. 108. 1). गच्छ + क्वि = अग्निः ‘being in constant motion, wind’, अग्निर्गोः (R.g. Ved. II. 23. 11), हृ + क्वि = अहन्ति ‘killing, a weapon offensive’, अहन्तिर्गोः (Rig. Ved. IX. 61. 2); क्व + क्वि = अक्विः as अक्विर्गोः (T. S. VII. 20. 1). So also अग्निर्गोः ।

The letter क्व् in these affixes is indicative. It might be said ‘it is superfluous to make these affixes क्वि, because these being treated like लिट् will be क्वि by rule I. 2. 5’. True, they would be क्वि by the rule I. 2. 5, but then the rule VII. 4. 11 (when लिट् follows, गुणः is the substitute of the verb क्वञ्च and of those that end in the long च्) would also have applied to these affixes, and would have caused गुणः. It is to prevent this गुणः of the letter क्व् that we have annexed an indicative च् to these affixes.

8156. The affix वरच् in the sense of 'the agent having such a habit &c' comes after the verb वा when it ends with the affix वच्.

With the affix वच्, the intensives of verbs are formed; as वायावरः 'a vagrant, an ascetic'. See sūtra I. 1. 53.

Thus वा + वच् + वरच् : Now applies VI. 4. 48. S. 2308, requiring the elision of the व् of the व् of वच्. Thus वा + व् + ० + वरच्. This elided व् caused by a subsequent rule would have been sthānavat by I. 1. 57 S. 50. But it is not sthānavat for the purposes of the rules relating to the final member of a pada, or for doubling &c. See I. 1. 58 S. 51. Now VI. 1. 66. S. 873 requires the elision of व् before वर. But if the elided व् be sthānavat, then it would intervene, and, व् could not be said to be followed by व् and so there would be no elision of व्. But I. 1. 58. S. 51 declares that for the purposes of व् elision the vowel substitute is not sthānavat. Thus वायाव् + ० + वर = वाया + ० + ० + वर. Now the वा of वा requires to be elided, if the elided व् be sthānavat. But this is prevented by the same rule (I. 1. 58. S. 51) with regard to वर विचिः.

Note.—To understand this sthānavat question properly, we give the following quotation from the Ashtādhyāyī I. 1. 58. S. 51.

Thus from the intensive verb वायाव we have वायावरः 'a vagrant.' It is formed in this wise वायाव + वर (III. 2. 176) = वायाव् + ० + वर (VI. 4. 48). Here the व् of व has been dropped and replaced by lopa, on account of its being followed by the ārdhachātuka affix वरच्. The next step is to drop the व् by rule VI. 1. 66, which declares that the letters व् and च् are dropped before affixes beginning with any consonant except व् i.e., beginning with consonants of वल् pratyāhāra. Now if the lopa substitute be considered as sthānavat to व, then the affix वरच् is not an affix having an initial consonant and the rule, which requires the dropping of व्, would not apply. The sūtra I. 1. 58. however provides for this by not making it sthānavat.

Thus वाया + ० + वर. Now there is a rule (VI. 4. 64) which declares that the final long वा of a base is dropped before ārdhachātuka affixes having an initial vowel. Here therefore, if the ārdha 'lopa,' which replaced the vowel व, be considered as sthānavat, by I. 1. 57 S. 50 and वर be considered as an affix having a latent initial vowel, then the वा of वाया requires to be dropped. But this sūtra prevents this and we have the form वायावर, as वल् वायावरः प्रपेत विपदाद् व.

३१५७ । भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपूजुग्रावस्तुवः क्विप् । ३ । २ । १३३ ।

विद्वाद् । नाः । भासौ । पूः । पुतौ । विद्युद् । क्वः । पुतौ । इयिगृहस्यपक्षपाज्ज-
वतीदीर्घः । वृः । वृषी । वृषः । ग्राह्यवदस्य वायुना वजासः सूने निपात्यते । वतः क्विप् ।
ग्राह्यस्तुवः ।

३१६२ । दाम्नीशसयुजस्तुदसिसिचनिहपतदशनहः करणे । ३ ।

३ । १८२ ।

दायादेः दृग्धात्करणेऽन । दायक्येन दायश्च । नेत्रश्च ।

3162. The affix *shṭran* with the sense of instrument, comes after the verbs दाय् 'to cut', नी 'to lead' चर्च 'to hurt', जु 'to join', युज् 'to join', स्तु 'to praise', दुश् 'to inflict pain', सि 'to bind', सिच् 'to sprinkle', निह 'to urine', पत 'to fall', दश् 'to bite' and नश् 'to bind'.

As दाय, 1st. sing. neuter दायश्च 'a sickle' (lit. that with which one cuts); नेत्र 1st. sing. नेत्रश्च 'eye'.

३१६३ । तितुन्नतथसिसुसरकसेषु च । ३ । २ । ८ ।

दशं वयनां कृत्स्नत्वयानानिपन स्वाद् । यन्त्रश्च । योत्रश्च । योक्त्रश्च । लोत्रश्च । लोत्रश्च । सेत्रश्च । सेत्रश्च । सेत्रश्च । यन्त्रश्च । दंष्ट्रा । नष्ट्री ।

3163. The *ṛṭ* augment is not taken by the following Kṛit-affixes : त्रि, दु, न, ह, च, चि, जु, सर, क and च ॥

यन्त्रं (VII. 2. 9) 'a weapon', योत्रं 'the tie that fastens the yoke'; योक्त्रं 'the tie of yoke', लोत्रं a penegyric; लोत्रं 'a goad', सेत्रं 'a ligament'; सेत्रं 'a sprinkling vessel'; सेत्रं 'the penis'; यन्त्रं 'a vehicle', दंष्ट्रा 'a large tooth'.

The word दंष्ट्रा belongs to the *Ajāda* class and hence forms its feminine in दाय् (ज) and not in ई (IV. 1. 4).

The root दश् is read in the aphorism without its nasal i.e. as दश्. This indicates by implication that दश् loses its nasal before some affixes such as वयुद्; thus we have दयनश् 'tooth'.

And lastly नद् + यन्त्र = नद्यु fem. नद्यी (VIII. 2. 34), and 40), 'a thong'.

Note.—Thus (1) कृत्स्न—कृत्स्नः but कृत्स्ना कृत्स्नश्च, कृत्स्न हीतिः but कृत्स्निता, कृत्स्निता ॥ (2) दुश् (Up I 70)—कृत्स्नः but कृत्स्निता, कृत्स्निता ॥ (3) लोत्र (III. 2. 182)—यन्त्रं but कृत्स्निता, कृत्स्निता, so also Unādi लोत्र (Up IV. 158), as लोत्रश्च from लोत्र ॥ (4) तद् (Up III. 86)—हस्तः but हस्तिता, हस्तिता; so also लोत्रः, योत्रः, योक्त्रः from लोत्र, योत्र, योक्त्र forming लोत्र कृत्स्निता, कृत्स्निता योत्रिता ॥ The affix mentioned in the sūtra refers to this Unādi न (Up III. 86), and not to the न (क्) of Nishthā, for the Nishthā न takes the augment, as हस्तिता ॥ (5) कृत्स्न (Up II. 2)—कृत्स्नः but कृत्स्निता, कृत्स्निता, काद्यश्च but काद्यिता, काद्यिता ॥ (6) कृत्स्नि (Up III. 155), as कृत्स्निः but कृत्स्निता, कृत्स्निता ॥ (7) कृत्स्न (Up III. 157)—कृत्स्नः but कृत्स्निता, कृत्स्निता; (8) कृत्स्न (Up III. 70)—कृत्स्नश्च.

३१६४ । हलसुकरयोः युवः । ३ । २ । १८३ ।

प्रकृष्टयोः करणे दृग्धात् । तच्चेत्करणं हलसुकरयोर्वचनः । हलस्य युवात्तद् वा योत्रश्च । युवनिर्णयः ।

3164. The affix *यन्त्र* is employed after the verb *य* with the sense of instrument, when denoting a member of the body of a plough or of a hog.

The verb **प्र** includes both **प्रह्** and **प्रञ्**, as **चोत्रम्** 'a plough-share', **चोत्रम्** 'the snout of a hog'.

३१६५ । अतिरूधूमूखनसहस्र इत्रः । ३ । २ । १८५ ।

अतिरूध् । अतिरूध् । अतिरूध् । अतिरूध् । अतिरूध् । अतिरूध् । अतिरूध् ।

3165. The affix **इत्र** comes after the verbs **प्र** 'to go', **प्र** 'to cut', **प्र** 'to shake', **प्र** 'to bring forth', **प्र** 'to dig', **प्र** 'to bear', and **प्र** to go' with the sense of instrument.

Thus, **अतिरूध्** 'a rudder', **अतिरूध्** 'a sickle', **अतिरूध्** 'a fan', **अतिरूध्** 'cause of production', **अतिरूध्** 'a spade', **अतिरूध्** 'patience', **अतिरूध्** 'an instituted observance or a narrative'.

३१६६ । पुत्रः संज्ञायाम् । ३ । २ । ३८५ ।

पुत्रम् । पुत्रम् । पुत्रम् । पुत्रम् । पुत्रम् । पुत्रम् । पुत्रम् ।

3166. The affix **इत्र** comes after the verb **प्र** 'to purify' with the force of the instrument; when the sense of the complete word is simply appellative, and not descriptive.

The verb **प्र** includes two verbs **प्रह्** and **प्रञ्** both meaning 'to purify', but belonging to two different conjugations; as **अतिरूध्** 'an instrument for cleansing or purifying', such as a sieve or a strainer, and in this sense it means 'two blades of *Kusa* grass used at sacrifices in purifying and sprinkling ghee'. It also means 'the sacred thread, the clarified butter' &c.

३१६७ कर्तरि अग्निदेवतयोः । ३ । २ । १८६ ।

पुत्र इत्रः स्थातु अग्ने कर्ते देवतायां कर्तरि । अग्निदेवतयोः । अग्निदेवतयोः । अग्निदेवतयोः । अग्निदेवतयोः । अग्निदेवतयोः । अग्निदेवतयोः ।

3167. The affix **इत्र** comes after the verb **प्र** 'to purify' in the sense of 'the agent or the instrument' when it is respectively employed in connection with a Vedic mantra or a deity.

That is to say, when applied to a *Rishi*, the force is that of an instrument, and when applied to a *Devata* the force is that of an agent. As, **अतिरूध्** 'this Vedic Rishi or the Mantra of the Veda is sacred' (through whose instrumentality one is sanctified). The word *Rishi* here means 'mantra or sacred Vedic verse' as we find in the sentence **अग्निदेवतयोः** 'the God Agni is sacred' (one that purifies), 'let him purify me'. So also, **अग्निदेवतयोः** 'the God Agni is sacred' (one that purifies), 'let him purify me'. So also, **अग्निदेवतयोः** 'the God Agni is sacred' (one that purifies), 'let him purify me'.

HERE ENDS THE FIRST PART OF THE KRIT-AFFIXES.

THE UNÂDI SŪTRAS.

The *Unâdi* suffixes, though as necessary as the *Kridanta* ones, and as important as the *tvāṛhita* suffixes added to the nouns of the *ganā-pāṭha*, are seldom treated of in ordinary treatises of grammar as an essential subject of grammatical instruction. Pāṇini himself, though diffuse in other respects, stops short when treating of the *Unâdi*s by saying "Unâdayo bahulam, they are too many." Moreover the formation of *Unâdi* words are so very arbitrary and complicated on account of the insertion, transposition, substitution and transmutation of letters by the indeterminate laws of prostheses, epenthesis, metathesis, paragoge, synalepha, synesis, synacrosis, synephronesis, &c., that it can hardly be brought under the definite rules of permutation by sandhi, or reduced under the strictest forms of grammar for the adhesion of these suffixes. The primary signification of the root also is utterly lost in the derivative word formed from it.

Dr. Carey, at the end of his Sanskrit Grammar, has a Chapter devoted to the rules for the formation of *anālika* words, and says they were contrived by the ancient grammarian Kātyāyana for the derivation of doubtful words in the same manner as the *Santra* roots are supposed for the themes of some derivative words of uncertain origin. Dr. Aufrecht, in the preface to his edition of the *Unâdi sūtra* says "The *Unâdi Sūtras* are rules for deriving, from the acknowledged verbal roots of the Sanskrit, a number of appellative nouns, by means of a species of suffixes, which, though nearly allied to the so-called *kṛit*s, are not commonly used for the purposes of derivation." Again, in another place, for distinguishing them from the *kṛit* suffixes, he says, "We find the *kṛit* suffixes in whole classes of verbs, employed for the same purpose, and subject to the same grammatical laws. The *Unâdi* suffixes, on the contrary, seem in both respects to baffle the efforts of the grammarian who tries to bind them to a definite rule. Lastly, it must be confessed that the derivations given of *Unâdi* words are frequently arbitrary and whimsical." It is necessary to notice in this place, in the words of Goldstucker, p. 171, "that there were two classes of scholars in ancient India, who entertained different views of the formation of words,—the one comprising the *Naruktās* or etymologists (except Gārgya), and the other consisting of some of the *Vaiyākaranas* or grammarians, and the etymologist Gārgya. The former maintained that all nouns are derived from verbal roots, and the latter that only those nouns are so derived in which the accent and formation are regular, and the sense of which can be traced to the verbal root,

which is held to be their origin." The former prove the possibility of the undertaking, by the *Nirukta* and *Unādi Sūtras*, as Yaska says, नामकदात्त ज्ञानीति भावदायको वैकल्पमयश्च "that all nouns derive their origin from verbs, so says Śakātāyana, and all the commentators of the Vedās." The latter denied the possibility of deriving the Unādi words from verbal roots. Pātañjali, in his commentary on Pāṇini, says उदादीन्युदवन्तानि अप्रतिविक्रानि "Unādis are crude forms without origin," and another grammarian, उदादीनि यदा ज्ञानानि तदा चापुनि "the Unādi words are perfect as they are," thus expressing the opinion that it is impossible to assign to them the same grammatical rules to which we are accustomed in other words.

"We have no direct tradition," says Aufrecht, "as to the author of the sūtras. They were composed before the time of Pāṇini, as they are referred to by him in two different passages of his grammar. The fact, however, that both Yaska and the author of the *Kārikā* (आकरकशब्द इत्येव च वीर्यं) specify Śakātāyana as the grammarian who derived all nouns from verbs, speaks in favour of Nāgoji's conjecture that the authorship is to be attributed to Śakātāyana." Again says he, on page IX, "That in Vimala's Rūpamaṅga grammar, I find the statement that Vararūchi is their author." उदादि ह्युदीकरणेन परस्मिन् इत्यनेन सूत्राणि प्रणीतानि तद्वत्तु ह्युदायानि प्रीतवितः This assertion which makes Vararūchi older than Pāṇini, would have a claim to probability. But if Vararūchi be another name for Kātāyana, then Dr. Carey's text of the sūtras has every right to be attributed to him. Goldstuecker, however, in his "Lectures on Aufrecht, would not have him for the elder Kātāyana, but Vararūchi himself, who as he explains from the above passage on page 171, composed a separate work of his own on the *Unādi Sūtras* in order to illustrate the suffixes. He does not allow the *Unādi Sūtras* to be anterior to Pāṇini, but acknowledges the suffixes to be of higher antiquity, and that Pāṇini lived a considerable time before the author of the *Unādi Sūtras*, who compiled them for supplying the defects in Pāṇini's work. (Dr. Rājendrala Mitra).

अथउणादयः ।

THE UNĀDI AFFIXES.

PAU. I.

१ । द्रव्यापानिनिस्त्वदिताध्यशून्य उच् । १ । १ ॥

करोतीति काचः किरपी कारकश्च । 'आतो युक्'— (२७६१) । आतीति वायुः । वायुर्द्रव्यं
अवस्थानिभवति रोगाज्जायुरीयवत् । निमीति प्रविपति देहे जन्माद्यमिति वायुः पित्रश्च । स्वाहुः ।
साधोति परकार्यं सधुः । अरुते आशुः । शीघ्रश्च । 'आयुर्त्रिंशः पादसः स्वयत्' ।

1. The affix *un* comes after $\sqrt{kr}$ 'to do' (VIII. 10), $\sqrt{vā}$ 'to scent', to 'blow' (II. 41), $\sqrt{pā}$ 'to drink', 'to protect' (I. 972, II. 47), $\sqrt{j}$ 'to conquer' (I. 593), $\sqrt{mi}$ 'to throw' (V. 4) $\sqrt{svad}$ 'to be pleasant to taste' (I. 18), $\sqrt{sādh}$ 'to accomplish' (V. 17) and $\sqrt{aspe}$ 'to pervade' (V. 18).

Thus कृ + उच् = कार् + उच् = काचः 'an artificer, artist' lit. the maker. च + उच् = च + युक् + उच् (the augment *yuk* is added by VII. 3 83 S. 2761) = वायुः 'wind,' lit. the blower. पा + उच् = पायुः 'anus,' 'protector'. In this last sense, we find it in सुवस्तस्य स्वतर्वा पायुरग्ने (स्वतर्वा + पायुः = स्वतर्वा पायुः VIII. 3. 11. S. 3633). See also Amarakośa I. 6. 73. So also त्रि + उच् = त्रै + उच् = त्रयः 'medicine'. अगदी वायुः Amarakośa.

So also मि + उच् = मायुः 'bile, phlegm'. (Amarakośa I. 6. 62). It means 'sound' also. स्वद् + उच् = स्वाहुः 'sweet'. सध् + उच् = सधुः 'saint', lit. 'who helps or accomplishes the work of another'. आशुः 'quick', 'rise'. See Amarakośa II. 9. 15.

By virtue of III. 3. 1, S. 3169, the unādi affixes are added to roots other than those specifically mentioned in these sūtras because of *bahuvrīhi* ("diversely"). Thus $\sqrt{rah}$ 'to abandon'—राहुः 'the demon Rāhu', lit. 'that which after catching the Moon, again abandons, it' $\sqrt{vas}$ 'to dwell' वासुः 'The Container, the All pervading', -lit. 'that in which all dwell', or 'who dwells every where'. He who is All-pervading (*vāso*) and divine (*Deva*) is called *Vāsudeva*.

२ । छन्दसीणः । १ । २ ।

'ना न आसी' ।

2. In the Vedas the affix उच् comes after वच् (to go).

Thus वच् + उच् = वे + उ = आच् + उ = आयुः 'moon'.

As in स्वामग्ने मथनवायुमायवे &c. (Rg. I. 31. 11), ना नस्तोमे तपये नान आसी &c. (Rg. I. 114. 8.) This आयुः is a word ending in उ, and should be a.s.

tinguished from the word *आयुश्* ending in *श्* which is formed by the affix *उश्* (See Unādi II. 118). In the classical Sanskrit the word *आयुश्* meaning 'life-period' of man, is Neuter and ends always in *श्*. See Amarakosā (I. 8. 119.) *आयुर्षीवितकालो नः* । So also *जटायुश्* and *जटायुः* ।

३ । हसनिजनिचरिचटिभ्यो जुश् । १ । ३ ।

दीर्घत इति दात । 'जुः प्रत्ययः साधुरक्षिदात्' । जातु । जातुनी । इह 'जनिवचोश्' (२५१२) इति न निषेधः । अतुबन्धवृद्धवाचनयोश्च । चात रन्वश्च । जातु मियं वाक्यश्च । तुगन्वादिस्वात्कु-प्रत्यये 'चटु' इत्यपि ।

3. The affix *jūn* comes after the roots *√dri* (I. 846) 'to tear', *√shanu* (I. 492) 'to give', *√jan* (I. 862) 'to beget', *√chara* 'to walk' (I. 591) and *√chata* (I. 816) 'to pierce'.

Thus *दृ + जुश् = दातः* 'timber' (Amarakosa II. 4. 13; lit. 'that which is torn asunder') *जातु*, 'summit' (A. K. II. 3. 5) *जातुन* - knee dual *जातुनी* । Here the prohibition against *ṛiddhi*, as ordained by VII. 3. 35, § 2512, does not apply, because the affix *जुश्* has two letters *ञ* and *श्* both of which are potent enough to produce *ṛiddhi*. If the *ṛiddhi* force of one letter be debarred by VII. 3. 35 'the other letter will produce its effect. *चातः*, 'pleasant' *चातुः* 'flattery' or 'flattering speech'. Another form is *चटु* derived by affixing *कु* under *Mr.gayvādi* class.

४ । निज्जदयोः शिशाः । १ । ४ ।

जिं घृणीदीति किञ्चातः सव्ययुक्तं वाक्यम् । अतमेति अतयुर्गर्भाययः । 'गर्भाययो जरायुः स्यात्' ।

1. The affix *śiṣa* comes after *√śri* (IX. 18) 'to injure' preceded by *hīm*, and *√n* (II. 36) 'to go' preceded by *jara*.

Thus *किञ्च + श् + उश् = किञ्चातः* 'the beard of corn', 'an arrow' (A. K. II. 9. 21 a. ; III. 3. 102.) *अत उ + उश् = अतयुः* 'the uterus' (A. K. II. 3. 8) The *M. ādi* kosā says "Kin sā n. nase. means the ear of corn an arrow, a horse's feather" It means a desert, a black mountain also.

५ । ओ रश्च लः । १ । ५ ।

तरन्त्यनेन यत्ना इति दातुः ।

5. The affix *ṛu* comes after the *√tri* (I. 1016) 'to cross over' and *श्* 'to go' and thereby its *र* is changed into *ṛ* ।

Thus *तृ + रुश् = दातुः* the palate, lit. 'over which the sounds of letters cross'. The *śūtra* is *तः रः च लः* । Some read *श्* into it, thus *तृ + श् = तृ*, dual *तौ* । Gen. dual *तोरः* । Thus *श्च + रुश् = चातृ + उ = चातुः* 'potato', 'pot.' A. K. II. 9. 31.

६ । कृषे लचः कश्च । १ । ६ ।

कृषेन गलेन चत्तीति कृकवाक्यः । 'कृकवाक्युर्मूढे च चरते चरवायुर्धे' इति विश्वः ।

6. The affix *ñan* comes after the *√vaś* (III 54) 'to speak' preceded by कृ and the व is changed into क.

Thus कृदन्व + कृ = कृकवाङ् (a peacock) lit. that which speaks or makes sound 'taring' the throat'. *Kṛika* = throat. *Ṣaṣṭa Kośa* says " *Kṛikavāṅka* means a peacock and a lizard (*saraja*) and a cock (*charanāya* tha)." "

७ । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिनिमस्त्रिभ्य उः । १ । ७ ।

भरति विभक्तिं वा भवः स्वामी इत्यह । त्रिभ्यस्तेऽस्मिन्भूतानि तदनिर्जकदेवः । शैले त्रपुरकगरः । तर्जयः । चरन्ति भवन्ति देवता वृषमिति वयः । स्वयः खड्गादिपुरिष्टः । तनुः स्वल्पवत् । तन्वये कर्त्तव्यायोग्यता तनुः धरीरश्च क्षिप्रं कृतिं कद्रुस्तनुः । वयुः वयुविशेषः । 'धनुर्ना च धनुर्विद्धः' । 'धनुर्विद्याजनि यज्ञः' इति ऋषिर्वा । तनुः क्लिप्तः । तद्रुः धानीयकादिका इति रभवः । स्पष्ट-वर्णोत्पत्त्यास्तु-र्वा भद्रस्थेनयस्वयः ।

7. The affix *च* comes after the *√bhri* (I. 946. to support) *√mrī* (VI. 110. to die) *√st* II. 22 (to sleep), *वृ* (to cross over), *चर* (to move), 'to eat' *चर* (to go with speed), *वम* (to spread), *वय* (to produce or yield corn), *त्रि* (to scatter), *भस्त्र* (to purify).

Thus *वृ + च = वच* 'Master', 'God'. lit. who supports, *वयः* 'desert', lit. the waterless place where people die. *वयुः* 'python' lit. who sleeps (A. K. I 8. 5), *तपः* 'tree', lit. by which the planters thereof cross the heel *वयः* 'oharu', the food offered to the gods: lit. that when the Devas eat. *स्वयः* 'sword', 'the fist' *तनु* 'a little', 'body' (fern). Then it is either *तनु* or *तनुः*. Literally that by which the noose of Karma is drawn out is *tanu*—as embodiment means farther production of new karmas. *वयुः* 'a bow' The word *वयु* ending in उ is masculine. Another form is *वयुस्* ending व्. The masculine form is found in the following verse of Sri Harsha *वयुर्विद्याजनि यज्ञः* ।

So also from *त्रि*—*वयुः* 'kinara' (see A. K. I 1 74). The *च* required by VI. 1. 50. S. 2508 does not take place as a diversity. So also *वयुस् + च = वयुस्* 'an aquatic bird', lit. that which immerses itself in water. *Rābhāsa* says " *madgu* and *Pāṇiya-kāka* are synonyms." The *च* is gutturalised to ग by its belonging to *Nyankvād.* class. The *च* becomes व by *वयुस्* change.

८ । अक्षश्च । १ । ८ ।

'सद्यसेयकणावयः' । आकटिवाटिभ्याश्च । कटति रवनरं कटुः । कटति वदतीति वटुः ।

8. The affix *च* comes after the root *अक्ष* (I. 471 to sound).

Thus *अक्ष + च = अक्षच्* (an atom). By force of the word *च*, this affix comes after *कटु* (to go) and *वटु* (to surround), also *कटु* as 'bitter' that which cuts the tongue, *वटुः* speaker, 'the child of a twiceborn.'

९ । घात्र्ये नित् । १ । ९ ।

घात्र्ये घात्र्येऽत्र उपस्ययः स्थातु । च च नित् । निषवादाद् दातः । मियङ्गवत्त्र्येऽत्रवत्त्र्येः । श्रीहिनेयस्वयुः पुनाद् । निद्रप्रश्नं 'फलितारि' इत्यादिवाक्यनिक्रियाय संवध्यते ।

9 The affix **व** comes after the root **वव** (to sound), and it is considered as having an indicatory **व**, when the word denotes a kind of barley.

Thus **ववः** grain, barley' The indicatory **व** makes this word have the acute accent on the first syllable, while **ववः** formed by the previous sūtra, has the accent on the last syllable.

Thus consideration of the affix as **निव** governs the subsequent sūtras as far as **वजिपद्भिः** &c. Up I 19). Thus **विष्वक्वक्ष नेजवक्ष से** (Yajur Veda).

The word **वज्र** (mas.) is a kind of rice. See A. K. II. 9. 20.

१० वृषस्पृस्निह्रिव्यसिषसिह्रिदिवन्धिमनिःयश्च । १ । १० ।

वृषातीति यश्च । 'वृषराद्युपकोषयो' । एवर्वज्रश्च । स्निह्रिर्वाधिः । वन्ध इत्यन्ये । वज्र वीर्यश्च । 'वृ सि धुन्यवसवः प्राजाः' । वज्रहृदिश्री योक्त्रेऽयौ वज्र तीये धने नयो' इजर्वक्षैकदेशः । स्निह्रिः । वज्रः । वज्रः । वात 'विदि जघयवे' । विन्दुः ।

10. The affix **व** comes after the root **वृ** (to hurt), **वृ** (to sound), **स्निह** (to be easily attached), **वज्र** (to be ashamed), **वज्र** 'to throw', **वज्र** ('to live', 'to cover') &c., **वज्र** (to kill), **ह्रि** (to become wet), **वन्ध** (to tie), **वज्र** (to sound) 'to know'.

Thus **वृ + व = वृषः** (weapon), **वज्र** (Thunder-bolt) A. K. I. 1. 58. **स्निह्रि** (disease, moon) **वज्रः** (Tin), **वज्रः** (Kfe), (**वज्र** is always used as masculine gender plural) (see Amara kośa II. 8. 119) **वज्र** in lake, fire, yoke, and rays, dent. 'water,' 'wen th,' and 'gem'. **ह्रि** (chin, स्निह्रि : moon) **वज्र** (friend), **वज्रः** (The divine sage supposed to be the father of the human race.)

The affix **व** comes after the root **वि** also because of the word **व** in the sūtra, as **विन्दुः** 'a drop'?

Note. — **वज्र** : 'anger, arrow, thunder bolt.' (Hama Chandra) **Trapu**, tin or lead : because on seeing fire it trembles (trapate) as if it was ashamed. **Trapu-ranga** or **sisaka** (Medini). **वज्र** : 'life-breaths' lit. they throw about the body human aura. **ह्रि** : masculine means 'cheek'. It is feminine also **ह्रिनाद्** 'Hanumān'—the broad-cheeked one. Sometimes it is long, as **ह्रिनाद्** : **वज्र** : 'friend' lit. one who binds another with the ties of affection'. **वज्र** : the first king : it means **Mantra** also.

११ । स्यन्देः संप्रसारणं घञ्च । १ । ११ ।

'देशे नदविशेषेऽथो विन्दुर्न सतित्र सिंयाद्' इत्यमरः ।

11. The affix **व** comes after the root **स्यन्द्** (to run, to trickle, to flow out) and there is vocalisation and the change of **द** into **व** :

Thus **स्यन्द् + व = सिन्धुः** ('Sindh' Ocean, the Indus,) Amarakośa III. 8. 100. It is masculine when it means the country 'Sindh,' the river 'Indus,' and 'Ocean'. It is feminine when it means 'a lake'.

१२ । उन्देरिक्वादेः । १ । १२ ।

उनति वृद्धः ।

12. The affix च comes after the root उन्द् (to make wet), and व is substituted in the place of च of the root,

Thus उन्द् + उ = उवृद्धः 'The moon'.

१३ । ईयेः किञ्च । १ । १३ ।

ईयेः स्थाने च विदादेरिक्वादेवञ्च । ईयते दिनस्ति वृद्धः वरः । 'वृद्धोयोः' ।

13. The affix च comes after the root ईय् (I 642) 'to move', (to kill), and it is treated as if it had an indicatory क and ई is replaced by short इ .

Thus ईय् + उ = इवृद्धः 'an arrow', lit. the killer. See Amarakosā (II 8. 87).

१४ । स्कन्देः खलोपश्च । १ । १४ ।

कण्डः ।

14. The affix च comes after the verb स्कन्द (I. 1028 to ascend,) and the च is elided thereby.

Thus स्कन्द + उ = कण्डः (a bower, an oven). A. K. II 9. 30.

१५ । सृजैरसुञ्च । १ । १५ ।

चात्सखोप उपत्यपञ्च । रज्जुः ।

15. The affix च comes after the root सृज् (IV. 69. "to let go"), the च is elided and the augment असृच् is added.

Thus सृज् + असृच् + उ = रज्जुः 'ropes'. The च of the augment is changed first to ह् by वृत्त, and then to ज् by जश्च । रज्जुः means 'braid of hair,' 'rope'. 'woman'. (Medinī).

१६ । कृतेराद्यन्तविपर्ययश्च । १ । १६ ।

ककारवकारयोर्विभिनयः । वृत्तः सुलबेष्टमश्च ।

16. The affix च comes after the root कृच् 'to cut off,' and there is the transposition of the letters क and च .

Thus कृच् + उ = वृत्त + उ = वृत्तः 'a spindle'.

१७ । नायञ्चेः । १ । १७ ।

नयञ्चवाचित्यात्कुञ्चश्च । नियतमञ्चति न्वङ्कुञ्चिगः ।

17. The affix च comes after the root नयञ्च् 'to make clear' preceded by the preposition निः .

Thus नि + नयञ्च् + उ = नयञ्चुः (a kind of antelope).

१८ । फलिपाटिनमिसनिजनां गुक्पटिनाकिञ्चतश्च । १ । १८ ।

फलेयुक् फल्युः । पाटेः पट्टिः । पाटयतीति फल्युः । नयञ्चेऽनेन भाजुर्वलीकश्च । नयञ्च इति नयु । नायञ्च इति नयु ।

18. The affix च and the augment इक् come after the roots फल् (to bear fruit), गत replaced by गत् (to go), नम (to salute, to bow down) replaced by नान्, मन (to consider, to think) नज् (to be born); the final स of the last two roots are respectively replaced by न् and न् ।

Thus फल् + गुक् + च = फल्गुः 'unsubstantial'. गत् + च = गच्छुः 'clever' नान् + च = नान्नाः 'a white ant hill'. A. K. II. 1. 14 नज् + च = नज्जुः 'sweet,' and नज् + च = नज्जुः 'a demon' नज् + च = नज्जुः 'red resin of certain trees'.

१८ । वल्लेगुक्च । १ । १८ ।

'वल्ल संवरणे' ।

19. The augment गुक् comes after the root वल् (I 520 'to live') before the affix च.

Thus वल् + च = वल्लुः 'beautiful'. The root is √vala संवरणे (I 520)

२० । शः कितल्लवच । १ । २० ।

इत्येतेषां इत्यादि च कितल्लवच । चित्तुर्वाचः ।

20. The affix च is कित् and is treated like चच् (desiderative) after the √शो (IV. 39) 'to sharpen', 'to make thin'.

Thus चित्तुः 'child', शो + च = शा + च (VI. 1. 45. § 2370) = शाचा + च = चित्ता + च (S. 2317) = चित्तुः (VI. 4. 61. S. 2371).

२१ । यो ह्वे च । १ । २१ ।

यन्मदिति प्रकृते द्वेद्वयमिदमिति ह्वेचार्थः । यन्मदिति ह्वेचार्थः ।

21. The affix च comes after the verb या (II. 40) 'to go away', and it is doubled.

Thus ह्वेचः 'a horse, fit for the Asvamedha sacrifice'. या + च = याचा + च = ह्वेचः । Had the affix been like the desiderative as in the last, the form would have been चित्तुः by चान्ताः S. 2317. Hence the sūtra kārā uses the words 'dve cha' 'There is doubling, but not like Sanvad.

२२ । कुर्वच्च । १ । २२ ।

'कुर्वच्च' इत्येतेषां चित्तुः चच् नकुर्वच्चित्तुः । चाह्वेचार्थः । चाह्वेचार्थः । चाह्वेचार्थः । चाह्वेचार्थः ।

22. The augment ऊ comes after the root कृ (I. 946. III. 5) 'to support', and the root is doubled.

Thus कृक् 'an epithet of Śiva', 'Brown'. कृक् means the Vaisvānara fire, 2, the Śūlāpāni—the Trident carrier, 3, the Garuḍa-bannered (V. śhṇa), 4, broad, 5, mungoose. In these senses it is masculine, when adjective it means 'brown', and then takes the gender of the noun it qualifies.

By force of the word च 'and', the affix ऊ comes after other roots also. As कृ + ऊ = कृक् 'agent'. कृ + ऊ = कृक् 'killer'. कृ + ऊ = कृक् 'protector'.

२३ । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्यः । १ । २३ ।

कुः स्वात् । पुषः । भिनति भिदुर्वज्जुष । 'ग्रहिभ्यः' (२४१२) इति संसृतात् । विरहिर्षं विभ्यति विधुः । 'विधुः यथाङ्गे कर्तुं रे हृषीकेशे च रावणे' । दधुः जायः । पृषुर्देवः ।

23. The affix कु comes after the verbs पृ (III. 4.) 'to protect', 'to fill up', भिद् (7 2) 'to divide', वष (4. 72) 'to hurt', ष (4. 136) 'to desire', धृष (5 22.) 'to conquer' [and हृष (1. 741, 4. 119) 'to rejoice'.]

Thus पुषः [पृ + कु = पु + कु (VII 1. 102 S. 2494) = पुद् + च]. 'much' heaven, the name of a prince, the pollen of flowers. भिद्ः 'Indra's thunder-bolt', lit. that which splits asunder विधुः from वष, the व is vocalised to इ by S. 2+2. It means 'the moon, lit. 'he who pines the lonely whose lover is absent'. The Viśvakosha gives its meaning as. 'The moon, 2, the canuphor, 3 the Hrisaikeshā, and 4 Rakshasa. दधुः God of love', पृषुः 'expert' वषुः 'pleasant', 'sun', 'fire', 'Rāhu'

२४ । कुर्योरुच्च । १ । २४ ।

करोतीति कुरः । हरातीति गुरः ।

24. The affix कु comes after the roots कृ (VIII 10) 'to do', and गृ (IX. 28) 'to sound' and च is substituted in the place of च् and र follows such च by S. 70.

Thus कुरः 'a species of amaranth, गुरः 'a spiritual preceptor'. Kuru is the name of a King it means 'a priest' and 'boiled rice' also.

२५ । अपदुः सुषु स्थः । १ । २५ ।

'हुषामादिषु च' (१०२२) इति चत्वच् । अपदु मतिमूलश्च । इदु । सुदु ।

25. The affix कु comes after the verb स्था (I. 975.) 'to stand' when it is preceded by अप इद् and च्.

Thus अपदुः 'unfavourable', 'a chad' इदुः 'a wicked person.' सुदुः 'a good person.' The च of स्था is changed to च under VIII. 3. 98. S. 1022: as these words are considered to belong to the Sushāmādi class.

२६ । रपेरिच्छीपधायाः । १ । २६ ।

अनिष्टं रपतीति रिषुः ।

26. The affix कु comes after the verb रप् (I. 428) 'to speak', and its penultimate ञ is changed to च् ।

Thus रिषुः 'enemy' lit. who talks always to the injury of one.

२७ । अर्जिहृशिकम्यनिपशिधाधाम्जिपशितुग्धुदीर्घहकारश्च । १ । २७ ।

अर्जयति गुर्वानुजुः । सर्वानविशेषेण पश्यतीति पशुः । कन्दुः । अन्धुः कूपः । 'पशुर्न न हृषो रजः' । तात्पर्या अर्जिहृश्याश्च संवृत्तपशवः । बाधत इति बाहुः क्षीयुं सयोर्धुः ।

27. Before the affix **उ** **पृथक्** is substituted for **अपञ्च** (I. 242, X. 186) 'to gain', **पथ** is substituted for **दृष्ट** (I. 1037) 'to see,' the augment **उक्** is added to **कञि** (I. 470. 869) 'to desire,' **पृक्** to **अभि** (I. 493, 869, X. 180) 'to be afflicted with disease', long **आ** is substituted for the short **अ** of **पञि** (10. 179) 'to destroy', and **ह** for the final **अ** of **दाप** (1. 5) 'to oppress.'

Thus अङ्गु: 'straight', lit. who acquires or takes up good points or qualities, पशु: 'cattle' lit. who see all without discriminating anything. कङ्कः 'capid', कङ्कः 'a well', चङ्कः 'dust' चङ्कः 'manure', अङ्गु: 'arm', i.e. that which obstructs.

The word पांशु is spelt as पंशु also. It is masculine. See A. K. II. §. 98 (पांशुर्न &c.). The three words पञ्च, पञ्चर and पांशु are spelt with the palatal ञ also instead of the dental ण as पञ्च पञ्चर and पांशु। पांशु is masculine, while its synonym पुञ्जः is both masculine, and feminine as पुञ्जः ।

२८ । प्रथिम्नादिभ्रूजां संप्रसारणं सलोपश्च । १ । २८ ।

अथाथां सुः संयसारं प्रत्येः चलोपय । वृष्टुः । वृष्टुः । व्यङ्ग्यादित्वात्कुत्वश्च । सुञ्जति
अथाथां वृष्टुः ।

28. The affix ज्ञ is added to the roots मृ (I. 802) 'to become known', मृ (I 804) 'to crush' and मृञ् (VI.4) 'to try', and there is the vocalisation of र into ऋ and the elision of the र of भ्रज् .

Thus वृत्: 'wide', वृत्: 'Jatkat', वृत्: 'a Rash'. The व is changed to न as the word is considered to belong to the Nyankvāṇi class, literally it means 'he who parches up by the force of austerity.'

२९ । लङ्घिबन्धोर्लोपश्च । १ । २९ ।

बभ्रुः । * भासभूतसध्वलमङ्गलीनां या सो रस्वसापसवे । रघुर्नृपमेव । बभ्रुः ।

29. The affix ङ् comes after the roots लृङ् (I 108, 172, X. 220, 254) 'to leap' and वृङ् (I. 664) 'to increase' and the nasal is elided.

Thus चतुः 'light', बहुः 'many'.

Varṭ.—The *व* is optionally replaced by *र* in the following.—*bāla*, *māla*, *laghu*, *alam*, and *anguli*. Thus *वाल्* or *वर्*; *मूल्* or *मूर्*, *खल्* or *खूर्*, *अलथ्* or *अलर्* and *अङ्गुलि* or *अङ्गुर्* : *Raghu* is the name of a King, the ancestor of Sri Rama Chandra.

३७ । कर्शोलेर्गुलोपप्लव । १ । ३७ ।

सुख सपिण्य ।

30. The affix प्र comes after the root प्रकृ (II, 30) 'to cover', and the प्र of the verb is elided thereby.

Thus कृष्णः 'the thigh.'

३१ । महति ह्रस्वश्च । १ । ३१ ।

ऊरु महत् ।

31. The **ह** of ऊरु is shortened when the sense is that of great'.

Thus ऊरु: 'precious'.

३२ । स्त्रियेः कश्च । १ । ३२ ।

स्त्रियस्त्रीति निलकुर्वन्त्यः । उदासी कथोतिश्च ।

32. The affix **कु** comes after the root स्त्रिय (I. 734, IV. 77, X. 38), 'to embrace', and the final **य** is changed to **क** :

Thus स्त्रियकु 'a servant', 'a libertine', 'astronomy'.

३३ । आङ्परयोः खनिशृम्भ्यां डिष्ठश्च । १ । ३३ ।

आ खनीतीत्याङ्गुः । परं गृह्णातीति परङ्गुः । पृषोदराविद्यादकारलोपात्परङ्गुः ।

33. The verb खन् (I. 927) 'to dig up', preceded by आ, and गृ (9. 18) 'to hurt', preceded by पर, take the affix **ड** and thereby the last vowel and the consonant following it are elided.

Thus आङ्गु: 'a mouse', lit. that which digs a. round, परङ्गु: 'a weapon in general', lit. that which hurts an enemy. The word assumes the form परङ्गु: also, by the elision of **अ** of र under the Prishodarāḥ class

३४ । हरिमितयोर्द्वयः । १ । ३४ ।

'द्वय गतौ' अस्माद्वरिमितयोश्चयद्वयोः द्वयः च य इति । हरिभिर्द्वयते हरिद्वयद्वयः । मितं द्वयसि मितद्वयः चतुद्वयः ।

34. The verb ह्रु. (I. 992, V. 34) 'to run', preceded by हरि or मित, takes the affix **द्व** under the same circumstances.

Thus हरिद्वयः 'a kind of tree', मितद्वयः 'Ocean'.

३५ । शते च । १ । ३५ ।

शतपा इवति शतद्वयः । बाहुलकान्तेवतादपि । द्रवत्वपूर्वमिति दुर्बुद्धः भाला च । तद्वाच्यद्वयः ।

35. So also when ह्रु (I. 992, V. 34) 'to run' is preceded by शत ॥

Thus शतद्वयः = शतपा इवति इति literally that which runs in a hundred different channels.

By force of the word बहुल, the affix comes, even after the root singly. As ह्रुः (ह्रु + कु = ह्रु + च = ह्रुः a tree) a branch of a tree, lit. that which goes up. That which possesses "dra" or branches, is called ह्रुः 'a tree'. S. 1915.

३६ । खरुशङ्खु पीयु नीलङ्गु लिगु । १ । ३६ ।

खरुधौ कुपत्ययान्ता निपात्यन्ते । खरुधौ रिक्रान्तादेशः । खरुः कामः । क्रूरो युर्वीऽश्वश्च । 'यङ्कुर्ना कीलकस्ययोः' । 'विभतेरीषं युगागमश्च' । पीयुर्धायसः कालः । युवर्धौ च । निपूयौऽल्लगित्ता-

अस्मात्कुलमे दीर्घः । नीलङ्गः कृत्रिविधेयः शृङ्गाक्षः, 'नीलाङ्गः' इति पाठान्तरम् । तत्र चातोऽपि दीर्घः । 'स्ये वङ्गे' अस्माद् द्वयम् च । समतीति त्रितु विभक्तम् । त्रितुपूर्वः ।

36. The five words खर, बङ्कु, पीयू, बीजङ्ग, and त्रितु, are irregularly formed by क्त affix.

खर is from /खट् 'to dig' (I. 927), बङ्कु from /बङ्कि 'to doubt' (I. 86). In खर the ख of khar is replaced by र before the affix क्त a Kharu means 'cupid, cruel, stupid and a horse'. It is the name of a Dairya also. It means also white. It is the name of Śiva.

2. बङ्कु: masculine means 'a dart, spear, spike, javelin, dagger', 'a stake' 'a nail, pin or peg', 'poison', 'a measure of twelve fingers', 'the sine of altitude', 'the trunk of a tree'.

3. पीयू: is from /पि 'to drink': the य is changed to ई and युञ् augment is added before क्त । It means 'a crow, tune', 'gold', 'the sun', 'awful'.

4. बीजङ्ग is from /गि 'to go' (I. 154), preceded by बि, the vowel इ is lengthened before क्त: Some derive it from बीज + गङ् + क्त, the गङ् of गङ् is elided and the augment बुङ् is added. Another form is बीजङ्ग where the root vowel is also lengthened. It means 'an assat', 'a jackal', 'a large black bee'.

5. त्रितु from /त्रि 'to adhere' (I. 823), the च is changed to ह. त्रितु (Nent, the 'heart, त्रितु: 'a block head' (masc.)

३७ । मृगयद्वाद्यश्च । १ । ३७ ।

इति कुपत्ययान्ता निपात्यन्ते । इयं यतीति मृगयुक्त्यापि । देव्युपनिर्दिष्टः । निजयुक्त्यापि कयापि निजः । आकृतिविशेषश्च ।

37. So also the words मृगयु: 'hunter' &c are irregularly formed by the affix क्त ।

Thus मृगयु: 'a hunter', lit. 'one who goes (yât) after deer', देव्यु: 'pious', निजयु: 'an expert in worldly matters', 'friendly' It is an Akṛitigāṇa.

Note.—Mṛgayau means 'a jackal', 'a hunter' the Supreme Spirit'. Other words not enumerated above also belong to this class. /पीक to check: पीकः 'an elephant', 'a tree', 'the trunk of a tree', 'an atom', 'a fruit.' The Aryās generally mean by this word 'a tree', the Mlechchhas apply it to elephant (فيل) So also /गि 'to go', पाङ्कः 'yellow &c, with the वृद्धि of the root vowel. /कङ् 'to be proud', कङ्कः 'itching.'

३८ । मन्दिवाशिमथितचिच्छक् यङ्किभ्य उत्तरच् । १ । ३८ ।

मन्त्राय जातिशाला । वायुरा दतिः । मन्त्राय । मन्त्राय । मन्त्राय दयः । मन्त्रायः । मन्त्रायदित्वात्वावहुरोऽपि ।

38. The affix उत्तरच् comes after the verbs मन्त्र (I. 13) to praise &c, वाह् (4. 54) 'to roar', च्य (I. 901) 'to churn', चने

(I. 918) 'to beg', चक् (I. 93, 820) 'to resist' and कचि (I. 87) 'to count or mark'.

Thus चक्कुरा 'a stable for horses' चायुरा 'night' lit. in which animals, roar, चयुरा 'a town', चवुरा 'cunning', चक्कुरा 'a chariot, a tree', चक्कुरा 'root' 'blood' 'hair of the body', 'drink', a sprout'. The word is चक्कुरा also with long क, when it belongs to the Kharjurādi class, and takes the affix क्कुर.

३९ । उयधेः संप्रसारणं किञ्च । १ । ३९ ।

'विद्युरक्षोरपवा' ।

39. The affix उरच् comes after the verb अय (I. 801) 'to be afraid, or vexed', the य is changed to र and the affix is treated as if it had an indicatory क्.

Thus विद्युरा 'a thief' 'a Rākshas', see V. 4. 68. S. 676 Padamanjari.

Note.—Another reading of the sūtra is उयधेः संप्रसारणं च किञ्च । By this the य is changed to च also. According to this reading we cannot get the form विद्युरा. But this is a valid form as found in the Vedās—एवमेवां विद्युरा याव । So also अय विद्या विद्युरेणाचिदद्या । There is however another word विद्युर with द्ध also. It is derived from युर 'a yoke or axle' compounded with the preposition वि and means 'whose yoke or companion is gone', hence, distressed, love lorn.

४० । सुकुरदुर्दुरी । १ । ४० ।

सुकुरो दर्पणः । बाहुलकान्मकुतेऽपि । दृ चिदात्वे चातोर्द्ध्वचनमन्वासास्य चक्षितोऽपि । 'दुर्दुरस्त्वोपदे भेके बासभाष्ठाग्निदेवोः' । दुर्दुरा चण्डिकायां स्वाद्गुणजाले च दुर्दुरश्च इति विश्वः ।

40. The words सुकुर 'a mirror', and दुर्दुर 'frog', are formed by उरच् affix.

Another form of सुकुर is सकुर । This is because of the word bahulam. From √दृ 'to tear' (IX. 23) is obtained दुर्दुरा by reduplication, and adding क्कुर augment to the abhyāsa and eliding the final consonant, with the vowel that precedes it. Dardurā means 'cloud', 'a frog', 'a musical instrument like flute &c.', 'a mountain', and the name of a mountain in the south. The Feminine दुर्दुरा means 'Chandikā—a name of Dūrgā'. The Neuter दुर्दुरम् 'a group or assembly of villages'. (Viśva kōśa).

Note.—From √कचि 'to adorn' (I. 89), is formed कचुरा by adding उरच् and dropping the nasal. It means 'a mirror', 'the Bakula tree', 'the rod or handle of a potter's wheel'. Dardura is derived by some by the guna of दृ, and the addition of the augment हुक् । Instead of बासभाष्ठा other readings are 'बास जाल' and 'बासजाल' ।

44. The verb **अप्** (5 18.) to pervade, preceded by **यु** the abbreviated form of **आप्** takes the affix **उरन्** when the sense is that of obtaining.

Thus **स्वय्युरः** 'father-in-law' **अप् + अप् + उरन् = यु + अप् + उरन् = स्वय्युरः** 'wife's father, or husband's father'. Fem. **स्वय्युः**. See *Amarakoṣa*, (II. 6. 31)

४५ । अदिमह्योष्टिषच् । १ । ४५ ।

अविषः । **महिषः** ।

45. The affix **दिषच्** comes after the verbs **अव** (I. 631) 'to protect', and **वह** (I. 766) 'to worship'.

Thus **अविषः** 'The Ocean, a king', **महिषः** 'great'. (Buffalo) 'The demon Mahisha'. As **तुरीयं** नाम महिषो विभक्तिः । So also **उव** माता **महिषनम्रवेनत्** : Fem. **महिषी** 'Queen'.

४६ । अमेर्दीर्घश्च । १ । ४६ ।

'आमिषं' स्वस्तिषां नदिं तया स्वाद्भोग्यवस्तुभिः ।

46. The affix **दिषच्** comes after the verb **अन्** (I. 493, 869) 'to eat'.

Thus **आमिषच्** 'food', 'flesh-food', 'an object of enjoyment'.

४७ । रुहेर्द्विषच् । १ । ४७ ।

'रुहुगन्धरौहिषाः' । 'रौहिषो वृक्षभेदे स्वाद्भोग्यदिषं च तृप्तं नतश्' इति वक्ष्यामः ३

47. The affix **दिषच्** comes after the verb **वह** (I. 912) 'to grow', and there is *vriddhi* of the vowel of the root.

Thus **रौहिषच्** 'a kind of deer', 'a kind of straw'. Thus **रुहु**, **गन्धर** and **रौहिष** are different kinds of deer. **रौहिषः** (masc.) is a kind of deer, **रौहिषच्** (neut.) is grass. (*Sansārāvarta*).

४८ । तत्रेर्दिश्वर । १ । ४८ ।

'श्व' इति शौत्रो धातुः । 'तविषताविषावयो स्वर्गे च' । दिशो तविषी-तविषी नदी देवज्ञाना भूमिश्च । 'तविषी यज्ञश्' इति वेदभाष्यम् ।

48. The affix **दिश्व** comes after the verb **वत्** 'to be powerful' and it is treated as if it had an indicatory **च्**.

The **वत्** is a Sautra root. The words **तविषः** and **तविषः** mean 'the Ocean' and 'heaven'. The feminine **तविषी** or **तविषी** means 'a river', a divine nymph, daughter of Indra', and 'the earth'. **तविषी** means 'power' according to the *Veda Bhāṣya*, as in the following Vedic Mantras—**वत्सो वृक्षस्य तविषीश्च इन्द्रस्यात्र तविषीभ्यो विरप्पिन्** । It means strong, and old in the Vedas. Gold is one of its meanings.

४९ । अजि व्ययेः । १ । ४९ ।

अज्यविधोऽजिबुर्वयोः । अज्यविधी वरादाजयोः ।

49. The affix द्विप् comes after the verb व्यञ्ज (I. 801) 'to be agitated', when it is preceded by the negative particle अज्

Thus अज्यविधः 'The Ocean' 'the sun'. The feminine अज्यविधी 'the earth' 'the midnight'.

५० । किलिङ्गुक्च । १ । ५० ।

किलिङ्गुक्च ।

50. The augment क् is added to द्विप् when the affix comes after the verb किल् (VI. 61) 'to become white', 'to play'.

Thus किलिङ्गुक्च 'sin', 'disease', 'a fault'.

५१ इषिमदिमुदिकिदिखिदिभिदिसन्दिधन्दितिमिहिमुहिमुचि-

रुचिरुचिमन्त्रिषुभिन्त्यः किरच् । १ । ५१ ।

इषिरोऽग्निः । मदिता गुदा । 'मुदिता काशुकाजयोः' इति विश्वमेदिन्यौ । खिदिखन्त्रः । 'किदिरोऽचिकुडाज्योः' । भिदिरं वज्रम् । मन्दिरं शुद्धम् । सिदामणि । 'मन्दिरं मन्दिराणि स्वात्, इति सिद्धम् । 'चिदिरोऽमृद्वस्तिनी' । तिमिरं तमोऽधिरोगश्च । मिदिरः सूर्यः । 'मुहिरः काश्य-
पकपयोः' । मुचिरो वातः । रुचिरम् । रुचिरम् । रुचिरः । 'मुष मेरुयो' मुषिरं किद्रम् । मुष्यरुचिरयन्ये ।

51. The affix किरच् comes after the verbs इष्ट (6. 59) 'to wish', मदी (4. 99) 'to delight', उद् (I. 16) 'to be glad', सिद् (4. 61) 'to suffer pain', खिदि (7. 3) 'to cut off', सिदर (7. 2) 'to pierce through' चम् (I. 13) 'to praise', चन्व (I. 63) 'to be glad or rejoice', तिद् (4. 68) 'to be wet or damp' सिद् I. 1041) 'to make water', 'to wet', उद् (4. 89) 'to lose consciousness', उच (6. 126) 'to release', रुच (I. 761) 'to shine beautifully', रुच (VII. 1) 'to confine' रुच्य (I. 1022) 'to tie' शुच (4. 74) 'to become dry'.

Thus इषिरः 'fire', मदिता 'wine', मुदिता 'a cloud', a libertine' (Viśva and Medini Kōśās). खिदिता 'an ascetic', 'the moon' खिदिता 'a sword, an axe, भिदिता 'Thunder bolt', मन्दिरम् 'house'. It is fem. also, मन्दिरा V.śva Kōśa मन्दिरम् 'an elephant', 'the moon', सिमिरम् 'darkness', eye-disease, 'मिदिता 'The sun', मुहिरः 'Blockhead', 'god of love', 'a libertine'. मुचिरः 'a generous man' रुचिरम् 'Bright', रुचिरम् 'Blood', रुचिरः 'Deaf'. From 'मुष' 'to dry', is formed मुषिरम् a hole, according to others it means 'dry'.

Note. Ishram 'food' also Chhidirah 'fire', 'rope or cord', 'a sword', 'an axe' Mandiram 'a city', 'a house' mandirah (masc.) 'an ocean. Mihra 'the sun', 'the mind.' Rudhirah (masc.) the planet Mars. (neut.) saffron, and blood.

५२ । अग्नेर्हित् । १ । ५२ ।

आग्निराग्नेर्हित् ।

52. The affix क्तिच् comes after the verb अग्न (IX. 51), 'to eat', and it is treated as if it had an indicatory अ ।

Thus आग्निराग्नेर्हित्, 'fire', 'a demon'.

५३ । अजिरशिशिरशिविलस्थिरस्फिरस्थविरहदिराः । १ । ५३ ।

अजिर्विभावाभावः । अजिरमङ्गलम् । शशेरयथाया इत्यम् । 'शिविरं स्वाहृतोर्भेदेयुषारे भीत्रलेऽप्यवत्' । 'अय मोचने' उपधाया इत्यम् ऐकलोपः । प्रत्ययदैक्यत्वत्त्वम् । शिविलम् । स्वाहृतोर्भेदेः क्तिलोपः । स्थिरं निश्चलम् । स्फिरं मधुतम् । तिरुतेर्भेदेऽप्यवत् च । स्थविरः । खदिरः । बाहुल-कार्णवीको बुद्धस्त्वत्त्वं च शिविरम् ।

53. The words अजिर 'court', शिविर 'dew, cold' शिविल 'loose-
ned', स्थिर 'steady', स्फिर 'abundant', स्थविर 'an old man' and
खदिर 'the moon', 'name of a tree', are formed by क्तिच् affix.

Thus 1. /सञ्ज (I. 248) 'to go'—अजिरम् 'court-yard'. The root सञ्ज is not
replaced by जी here (II. 4. 56. S. 2292.) 2. /सञ्ज (I. 762) 'to go by leaps'—
शिविरः the penultimate अ is changed to इ । It means the cold season, hoar-
frost, and cold. 3. /अय (X. 280) 'to release', शिविलम् । The penultimate अ
is changed to इ, the र is elided, the र of the affix changed to स । 4 and 5. The
त्ति of /sthā and /sphay is elided स्थिरम् 'steady' स्फिरम् 'abundant' 6. /sthā
takes the augment बुक् and is shortened, to make स्थविरः 'an elder.' 7. खदिरः
'a kind of tree'. By bahulam, we get. 8 शिविरम् from /शीङ् with the aug-
ment बुक् and the shortening of the vowel of the root. It means 'the
camp'—lit. where the army sleeps.

५४ । सलिललयनिमहिमहिमशिशिविडिपिडितुडिडकुकिभूभ्य

इरच् । १ । ५४ ।

सलति सलति निमलति सलितम् । सलितम् । अग्निरः । सलितम् । पुषेत्वरदित्वात्महेलादिः ।
सल इति चौबो जातुः । 'महिलौ हुरधेवको' । मरिडितो हृतः कल्पार्थं च । मरिडितो बुनिः ।
मरिडितो मरकः । मरिडितो मरकः । मरिडितो मरकः । मरिडितो मरकः । मरिडितो मरकः ।

54. The affix इरच् comes after the verbs सञ्ज (I. 580) 'to
go', कल् (I. 526, X. 61) 'to count' अञ्ज (II. 61, IV. 66) 'to live',
अह (I. 766) 'to worship', अह (sautra) 'to speak', मरु (IX. 50)
'to make fortunate', मरु (I. 299) 'to be attacked with disease',
पिरु (I. 293) 'to collect' इरच् (I. 295) 'to break', कुक् (I. 91) 'to
accept' and ह (I. 1) 'to be.'

Thus सलितम् 'water' lit. what goes down, 2 सलितम् 'covered with',
'mixed', 3 अजितः 'wind', 4 सलितः 'a woman', 'a creeper' मरुहत् is another

form valid under the Prishodarādi class. (VI 3. 109) 5. वरिष्ठः 'a hero', 'a servant' from the santra root, /भृ 6. वरिष्ठः 'ambassador', 'lucky', 7. वरिष्ठः 'a Rishi', 8. पिच्छिलः 'an astrologer', 9. वृषिष्ठः 'talkative' 10. कोकिलः 'Indian cuckoo', 11. वरिष्ठः 'that which happens'.

By virtue of bahulam, /कुट 'to be crooked', कुटिलः ।

५५ । कमेः पञ्च । १ । ५५ ।

कपिलः ।

55. The affix इलच् comes after the verb कञ् (I. 470,) 'to desire', and the च is changed to वः

Thus कपिलः 'Tawny,' 'the name of a sage', 'a dog', 'Vishnu,' 'incense', fem. 'a brown cow', 'a kind of timber', 'a leech', 'a fire,' 'the sun'.

५६ । गुप्तादिभ्यः किल् । १ । ५६ ।

गुप्तिलो राजा । तिष्ठिलो निष्ठाकरः । कुटिलं वनम् ।

56. The affix इलच् comes after the verbs गृह् (I. 422) 'to protect' &c. and the affix is treated as if it had an inchoative क् ।

Thus गुप्तिलः 'a king', तिष्ठिलः 'the moon' गुहिलच् 'forest,' from /gupā to protect, /tūa (I. 1020) to sharpen and /gahū (I. 944) to cover.

५७ । निष्पिलादयश्च । १ । ५७ ।

चरन्मतेऽथ रिचवो निष्पिला नयरी । पवितः-पविकः ।

57. The words निष्पिला 'town' and the rest are formed by इलच् affix.

Thus निष्पिला 'the name of a city', literally 'where the enemies are crushed, (mathyante)' So also पवितः 'a traveller' These are from /mathe (I. 901) 'to agitate', and /pathe (I. 900) 'to go'.

५८ । पतिकठिकुटिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् । १ । ५८ ।

पतेरः पक्षी गत्ता च । कटेरः कृष्णवीर्यः । कुटेरः पर्वताः । बाहुलकाभ्युन्नः । गडेरो जेयः ।
गुडेरो गुडकः । दवेरो दिक्कः ।

58. The affix एरक् comes after the verbs पव् (I. 898, IV. 51) 'to fly', कट् (I. 856) 'to suffer pain or trouble', कुटि (I. 865) 'to be blunted', गड् (I. 814) to 'water' गृह् (I. 77) 'to preserve' and चब (I. 1038) 'to bite.'

Thus पतेरः 'a bird' 'a traveller' कटेरः 'a man leading a painful life' कुटेरः 'water pot.' The nasal is not added as a diversity for the इ of कुटि, required a nasal the root being really कुपट् । गटेरः 'cloud', गुडेरः 'globe' दवेरः = 'cruel', 'ferocious.'

५९ । कुम्बेर्जलोपश्च । १ । ५९ ।

कुम्बेरः ।

59. The affix **वृक्** comes after the verb **कुञ्च** (I. 453,) 'to cover' and the nasal of the root is elided thereby.

Thus **कुवेरः** 'the God of wealth'.

६० । शदेस्त च । १ । ६० ।

वृतेरः वृत्तः ।

60 The affix **वृक्** comes after the root **वृञ्** (I. 908,) 'to perish', and the **व** is changed to **वृ** :

Thus **वृतेरः** 'an enemy'.

६१ । मूलेरादयः । १ । ६१ ।

एतन्मता निपात्यन्ते । मूलेरो जटा । गुपेरो गोपरा । गुदेरो खोदपायका । गुदेरो कूर्कः ।

61. The words **मूलेर** and the rest are formed by **वृक्** affix. Thus **मूलेरः** 'a lock of hair', **गुपेरा** 'a protector' **गुदेरा** 'a block head'; **गुदेरा** 'a blacksmith'.

These are from $\sqrt{mū}$ a 'to establish or take root' $\sqrt{gudha}$ 'to surround', $\sqrt{guda}$ to protect, $\sqrt{guhā}$ to cover, and $\sqrt{muhā}$ to faint.

६२ । कबेरोत्तरपञ्च । १ । ६२ ।

कपोतः पक्षी ।

62 The affix **कीरच्** comes after the verb **कर** (I. 405) 'to fly', the **व** is changed to **क**.

Thus **कपोतः** 'a pigeon'.

Note.—From $\sqrt{kā}$ 'to colour' is derived **कपोतः** 'a pigeon' It is so called because its throat is variously coloured. The **च्** of **कीरच्** is redundant or rather misleading. The word **कपोतः** has always the acute on the **पो** of the affix as in the lines: **यद् कपोतः पदमग्नौ कृष्यति । देवाः कपोत इषितो यदिच्छन् ।**

६३ । भातेर्हवतुः । १ । ६३ ।

भातीति भवाद् ।

63. The affix **वञ्च्** comes after the root **भा** (II. 42) 'to shine', 'to glitter'.

Thus **भवाद्** 'your honor', 'your shining excellency'.

६४ । कटिचकिम्यामोरन् । १ । ६४ ।

कटोरः । ककोरः ।

64. The affix **जेरच्** comes after the root, **कटि** (I. 865) 'to suffer pain', and **चक्** (I. 93, 820) 'to be satisfied'.

Thus **कटोरः** 'Hard', 'full', **ककोरः** 'a kind of bird'. As **कटोरवाराचिरका-म्भनचकिः** (Māgha).

६५ । किशोरादयश्च । १ । ६५ ।

किशुर्वक्ष्य भृशार्वादिभ्योः । किशोरादयश्चोः । किशोरोऽयश्चोः । चशोरः शत्रुः ।

65. The *किशोर* and the rest are formed by *चोरश्* affix.

Thus *किशोरः* 'the young of any animal', *चशोरः* 'a saint'.

From *चू* 'to injure', preceded by *किश्*, is derived *किशोरः*. The *दि* of the root is elided, and the final of *किश्* is dropped. It means 'a colt', 'the sun', 'a youth', 'a medicinal herb', 'sandal' From *सहा* (I. 905) *चशोरः* :

६६ । कपिगङ्गिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच् । १ । ६६ ।

कपीति निर्देशाम्भ्योः । कपोलः । गङ्गोलनगङ्गोलौ गृहकपर्यायो । कटोलः कटुः । पटोलः ।

66. The affix *ओलच्* comes after *कप* (I. 808) 'to shake', *गङ्* (I. 814) 'run or flow as liquids' *गण्ड* (I. 65, 384) 'cheek', *कटे* (I. 315, 342) 'to cover from rain', *पट* (I. 318,) 'to go'

Thus *कपोलः* 'cheek' the nasal is elided as it is so shown in the sūtra, *गङ्गोलः* 'raw sugar', *गङ्गोलः* 'raw sugar', *कटोलः* 'bitter', *पटोलः* 'a kind of cloth and vegetable', 'moon-light.'

Some read *कटि* (I. 302) instead of *कपि*, and form *कण्डोलः* 'a *chanda* & *ś* *कण्ड* 'to sound,' (I. 527) *कण्डोलः* 'the noise of the waves.'

६७ । मीमातेरुत्तरच् । १ । ६७ ।

मयूरः ।

67. The affix *उत्तरच्* comes after the verb *मी* (IX. 4.) 'to injure'.

Thus *मयूरः* 'a peacock'.

६८ । रुयन्देः संप्रसारणं च । १ । ६८ ।

विन्दुरश्च ।

68. The affix *उत्तरच्* comes after the verb *रुयन्दे* (I. 798) 'to flow out' and the *य* is changed to *व* .

Thus *विन्दुरश्च* 'a kind of tree', (neut.) 'red lead'.

६९ । सितनिगमितसिसञ्चयविधाङ्कुशिभ्यस्तुच् । १ । ६९ ।

सितेतीति सेतुः । 'विदुषः' (३१६३) इति सेट् । सन्तुः । गन्तुः । सन्तुः सपिचवटश्च । सञ्चय इति सञ्चुः । अर्थर्थादि । अवर एवर- (२६५४) इत्युट् । तत्र किञ्चित्पुनर्वर्तते इति वन्ते तु बाहुल्य-कात् । ओदुर्विदासः । सन्तुः । ओदुः ।

69. The affix *इच्* comes after the verbs *सि* (V. 2. IX. 5) 'to tie', *ति* (8. 1.) 'to spread', *गञ्* (I. 1031) 'to go' *मञ्* (IV. 112) 'to complete', *चञ्* (I. 176, 1046) 'to sprinkle', *अञ्* (I. 631) 'to protect', *धाञ्* (III. 10) 'to bear', 'to support', *शुञ्* (I. 909) 'to lament'.

Thus वेतुः 'a bridge' 'a dam'. No वद् augment because of the prohibition of (VII. 2. 9). तन्तुः 'a thread' गन्तुः 'going', नन्तुः 'sour cream' वन्तुः 'that which unites.' It is masculine (II. 4. 31) ओतुः 'a cat.' It is thus formed: अच् + तु = अ + क्तु + तु (VI. 4. 20) Thus sūtra कृत्तिव (I. 1. 6) is understood in that sūtra (VI. 4. 20) according to some. So there is no गुणः. Thus ओतुः 'an element', ओतुः 'a jackal.'

७० । यः किरुच । १ । ७० ।

किरुचोति 'यीतुर्वृत्तौ दिवाकरे' ।

70. The affix रुच comes after the verb कृ (I. 972) 'to drink, to preserve' and is treated as a किर whereby the क is changed to रु. (VI. 4. 66. S. 2462)

Thus 'कीरु' fire', 'The sun.'

७१ । अर्तेश्च तुः । १ । ७१ ।

अर्तेस्तुः स्वात्थ व किरु । 'अर्तुः क्षीप्पकाकयोः' ।

71. The affix तु comes after the verb अ (I. 968, III. 16, V. 29) 'to go', and it is किरु.

Thus अर्तुः 'season' and menstrual period &c. The word has acute on the final: As अर्तुश्च वचस् व अर्तुर्वीनाम्.

७२ । कमिननिजनिगाभायाहिभ्यश्च । १ । ७२ ।

अम्भस्तुः स्वात् । 'कन्तुः कंदर्पचितयोः' । नन्तुः रपरायः । वन्तुः प्राणी । 'गन्तुः पु स्वीकिते धर्मे गन्तव्ये गत्यनेदधि च' । नातुः रदित्यः । 'गन्तुः रध्वगकाकयोः' । रध्वि स्त्रीयः । वेतुः कात्पद ।

72. The affix तु comes after the verb कृ (I. 470, 869) 'to desire', कृ (IV. 67, VIII. 9, X. 169) 'to think', कृ (I. 862, III. 24, IV. 41) 'to be born', कृ (I. 998, III. 25) 'to sing' कृ (II. 42) 'to glitter', कृ (II. 40, 'to become', and वि (V. 11) 'to go.'

Thus कन्तुः 'the heart', kāmādevā, वन्तुः 'offence', वन्तुः 'animal', वातुः 'the male cuckoo', 'bee' 'a celestial singer', and 'a song.' वातुः 'The sun', वातुः 'time, wind, traveler' when neuter, it means 'a demon.' वेतुः 'cause'.

७३ । चायः किः । १ । ७३ ।

'केतुर्वदयताकयोः' ।

73. The affix तु comes after the चयि 'to honor' (I. 929) and कि is substituted for कृ.

Thus केतुः 'comet', 'a banner'. Thus चाय + तु = चि + तु = केतुः ।

७४ । आग्नेतेह स्वश्च । १ । ७४ ।

अग्नेः यतीरश्च ।

74. The affix **वृ** comes after the **वृज्** (V 14; X. 295) 'to pervade', and the vowel is shortened.

Thus **वृज्**: 'body,' 'a sacrificial animal'.

३५ । वसेस्तुन् । १ । ३५ ।

वस्तु ।

75. The affix **वस** comes after **वस** 'to dwell,' (I. 1054.)

As **वस्तु** 'an object.'

३६ । अगारे विवच । १ । ३६ ।

'विषयपूर्वास्तुविवाच' ।

76. The affix **वृ** comes after the verb **वृ** (I. 1054, 'to dwell,' when the sense is that of a house and it is treated as if it had an indicative **वृ**.

Thus **वास्तु** 'a house.' A. Kosha II. 2. 19.

३७ । कृजः कतुः । १ । ३७ ।

कृत्यर्थः ।

77. The affix **वृ** comes after the verb **वृ** VIII. 10) 'to do.'

Thus **यजुः** 'a sacrifice' *yajña*.

३८ । एधिवृष्टोश्चतुः । १ । ३८ ।

वधुः प्रवधः । वधुवृष्ट्वात् ।

78. The affix **वृ** comes after the verb **वृ** (I. 2) 'to prosper,' and **वृ** (I. 1053) 'to carry.'

Thus **वृद्धः** 'a man', **वृद्धः** 'an ox', 'a traveller' The affix has an indicative **वृ** and so the word is end-acute. Thus **वृद्धोऽन्त्ये वृद्धः** कृत्यर्थः ।

३९ । जीविरातुः । १ । ३९ ।

'जीवातुर्जीवां तले जीविते जीवनोपपत्ते' ।

79. The affix **वृ** comes after **जीव** (I. 594) 'to live.'

Thus **जीवातुः** (masculine), 'food,' 'life,' 'a medicine.' A. K. II. 8. 119.

८० । आलूकानृद्धिश्च । १ । ८० ।

जीवेतिरित्येव । जीवातुकस्तिवृद्धिर्भाषातुल्यत्वे कृषीवले ।

80. The affix **वृ** comes after the verb **जीव** (I. 495) 'to live' and there is *vr̥ddhi* of **वृ** ।

Thus **जीवातुक** 'long-lived', 'moon', 'drug,' and 'an agriculturist,' 'a physician.' A. Kosha I. 3. 16, III. 1. 6.

८१ । कृषिवमिजनिधमिसर्जिसर्जिभ्य ऊः । १ । ८१ ।

'ऊर्ध्वः पु वि कलेवाहो कर्षूनकारं शिवां नवा' । चयः । हयः । ययः । ययः । 'यर्धं यर्धने । ययूर्ध्वदिक् । 'सर्धं ययर्धने' । ऊर्ध्वः पादा ।

81. 'The affix *ऊ* comes after the verbs कृष (I. 1039, VI. 6) 'to plough', चय (I. 497, 869, VI. 28) 'to drink', यय (VIII 1, X. 296) 'to spread', यय (III. 23) 'to become rich', यर्ध (I. 243) 'to gain', यर्ध (I. 247) 'to pain', and the words so formed are feminine.

Thus ऊर्ध्वः 'fire of dried cow-dung,' 'cultivation,' 'river,' चयः 'an army' ययः 'body,' ययः 'a bow,' ययूर्ध्वः 'a merchant,' 'a lightening' ऊर्ध्वः 'cutaneous eruption,' 'scab,' 'a worm.'

Thus in the Raghava-kosha we find 'karśūh pumsī karishāgnau karśūh nad,ām &c.' The Medini-kosha says 'karśū is masculine and means fire of dried cow-dung, and it is feminine when meaning 'a river,' 'a canal' सर्ध, m. merchant, f a lightening, heaven, in Creator Rādra

८२ । सृजेर्गुणश्च । १ । ८२ ।

सर्धः । शुद्धिश्च ।

82. The affix *ऊ* comes after the /सृज् (II. 57, X. 304) to 'clean', and there is guna of the *ri* into *ar*.

Thus सर्धः 'purification,' 'a washerman.'

The vrddhi ordained by VII 2. 114, S. 2473 is set aside by the gūpa specifically enjoined by this sūtra.

८२ क । खडेर्दुर्द्ध्वा । १ । ८२ क ।

खड्गः । खड्गः ।

82. A. The augment *ऊ* is added to *ऊ* after the verb खड् (X. 44) 'to break', optionally.

Thus खड्गः or खड्गः 'breaking', 'dividing'.

८३ । गहो घश्च । १ । ८३ ।

'गहूर्धावाहू नाहो' ।

83. The substitute *ऊ* replace the *व* of गह (I. 1053) 'to carry', before the affix *ऊ* .

Thus गहूः 'a wife', 'a daughter-in-law'. A. Kosha III, 3. 101.

८४ । क्षयेर्द्वश्च । १ । ८४ ।

क्षयः । क्षयः ।

84. The affix *ऊ* comes after the verb क्षय (I. 934) 'to injure' and the *व* is changed to *ऊ* .

Thus क्षयूः 'itch' scab'.

८५ । शित्कसिपद्यर्तः । १ । ८५ ।

काशुः शक्तिः । बाहुश्चरणधारिणी । आकः विद्वन्मनः ।

85. The affix क comes after the verb अश् (I. 139) 'to go', वृ (IV. 60), 'to go' च (I. 983, III. 16, V. 29) 'to go' and the affix is शित् ।

Thus काशुः 'a lance', बाहुः 'a shoe' आकः 'yellow.' The word काशु means 'indistinct speech', 'a sort of spear or lance', 'understanding'

८६ । अणो हश्च । १ । ८६ ।

आहुर्जलजयद्वयश्च ।

86. The affix क comes after the verb अश् (I. 471,) 'to sound', and the च of अश् is changed to ह् ।

Thus आहुः 'a raft', 'a float'.

८७ । नञि लम्बेर्नलोपश्च । १ । ८७ ।

'लम्बयल्लङ्घने नञे' इत्यमरः ।

87. The affix क comes after the verb लम्ब (I. 402, 404, 'to hang down', and the nasal is elided, when the negative नञ् precedes it.

Thus लम्बाङ्गः 'the bottle gourd' so called because it floats on water and does not sink (lambate) in it. See A. K. II. 4. 153.

८८ । के अ एरङ् चास्य । १ । ८८ ।

अथर्व उपपदे कृषातेकः स्यादेरङादेयः । 'कयेकस्तृचकादे स्त्री' । बाहुलकाद्रुमस्ये कयेदः स्त्रीषु पुंवि च ।

88. The affix क comes after the verb कृ (IX. 18) 'to hurt', preceded by क and the च is changed to रङ् ।

Thus कयेदः 'a kind of grass', and a root'. By force of the word 'diverse-y' (III. 3. 1. S. 3169) the affix ङ (short) also comes: as कयेदः । The former is always feminine, the latter is masculine and neuter.

८९ । ओ हुद् च । १ । ८९ ।

मरतेकः स्यात्तस्य हुद् । 'तद्' स्याद्वाचकस्तकः ।

89. The affix क comes after the verb हु (I. 1018) 'to cross over', to which is added the augment हुद् ।

Thus तद्दुः 'a wooden ladle'. See A. K. II. 9. 34

९० । दरिद्रातेर्नलोपश्च । १ । ९० ।

दृक् आस्ये तयोर्नलोपः । दृक्ः कुतमभेदः ।

90. The affix क comes after the verb दृक् (II. 64) 'to be poor' and the र and आ of the verb are elided.

the verse "harit kakubhi varṇa sha &c." हरित् 'a river' रोहित्र 'female of a kind of deer' चोषित् 'a woman'. √yash is a sautra root not found in the original Dhātupāṭha. Thus in the Bhāṣya we have यशस्व रोहित्र "the female of the deer called rishya or white footed antelope is called rohit." Similarly यशस्व चोषित् "the female of a man is called yoshit."

९८ । ताडयति क् च । १ । ९८ ।

ताडयतीति तडिच् ।

98. The affix तडिच् comes after the verb तड् (X. 48, 259) 'to beat', and the causative sign चि is elided.

Thus तडिच् 'lightening' literally that which *strikes* (tādayati).

९९ । अमेरुः । १ । ९९ ।

बाहुलकादिर्वचा ययादेव इद् च न । 'अपदः स्वात्पु वि भाषते' । अमरः क्रीकः ।

99. The affix इद् ha comes after the root √यद् (IV. 92, X. 156,) 'to be appeased.'

Thus अमरः 'a eunuch'. The letter इ is not इद्, nor is it replaced by यद्, VII. 1. 2. S. 475), nor the augment इद् comes before it: all this is anomalous because of the "bahulam"—the Unādi affixes are *diversely* applied.

Note.—The affix इ would not have taken इद् by the prohibition of नेद् चि कृति (VII. 2 & S. 2981), but that sūtra is restricted by the vārtika नेद्वर जगदी "the इद् does not come before the kṛit affixes beginning with va, ra, ma and na" hence the above explanation.

The word अमरः when masculine means "the bull." It also means 'a eunuch,' 'an emasculated person.'

१०० । कमेरुः । १ । १०० ।

कमरः । 'कमरः कण्ठे पुं वि भाषतेने नपुं सकम्' इति मेदिनी । बाहुलकाचकमरः ।

100. The affix अच् (aṭha) comes after the root √कम् (I. 470) 'to desire'.

Thus कमरः 'a tortoise'. According to the Medinikōsha this word when masculine means 'a tortoise', and when Neuter, 'a water jar'.

By the force of the word "bahulam" this affix comes after √जृ 'to grow old'. As अच् 'hard, solid, old, decrepit, pale, cruel.'

१०१ । रमेर्वृद्धिश्च । १ । १०१ ।

रामर्षे विद्मः ।

101. The affix अच् (aṭha) comes after the root √रम् (I. 906) 'to delight', and there is Vṛiddhi of the vowel of the root.

Thus रामर्षः 'The name of the plant called asafotida'.

of pine trees,' 'straight', 'artless'. As in the following verse 'सरसा विरसावन्ते
कवाचन्ते कतिपुत्राः । न यनी न च पुत्रमग्रा जडिपद् संघार कागने । Here every noun has a
double meaning. Similarly सरसः 'trembling,' 'liquid.'

१०७ । कने कुक् । १ । १०७ ।

107. The affix कल (ala) comes after √कर (I. 470, 869) 'to
desire' and the augment is कुक् ॥

Thus कम्बलः 'the king of serpents i. e., Śeṣha'; 'a dew-lap,' 'a wall,' 'a
small worm,' 'an upper garment of wool,' when neuter it means 'water.'
It means also 'a blanket of wool.' Similarly from √कुच 'to break' (Divadi),
we get कुचलद् 'a mace, club,' 'a pestle,' other forms of this word are कुचल
and कुचला ॥

१०८ । लङ्गे यद्विश्च । १ । १०८ ।

काङ्गलद् ।

108. The affix कल (ala) comes after the root √लभि (I. 154)
'to obtain', 'to go,' and there is vṛiddhi of the root.

Thus लङ्गलद् 'a plough'.

१०९ । कुटिकशिकौति भ्यः प्रत्यस्य मुट् । १ । १०९ ।

109. The affix कल comes after the verbs कुट (VI. 73) 'to
curve' कृ 'to whip' (I. 732, 939, II. 14.) and ऊ (I. 999, II. 32.)
'to groan, to hum,' and there is augment कुट् added also.

Thus कुट्मलद् 'an opening bud'. The affix is added to √कुट also, as
कुट्मलद् करमलद्. 'Sin', कोरमलद् 'delicate.' In this last word the क् of √ऊ
has taken guna by unādi diversity.

Note:—The affix कल comes after other roots also as a unādi diversity.
As from √कुच or √कुच प्रलेखे we get कोचलः or कोचलः 'the name of a
country.' From √सर or √यन् संवलं or संवलं 'provisions for a journey,'
'a bank or shore,' 'jealousy.' From √कदि आशने, by the elision of the
न we have कदली । The feminine affix क्रीप् is added as it belongs to the
gaurādi class. It means 'the plantain tree,' 'a flag,' 'a king of deer,'
'the Bimba plant.' From √कपु कापली we have कपलं 'water,' 'copper,'
'a lotus,' 'space,' 'a medicament.' The masculine कवलः means 'a kind
of deer.' कवला means 'an excellent woman.' From √कुप we get कुचलः
'expert, trained.' From √लभि प्रवायद् we have लपललद् 'orb', 'a district,'
a circle of a king's near and distant neighbours consisting of twelve
kings.'

११० । मृजेष्टिलोपश्च । १ । ११० ।

मलद् ।

Note.—The अच् in कश्चि, होचि is a pratyāhāra meaning the letters क, च, उ, ष and नः. No such pratyāhāra, however, is found in the Ashtādhyāyī: the pratyāhāras ending in च are only three कच्, षच् and नच्. See Kāshikā and my Ashtādhyāyī. The above words are derived from √damu 'to tame' (IV. 94) √ramu 'to play' (I. 906), √khanu 'to dig' (I. 927), √mana 'to think' (V. 37), √vand 'to honor' (I. 29), √ama 'to go &c' (I. 493), √shanti 'to give' (V. 11. 2), √gam 'to go' (I. 103) √chana 'to give' (I. 433), √papa 'to barter, to praise' (I. 406).

११२। कश्चिभ्यः कित् । १। ११३।

कश्चिभ्योः कः कित्त्वाद् । कुरश्चः कायश्च । गुह् । गुरश्चः । 'गुह् प्रज्जे' गुरश्चोः कुरश्चः ।

116 The affix च is कित् after a verb beginning with a guttural.

Thus कुरश्च. 'A bowl shaped vessel,' कायश्च 'a section,' गुह्चः 'treacle' गुरश्चः 'a bee'.

Note.—From √kuru 'to sound, to support' comes कुरश्च meaning "a hole in the ground for fire" 'a kind of measure,' 'a natural basin of water', while कुरश्चि means 'a Kamaudalu bowl'. कुरश्चः also means 'a son born in adultery'.

From √kamu 'to wish', is formed कायश्चः. It means a stem, a portion of a tree, an arrow, an opportunity, water, vine, private place, a staff.

From √guh 'to make inarticulate sound' comes गुह्चः, a globe or ball, treacle or molasses, an elephant's armour, the cotton tree, the milk hedge plant. गुरश्चिभ्यः 'he whose hair is like गुह्च or milk hedge plant', i.e., बटावारी 'matted hair' or Shiva. Or गुह्चज्ज + ईश्वर 'Lord of sleep or sloth.'

From गुह्च 'to wander', we get गुरश्चः 'a bee.'

११६। स्थाचमिज्जेरालज्जालीयचः । १। ११६।

तिष्ठेरालज् । स्थालज्-स्थाली । चतेर्वालज् । चारवालः । गुह्जेरालीयज् । गार्जालीयोः पिवालः ।

116. The affix चालज् comes after the root स्था (I. 975) 'to stand', चालज् after the root च (I. 918) 'to beg', and गार्जालीयज् after the root गुह् (I. 269, II. 57.) 'to wash off' 'to make pure.'

Thus स्थालज् or स्थाली 'a plate', चालवालः 'a hole in the ground to receive sacrificial fire,' 'kusā grass'. चारवालः 'a cat,' a Śādra 'one who cleanses his body.'

Note.—The root स्था would have given स्थालः by the affix चल् alone. Why read the affix चालज् ?

११७। पति च्चलज्ज् । १। ११७।

पातालज् । चपलज् । मघादिच्छादि च्चलज् । लोचनीयमेके ।

117. The affix चालज् comes after the roots पद् (I. 898) 'to fly', and चल् (I. 298) 'to become violent'.

Thus चातमन् "the lower world whereinto people fall owing to sin." चरवाण 'lion', according to some the form is चारुवाण, the vridhhi taking place as the word is considered to belong to the Prajñādi class.

११८। तन्निविधिविदिमृगि कुलिकपिपलपडिचम्यः कालम् । १। ११८।

वनालः । विनालः । विहालः । कुवाणम् । कुलाणः । कपाणम् । पलाणम् । पञ्जाणः ।

118. The affix कालच् comes after the roots वच् (IV. 93) to 'grow tired', विच् (VI. 130) 'to enter'. चिच् (I. 339) 'to curse', 'to cry out against', हृच् (VI. 41) 'to kill', कुच् I. 895) 'to be united', कच् (I. 508) 'to shake', पच् (I. 892,) to go', वच् (I. 187, 1045) 'to develop.'

Thus वनालः 'a kind of tree, a kind of sword' विनालः 'Big', 'king', 'woman', विहालः 'a cat' कुवाणम् 'the fibrous root of a lotus', कुलाणः 'a potter', कपाणम् 'the skull', पलाणम् 'a straw', पञ्जाणः 'a city'.

Note.—वनालः a tree, a sword, the bark of bamboo, sectarian mark on the forehead. विहालना name of Ujaini, of a river. विनालः noble, a kind of deer, a kind of bird.

११९। पतेरङ्गरूपक्षिणि । १। ११९।

पतङ्गः ।

119. The affix अङ्गच् comes after the root पच् (I. 898) 'to fly', when meaning an insect.

Thus पतङ्गः 'a bird', 'an insect'. It means also a kind of rice, and quick silver, the sun, a bird,

१२०। तरत्यादिग्यश्च । १। १२०।

तरङ्गः । ववङ्गम् ।

120. So also after the roots तृ (I. 1018) 'to cross over' &c. comes the affix जङ्गच् ।

Thus तरङ्गः 'a wave', ववङ्गम् 'clove' from वृच् 'to cut.'

१२१। विहादिभ्यः कित् । १। १२१।

विहङ्गः । ववङ्गः । कुङ्गः । वाङ्गुलकाङ्गुलम् च ।

121. The affix जङ्गच् comes after the root विच् (I. 380) 'to sound' and the rest, and is कित् ।

Thus विहङ्गः 'clover' ववङ्गः 'a kind of drum', from वृच् 'to scatter' । कुङ्गः 'a deer in general; from कृच् 'to scatter'. The कृच् is changed to कङ्गच् anomalously.

Note.—विहङ्गः is the Name of a vegetable and medicinal substance that destroys worms.

१२२। सूवृजोर्ध्वद्विश्च । १। १२२।

वाङ्गः । वाङ्गः । जङ्गविहङ्गः ।

१२६ । शृङ्गातेर्ह्रस्वश्च । १ । १२६ ।

शृङ्गश्च ।

126. The affix शृङ्ग with the augment उद् comes after the root कृ (IX. 18) 'to kill' and the vowel is short, and it is चित्.

Thus शृङ्गः "a horn, the top or summit of a mountain, elevation, lordship, a syringe, a mark or sign, the horn of the moor, a lotus शङ्गीः form god used for ornaments, a kind of fish ईश, shoat-fish, a kind of medicine, root, a kind of poison."

१२७ । गणशकुनी । १ । १२७ ।

उद् गणशकुनी । शकुनी ।

127. The affix शकुनी comes after the root कृ (IX. 81) to injure with the augment उद् when it means a bird.

Thus शकुनीः a bird.

The वृद्धि takes place by VII 2. I. 5. S. 254. There is another word शकुनी meaning 'a bow'. It is a Taddhita word derived from शकुः as शकुश्च शकुनीः = शकुनीः ।

१२८ । सुविद्योर्गङ्गी । १ । १२८ ।

उद् । गङ्गी ।

128. The affix गङ्गी comes after the √जुष (I. 16) 'to rejoice,' and the affix ग after √गृ (I. 984) 'to swallow.'

Thus गङ्गीः 'a kind of bean, a sea bird', गङ्गीः the sage Garga.

१२९ । अण्डकम्बुमुखाः । १ । १२९ ।

अण्डकम्बुः । अण्डकम्बुः । अण्डकम्बुः । अण्डकम्बुः ।

129. The अण्डकम्बु comes after the roots कृ (I. 917), 'to do' कृ (I. 982), 'to go' च (I. 916) 'to support,' हृन् (IX. 20) 'to choose.'

Thus अण्डकम्बुः, a hive, a box or basket of bamboo, अण्डकम्बुः 'a rogue' or a bird, अण्डकम्बुः 'a king,' अण्डकम्बुः 'an eruption on the face.'

Note — Karanda means a small box or basket of bamboo, a bee-hive, a sword, a sort of duck, liver. Varanda means a multitude, a pump or eruption on the face, a veranda, a heap of grass, the string of a fish hook, a pocket.

By adversely (bahulani) we get from कृ 'to cross or flow,' अण्डकम्बुः the string, of a fish hook, old, wood, a raft.

१३० । शृङ्गसोमिदिः । १ । १३० ।

शृङ्ग । 'शृङ्गसोमिदिः' । शृङ्गसोमिदिः ।

130. The affix **ञदि** comes after the roots **ञ्** (IX. 18) 'to injure' and **दृ** (IX. 23) 'to tear', the and **ञच** (III. 18) 'to shine',.

Thus **ञरद** 'autumn', **दरद** heart 'bank' and **ञचद** 'sun.'

Note.—**Sarad** means a year, the season called autumn. **Darad** means the heart, terror fear a mountain, price pice, a bank or mound. **Bhasad** means the sun a fish, a kind of duck, tinge, a float, the hinder parts, pudendum muliebre, a mouth.

१३१ । दृषातेः युङ्क्ष्वश्च । १ । १३१ ।

दृषत् ।

131. The affix **ञदि** comes after the root **दृ** (IX. 23) 'to tear,' the vowel is shortened and the augment **युक्** is added.

Thus **दृषद** 'stone'.

Note.—**Drishad** means a rock, large stone, or stone in general, a mill-stone, a flat stone for grinding condiments upon.

१३२ । त्यजितमिजिभ्यो ङित् । १ । १३२ ।

त्यङ् । ङद् । ङत् । सर्वोदयः ।

132. The affix **ञदि** comes after the roots **त्यज** (I. 1035) 'to forsake' **ज्** (VIII. 1) 'to extend' **जि** (I. 1051) 'to worship'.

Thus **त्यङ्** 'he' or 'that,' **जद्** that, **जत्** who, which or that.

These are Pronouns belonging to the Sarvādi class.

१३३ । एतेस्तद् च । १ । १३३ ।

एतद् ।

133. The affix **ञदि** comes after the root **इ** (II. 36) 'to go.' and the augment **इद्** is added, and **इ** is gunated to **इ**.

Thus **इतद्** this.

१३४ । चर्त्तरतिः । १ । १३४ ।

'चरद् व्यावृत्तमेवयोः' । किंभाष्ये तु दाभिः कृषाञ्जुद् इति ऋज्जे 'चरद्भ्यो लघुसहित्वात्' इति व्याख्यातम् ।

134. The affix **ञदि** comes after the root **चृ** (I. 982) 'to go.'

Thus **चरद्** 'wind', 'cloud', 'a bee.'

In the Veda-bhāṣya, commenting on the hymn दाभिः कृषाञ्जुद् &c. Śāyana explains the word **चरद्भ्यः** by लघुसहित्वात्: "the honey bees."

१३५ । लङ्घ्येर्लोपश्च । १ । १३५ ।

लघद् वायुः ।

135. The affix **ञदि** comes after the root **लघ** (I. 172) 'to dry,' and the nasal is elided.

Thus **लघद्** 'air.'

१३६ । पारयतेरजिः । १ । १३६ ।

पारययुजर्च ।

136. The affix **जि** comes after the causative root **पारि** (X. 868) 'to accomplish.'

Thus पारय् or पारय् 'gold.'

१३७ । प्रयेः क्लित्संप्रसारणं च । १ । १३७ ।

प्रयय् । स्वरान्विधादाहण्ययस्वयम् ।

137. The affix **जि** comes after the verb **प्रय** (I 802) to become famous and there is vocalization of the **र** into **य** ।

Thus प्रयय् 'separately.' Thus word is an Indelible, as it has been listed in the Svarādi class

१३८ । भियः पुण्ड्रस्यश्च । १ । १३८ ।

भियय् ।

138. The affix **जि** comes after the verb **भी** (III 2) 'to fear' and the **र** is shortened and पुण्ड्र augment is added.

Thus भियय् a physician.

१३९ । युष्यसिभ्यां नदिक् । १ । १३९ ।

'युष्' बीभो भाहु । युष्मद् । यस्मद् । स्मद् । नदिक् ।

139. The affix **नदिक्** comes after the verbs **युष्** a *saṅtra* root and **यस्** (IV. 100) 'to throw.'

Thus युष्मद् 'you,' यस्मद् 'I' The *√yash* is a *saṅtra* root.

१४० । अर्तिस्तुष्टुसृष्टुक्षिप्तुभायात्रापदियक्षिणीभ्यो नन् । १ । १४० ।

अर्त्यस्तुष्टुसृष्टुक्षिप्ताभायात्रापदियक्षिणीभ्यो नन् । अर्त्यस्तुष्टुक्षिप्ताभायात्रापदियक्षिणीभ्यो नन् । अर्त्यस्तुष्टुक्षिप्ताभायात्रापदियक्षिणीभ्यो नन् । अर्त्यस्तुष्टुक्षिप्ताभायात्रापदियक्षिणीभ्यो नन् । अर्त्यस्तुष्टुक्षिप्ताभायात्रापदियक्षिणीभ्यो नन् ।

140. The affix **नन्** comes after the fourteen roots **क्व** (I 958) 'to go,' **स्तु** (II. 34) 'to praise,' **सृ** (V. 1.) 'to anoint' to produce, **क्षि** (III. 1.) 'to give or to take,' **प्** (I. 982) 'to go,' **य** (I. 948) 'to maintain,' **क्षि** (I. 255) 'to waste,' **हृ** (II. 27) 'to sound,' **श** (II. 42) 'to shine,' **ज** (II. 40) 'to attain,' **वा** (II. 41) 'to move, to blow,' **वह** (IV. 60) 'to go,' **यज** (X. 153) 'to worship' and **जी** (I. 950) 'to carry.'

Thus अर्त्यः 'eye disease,' स्तोत्रः 'sacrifice' or 'assemblage,' शोचः sacrifice, होमः offering in fire, वर्गः gong, यज्मन्ः duty, रेणुगः happiness, शोचः a kind of cloth, a room on the top of a house. Another form is शोचय् with *प्र* *saṅtra*, as belonging to *Prasādi* class. सारय् the sun, दायः a period of three hours. वासः beautiful, वलः, पद्मय् a lotus, यज्मन्ः consumption from यज् 'to honor.' जेयः the foundation of a wall.

Note. -Soma means a kind of plant, nectar, the moon a ray of light, camphor, water, air, wind, name of Kubera, of Shiva, of Yama, of Sugriva, chief, rice gruel, sky. Dharma means holy, usage, nature, disposition resemblance, a sacrifice non-killing, the upanishad, the law, a bow, Yama, a drinker of Soma.

Kshaumam means linen, silken cloth, wove silk, an airy room on the top of a house, the back of an edifice, a fortified place before the building, musseed, flax.

Bhāma means passion, wrath, anger, the sun, brightness, lustre, splendour, a sisters' husband.

Vāma means wealth, name of Shiva, of cupid, an adder, left, vile &c. vāmi means the female of a jackal, a mare, a she ass, the female elephant.

Padma means lotus, an army arranged in the form of a lotus, treasure, a high number (one thousand billions), an elephant.

Nema means half a part, a boundary, an enclosure, fence, the foundation of a wall, fraud, deceit, even ng, a hole & ditch, a root, acting, dancing upper part. Vedio. food

१४१ । जहृत्तेः सङ्घटालोपश्च । १ । १४१ ।

‘जिह्वः कुटिलमन्दयोगः’ ।

141 The affix जृ comes after the root हृ (III 8.) to leave, the जृ is elided and it is treated as the desiderative with जृ, Thus जिह्व crooked, and slow.

The affix जृ is to be treated as the desiderative affix जृ, when it is added to the root हृ. The result is that there is reduplication (VI 1 9. S. 2390) and the adding of हृ by VII. 4 79. S. 2317 for the जृ of the reduplicate. हृ + जृ = हृहृ + जृ = जहृ + जृ = जिहृ + जृ = जिहृजृ. The neuter जिहृजृ is the name of jagara-plant.

१४२ । अयतेष्टिर्लोपश्च । १ । १४२ ।

अयत्त्वयत्वायं तिष्ठेयो न प्रयुते । अययत्ति तिष्ठेयं कृयात् । ‘अयत्त्वत्-’ (२६५३) इति कटो । तयोर्दीर्घं कृते गुणः । चादिपाठद्वयवत्कमिषुञ्चसदस्तत्तन् । तेषामवत्त्वार्थत्वात् । यस्तुतस्तु स्वरदिपाठद्वयवत्कम् । अयदीति औच् ।

142. The affix अय comes after the root अय (I. 631) ‘to preserve’ and there is elision of the अय portion of अय.

Thus औच् । The sacred syllable (Om), the pranava.

The elision of ति ordained by this sūtra applies to the ति portion of the affix अय, and not of the base अय. For were it intended that the ति portion of the base was to be elided, then the easier thing would have been to call the affix अय a तिङ् affix, and the indicative हृ would have elided the ति of the base.

This $\text{अव्} + \text{ए} = \text{अव्} + \text{म} = \text{अँ} + \text{म}$ —The penultimate अ and the final ए are both changed to अँ by VI. 4 20 S. 2354. Then these two अँ 's coalesce into one long अः as, $\text{अ} + \text{ए} = \text{अोए}$ by changing अ to गुण अो .

Ujvaladatta says "The word अोए is an Indeclinable, because it is listed in the अदि class (I 4. 57. S. -20. and I 1. 37. S. 447)." But it is a mistake, for अदि words are Indeclinables only when they do not denote any substance but अोए denotes the Supreme Substance. So it is not an Indeclinable under Chām. class. As a matter of fact, it is an *Aavyaya*, because it is read in the *Svarādī* class (I 1. 37. S. 447) The God is called अोए 'Protector,' because He protects (अवति).

"अो मने स्वीकृती दीये" इति विरचः ॥

१४३ । असेरा अव । १ । १४३ ।

प्रागः ।

143. The affix अव् comes after the root अव् (I. 601) to eat, with the substitution of अ for ए "

Thus अवः a collection, a village literally that which swallows up or is swallowed up, that is which comprehends all. The word अवः means battle, अवः musical note, अवः अवः , अवः , अवः where ग्राम has the meaning of 'collection.'

१४४ । अविसिषिसिषुविम्यः कित् । १ । १४४ ।

● कर्त्तृ भगवत् । इत्येव रचितः । विमः सर्वः । 'सुखमनसिभिर्योः' ।

144. The affix अव् is कित् after the verbs अव् (I. 631) 'to preserve', विम (IV. 2) to sew, विम (V. 2, IX. 5.) to bind, and अव् (IV. 74) to dry.

Thus अवः town, अवः light, विमः all, अवः fire, air and. In the Veda Bhāṣya, the word अवः pl is expanded as अवः अवः अवः under the verse इति एवे ऋग्वे &c. In the feminine the form is अवः , the long अः is shortened. Uṃā is a name of Pārvatī .

अवः means ray Some say it means thread विमः all It is a Pronoun. It is listed in the *Sarvanāma* class.

अवः splendour, the sun. In the Veda bhāṣya it is explained by the word अवः 'strength'.

१४५ । इषियुधीन्धिदनिष्ठाधूसूभ्यो कक् । १ । १४५ ।

'इच्छः कायवन्तयोः' । इषीति पादे दीर्घादिः । युध्वा पादे दीर्घा च । इच्छः इच्छः । इच्छो भवमानः । इच्छाः । युध्वाः । सुभ्योऽन्धत्तिश्च । आहुतकादीनि इच्छः ।

145. The affix अक् comes after the roots अव् (IV. 19, VI. 59, IX. 53) to go, to desire to kill, to give. अव् (IV. 64) to fight. अव् (VII 11.) to light. अव् (IV. 104) throw up. अव् (I. 10 12) to go. अव् (V. 9.) to shake अव् (II. 21.) to bring forth.

Thus इप्सः the desire, the spring season. Some read the root as ईप् with long ई, which means 'to go'. Then the word is ईप्सः & युप्सः an arrow, a warrior; इप्सः fuel, especially that which is used for the sacred fire, इप्सः a sacrificer. इपायः cloud. धूमः smoke, धूमः sky, heaven.

By force of the word बहुलं, we get ईर्ष्य 'wound' also from ईर 'to go'. So also वज्रन्त from वज्र 'to beget', वज्रन्तः means sacrificer, thief, fire. इपायः dark-blue, black, इपायः night, a shade, a dark woman, the indigo plant, basil, इपायः name of a sacred fig tree at Allahabad, a cloud, the thorn-apple, the cuckoo, &c. Black pepper, sea-salt, f. a woman who has borne no children, a cow, turmeric, the Priyangu creeper. .

१४६ । युजिरुचितिजां कुश्च । १ । १४६ ।

युज् । वक्त्रन्त्तिगन्त्ति ।

146. The affix च्च् comes after the roots युज् (VII. 7.) to unite; वक्त्र् (I. 781) to shine; and च्च् (I. 1020) to sharpen, and the final of the verb is changed into the guttural.

Thus युज्च a couple, वक्त्र्च gol. red, radiant, च्च्च sharp, hence, violent.

१४७ । हस्तेर्हि च । १ । १४७ ।

हिच ।

147. The affix च्च् comes after the root हन् (II. 2.) to kill, which is replaced by हिः.

Thus हिच the winter season, frost, the sandal tree.

१४८ । भियः शुक्ता । १ । १४८ ।

भीमः । भीमः ।

148. The affix च्च् comes after the root भी (III. 2. X. 278) 'to fear', with the optional augment दुक्.

Thus भीचः terrible, भीमः fearful. These are two well-known names of the Mahabharata also.

१४९ । चर्मः । १ । १४९ ।

चुचातोर्नगुचच्च् चिपात्तये ।

149. The word चर्म is irregularly formed with the च्च् affix. To the root च्च् to sprinkle, to shine (III. 14) is added the affix च्च् and the vowel च्च् is gunated to form चर्मः.

Note.— चर्मः hot, heat, summer, perspiration, boiler, sun shine, juice, milk.

१५० । ग्रीष्मः । १ । १५० ।

ग्रहर्तेर्निपातोऽप्यच्च् ।

150. Grishma is irregularly formed.

१५४ । सर्वनीचुःखरिषलक्षशिवपट्वमह्वेषा अस्त्रतन्त्रे । १ । १५४ ।

अपर्वर्त्तते निप स्वस्ते । नृत्त निप विष्पतिदि सर्वस्व । निपुर्वाङ्गेषु वायाभेदादिप । निपुष्पवत् ।
येन निष्पत्तिः सु । निचो द्विजः । लक्षो मर्त्यकः । लिप्च इत्यन्त्रे । तन्त्रिपथयः इत्यङ्गप ।
वेदेतिश्च । निचि निचिः मनुः । धीर्लो नृत्तवत् । पट्वो रथो भूतोक्तम् । मह्वम इति मय ।
हेन जात्रात्पञ्चाराधनः । अहतिर लोचः वा । ईवेर्वत् । ईव्य आचार्यः । इव्य इत्यन्त्रे 'अस्त्रतन्त्रे'
किम् । चतरी चारकः । यात्रुतत्राह्वयते । इत्यः ।

154 The words सर्व all, निपुष्प friction, रिप्च anger, लक्ष्य a dancer, पट्व fortunate, चक्ष a chariot, मह्व slanting, lowing bundly and ईव्य teacher are formed by चर affix, when not denoting the agent.

As these are irregularly formed words not denoting an agent. Thus that by which the universe is pervaded (नृत्त) is सर्व 'all.' With the preposition नि added to the /ghrsh 'to rub,' we have निपुष्पः । The नृ is not gunated. That by which anything is grazed or poured is निपुष्पः namely a hoof. (It means also wind, an ass or mule, a boar, a roal.) रिप्चः injurious, hurtful. लक्ष्यः a dancer. Some read it as लिप्चः । In this case the penultimate ल of the root लप् is changed to र् । That in which the universe sleeps is निचः "Shiva." The long ई of /शक् is shortened. पट्वः means chariot, and the Bhiloka (the physical pane). That which is subdued is मह्व stooping, submissive. It is either from the root हेन the च् and व् of the root being elided, or it is from the root चरति, with the elision of च् only. To the /ईव is added the affix च् and we get ईव्य 'teacher Achārya.' Some read it as इव्य with short इ ।

The word स्वतन्त्र in the sūtra means agent (कर्तृ). Another reading is अस्त्रतन्त्रे ॥

Why do we say 'when not denoting the agent?' Observe /वृ चर्त्त, चारकः ।

By the force of bahulam, we have इत्यः from the root इट् ॥

१५५ । शेषयङ्गुलिह्वाग्नीषाण्वासीवाः । १ । १५५ ।

शेष इत्यन्त्रोदात्तार्थम् । शान्त्यनेन यङ् । इत्यो हुताग्नयङ् । लिङ्गन्तवया जिह्वा । लकारस्य च गुणाभावत् । निरन्त्यवया ग्रीवा । ईहाग्नयङ् । आग्नीवीर्याणां वायुः । भीवा इददृक्लिङ् । वायुर्लिङ्गन्ते ।

155. The words शेष happiness, यङ् sacrifice, जिह्वा tongue, ग्रीवा neck आग्वा air, भीवा tapeworm, air, are also valid forms in चर ॥

The शेष of this sūtra differs from the शेष of I. 153, in its accent only. The word शेष of the present sūtra has acute on the final consonant. It is derived from /शीङ् 'to lie down' 'to sleep' The यङ् is from /वा 'to go'. The long वर is shortened, the augment वृक् is added to the root. It means great, powerful, active, restless.

Note—According to Ujvaladatta this word is derived from $\sqrt{\text{वक्ष्}}$ 'to worship', the व is changed to ह। वक्षः means a sacrificer वक्षन्तः according to him. In the Vedic Dictionary the word वक्ष is read in the list of 'great-denoting words'. In Rigveda I. 36. 1. सर्वो वक्षः पुनर्वसु Sāyana explains वक्षः as वक्षन्तः ॥

The word जिह्वा is derived from जिह् to lick. The ज is changed to ञ, and ह is not gunated. That by which they lick (thout) is called जिह्वा 'tongue'. घ्रीका is from गृ 'to swallow'. That by which a thing is swallowed is घ्रीका 'throat or neck'. There is added the augment ईद् to the affix. From आप 'to obtain', we have आप्ता 'air'. जीवा means the intestinal worms, e.g. tape-worm; some say it means wind in bowels.

Note—जीवा is derived from जी to mature. The sūtra gives us also the form जनीवा (जपदा + जनीवा = जपजानीवा). If the word in the text be जनीवा then it is derived from जन 'to be ill' and means affliction, terror, a demon, an enemy. This in the Rig Veda VII 55. 1. the word जनीवद्वा is explained as जनीवानां दोषानां नाशकं ॥

१५६ । कण्ठशुभ्रयो यः । १ । १५६ ।

कर्णः कान् कण्ठः । गर्वः । दर्वः । दर्वो दासकः ।

156. The affix क् comes after the roots कृ (VI. 110) to scatter, दृ (VI. 117) to swallow, हृ (IX. 18) to injure, हृ (IX. 28) to tear.

Thus कर्णः desire, a rat, कर्णः pride. दर्वः An epithet of Shiva; दर्वः a demon.

१५७ । कनिष्ठ्युद्विषितकिराभिषिञ्चिद्युमसिदिवः । १ । १५७ ।

मोक्षेति युवा । युगेन्द्रः । दत्ता । दाता । भग्ना भवः । भग्नं पराजयः । सुवा सूर्यः । प्रतिदीप्यमान्यदितमसिदिवः दिनः ।

157. The affix कनिष् comes after the roots वृ (II. 23) to mix; वृष (I. 738) to sprinkle, लृप् (I. 685) to make small, लृप् (I. 874) to shine, गच्छि (I. 628) to go, गच्छ (II. 31) to go before, मसिदिव (IV. 1.) to play.

Thus युवा young man, वृष the sun, the ear, or Indra. दत्ता a carpenter, दाता king, moon, भग्ना a desert, waste, भग्न a bow सुवा the sun, मसिदिव a day.

१५८ । सप्तशून्यां सुहृ यः । १ । १५८ ।

सप्त । सहृ ।

158. The affix कनिष् comes after the roots सप् (I. 427) to connect, and अहृ (V. 18) to occupy, and the augment सुहृ is added thereby.

Thus सप्त seven, सहृ eight.

From $\sqrt{\text{सप्}}$ सप्तमये and अहृ अहृमये are derived these two numerals.

१५९ । मजि जहातेः । १ । १५९ ।

मजः ।

159. The affix कनिष् comes after the root ज (III. 8) to leave, preceded by the negative मज्

This मज् say That which separates the darkness from light, or removes, (जहाति) the darkness.

१६० । इत्यनु सप्तपूषन्महीहन्क्लेदन्हनेहन्सूर्ध्वन्मज्जन्कर्त्तव्यमग्निश्चक्षुःसन्परि-
जन्तन्मातरिश्चन्मघवन्निति । १ । १६० ।

इते अयोदश कनिष्कप्रत्ययान्ता निपातयन्ते । इत्यतीति अत्र । उषा । पुष्य । 'सिंह गतो' ।
इकारस्य दीर्घत्वम् । क्लेदतीति महीहा कुक्षिस्थापिः । क्लिष्ट आर्द्रापात्रे । क्लिप्तसि क्लेदा चण्डः ।
क्लिप्ततेगुः । क्लिप्ततीति अहो सुदृढचण्डः । अहन्त्यस्मिन्माहते भूपर्यः । सुदेवपथाया दीर्घे
चोऽन्तादेवो एतामसह । सज्जत्यस्मिन् सज्जा अस्मिन्सातः । अर्धभूमेर् लाहः । अर्धना । विश्वं पृथ्वि
विश्वपृथाग्निः । परिजान्यते परिजन्ता चन्द्रोऽग्निश्च । क्लेदपृथालोपो मज्जाभतादेव । मादर्वन्तरिक्षे
स्वयतीति मातरिश्वा । मातरिकापक्षोपः । 'मह भूजायाह' । हस्य चो जुगागम्य । मघवेभ्यः ।
इत्युषादिषु मघवः पादः ।

160. The words गच्छ from गि (I. 95) to go, उषद् from उष
(I. 687) to sprinkle, पुषद् from पुष (I. 706) to nourish, महीहद् from
सिह to go (I. 673) क्लेदद् from क्लिह (IV. 132) to wet, हनेहद् from हिनह
(IV. 91) to be kind, मज्जद् from मज्ज (VI. 122) to purify, अर्धवद्
from वा to measure, विश्वपृथद् from पृथा (II. 48) to eat, परिजन्द् from
जद् (I. 862) to produce, मातरिजन्द् from गि (I. 1059) to grow and
मघवद् from मघ (X. 321) to worship, are formed with कनि affix.

These thirteen words are irregularly formed with the affix कनि ।

Thus from ग् गच्छ 'to go, increase' we have उषा 'dog.' From उष
क्लेपने 'to sprinkle' we get उषा 'ox.' So also पुष्य from पुष 'to grow old.'
From सिह to go, we have महीह; the ह is lengthened. महीह is the disease of
the spleen, the enlargement of spleen. क्लेदा means moon and is from क्लिह
to wet, as the moon causes wet. From विश्व 'to please' we get महीह 'a
friend' 'moon.' The root vowel इ is gunated here to ए u. From जुह we get
भूर्वा 'head', because one faints or loses consciousness when struck on this
part. The व of /जुह is lengthened, and ह is replaced by च and the
augment एद् is inserted. That which sinks into the bones is मज्जा 'the
marrow of the bone.' अर्धना comes from न /वाह preceded by अर्धः. That
which eats (पृथाति) all, is विश्वपृथ 'fire, the all-devourer.' परिजन्ता 'fire
or moon' because it grows all round. It is from /जद्, the penultimate ज
is elided, and a न is added at the end before the affix. मातरिश्वा that which
grows (स्वयति) in the mother (मातरि)—mother space. The ह of the root गि is
elided. From मघ 'to honor' is derived मघवा 'Indra'. The ह is changed to
व and the augment जुह् is added before the affix.

Note:—The affix here is कनि and not कनिष् । So that it is not a निष् affix,
अर्धना is the name of the sun, and of Pitris.

In his gloss on the R.g Veda verse परिजन्तं जुहं रवं, Sāyana explains the
word परिजन्ता by परिजन्ता 'running or walking round'. He derives it from
/अज् preceded by परि and the affix जच् of the Upād. I. 159. The च is
elided, and the udātta is on the first syllable. Ujvaladatta reads it as
परिजन्ता from /ज् & sautra dhātu,

CHAPTER II.

१६१ । कृहभ्यामेतुः । २ । १ ।

करेणुः । इरेणुर्गर्भद्वयवत् ।

161. The affix कृह comes after the roots कृ (I 919) to do, कृ (I 917) to take. 1.

Thus करेणुः an elephant, इरेणुः penis, scent; a respectable woman a copper coloured ladder.

१६२ । ह्यनिकुषिनीरमिकाशिम्यः कथन् । २ । २ ।

हयो विपदवः । कुशः । नीचा नेता । रमः । काष्ठम् ।

162. The affix कथन् comes after the roots हन (II 2) to kill, कृ (IX 46) to extract, नी (I 950) to carry, रम (I 906) to play, शान् (I 873) to shine. 2.

Thus हयः a man who is sad or depressed, कुशः leprosy, नीचः leader, रमः a chariot or a limb, काष्ठम् wood, turmeric.

N.B.—K. śhīma means 'leprosy' as well as a secret.

नीचः is explained as क्रीडो 'hymn' in the Vāta Bhāṣya on the mantra नीचो नीचो नमसां सुतातः.

१६३ । अवे भुजः । २ । ३ ।

अययुवा ।

163. The affix भुज comes after the root वृ (III 5) to support, to flourish, preceded by अयः. 3.

Thus अययुवा: ending at the end of a principal sacrifice for purification. It means the end of a sacrifice or yajña.

१६४ । उषि कुषिगार्तिभ्यस्यन् । २ । ४ ।

कोष्ठः । कोष्ठम् । नासा । कार्यः । बाहुलकाच्छेदः ।

164. The affix कथ comes after the roots कृ (I 727) to burn, कृ (IX 46) to extract, कृ (I 935) to sound, and कृ (III 16) to go. 4.

Thus कोष्ठः a lip (lower or upper). कोष्ठः any one of the viscera of the body, such as the heart, lungs &c. the belly, abdomen, a granary, store room; नासः a religious verse, कार्यः desire. By force of bahuvrīhī, we get कोष्ठः from कृ to go. It means swelling, intumescence.

१६५ । सर्वेणित् । २ । ५ ।

सर्वः समूहः ।

165. The affix वन is वित् after the root वृ (I 982) to go. 5. Thus सर्वः a collection or multitude in general, a company of merchants, caravan of traders, troops.

१६६ । जृहभ्यामूथन् । २ । ६ ।

जहव्यं नांथम् । 'जहवो यजुर्गो ना' ।

उद्गीथः साध्वी भागविशेषः ।

173 The affix रक् comes after the following 32 roots,
 1. √स्फारी (I 1516, to increase, 2. √वञ्ज (VII. 22), to contract, 3. वञ्ज (X. 136) to deceive, 4. √वक्ष् (V 15) to be able, 5. √विष (IV. 14) to send, 6. √वृदिर् (VII. 6.) to pulverise, 7. √वृद् (I. 1032) to go, 8. √वृष (IV. 86) to be satisfied, 9. √वृष (IV 87) to rejoice, to be proud, 10. √वृदि (I. 11) to salute, to praise, 11. √वृदी (VII. 20) make wet, 12. √वृदिता (I 778) to be white, 13. √वृत् (I 795) to remain, 14. √वृत् (I 218, to go, to throw, 15. √वृत् (I 950) to carry, 16. √वृत् (IV. 60) to go, 17. √वृत् (IV. 99) to rejoice, 18. √वृत् (I 16) to rejoice, 19. √वृत् (IV. 61) to be sorrowful, 20. √वृदिर् (VII 3) to divide, 21. √वृदिर् (VII 2.) to divide, 22. √वृदि (I. 13) to praise, 23. √वृदि (I. 68) to rejoice, 24. √वृत् (I. 1010) to reduce to ashes, 25. √वृत् (I 7. 104) to throw up 26. √वृत् (V 23, to defraud, 27. √वृत् (I. 1054) to dwell, 28. √वृत् (IV. 54) to sound, 29. √वृत् (II 22) to sleep, 30. √वृत् (I. 757) to laugh, 31. √वृत् (I. 18) to go, 32. √वृत् (I. 766, to shine.

Thus 1. स्फारक् 'en argement.' स्फार् + रक् The र is elided by र which is a valādi affix, by S. 873. 2 From √वञ्ज we get वञ् + रक् = वञ्जक् : The व is changed to ञ as the word belongs to Nyāṅvād. class. It means butter milk. So also 3. वञ्जक् crooked. 4. वञ्जः Indra, and a tree. 5. विमक् quick. 6. वृद्ः small 7 वृद्ः moon. 8. वृद्ः a sacrificial cake or puroḍāśa. 9. वृद्ः 'powerful.' 10. वृद्ः worsh pper 11. वृद्ः a kind of aquatic animal 12. वृदिक् white leprosy 13. वृत्ः an enemy, a sound, darkness, rock, wheel and the demon Vṛtra. 14. From √वृत् we get वीरः The √वृत् is replaced by वी by II. 4. 56. S. 2292. 15. From √वृत् we get वीरक् 'water.' 16. वृत्ः a village. 17. वृत्ः joy, and the country called Madra. 18. वृत्ः a seal, a coin, a secret sign of recognition. 19. वृत्ः a disease, poor. 20. वृदिक् hole. 21. वृदिक् a thunder bolt. 22. वृत्ः deep sound. 23. वृत्ः moon. Another form is वृत् without र formed by वृत् affix of Pachādi class. As we find in the Sābdārṇava the synonyms of moon are विमग्निः, वृत्, वृत्ता, वृत्ती and वृत्तः 24. वृत्ः fire. 25. वृत्ः a divine physician. 26. वृत्ः ocean and small. 27. The root वृत् is vocalised to वृत् and we have वृत् + रक् and the व is not changed to ञ though it comes after व, because of the foil wing sūtra, which ordains that when व is followed by र, there is no mūrdhanya change.

३१६८ । न रपरसृषिषुजिस्पृशिस्पृहिसवनादीनाम् । ८ । ३ । ११० ।

रपरस्य सकारस्य कृष्णादीनां सवनादीनां च सूर्ययो न स्यात् । 'अर्धवदात्' (३६४३) इति पाठः । प्रतिविष्यत् इति कृत्सिन्धोऽभिप्रायः । तेन 'आविष्यत्' (२४१६) इति प्राप्तमपि न । उक्तो ररितः । उक्ता गीः । वातो दिवसः । वाक् नन्दिरक् । वीरोऽजयः । वृत्ती सूर्यः । विमः वायुः । वृत्तः । * वृत्तः * । वृत्तः । वायुलक्षणात् ।

3168. The *v* substitution does not take place if *v* follows the *v*, as well as in *वृष*, *वृक्ष*, *वृद्ध* and *वृत्*, and the words listed in in the Savanādi class.

This debars the *v* change otherwise required by VIII. 3. 103. S. 3647; according to the opinion of Kāśikā-vṛtti: i.e. in the Vaidik literature also there is no *v* change; much less would there be such a change in the classical literature, and so VIII. 3. 60 S. 2110. also does not apply. Thus *वृत् + रन् = वरन्* 'ray.' see Amarakośa I. 3. 33. and in the same II. 9. 66 *वरा* means 'a cow.' 28. From *वृष* we get *वृष* 'a day' *वृष* 'a temple.' 29. From *वृक्ष* is derived *वृक्ष* a python snake, 30. From *वृद्ध* comes *वृद्ध* 'a fool.' 31. From *वृत्* we get *वृत्* 'a saint.' 32. *वृष* gives *वृष* white.

By force of the word *वृद्ध*, this affix *रन्* comes after *वृद्ध* लरन्ने (IV. 111) also: as *वृद्ध* meaning a pupil, a tear. It is synonym of *वृद्ध*: a tear.

Note:—In the Dasapadī 33 roots are given, namely the root *वृ* is inserted between *वृ* and *वृ*. The example is *वृ*: 'ox.' Mādhava also has the same.

१७४ । वृक्षिन्धोऽथोपधायाः । २ । १४ ।

वृक्षिन्धोऽथोपधायाः । वृक्षिन्धोऽथोपधायाः ।

174. The affix *रन्* comes after *वृक्ष* (I. 93) to satisfy, *वृक्ष* (I. 906.) to play and the penultimate is changed to *v*. 14.

Thus *वृक्ष* an acid, a sour. *वृक्ष* deligat, tawny, bright.

Note:—*वृक्ष* *m.* means sourness, and a kind of cane or sorrel: and *वृक्षी* *f.* *वृक्षिन्धो* = *वृक्ष* *m.* = the sourness or acidity obtained from a tree.

१७५ । वृक्षिन्धोऽथोपधायाः । २ । १५ ।

वृक्षिन्धोऽथोपधायाः ।

175. The affix *रन्* comes after *वृक्ष* (I. 913) 'to do,' preceded by *वृ*, and thereby the *v* of the root is changed to *v* = 15.

Thus:—*वृक्ष*. The moon.

१७६ । वृक्षिन्धोऽथोपधायाः । २ । १६ ।

वृक्षिन्धोऽथोपधायाः ।

176. The affix *रन्* comes after the verbs *वृक्ष* (I. 493) 'to speak', *वृक्ष* (IV. 93) 'to grow tall', and there is lengthening of the vowel of the root 16.

Thus:—*वृक्ष*, mango, *वृक्ष* red, meta.,

१७७ । वृक्षिन्धोऽथोपधायाः । २ । १७ ।

वृक्षिन्धोऽथोपधायाः ।

177. The affix *रन्* comes after *वृक्ष* (I. 66), 'to blame', and there is elision of the nasal before the affix. 17.

Thus:—*वृक्ष* sleep.

१७८ । अर्द्धदीर्घश्च । २ । १८ ।

आर्द्धश्च ।

178 The affix रक् comes after the verb √अर् (I. 58) 'to go', and there is lengthening. 18.

Thus आर्द्धश्च is like आर्द्धाः = the asterism Ardra.

१७९ । शुचेर्दृश्च । २ । १९ ।

शुद्रः ।

179. The affix रक् comes after √दृश् (I. 198) to grieve, and thereby the च is changed to द and the vowel of the root is lengthened. 19

Thus शुद्रः a Sûdra, literally 'a depressed or grieving person'.

१८० । दुरीणी लोपश्च । २ । २० ।

दुरीणेनैवते प्राप्यत इति दूरश्च ।

180. The affix रक् comes after the verb √गृ (IV 35) "to go" preceded by दृ and the root is elided. 20.

Thus दूरश्च distance literally that which is reached with difficulty. It is thus evolved. दृ + गृ + रक् = दृ + रक् = दृ + रक् (र is elided by V. 11. 8 14. S 173, = दूरश्च (lengthening by VI 3 111 S 174)

१८१ । कृतेच्छः कू च । २ । २१ ।

कृच्छश्च । क्रूरः ।

181. The affix रक् comes after √कृ (VI. 141, VII. 11) to cut, to light, and the final च is changed to क in one case, and in the other कू replaces the whole verb also. 21.

Thus कृच्छश्च painful. क्रूरः wicked, cruel.

१८२ । रोदेणिश्लिक् च । २ । २२ ।

रोदयतीति रुद्रः । 'बहुलमन्यतामि संघातकन्दोः' । शिष्टानित्येव । 'वाग्दिवर्ष्यशुभो वगतास्त्वमप्येवमुच्यते' ।

182. The affix रक् comes after √रोदि (II. 58), to shed tears, and there is elision of the causative sign चि. 22.

Thus रुद्रः dreadful. He who causes others to cry out.

Note:—The word रुद्रः is derived from the causative of the √रोदि to shed tear. The Upanishads, however, derive it from the simple root रुद्, namely who himself cries out: and not who makes others to cry out.

23 A. बहुलमन्यतामि संघातकन्दोः ।

23. A. Diversely in proper names and in the Vaidic literature, the causative चि is elided after other roots than √रुद्, and before other affixes than rak also.

Note:—Thus of संघा, we have रुद्रा derived from the causative root रुदयति = रुदयति । So also च (शुक्ल) वावयति = वावयुः । &c.

Note :—In the chhandas, we have from $\sqrt{\text{vri}} + \text{dhu}$ to increase वर्धन्तु स्वा वृद्धन्तवा where $\text{वर्धन्तु} = \text{वर्धयन्ति}$. So also व इवा वज्रान from $\sqrt{\text{jan}}$ 'to produce' $= \text{जनयामास}$.

Thus $\text{वर्णवृषः} = \text{वर्णानि जोषयन्ति}$ "hot winds which cause the leaves to dry up", i.e., the winter season. Similarly $\text{वर्णशुषः} = \text{वर्णानि जोषयन्ति}$ "which cause the leaves to fall down" i.e., The winter season. As in the sentence $\text{वाग्निं वर्णशुषो वाताच्च ततः वर्णशुषोऽपरे}$.

१८३ । जीरी च । २ । २३ ।

जीरेऽयुः । ज्यहेन्मये ।

183. The affix रक् comes after the verb $\sqrt{\text{h}}$ (I. 995) to go, and रि replaces the व of the root. 23.

Thus जीरः an atom; Vedic-quick, swift. According to *Viśvakośa* it means a sword, common seed. So also *Medinī*.

According to some the root is $\sqrt{\text{Jyā}}$ 'to grow old' (IX 29). Thus $\text{ज्य} + \text{रक्} = \text{जि} + \text{रक्}$ (vocalisation by VI. 1. 16. S. 2412) $= \text{जीरः}$ (lengthening by VI. 4. 2. S. 2559). This is an opinion apparently finding its support in the *Mahābhāṣya* where in commenting on I. 1. 4 व वातुशीघ्रं कार्यभासुके, the *vārtika* जीवेत्वायुक् is set aside on the strength of the *vārtika* रजि ज्यः चमवात्वरक् .

१८४ । सुसूधागृध्रिभयः क्रन् । २ । २४ ।

सुरा । सुरा । जीरा । वृषः ।

184. The affix क्रद् comes after the verbs $\sqrt{\text{h}}$ (V 1) to press out, $\sqrt{\text{v}}$ (II. 21) to bring forth, $\sqrt{\text{va}}$ (III. 10) to support, $\sqrt{\text{vri}}$ (IV. 136) to be greedy. 24.

Thus सुरा 'wine, lit. that which is distilled,' sometimes it means the goblet or vessel. The masculine सुराः means 'a god' सूरः means 'the sun' i.e., $\text{सुवति सेवति कर्षति शिखरः}$. जीरा m. strong-minded, wise; gentle, जीरः n. saffron वृषः a vulture; a greedy person.

१८५ । सुसिद्धिनीनां दीर्घश्च । २ । २५ ।

सु । जीरा । सुरा । जीरः । जीरः । जीरा । वृषः ।

185. The affix क्रद् comes after $\sqrt{\text{h}}$ (I. 995) to go, $\sqrt{\text{vi}}$ (V. 2), to lind, $\sqrt{\text{vri}}$ (V. 5), to gather, $\sqrt{\text{va}}$ (V. 4), to throw away, and there is lengthening of the root of the vowel. 23.

Thus :— सुरा a hero, the sun, the lion. जीर a plough, जीरः a rag, जीरा the ocean. $\sqrt{\text{h}}$ is a *sautra* root: like $\sqrt{\text{h}}$.

Note :— सुरा a hero, warrior, a lion, a boar, the sun, the Śāla tree, name of Yādava the grand-father of Kṛishṇa; the Arka plant, the Ohitraka tree.

जीरा a plough, the sun, the Arka plant.

जीर a rag, a bark, a cloth or garment a necklace of pearls consisting of four strings, a stripe stroke; lead, a orest, the dress of a Buddhist priest, a manner of writing with strokes. जीरी f. a cricket: veil.

नीरः the ocean, a limit, boundary, a drink, beverage, a particular part of a mountain.

१८६ । वायिन्येः । २ । २६ ।

वीर्यं विनलम् ।

186 The affix *kran* comes after *√indhi* 'to shine' when preceded by *vi*

From *√नि इन्धी* 'to shine' (VII. 11) we get *विन्न* & thus *वि + इन्ध् + क्त्वं = वि + इन्ध् + र* (the nasal is elided by VI. 4. 24 S. 415) = *वीर्यम्* pure, clean, the sky, wind, air, fire.

१८७ । वृधिवपिभ्यां रन् । २ । २७ ।

वर्धे चर्मे । वयः प्राकारः ।

187. The affix *र* comes after *√वृ* (I. 796) 'to increase' and *√वृष* (I. 1052) to sow seed.

Thus *वर्धे* leather, *वयः* or *वयं* a field, a rampart, earth work, mud wall, a bank or mound of any kind, the slope or declivity of a hill, a summit or peak, the bank of a river, the foundation of a building, the gate of a fortified town, a ditch, the circumference of a sphere, dust, *वयः* a father, a Prajapati, *वयं* lead.

१८८ । ऋजुन्नायवज्जुविमकुञ्जुञ्जुसुरसुरभद्रोयभेरभेलशुक्रशुक्लगीर-
वज्जीरानालाः । २ । २८ ।

रन्नामता ऊर्गविशतिः । निपातनाङ्गनामायः । ऋजो नायकः । इति इन्द्रः । ऋज्वेर्नलोपः । अयम् । 'वज्जीराली हीरके पते' । कुञ्ज उपनाया इत्यम् । विमः । कुम्भियुक्त्योर्नलोपः । कुञ्जवर चयम् । सुत्रं सुत्रम् । सुर विलेखने रिकलोपः । अयुक्तः । सुरः । 'सुर क्षेत्रेने रलोपि' शुभाभावश्च-
सुरः । अयवेर्नलोपः । भद्रम् । 'उच्च चमवादे' अत्य गः । उयः । विभी । भेरी । यति सः । भेलो
बलतरणप्रत्ययः । युक्तेष्वयं कः । शुक्रः । यधि सः । शुक्लः । शुक् इति । 'गीरोऽयमे पिते पीते'
'वज्ज संभक्तौ' । वज्जी विभागी । इत्यो युद्धाभायः । 'इरा यद्ये च चारिणि' । 'ना जाने नाला' ।

188. The words *ऋजु* a leader, *चन्द्र* foremost, *अयम्* first, *वज्ज* thunder, *विम* Brahmin, *कुञ्ज*, forest, *सुत्र* face, *सुर* razor, *सुर* hoof, *चन्द्र* & *वज्ज* wise, *उय* mighty, *भेर* drum, *भेल* timid, *शुक्र* pure, *शुक्ल* white, *गी* white and yellowish, *वन्तः* divider, *इरा* water, *नाला* garland, are so formed with the affix *ra*. 28.

These nineteen words are irregularly formed by the affix *र*. There is no guna of the root vowel as an anomaly. Thus 1. *ऋजु*: 'a leader.' It is from *√अञ्जु मति स्वा नादिद्* (I. 189). 2. From *√इति परमैर्यवे* I 64; *इन्द्रः* Indra: the Inner Self, the sun. 3. From *√अदि गती* (I. 830,) *अयम्* first, over, surplus, front, a weight = pala. The nasal is elided. 4. From *√वज्ज गती* (I. 271) *वज्जः* m. diamond the thunder-bolt. 5. From *√वृष* 'to sow seed' (I. 1052) comes *विमः*; the penultimate *म* is changed to *व* = 6. From *√कुम्भि* *आच्छादने* (I. 453) comes *कुञ्जम्* forest. The nasal is elided. 7. From *√वुहि*

'to kiss' (I. 456) comes वुद्रश्च 'face.' The nasal is elided here also. 9. From /वुर विसिकने (VI. 52 and 54) comes वुरः 'the razor.' Thus वुर+र=वुरः. The root र is elided, and there is no guna. 10. From /वुर वेदने (VI. 52) comes similarly वुरः hoof, the र is elided and there is no guna. 11. From /वदि वदवाचे (I. 12) comes वद्वश्च or वद्वः with the elision of the nasal. It means good, auspicious, happiness, gold, a fragrant grass, iron, a bullock, a species of wagtail, a kind of elephant, an imposter, an epithet of mount Meru. 12. From /वच वचवाच (IV. 114) comes वचः, the च is changed to व. It means fierce, formidable, वचः Name of a mixed caste; Name of Vidra. 13. From /विदी वदे (III. 2) comes वेदीः. Sometimes the र is changed to व and we get वेदी or वेदाः वेदी a kettledrum. 14. वेदः a boat, a raft, a float, timid, foolish, unsteady, tall, agile. 15. From /वृष वृषे (I. 198) or /वृषि वृषीनामे (IV. 56) comes वृषः; the च is changed to व. Similar to the last we have वृक्षः also where र is changed to व. वृक्षः bright, the planet Venus, Name of the preceptor of asuras, the month of Jyeshtha, fire, the chitraka plant, the essence of anything, the male and female energy, वृक्षः white, Name of Shiva, a disease of the white part of the eye, fresh butter, sour gruel. 16. From /वृद्ध (I. 997) by virddhi of the root-vowel, we get वीरः white, shining, pure, the white mustard, the moon, a kind of buffalo, a kind of deer, the planet Jupiter, the name of Chaitanya; yellowish color, वीरि Name of Pārvatī, a virgin, the earth, turmeric, the tula plant. 17. From /वज वजसी (I. 49.) comes वजः wat'ly. 18. From /वच् वचि (II. 33) comes वचः spirituous liquor, water, the earth speech, food. 19. From /वज वचि (II. 53) is derived वाजः, the र is changed to व. वाजः name of a district in west Bengal, name of a tribe, name of Vishnu, वाजश्च a field, high ground, a wood near a village, fraud. वज्जः a garland, wreath chaplet, a row, line, series, a group, a string, necklace; a roary, a streak.

१९९ । सनि कसे सुकम् । २ । २९ ।

'कच मी' । वच्यस्य सनि पलायने च वा अस्मादिनि संकयुक्तो दुर्जनः । अस्मिन् वचः ।

199. The वचच् comes after the root /वच् (I. 913), to go, when preceded by the preposition वच्. 20.

Thus संकयुक्तः unsteady, fickle, bad, wicked. Literally he from whom people thoroughly (वच्यक) run away (कचस्मिन्): whom people religiously avoid.

२०० । पदिनशोर्गुक्कन्कनुमौ च । २ । ३० ।

पदिनः का । वाक्यकः वृषकारः । पदिशुच् । वच्युक्तः ।

190. The affix वुक्च comes after the verbs /वच् (I. 1045) to cook, and वच् IV. 85 to become invisible and the च of वच् is changed to व, the augment वच् is added to वच्. 30.

From $\sqrt{\text{पुपव्}}$ (I. 1045) to cook and $\sqrt{\text{पव्}}$ कर्षणे (IV. 85) are derived पाकुः 'cook,' and पशुकः injurious, destructive, small, thin. A nasal is inserted in the last. The व of the affix causes vṛddhi in the case of $\sqrt{\text{पव्}}$ ॥

१८१ । भियः कुकन् । २ । ३१ ।

भीरकः ।

191. The affix *brukan* comes after the root $\sqrt{\text{hi}}$ to fear (III. 2.) 34.

Thus भीरकः timid, cowardly a tiger, a jackal, a bear, an owl, a king of sugarcane &c. a forest, wood

१८२ । कुन्धित्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि । २ । ३२ ।

रत्नकः । दहकुट्टकः । चरकः । 'चप भस्वणे' । चषकः । हुनकः । भषकः ।

192. When the word to be formed denotes an artisan or is a name then the affix *koun* is added to a root, even when not preceded by an upapada (as well as when preceded by an upapada). 32.

As regards śilpin or an artisan or artists. From $\sqrt{\text{रञ्ज}}$ रणे (IV. 58) we get रञ्जकः a washerman. $\sqrt{\text{कुट्ट}}$ कुट्टने (X. 23) दहकुट्टकः 'sugarcane-cutter,' one whose profession is to make sugar-cane into sugar=रौद्रिकः । Here there is an upapada दह, the word is equal to दहन् कुट्टयति ॥ As examples of Saṁjñā or Appellation —From $\sqrt{\text{चर}}$ गतिभ्रमणयोः (I. 59) चरकः a spy, a wandering mendicant. From $\sqrt{\text{चप}}$ भस्वणे (I. 938) चषकः a vessel used for drinking spirits. From $\sqrt{\text{हुन}}$ गतो (VI. 46) हुनकः a dog, Name of a sage. From $\sqrt{\text{पव्}}$ कर्षणे (I. 726) भषकः 'a dog.'

१८३ । रमे रश्च लो या । २ । ३३ ।

रश्चो विलासी । लनकः ।

193. When the affix क्कुर् is added to the root रश् the र is optionally changed to ल and the form it assumes is either रनकः or लनकः 33.

The word रनकः means licentious. लनकः is the name of a sage.

१८४ । जहातेर्द्वे ञ । २ । ३४ ।

जहकस्यागी कालञ्ज ।

194. When this affix kvun is applied to the $\sqrt{\text{जोहाक्}}$ (III. 8) the root is doubled. 34.

The word जहकः is derived from $\sqrt{\text{जोहाक्}}$ त्यागे (III. 8), and means abandoning, leaving, omitting, the child, the slough of a snake.

१८५ । ञसो ञ ञ । २ । ३५ ।

भषकः कर्षकारः ।

195. When the affix kvun is applied to the $\sqrt{\text{पव्}}$, the root assumes the form of पव् before the affix is added to it. 35.

Thus अश्विनिवचं करोति, कश्चिं आश्विनयति, यः सः अश्वकः कर्मचारीवा. (The herald ?; the blacksmith.)

From the root √अश्व अश्वानिर्वाणयोः (I. 974) 'to blow' is derived अश्वकः 'a blacksmith.'

१९६ । हन्तो यश्च च । २ । ३६ ।

अश्वकः ।

196. The root हश् is changed to अश् when this affix kvun is applied to it. 36.

Thus अश्वकः 'an execut oner', 'a murderer,' a kind of reed'

By force of 'bahu am the affix kvun comes after other roots also. As √जुह विवशापने (X. 353) gives जुहकः 'a juggler, cheat, rogue'. Similarly √कृती वेवने (VI. 141) gives कृत्तकः 'cutter'.

This diverse application of the affix कृत्तृ is shown in the next sūtra.

१९७ । कृत्तुलसन्यत्रापि । २ । ३७ ।

'जुह विवशापने' । जुहकः । कृत्तकश्च ।

197. The affix कृत्तृ comes diversely after other roots also. 37.

Thus कोहयति, विवशयं कारयतीति जुहकः (the magician, the juggler) कृत्तति क्षिपति अनेन इति कृत्तकः, क्षिपति वेवना निदकः (the axe), क्षिपति वेवनाच्छिदकं यमोवा (the pearl piercer an instrument for boring diamond, pearl, &c), रोपणे अनेन लघुचकं, लघुचकं गजदवा. (that which makes food savoury, generally applied to a kind of lemon tree called out on, or its fruit, the acid juice of which makes food agreeable); कच्छति गच्छतीति कच्छकः (a paramour), उच्छति उच्छतीति उच्छकः वेगी वेगी वा (that which gives off, a devotee or a cloud).

१९८ । कृषेर्वृद्धिश्चोदीयाम् । २ । ३८ ।

कार्यकः-कृषकः ।

198. When this affix kvun is applied to the root √कृष (I. 1039), there is vṛiddhi of the vowel of the root, according to the Northern grammarians. 38.

Thus कृषकः or कार्यकः । It is derived from the root √कृष विवेजने (I. 1039) The word कार्यकः means a husbandman, cultivator, a ploughman. कृषकः has the additional sense of attractive, drawing. The neuter कृषकं means a plough share.

१९९ । उदकं च । २ । ३९ ।

मयहार्दश्च ।

199. This affix kvun is applied to √उद (VII 20), to form the word udaka. 39.

From √उद क्लेदने (VII. 20) is derived उदकः by kvun affix: and it means water. The word उदकः could have been derived regular y under the preceding sūtra 38, as it is a name, its separate mention here is a superfluity.

२०० । वृश्चिकृषोः किकम् । २ । ४० ।

वृश्चिकः । वृश्चिकः ।

200. The affix किकम् is applied to the roots वृश्चि and कृष्. 40.

Thus, वृश्चति किकम् इति वृश्चिकः किकी जीव किकीयः शृक कीरीया A centipede a scorpion, also an earth worm. कृषति येन च कृषिकः the ploughman. These words are from √जो वृश्चि किकम् (VI. 11) and √कृष किकम् (I. 1039).

२०१ । प्राडि पणिकषः । २ । ४१ ।

प्राणिकः पण्यपिकषी । प्राणिकः चरदारोपजीवी ।

201. The affix किकम् comes after the roots पण and कण, preceded by the prefix प्रा (३०. ३ and ४१). 41.

These are derived from √पण व्यवहारे to barter, (I. 466), and √कण (I. 716) to injure. The word प्राणिकः means a merchant, a trader; and प्राणिकः a catamite, a man supported by another's wife.

२०२ । मुषेर्दीर्घश्च । २ । ४२ ।

मुषिकः कान्तः ।

202. When this किकम् affix is applied to the root मुष् the व of उ is lengthened. 42.

Thus मुषिकः a mouse. It is derived from √मुष् स्तेये (I. 707) to steal.

२०३ । स्यमेः संप्रसारणं च । २ । ४३ ।

सादीर्घः । चीनिक्षो रुचयेत् ।

203. When the affix किकम् is added to √syam there is vocalisation of the root as well. 43.

The force of च 'as well,' is that there is lengthening also. Thus चीनिक्षः 'a kind of tree.' It also means an ant hill, an ant. The root is स्यमु चये (I. 878).

२०४ । क्रिय हकन् । २ । ४४ ।

क्रयिकः जीता ।

204. To the root क्री is added the affix हकन्. 44.

Thus क्रयिकः 'the purchaser.' The root is क्रीणीन् दूज्यविनिमये (IX. 1).

२०५ । आडि पणिपनिपतिखनिभ्यः । २ । ४५ ।

आपणिकः । आपणिकः । इन्द्रनीलः किरातश्च । आपणिकः इत्येनो वैवस्वतश्च । आपणिको वराहश्च ।

205. This affix ikan is also applied to the roots पण, पण, पण, and पण, when they are preceded by the preposition आ. 45.

Thus आपणिकः a shopkeeper. It is a superfluity, for when we get आपणिकः by sūtra 41 ante, a fortiori we get आपणिकः. From √पण we get आपणिकः an emerald, sapphire, a kirāta or barbarian. It comes from √पण पणो (I. 467). From √पण पणो (I. 869) comes आपणिकः a hawk, falcon,

accidental, unforeseen, sent from heaven. From √सु खनयति (I. 927) comes खादिकः a mouse or rat, a hog a digger, ditcher, miner, a thief, a spade

२०६ । श्यास्त्याहुजविभ्य हनच् । २ । ४६ ।

रथेन । रथेन । हरिः । खनिरोऽन्वयः ।

206. The affix हनच् is applied to the roots रथे, रथे, ह, and खन ४६.

Thus from रथे गती (I. 1012) comes रथेन the white color, a falcon, from रथे or रथी गन्तुं रथेनोऽन्वयः, I. 959 comes रथेन a thief. Some read this as रथेन without च ।

From हन हरिः (I. 947) comes हरिः a deer, the white colour, a goose the sun, Vishnu, Shiva. हरिणी one of the four classes of women: a yellow jasmine, a good golden image, name of a metre, the green color, turmeric, madder. From खन खनयति (I. 63) comes खनिकः an officiating priest at a sacrifice: an Adhvaryu.

२०७ । वृजेः क्तिञ्च । २ । ४७ ।

हृजिनच् ।

207. The affix inach is treated as क्तिञ्च when added to the root √vrj ४७.

From the root वृजी वर्जने (II. 19) we get वृजिनं sin. It means sorrow and 'curve' also.

२०८ । अजेरज च । २ । ४८ ।

बीजावजावभार्यच् । अजिनच् ।

208 The affix inach is added to the root √aja; and the root √aja (I. 248, is replaced by aja. ४८.

In other words the root remains unchanged. Otherwise by the general rule II. 4. 56 S. 2292, the root aja would have been replaced by √vi. This prevents that substitution.

Thus अजिनच् । The word means skin. See Amarakośa II. 7. 47.

२०९ । अहुलसन्यत्रापि । २ । ४९ ।

कठिनच् । नलिनच् । नलिनच् । कुविडनच् । अते । 'यत्परमं दिनम्' । दिनवोऽपि दिनम् ।

209. The affix inach comes diversely after other roots also 49.

Thus √कठ कृद्भी बीजने (I. 356) gives us कठिनम् hard √लज लङ्ने (I. 891) gives नलिनम् a lotus. √नल नङ्ने (I. 522) gives नलिनम् dirty. √कुवि वादि (I. 289) gives कुविडनम् Name of a city, the capital of the Vidarbhas.

Note.—कठिन hard, stiff, cruel, inexorable, sharp, giving pain mas. a thicket कठिन or sweetmeat made with refined sugar, an earthen vessel for cooking. कठिनी chalk, a water jar. नलिन dirty, foul, unclean, soiled, black, sinful, low, नलिनी a woman during menstruation.

कुण्डिनम् is the name of a city. As कनरम् कुण्डिनम् कनरको वयो 'the eggborn went to the city Kundinam' (Śrī Harsha) Kundina is the name of a saint also : whose descendants are called कौण्डिन्याः ।

49A. दृतेः ।

49.A. The affix inach is added to the root √दृ (IV. 40) also.

From √दृ कवसम्भवे we get दिनम् 'divided or division' as in the Taittiriya यत् पर्वणि दिनं whatever is cut (दिनं = अदितं) on a Purnā (पर्वणि = पर्वणि) i.e. on a sacred day, belongs to the Devas. पर्वणि दिनं अदितं तद् देवानाम् । The word दिनं means 'a day' also.

२१० । द्रुदक्षिभ्यामिन् । २ । ५० ।

द्रुविन् । दक्षिन् । दक्षिण ।

210. The affix हन् is applied to the roots, द्रु and दक्षि. 50.

From √dru भर्त्ते (I. 992) and √dakṣha वृद्धे (I. 689) we get द्रुविन् and दक्षिन् and दक्षिण ।

Thus, द्रुवति गच्छति द्रुवते प्राप्यते वा तद् द्रुविन् द्रुवं भुवर्चश्च पराक्रमो वा (Property, gold, thing and power); दक्षते वर्धते शीघ्रकारी भवति वा च दक्षिणः सखी वामभागः परस्त्रीऽनुवर्त्तनं 'right, honest, courteous, submissive', स्त्रियां च दक्षिणा दानं प्रतिष्ठा वा. (a gift due to the Brahma as on occasions of religious observances.)

२११ । अर्तः किदिक्च । २ । ५१ ।

इदिक्च ह्रस्वम् ।

211. The affix inan when added to √ri (III. 16) to go ; is treated as a किर, and the च is replaced by short इ, which is followed by र by I. 1. 51, S. 70. 51.

Thus अर्चन्ति गच्छन्ति यत्र यस्माद्वा जनास्तद् इदिक्च (a desert or saline soil).

Thus अर्च + हन् = अ + हन् (no guṇa because the affix is treated as किर, and च is replaced by इ by the express rule of this sūtra) = अ + इ + इनिक्च (I. 1. 51, S. 70, = इदिक्च a desert, dreary region : a rivulet, a hole.

२१२ । वेपितुस्तोह् स्त्रश्च । २ । ५२ ।

विपिन् । वृदिन् ।

212. When the affix inan is added to √rep (I. 391) to shake, and √tuh (I. 773) to distress, the vowels of the roots are shortened to इ and उ respectively. 52.

Thus वेप् + हन् = विप् + हन् = विपिन् 'forest.' वृह + हन् = वीह् + हन् = वृह् + हन् = वृदिन् cold, snow.

२१३ । तलिपुलिभ्यां च । २ । ५३ ।

'तलिनं विरले स्तीको हवन्त्येव तलिनं त्रिषु' । पुलिन् ।

213. So also the roots तल् and पुल् take the affix inan, and the root vowel remains short. 53.

Thus :—*साक्षयसि प्रतिविष्टसि सि* (lonely, solitary, handful, and transparent); *सौख्यसि वहाद् भवतीति सुखिन्* (sea side, or river side)

These are from *सुख* प्रतिहावाद् (X. 58) and *सुख* चट्ठवे (X. 61).

२१४ । गर्वयत कृच । २ । ५४ ।

गीतविष्वाङ्गोद् । सुर्विषी गर्भिणी ।

214. To the root *गर्व*, is applied the affix *कृच*, and the *च* of *garv* is replaced by *कृ*. 54.

Thus *सुर्विषी* : *गर्वेति प्राप्नोति गर्वयति सुर्वति वा वा सुर्विषी गर्भिणी वा ।*

The root is *गर्व* कोटने : *सुर्विषी* means a pregnant woman. The feminine long *ई* is added as the word belongs to Gaurād. class.

२१५ । रोहिण्य । २ । ५५ ।

रोहिण्यः ।

215. This affix *कृच* comes after the root *च* (I. 912) to sprout. 55.

Thus the form is, *रोहिण्यः* : *रोहि विज्ञेय जायते च रोहिण्यः* a sandal wood tree; another form is *रोहिण्यः* as the word belongs to the Pra.ñādi class.

२१६ । नहिन्यय । २ । ५६ ।

नाहिन्य । नाहिन्यः । नाहिन्यं राज्यम् ।

216. To the root *च* is applied both *कृच* and *कृच*. 56.

Thus *नहति नहते प्रुहते वा तन्नाहिन्य* (the kingdom) also *नहिन्य*.

The affix *कृच* is drawn into the sūtra by force of the word *च* 'a'so'. The root is *च* प्रुहावाद् (I. 766). In the Veda Bhāṣya the word *नाहिन्यः* is explained as *नहनीयः* or *प्रुहनीयः* 'adorable' 'worship worthy'. See Rig Veda कृचत् नहिन्य नाहिन्य च (I. 165 8).

२१७ । क्रिच्यदिप्रच्छिन्निस्तुद्रुप्रुत्वा दीर्घोऽसंभसारणं च । २ । ५७ ।

वाक् । ग्राह् । नीः । जगत्पते भूतानि कर्तुमिच्छति कूर्चोपकरणम् । कूर्चि रयम् । कट्टम् । जगदधी कीदृक् । 'ग्राहाकारे नरपक्ष्यादिष्वप्यस्य जगने क्रियाद्' ।

217. The affix *क्रिच* is added to the roots *vach*, *prachch*, *śri*, *aru*, *dru*, *pru*, and *ju*: whereby the vowels of the roots are lengthened, but there is no change of the semi-vowel of the root into the corresponding vowel. 57.

Thus *वच् + कृचिप् = वाक्*. The semi-vowel *च* required to be changed into *व* by VI. 1. 15. S. 2409, but the above prohibition prevents this. Similarly *ग्रच् + कृचिप् = ग्राह्*. The vocalisation required by VI. 1. 16. S. 2412 is prevented. The *च* is changed to *व* by VI. 4. 19. S. 2561. This *व* is changed to *वृ* by VIII. 2. 36 S. 294, which is changed to *वृ* (*वृत्*) and then to *वृ* (*वृत्*): thus we get S. ग्राह्, dual ग्राही, pl. ग्राह्यः ।

Similarly *जि + कृचिप् = जीः*

Similarly *जृ + कृचिप् = जृः* 'a sacrificial lalle, literally from which butter &c., flows into the sacrificial fire.

Similarly $\text{हृ + क्विप्} = \text{ह्रः}$ 'gold.'

Similarly हृ gives कटभूः a lewd person, an insect. Similarly ह्रः meaning sky, Saraswati, a demon and swift.

Notes — शक्ति यया वा वाक् (words); पृच्छतीति श्राद् , (as शब्द श्राद् .) a disciple; $\text{श्रीवते जयति वा वा श्रीः}$ (a design of nature, beauty) वा $\text{श्रवति यस्या वा वा श्रुः}$ यत्तस्य वा (a sacrificial ladle; a cascade).

$\text{ह्रुते प्राप्यते ह्रःसन्ध्या वा ह्रः हिरण्यं वा}$ (Gold) $\text{कटेन भवते नच्छतीति कटभूः}$ कायुको जलः कीटो वा (a lewd person; an insect). $\text{जयति श्रीम् नच्छतीति ह्रः}$ ययोऽयसो पृथक् आकाशं विदा वा, a rabbit, a horse, a bull, the sky, knowledge). So also the forms of श्राद् (the rainy season), ह्रः (the gate keeper), वदतिवत् (why), श्रुक् (श्रुचन्ति श्रुचन्ति यथा वा, hymn).

These words are from the roots वचर्परिभाषणे (II. 54), $\text{प्रच्छ श्रीप्रायाद्}$ (VI. 120) विष् श्रवायाद् (I. 945), श्रु गतौ (I. 987) ह्रु गतौ (I. 992) पृक् गतौ (I. 1006) and ह्र गतौ (a sautra dhātu).

२१८ । आप्रोतेह्रस्वश्च । २ । ५८ ।

आपः । अपः । अद्रिः । अद्रवः ।

218. The affix क्विप् comes after the root आप् to pervade (V. 14) and thereby the long vowel आ is shortened into अ . 58.

Thus; $\text{आद्रवन्ति हरीरन्तिवारः}$ । आपः (waters) This word is always feminine and plural in declension, thus: आपः , अपः , अद्रिः , अद्रवः , &c. The word means earth, water. See *Amarakośa* I. 10. 3.

Thus $\text{आप् + क्विप्} = \text{अप्}$: It is declined as above; i.e. Nom. Pl. आपः , Acc. Pl. अपः Inst. Pl. अद्रिः , Dat. Abl. Pl. अद्रवः ; Gen. Pl. अपः ; Loc. अप्सु ;

२१९ । परौ ब्रजेः पश्य पदान्ते । २ । ५९ ।

ब्रजेः क्विप्दीर्घे वा पदान्ते ह्र पञ्च । पतिव्राद् । पतिव्राजी ।

219. To the root ब्रज् , preceded by the prefix परि , is added the affix क्विप् , whereby the short अ of व्रज is lengthened into आ , and प् replaces ञ when it is final in a pada. 59.

Thus $\text{परिः सर्वतो व्रजति स परिव्राद्}$ (a mendicant). Thus $\text{परिव्रुञ् + क्विप्} = \text{परिव्राज्}$ but in the Nominative Singular it is considered as if it was परिव्राज् . Then, the प् is changed to ह्र by जह्रस्व and वह्रस्व rules. The root is व्रज गतौ (I. 272).

The dual of परिव्राद् is परिव्राजी and the plural is परिव्राजः ।

२२० । हुवः श्लुवच्च । २ । ६० ।

हुहः ।

220. The affix क्विप् is added to the root हृ and the vowel is lengthened and the root is doubled as if the affix was ह्रु . 60.

Thus :— $\text{हुरीति दद्यात्तु वा यथा वा हुहः}$ (a wooden ladle by which ghee is poured into the sacrificial fire). The root is हृ दद्यादयसोः (III. 1).

२२१ । लुधः कः । २ । ६१ ।

लुधः ।

221. The affix क is applied to the root लु to flow. 61.

Thus — लवति धृतनद्यात् कः लुधः (a sacrificial ladle, meaning the same as लु, Art. II. 57, preceding). Similarly ध्रुवत् (motionless, constant).

२२२ । लिक्च । २ । ६२ ।

इकार उच्चारणार्थः । क इत्युत्पद्य । लुक् । 'लुधं च लुक्च संवृद्धिः' ।

222. The affix लिक् is also applied to the root लु. 62.

Thus धृतनद्याः लवति वा लुक् (a sacrificial ladle). The affix is really च्; the इ is for orphony, and ल् is indicatory, by which the च is changed to a guttural. Thus लुक्, dual लुवो, pl. लुवः । The plural form लुवः is found in the following लुधं च लुक्च संवृद्धिः ॥

२२३ । समोत्तेरनश्चवः । २ । ६३ ।

समोत्तेरित्त्वान्तरवः । समो अयमदादेवत् । लवच् ।

223. The portion च् of the root लव् to spread, is replaced by the syllable व va, when the affix लिक् (ल्) is added to it. 63.

Thus लव् + लिक् = लव + ल् = लवल् nom. S. लवल् skin.

The substitute is the full syllable व va consisting of two letters व् and वा, and not merely व् । Hence Bhattoji uses the word śabda in explaining this sūtra. For the meaning of the word लवच् see A. K. II. 3. 62.

२२४ । प्लालुदिभ्यां ङीः । २ । ६४ ।

प्लाली । ङीः ।

224. To the roots /g'lai (I. 952) to be dejected, and /nud (VI. 2) to propel is added the affix ङात् 64.

Thus प्लौ + ङी = प्लौः moon. ध्रु + ङी = ङीः boat, ship. See A. K. I. 3. 14 and I. 10. 10.

२२५ । पिघरव्ययम् । २ । ६५ ।

हीरित्वेव । ङीकरोति । 'कृन्नेवत्' (88c) इति चिद्वे निधनार्थमिदम् । चयादिमत्यदात्म-
पञ्चमस एवेति ।

225 The words formed by ङात् are not indeclinables, except when they take the further affix च्वि 65

The word ङी is understood in this sūtra. Thus ङी करोति. Here the case-affix is elided, as the word is treated like a च्वि formed tadddhita, and hence is indeclinable. It means प्लालीः ङीः चयवदते सया करोति, converting that which was not glass (or camphor) into camphor, i.e. encamphoring &c.

The present sūtra is in fact a niyama or restrictive rule, for it restricts the too wide scope of I. I. 39 S. 449 by which every word formed by the kṛit affix ङी, would have been *ipso facto* an indeclinable. As Uṇādis are kṛit affixes, a word formed by ङी would be an indeclinable. But thus

sūtra really says that a unādi word formed by an र or लो, रे or ली affix is not an indeclinable, unless it is used with the force of *chay* affix. See the following sūtras for रे and ली affixes.

२२६ । राते र्हेः । २ । ६६ ।

राः । राचौ । रायः ।

26. To the root $\sqrt{ra}$ (II. 48) to give, is added the affix *daī* (३). 66.

Thus रा + हे = रे । It is declined thus रे + दुप् = रा + दुप् (VII 2. 85. S. 286) = राः । Dual राचौ । Pl. रायः । रे means fire, sharp, gold, and riches.

२२७ । गमेर्लोः । २ । ६७ ।

‘गौरादित्ये बलीवर्धे किरणकुम्भेद्योः’ । ‘ली तु स्वादिष्टि आख्यां वृषी च सुराश्रयि’ । ‘भुक्तियोः स्वर्गवप्राश्चुरदिमद्गुणायोनय’ । आहुतकाहपु तैरपि लोः । ‘लोः ली स्वर्गान्तरिक्षयोः’

27. To the root $\sqrt{gam}$ (I. 1031) ‘to go’ is added the affix *do* (लो). 67.

Thus गच् + लो = गो । In declining this word, sūtra VII. 1. 90. S. 284 applies. The nom. S. is गौः । According to Keśava, this word means, when masculine, the sun, a bull, a ray of light, a kind of sacrifice; when feminine it means, a quarter of the compass, the goddess of speech i.e. Sarasvatī; the earth, the cow: when both masculine and feminine, it means, heaven, the thunder bolt of Indra, water, ray, a region of the sky, an arrow, and the hair of the body.

By force of bahulam, the affix comes after $\sqrt{dyut}$ (I. 777) to shine. Thus द्यौः fem. Heaven and firmament.

२२८ । भ्रमेश्च ब्रूः । २ । ६८ ।

भ्रूः । भ्रादने । भ्रमणः ।

28. To the root $\sqrt{bhram}$ (IV, 96) to wander about, is added the affix *ḍū* (ब्र) as well as to the root $\sqrt{gam}$. 68.

Thus भ्रूः ‘brow.’ By force of the word च ‘and’, the affix is appued to ब्रू also. Thus भ्रमणूः ‘a servant, literally one who goes in front.

२२९ । दमेर्लोसिः । २ । ६९ ।

दौः । दोचौ ।

29. To the root $\sqrt{dam}$ (IV. 94) to tame, is added the affix *dos* (लोच्). 69.

Thus दच् + लोच् = दोच्, dual दोचौ the fore-arm. According to Ściharsha the word is masculine, as दोर्ध्वं तस्य । It is neuter also, as ककुद् दोषणी used in the Bhāshya. It is feminine also as दोषा ‘arm’, as in Dhananjaya Kosha.

२३० । पश्ये रिज्यादेश्च वः । २ । ७० ।

वणिक् । स्वायम्भू । ‘विगमो वाणिज्यो वणिक्’ ।

30. To the root $\sqrt{pan}$ to barter, to praise (I. 466) is added the affix *iji* (वच्), and the initial च is replaced by व = 70.

Thus वच् + इञ् = वच् + इञ् = वचिञ् nom. s. वचिञ् a trader. The word takes the affix इञ् without changing the sense. As वाणिजः a trader. See A narakosa II. 9. 78 for the phrase वैयसो वाणिजो वचिञ् ।

२३१ । वञोः कित् । २ । ३१ ।

‘वचिञ्प्रति वृत्तेर्जि च’ ।

231. The affix *iji* coming after √vas to desire (II. 70) is treated as कित् and so causes vocalisation. 71.

Thus वच् + इञ् = वचिञ् । The vocalisation takes place by VI. 1. 16. S. 2412. It means fire and ghee (clarified butter).

२३२ । भृज उच्च । २ । ३२ ॥

भृजिभृजिः ।

232. The affix *iji* is कित् after the root √bhri to support (I. 946) and the final of the root is replaced by long उ which is followed by र (I. 1. 51. S. 70). 72.

Thus भृ + इञ् = भृज् + इञ् = भृजिञ् nom. S भृजिञ् meaning the earth.

२३३ । जसि सहोरुर्नि । २ । ३३ ।

जडुर्जिभृज् । जडुर्जिभृजः । जडिभी च ।

233 The affix *urīn* comes after the roots √jas to release (IV. 102) and √sah to endure (I. 906). 73

Thus जडुर्जि: ‘the thunder-bolt,’ ‘the wearied,’ ‘the hungry.’ जडुर्जि: ‘the sun, and the earth,’ the enduring, the long-suffering.

Notes :—The words जडुर्जि and जडुर्जि are used in the following Riks :—जडुर्जये स्वर्गं विष्णुर्जय । Here जडुर्जये (dative) is explained as ज्ञान्ताय ॥ In the Rik श्रीवाचवाच जडुर्जि न इयेनच, the word जडुर्जि is explained as हृषित् ॥ In जडुर्जय वागी जडुर्जि भूतावा the word जडुर्जि is explained by जडुर्जय वीथः (Rv. IV. 88 7.)

२३४ । सुयुसृजो युच् । २ । ३४ ।

सयनसृजना । सयनः । सयनः कोकिलः । सरयः ।

234. To the roots √su to distil (V. 1) √yu to mix (II. 23), √ru to sound (II. 24) and √vriñ to choose (V. 8) is added the affix *yuch* (यच्) 74.

Thus सयनः moon, सयनः the Yavana, सयनः the cuckoo, and सरयः a kind of tree.

Note :—सयनः extracting the Soma-juice, a sacrifice, a libation, bathing, generation. सयनः a tribe of foreigners Greek, an Ionian सयनः sounding, tone. सरयः fem. is the name of a river. सरयः a bitter herb, and the neuter सरयं means a rampart, a bridge.

२३५ । अये रथ च । २ । ३५ ।

अनोतेर्दुस्त्वात् रथादिष्वच् । रथना काङ्क्षी । जिह्वावाची दुस्त्वयसकारणात् ।

235. The affix *yuch* is added to the root $\sqrt{\text{as}}$ to pervade (V. 18), and thereby $\sqrt{\text{as}}$ is replaced by *raś*. 75.

Thus $\text{अयु} + \text{युच्} = \text{रयु} + \text{युच्} = \text{रयन}$ a sort of ornament for wearing round the waist of women. The word *रयन* tongue, has a dental यः. It is derived from $\sqrt{\text{ras}}$ to taste of the *Churādi* class. (X. 385). It is formed by the affix *युच्* as it belongs to the *Nandādi* class. As a matter of fact, both words *रयन* and *रयन* are indifferently employed to denote a girdle and a tongue. The *यय* of this sūtra includes *अयु लोचने* also (IX. 51). The $\sqrt{\text{ras}}$ will take *युच्* by *बहुलपञ्चलादि* (see below II. 78). It includes $\sqrt{\text{ras}}$ *शब्दे* (I. 745) and $\sqrt{\text{ras}}$ *आश्वासने* (X. 385).

२३६ । उन्दिने लोपश्च । २ । ७६ ।

खोदना ।

236 The *n* of $\sqrt{\text{undi}}$ VII. 20, is elided, when the affix *yuch* is added. 76

Thus $\text{उन्दि} + \text{युच्} = \text{वन्दि} + \text{युच्} = \text{खोदना}$ food, boiled rice, grain mashed and cooked with milk: a cond. *खोदनी* the plant called *balā sida cardifona*.

२३७ । गमेर्गश्च । २ । ७७ ।

गमेर्गश्च । गमयन् ।

237 When the affix *युच्* is added to the root *गह* to go (I. 1031) the *n* is changed to *y*. 77.

Thus *गच्छन्ति* *अस्मिन्निवि*, *वगमय* the sky, the firmament. See A. K. I 2. 1.

२३८ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ७८ ।

युक्ताद् । खन्दनः । रोचना ।

238 The affix *युच्* is added diversely to various other roots with various other forms. 78.

Thus *लोहलोचनी इति रोचनाः* *प्रदीपो वा* (light); *खण्डनीति खण्डनः* *खोदना* (a chariot), *नयने प्राप्तेति द्यौं येन वगमयन्* (eyes), *चन्दनग्राहयतीति चन्दन* (sandal-wood) *रोचतेऽस्ती रोचना* । The bright sky, a handsome woman, a kind of yellow, pigment usually called *खोरोचना* । Similarly *खन्दनः* yellow; the ebony tree) &c.

Note —These words are from the roots $\sqrt{\text{dynt}}$ (I. 777) to shine, $\sqrt{\text{syandā}}$ (I. 798) to flow, $\sqrt{\text{ni}}$ (I. 950) to lead, $\sqrt{\text{chadi}}$ (I. 68) to rejoice, $\sqrt{\text{ruoh}}$ (I. 781) to shine. *खण्डना* a war-chariot, air, hearing, a kind of tree called *tinisha* water, *नयने* eyes. *चन्दन* sandal-wood, a kind of monkey; and *चन्दनी* name of a river. *चन्दन* a kind of medicinal plant called *Bhadrakālī*. *रोचना* a red lotus flower, yellow pigment, a handsome woman; *रोचना* dark *Śāma*, bright, a stomach, name of one of the five arrows of cupid. From *अयु* to throw, we get *अयन* throwing, a missile, name of a tree (*jīvaka*). Similarly from $\sqrt{\text{yat}}$ to go constantly (I. 38) preceded by *राज*, we get *राजायनः* the *Piyāla* tree.

२३९ । रज्जोः क्युन् । २ । ७९ ।

रज्जनम् ।

239. The root रज्ज takes after it the affix क्युन् (ana). 79.

Thus रज्जति रज्जावयवेन तद्रज्जनम् कुसुम्भम् (safflower, saffron, a kind of colour resembling the deep yellow of the saffron) रज्जनी night).

Notes:—The root रज्ज to colour (I. 1048), takes lyaṭ also and we get रज्जनम् । The affix क्युन् being कित् causes the elision of the nasal. Diverse, (bhuḥam) the affix comes after कृन् also, as कृन्तः ।

२४० । भूभूधूभृदिभ्यश्चङ्ङिति । २ । ८० ।

भुवनम् । भुवनं व्यादित्वाः । भुवनी बहिः । निभुवनं कुतश्च । भृज्जनमन्वरीयम् ।

240. In the oḥhandas, the affix क्युन् is added to the roots भृ, भृ, and भृज् । 80.

Thus भवसीति भुवनम् the world, the earth,) बृते बृवते वा वाः भुवनम् (God, the sun) भूतेति कृन्वयसीति भुवनः अद्वितीयं (fire) निभुवनं (the act of cool on,) भृज्जति परिचङ्ङ्यं भवति इति भृज्जनम् a frying pan, (the act of frying).

Notes:—भृ to be (I. 1), भृ to beget (IV. 24), भृ to shake (V. 9) भृज्ज to fry (VI. 4) take kyun in the Vaidic literature. By bahuḥam, the affix is found after these roots in secular literature also. भुवनं a world, the earth, the heaven a being, mankind, water. See A. K. II. 1. 6. भृज्ज + क्युन् = भृज्ज + क्युन् (VI. 1, 16 S. 2412, + भृज्ज + क्युन् अष्टव VIII. 4. 53 S. 52) भृज्ज + क्युन् = भृज्जनम् a frying pan. See A. K. II. 9. 30.

२४१ । कृपृषृजिभ्यश्चङ्ङिति पाञ्चः क्युः । २ । ८१ ।

किरणः । कृपृषृः । कृज्जनमन्वरीयम् । कृन्तनं स्तोत्रम् । निषण् ।

241. The affix क्यु comes after the roots कृ, पृ, षृजि, कृजि, and नि + वा ॥ 81.

Thus —किरणं विविधं पर्यन्तव्यापितं किरणः (the rays of sun or moon) विपरीतिं पातयति प्रवर्धति वा कृ प्रवृत्तः (कृते is understood) sea; कृते वर्धयतीति कृज्जनम् (the sky, force), को वेद वा कृन्तते स्तोत्रं कृन्तयति कान्तयते वा कृन्तयन् (a hymn, a lover); निषण् कृन्तयति कृन्तयन् (death).

The roots are √kṛi to scatter (VI. 116), √pṛi to protect (III. 4) √vrj to avoid II. 19) √mad to praise &c. (I. 13), √dhā to support (III. 10). निषण् means the destruction, and family, race.

२४२ । धृषेर्धिष्ण्वसंज्ञायाम् । २ । ८२ ।

धिषणी गुरुः । धिषणः गीः ।

242. The affix क्यु comes after the root धृ (V. 22) and when this affix is added, the form धृ is changed to धिष्, and the word so formed denotes a name. 82.

Thus : धृषणोति प्रादुर्भावं दर्शयति वाः धिषणः गुरुः a teacher. A. K. I. 3. 24. An epithet of Brishhaspati, the preceptor of the Gods, धिषणा the speech, praise, hymn, (intellect), understanding, earth, a cup, bowl.

२४३ क । हन्ति घृत् । २ । ८३ क ।

घृत् ।

243A. When the affix घृ is added to the verb हृ, the root changes itself to घृत् ।

Taus हन्ति हननेन वा मातुर्भवति च घृत् : a sound—lit. that which manifests on being struck.

२४४ । वर्तमाने पृषद् बृहन् महद् अगद् कृतवत् । २ । ८४ ।

अतिप्रत्ययभ्ताः । 'पृषु सेचने' घृत्ताभावाः । घृषन्ति । बृहत् । महत् । नदीर्वादिभ्यः । अगद् ।

244. The words घृषद्, बृहद्, महद्, and अगद् are formed by the affix अति, and it is like घृ affix, and the force the affix is to denote present time like the affix घृ : 84.

These words are formed by the affix अति । From पृषु सेचने to sprinkle (I. 737) comes घृषन्ति a drop of water. It is neuter and always used in the plural. The singular is घृषद् । There is no guna of the root vowel. Similarly बृहद् is from the root बृह् to increase (I. 771), महद् is from मह् to worship (X. 821) अगद् is from अगृ to go (I. 1031); and घृ is replaced by अत् ।

Note.—These word are really formed by the affix अति and not घृत् । It is treated like घृत् which is an अगिच् affix and consequently VII. 1. 70 S. 331 applies, and we get घृत् 12. महद् । In the feminine, we have मदी by IV. 1. 6. S. 453 as महती ।

Note:—Had the words घृषद् &c. been घृत् formed, then we could have easily omitted the words वर्तमाने and कृतवत् from the sūtra. But they are not घृत् formed. Had they been so, then the vikarāṇa घृ would be added to the root मह्, and there would be महृ by VII. 1. 80 S. 455, and an optional form महती would arise. The accent moreover would be governed by VI. 1. 186 S. 3780 in that case. But if the affix be taken as अति then it being an ārdhahātuka affix, the vikarāṇa घृ is not added, and so the above difficulty does not arise. Hence Bhatṭa takes these words as formed by the affix अति and not घृत्, though this अति is treated like घृत् for some purposes.

Note:—The example given above is घृषन्ति plural of घृषद् in order to indicate that the word is neuter when meaning a drop. When masculine it means a deer. बृहती means an egg-plant, a thorn, the speech, a reservoir, a name of a metre, a wrapper or mantle. By being treated as घृत् there is घृत् (VII. 1. 70. S. 331), as बृहद् = विष्णुः । महती means an egg-plant, when neuter, महत् means kingdom. When masculine, it means Mahat the Great principle of Sāṅkhya, the mighty. महती is also the name of the lute of Nārada, as बृहती is the name of the lute of V. svāvasu, कलावती of Tambaru

and कण्वरी of Sarasvatī. See Māgha I. 10 (आवेष्टमानं जगतीं प्रहृष्टं दुः). जगद् is neuter when meaning the world the universe: when masculine it means wind, air. It has all the three genders when meaning immoveable. जगती means the earth the world, a kind of metre, and man kind. The masculine जगद् 'air,' being treated as ऋतु formed takes वृत् (VII. 1. 70. S. 361), and is declined as जगत्, dual जगती, pl. जगन्तः। But the जगद् derived under dyuti-gamī-jñotinām dvecha (Vārtika under III. 2. 178. S. 3158) not being ऋतु like is declined as जगत्, जगती and जगन्तः।

Thus: पर्देति विज्वलि विज्वलि वरत्तु ध्रुवत् (A kind of deer, a drop of any liquid) पर्देति वर्षेतेष्वौ वृदत् (large). Fem. वृदती a portion of the Vedas).

२४५ । संश्वत् तृपद् येहत् । २ । ८५ ।

एते निपातयन्ते । पुनश्चरत् ऋतुवृत्तानिपुनयत् । संविनोतेः शुद् द्विकारलोपः । संश्वत्तुदकाः । तृपच्छ्वत् । विपुर्विद्वन्तेद्विलोपः इत् व च । 'विद्वन्तेपमातिनी' ।

245. The words *samśvat*, *tripat* and *vehat* are irregularly formed by *at* affix. 85.

These are Nipātanas. They are enumerated separately from the last mentioned words, in order not to apply *śatpi-vad-blāva* to them. *संश्वत्* is derived from *चिच्* चदने (V. 5) with the preposition *चत्*. The *ह* of *चि* is elided. *संश्वत्* means magic. From *तृप* त्रीकणे (IV. 80) comes *तृपत्* 'umbrella.' From *वृत्* to kill (II. 2.) comes *वेहत्* with the upasarga *वि*. The *चत्* of *वृत्* is elided, and the *ह* of *चि* is changed to *व*. *वेहत्* a barren cow, one who destroys the womb. See A. K. II. 9, 89.

Notes:—The feminine of *वेहत्* would be *वेहती* had it been *Śatpi*-like. But it is not so, and *उचितत्* (IV. 1 0) does not apply.

According to Subhuti Chanakya *संश्वत्* is derived from *चत्*+*चित्* to swell, *तृपद्* means moon also.

२४६ । छन्दस्वसानम् शुङ्गभयाम् । २ । ८६ ।

श्वसानः शय्याः । शरसानः पुत्रयः ।

246. After the roots *√su* to go, and *√jri* to grow old, comes the affix *asinach* in the *chhandas*. 86.

Thus *श्वसानः* a road, a path, a way. *शरसानः* an old man or an invalid person.

Notes:—But in the two verses *श्वसानदे* &c. (Rv. I. 62. 1 & 2) the word *श्वसानाय* is explained as *अतिशलाय* very powerful. It means also a cemetery but then it is differently derived.

२४७ । ऋद्धिदधिमन्दिसहिभ्यः कित् । २ । ८७ ।

श्वसानो देवः । श्वसानः पुत्रयः । मन्दसानोऽग्निर्विश्वः । श्वसानो यज्ञो जगत् ।

247. The affix *श्वसानम्* is *कित्* after *√rijī* (I. 190) to fry, *√vridhn* (I. 796) to increase, *√madi* (I. 18) to praise, and *√saha* (I. 905) to endure. 87.

Thus अञ्जनवानः a cloud. वृधवानः a man, जग्धवानः fire, a living creature, बहवानः a peacock, a sacrifice.

Note — The root अञ्जि takes वृध् as it has an indicatory वृ, and this nasal is never elided here. Thus there can be no guna of अञ्जनः. So also of √जग्ध् and √बह्. Therefore with regard to these three roots, the forms would have been the same, whether the affix were क्तिच् or not. The difference would be with regard to वृध् only. The above three roots might easily have been read along with वृध् of the last sūtra. The word वृध् in the next sūtra could also have been omitted. Thus instead of three appositions, two would have been enough.

As, जग्धस्ववानश्च वृध् अञ्जि नन्दि सहिभ्यः । and अर्ते शुट् च वृधेः क्तिच् ॥

In the Mantras अञ्जनवानः वृध्वरः वृध्वीः and अस्तिन् वृध्वी जग्धस्ववान् वृध्वध्वू the words have been given their etymological meaning in the Bhāṣya, and not the meanings as given above.

२४८ । अर्तेर्गुणः शुट् च । २ । ८८ ।

अर्थवानोऽग्निः ।

248. The √शृ to go (I. 988) takes guna when the affix asānach is added to it; and the augment सू(च्) is inserted. 88.

Thus अशृ + अशानच् = अशृ + शृ + अशानच् = अर्थवानः the fire; the killer of enemies.

Note :—In the Mantra आशानिषदर्थशानाय, the word अर्थशानाय (dative) is explained in the Bhāṣya by यन्मूर्तं हिनिषे to the killer of enemies.

२४९ । सम्मानधस्तुवः । २ । ८९ ।

संस्तवानो वाग्मी ।

249. The affix ānach is added to the root √स्तु to praise (II. 34), when the preposition चच् is in construction with it. 89.

Thus संस्तवानः an orator, a good speaker.

२५० । युधिलुधिदृशिभ्यः क्तिच् । २ । ९० ।

युधानः । युधानः । युधानो लोकपालकः ।

250. The affix ānach is added to √yudh to war (IV 64), √budh to know (I. 924), and √dṛṣir to see (I. 1037); and it is क्तिच्. 90.

Thus युधानः an enemy, an opponent. युधानः a proceptor, हृद्यानः a guardian of the world. By bahulam it comes after √हृध also. As कृपायः a miser. In the following shloka there is play on the words कृपायः 'a miser', कृपायः 'a sword,' and कोष 'a treasury' 'a sheath.'

कृपायैव कर्तुं कारं कृपायः सह यययते ।

परेषां दामययते यः स्वकोशं विमुञ्चति ॥

२५१ । दुर्धः सनोलुक् क्लोपश्च । २ । ९१ ।

दुर्धराक्षश्चन्द्रमा ।

251. The affix ānach is added to the desiderative of the $\sqrt{\text{hurchha}}$, when the sign च् of the desiderative is luk-elided; and the च् of the root is lopa-elided. 91.

Thus जुहुराचः the moon.

Note:—The root $\sqrt{\text{hurchha}}$ to be crooked (I. 226) when in the desiderative, takes जानच्, but the च् is elided and so also च् of the root. In the Yajur Veda mantra जुहोष्यस्तन् जुहुराचन् चः the word juhurāgam is explained as जीटिष्यकस्ति 'crooked'. See Iśā upan ishad my edition p. 30.

२५१ । श्विते ईश्व । २ । ९१ ।

श्वितिव्याचः पुनरपकर्णः ।

252. To the desiderative of the root $\sqrt{\text{svitā}}$ 'to make white' (I. 778), is added the affix ānach, the affix च् is elided and च् of the root is replaced by च्. 92.

Thus श्वितिव्याचः pious in conduct, virtuous, holy.

Note:—The affix is क्श्च and so there is no गुणा. Of course, in the desiderative there is reduplication. See Amarakośā III. 1. 46. Kehrastwānt derives this word from श्विदि ईश्वरे (I. 10), with the affix जानच् with the force of सिद्. In other words, he makes it the Perfect Participle of श्विच्. He apparently has over looked this sūtra. The difficulty with the root श्विदि is that the nasal caused by इदिच् will not be elided: and जानच् is a Vedic affix.

२५२ । तून् तून्वी शंसिक्तदादिभ्यः संज्ञायां चानिटी । २ । ९२ ।

चक्षेः कदादिभ्यश्च जगत्पुण्डरीके क्तः । ती चानिटी । संज्ञा । स्त्रीत्वा । चक्षरी । चक्षरा । चक्षि । तीतो भावः । चक्षतीकरोत्ये भक्षये च । अशुवास्ते । 'तून्वी चक्षदाजच्' इति नञ्काश्च । 'चक्षार्च' वा वेदत वा चक्षन्ती' इति ब्राह्मणान्तरम् । 'चक्ष्वा स्वात्स्वात्परी ज्ञाःस्ये वैष्णवायकवि ह्यक्षि' ।

253. The affix trin comes after $\sqrt{\text{sāns}}$, to praise (I. 764) and the affix trich after $\sqrt{\text{kshad}}$ and the rest, when the word so formed is a name; and the affixes do not take the intermediate च्. 93.

Thus चक्ष् + तृच् = चक्ष् + तृच् nom. s. चक्ष्वा; dual चक्ष्वी, pl. चक्ष्वः ।

The root चक्ष् is a sūtra dāṣṭu; and means to cut, to eat. It is Ann ūtṭet. It is found used in the Rig Verse तून्वी चक्षदाजच्, and in the following phrase taken from the Brāhmaṇas:—चक्षार्च वा वेदत वाचदन्ते । Thus चक्ष् + तृच् = चक्ष्; nom. s. चक्ष्वा । It means a character, a gate-keeper, an offspring of a sūdra father and a Vāishya wife.

Note:—In explaining the sūtra VI. 4. 11 S. 277, it has already been said that the words चक्ष् &c. have been used in that sūtra in order to teach by implication a *niyama* or restriction—namely the unādi words formed by चक्ष् or तृच् do not get lengthened, except the eight words *svasri* &c. specifically mentioned in that sūtra. The word चक्ष्व is not among these

eight, hence its declension is *चत्वारि* and not *चत्वारौ*, and *चत्वारः* and *चत्वारः*. The word has acute on the first syllable as the affix is *रिङ्*. As in the mantra *धावधाव चत्वारस्तु विभः*.

The word *आदि* and *वधादि* refers to roots like *वाधुञ्जिह्वी* (II 66). Thus *आस्ता*, du. *आस्वारौ* pl. *आस्वारः*; *वास्ति* or *विज्यति चत्वारः* = *वास्ता* *बुधः*. It is the name of the Buddha. Similarly *प्रवास्ता*. See VI. 4. 11. S. 277. Its dual and plural are *प्रवास्वारौ*, *प्रवास्वारः*. The lengthening in both cases is by the sūtra VI. 4. 11. S. 277.

According to *Medinī Kosha* *वध* means the son of a *sūdra* produced on a *Vaiśya* woman. This is the meaning taken by *Bhattoji* in the text above. But according to *Amarakosā* it is the son of a *sūdra* by a *Kshatriya* woman.

Similarly from *नी* to lead, we get with the preposition *उत्* the noun *उन्नेष* a kind of *Ritvik* priest.

२५४ । अङ्गुलमन्यत्रापि । २ । ९४ ।

अङ् । अन्ता । अङ् । अन्ता । अन्तादि ।

254. Diversely also other words are formed by the addition of *अङ्* and *अन्ता* to other roots. 94.

Thus *अन्ता* from *अङ्* and *अन्ता* from *अङ्*.

This sūtra is superfluous: for the word *आदि* of the last aphorism would have made these two affixes applicable to other roots also.

२५५ । नष्टृनेष्टृ त्वष्टृ होतृ पोतृ आतृ जामातृ मातृ पितृ दुहितृ । २ । ९५ ।

न वतन्त्यनेष्टृ नष्टृ औतो दीहिषष्टृ । नष्टृतेः पुण्युष्टृ । नेष्टृ । त्विष्टेरितोऽष्टृ । त्वष्टृ । होतृ । पोतृत्विष्टृ । आतृतेऽष्टृ । जामातृ । मातृ । पितृत्विष्टृ । दुहितृ ।

255. The following ten words are irregularly derived, viz., *नष्टृ* (a grandson), *नेष्टृ* (one of the chief officiating priests at a Soma sacrifice), *त्वष्टृ* (name of a Vedic God), *होतृ* (a sacrificial priest), *पोतृ* (one of the sixteen officiating priests at a sacrifice), *आतृ* (brother), *जामातृ* (son-in law), *मातृ* (mother), *पितृ* (father), and *दुहितृ* (daughter). 95.

These ten words are formed by *triti* or *trich*. With the negative particle *न* added to the root *नष्टृ* to fall (I. 898) is formed *नष्टृ*. The son's son or daughter's son is so called because through him the ancestors do not fall from heaven into the *Naraka* called *पुद्गल*.

From *नी* to lead (I. 950) we get *नेष्टृ* by *guṇa* of the root and inserting the augment *नु*. It means the *leading* priest in a Soma sacrifice.

From $\sqrt{\text{śvī}}$ to shine (I. 1050) is obtained स्वहृत् by changing the ह of the root into श्. It means the divine Architect; a carpenter. From $\sqrt{\text{hu}}$ to sacrifice (III. 1) comes होतृ the Hotṛi priest. From $\sqrt{\text{pā}}$ to purify (I. 1015) comes the word पीतृ the Potṛi priest: a kind of R̥tvik. From $\sqrt{\text{bhrā}}$ to shine (I. 194) comes ब्रातृ brother. The व of the root is elided.

From $\sqrt{\text{mā}}$ to measure (II. 58) with the upapada माया wife, comes मायाहृ son-in-law, literally he who measures or causes to be measured the wife. From $\sqrt{\text{vā}}$ to worship (I. 1021) comes माता mother. The व of the root is elided. From $\sqrt{\text{pā}}$ to protect (II. 47) comes पितृ, the पा of the root is changed to प. From the root $\sqrt{\text{dā}}$ to milk (II. 4) comes दुहितृ. The affix हृत् takes the intermediate व as an exception: nor does it cause guṇa.

२५६ । सावसे ऋन् । २ । ९६ ।

स्वसा ।

256. The affix ऋन् comes after the verb जह् to throw (IV. 100) preceded by the preposition इ. 96.

Thus इ + जह् + ऋन् = जहृन्, N. S. स्वसा (sister)

Another reading of this sūtra is इन्द्रसे ऋन् । There is no difference of meaning, इन्द्रियसे, or ही से mean the same. The Commentary adopts the first.

२५७ । यसे कृद्विश्व । २ । ९७ ।

पिता 'भर्ग्यास्तु ब्राह्मणस्य पितामहः स्युः परस्परम्' ।

257. The affix ऋन् comes after the verb पठ् (I. 30) to attempt, endeavour, strive, try, and there is vṛddhi of च. 97.

Thus पिता (a husband's brothers' wife). The wives of brothers are related to each other as पिता sisters-in-law. See Amarakosa (II. 6. 30) for the above verse of the text.

२५८ । नञि च नन्देः । २ । ९८ ।

न नन्दति भगवदा । इह कृद्विर्गुणवर्तन इत्येके । 'भगवदा इह स्वसा परस्परम्भगवदा नन्दिनी च सा' इति शब्दार्थकः ।

258. The affix ऋन् comes after the $\sqrt{\text{nand}}$ (I. 67) to be glad, when it is preceded by the indeclinable च and there is vṛddhi of the root. 98.

Thus ननान्दा with vṛddhi of the last sūtra, (husband's sister) literally meaning one who is never satisfied, however one might strive to please her. Others do not read the apuvṛtti of vṛddhi into this sūtra. The form then is ननन्दा । Thus in Subdārnava we find 'the husband's sister is nanānda, also called nanānda, and nandini.'

on इन्द्राजग्नेयस्वरणि it is explained by विशाखवलीवचनम् (Rv. I. 31. 16) वरणिः 'the earth' वनणिः the tube a blow-pipe, the artery or vein, also वननी : वननिः 'motion or way'; अजनिः 'the thunder bolt' of Indra: literally by which is enjoyed the kingdom by Indra: it means the sun also, जगनिः 'the earth'; तरणिः 'the boat'.

The word रजनिः 'night' turmeric, or red lac, or lotus is diversely formed from the root रञ्ज् 'to be delighted' to dye, color, paint &c. The ञ of the root is also diversely elided. To the root is added the affix जनि. Another form is रजनी । The long ई (जीप्) is added by कृदिकाराद् &c.

२६३ । आञ्जि शुधेः सनश्चन्दसि । २ । १०३ ।

आहुयुवचिरिर्वातसि ।

263. In the cūhandas the affix जनि comes after the desiderative of the verb हृच् 'to be dried' (IV. 74) preceded by आह् । 103.

Thus आह् + हृच् + जनि = आहुयुवचिः (wind, or fire): being worshipped on account of shining very quickly, or causing sorrow to one's enemies.

२६४ । कृषेरादेश्च चः । २ । १०४ ।

चर्वचिर्मेव ।

264. The affix जनि comes after the verb कृष् 'to plough' (I. 1039) and the initial च is changed to च. 104.

Thus कृष् + जनि = चर्वचिः (a man).

Note:—In the Vaidika Nighaṇṭu, the form चर्वचिः meaning 'a toan' is read in the list of लघुचवचनम्

But Ujvala Datta has read the sūtra as कृषेरादेश्च चः and so he has derived the form चर्वचिः meaning 'a harlot'. But this is not correct. Had it been so, the sūtra would have stood as चृषे च from the root धृश्.

The Veda Bhāṣya also explains the word चर्वचिः in the same way when commenting on the mantra श्रीनासहर्वचोद्भूतः ॥ (Rv. I 3 7)

२६५ । अग्नेर्मुद् च । २ । १०५ ।

अद्भुतिरग्निः ।

265. The affix जनि comes after the verb अद् 'to eat or destroy' (II. 1), to which the augment अद् is added. 105.

Thus अद् + अद् + जनि = अद्भुतिः 'fire'.

२६६ । वृत्तेश्च । २ । १०६ ।

वर्त्तनिः । गोवर्धनस्तु वकाराभ्युद् वर्त्तनिर्गित्याह ।

266. The affix जनि comes after the verb वृच् 'to subsist or exist' (I. 795). 106.

Thus वृच् + जनि = वर्त्तनिः 'a way, road.' See Amarakośa (II. 1-15.) But according to Govardhana, the augment वृद् is also to be added. Thus वृच् + वृद् + जनि = वर्त्तनिः 'a road'.

The feminine form is वर्त्तनी with the जीप् of कृदिकाराद् :

२६३ । क्षिपेः क्षिप्य । २ । १०३ ।

क्षिपिष्यत्युपसृ ।

267. The affix क्षिप् comes after the verb क्षिप् 'to discharge, to let go &c.' (VI. 5) and the affix is treated as क्षिप्. 107.

Thus क्षिप् + क्षिप् = क्षिपिष्यः 'a stroke with a whip' a weapon. In the Veda Bhāṣya क्षिपिष्यः is explained by वेधेण throwing, in the mantra चतस्रं धात्री क्षिपिष्यं दुरवयति ॥ (Rv. IV 40. 4).

२६८ । अर्चिं शुचिं हुं सृपिं छादिं छर्दिभ्य इतिः । २ । १०८ ।

अर्चिर्भर्त्ता । इदन्तोऽप्यवच् । 'अग्नेर्भोवन्ते अर्चयः' । योचिर्दीप्तिः । इतिः अर्चिः । 'इत्यवच्' (२६८३) इति इदन्तः । छदिः चटलच् । छर्दिर्वपनव्यापिः । इदन्तोऽपि । 'अर्चोतीवार्त्तुजवाच्' ।

268. The affix इचि comes after the verb अर्च् (I. 219) 'to worship' शुच् (I. 198) 'to grieve'; हुं (III. 1) 'to offer or present as an oblation to fire'; सृप् (I. 1032) 'to creep or crawl'; छादि (X. 290) 'to cover' and छर्दि (X. 51) 'to vomit'. 108.

Thus अर्च् + इचि = अर्चिश्च (a ray light: flame.) The affix इ of the unādi अच इः (IV. 138) also comes after this verb. Thus अर्च् + इ = अर्चिः (ray, flame of fire or of the morning twilight).

अर्चिश्च formed with the affix इचि is neuter, but अर्चिः formed with the affix इ is feminine and its plural is अर्चयः as in अग्नेर्भोवन्ते अर्चयः । शुप् + इचि = योचिश्च 'light, lustre, radiance' हुं + इचि = इचिश्च 'clarified butter' for offering सृप् + इचि = सर्चिश्च 'clarified butter' छादि + इचि = छदिश्च 'the roof or thatch of a house'. The word is always feminine. See Liṅganuśāsana. III 21. See A. K. II 2. 14. The final इ of छर्दि is elided by VI 4. 51. S. 2813 and the penultimate vowel of छादि is shortened by VI 4. 97. S. 2985. छर्दि + इचि = छर्दिश्च (vomiting, sickness). The affix इ also comes after this verb. The word छर्दि ending in इ is also a valid form, meaning vomiting. As अर्चोतीवार्त्तुजवाच् = अर्चि + अतीवार्त्तु + वृत्तवाच् ।

२६९ । वृद्धेर्नलोपश्च । २ । १०९ ।

'वर्द्धिर्वा वृद्धवृद्धयोः' ।

269. The इ of वृद् 'to grow, increase' (X. 228) is elided when the affix इचि comes after it. 109

Thus वृद् + इचि = वर्द्धिः m. 'fire, the kusa grass' वृद्धा means fire. See Amarakośa I. 1. 57.

२७० । द्युतेरिसिद्धादेश्च जः । २ । ११० ।

द्योतिः ।

270. The affix इत्ति comes after the verb द्युत् 'to shine, be bright or brilliant' (I. 777) and the initial letter, that is इ is changed to द् । 110.

Thus अद् + इक्षि = अ्युत + इक्षि = अ्योतिष् 'light, lustre', fire, the sun, sight, the star.

२७१ । वसौ रुचेः सञ्ज्ञायाम् । २ । १११ ।

वसुतेचिर्वचः ।

271. The affix इक्षि comes after the verb वच् to shine (I. 781) when preceded by वच् and the word so formed is an appellative. 111.

Thus वसुवच् + इक्षि = वसुतेचिष् a sacrifice, religious ceremony By bahulam, the affix comes after the single uncompound verb also. As तेचिष् । See Amarakosha I. 8. 34.

२७२ । भुवः कित् । २ । ११२ ।

भुविः कसुप्तः ।

272. The affix इक्षि comes after the verb क् (I. 1.) 'to become' and the affix is treated as if it had an indicative क् । 112.

Thus क् + इक्षि = क्विष् 'the ocean.'

२७३ । सङ्घो धरच् । २ । ११३ ।

धरिचः सङ्घाद् ।

273. The affix इक्षि comes after the verb धृ (IV. 20) 'to endure, to support,' and the इ is changed to च. 113.

Thus धृ + इक्षि = धरिष् an ox, a bull.

२७४ । पिबते स्युक् । २ । ११४ ।

'पाचिष्युः सङ्घादयोः' ।

274. The affix इक्षि comes after the verb प (I. 972) 'to drink' and the augment युक् is also added to it. 114.

Thus पा + युक् + इक्षि = पाचिष् 'the sea; the eye'.

२७५ । जने रुचिः । २ । ११५ ।

जनुर्जनत् ।

275. The affix रुचि comes after the verb जन् (IV. 41) 'to be born.' 115.

Thus जन् + रुचि = जनुर् birth, production.

२७६ । मने भञ्ज् छन्दसि । २ । ११६ ।

मधुः ।

276. In the chhandas the affix रुचि comes after the verb मन् (VIII. 9) 'to think' and the च is changed to म्. 116.

Thus मन् + रुचि = मधुः 'honey' (compare also Up I. 18.).

Thus कुङ् + उचि = कुङ्कु । It is an अव्यय or indeclinable and means constantly

२२१ । बहुलमव्ययत्रापि । २ । १२१ ।

आचक्षुः । चरिचक्षुः ।

281. This affix comes diversely in other places also. 121.

Thus आचक्षु 'a learned man'; चरिचक्षुः ।

२२२ । कृ गृ षु कृञ् चतिभ्यः छवरच् । २ । १२२ ।

'कर्वते व्याघ्ररक्षणो' । कर्वतेऽङ्कुशो । कर्वते रात्रिः । 'कर्वते माहुतो जगः' । चत्वरच् ।

282. The affix चरच् comes after कृ (VI. 116) 'to scatter' कृ (VI. 117) to swallow, गृ (IX. 18, 'to kill, destroy, injure'; षु (V 8) 'to choose, select' and च (I. 918) 'to ask, beg, request'. 122.

Thus कृ + चरच् = कर्वते 'a tiger, a demon' a Rākshasa, कर्वते 'a proud man'; कर्वते 'night'; कर्वते 'a barbarian, चत्वर 'a quadrangular place or courtyard.'

Note:—कर्वते also means curly hair, a mode of dancing, the class of weapons, कर्वते a kind of basil. कर्वते yellow sandalwood, चर million, gum myrrh.

२२३ । नी सदेः । २ । १२३ ।

'निचक्षुस्तु कम्पाका' । निचक्षुः रात्रिः । इत्युक्तानि तु द्वितीयः पादः ।

283 The affix चरच् comes after the verb चक्षु (I. 907) 'to sit down' preceded by the preposition नि. 123.

This नि + चक्षु + चरच् = निचक्षुः 'mud or mire' निचक्षुः 'night'. The च is changed to ञ by VIII. 2. 86. §. 2271.

CHAPTER III.

२२४ । क्षित्वर क्षत्वर धीवर पीवर नीवर चीवर नीवर गह्वर कट्वर संमह्वराः । ३ । १ ।

एकादश चराचरव्ययानाम्ना निपातवन्ति । 'क्षित्वर' कट् सम्प्रसारणकारोऽन्तादेशः क्षित्वर्य-
काचरवत् । क्षित्वरो वृत्तेः । 'क्षत्वर' पूरकुञ्जयोः । पीवरः कैवर्षेः । नीवरः इच्छः । नीवरो
विजयः । चिरो र्दोर्देशः । चीवर निबुद्धावरणम् । सीवरो जातिविशेषः । नीवरः पत्तिवृत् ।
मादरेर्हृत्त्वत्त्वत् । गह्वरच् । कटो वर्षादी कट्वरं वदन्तम् । संमह्वरः । संमह्वरो मृगः । वदेः
संमह्वर वदन्ते ।

284. The following eleven words are irregularly derived with the addition of the affix चरच्. Chh.tvara, chhatvara, dhivara, pivara, mivara chivara nivara, gahvara, katvara, samyadvara 1.

1. क्षित्वरः 'fit for cutting hostile or roguish', from the verb क्षि 'to cut' (VII. 8). 2. क्षत्वरः 'a house, a bower', from the verb कट् 'to cover', (I. 851).

The final *इ* of the verbs *हृद्* and *क्षिद्* is changed to *व* and there is no guṇapation of *व* of *क्षिद्*. 3. *बीवरः* 'a fisherman' from the verb *बुध्वाच्* 'to hold, to support' (III. 10). 4. *बीवरः* 'fat, large, or a tortoise' from the verb *बृ* 'to drink' (I. 972) or from the verb *वै* 'to grow, increase, swell' (I. 1013). Some derive it from *बीव* (I. 595). The *व* is elided by VI 1. 68 S 873. 5. *बीवरः* 'harmful, injurious or the leader of an army' from the verb *वा* 'to measure' (II. 58). Some derive it from *बी* 'to injure' IV. 29. *Quere*: or *बीव* (I. 596). 6. *बीवरः* 'a tatter, rag,' the dress of a mendicant, particularly of a Buddhist mendicant, from the verb *वि* 'to collect, to gather', (V. 5) the *इ* of which is lengthened before this Unādi affix. *Quere* or from *बीव* (I. 594), *व* changed to *व*. 7. *बीवरः* one of the mixed tribes being the offspring of a Rāputra by a Kshatriya, it also means the ocean or a hunter; from the root *बीव्* 'to be large or strong' (I. 597). 8. *बीवरः* 'a trader, a religious mendicant' from the verb *नी* 'to lead' (I. 950), *Quere*. Or from *बीव* (I. 593). 9. *गद्वरः* 'a cave' from, the verb *गद्* 'to dive or plunge into' (I. 680). The long *वा* is shortened before this unādi affix. 10. *कद्वरः* 'a sauce, condiment or the skim or whey of curds' from the verb *कद्* 'to go or to rain,' (I. 315). 11. *संपद्वरः* 'a king', from the verb *पद्* 'to go' (I. 1033) preceded by the preposition *सम्*. The *व* of the verb *पद्* is changed to *व*. According to some, *संपद्वरः* (a king) is derived from the verb *पद्* (to go or move) preceded by the preposition *सम्*.

By bahulam we get *उपद्वरः* from the root *इ* (III. 1) with the preposition *उप*. The *व* of the root is elided. It means proximity - privacy, a solitary or lonely place.

२८५ । इयिस्त्रिदीकुष्यविभयो नक् । ३ । २ ।

'इयः त्र्ये नृवे पत्यो' । विनः जावः । विनोर्द्व । दीनः । उष्णः । जनः ।

285. The affix *नक्* comes after the verbs *इव*, 'to go' (II. 36) *बिन्* 'to bind' (V. 2) *वि* 'to conquer' (I. 993) *वी*, 'to waste' (IV. 26) *वृ* 'to burn' (I. 727) and *वृ* 'to protect or defend' (I. 631). 2.

Thus *इ + नक् = इयः* 'a lord, the sun, a king', *विनः* 'one-eyed'; *विनः* the Arhat of the Jānas, or the Buddha or an old man, *दीनः*, 'a poor man'; *उष्णः* warm, *जनः* 'wanting deficient', sūtra VI. 6. 20. S. 2654 causes *नक्*.

Note :—*दीनः* f. female of a mouse, or shrew.

२८६ । फेनसीनी । ३ । ३ ।

वृत्ती विवात्येव । स्फावतीः फेनः । बीनः ।

286. The words *फेनः* the 'foam, froth' and *बीनः*, 'a fish' are anomalous. 3.

These are irregularly derived by the addition of the affix *नक्* to the verbs *स्फाद्*, 'to swell, increase' (I. 516) and *बीन्* 'to injure' (IV. 29), *क्* replaces *स्पृह्य*.

२८७ । कृषेर्वर्चः । ३ । ५ ।

कृष्यः ।

287. The affix कृष् comes after the verb कृष् 'to plough' (I. 1039) when it means one of the colors. 4.

Thus कृष् + कृष् = कृष्णः 'the dark color, Kṛishṇa is the name of the son of Satyawati (Vyāsa), name of Keśava (Śrī Kṛishṇa), a crow, name of Arjuna, कृष्ण is the name of Draupadi, a grape, a kind of plant. क. black pepper, iron.

२८८ । बन्धेर्बन्धियधी च । ३ । ५ ।

बन्धनः । डुबन्धः ।

288. The affix बन्ध comes after the verb बन्ध 'to bind' (I. 1022) when the ādesas डुषि and बन्धि replace it (the verb). 5.

Thus बन्ध + बन्ध = बन्धनः, 'the sun', बन्ध + बन्ध = डुबन्धः 'the foot of a tree; an epithet of Śiva'.

२८९ । धाप्वस्सजयतिभयो नः । ३ । ६ ।

'धाम्ना जहृवसि क्षिय' । धर्षो धमव । धर्षः क्षिद्युतः । 'मज्जे सुवसि शितने च' । ज्ञेयैर्वी । ज्ञेयः । ज्ञेय आदिभ्यः । ज्ञादुल्लभायु षोढेः षोढः यज्ञः ।

289. The affix न comes after the verb धा 'to hold, to contain', (III. 10); ष 'to protect or fill', (III. 4); बध् 'to dwell, inhabit, live' (I. 1051); गच्छ 'to go, to drive', (I. 218); and गच्छ, 'to go, walk, wander' (I. 88). 6.

Thus धा + न = धाम्नाः f. 'fried barley or rice', ष + न = धर्षव 'a leaf' or धर्ष 'the Paśāsa tree' बध् + न = बन्धनः, 'price' or बन्धव 'hire or wages'. गच्छ + न = गच्छनः the root गच्छ is replaced by the root गच्छि before ārchadhātuka affixes (II. 4 56 S. 2202.) ज्ञेयः means a thief or Prajāpati गच्छ + न = गच्छनः 'the sun, wind, a traveller'.

The word गच्छनः 'a lame man' is diversely derived by adding the upādi affix न to the root गच्छ 'to go, move' or गच्छ (I. 987 or 989).

Note:—There is no vocalisation of /बध् and there is guna of /गच्छि—the contrary would have been the case had the affix been बन्ध (क्षिद्यु) like the last.

२९० । लक्ष्मेरह् च । ३ । ७ ।

लक्ष्मिर्लक्ष्मिपुत्रात्मनः स्थास्ययाज्ञानमञ्जु । लक्ष्मिर्लक्ष्मिपुत्रे । 'लक्ष्मिर्लक्ष्मिपुत्रे लक्ष्मिर्लक्ष्मिपुत्रे' । लक्ष्मिर्लक्ष्मिपुत्रे लक्ष्मिपुत्रे । 'लक्ष्मिर्लक्ष्मिपुत्रे लक्ष्मिपुत्रे लक्ष्मिपुत्रे' ।

290. The affix न comes after the लक्ष्मि to mark (X. 5) when it belongs to the Churādi class and the root also takes the augments लृट् and डृट्. 7

Thus लृट् which in the Churādi class becomes लक्ष्मिपुत्रे + लृट् + न = लक्ष्मिपुत्रे 'a name, sign', but when it takes the augment डृट्, then लृट् + डृट् + न = लक्ष्मिपुत्रे 'the step brother of Rāma'. The feminine लक्ष्मिपुत्रे means a goose; and लक्ष्मिपुत्रे a female Sārāsa bird.

Notes—The neuter nouns लक्ष्य and लक्ष्यन् both mean a name a mark. The same Lakshana and Lakshmana when masculine are the names of a brother of Râma.

२८१ । घनेरिच्छोपधायाः । ३ । ८ ।

वेम्ना नदी ।

291. The affix न comes after the root वच्, 'to honor, to worship' (I. 492) and the penultimate vowel is changed to व. 8.

Thus वच् + न = विच् + न = वेम्ना, 'a river.' There is guna of the short penultimate व.

२८२ । सिधेष्टेयु च । ३ । ९ ।

दीर्घोच्चारणसमयस्योऽन सुखः । सपूज आदित्यः । बाहुलकात्कैवल्योऽनः । कटु । अमररङ्ग इवादायुः । स्थोनः ।

292. The affix न comes after the root सिच्, 'to sew, darn stitch together or weave, (IV. 2)', and the षि portion of the root (namely सच्) is changed to य. 9

Thus सिच् + न = सपूज 'the sun'.

The word स्थोन is diversely formed without changing the षि portion to य. Thus सिच् + न = सि + ऊ + न = सपू + न (by the Paribhâsha सविट् वरिष्णु वन्वरङ्गे = स्थोनः (VII. 3. 86 S. 2189)

Note—See Kariyâṭa on VI. 4. 19 S. 2561 and I. 1. 72 S. 26. Had the guna taken place first, then the form would have been सिच् + न = सि + ऊ + न = से + ऊ + न = सयू + ऊ + न = सपू + न = स्थोनः (the ऊ is gunated by VI. 8. 84 S. 2168.) But this is not the valid form. Therefore the य of सि is not gunated but changed to च for the वच् Aḍeṣa is antaranga as compared with guna.

२८३ । कृवृज्जुसिद्रुपन्थनिस्त्रपिभ्यो नित् । ३ । १० ।

कर्णः । वर्णः । 'कर्णकन्द्रे च कृवे च' । वेन । द्रोणः । पन्थो वीर्यैर्गतिः । अन्नलोदनः । स्वप्नो निद्रा ।

293. The affix न comes after the following roots and it is नित् whereby the acute falls on the first syllable, कृ 'to scatter, (VI. 116), वृ 'to choose', (V. 8. IX. 16), जृ 'to decay, to become old', (IV. 22 and IX. 24; X. 272) सि, 'to bind', (IV. 2), जु 'to go', (I. 992), प्र 'to praise' (I. 467), अश् 'to breathe' (II. 61), अश् 'to sleep' (II. 59). 10.

Thus कृ + न = कर्णः 'ear', वर्णः 'color'; कर्णः 'the moon or the tree; वेन 'army, द्रोणः 'a measure of capacity'; पन्थः 'a snake'; अन्नश् 'food', स्वप्नः 'dream, sleep.'

Note—Karna is the name of the first born of Kuntî, Varna means caste, color, fame, painting, letters of alphabet.

२९४ । चेट इकच । ३ । ११ ।

'चिना विष्णुर्मदी चेत' ।

294. The affix च comes after the root चेट् 'to drink' (I. 951) and there is short ए substituted for the final ए of the root. 11.

Thus चेट् + च = चिच + च = चिचः 'the ocean'. The feminine चिच means a river, speech, and in the Vedas, a milk cow also.

Note.—Had the ए been not replaced by इ then this ए would have been changed to आ before the Ardhadhātuka affix च and the form would have been चाता or चानः. See VI. 1. 45 §. 2370.

२९५ । तृषिषुषिरसिभ्यः कित् । ३ । १२ ।

तृष्णा । शुष्मः शुषे इति । एत् इति ।

295. The affix च comes after the following roots and it is कित्; तृष् 'to be thirsty'; (IV. 118) शुष् 'to be dry'; (IV. 74) एष 'to roar, yell, cry out, scream' (I. 745) 12.

Thus तृष् + च = तृष्णा 'thirsty' शुष्मः 'the sun, fire'; एषः 'a thing, object'.

२९६ । वृषो दीर्घश्च । ३ । १३ ।

वृषा वधस्तदाश्च ।

296. The affix च comes after the root वृ (V. 1) 'to extract Soma juice, or to perform the Soma sacrifice', and the vowel उ of the root is also lengthened. 13.

Thus वृ + च = वृषा 'a slaughter house'.

Note.—वृषा 'a slaughter house, the sale of meat, hurting, killing, the soft palate, uvula, girdle, zone, mumps, a ray of light, a river, a daughter, a elephant's trunk. वृष born, produced, blown, blossomed, empty, a flower.

२९७ । रमेस्त च । ३ । १४ ।

रमयतीति रमश्च ।

297. The affix च comes after the root रच 'to sport' (I. 906) and the ए is changed to इ. 14.

Thus रच + च = रमश्च 'a gam'. The affix added to the causative of रम That which causes joy (रमयति) is called रमश्च.

२९८ । रास्नासास्नास्त्रूणावीणाः । ३ । १५ ।

रास्ना रास्त्रूणाश्च । सास्ना गोवत्सकश्च । स्त्रूणा पृथक्स्थानः । वीणा वधत्की ।

298. The words रास्ना 'the incense or the name of a plant,' सास्ना 'the dew-lap of an ox'; स्त्रूणा 'the post or pillar of a house'; and वीणा 'the lute or the lightning' are irregular. 15.

They are derived from the following thus: by adding the affix च to the roots रच् 'to taste', (X. 35), रुच् 'to sleep', (II. 69), रुचि 'to rest, depend on', (I. 975), गी 'to go, move', (II. 39), we get the above words.

३९९ । गादाभ्यामिच्छुब् । ३ । १६ ।

वेचङ्गुर्गायः । वेचङ्गुर्दाता ।

299. The affix इच्छुब् comes after the roots वे 'to sing' (I. 965) and दा 'to give' (III. 9). 16.

Thus गा + इच्छुब् = वेचङ्गुः 'a singer, an actor', वेचङ्गुः 'a giver, i. e. a generous man'.

३०० । कृत्यशूभ्यां कस्मः । ३ । १७ ।

कृत्यम् । अक्षयनक्षयम् ।

300. The affix ksna comes after the roots कृ 'to surround, encompass' (VII. 10) and अक्ष 'to pervade' (V. 18). 17.

Thus कृ + अक्ष = कृत्यः 'all, whole, entire, or कृत्यम् water, the flank or hip'. अक्ष + अक्ष = अक्षयः 'not broken, entire'.

३०१ । तिजेर्दीर्घश्च । ३ । १८ ।

दीर्घश्च ।

301. The affix क्ष् 'comes after the root तज् 'to sharpen' (I. 1020) and the vowel of the root is lengthened. 18

Thus तज् + क्ष् = दीर्घश्च 'sharp'. The vowel of the root is lengthened. The word means pungent, fiery, nitre, pepper, iron, war, poison, death, sea salt, plague.

Note:—This word is declinable in all the three genders, but it has different meanings when used in the masculine and neuter. For the different meanings of this word, any dictionary may be consulted

३०२ । स्त्रिवेरञ्चोपधायाः । ३ । १९ ।

वत्तरवच् ।

302. The affix ञ्च comes after the root वृत् 'to embrace, to unite,' (I. 734) and the penultimate vowel, i. e. वृ is changed to ञ्च. 19.

Thus वृत् + ञ्च = वृत्तञ्चः 'beautiful'.

३०३ । यजिमनिशुभिदक्षिजनिभ्यो युच् । ३ । २० ।

यज्युरन्ध्र्युः । 'यज्युरन्ध्र्ये कौटी ऋषिः' । यज्युरन्ध्रः । दक्ष्युस्तरकः । यज्युः यतीरी ।

303. The affix युच् comes after the roots यज् 'to worship' (I. 1051), यज् 'to think', (IV. 67), दृक् 'to cleanse, purify' (I. 74) यज् 'to bite, destroy, over power' (IV. 104), यज् 'to be born or produced' (I. 862) 20.

Thus यज् + युच् = यज्युः 'a priest familiar with the Yajur-Veda'; यज्युः distress, sacrifice or anger', यज्युः 'fire', यज्युः 'robber or thief'; and यज्युः 'a creature, fire or the creator, i. e. Brahmā'.

३०४ । भुजिसृङ्म्यां युक्त्युकी । ३ । २१ ।

भुज्युर्भावनच् । हृत् ।

304. The affixes **भुज्** and **हृक्** come respectively after the roots **भुज्** 'to eat, to rule or protect &c.', (VII. 17) and **हृक्** 'to die, perish' (VI 110). 21.

Thus **भुज् + हृक् = भुज्युः** 'food, a pot, vessel', **हृ + हृक् = हृद्** 'death'.

३०५ । सत्तेरयुः । ३ । २२ ।

वर्युर्नदी । सत्प्रति वाडाभरण । वरङ् ।

305. The affix **वर्युः** comes after the root **वृ** 'to go' (I. 982). 22.

Thus **वृ + वर्युः = वर्युः** the name of the river, on the banks of which stood Ayodhyā. Some texts read the affix **वर्युः**. In that case it will be **वर्युः** and not **वरङ्**.

३०६ । पानीविधिभ्यः पः । ३ । २३ ।

पानि रक्षयन्तावास्तामिति पापच् । तक्षीवास्पाप । पेषः पुरोहितः । वाहुलकाङ्गनाभादि नीचो दूयविधिः । विधया पानीयच् ।

306. The affix **पः** comes after the root **पा** 'to protect'; (II. 47 ; **की** 'to lead, carry' (I. 950); **विप्** 'to pervade, spread through' (III. 18). 23.

Thus **पा + प = पापच्** 'sin'. This word literally means that from which one should protect or defend himself just which should be guarded against. He who is immersed in or mixed up with it is called **पापः** 'a wretch' or sinner.

प्री + प = पेषः 'a priest'. Owing to diversity, when there is no guna, then it is **प्रीपः** 'the Kadamba tree'. **विप् + प = वेषः** 'water'

३०७ । चयुवः किञच् । ३ । २४ ।

चयुवो वक्तव्य ।

307. The affix **च** comes after the root **च्य** 'to move, to speak' (I. 1004) and it is **किञ्च्** and so causes no guna of the root vowel. 24.

Thus **च्य + च = चयुवः** 'the mouth' : literally through which one speaks.

Another reading is **चुवः किञ्च्**. The root is **चुप्** to move slowly (I. 430). The noun is **चुवः** a languid walker.

३०८ । स्तुवो दीर्घश्च । ३ । २५ ।

स्तुवः सङ्गृहाय ।

308. The affix **व** comes after the root **स्तु** 'to praise, eulogize, extol', (II. 84) and the short **व** of the root is lengthened. 25.

Thus **स्तु + व = स्तुवः** 'a heap, pile, mound, a Buddhistic monument.'

३०९ । सुशुभ्रवां निचव । ३ । २६ ।

चात्किङ् (सुभ्र । वाहुतकाहुतवत् । सुभ्रवत् ।

309. The affix च causing lengthening of the preceding व comes after the roots सु 'to extract Soma juice or perform Soma sacrifice, (V. 1), and वृ 'to kill, destroy (IX. 18) and it is निच (which thereby places the accent on the first syllable VI. 1. 197 S. 2686), and (it is किङ् also and so there is no *guna*. 26.

We read the anuvriti of किङ् here by virtue of च "and."

Thus सु + च = सुच 'soup, a sauce', the lengthening takes place on account of diversity सू + च = सूच 'a winnowing basket,' here the long च in सूच takes place by virtue of VIII. 2. 77 S. 354

३१० । कुयुभ्रयां च । ३ । २७ ।

कुवन्ति नयतृका चल्मिन्कृपः । कुवन्ति चल्मन्त्यलित्पयुनिति कुयो यद्वत्तमः ।

310. The affix च comes after the roots कृ 'to sound, to moan, groan, cry, hum, (I. 999) and यु 'to join, unite' (II. 23), and the vowel of the root is lengthened. 27

Thus कु + च = कुच the well, *literally*, that in which frogs make noise यु + च = युच 'sacrificial post, *literally* that to which animals for sacrifice are fastened'.

३११ । खषवशिल्पशरपलापपूपपतल्पाः । ३ । २८ ।

सर्वेते यमस्यमान्ता निपात्यन्ते । सन्तेर्नकारस्य यत्त्वत् । 'खषपी मोघबलात्कारो । यी सन्तेर्नत्वः । शिल्पं कौशलम् । शत्रु हिंसायात् । निपातनारूपत्वम् । शरपं क्षालतृष् प्रतिभाजयत् । पापतेः पः । 'शरपो नेत्रजलोत्सर्गः' । शरपं च । रीतेर्दीर्घः । 'रूपं स्वभावे कौशले' । पू । पपे पृष्टं क्षालतृष् पङ्गुपीठे च । 'पल मतिहाकरणे' । पुरादिभिर्चो कुष् । 'सत्त्वं धन्याद्वदारेषु ।

311. The seven words *khashpa*, *śilpa*, *śarapa*, *bāshpa*, *rūpa*, *parpa*, and *talpa* are irregularly formed by च । 28.

Thus खष 'anger or violence' from the root खच् 'to dig', (I. 937) the ख् of which is changed to ख् 2. शिल्प 'an art' from the root शील् 'to meditate, contemplate, (I. 556, the long ई of which is shortened. 3. शरप 'young grass or loss of intellect' from the root शच् 'to kill or destroy', (I. 763) the श् is irregularly changed to श् 4. शरप 'tears', from the root शश् 'to harass, oppress, (I. 5) the श् is changed to श् 5. रूप 'form, appearance or beauty' from the root र् 'to cry, to sound, (II. 24) the short उ is changed to long ऊ. 6. पपे 'young grass, house, a wheel carriage in which cripples are moved about', from the root पू 'to fill up or gratify' (III. 4). 7. सत्त्व 'a couch, a wife, an upper story' from the root सच् 'to fix, to establish'. (X. 58). This root belongs to the *Churdak* class and so there is the elision of चिच् when this affix is added.

815. The affix **द** comes after the root **दा** 'to give' (III. 9) and **दा** 'to shine' (II. 42) 32.

Thus दातृ: 'a donor, valiant', सारु: rays, 'the sun'.

३१६ । यत्तुर्गश्च । ३ । ३३ ।

ਅੰਤਰ

316. The affix प्र comes after the root प्र 'to speak' (II. 54) and the प्र is changed to व . 33.

'Thus वा : 'ekative'.

३१७ । येन ह्युच्यते । ३ । ३४ ।

अवसि साभिवि मेघः ।

317. The affix $\mathfrak{z}$ comes after the root $\mathfrak{w}$ 'to drink' (I. 951) and the $\mathfrak{w}$ of the root is replaced by short $\mathfrak{u}$: 84

Thus वृ+उः=वि+उः=वेउः a cow, literally she who gives *suck* to her calves. Had the व not been replaced by वृ it would have been changed to उ by VI. 1. 45, S. 2370.

३१८ । सुवः कितू । ३ । ३५ ।

‘सत्यं पुनश्चिदुल्लेख्यं’ ।

318. The affix उ comes after the root उ 'to beget' (II. 21) and it is treated as फु , and so there is no guna of the vowel. 35.

Thus सपुत्रः 'a son, a younger brother, the sun'. *Vīśvakosā*.

३१९ । अहालेह्वेऽन्तलोपश्च । ३ । ३६ ।

क. १३३

819. The affix **उ** comes after the root **उ** to abandon (III. 8) which is reduplicated and the final (vowel) is elided. 36.

Thus $\text{ह} + \text{उ} = \text{हउ}$ + $\text{उ} = \text{हउउ}$ 'name of an ancient king.' The first उ is changed to व by VII. 4. 62. S. 2245.

३२० । स्यो शुः । ३ । ३७ ।

‘क्यातुः कौशले क्षिपरे हरे ।

820. The affix ड 'comes after the root स्त 'to stand'
(1975). 87.

Thus दृढाग्रः 'a peg, firmness and a name of Śiva'. Viśvakosā.

३२१ । अजितवृरीभ्यो मिठच । ३ । ३८ ।

अत्रेयः । जेशुः । वसुधैव कुटुम्बकम् । "कुतश्च यो विद्वान् वसिः" ।

321. The affix ग comes after the roots गृह् 'to go' (I. 240) चु 'to select', (IX. 38 ; हृ 'to go and to howl', (IX. 30) and it gets the designation प्र which places the accent on the first syllable. 38

Thus $\text{अञ्} + \text{दु}$ (By II 4. 56. S. 2292 अञ् is replaced by ची) = $\text{ची} + \text{दु}$ = चैदुः 'a flute, a reed,' name of a dynasty of kings', चैधुः 'a river or a country' चैदुः 'dust or pollen'.

३२२ । विधेः क्तिञ्च । ३ । ३९ ।

विष्णुः ।

322. The affix दु comes after the root विष् 'to pervade' (III. 13) and it is treated both as क्त्तु and क्त्वि (the vowel is not ganated and the accent is on the first syllable). 39.

Thus विष्णुः Vishnu.

३२३ । कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः । ३ । ४० ।

$\text{कालुषकाश्च कल्पितेक्ष्णाः}$ । 'कर्को चवहचोदकाः' । दासो दाका । धाकोऽमृतावाधारः । दाका वीर्यवादी । कर्कः । 'कलकाः पादाचये पादे दम्भे निह्निद्विद्विरोरपि' ।

323. The affix क comes after the root कृ 'to do', (VIII. 10), दा 'to give', (III. 9); धा 'to hold and to nourish', III. 10; दा 'to give', (II. 48); कर्म 'to worship', (I. 219); गच्छ 'to go', (X. 319) 40.

Because of the force of बहुलं 'diversely', which governs all the upādi sūtras, the क् of the affix क is not हृ , as it would otherwise have been by I. 3. 8 S. 195. Had it been क्त्वि the affix would have been merely क् .

Thus $\text{कृ} + \text{क} = \text{कर्कः}$ 'a white horse, a crab, a murrer, fire, a water-jar'; दाकः 'a generous man' 'an institutor of sacrifice', धाकाः 'an ox, a reservoir', दाका 'the full moon night, a river, a scrub, a girl in whom an instruction has just commenced', कर्मकः 'the ear', a leaf, a crystal, copper, कलकाः 'sinful, sin, filth and dirt, arrogance'.

By force of बहुलं , the affix क comes also after the root रह 'to play' (I. 906) Thus रहः 'a poor man or miser'.

The र of रह is changed to व by VIII. 2. 18 S. 2350 as belonging to the कपित्थकादि class. Thus $\text{रह} + \text{क} = \text{वह} + \text{क} = \text{वहकः}$. To this we add the feminine affix दाप् and thus get वहदा 'Ceylon', a harlot, a branch, a kind of grain.

३२४ । सृष्टभूशुषिमुषिभ्यः कक् । ३ । ४१ ।

'सृष्ट वरपलवगतयोः' । वृक्षः श्लोषककाकयोः । वृक्षः किरात् सुवृक्षः । सुवृक्षोऽवहन् ।

324. The affix क्क् comes after the roots सृ 'to go', (III. 17) सृ 'to select' (V. 8.) भू 'to be', (I. 1) शुष् 'to dry up' (IV. 74) and शुष् 'to steal' (I. 707) 41.

Thus सृक् 'Air, an arrow, a lotus', वृक् 'a beast of prey, a wolf, a crow, वृकक्' a hole, time, शुष्कः 'dry', शुष्कः 'testicle'.

Note. — In the Veda Bhāṣya on $\text{सृजं संयाव पविमिहृतिवत्}$ the word सृजं is explained as वरणशीलं flowing. Pavi thunderbolt; samśāya fully sharpened. Mushka means a mass, heap, a thief, or tree, serowan.

३२५ । शुक्रवल्कील्काः । ३ । ४२ ।

शुक्रेण्यलोपः । शुक्रः । 'वल्कं वल्कलमसिपाय' । 'वल् दादे' । वल्पा सः । वल्का ।

325. The words शुक्रः 'a parrot, the Śirisha tree; name of a son of Vyāsa; the name of the Minister of Rāvana, वल्कः 'the bark of a tree' वल्का a meteor, are irregularly formed. 42

These words are formed by adding *lak* affix to √शुम् 'to shine' (I 459) the final letter of this root is elided √वल् 'to go, approach, hasten', (I 520) and √वल् 'to burn', (I. 727) the व is changed to ल respectively.

३२६ । वरुणीकापाशस्यतिमर्चिभ्यः कन् । ३ । ४३ ।

'वरो जुष्टान्यकीदृशाः' । 'मेको सपट्टकमेवयोः' इति विश्वमेदिन्यौ । काकः । पाकः शिशुः । वरुणं वरुणम् । वरुणः पयिकः शरीरावयवम् । वरुः शरीरवायुः ।

326. The affix कर् comes after the roots व 'to go' (II. 36) वी 'to fear' (III 2) वै 'to sound', (I. 964) वा 'to drink' (I. 972) वल्, 'to go', (I. 896) वल् 'to go walk 'wander', (I 38) वर्च 'to cleanse, sound, to threaten to hurt', (X 107). 43

Thus व+कर्=वकः 'one, chief, alone', वी+कर्=वैकः 'a frog and according to the authors of Viśva and Medini, also a sheep or ram.' काकः 'a crow, a lame man, bathing by dipping the head only into water, a sectarian mark, a kind of measure, name of a Dvīpa, name of several plants, a multitude of crows, a modus coeundi. पाकः 'very young grey-ness of hair caused by old age, cooking, boiling &c.' वल्कल्=वल्कल् the scale of a fish, bark, rind, a part, portion fragment

वरुणः 'a traveller' a limb or member of the body'. वरुः 'the vital breath life wind.' Some say √march is a sautra dhātu वरुणपति=वल् वरुणि (Veda Bhāṣya)

By force of वल्कल्, the affix कर् comes after the root वी 'to sharpen, whet; make thin, attenuate' (IV. 37). Thus वी+कर्=वैकः 'name of the sixth Dvīpa, power, strength, the peak, tree &c.' The root वी becomes वा by VI. 1. 45. §. 2370.

३२७ । ली हः । ३ । ४४ ।

वहातेः कन्त्वान्तो । निदाका गोपिका ।

327 The affix कर् comes after 'the root वा 'to abandon' (III 8) preceded by the pre-fix नि. 44

Thus निदा + कर् = निदाका 'a kind of lizard, the Gangetic alligator.' See Amarakośa I. 10. 22.

३२८ । ली सदेर्दिञ्च । ३ । ४५ ।

'निश्चोऽस्मी द्वेति तत्पले' ।

328. The affix कर् comes after the root वल् 'to split, to go, to be dejected' (I 907), when it is preceded by the prefix नि and

the affix has the force of **निश्** whereby the last vowel with the consonant after it is to be elided. 45.

Thus **निश्** + **वज्र** + **क** = **निष्कः** 'a golden coin equal to one *karsha* or *suvarna* of 16 *māshas*'. The **व** is changed to **व** by V. II. 3 66 S. 2271. *Nishka* means a *dināra* a thunderbolt, an ornament, gold in general, a piece of gold.

३२९ । **स्वमेरीट् च । ३ । ४६ ।**

स्वमीको वरमीकः दृक्मेदृक् । इट् इत्य् इति केचित् । स्वमिकः ।

329 The affix **च** comes after the root **स्व** 'to sound' (I 878), and the augment **ईट्** is added to the affix. 46.

Thus **स्व** + **च** + **ईट्** + **क** = **स्वमीकः** 'an ant-hill, a kind of tree.'

According to some 'the augment **इट्** is a short **इ** and not long **ई**. So the form is **स्वमिकः** ।

३३० । **अजियुधुमीभ्यो दीर्घश्च । ३ । ४७ ।**

'वीकः स्वाहावचिभ्योः । हुका । वृको वायुः । वीको वृचविभ्योः ।

330 The affix **च** comes after the roots **जम्** 'to go', (I. 248), **यु** 'to join, unite' (II. 23) **धृ** 'to shake, agitate', (V. 9) **मी** 'to lead' (I 950), and the short vowel is lengthened: and so there is no *guna*. 47.

Thus **जम्** + **च** = **वीकः** 'wind or a bird', **हुका** 'a louse'; **वृका** 'wind' **वीका** 'a channel for irrigation' a kind of tree.

Note.—**/a, e** is replaced by **/v** by II. 4. 56. S. 2292.

३३१ । **द्वियो रश्च लो वा । ३ । ४८ ।**

'हीका हीका अवा ववा' ।

331. The affix **च** comes after the root **ही** to blush, be modest (III. 3) and the **र** is optionally changed to **श्च**; the vowel of the root is lengthened and so there is no *guna*. 48.

Thus **हीका** or **हीका** 'bashfulness' timidity.'

३३२ । **भक्तेरुनोत्तोऽस्त्युनयः । ३ । ४९ ।**

'हन्' 'हन्त' 'हन्ति' इति चत्वारः स्तुः । यकुनः । यकुन्तः । यकुन्तिः । यकुनिः ।

332. The four affixes **हन्**, **हन्त**, **हन्ति** and **हनि** come after the root **हन्** to be able (V. 15). 49.

Thus **यकुनः** 'a bird in general, a vulture' a kind of song an omen, a prognostic, **यकुन्तः** 'a kind of bird, a sort of insect', **यकुन्तिः** 'a bird', **यकुनिः** 'a bird, vulture', an eagle or kite; a cock, name of the villain in *Mahabharata*.

३३३ । **भुवो भिच् । ३ । ५० ।**

भवन्तिर्वर्तमानकालः । वायुलकाद्वेद्यः । यवन्तिः । वदेर्वदन्तिः । 'किंचदन्ती जगन्मतिः' ।

333. The affix **भिच्** comes after the root **भू** 'to be'; (I 1). 50.

Thus **भू** + **भिच्** = **भू** + **अन्त** (VII. 1. 3 S. 2169) + **इच्** = **भवन्तिः**. 'the present time.'

By force of वृत्त, this affix comes also after the root षद् 'to protect' (I. 631). Thus षवन्ति: 'name of a city, the modern उज्जयिनी'.

So also after the root वद् 'to speak' (I. 1058). Thus वदन्ति: as in किंवदन्ती: 'a rumour'.

Note — भवन्ती f. is another name of the present tense. See Mahābhāṣya अस्तिर्भवन्तीपरः प्रदोक्तः । The affix x comes after कश् also. As कश् + क्तिच् = कुन्तिः. Here the initial ख of कश् is ended, and the root changed to कु. The feminine is कुन्ती by क्तीच् (IV. 1. 65. S. 520).

३३४ । कान्युक्तिषेष् । ३ । ५१ ।

वाङ्मयः । विषयपूर्वधत्तः । हृत्पुनस्तदन्तः । पुनश्चः स्वात्तिपूर्वधोः ।

334. The affix कान्युच् comes after the roots चिच् 'to throw' (IV. 14) and ह् 'to be' (I. 1). 51.

The √bhū. is read into the sūtra by the force of च 'and'.

Thus चिच् + कान्युच् = चिप्युः 'the spring season' according to Ujjvala-datta, the body, a fragrant smell, ह् + कान्युच् = पुनश्चः 'a master; the sun', the fire, the moon.

३३५ । अशुक् नदेश् । ३ । ५२ ।

चारिष्येः । नदपूर्वधोः । चिप्युर्वतः ।

335. The affix अशुक् comes after the roots षद् 'to sound' (I. 55) and चिच् 'to throw' (IV. 14). 52.

By the force of च 'and', the verb kship is read into this sūtra.

Thus षद् + अशुक् = नदशुः 'a cloud', चिप्युः 'wind'. There is no guṇa as the affix is क्तिच् (I. 1. 5. S. 2217).

३३६ । कृष्टदारिम्य लनम् । ३ । ५३ ।

'कषको वृषमेधः स्वात्तदन्ता च कृषा मता' । लनधः । दाशश्च ।

336. The affix लनच् comes after the roots कृ 'to scatter', (VI. 116), वृ 'to choose', (V. 8) दृ 'to kill, hurt', (IX. 23). 53.

Thus कृ + लनच् = कषयः 'pity, a kind of a tree', लनच् means compassion; लनच् 'the ocean, firmament, the sun, the Varuṇa tree' दाशश्च 'severity, cruelty, horror'. The affix is added to the causative of the root दृ: namely to √dāri.

३३७ । ओ रश्च लो वा । ३ । ५४ ।

'हृत्पुनस्तदो युवा' ।

337. The affix रश्च comes after the root वृ 'to cross over' (I. 1018) and the र् is optionally changed to ल्. 54.

Thus वृ + रश्च = लवचः or वृश्चः 'a young man'. The feminine is लवकी or वृश्चकी. The क्तीच् is added as it belongs to the Gaurādi class.

३३८ । क्षुधिमिशिमिधिम्यः क्तिन् । ३ । ५५ ।

क्षुधुनो म्लेच्छजातिः । पिशुनः । मिशुनश्च ।

338. The affix क्तन् comes after the roots क्षु 'to be hungry', (IV. 81) पिश् 'to shape, fashion, form', (VI. 143), मिश् 'to associate with, to unite', and it is treated as क्तिन् and so there is no guṇa. 55.

Thus क्षु + क्तन् = क्षुधुनः 'name of a savage race, the Mlechhas'; पिशुनः 'a slanderer, traitor, a spy' मिशुनश्च 'a pair, couple, sexual union'

Note:—मिश् is a sautra root. पिशुनश्च means also cotton, a crow, saffron, a goban.

३३९ । अक्षेर्गुक्च । ३ । ५६ ।

अरुणः चार्चः । अक्षार्चश्च । आरुणः ।

339. The affix क्तन् comes after the root अक्ष् 'to bear fruit' (I. 563) and the augment उक् is added to the root. 56.

Thus अक्ष् + उक् + क्तन् = अरुणः 'name of Arjuna'. A name of a river: a kind of tree.

As this word belongs to the अक्षर्चि class of Gaṇapāṭha, the affix क्तन् comes after it. Thus आरुणः ।

३४० । अक्षेर्लक्षश्च । ३ । ५७ ।

अरुणश्च ।

340. The affix क्तन् comes after the root अक्ष् 'to eat' (IX. 51) which is replaced by लक्ष्. 57.

Thus अक्ष् + लक्ष् + क्तन् = अरुणश्च 'garlic.

३४१ । अक्षेर्गिल्लश्च । ३ । ५८ ।

अर्जुनः ।

341. The affix क्तन् comes after the causative of अक्ष् to go, stand (I. 189) and there is the elision of चिच् the sign of the causative. 58.

Thus अक्ष् + चिच् + क्तन् = अर्जुन् + O + क्तन् = अर्जुनः name of the third Pāṇḍava who was a son of Kuntī by Indra.

Note:—The root may be अर्क्ष of the Churād. class (X. 186). Arjuna means white, clear, bright, peacock, a cutaneous disease, a tree, the only son of his mother.

३४२ । तुशास्वधायः क्तिन् । ३ । ५९ ।

विस्वाध्वस्तोदासः । अर्जुनं तुल्यः ।

342. When अर्जुन means grass, the affix is treated as क्तिन् which thereby places the accent on the final syllable. 59.

Thus अर्जुनश्च a kind of grass.

Note.—अश्विनी a procuress, bawd, a cow, a kind of serpent, name of Ushâ wife of Anuruddha, name of a river. अश्विनी silver, gold, slight inflammation of the white of the eye, grass.

३४३ । अर्तश्च । ३ । ६० ।

अवयवः ।

343. The affix उन्च् comes after the root अच् 'to go' (III. 16) and it is treated as चिच्, throwing the accent on the final (VI. 1. 168. S. 3710). 60.

Thus अच् + उन्च् = अर्तश्च: the sin, tawny, perplexed, embarrassed dumb, red color, the dawn personified as chariotar of the sun, a kind of leprosy a poisonous creature, a plant, molasses.

३४४ । अजियमिश्रीकुम्भश्च । ३ । ६१ ।

'यमुनं वेकमभिरुच्य' । यमुना । यमुनोऽवयवः ।

344. The affix उन्च् comes after the roots अच् 'to go', (I. 248), चच् 'to check, curb, restrain', (I. 1033) and शीच् 'to sleep' (II. 22); and the affix is चिच् । 61.

Thus अच् + उन्च् = अजी (II. 4. 56. S. 2292) + उन्च् = यमुनश्च 'a temple, यमुनी 'the river Yamunâ, Jumna, यमुनी, Python

Note.—In the mantra विष्णोर्नि देव यमुनो विद्वाच्, the word यमुना is explained as मयानानि 'thoughts' in the Veda Bhasya. In the Nighantû, Yavana is read synonym with मया and मयश्च ।

३४५ । वृत्तवर्षिहृदिकभिक्षपिम्बः सः । ३ । ६२ ।

वर्षश्च । वर्षः सवसुप्रवोः । वरश्च । वरश्च । वयः । वंसः । 'अवीर्यो वीर्यवान्' । वरश्च ।

345. The affix च् comes after the roots वृच् 'to select', (IX. 16) वृच् 'to cross', (I. 1018), वच् 'to speak', (I. 1058), कृच् 'to kill' (II. 2) चच् 'to shine', (I. 470), अच् 'to injure' (I. 716). 62.

Thus वृच् + च् = वर्षश्च 'a year', वर्षः 'flood or the ocean'; वृच् + च् = वरश्च 'a calf, a boy, son', one just born, but the neuter वरश्च means 'the breast'; वृच् + च् = वयश्च 'a swan, goose, duck, flamingo, the supreme soul, the individual soul, the vital airs, the sun, Shiva, Vishnu, an unambitious monarch, an ascetic of a particular order, a spiritual preceptor, one free from malice, a mountain, envy, a buffalo. वंसः 'a drinking vessel; also the name of the maternal uncle of Krishna. कश्च 'a star an asterism.

Note.—In वर्षश्च &c. there is no intermediate च् because of the prohibition of VII. 2. 9 S. 3163. The च् is not changed to च् as a diversity. But there is वरश्च change in वरश्च. Though all commentators on Uṇādi sūtras have given वर्षश्च and वरश्च as illustrations yet the forms वर्षश्च and वरश्च are also valid according to the authority of the Mahābhāṣya. In the other alternative, the forms will be वर्षश्च and वरश्च. Or the latter forms may be evolved from वृश्चि वृश्चि

with **वच्** affix; or by adding the affix **क्** to the causative roots of these, and under the *vārtika* **वचर्षे क विचानच्** (See III. 3 58 S 3234)

वर्षः *m.* a continent, such as **भारतवर्षः**, Jambudvīpa, a year, rain; **वर्षा** *f.* the rainy season; the earth.

वर्षः desire, thirst, **वर्षः** a calf, the young of an animal, a boy, son, **वर्षः** a drinking vessel, cup, can, goblet, bell-metal, white copper, particular measure. **वचः** lurking or hiding place, the end of the lower garment a creeper, grass, dry wood, the arm-pit, the harum of a king the interior of a forest, the side or flank, a woman's girdle, a surrounding wall, a part of a boat, the orbit of a planet, a buffalo, a gate. 2. a star, sin.

३४६ । **सु वेरचोपधायाः । ३ । ६३ ।**

वचः ।

346. The affix **च** comes after the root **सुच्** 'to burn' (I. 736) and the penultimate **च** is changed to short **च** 63.

Thus **सुच् + च = वचः** 'the Indian fig-tree; one of the seven Dvīpas or continents of the world, a side or back-door the space at the side of a door; an egg, an egg.'

३४७ । **वनेर्दीर्घच । ३ । ६४ ।**

वीचच् ।

347. The affix **च** comes after the root **वच्** 'to think', (IV. 67), and the **च** is changed to **चा** : 64.

Thus **वच् + च = वीचच्** 'flesh, meat, *f.* the Kasko: plant.

३४८ । **अधीर्ध्वने । ३ । ६५ ।**

वचः ।

348. The affix **च** comes after the root **अच्** (V. 18) when it means 'to gamble.' 65.

Thus **अच् + च = वचः** 'a die'. The **च** is changed to **च** by VIII. 2. 33 S 294, then changed to **क्** by VIII. 2. 41 S. 293. It means an axis, axle, a cart, the beam of a balance, latitude of a place, rosary seed, a weight; a plant, a serpent, the soul, knowledge, law, an organ of sense, sea-salt, vitriol.

३४९ । **सनुग्रश्चिकृत्स्वदिभ्यः कित् । ३ । ६६ ।**

कुवा । वृच् । कुत्स्वद्वचः । वृचं वचच् ।

349. The affix **च** comes after the roots **क्** 'to flow, to trickle', (II. 21), **वृच्** 'to cut, to wound', (VI. 11), **वृच्** 'to cut', (VI. 141), and **वृच्** 'to go', (VI. 7), and it is treated as **कित्** and causes no guṇa. 66.

Thus **क् + च = कुवा** 'daughter-in-law or a kind of a tree', **वृच् + च = वृच् + च = वृच् + च = वृच् + च = वृच्** 'a tree.' The **च** is vocalised to **वा** as the affix is **कित्** (VI. 1. 16 S. 2412). See VIII. 2. 36 S. 294 and 295. **कुत्स्वच्** 'water'; **वृचच्**.

'a star name of a mountain, a bear, a kind of pant / north. pl. the pleiades.

३५० । ऋषेर्जाती । इ । ६३ ।

'ऋषीऽन्निमेदे भस्त्वृषे' इति च ।

350 The affix च comes after the root ऋष् 'to go, to kill', (VI. 7 and the word so formed means a species of an animal. 67

Thus ऋष् + च = ऋचः 'a bear; a name of a mountain'.

Though the word has been formed by the last sūtra also, the present sūtra makes a niyama, namely /rsh never takes च except when it denotes a species: while the other three roots take च without any such restriction

३५१ । चन्दिगुधिकुबिम्बश्च । इ । ६८ ।

चश्चः मलयश्च । गुल्बः शिखरः । कुबो जटारश्च ।

351. The affix च comes after the roots चद् 'to wet, moisten', (VII. 10., गुप् 'to be angry (IX. 45), and कुप् 'to extract, (IX. 46), and it is treated as कित् । 68.

Thus चद् + च = चच्चः 'a spring, fountain', the इ of the root is elided by VI. 4. 24 S. 415.

गुल्बः 'a bunch of flowers'; a pillar, a pearl necklace, the plumage of a peacock. कुबः 'the womb'.

३५२ । वृषिपययोर्दक्षौ च । इ । ६९ ।

वृषः कामदेवः । पयः ।

352. The affix च comes after the roots वृष् 'to covet', (IV. 136) and पृष् 'to purchase, to praise' (I. 466) the वृ and पृ of the roots are respectively changed to इ and ए । 69

Thus वृष् + च = वृश्च + च = वृश्चः 'the God of love', पृष् + च = पृश्च + च = पृश्चः 'a fort night, &c'. Q. The वृ ordinarily would have been changed to इ by चर्त्त rule; and so we get वृश्च? Ans. No. The चर्त्त is asiddha, and so there would have been वृष् by VIII. 2. 37 S. 326.

३५३ । अश्वेः सरः । इ । ७० ।

अश्वश्च ।

353. The affix चर comes after the root अष् 'to pervade' (V. 16). 70.

Thus अष् + चर = अश्चरश्च a letter. The च is changed to ष, and the latter to ष by S. 284 and 295. The word means All-pervading, the supreme Brahman, the Sammam Bonum, the letters of an alphabet. Ujvaladatta reads the affix as चरश्च having an indicatory च; but it is incorrect. For च would place the accent on the first syllable (VI. 1. 197 S. 3686); while

the word has acute on the middle, by the affix accent (III. I. 3. S. 3708). As in the following Ruk mantra श्रुनो ऋतरे वरने षयोद् (Rv. I. 164. 39) and the following Yaṇash mantra ऋति च वराणि षष्टिद्वाराणि । So also the Mahābhāṣya at the end of second Aṅka says ऋनोरे वा षयोद्गरद् ॥

६५४ । असेशन । ३ । ७१ ।

बाल्यवर्ष ।

854. The affix *wa* comes after the root *wa* 'to dwell' (L. 1054). 71.

Thus वृत् + वर = वरवृत् 'a year'. The वृ of वृत् is changed to व because वर is an Archadhātuka affix beginning with व. (VIII. 4. 49 S. 2342).

६५५ । सपूर्वाञ्चिचत् । ३ । ७२ ।

ब्रह्मसूत्रम् ।

855. The affix **वृ** comes after the root **वृ** 'to dwell' when it is preceded by any upapada, and the affix is treated as **वृ**, which places the accent on the last syllable. 72

Thus वस + वस् + वर = वसवर्षः, 'a year'. So also हवुवर्षः, पवित्रवर्षः &c. Some read the sūtra as वसवर्षाय, which is incorrect, for वस् accent is not limited to वसवर्ष only. As in mantra हवुवर्षवत् पवित्रवर्षवत् the accent is on the final.

३५६ । कृधूमदिग्गः कित् । ३ । ७३ ।

काकुलकाभ्यः पञ्चमः । 'कुवरः समाप्तिसौख्यम्' । कुवरः । अन्तरः । 'अन्तरः समाप्तिसौख्यम्' ।

856. The affix क्व comes after the roots क्व 'to do', (VIII 10), क्व 'to shake', (V. 9), क्व 'to be pleased, satisfied', (VI 00, and it is treated as क्व : 78.

Thus कृ + च्च = कृच्च 'a dish made of milk, sesamum and rice' Here the च is not changed to च because of the force of कृच्च diversely, which governs all the Unādisūtras.

पूरा 'the gray color', च here also is not changed to ज because of the force of वसुल, नवसुल, 'envy, jealousy &c'. But नवसुल means 'a goat'. But in the Vedas, the etymological meaning of the word नवसुल is taken, namely 'cause of delight'. Thus in वसुलनिसुल नवसुल, and वसुलनिसुल नवसुल (Bv. X. 30. 9)

358. The affix कसरच् comes after the roots चर् 'to stretch', (VIII 1) and गच्छ 'to go' (VI. 7). 75.

Thus चर् + कसरच् = चसरच्: the shuttle. See Amarakoshā III 2. 24. The च is elided by VI. 4. 87. S. 2428 चर् + कसरच् = चसरच् 'a priest, a thorn'.

Note — Riksharam means shower of rain, and riksharan m means a priest. But in the mantra अनृक्षरः अलक्षः अक्षुष्यः the word anriksharāḥ is explained as thornless.

३५८ । पीयूक्षिभ्यां कालङ्गस्त्रः संप्रसारणं च । ३ । ३६ ।

पीयुः वीचः । विद्यालो वृक्षमेदः । कुणालो देशमेदः ।

359 The affix कालच् comes after the roots पीच् (a santra dhātu) and क्वच् 'to sound' (I. 477), and thereby the root piya is shortened to पिच् and kvan is vocalised to कुच् respectively. 76.

Thus पीच् + कालच् = विद्यालः 'name of a tree', here the long ई of पीच् has been shortened, क्वच् + कालच् = कुणालः 'the name of a country'.

By the force of बहुल 'diversely' which governs all the Upādi: sūtras the word अणालं (a skull) is formed by the addition of the affix कालच् to the root कञ् (to break).

Thus अणञ् + कालच् = अणालः (VII. 3. 53. S. 2364) + कालच् = अणालच् (the च in अणाल is elided by VI. 4. 87 S. 2428.)

३६० । कटिकुपिभ्यां काकुः । ३ । ३७ ।

कटाकुः पक्षी । कुपाकुर्मणिः पूर्वज्ञः ।

360. The affix काकु comes after the root कट् 'to live in distress', (I. 356) and कुप् 'to extract'. (IX. 46). 77

Thus कट् + काकु = कटाकुः 'a bird'; कुप् + काकु = कुपाकुः 'fire, the sun, a monkey'.

Note — Ujjvaladatta reads the root कच (I. 716) to injure instead of कुप्, and gives the example कपाकुः. This is, however, against Dictionary. The Medinī reads the word कुपाकुः. *Quere.* Is there any word as कपाकुः?

३६१ । सतेर्दुक्च । ३ । ३८ ।

'सुदाकुर्वीतवरिजोः' ।

361. The affix काकु comes after the root वृ 'to move' (I. 982) and the augment इच् is added to the root. 78.

Thus वृ + इच् + काकु = सुदाकुः 'the wind, the river, a wheel, fire, a deer, the thunderbolt of Indra, the sun's disc or orb'.

३६२ । दतेर्द्विस्त्र । ३ । ३९ ।

दालोक्तुः । दाहकालोकारण्यान्वहः । दातोक्तुः ।

362. The affix काकु comes after the root वृ 'to be, to exist' (I. 795) and the वृ of the root is *vriddhied*. 79.

Thus व + कर्त् + वृ + वृ = वरविषः 'a barber'. The व is not elided as a diversity. See VL 3. 78 S. 767.

३७१ । वनिमृच्छ्यां किञ्च । ३ । ८८ ।

वन् । वृन् ।

371. The affix वृ comes after the roots वृ 'to spread', (VIII 1), and वृ 'to die', (VI 110), and is treated as क्य which causes the nasal of tan to be elided, and prevents guna of √mri. 88.

Thus वृ + वृ = वृवृ 'any stringed musical instrument, wind', वृ + वृ = वृवृ 'death'.

३७२ । शलिपुदिभ्यः कः । ३ । ८९ ।

शलिवृ । शिविवृ । वृविवृ । विविवृ ।

372. The affix क comes after the roots वृ 'to smear, to make clear', (VII. 21), वृ 'to sprinkle, to glaze', (III. 4), and वि 'to bind'. (V. 2). 89.

Thus वृ + क = वृक 'a tiger, a kind of fish'. This is according to Ujvaladatta. This appears to be wrong, for he cites Vāṇakāśa वृक वृक वृक, but the true reading is वृक वृक वृक वृक, वृक 'clarified butter', विवृ 'silver, white color, bound'; when used as a feminine, it means 'candied sugar'.

By the force of वृ 'diversely' which governs the Unādi sūtras the affix क comes also after the root वृ 'to go'. It is वृ + क = वृक 'glorious, truth, water, worship &c'.

३७३ । वृनिभ्यां वीर्येण । ३ । ९० ।

वृ । वृ ।

373. The affix क comes after the roots वृ 'to go', (I 391), and वृ 'to spread' (VIII. 1) and the root vowels are respectively lengthened to long वृ and वृ. 90.

Thus वृ + क = वृक 'a m. sponge'. Its feminine is वृक (Gaurāḍi वृक). वृक is from √vāh by kch. वृ + क = वृक 'father, brother &c'. It is a word of endearing address.

By the force of वृ 'diversely' which governs the Unādi sūtras, the affix क comes also after the root वृ 'to sleep', to lie down'. Thus वृ + क = वृक or वृक. वृक means the furrow made by the plough. It is synonym of वृक.

३७४ । वीर्येण वीर्येण । ३ । ९१ ।

वीर्येण ।

374. The affix *kā* comes after *ji* (I. 592), and thereby the affix takes the augment *ud* which is *udatta*. and the *u* of the root is lengthened. 91.

By force of *u* and *u*, there is lengthening of the vowel *u* of the root.

Thus *ji + u + k = jīnūḥ*: 'a cloud, a mountain, a nourisher, an epithet of Indra'.

Note.—According to some, this sūtra is said to be a non-rishi one, that is, not approved of or composed by any Rishi. Hence they read the word *jīnūḥ* in the *Ganapāṭha* in the *udātta* class.

३७५ । लोष्टपलितौ । ३ । ९२ ।

सुनादिः कः वत्तु युद् वातोर्गुणः । लोष्टम् । पलितम् ।

375. The word *लोष्ट* 'a clod, a lump of earth' and *पलित* 'grey hair, mud heat' are anomalous. 92.

They are irregularly derived from the respective roots *lū* 'to cut', (IX. 13), and *pl* 'to go, move' (I. 892) by the addition of the affix *k*. After the root *lū*, the *u* of the affix *k* is replaced by *ud* and the vowel of the root is also g unated. Thus *lū + k = lō + ud + t = lōṣṭ*: Similarly *pl + k = ploṭ*.

Note.—*लोष्ट* is both masculine and neuter: so the plural is *लोष्टानि* or *लोष्टाः*.

३७६ । हृद्याम्बुदितम् । ३ । ९३ ।

हरितयेदी धर्मयेदी ।

376. The affix *hṛ* comes after the roots *h* 'to steal, rob' (I. 917) and *pl* 'to go, move' (I. 1012). 93.

Thus *h + hṛ = hṛid* 'green or yellow color', *pl + hṛ = pḥ + hṛ* (VI. 1. 45. S. 2370) = *pṛhṛ* 'white color', brilliant.

३७७ । रुहे रश्च लो वा । ३ । ९४ ।

'रोहितो घृणमस्तयवोः' । लोहितं रक्तम् ।

377. The affix *hṛ* comes after the root *hṛ* 'to grow': (I. 912) of which the *r* is optionally changed to *l*. 94.

Thus *hṛ + hṛ = roḥit*: 'red color, saffron, a kind of deer, a kind of fish' or *lohitaṁ* 'blood'.

Note.—*Roḥita* means is red, a fox, a kind of deer, red horse, name of Harishchandra's son, a kind of fish, n. blood, saffron, a straight rain bow. *Lohita* copper, Mars, a serpent, a kind of rice.

३७८ । पिशोः किञ्च । ३ । ९५ ।

पिशितं मांसम् ।

378. The affix *pi* comes after the root *pi* 'to shape, to light, to adorn' (VI. 143) and is treated as *ki*. 95.

Thus *pi + pi = piṣita* 'flesh'.

३७८ । अद्भिरुद्भिरुद्भिभ्य आट्यः । ३ । ९६ ।

अद्याव्यो दधपशुः । दद्याव्यो गच्छो पुत्रस्य । रुद्दद्याव्योः । पुद्दद्याव्यो पुद्दद्याव्यो ।

879. The affix आट्य comes after the roots कृ 'to hear', (I 989), वृ 'to grow', (I. 639), रुद् 'to desire for', (X 325), रुद् 'to take' (I. 681). 96

Thus कृ + आट्य = अद्याव्यः 'an animal fit for sacrifice', दद्याव्यः 'a vulture, an epitaph of garuda', रुद् दद्याव्यः 'desirous of obtaining, or a star' and पुद्दद्याव्यः 'a house holder'.

Note —In the Veda Bhāṣya on the mantra उद्भिरुद्भिरुद्भिः अद्भिरुद्भिः the word Śravāyya is explained by अद्भिरुद्भिः 'worthy of hearing.' So also the etymological meaning of दद्याव्य is taken in the mantra दद्याव्यो यो दध आट्य नित्यः ।

३८० । द्विषिषाट्यः । ३ । ९७ ।

द्विषातेर्द्वित्वनित्यं वृष्य । 'नित्यं द्वयं यो द्विषिषाट्यः' ।

380. The word द्विषिषाट्य is formed by reduplication of the root वृ 'to hold, to nourish', (III. 10) and adding the affix आट्य and the augment वृष् । 97.

Thus वृ + वृष् + आट्य = द्विषिषाट्यः 'a false friend, spirituous liquor'. As in the mantra नित्यं द्वयं यो द्विषिषाट्यः । The reduplicate वृ is changed to वृष् ।

Note :—Uj. v. ādatta reads the sūtra as द्विषिषाट्यः, and derives the word from √वृषि with the उपपत्ति दादाः the word meaning clarified butter.

The author of Daśapāṭī vṛtti derives it from √वृषि to sound (III. 22), by reduplication and without guṇa, and changing the वृ of the reduplicate into वृष्. The author Prashna also gives the same derivation. But all these are erroneous. The Vedic reading is द्विषिषाट्य and not द्विषिषाट्य. Query: may not the word द्विषिषाट्य be derived regularly from √वृष् (III. 22) with reduplication, want of guṇa and adding आट्य? In this view, the augment वृष् need not be added.

३८१ । वृज्ज सुवयः । ३ । ९८ ।

वरेवयः । वृज्जः ।

381. The affix वय्य comes after the root वृ 'to choose' (V. 9). 98.

Thus वृ + वय्य = वरेवयः 'the best, the chief'.

३८२ । स्तवः कर्तेयश्चक्षुस्ति । ३ । ९९ ।

'स्तवेयं पुत्रवर्मणम्' ।

382. In the cāṇḍas, the affix क्थेय comes after the root वृ 'to praise' (II. 34). 99.

Thus स्तुवेयं पुनर्वचस् (Rv X 120 6) स्तुवेयस् = स्तुतव्यस् worthy or deserving of being praised. पुनर्वचस् = बहुवचस् protean in form. Ujjvaladatta reads the sūtra as स्तुवः केयः and gives the example स्तुवेयः. Indra क prevents guna, and वचस् augment is added. This is against the Veda and the commentary. The word is stusheyya and not staveyya in the Vedas.

३८३ । राजेरन्यः । ३ । १०० ।

राजन्थो वदिः ।

383. The affix अन्य comes after the root राज् 'to shine' (I. 874) 100

Thus राज् + अन्य = राजन्यः 'fire'. Rājanya meaning a Kshatriya is formed by वद् under IV. 1. 137 S. 1153. It has svarita on the final.

३८४ । शूरन्योश्च । ३ । १०१ ।

शूरयवच् । शूरयवच् ।

384. The affix अन्य comes after the roots शृ 'to injure' (IX. 18) and रच् 'to play'. (I. 906). 101

Thus शृ + अन्य = शूरयवच् 'a place of refuge'. शूरयवच् 'pleasant, delightful'.

३८५ । अर्तनिष्ठश्च । ३ । १०२ ।

अरयवच् ।

385. The affix अन्य comes after the root अश् 'to go', (III. 16) and it is treated as निष्ठ which places the accent on the first syllable. 102.

Thus अश् + अन्य = अरयवच् 'forest'.

३८६ । पर्जन्यः । ३ । १०३ ।

'पृथु सेवने' । वरवच् । 'पर्जन्यः वरुणेधयोः ।

386. The word पर्जन्य 'cloud, Indra' is irregular. 103.

This is formed by adding the affix अन्य to the root पृष् 'to sprinkle' (I. 737) and changing the पृ to ज्. It means a rain cloud, thundering cloud and Indra; and Vishṇu.

३८७ । वदेरान्यः । ३ । १०४ ।

'वदान्यस्त्वग्निवाग्निधोः' ।

387. The affix आन्य comes after the root वद् 'to speak' (I. 1058). 104.

Thus वद् + आन्य = वदान्यः 'a liberal or generous person, a fluent speaker'. The line वदान्यस्त्वग्निवाग्निधोः is from Ajayakosha.

३८८ । अमिमक्षिपजिदधिपतिभ्योऽग्रन् । ३ । १०५ ।

अमन् अजन् । अमन् । अजन् । अमन्नायुजन् । अमन् अमन् ।

388. The affix अजन् comes after the roots अश् 'to go',

(I. 493) गृध् 'to go', (I. 692) वज्र 'to worship', (I. 1051) वध् 'to kill' (K. 14 and वृ 'to go', (I. 898 105.

Thus अण् + अण् = अणनण् 'a pot vessel'; गणनण् 'a star'; वज्रनण् 'a Brahman who maintains the sacred fire'; वधनण् 'a deadly weapon'; वधनण् 'a wing, pinion, a feather, a vehicle'.

Note —See Amarakosha for वज्रनण् च तदुदवण् (A. K. II 5 36). See VI. 3 75 S. 759 for another derivation of वज्रनण्. According to some yajatra means agnihotra ceremony. But it really means the deity worshipped in any ceremony: and has been so explained in Vāda Bhāṭya on सन्ने वायुर्वर्तिन नक्षत्रां वज्रनण् इति ॥

३८८ । गृधेरादेव कः । ३ । १०६ ।

काणनण् । इत्यधोरेकस्यनण्काणनण् ।

889. The affix अण् comes after the root गृध् 'to distil, to run as a liquid', (I. 814) and the ग is changed to क. 106.

Thus गृध् + अण् = कणनण्, a kind of vessel, a wife. Since कृ is later-changeable with क so we also get the form कलनण् 'a wheel, hip'.

३८९ । वृजप्रियत् । ३ । १०७ ।

वज्रनण् वज्रनयी वज्रः ।

890. The affix अण् comes after the root वृ 'to choose' (V. 8) and is treated as प्रिच् which thereby places the accent on the last syllable. 107.

Thus वृ + अण् = वृजप्रिच् 'a strap, thong or girth of leather'. See A. K. II 10. 31. In the following verse the प्रिच् accent is patent:—वज्रनण् वज्रनयी वज्रः ।

३९१ । वृजिदिः कतः । ३ । १०८ ।

वृजिदिच् वृजिदिच् ।

891. The affix कत comes after the root विद् 'to know' (II 65) preceded by the preposition वृ. 108.

Thus वृजिद् + कत = वृजिदिच् 'a relative'.

Note —Some read the affix as कतन्, with विद्. But it is erroneous; for we do not find the accent of विद्. ॥ वृजिदिच् वृजिदिच् वज्रः ॥ The affix-accent is here on वृ (III. 1 3, read with VI. 1 139), and not on वि.

३९२ । कृदेमुम् क । ३ । १०९ ।

कृदन्तं कृदन्तम् ।

892. The affix कन् comes after the root कृध् 'to cut' (VI. 14) and there is also the augment उच्. 109

Thus कृध् + उच् + कन् = कृदन्तम् 'a plough'.

Note —The word Kṛintatram is explained as that which ought to be cut, namely, a forest, in the mantra कृन्तन् कृन्तन् कृन्तन् ॥ (Rv. X 86. 20)

३९६ । शीङ्शयिरुगमिषडिञ्जीविमिशिम्योऽयः । ३ । ११३ ।

शीङ्शयोऽयः श्याङ् । शययोऽयमयः । शययः । रययः कीकिलः । गययः पयिकः ययवाङ् । बड्शयो भूर्तः । वन्दीति पाठे वन्दते वन्दयते वा वन्दयः स्तोत्रः स्तुत्यङ् । जीवय जायुष्मत् । माकयो मलवाङ् । बाहुलकाच्च निदिमित्वाङ् । 'यमयस्तु यमः प्राप्तिर्वाप्तिस्तु दमयो दमः' ।

396. The affix *अय* comes after the seven roots *शी* 'to lie down', (II. 22), *मय* 'to curse', (I. 1049), *र* 'to sound', (II. 28), *ग* 'to go', (I. 1081), *वड्* 'to cheat', (I. 204 and X. 163) *जीव्* 'to live' (I. 594), and *म + अय* 'to breathe' (II. 61). 113.

Thus *शी + अय* = *शययः* 'a python', *शययः* 'a curse'; *रययः* 'the cuckoo'; *गययः* 'a traveller', a road; *बड्शयः* 'a rogue'. But when the reading in the text, i. e. in the sūtra is *वन्द्*, (to salute) instead of *वड्*, then we have *वन्दयः* 'a praiser, a bard, one who deserves praise'; *जीवयः* 'life'; *माकयः* 'strong, powerful, breaking.' By VIII. 4. 19 S. 2478 the *न* is changed to *य* n.

By the force of *बहुव* (unversely), which governs the Unādi sūtras the affix *अय* comes after the roots *वद्* 'to be calm or quiet or tranquil', (V. 92, and *वृद्* 'to restrain' (IV. 94).

Thus *यमयः* 'tranquility, calmness', *दमयः* 'self-restraint' See Amarakosa III. 2. 8 for the verse *यमयस्तु यमः प्राप्तिर्वाप्तिस्तु दमयो दमः* ।

३९७ । वृजद्विषत् । ३ । ११४ ।

वरयो लोकापालः ।

397. The affix *अय* comes after the root *वृ* 'to nourish or maintain', (III. 5) and is treated as *चिद्*. 114.

Thus *वृ + अय* = *वरयः* 'a sovereign, fire, a duty presiding over one of the regions of the world'.

३९८ । रुदिविदिभ्यां ङित् । ३ । ११५ ।

रोदितीति रुदयः विद्युः । वेदीति विदयः ।

398. The affix *अय* comes after the roots *रुद्* 'to weep' (II. 58) and *विद्* 'to know' (II. 55) and is treated as *ङित्*. 315.

Thus *रुद् + अय* = *रुदयः* *विद्युः* 'a weeping, or crying child' *विदयः* 'knowing or the science of yoga'.

Note.—Ujjaadatta has read the sūtra as *रुदिविदिभ्यां ङित्*, i. e. the affix *अय* comes after the roots *रु* (to cry) and *विद्* and is treated as *ङित्*, and so he has evolved the form *रु + अय* = *रुदयः* ।

The author of Dasapādi vṛtti has read the sūtra as *रुदि विदिभ्यां ङित्*. But we have followed the Brāhmya and so have read the sūtra as *रुदिविदिभ्यां ङित्*. The affix is *ङित्* for in commenting on the sūtra *पाठु कुटादि* &c. (I. 2. 1. S. 2461) Patañjali while enumerating *ङित्* affixes, mentions *अयङ्* thus: *के पुनश्चादयः ? अङ् अङ् अङित् अयङ् अङ् इति* ।

३९९ । चघसर्गे वसेः । ३ । ११६ ।

आवस्यो वृहत् । संवस्यो घानः ।

399. The affix अव comes after the root वृ 'to dwell' (I. 1054), when preceded by an upasarga. 116.

Thus आ + वृ + अव = आवस्यः 'a dwelling house', संवस्यः 'a village'.

Note.—Ujvaladatta has read the sūtra as सोपसर्गावसेः whereas others have read it as आह्वि वसेः । According to this latter view, āvasatha is the only form; and not samvasatha.

४०० । अत्यविचनितमिनभिरभिलभिनभितपिपत्तिपनिपणि-

नहिभ्योऽसच् । ३ । ११७ ।

अयोदशभ्योऽसच् इदात् । अवसीत्यवसो वायुतात्वा च । अवसीत्सवसो दात्वा वायुत्वं । वसत्यस्मिन्ङनसः सोमपानपात्रम् । तावदत्यस्मिन्निति वसतोऽन्वकारः । वसतोऽङ्गुक्षः । 'वसतो वेदहर्षयोः' । वसतो वनं वापकम् । वसति नश्यति वा नभस आकाशः । तपसः पवी चन्द्रस्य । पतसः पवी । 'पतसः कण्टकिकता' । पथसः पथप्रपञ्च । नह्यं वानम् ।

400. The affix असच् comes after the following thirteen roots : viz.—अव 'to go' (I. 38), अच् 'to protect' (I. 631), अच् 'to drink, to eat' (I. 497), अच् 'to desire' (IV. 98), नच् 'to salute' (I. 1031), एच् 'to begin, to embrace, to long for' (I. 1023), लभ 'to obtain' (I. 1024), लप् 'to injure' (I. 788 and IX. 48), वच् 'to suffer pain' (I. 1034), पच् 'to go' (I. 898), पच् 'to praise' (I. 467), पच् 'to purchase, to honor, to praise' (I. 466), नह्य 'to honor, to respect' (X. 321.), 117.

Thus अव + असच् = अवसः 'wind, the soul', lit. that which constantly moves, , वससः 'the cup for drinking Soma-juice', lit. in which they drink अवसः 'a king, the sun', lit. he who protects. &c; वससः 'darkness', नभसः (favorable, kindly disposed), रससः 'violence, anger, joy', लभसः 'wealth, a solicitor', लभसः 'the sky, the ocean', तपसः 'the sun, the moon, a bird'; पतसः 'a bird', पतसः 'the jack-fruit', पथसः 'an article of sale, a commodity'; नह्यसच् 'knowledge'.

Note:—अवसी f common flax, hemp, linseed. वससः a vessel can, ladle &c. used at sacrifices for drinking the Soma juice, a cake made of barley. वनसः the bread-fruit tree, a thorn, a kind of monkey, f. a kind of matady.

४०१ । वेजस्तुम् च । ३ । ११८ ।

वायुलकादात्वाभावः । वेतसः ।

401 The affix अच् comes after the root वेच् 'to weave, to sew' (I. 1055), and there is also the augment इट्. 118.

By force of बहुलं (diversely) which governs the Unādi sūtras, the आ is wanting. Thus वे + इट् + अच् = वेतसः 'the reed'.

Note.—In the Daśapādi vṛtti, the sūtra is read as विप्रस्तु च, i. e. all the above operations take place after the root चो 'to go &c. (II. 39). Thus श्री + वृत् + अचच् = श्रीवृत्तः 'a serpent'.

४०२ । यद्वियुभ्यां कित् । ३ । ११८ ।

वाहचोऽनगः । वाचस्तृणचोऽनगः ।

402. The affix अचच् comes after the roots वृ 'to carry' (I. 1058), and वृ 'to join' (II. 23), and is treated as कित्. 118.

Thus वृ + अचच् = वाहचः 'the python, a water course', वाचचः 'a heap of grass'. There, is vṛddhi as the affix is कित् ।

४०३ । वयचच् । ३ । १२० ।

वय गयी । वाचचः काचः ।

403. The affix अचच् comes after the root वृ 'to go, move' (I. 504), and is treated as कित्. 120.

Thus वृ + अचच् = वाचचः 'a crow'.

४०४ । दिवः कित् । ३ । १२१ ।

दिवच-दिवचच् ।

404. The affix अचच् comes after the root वृ 'to play' (IV. I.), and is treated as कित्. 121.

Thus वृ + अचच् = दिवचच् or दिवचः 'a day'.

४०५ । कृणुशलिवालिगर्दिभ्योऽनच् । ३ । १२२ ।

कण्ठः । कण्ठः । कण्ठः । कण्ठः । कण्ठः ।

405. The affix अनच् comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116), कृ 'to injure' (IX. 18), कृ 'to go, to tremble' (I. 896), कृ to scratch (I. 526), and कृ 'to sound, to roar' (I. 58). 122.

Thus कृ + अनच् = कण्ठः 'the back of the hand from the wrist to the root of the fingers, the trunk of an elephant a young camel', कण्ठः 'a young elephant', कण्ठः 'a grass-hopper, locust a moth', कण्ठः 'a young elephant', कण्ठः 'a donkey, the white water lily', smell, an insect.

४०६ । अद्विबुधिभ्यां कित् । ३ । १२३ ।

अद्विबुधिभ्यां ।

406. The affix अनच् comes after the roots वृ 'to go' (VI. 7) and वृ 'to sprinkle' (I. 738) and it is treated as कित्. 123.

Thus वृ + अनच् = अद्विबुधिभ्यां 'a bull', अद्विबुधिभ्यां 'a bull'.

Note.—Ruhava means a bull, the male animal, the best or most excellent, the note रु, the hollow of the ear, a boar's tail, a crocodile's tail, a dried plant, name of an antidote, an incarnation of Vishnu, a sacrifice.

४०३ । रुयेर्निष्ठाङ्गश्च । ३ । १२१ ।

'यश्च हिंसायाम्' । अस्मादात्मनिरित्यस्यात् । रुयादिभ्यः । 'रूपभो भक्तदन्तिवि' ।

407. The affix **अभ्** comes after the root **रु** 'to be angry' (I. 724) and is treated as **नि** (which thereby places the accent on the first syllable, and also as **ङि** The root **रु** is replaced by **रुय्** 124.

Thus **रु** + **अभ्** = **रुय्** + **अभ्** = **रुयभ्** = **रुयभः** 'an elephant in rut'.

४०८ । रासिचक्षिभ्यां च । ३ । १२५ ।

रास्यः । चक्षतः ।

408 The affix **अभ्** comes after the roots **रास्** 'to cry' (I. 657), and **चक्ष्** 'to go, to cover, to enclose' (I. 520) 125.

This **रास्** + **अभ्** = **रास्यः** 'an ass, a donkey'; **चक्षतः** 'a cowherd, a cook, beloved, dear, supreme, a lover, a favourite, an overseer, a good horse'.

४०९ । जृविशिभ्यां क्वच् । ३ । १२६ ।

जरन्तो जद्विजः । जेषन्तः । जयवलाश्च ।

409. The affix **क्वच्** comes after the roots **जृ** 'to grow old' (IV. 22) and **विष्** 'to enter' (VI. 130). 126.

Thus **जृ** + **क्वच्** = **जृ** + **क्वन्तः** (VII. 1. 3 S 2169) = **जरन्तः** 'old, decayed'; **जेषन्तः** 'a small pond, pool, fire'. A. K. I. 10. 28.

Note ---By the force of **वद्वच्** (d.versely) which governs all Upâdi sūtras, the affix **क्वच्** also comes after the root **जर्ह्** (I. 776) 'to deserve, merit, worthy of', thus **जर्ह्** + **क्वच्** = **जर्हन्तः** 'a Buddhist or Jaina priest'.

४१० । रोहन्तिवृषभेदः । नन्दन्तः पुत्रः । जीवन्त जीवश्च । प्राक्वन्तो वायुः । पितृवन्तीहीव् । रोहन्ती ।

410. The affix **क्वच्** comes in the sense of benediction after the roots **रु** 'to grow' (I. 912), **नन्** 'to be glad' (I. 67), **जीव्** 'to live' (I. 594), **प** + **ज्व** 'to breathe' (II. 61), and is treated as **वि** 127.

Thus **रु** + **क्वच्** = **रोहन्तः** 'a tree', **नन्दन्तः** 'a son', **जीवन्तः** 'a drug, life', **प्राक्वन्तः** 'wind'. Since the affix is treated as **वि**, the feminines of the above words are formed by adding **जीव्**. Thus **रोहन्तः** + **जीव्** = **रोहन्ती**.

४११ । तृभूवह्नियक्षिभाक्षिसाक्षिगक्षिभक्षिजिनन्दिभ्यश्च । ३ । १२८ ।

वह्नयो वाक्स्याद् । स च विद् । तदन्तः सधुद्रः । तदन्ती नीका । तदन्तः कासः । वह्नयो वायुः । तदन्तः श्वतुः । साक्षन्तः सूर्यः । वाक्वन्तो विष्णुः । भक्षेर्ददादित्याग्निर्वाह इत्येव । 'अकानन्त' (२३९५) इति जेत्यः । तद्वह्नयो वसवः । तद्वह्नयो भुवश्च । तद्वह्नयो वक्तव्यः । तद्वह्नयो वन्द्यः ।

411. The affix **क्वच्** comes after the following ten roots and is treated as **वि**:—1. **वृ** 'to cross over' (I. 1018). 2. **ह** 'to be'

४१५ । अतिकमिन्नमिन्नमिदेविवासिभ्यश्चित् । ३ । १३२ ।

अङ्-ञोऽरिस्त्वयात् । अरः कषाडश्च । कषरः कायुक् । अरः । कषरः । देवरः । वावरः ।

415. The affix अर comes after the six roots ञ् 'to go' (III. 16), क् 'to love, to be enamoured of' (I. 470), अच् 'to travel' (IV. 96), च् 'to eat, to drink' (I. 497), and causatives of चिच् 'to play' (IV. 1), and वच् 'to live' (I. 1054), and it is treated as चित् (*i. e.* the accent is placed on the final syllable). 132.

Thus ञ् + अर = अरः a covering, 'a door', कषरः 'lustful, desirous'; अरः 'a bee, a lover', कषरः 'a kind of an antelope', देवरः 'brother-in-law, *i. e.* husband's younger brother', वावरः 'a day of the week'.

Note:—Some have read in the sūtra वासिभ्यः instead of वासिभ्यः. Accordingly they derive the word वावरः (a cuckoo) from the root वाच् 'to roar, to sound' (IV. 54) with the addition of the affix अर.

४१६ । कुवः करम् । ३ । १३३ ।

कुरः पयिमेहः ।

416. The affix करच् comes after the root कु 'to make noise' (II. 33). 133.

Thus कु + करच् = कुरः an osprey, 'a kind a bird'.

४१७ । अङ्गिमदिसन्दिभ्य आरम् । ३ । १३४ ।

अङ्गारः । नदारी चराहः । 'अङ्गारः चारिजलकः' ।

417. The affix आरच् comes after the roots अङ् 'to go' (I. 155), नद् 'to be pleased' (I. 853), अङ् 'to praise' (I. 13). 134.

Thus अङ् + आरच् = अङ्गारः 'charcoal', the planet Mars, नदारः 'a hog, an elephant in rut' 'a thorn-apple or dhatura, a lover, libertine, अङ्गारः 'the coral tree, an elephant', the celestial tree, the Arka plant, the dhatura plant, heaven : a cheat or rogue. After the root न्/मादा, there comes the affix अरच् also, as नदारः ।

४१८ । गङ्गेः कङ्ग च । ३ । १३५ ।

कङ्गारः ।

418. The affix आरच् comes after the root गङ् 'to distil, to run as a fluid' (I. 814, 65 (a)), and it is changed to कङ्. 135.

Thus गङ् + आरच् = कङ्गारः 'the tawny color, a servant'.

४१९ । अङ्गारमङ्गारौ । ३ । १३६ ।

मृदुमङ्गारमङ्गुल इत्यङ्ग । मङ्गारो रचः । 'अङ्गारः कनकालुका' ।

419. The words मङ्गारः 'sexual passion' and मङ्गारः (a golden vase or pitcher) are irregular. They are derived from the respective roots मृ 'to injure' (IX. 18) and च 'to nourish or maintain' (III. 5), by adding the affix आरच् and the augments

शुक् and शुक् There is shortening of the vowel of the root शुक् also. 136.

This शुक् + शुक् + शुक् + चारत् = शुक्चारः the erotic sentiment, love passion, coition, marks made with red lead on the body of an elephant. शुक्चारः a golden vase or pitcher, a vase used at the coronation of a king.

४२० । कञ्जिमुजिभ्यां चित् । ३ । १३७ ।

कञ्जिः कौजः । कञ्जारी कञ्जः । कञ्जरीः ।

420. The affix चारत् comes after the roots कञ् (a sautra root and च् 'to purify' (II. 57, and is treated as चित् and so the acute is on the final. 137

The root कञ् is a sautra one.

Thus कञ् + चारत् = कञ्जारीः 'a peacock, the sun, an elephant the belly, an epithet of Brahmā, a hermit. कञ्जरीः 'a cat'.

४२१ । कमेः किदुक्चीपचायाः । ३ । १३८ ।

चिदिदुक्चीपचायाः । कुनारः ।

421. The affix चारत् comes after the root कर् 'to love' (I. 470), and is treated as चित् and the penultimate vowel of the root is replaced by क. 138.

Thus कर् + चारत् = कुनारः 'a son'. The anuvṛtti of चित् comes from the previous sūtra and so the accent falls on the last syllable.

Note:—कुनारः means a son, boy, a youth, a prince, an heir apparent, name of Kārtikeya, of Agni, a parrot, groom Varuṇātri.

४२२ । तुषारादयश्च । ३ । १३९ ।

तुषारः । चाकारः । चकार चात्रयेः ।

422. The words tuṣāra and the rest are irregularly formed by the addition of the affix चारत् 139.

Thus 1. तुषारः 'snow' from the root तुष् 'to please' (IV. 75.) 2. चाकारः 'a pond,' from चाक् 'to make a sound and eating any disease' (I. 654.) 3. चकारः 'the mango tree,' from the root चर् 'to suffer' (I. 905).

४२३ । दीको सुद् च । ३ । १४० ।

दीनारः सुवर्णनरकश्च ।

423. The affix चारत् comes after the root दी 'to perish, die' (IV. 26), as well as the augment उद्. 140.

Thus दी + उद् + चारत् = दीनारः 'a golden coin'.

४२४ । सतेरपः पुक्च । ३ । १४१ ।

सर्षपः ।

424. The affix चर् comes after the root च् 'to move' (III. 17) as well as the augment उद्. 141.

Thus $\text{वृ} + \text{वृक्} + \text{जपः} = \text{वर्षपः}$ 'mustard seed'.

४२५ । उपिकुट्टिदलिकविखजिभ्यां कपन् । ३ । १४२ ।

'उपयो वह्निसूर्ययोः' । कुट्टयो नागभापहम् । दलयः प्रहरणम् । कपयं याकपयम् । खजयं घृतम् ।

425. The affix कपन् comes after the roots वृ 'to burn' (I. 727), कुट् 'to be crooked' (VI. 73), दल् 'to burst open, split, cleave, crack' (I. 581), कप् 'to bind' (I. 181), खज् 'to churn, agitate' I. 250. 142

Thus $\text{वृ} + \text{कपन्} = \text{वर्षपः}$ 'fire, the sun', कुटपः 'a measure of grain'; दलयः 'a weapon', कपयं 'a vessel for vegetables', खजयं 'clarified butter'.

४२६ । कथोः संप्रसारणे च । ३ । १४३ ।

कुपयन् ।

426. The affix कप (kapan) comes after the root कृप् 'to sound, jingle, tinkle' (I. 477), and the semi-vowel ऋ is vocalised to कः 143.

Thus $\text{कृप्} + \text{कप} = \text{कुपयन्}$ 'a dead body'.

४२७ । कपश्चाक्रवर्णस्य । ३ । १४४ ।

वृत्ते वेदः ।

427. According to Châkravarmna, the affix कप should be used instead of kapan, which thereby places the accent on the first syllable of the affix itself. 144.

Thus $\text{कृप्} + \text{कप} = \text{कुपयन्}$. The accent is on the first क of the affix.

४२८ । विटपपिष्टपविशिषीलपाः । ३ । १४५ ।

वाक् ३३५पि कपप्रत्ययान्तः । 'विट गच्छे' । 'विटपः' । विद्यतेरादेः षः । प्रत्ययस्य तुट् । पवयन् । 'पिष्टपं' सुवयन् । विद्यतेः प्रत्ययान्तरितम् । विशिषं भविष्यत् । 'वृत्तेः संप्रसारणम्' । 'दलयं क्रोमलं तुल्यम्' ।

428. The words विटपः 'a branch of a tree', पिष्टपः 'a division of the universe', विशिषं 'a temple', and दलयः 'a creeping plant' are irregularly formed. These are formed by adding the affix कपन् to the roots विट् 'to sound' (I. 338), विष् 'to enter' (VI. 130), and वल् 'to go, hasten' (I. 520). 145.

Thus $\text{विट्} + \text{कपन्} = \text{विटपः}$ a branch, a bush, a thicket. $\text{विष्} + \text{कपन्}$ The ष of the root विष् is changed to प and there is the augment वृट् and the वृ is also changed to प, hence $\text{विष्} + \text{कपन्} = \text{पिष्} + \text{वृट्} + \text{कपन्} = \text{पिष्टपः}$ a universe, a world. & f पिष्टपः । In forming विशिषं, the augment इट् comes before the affix कपन्. Thus $\text{विष्} + \text{इट्} + \text{कपन्} = \text{विशिषं}$ a temple, an abode, a palace.

The word दलयः is formed by the root वल् undergoing *Samprasârana*. Thus $\text{वल्} + \text{कपन्} = \text{दलयः}$ a creeping plant, soft grass, a shrub.

Note.—The word पिष्टपः is so derived from $\sqrt{\text{विष्}}$, according to Ujjvala-atta. But others read the sūtra differently, instead of पिष्टपः they read

विद्यतः । This seems more appropriate as विद्यत is a well known word; as यजन्मुष्णस्य विद्यतः । A. K. II 1. 6.

४२९ । कृतेस्तिकन् । ३ । १४६ ।

कर्तिका ।

429. The affix तिकन् comes after the root कृ, 'to be, to exist, subsist' (I. 796). 146.

Thus कृ+तिकन्=कर्तिका 'a quail, a paint-brush'.

४३० । कृतिभिदिलतिभ्यः कित् । ३ । १४७ ।

कृतिका । भिदिका भिदिः । कृतिका गोषा ।

430. The affix तिकन् comes after the roots कृ 'to cut' (VI. 141), निद् 'to penetrate' (VII. 2), कद् (a sautra root) and is treated as कित्. 147.

Thus कृ+तिकन्=कृतिका 'the third of the 27 lunar mansions or asterisms, consisting of 6 stars, the Pleiades,' भिदिका 'a wall, partition, a small house heard' कृतिका 'a kind of lizard'.

४३१ । इष्टयश्चिभ्यां लक् । ३ । १४८ ।

इष्टका । चष्टका ।

431. The affix लक् comes after the roots इष्ट 'to desire for' (VI. 59), and चष्ट 'to pervade' (V. 18). 148.

Thus इष्ट+लक्=इष्टका 'a brick'. चष्टका 'a collection of three days beginning with the 7th day after the full moon, the 8th day of three months on which the manes are to be propitiated'.

Note :—Sātra VII. 3. 44. S. 463 might have caused the insertion of an इ, but it is not so because Pāṇini himself reads it as इष्टका in VI. 3. 65. S. 1009. Others say that VII. 3. 44 S. 463 is anitya because had इ been nitya, where was the necessity of reading a separate affix tikan.

४३२ । इक्षस्तथानशसुनी । ३ । १४९ ।

इक्षयो इक्षकः । च चक्ष यक्षयः ।

432. The affixes यक्ष् and यक्षुश् come after the root यच् 'to go' (II. 37). 149.

Thus यच्+यक्ष्=यक्षयः 'a Brāhman'. Similarly यक्षयश् nominal formed by taśasan, the य is lengthened to यक्ष in यक्ष by VI. 4. 14. S. 425. The dual is यक्षयो pl. यक्षयः । This word means a dappled horse also. The adjective यक्षय means of a variegated color.

४३३ । वीपतिभ्यां लक् । ३ । १५० ।

'वी यक्षयक्षी' । वेतयश् । यक्षयश् ।

433. The affix लक् comes after the roots वी 'to go, to pervade' (II. 39), and पद् 'to fall' (I. 898). 150.

Thus वी+लक्=वेतयश् 'pay, hire, wages'; यक्षयश् 'a town, city, a musical instrument'. See A. K. II. 2. 1.

४३४ । कृद्गलिभ्यां चः । ३ । १५१ ।

चर्षे । 'चर्षणः स्यात्कृषिचक्रयोः' ।

434. The affix च comes after the roots *drī* (IX. 23) 'to respect, tear-honor, worship' and चर्ष 'to burst open' (I. 581). 151.

Thus कृ + च = चर्षे: 'kusā grass used at sacrificial ceremonies', चर्षणः a wheel, the name of a sage.

४३५ । अतिङ्गभ्यां भन् । ३ । १५२ ।

जर्मेः । गर्भेः ।

435. The affix भन् comes after the roots जृ 'to go' (I. 983) and जृ 'to sound' (IX. 28). 152.

Thus जृ + भन् = जर्मेः a child, from it we get जर्मेकः also with the affix कन्. गर्भेः 'the womb, the belly, conception &c.

४३६ । वयः कित् । ३ । १५३ ।

वयः ।

436. The affix चन् comes after the root वृ 'to go' (II. 36) and is treated as कित्. 153.

Thus वृ + चन् = वयः 'an elephant.' See Amarakosā II. 8. 35.

४३७ । अस्तिस्त्रिभ्यां चिचन् । ३ । १५४ ।

अस्ति । चचिच ।

437. The affix च्चिच comes after the roots अश् 'to throw' (IV. 100) and चक्ष् 'to stick to, to adhere' (I. 1036). 154.

Thus अश् + च्चिच = अस्ति 'a bone' चक्ष्चि 'the thigh'.

४३८ । प्लुचिकुचिशुचिभ्यः कित् । ३ । १५५ ।

सुचिर्वेदिः । कुचिः । शुचिर्वायः ।

438. The affix च्चि comes after the roots जृ 'to burn', (I. 736), कृ 'to draw out' (IX. 46) and वृ 'to become dry' (IV. 74). 155.

Thus जृ + च्चि = सुचिः 'fire' the burning of a house, oil; कुचिः the belly, the womb, a cavern, the sheath. शुचिः 'wind' agat, lustra.

४३९ । अशेर्नित् । ३ । १५६ ।

अशि ।

439. The affix *kai* comes after the root अश् 'to pervade' (V. 18) and it is treated as नित्. 156.

Thus अश् + च्चि = अशि 'the eye'.

४४० । इवेः कसुः । ३ । १५७ ।

कसुः ।

440. The affix कृ comes after the root वृ 'to desire for' (VI. 59). 157.

Thus वृ + कृ = वृकृ: 'sugarcane'. See Amarakosa II 4. 163

४४१ । अदितस्तुतन्निभ्य ईः । ३ । १५८ ।

'अदीर्घादी एतत्त्वत्' । इतीदीः । स्वतीदीः । तन्नीदीवादीर्घः ।

441. The affix ई comes after the roots वृ 'to protect' (I. 631), कृ 'to cross over' (I. 1018), कृ 'to cover' (IX. 14) and वृ 'to rule' (X. 189). 158.

Thus वृ + ई = वृई: 'a woman who has menstruated'. वृती: 'a boat'; वृती: 'smoke', वृती the string of a flute &c.

४४२ । यापोः फिट् ह्रस्व च । ३ । १५९ ।

यपीरयः । 'यपीः यवापोनपूर्वयोः' ।

442. The affix ई comes after the roots वा 'to go, obtain' (II. 40) and वा 'to drink' (I. 972), and is treated as फिट् and there is reduplication of the roots 159.

Thus वा + ई = वया + ई = ययी 'a horse', the gupe is prevented by the affix being regarded as फिट्.

So also ययी: 'the sun and the moon'.

४४३ । ललेर्मुट् च । ३ । १६० ।

ललीरः । लल्लुवादिभु द्वितीयाः वादाः ।

443. The affix ई comes after the root मृ 'to mark' (X. 5), and there is the augment उद् and the sign चि is elided. 160

Thus मृ + उद् + ई = मृदी: 'the goddess of prosperity'.

CHAPTER IV.

४४४ । वातमयीः । ४ । १ ।

वातमय उच्यते वायव्योदीमयः । च च फिट् । वातमयीः । अर्धं चरितुं ययोः ।

444. The affix ई comes after the root वा 'to measure, to limit' (II. 58) preceded by the word वात (wind) and is treated as फिट्. 1.

Thus वात + मृ + वा + ई = वातमयीः (an antelope, literally that which is as fleet as the wind). This word is both of the masculine and feminine gender.

Note:— Since the affix is फिट्, the long वा of वा is elided by VI. 4. 140 S. 204. See A. K. II. 5. 7.

the causative of कृ, the कृ is added by VII. 3. 36 S. 2570; and the causative sign कृ is elided by VI. 4. 51. S. 2813.

४४६ । कः करन् । ४ । ३ ।

उत्तरगुणे विद्युद्वादिह करकल्पे नैरवन् । यर्जरा ।

446. The affix karan (kara) comes after the root कृ 'to injure' (IX. 18). 3.

In the next sūtra, the affix is treated as कृ therefore we conclude that it is not so in the present one, so the क of the affix is not indicatory and is not elided, and the guṇa operation is not prevented.

Thus कृ + करन् = यर्जरा sugar: candied sugar, a pebble, gravel, small stone, a fragment, any hard particle.

४४७ । पुनः कित् । ४ । ४ ।

पुनःकरन् ।

447. The affix करन् comes after the root पुनृ to nourish (I. 732) and is treated as कित्. 4.

Thus पुनृ + करन् = पुनःकरन् 'a pond' a blue lotus, the tip of an elephant's tongue, the skin of a drum, the blade of a sword, the sheath of a sword, an arrow, air, sky, atmosphere, a cage, water, intoxication, the art of dancing, war, battle, union, a place of pilgrimage in Ajmere, the bowl of a spoon, a part, portion, a kind of serpent, a kind of drum, the sun, an epithet of Krishna, of Shiva &c.

४४८ । कलत्रन् । ४ । ५ ।

पुनःकलत्रन् ।

448. The affix कल् also comes after the root पुनृ 'to nourish' (I. 732). 5.

Thus पुनृ + कल = पुनःकलत्रन् 'much, copious', full, complete, rich, magnificent, splendid; excellent, best, eminent, near, loud, resonant, a kind of drum' an epithet of Shiva, of mount Meru; a particular measure of capacity, aims to the extent of four morsels of food.

४४९ । गमेरिति । ४ । ६ ।

गमिष्यतीति गमी ।

449. The affix इति comes after the root गम् 'to go' (I. 1031). 6.

Thus गम् + इति = गमिष्यत् n. s. गमी. one who intends to go. The force of the affix is that of futurity. See III. 8. 3. S. 3171. The वक्ष्यामि of that sūtra refers to this गमी ।

४५० । आङि शित् । ४ । ७ ।

आगामी ।

450. The affix **इति** comes after the root **गच्छ** (to go) when preceded by the preposition **आह्** and is treated as **चिद्** (where by the penultimate vowel of the root is lengthened). 7.

Thus **आह् + गच्छ + इति = आगच्छिद्** n. s. **आगतो** 'coming, future' = **आगच्छिष्यति** ।

४५० । भुवश्च । ४ । ८ ।

भावी ।

451. The affix **इति** comes after the root **वृ** 'to be' (I. 1.) and is treated as **चिद्**. 8.

Thus **वृ + इति = भाविद्**, n. s. **भावी** 'future' = **भाविष्यति** ॥

४५१ । मे स्थः । ४ । ९ ।

मस्यापी ।

452. The affix **इति** comes after the root **स्था** (I. 975) 'to stand' preceded by the preposition **म**. 9.

Since the affix is treated as **चिद्** and as the root-stem ends in **आ**, the augment **युक्** (य्) is ordained by VII. 3. 38. S. 2761.

Thus **म + स्था + इति = मस्था + युक् + इति = मस्थायिद्** 'departing going' = **मस्तुकायः** ।

४५२ । परमे कित् । ४ । १० ।

परमेष्टी ।

453. The affix **इति** comes after the root **स्था** to stand (I. 975) preceded by the word **परमे** and is treated as **कित्**. 10.

Thus **परमे + स्था + इति = परमेष्टिद्** n. s. **परमेष्टी**. An epithet of Siva &c.

Notes:—The affix being regarded as **कित्**, causes the elision of the **आ** of the root **स्था** by VI. 4. 64. S. 2372. By VI. 3. 9. S. 966, the locative ending of **परमे** is not elided, as it is a name. See A. K. I. 1. 16.

४५३ । मन्थः । ४ । ११ ।

मन्थतेरिति । कित्त्वात् । कित्त्वात्कारकोपः । मन्थाः । मन्थानी । मन्थानः ।

454. The affix **इति** comes after the root **मण्** 'to churn' (I. 43) and is treated as **कित्** which thereby causes the elision of **ण्** of the root. 11.

Thus **मण् + इति = मण् + इति = मयिद्** 'a churning stick'. Its Nom. forms are **मन्थाः**, **मन्थानी** **मन्थानः** by VII. 1. 86 and 87. S. 366 and 367.

४५४ । पतस्थ च । ४ । १२ ।

पन्थाः । पन्थानी ।

455. The affix **इति** comes after **पठ** to go (I. 898), and the final of **पठ** is replaced by **प**. 12.

Thus च + इति = च + इति = चिति । n. s. चिता, चितानी &c. See VII. 1. 86 and 87 S. 866 and 867.

Note :—The word च is another word having the same meaning. It is formed by च् affix of Pashâdi as we find in Subhâṣi Chandra वाचः च च् चानेह ।

From च्चुच with इति of Matup-sense, we get च्चुचिन्द्र Indra lit. lord of heaven or thunderbolt. The nom. S. is च्चुचः (the long च्च is by VII. 1. 85. S. 865, and इ is changed to च्च by VII. 1. 86. S. 866) dual च्चुचद्वयी, pl. च्चुचद्वयः । This is according to Ujjvaladatta च्चुचः meaning heaven and thunderbolt, is derived by adding the affix च्च to the root च्चि to dwell (VII. 114) preceded by च्चु thus च्चुचो देवाः च्चुचि च्चुचिन्द्र that in which the Devas (gibhus) dwell or decay, namely heaven or thunderbolt.

But the Daśapādi derives the word च्चिबुक्षि from the root च्च to go, with the affix बुक्षिच्च् । The sūtra given there is च्चर्त्तुः बुक्षिच्च् । This sūtra is quoted in the Veda Bhāṣya on च्चुचचिबुक्षिच्चुचकचि । (Rig Veda I. 112.4). The difference in these two etymologies consists in this. The first (formed with इति affix) is final acute ' for the च्च of च्चु gets accent of the affix (III. 1. 8. S. 8708). In the other case, the accent is anomalous

४५६ । च्चुचराकः ४ । १३ ।

च्चुचराकः च्चुच ।

456. The affix च्चक comes after the root च्च 'to churn, agitate' (I. 260). 13.

Thus च्च + च्चक = च्चकाकः 'a bird, a churning stick'.

Note :—Svāmī Dayānanda Sarasvatī says that the word च्चकाकः (a current stream) from the root च्च (to move slowly) can be evolved under the present sūtra by the force of च्चुच (diversely, which governs the Upādi sūtras.

४५७ । च्चलाकाद्यश्च ४ । १४ ।

च्चलाका । च्चलाका । च्चलाका ।

457. The words balākā &c are irregular. 14.

The words च्चलाका 'a crane, a mistress,' च्चलाक 'a pencil or small stick used in painting the eyes with collyrium' and च्चलाका 'a banner,' are irregularly formed by adding the affix च्चक to the respective roots च्च 'to breathe, to live' (I. 893), च्च 'to shake, stir, agitate' (I. 896) and च्च 'to go' (I. 898).

Note :—Svāmī Dayānanda Sarasvatī, under the present sūtra places also the following words :—च्चलाका (a female elephant) from the root च्च (to know), च्चलाका (a hurricane) from the root च्च (to cleanse); च्चलाका (a bird) from the root च्च to go or move).

४५८ । पिनाकाद्यश्च । ४ । १५ ।

प्रातिपदिकं पुष्प । ह्रीर्युं दी । पिनाकः स्वाच्छास्त्रकरयन्त्रयोः । 'तत्र प्रापाये' । तडाकः ।

458. The words pināka &c. are also irregular. 15

The words पिनाकः (the trident or the bow of Siva) and तडाकः (a pond) are irregularly formed by ad ling the affix आक to the respective roots प् 'to protect' (II 47) the आ of which is replaced by च and which receives the augment डृश् also, and च् 'to beat' (X. 48).

See Amarakosā III. 8. 14, for the verse पुलकडूर वस्यतोः ।

Notes:—Under the present sūtra, Svāmi Dayānanda Sarasvatī places the following words also:—तडाकः (a pond) from the root च् 'to beat'; वडाकः (prosperity good fortune) from the root वड् 'to be glad'; 'स्वाच्छास्त्रः' (a kind of grain or corn) from the root च् 'to go, move'; न्नाकश्च (the cloudy sky) from the root न् 'to shine' with the negative particle न. पिच्यकः (oil cake) from the root पिच् 'to grind', the च of which is changed to च् and there is the augment of च चर्ताकः or चर्ताकी (egg-plant) from the root च् 'to exist' the च् of which is vriddhied. पुडाकः (the betel-nut tree) from the root पु 'to sound indistinctly', the gunation being prevented by the च in the affix.

४५९ । कषिडूषिभ्यानीकम् । ४ । १६ ।

कषीका चषिजातिः । 'डूषिका मेनयोर्नलश्च' ।

459. The affix ईकश्च comes after the roots कष् to injure (I 716), and डृश् 'to commit a mistake' (IV. 76). 16.

Thus कष् + ईकश्च = कषीका 'a kind of a bird', VI. 4. 90 S. 2604. In the case of the root डृश्, the affix is added to the causative base. Thus डृश् + चि + ईकश्च = डृश् + चि + ईकश्च (VI. 4. 90 S. 2604) = डूषिकश्च (the चि is added by VI. 4. 51. S. 2813). It means the mucous discharge of the eyes. See A. K. II. 6. 67.

४६० । अमिडूषिभ्यां किञ्च । ४ । १७ ।

अनीकश्च । इषीकश्च ।

460. The affix ईकश्च comes after the roots अश्च to breathe (II. 61) and डृश् 'to be glad' (IV. 119) and is treated as किञ्च. 17.

Thus अश्च + ईकश्च = अनीकश्च 'an army', इषीकश्च 'an organ of sense'.

४६१ । कङ्कशः कङ्कशश्च । ४ । १८ ।

कङ्कशश्च कङ्कशः कङ्कशश्च कङ्कशश्च । 'चरितकार्वा कङ्कशिका चैव प्रविश-
यति च' ।

461. The affix ईकश्च comes after the root कश्च 'to sound' (I. 476) when it is conjugated in the च् चङ्गश्च intensive, which is replaced by कङ्कश्च. 18.

Thus चल् + यच् युच् + ईकच् = कल् कच् + यच् युच् + ईकच् (VI. 1. 9 S. 2395) = चलच् + ईकच् (VII. 4. 62. S. 2245) = च + युच् + कल् + ईकच् (VII. 4. 85. S. 2649) = यच् कल् + ईकच् = कङ्कल् + ईकच् = कङ्कलीक a small belt or tinkling ornament.

४६२ । शृणुवृजं द्वे कक् चामयासस्य । ४ । १८ ।

चर्चरीको द्विजः । चर्चरीको विवाकरः । चर्चरीकः कुटिलकोशः ।

462. The affix ईकच् comes after the roots शृ 'to injure' (IX. 18), शृ 'to maintain' (IX. 19), and शृ 'to choose' (V. 8). The reduplication of the roots takes place; and the augment चल् is added to the reduplicate 19.

Thus शृ + ईकच् = शृशृ + ईकच् = चल्शृ + ईकच् (VII. 41. 66. S. 2244 and I. 1. 51. S. 70) = च + चल् + शृ + ईकच् (VII. 4. 60. S. 2179) = चर्चरीकः 'a rogue; a mischievous man,' चर्चरीकः 'the sun'; चर्चरीकः 'curly hair'.

४६३ । कर्चरीकाद्यश्च । ४ । २० ।

'एजुर एजुरे' । चर्चरीकाद्यादौः कर्चरीकाद्यौ । कर्चरीकं कियतश्च । चर्चरीकं वादिनश्च । कर्चरीकं वरिणश्च । द्विजिहीको वृद्धश्च । चरेदुश्च । चङ्गरीको जङ्गलः । चर्चरीको दीनकनः । कर्चरीका गलभिका । कुचरीः कुचरीकं वादिनश्च । कुचरीको उवाओऽद्विर्जिगलश्च ।

463 The words कर्चरीका &c. are irregularly formed by the addition of the affix ईकच्. 20

Thus we add the affix ईकच् to the root एजुर 'to throb, palpitate' (VI. 95), which is replaced by कर्चर. एजुर + ईकच् = कर्चरु + ईकच् = कर्चरीकश्च 'a young shoot or branch'.

Note :—In the above mentioned manner, Ujjvaladatta evolves the form कर्चरीकश्च.

But Tattva Bodhini says that, in fact, it is derived by the operation of the previous sūtra, i. e. the reduplication and the substitution of चल् for च of the root, i. e. sion of च् and the augment चल् take place and thus कर्चरीक is formed. Because in the the gāṇa sūtra चरेदुश्च च, which is included in this class, we read the anuvṛtti of द्वे चल् &c. so that anuvṛtti should be read into this sūtra also.

Similarly चर्चरीकश्च 'a musical instrument' from the root चृ 'to hurt, to kill' (IX. 23), and कर्चरीकश्च the body; from the root चृ 'to grow old' (IX. 24), are formed by the addition from the affix ईकच्. The word तिलिङ्गीकः (the Tamarind tree) is formed from the root लिङ् 'to make wet' (IV. 16), by adding the augment युच् to the reduplicate and changing च to ज् and affixing ईकच्.

Gāṇa sūtra. The augment युच् is added to the reduplication of चरञ्.

The word चङ्गरीकश्च (a beetle) is formed from the root चर् 'to walk' (I. 591), to the reduplicate of which is added the augment युच् when the affix ईकच् follows. The द्वे of the preceding sūtra is understood here also. Instead of adding the augment चल् to the reduplicate, युच् is added in the case of चर्चर ।

The words कर्षरीकः 'a poor man, a pauper, a wicked man,' and कर्षरीका ~~a water-jar with hole in the bottom from which the water drops upon~~ the object of worship are derived from the reduplication of the roots कृ 'to die' (VI. 110) and कृ 'to do' (VIII. 10) respectively and adding the augment वृ and the affix ईकृ.

The word पुण्डरीकः (a lotus, a musical instrument) is formed from पुण् to be pious (VI. 43), the letter ण is added to पु and then the augment वृ and the affix ईकृ come after it.

Thus पुवृ + ईकृ = पुवृ + ण + वृ + ईकृ = पुण्डरीकः a tiger, fire, one of the eight elephants that guard and preside over the eight cardinal points i. e. the elephant of the S. E. direction. The other meanings of this word are, a lotus flower, a white parasol, a kind of serpent, a species of rice, a kind of leprosy: a kind of mango tree, a pitcher: a mark on the forehead, a medicine, drug.

Notes:—कर्षरीकः the palm of the hand with the fingers extended, n. a young shoot or branch, softness, f का a shoe. वृणोः a frog, a cloud, a kind of musical instrument कः a musical instrument in general. कर्षरीकः the body, a region, country, a picture. त्रिचकीकः a kind of bull. But त्रिचकीकः means the tamarind tree, a sour sauce, चक्षरीकः a large black bee.

४६४ । ईयेः किरुस्वश्च । ४ । २१ ।

इषीका यकाका ।

464. The affix ईकृ comes after the root ईच् 'to go' (I. 642), is treated as किर and the long ई of the root is shortened. 21.

Thus ईच् + ईकृ = इषीका reed, rush, stalk of grass, an arrow, a sort of sugar-cane, probe, a painter's brush'. The किर prevents गुण. The very fact that the short इ is ordained to replace the long ई of the root, would have prevented गुण. The making of the affix a किर is unnecessary here; though it is necessary for the subsequent sūtras.

४६५ । ऋकोश्च । ४ । २२ ।

ऋषीक उपवसः ।

465. The affix ईकृ comes after the root ऋच् 'to go' (I. 189), and is treated as किर. 22.

Thus ऋच् + ईकृ = ऋषीका 'polluted, smoke', name of Indra, name of a mountain.

४६६ । सतेनेस्व । ४ । २३ ।

सृषीका जाला ।

466. The augment उच् and the affix ईकृ come after the root सृच् 'to go' I. 982, and the affix is treated as किर. 23.

Thus सृ + उच् + ईकृ = सृषीका 'saliva' See Amarakosa II. 6. 67.

४६७ । मृशः कीकञ्कङ्कणी । ४ । २४ ।

शरीको वृषः । वृषकः मिश्रः ।

467. The affixes कीकञ् and कङ्कण come after the root मृश् 'to be gracious &c' (VI. 38) and are treated as क्विप्. 24.

Thus मृश् + कीकञ् = शरीकः 'name of Śiva, a fish, deer', मृश् + कङ्कण = वृषकः 'a child'. Ujvaladatta reads the affix as कीकञ्. But it is wrong. The word वृषकी is end-acute owing to क्विप् account. As in the verse वृषीके षट्पृषी श्याम the accent is क्विप्.

४६८ । जलीकाद्यश्च । ४ । २५ ।

कीकज्ज्वा निपात्यन्ते । 'जल भ्रूषणार्थे' । जलीकं निष्पद्यते । पित्रर्षाद्विपत्तीकं विविधं जेद्वत् । 'जलीकं षट्पञ्चमन्ते' इत्यादि ।

468. The words जलीकञ् (false) &c. are irregularly formed with the affix कीकञ्. 25.

Thus जञ् 'to adorn' (I. 548) + ईकञ् = जलीकञ्, the word जलीकञ् (unpleasantness) is formed from the root जञ् preceded by the preposition चि and adding the affix ईकञ्.

The word जलीकञ् 'the edge of a thatched roof' is similarly formed from the root जञ् 'to go' (I. 520). So also other forms.

Notes:—The word जलीकञ् (An ant-hill, is formed from the root जञ् with the additions of the augment जुह् and the affix ईकञ्.

The word वाहीकः (the cow, the horse) is formed from the root वह् (to carry), the vowel of which is *antithesed* before the affix ईकञ्.

The word जुमतीकः (an epithet of Kāmadēva, of Śiva, of the elephant of the north-east quarter) is formed from the root जञ् (to go) preceded by जुम, and the root जञ् takes the augment जुह्. Thus जुम + जञ् + ईकञ् = जुम + जुह् + ह् + ईकञ् = जुमतीकः.

The word जमीकः (the name of a Rishi) is formed from the root जञ् (to restrain) by adding the affix ईकञ्.

४६९ । कृतृभ्यामीषञ् । ४ । २६ ।

करीवोऽप्री भ्रूषकनोऽप्री । करीषकरीता ।

469. The affix ईषञ् comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116) and वृ 'to cross over' (I. 1018). 26.

Thus कृ + ईषञ् = करीषः 'dry cow-dung'. So also वरीषः 'a boat'.

४७० । शृषृभ्यां क्षिरीष । ४ । २७ ।

क्षिरीषः । प्रतीषञ् ।

470. The affix ईषञ् comes after the roots शृ 'to injure' (IX. 18) and शृ 'to nourish' (IX. 19) and is treated as क्विप्. 27.

Thus शृ + ईषञ् = क्षिरीषः (a kind of a tree); the श्र of the root शृ is changed to ऋ by VII. 1. 100. S. 2390 read with I. 1. 51. S. 70. So also प्रतीषञ् 'faeces'.

The च् is changed to च् by VII. 1. 102 S. 2494, read with I. 1. 51 S. 70.
See Amarakosā II. 6. 68

४७१ । अजीवश्च । ४ । २८ ।

'अजीव' विट्पचनश्च ।

471. The affix ईव is क्तिच् when it comes after the root अज् 'to procure' (I. 212) which is replaced by च्च्. 28.

T. as अज् + ईवश्च = अज्च् + ईवश्च = अजीवश्च 'a frying pan'.

Note:—It also means the residue of Soma. See gloss on the Mantras अजीविषं ब्रह्मचर्यं विदे, अस्त्यो पातु ब्रह्मचर्यं अजीवि &c. See Amarakosā for the verse अजीवश्च विट्पचनश्च (A. K. II. 9. 32).

४७२ । अम्बरीषः । ४ । २९ ।

अम्बं निपातयति । अवि शब्दे 'अम्बरीषः पुमान्नाट्यश्च' । अम्बरश्च 'क्रीडितम्बरीष' आहूते वा ।

472. The word अम्बरीषः is irregularly formed. 29.

It is from the root अच् 'to sound' (I. 403) by adding the affix ईवश्च.

The author of the comment on the Unādi sūtras says when used in the masculine the word अम्बरीषः means 'a frying pan'.

The author of the Amarakosā says that the word अम्बरीषः when used in the neuter gender means a frying pan. See Amarakosā II. 9. 30.

Note:—The masculine form अम्बरीषः is given by the author of the Unādi sūtras only, but in Sanskrit lexicons, the word is exhibited in the neuter gender. It means also regret, remorse, war, battle, one of the bells, a young animal, calf, the son, the hog plum plant, name of Viṣṇu, name of Śiva, name of a king of the solar race who was celebrated as a worshipper of Viṣṇu.

४७३ । कृशृपृकटिपटिशौटिभ्य ईरच् । ४ । ३० ।

कटीतो ब्रह्मकुटः । कटीरश्च । परीरं फलश्च । कटीरः कन्दतोत्रवत्प्रदेवश्च । परीरश्च इवः कपटवः कामश्च । 'शौटीरस्त्याग्निधीप्योः' । ब्रह्मपादित्वात्पचञ् । शौटीर्यश्च ।

473 The affix ईरच् comes after the roots कृ to scatter (VI. 116), शृ 'to injure' IX. 18, पू 'to fill' (IX. 19), कट् to rain, to cover (I. 315), and to go (I. 312), चट् 'to speak' (X. 212), and शौट् 'to be proud or haughty', (I. 310). 30.

Thus कृ + ईरच् = कटीरश्च 'the shoot of a bamboo', शरीरश्च 'the body', परीरश्च 'a fruit', कटीरः 'a cave, the hip', परीरः 'sandal wood, the God of love, that is the cupid', शौटीरः 'an ascetic, a hero'. As in the Gṛāya patha, the word शौटीर is enumerated in the ब्रह्मसंहिता mass, it takes the affix पचञ् also by V. 1. 124 S. 1788. This शौटीर्यश्च (pride, arrogance, &c.)

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, the words द्विपरीरः (a man) from the root पृश्च् 'a wander' (I. 287) द्विम्बरीरः (the variegated color, the orange tree) from the root मृच् (to walk, to step), अम्बरीरः (the citron tree) from the root अच् (to eat), हृषीरः (a quiver) from

the root $\sqrt{\text{पूर}}$ (to fill up) and other words ending in $\sqrt{\text{र}} \Delta g$ कुशीरः (an alligator), कुशीरः (a hub) &c. are evolved under the present rule.

४७४ । यथोः किर । ४ । ३१ ।

कशीरः ।

474. The affix $\sqrt{\text{रिप्}}$ comes after the root $\sqrt{\text{पू}}$ to shine (II 70) and is treated as किर. 31.

Thus $\sqrt{\text{पू}} + \sqrt{\text{रिप्}} = \text{कशीरः}$ 'the fragrant root of the plant *Andropogon muricatus*'; the root $\sqrt{\text{पू}}$ undergoes Samprasāraṇa, since the affix is regarded as किर. See Amarakośa II. 4. 164.

४७५ । कश्मेरुच् च । ४ । ३२ ।

कश्मीरो देशः ।

475. The augment उद् and the affix $\sqrt{\text{रिप्}}$ come after the root $\sqrt{\text{कश्म}}$ a sautra root and the affix is treated as किर. 32.

Thus $\sqrt{\text{कश्म}} + \text{उद्} + \sqrt{\text{रिप्}} = \text{कश्मीरः}$ 'Kashmir'.

Another form is कश्मीरः under the Pīshodārādī class.

४७६ । कुल लङ् । ४ । ३३ ।

कुलिर् वैकुण्ठः ।

476. The affix $\sqrt{\text{रिप्}}$ comes after the root $\sqrt{\text{कु}}$ 'to do' (VIII 10), the $\sqrt{\text{रि}}$ of which is replaced by ल (I. 1. 51. S 70). 33.

Thus $\sqrt{\text{कु}} + \sqrt{\text{रिप्}} = \text{कुलः} + \sqrt{\text{रिप्}} = \text{कुलिर्}$ 'copulation'.

Swāmi Dayānanda Sarasvatī derives कुशीरः (a crab), by the present sūtra, by saying that the र is changed to ल by कर्षित्कारि rule.

४७७ । यथोः किरच् । ४ । ३४ ।

शीरः ।

477. The affix $\sqrt{\text{रिप्}}$ comes after the root $\sqrt{\text{यथ}}$ 'to eat' (I 747) and is treated as किर. 34.

Thus $\sqrt{\text{यथ}} + \sqrt{\text{रिप्}} = \text{यथः}$ (the root-vowel of $\sqrt{\text{यथ}}$ is elided by VI 4. 98 S. 2068) + $\sqrt{\text{रिप्}} = \text{शीरः}$ 'milk'.

४७८ । गभीरगम्भीरी । ४ । ३५ ।

गमेर्यः । यथे पुनः ।

478. The words *gabhira* and *gambhira* are irregular. 35.

The affix $\sqrt{\text{रिप्}}$ comes after the root $\sqrt{\text{गम्}}$ 'to go' (I. 1031), the $\sqrt{\text{रि}}$ of which is changed to य. Optionally the root receives the augment उद्.

Thus $\sqrt{\text{गम्}} + \sqrt{\text{रिप्}} = \text{गमेर्यः}$ 'deep', or, $\sqrt{\text{गम्}} + \text{उद्} + \sqrt{\text{रिप्}} = \text{गंय} + \sqrt{\text{रिप्}} = \text{गम्भीरः}$.

४७९ । विषा विहा । ४ । ३६ ।

व्यसेर्दरातेषु विप्रवर्णानामन्वयः । विषा बुद्धिः । विहा स्वर्गः । जगद्वे हवे ।

479. The words *viśāḥ* and *viśā* are irregular. 36.

The affix **आ** comes after the roots **वी** 'to bring to an end' (IV. 39), and **हा** to abandon (III. 8) when preceded by the preposition **वि** and thus these words are formed.

Thus **वि + वी + आ** = **विशा** (intel ect), **विहा + आ** = **विहा** (heaven).

These two words are Avyayas (or Indeclinables).

४८० । पच एलिनच् । ४ । ३९ ।

‘पचेलिनो बहिर्योः’ ।

480. The affix **एलिनच्** comes after the root **पच** ‘to cook’ (I. 1045). 37.

Thus **पच् + एलिनच्** = **पचेलिनः** ‘fire or the sun’. The force of the affix is to denote the agent. A similar affix is found among the *kṛtyas* (**केलिनच्**), but with Passive force. See *vārtika* under III. 1. 96. S. 2834.

४८१ । शीङो धुक्लक्वलङ्वात्मः । ४ । ३८ ।

पत्वार्य प्रत्ययाः स्युः । यिषु नमश्च । यीलं स्वभावः । यैवलः येवालश्च । बाहुलकादस्य वी ऽपि । ‘येवालं यैवलो न वी येवालो बलनीलिका’ ।

481. The four affixes **धुक्**, **लक्**, **क्वलच्** and **वाल्** come after the root **वी** ‘to sleep’ (II. 22). 38.

Thus **वी + धुक्** = **वीधु** ‘an alcoholic liquor’, lit. which sends one to sleep’, **वी + लक्** = **वीलश्च** ‘conduct’; lit. the innate tendency; the latent tendency, the germs of which sleep in the nature. **वी + क्वलच्** = **यैवलः** ‘the green moss like substance growing on the surface of water, a kind of plant’, **वी + वाल्** = **येवालश्च** (the same as **यैवलः**).

By the force of **बहुल** (diversely) which governs the *Upādi sūtras*, the **व** of **येवाल** is optionally changed to **य**. Thus **यैवालः** or **येवालः** as in the *Sabdārṇava* “येवालं यैवलो न वी येवालो बलनीलिका” ।

४८२ । मृकशिम्यामुकीकशी । ४ । ३८ ।

मकरो दुग् । काशुकः काकः ।

482. The affixes **कृक्** and **ककश्च** come respectively after the roots **मृ** ‘to die’ (VI. 110) and **कश्** ‘to sound’ (I. 476). 39.

Thus **मृ + कृक्** = **मकरो** ‘a quadruped, a peacock,’ **कश् + ककश्च** = **काकश्च** a crow.

४८३ । बलेरुकः । ४ । ४० ।

बलुकः बली हृत्पलमूलं च ।

483. The affix **कृक्** comes after the root **बल्** ‘to go, hasten’ (I 520). 40.

Thus **बल् + कृक्** = **बलुकः** ‘a kind of bird; the root of lotus’.

४८४ । उलूकादयश्च । ४ । ४१ ।

उलूकः संवसारकचक्रम् । 'उलूकाविम्विधकी' । वायव्यको वक्रा । पल्लवः । 'उलूक' कचः । यम्यको वल्लवः ।

484. The words उलूकः &c. are irregularly formed by adding the affix लक. 41.

Thus उलूकः Indra, the owl, is formed by adding the affix लक to the root वल् (I. 520) which undergoes Samprasāraṇa. It is the name of a country and its king who was an ally of the Kurus.

वायव्यः (a speaker) is derived by adding the affix लक to the root वद् (to speak) after its having undergone reduplication in वद् वद्गन्त Intensive base.

Thus वद् + लक = वद्वद् वद् + लक = वायव्यः an 'erator. See Amarakośa III. 1. 85.

पल्लवः (a bear) from पल्लु 'to wound' (I. 525) plus लक.

Gunasastra. The augment वल् is added to वद् before the affix लक.

Thus यम्यः a shell) from यद् 'to control' (IV. 92) and adding the augment वल् and the affix लक. It means a bivalve shell, a conch shell, a snail, the edge of the frontal protuberance of an elephant, name of a Śūdra who performed penance.

Note.—By the force of वल् (diversely) which governs the Unādi sūtras, such words as जम्बूक, कम्बूक, वल्बूक, &c. are derived under the present rule. जम्बूकः a jackal, a low man, the rose apple tree, an epithet of Varāṇa, कम्बूकः name of a tree, वल्बूक a kind of perfume, a medicinal substance or plant.

४८५ । शलिसिद्धम्यासूकम् । ४ । ४२ ।

शालुकः कचविशेषः । नयवृक्षः ।

485 The affix लकच् comes after the roots वल्, to go' (I. 590) and नयद् 'to decorate' (I. 844). 42.

Thus वल् + लकच् = वल्लकच् 'the root of the water-lily; nutmeg'. See A. K. I. 10 88.

नयद् + लकच् = नयवृक्षः 'a frog' &c. who adorns the rainy season.

४८६ । निचो निः । ४ । ३४ ।

नेनि ।

486. The affix नि comes after the root नी to carry (I. 950). 48.

Thus नी + नि = नेनिः the circumference, ring or felly of a wheel, lit. what leads the wheel. It also means an edge, rim, a windlass, thunderbolt, the earth, the tree निनिव ।

By the force of वल् (diversely) which governs the Unādi sūtras, ननि a sister from the root न् (to go) is also derived under the present rule. Another form is ननिः according to Ajayakośa.

४८७ । अर्त्तेरुच । ४ । ४४ ।

अर्त्तिः ।

487. The affix नि comes after the root च् 'to go' (I. 98 a), and the च् is replaced by अ 44.

Thus च् + नि = अच् + नि = अर्त्तिः 'a wave, bellow'.

Instead of अच् with long अ the short ञ might have been used as अञ्च and then this ञ would have been lengthened by VIII. 2. 77 S. 354. The word *arṁi* means also current, flow, light, speed, velocity, a fold or plait in a garment, a row, line, a human infirmity, distress, the course of a horse, missing, regretting, association &c.

४८८ । भुवः कित् । ४ । ४५ ।

भुनिः ।

488. The affix नि comes after the root वृ (to be) and is treated as कित्. 45.

Thus वृ + नि = भुनिः 'the earth' lit. on which creatures come into being.

४८९ । अन्नोले रश्च । ४ । ४६ ।

रश्चिः किरणो रश्चुल्ल ।

489. The affix नि comes after the root अश्च 'to pervade' (V 18) which is replaced by रश्च. 46.

Thus अश्च + नि = रश्च + नि = रश्चिः 'the ray of light' a string, cord, rope, a bridle, rein, a goad, whip, an eye lash, a measuring cord, a finger.

४९० । दल्मिः । ४ । ४७ ।

'दध निवर्त्ते' । ददिमदिन्द्राधुधम् ।

490. The word *dalmi* is also formed by म्. 47.

The affix नि comes after the root दल् to split (I. 581).

Thus दल् + नि = दल्मिः. Indra's thunderbolt'

४९१ । वीज्याज्वरिभ्यो निः । ४ । ४८ ।

काकुलकायचतवर्त्त । वेदिः क्यात्कोषविन्दासः प्रवेष्टी च क्षियाभुने । क्यानिः । कुर्चिः ।

491. The affix नि comes after the roots वी 'to go to shine, to be beautiful' (II. 89), ज्या 'to become old' (IX. 29) and ज्वर 'to be hot with fever or passion' (I. 813 48.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, the च् of the affix is changed to अ after the root वी. Thus वी + नि = वेदिः 'braided hair'. See Amarakosa II. 6 98', क्यानिः 'old age'; कुर्चिः 'speed, anger a disease of the female'. The च् of ज्वर is changed into अ by VI. 4. 20 S. 2654.

Note:—Under the present rule, by the force of बहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, Swāmi Dayānanda Sarasvatī evolves such words

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, the words क्षान्ति fading from the root क्षे (to fade), and क्षिति name of a warrior belonging to the side of the Yadavas from the root क्षी to lie down are evolved under the present sūtra.

४९५ । घृणिपृश्निपादिर्लघुर्निभूषि । ४ । ५२ ।

एते पञ्च निपात्यन्ते । घृणिः । पृश्निः । पृश्नयते । लघोपः । घृणिनस्त्वपरीतः । घृणेर्दृढिश्च । पादिर्लघुः । पृश्नेपवादा कत्वश्च । घृणिः कपर्दकयवश्च । निभर्तकत्वश्च । भूषिर्भरणी ।

495. The words *ghṛṇi*, *pṛṣṇi*, *pārṣṇi*, *lghuṇi* and *bhūṇi* are irregular. 52.

The following five words viz.—*घृणि* (sunshine), *घृभृणि*, a dwarf, *पादिर्लघुः* 'the heel', *घृणिः* 'a sum of a hundred cowries'; *भूषिः* 'the earth, a desert' are irregularly formed by adding the affix *नि* to the respective roots *घृ* to sprinkle (I. 985), *पृश्*, to touch' (VI. 128, by eliding its *च्*, *पृ* to sprinkle (I. 787) by *vriddhi* of its *च्*; *पृ*; 'to go' (I. 591) by substituting *भृ* for its penultimate vowel; and *भृ* 'to nourish, maintain' (III. 5) the *च्* of which is replaced by *भृ*.

Note.—In Rv. I. 68. 1 the word *भूषिः* is explained as *भर्ता* supporter, nourisher.

Note.—Swāmi Dayānanda Saraswati places the word *घृणि* (rolling, revolving) from the root *घृ* (to sprinkle) in this list.

४९६ । वृद्धभ्यां विन् । ४ । ५३ ।

वर्तिर्वत्तरः । वृत्तिः ।

496. The affix *वि* comes after the root *वृ* 'to select' (V. 8), and *वृ* 'to worship, regard' (VI. 118). 53

Thus *वृ* + *वि* = *वृत्तिः* 'voracious, devourer', *वृत्तिः* 'a ladle, spoon' *fem.* *वर्ति* with *कीच्* of *वृद्धिकाराच्* &c

४९७ । जृशस्तजामृभयः क्तिन् । ४ । ५४ ।

जीविः पशुः । जीर्विदिशः । जीर्विरस्वर्गः । जामृक्तिः ।

497. The affix *क्तिन्* (*क्ति*) comes after the roots *जृ* 'to grow old' (IX. 24), *जृ* 'to injure' (IX. 18) *जृ* 'to cover' (IX. 14), and *जामृ* to awake from sleep (II. 63). 54.

Thus *जृ* + *क्तिन्* = *जीविः* 'an axe, the body, a cart', *जीविः* 'destructive, a savage'; *जीर्विः* 'an officiating priest at a sacrifice', *जामृक्तिः* a king'.

The affix being *क्ति* the long *क्* is changed to *क्त्* by VII. I. 100. 8. 2390. The *क्ति* is not elided VI. 1. 67. 8. 375 notwithstanding.

४९८ । दिवो हवे दीर्घश्चाभ्यासस्य । ४ । ५५ ।

'दीर्घिणि स्वर्गलोचने' ।

Thus चरु + कति = जनति: 'time, the moon'.

५०३ । वह्निवस्यतिभ्यश्चिचत् । ४ । ६० ।

वहति: वसनः । 'वसतिर्द्विधा निन्योः' । अरति: क्रोधः ।

503. The affix कति comes after the roots चरु 'to carry' (I. 1053), वह 'to dwell', (I. 1054) च् 'to go' (III. 16), and is treated as चिच. 60.

Thus चरु + कति = वहति: 'wind', वसति: 'a house, night'; अरति: 'anger'.

५०४ । अक्रुचेः को वर । ४ । ६१ ।

अक्रुचिः अक्रुचिर्वातिः ।

504. The affix कति comes after the root अक्रु 'to go' (I. 203) the च् of which is optionally changed to च्. 61.

Thus अक्रु + कति = अक्रुति: or अक्रुति: 'wind, fire'.

५०५ । हन्तेरहं च । ४ । ६२ ।

हन्तेरति: ह्यारंदादेशश्च भातोः । हन्ति हन्तिननवा अहतिर्वातिश्च । 'आदेशनं निर्दिष्टं-अपवर्जनं हतिः' ।

505. The affix कति comes after the root हन् 'to kill' (II. 2) which is replaced by अह्. 62.

Thus हन् + कति = अह् + कति = / . अहति: alms, charities, a gift: lit. by which misfortunes are warded off. See Amarakosha II. 7. 30 for the line आदेशनं &c. आदेशनं, निर्दिष्टं अपवर्जनं are synonyms of अहति: a gift.

५०६ । रमेर्भित् । ४ । ६३ ।

रमति: कालकावयोः ।

506. The affix कति comes after the root रम 'to play, to rejoice at' (I. 906) and is treated as चिच which thereby places the accent on the first syllable. 63

Thus रम + कति = रमति: the God of love; time.

५०७ । सृष्टः क्रिः । ४ । ६४ ।

सृष्टिः ।

507. The affix क्रिः comes after the root सृ 'to beget' (IV. 24). 64.

Thus सृ + क्रिः = सृष्टिः 'a God, the sun, a learned or wise man, a sage: a priest, a worshipper, a title of respect given to Jaina teachers. names of Krishna.

In the Daśapādi the sūtra reads thus: सृजोरिद् दीर्घः । There the इ of रिद् is not an anubandha or indicatory letter, but is part of the affix. In this view, the resultant word is सृष्टिः, declined as --Nom. S. सृष्टे, du. सृष्टौ, pl. सृष्टिः ।

The इ in रिद् is not indicatory, but is part of the affix for two reasons. In the next sūtra the affix क्रिद् is taught, where the इ is indicatory.

511. The affixes **जिनि** and **जिप्** come after the root **जह्** (to eat). 68.

Thus **जह् + जिनि = जजिन्** (a devourer). Its Nominative forms are **जज्जी**, **जजिषी**, **जजिषः** & **जह् + जिप् = जजि** (Name of a celebrated sage). Its Nominative forms are **जजिः**, **जज्जी**, **जजिषः**.

Note :—Ujvaladatta reads the sūtra as **जदेजिन्**, and so according to him, the affix is **जिप्**, the **ज** is indicatory. He gives the example as **जजिः**. But this is not right. For the form **जजिः** could have been evolved by the affix **जिप्** of the preceding sūtra, where was the necessity of teaching a new affix **जिप्**, for the accent of **जजिः** whether formed by *trip* or *trin* is the same, for a **जिप्** is unaccented (III. 1. 4. § 3709), and so the root retains its accent in the case of **जिप्**.

Govardhana also reads the sūtra as Ujvaladatta, but explains it differently, saying that the **ज** of *trin* is not indicatory but part of the affix. He gives the example as S. **जज्जी** dual **जजिषी** pl. **जजिषः**. But then the difficulty would be as to accent. The word **जजिन्** has acute on the final, as in **जज्जी** & **जजिषी** & **जजिषः** and **जज्जी** & **जजिषी** & **जजिषः** (Rv. X. 118. 1).

We have the authority of Kaiyata for reading the sūtra as **जदेज् जिनिज्**. See Kaiyata's gloss on **ज** **मुनताङ्गस्य** (I. 1. 62. §. 263).

५१२ । पतेरजिन् । ४ । ६८ ।

जजिः जज्जी ।

512. The affix **जजिन्** comes after the root **जह्** 'to go' (I. 898). 69.

Thus **जह् + जजिन् = जजिन्** 'a bird'.

Note :—There is another word **जजिन्** ending in **ज्**. It is derived from **जह्** 'a wing', with the taddhita affix **जि** with the force of **matup**. It is declined as **जज्जी**, **जजिषी**, **जजिषः** &c.

५१३ । मुकशिष्यासीचिः । ४ । ७० ।

जजिः । जज्जीचिः । जजिषीचिः ।

513. The affix **जिचि** comes after the roots **जह्** 'to die' (VI. 110) and **जह्** 'to sound' (I. 476). 70

Thus **जह् + जिचि = जजिचि** 'the name of a Prajāpati, a ray of light, mirage, & mser, **जज्जीचि** 'a sound, a tree, a creeper in flower' *fema*, a cart.

५१४ । जज्जिचिचि । ४ । ७१ ।

जज्जिचिचि ।

514. The affix **जिचि** comes after the root **जिह्** 'to increase, to swell' (I. 1059) and is treated as **जिह्** which thereby places the accent on the last syllable. 71.

Thus **जिह् + जिचि = जज्जिचि** 'sickness, disease'.

५१५ । वेजो विज् । ४ । ३२ ।

वीजिवाङ् । नन्दनवेजोविर्जवेजः ।

515. The affix **वेजि** comes after the root **वे** 'to weave, to cover' (I. 1055) and is treated as **विज्** whereby the final vowel of the root is elided. 72.

Thus **वे + वेजि = वीजि** (wave, billow, pleasure, leisure). The word **वीजि** with **वल्** compound forms **ववीजि** (name of a particular hell) lib. where there is no vibration, nor pleasure.

५१६ । ज्वहनिभ्यामूषन् । ४ । ३३ ।

ज्वहः सूर्यः । हनूषी राक्षसः ।

516. The affix **ज्वह** comes after the root **ज्** 'to go' (III. 16) and **ह** 'to kill' (II. 2). 78.

Thus **ज् + ज्वह = ज्वहः** 'the sun'; **हनूषः** 'a Bākshasa, a Demon'.

५१७ । उरः कुपन् । ४ । ३४ ।

उर आरण्ये । उरवा । 'जम्बोवाम्बि' (५५१८) इति दीर्घः । कुपयः ।

517. The affix **कुप** comes after the root **उर** 'to become a head' (VI. 56). 74.

Thus, **उर + कुप = उरवा** a person; no **gupa** as the affix is **किप्**. By the *sūtra* VI. 2. 187 S. 3589, the lengthening of the vowel of the root also takes place. So **उरवा** a male being, man, men, mankind, an officer, the height or measure of a man the Supreme Being, the pupil of the eye, the soul, the Pannaṅga tree, the first third, fifth, seventh, ninth and eleventh signs of the zodiac, the seven divine principles of universe.

५१८ । पुनश्चिकलिम्य उषन् । ४ । ३५ ।

उषन् । ननुषः । उषुषन् ।

518. The affix **उषन्** comes after the roots **पृ** to protect, to fill (IX. 19) 'बन्ध्' 'to bind' (IV. 57), **जन्** 'to count, to sound' (I. 526). 75.

This **पृ + उषन् = उषन्** hard, abuse gross, spotted, variegated, **ननुष** (name of a king of the lunar race). **उषुषन्** 'sin, foul, angry, cruel, dark, idle, a buffoon, fish.

Note.—The accent of **ननुष** is anomalous. It is first acute. See gloss on Mantra **देवा अकुरुवन् ननुवरव विजम्** ।

५१९ । पीयेरुषन् । ४ । ३६ ।

पीय इति पीयेः पाठः । पीयूषन् । पाण्डुराङ्गुले 'पीयूषोऽतिवर्णः पयः' ।

519. The affix **उषन्** comes after the root **पीय** (which is a *sautra dhātu*). 76

Thus **पीय + उषन् = पीयूषन्** nectar, ambrosia. See A. K. I. 1. 51.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, the vowel of the root is some times gunated and so we get the form वेदुवः (nectar, the milk of a cow that has calved within seven days). See A. K. II. 9. 54. for the line वेदुवोऽनित्यं यवः।

Swami Dayānanda places the word वङ्ग (a hook, a goad) under this sūtra, deriving it from the root वङ् (to count, to mark).

५२० । लङ्गोर्नुम्व । ४ । ३९ ।

लङ्गुवा ।

520. The affix लङ्ग comes after the root लङ् 'to bathe, to sink, to purify' (VI. 122), and there is the augment लृ 77.

Thus लङ् + लङ्ग = लङ्ग (the ल् being elided by the vārtika कश्चि लङीनि लङ्गलङ्ग under VIII. 2. 29) + लृ + लङ्ग = लङ्गुवा (a box; Madder).

Note.—The व of ल्माज becomes य by चर्च rule, then the य is changed to ल by लङ्त्व rule, thus the base is माज्, which with लृ &c. gives माज्जि-
shā with two ल's. Or one य is elided by VIII. 4. 65 S. 71.

५२१ । गङ्गोर्नुम्व । ४ । ३८ ।

गङ्गुवा-गङ्गुवा ।

521. The affix लङ्ग comes after the root गङ् 'to cheek, (I. 384), and there is the augment लृ 78

Thus गङ् + लङ्ग = गङ्गुवः or गङ्गुवा a mouthful, handful of water

५२२ । अङ्गोर्नुम्व । ४ । ३८ ।

अङ्गवः अङ्गुः । अङ्गवः । अङ्गवः ।

522. The affix अङ्ग comes after the root अङ् 'to go' (III 16). 79.

Thus अङ् + अङ्ग = अङ्गवः 'an enemy'.

Its Nominative forms are अङ्गवः, अङ्ग अङ्गवः

Note :—The affix is aru ending with व and not arus ending with वः। Sāyana however has taken this affix as arus. In explaining अङ्गवः in Rv. I. 18. 3, he says so. अङ्गवः is not however genitive of ararus, but of अङ्गि-
वङ् formed with लृङ्ग and the negative अङ् ।

It is from the root ग् to give with the Vaidic Perfect Participial affix लृङ्ग । This अङ्गवः being a Tatpurusha, has acute on the first by VI. 2. 2. S. 8736, because the first member retains its accent. While had this word been formed by the affix लङ्ग (if there be such an affix), it could never have acute on the first syllable. In fact Sāyana has himself explained the अङ्गवे (dative) in this way, in his gloss on mantra गृह्णेदोऽङ्गवे दधि । Moreover there is a word अङ्ग ending in व as in the mantras कश्चिदङ्गिरवः
५२३ । अङ्गोर्नुम्व । ४ । ३९ ।

अङ्गवः अङ्गवः । अङ्गवः अङ्गवः ।

527 The affix **अन्** comes after the roots **अन्** 'to count' (I. 526) and **अद्** 'to rumble as the bowels, to caw as a crow' (I. 60). 84.

Thus **अन् + अन् = अलन्** 'a pen, a reed for writing with, rice which is sown in May-June and ripens in December-January', a thief, a rogue.

अद् + अन् = अदन् 'mud, mire'.

५२८ । कुलिपुल्लयोः किन्दच् । ४ । ८५ ।

'कुल वल्लोपकरवायो' । कुलिन्दः वल्लः । पुल्लिन्दो जलिलिन्दोः ।

528. The affix **किन्दच्** comes after the roots **कुल्** 'to support, to converse or speak with' (VI. 45), and **पुल्** 'to grow, to become tall' (I. 894). 85.

Thus **कुल् + किन्दच् = कुलिन्दः** 'noise', **पुलिन्दः** 'name of a tribe, a savage, a barbarian'.

५२९ । कुपेयी वरश्च । ४ । ८६ ।

कुपिन्दकुपिन्दो लघुवावे ।

529. The affix **किन्दच्** come after the root **कुप्** 'to be angry' (IV. 122) of which the **प्** is optionally changed to **व**. 86.

Thus **कुप् + किन्दच् = कुपिन्दः** or **कुविन्दः** (a weaver).

Note.—By the force of **वहुल** (diversely) which governs al. Upadī sūtras, the word **अल्लिन्द** (a terrace before a house-door, a place like the square at the door) is derived from the root **अल्** (to decorate) with the addition of the affix **किन्दच्**.

५३० । नी चञ्चुर्घयिन् । ४ । ८७ ।

निचञ्चुचिरालिङ्गकः ।

530. The affix **चयिन्** (*athi*) comes after the root **चञ्च्** 'to embrace, to fasten' (I. 1036) preceded by the preposition **नि**. 87.

Thus **नि + चञ्च् + चयिन् = निचञ्च्** (the **च** is changed to **च्** by VIII. 3. 65 S. 2270) + **चयिन् = निचय्** (the last consonant **च्** being changed to **य्** by VII. 3. 52 S. 2863 because the affix has an indicative *gh*.) + **चयिन् = निचयिन्** 'an embrace', a bow man, a charioteer, a car, grass, the shoulder.

५३१ । उदर्येयिश्च । ४ । ८८ ।

उदरयिः वहुतः ।

531. The affix **चयिन्** (*athi*) comes after the root **उद्** 'to go' (III. 16) preceded by the preposition **उद्** and is treated as **चिन्**. 88.

Thus **उद् + उद् + चयिन् = उदरयिः** 'the ocean'.

५३२ । सतेर्यिश्च । ४ । ८९ ।

सतरिः ।

582. The affix चरिच् (atñi) comes after the root च् 'to move to go' (III. 17) and is treated as चिच्. 89.

Thus च् + चरिच् = चरिचिः 'the charioteer'.

५३३ । खर्जिपिप्लुदिभ्य ऊरोलघी । ४ । ९० ।

खर्जिः । कर्जुरः । कर्जुरं कर्जुरादिभ्यः । पिप्लुदिं कुप्यतिः । 'सर्ज्वृद्धि' (गणवृत्ति) । खर्जिलम् । कुप्यतिः । खर्जिर्गुह्यम् (गणवृत्ति) । खर्जिलम् । सुपावेर्गुह्यम् (गणवृत्ति) । खर्जिलः । कुप्यतिः । कुप्यतिः । कुप्यतिः । कुप्यतिः ।

583. The affixes ऊर and ऊलच् come respectively after the roots खर्च् &c. (to pain, to be uneasy), and पिप्ल् (to kill) &c. 90.

Thus खर्च् (I. 247) + ऊर = खर्जुरः 'date palm', कुप् 'to be able' (I. 799) + ऊर = कर्जुरः 'camphor', ऊलच् 'to cover' (I. 521) + ऊर = ऊलूरः 'dried flesh', पिप्ल् (X. 81) + ऊलच् = पिप्लूलम् (the leaf of the Kusá grass), खर्च् 'to go, to go lame' (I. 154) + ऊलच् = खर्जूलम् (the tail of an animal), G. S. The vowel of /lahy takes vṛddhi, कुप् 'to embrace' (IV. 109) + ऊलच् = कुपूलः 'a granary; to be fatigued' (IV. 93) + ऊलच् G. S. The augment कुप् is added to the root which is also vṛddhi. Thus खर्जूलम् 'the areca nut, the pān leaf' च् 'to hurt, to kill' (IX. 18) + ऊलच् G. S. The augment कुप् is added to the root which also gets vṛddhi, thus forming खर्जुलः 'a tiger, a wolf'; a demon, a bird, an eminent person; खर्च् 'to go' (I. 991), + ऊलच् and कुप् 'to sound' (I. 999) + ऊलच् G. S. Both /du and /ku receive the augment कुप्. Thus कुपूलम् 'woven silk, a silk garment', and कुपूलम् 'chaff, a fire made of chaff, a hole, an armour'.

५३४ । कुवश्चट्दीर्घश्च । ४ । ९१ ।

कुपी विचरीयिका ।

584. The affix चट् comes after the root कुप् 'to sound' (I. 999), the vowel of which is also elongated. 91.

Thus कुप् + चट् = कुपी (the female breast). As the affix has an indicative च, therefore its feminine form is made by adding कीच्, thus कुपी (a small brush of hair, a pencil.).

५३५ । समीपः । ४ । ९२ ।

समीपः समीपः । समीपी इति ।

585. The affix चट् comes after the root च् 'to go' (II. 86), preceded by the preposition च, and the vowel of the root is elongated. 92.

Thus च + चट् + चट् = समीपः 'the ocean'. Its feminine is formed by adding कीच्, thus समीपी 'a doe'.

५३६ । सिवेष्टेक च । ४ । ९३ ।

सुवी दमाकुलः । सुवी ।

586. The affix चट् comes after the root सिच् 'to sew, to write' (IV. 2) the सि portion of which is replaced by च. 93.

Thus $\text{विच्} + \text{चट्} = \text{चुच्}$ 'a pointed shoot or blade of Kusa grass'. The feminine is with कीच् as चुकी a needle.

५३७ । शमेर्वन् । ४ । ९५ ।

यन्मो युवत् ।

537. The affix चच् comes after the root यच् 'to control' (IV 92) 94.

Thus $\text{यच्} + \text{चट्} = \text{यन्म}$ 'the iron head of a pestle'.

५३८ । उरुवाद्यश्च । ४ । ९५ ।

उन्मत्ता निपात्यन्ते । 'उच् यच्वाये' । यश्च उरुवं युवाभावश्च । उरुवो गर्भोयः । युवश्च यश्च । निम्बः । निम्बश्च ।

538. The words उरुच् &c., are irregularly formed with affix चच् 95.

Thus उच् 'to collect together' (IV. 114) + $\text{चट्} = \text{उरुवच्}$ 'the womb', the च् of the root is changed to व् and there is also absence of गुण .

गुच् 'to grieve' (I-198) + $\text{चट्} = \text{गुरुवच्}$ 'copper, a rope', there being also as in the previous instance the change of च् into व् and absence of गुण . नी (to lead) + $\text{चट्} = \text{निम्बः}$ (the Nimba tree), and वी 'to pervade, to conceive, to be born' (II. 39) + $\text{चट्} = \text{विम्बच्}$ 'the disc of the sun or moon'. In these two instances the roots नी and वी receive the augment युच् and their long vowel ई is also shortened to व् before the affix चच् . The word विम्ब is formed from the root वी , since there is no difference between the letters व and ब (बवयोरन्तेदाश्च).

५३९ । स्वः स्तोम्वजयकौ । ४ । ९६ ।

विहतेरन्वजयक एतौ स्तोमादेयश्च । 'स्तोमी युञ्जत्तुहादिनाः' । स्वयकः पुष्पगुच्छः ।

539. The affixes जम्बच् and जयक come after the root स्व 'to stand' (I. 975), whereby स्व is changed to ज्व . 96.

Thus $\text{स्वच्} + \text{जम्बच्} = \text{स्तोम्व}$ 'a clump of grass &c', स्वयकः 'a bunch of flowers'.

५४० । शायपिभ्यां ददनौ । ४ । ९७ ।

'दादौ जम्बासयपयोः' । जयकः ।

540. The affixes व and वच् come respectively after the roots शो 'to sharpen, to make thin' (IV. 37) and यच् 'to curse' (IV. 59). 97.

Thus $\text{शो} + \text{व} = \text{दादः}$ 'mud, young grass'. $\text{यच्} + \text{वच्} = \text{यन्दः}$ 'noise'. It is different from the यन्द meaning a word.

५४१ । अरुदाद्यश्च । ४ । ९८ ।

अवतीत्यन्दः । 'वीतेर्ज्व' । गजवच् । कुम्भः ।

541. The words अरुच् &c. are irregularly formed, with the affix वच् . 98.

Thus **रक्ष्** (to defend, protect) + **वर्** = **वर्षः** (a year) Gana sūtra. The augment **num** comes after **√ka** (II. 83). Thus **शृ** 'to sound' + **वर्** = **शुब्धः** 'a jasmine flower', the verb receiving the augment **शु**.

Note :—Swāmi Dayānanda derives the words **शुब्धः**, **वर्षः** and **शुब्धः** by the force of the present sūtra.

५४२ । वलितलितनिभ्यः कयन् । ४ । ९९ ।

वलयवर् । वलयः । वलयः ।

542. The affix **कयर्** comes after the roots **गृ** to go, (I. 520), **गृ** 'to hold', (I. 522) and **वृ** 'to spread' (VIII. 1) 99.

Thus **वृ** + **कयर्** = **वलयवर्** 'a bracelet', **वलयः** 'name of a mountain range in the south of India, abounding in sandal trees', **वलयः** 'the son'.

५४३ । वृहोः पुद्गुकी च । ४ । १०० ।

पुद्गुव वलयवः । वलयवः ।

543. The affix **कयर्** comes after the roots **वृ** 'to choose' (V. 8) and **वृ** 'to steal or rob' (I. 917) which respectively receive the augments **पुद्गु** and **वृ**. 100

Thus **वृ** + **पुद्गु** + **कयर्** = **पुद्गुवः** 'refuge, shelter', **वृ** + **वृ** + **कयर्** = **वृवयवः** 'the heart' lit. that which is attracted or stolen away by sense objects.

५४४ । निपीभ्यां वः । ४ । १०१ ।

वैवः । वैवः । वैवः । वायुवलयवलयवः । 'वलयवलयवः' । वायुवलयवलयवः ।

544. The affix **व** comes after the roots **नि** 'to throw, to scatter' (V. 4), **पी** 'to drink' (IV. 83). 101.

Thus **नि** + **व** = **वैवः** 'the Meru, or the Polar mountain'; **पी** + **व** = **वैवः** 'the sun'.

By the force of **वृ** (diversely) which governs the Upadi sūtrās, the affix **व** comes after the root **वा** (to drink) also. The **वा** 'the sun'. As in Haṭṭa Chandra we find **वलयवलयवः** । वायुवलयवलयवः &c.

५४५ । जडवाद्ययवः । ४ । १०२ ।

जडु । जडुवी । जडु । जडुवी ।

545. The words **जडु** &c. are irregularly formed with the affix **व**. 102.

Thus **जड्** 'to beget' (IV. 41) + **व** = **जडु** 'the collar bone', the **वृ** of the root is changed to **वृ**. Its Nom. dual is **जडुवी**.

जड् 'to pervade' (V. 18) + **व** = **जडु** 'tears', dual **जडुवी** ।

Note :—Similarly **जिह्व** (a pot-herb, a kind of tree) from the root **जि** (to lie down) with the augment **शु** and the affix **व**; the long **वृ** of the root being shortened.

Under the present rule, Swāmi Dayānanda places such words as **जिह्व** and **जडु** &c.

५४६ । रुधातिभ्यां कृन् । ४ । १०३ ।

वरुणमेव । यातयतीति कृन् । मन्त्रादी वाटाहृत्त्वत् ।

546. The affix कृन् comes after the roots व to cry, howl (II. 24), and वड 'to sharpen' (I. 908) in the causative. 103.

Thus व + कृन् = वरुणः 'an antelope'

वार्ध (causative) + कृन् = वरुः 'an enemy' The word is वरु and not वारु the shortening takes place as the word is considered to belong to the मन्त्रादि class.

५४७ । जनिदाभ्युत्पृष्टमदिचनितमिभृभ्य इत्त्वन्त्त्वन्त्रिक्लन् शक्य-
छट्टाटवः । ४ । १०४ ।

जनिदौ वातापितौ । वातो वाता । पितौ गोप्तापितः पीकपुत्रवत् । वृत्तिपुत्रवत् ।
चूर्णो वापुत्र । वृत्तं वापुत्रं नृलक च । वात्स्य । वपुत्रः । द्वित्वाटिलोपः । जनिदोहि नटः नैवृषः ।
विभर्ति भटः कुसातो वृत्तवत् ।

547. The following nine affixes इत्त्वन्, त्वन्, जन्, कृन्ति, कृन्, वन्, व, छट् and छट्त् come respectively after the nine roots जन् 'to be born, to beget', (IV. 41), दा 'to give' (III. 9), पृष्ठ 'to drop down' (I. 1004), वृ 'to move', (III. 17), वृ 'to choose', (V. 8) वड 'to be pleased' (IV. 99), वर 'to be confused' (I. 882), वर 'to salute' (I. 1030) व 'to support, to maintain' (III. 5) 104.

Thus जन् + इत्त्वन् = जैतस्वौ 'the father and mother'; दा + त्वन् = दौतस्वः 'a giver, a generous man'; पृष्ठ + जन् = पृष्ठोजः 'a goer, oviparous, void of virtue' the vriddhi is caused by the affix जन् being regarded as कृन्.

वृ + कृन्ति = वृत्तिः 'the goad to drive the elephant, the moon, the sun, the air', the affix कृन्ति being regarded as कृन् prevents guṇa operations taking place and places the accent on the first syllable, as it has an indicative व; whereas the accent of वृत्ति formed under Unadi IV. 49 (वृ वृत्तिर्वा कृन्ति) has the accent on the last syllable. वृ + कृन् = वृषः 'ginger, a root a rat, वृ + वर = वरुणः (a fish), the accent being on the last syllable, whereas the word वैतस्व formed under Unadi sūtra IV. 2 has the accent on the first syllable. वर + व = वरुणः 'a eunuch'. As a diversity, the व of the root वर is not changed to व though so required by VI. 1. 64 S. 2264. The व is not वृत् । Compare वरुणः of वरुणः Un. I. 99. वर + वट = वटः (an actor), the व of the root is elided by the affix being regarded as कृन्.

वृ + छट्त् = वटः 'a potter, a servant'.

५४८ । आभ्येभ्योऽपि दूरयन्ते । ४ । १०५ ।

पेत्तवद्वत् । वृषवत् ।

548. These affixes come after other roots also. 105

Thus वा (to drink) + इत्त्वन् = पेत्तवत् 'nectar'. वृ 'to nourish' + वृन् = वृन् 'much'.

javelin, dart' from the root **वृ** 'to shake, to go' (I. 896), and the affix **व**. It is masculine also: and means a porcupine, hedge hog, the thorny shrub, extraction of splinters, a fence, boundary, the *Blva* and *Madana* trees, a kind of fish; name of a king of Madra.

५५१ । मूशक्यत्रिभ्यः कः । ४ । १०८ ।

मूशक् । मृकः त्रिभ्यन्ते । मूशक्यो रश्मः । माहुलकादयोः । मूशकः ।

551. The affix **क** comes after the roots **वृ** 'to bind' (I. 1016), **वल्** 'to be able' (V. 15), **जम्ब** 'to sound' (I. 403). 108.

Thus **वृ + क = वृत्तक्** 'the root of a plant'. So also **जम्बः** speaking kindly sweet speaking. See *Amarakosā* III. 1. 36. It means also affable, agreeable: lit. he who can or knows how to speak, an able man. Another form is **जम्बः**. From **जम्ब** to sound, we get **जम्बलः** acid taste.

By force of *Bahulam* (diversity) the affix comes after **जानि** to be ill (X. 180). As **जम्बलः** acid. The long **मा** is shortened as a diversity.

५५२ । माहाससिभ्यो यः । ४ । १०९ ।

माया । माया । सस्यक् । माहुलकादयोः । 'मयं यदिचवानयोः' ।

552. The affix **य** comes after the roots **मा** 'to measure' (II. 53), **मो** 'to cut' (IV. 38), and **मच** 'to sleep' (II. 69). 109

Thus **मा + य = माया** 'magic, illusion'; **माया** 'shade', **सस्यक्** 'crop'.

By the force of *वृत्त* (diversely) which governs the *Upādi sūtras*, the affix **य** comes after the root **वृ** (to perform a sacrifice). Thus **वृ + य = वयं** 'the usual position of the sacred thread when it hangs down over the left shoulder'. It means also left, left hand, southern, contrary, right.

Note:—By the present rule, *Śaṅkai Dayānand* derives the word **जम्ब** (another) from the root **जम्** (to breathe) with the affix **य**.

५५३ । जनेयक् । ४ । ११० ।

जि जनायत् (२३१८) । जनेयं वृद्धक् । जाया जायते ।

553. The affix **यक्** comes after the root **जम्** 'to be born, to beget' (III. 24). 110.

Thus **जम् + यक् = जनेयक्** 'a battle' a market, a fair; **जम्बा** the friend of a mother, the relation of a bride, **जम्बा** a father.

By VI. 4. 42. S. 2319, the **य** of **जम्** is optionally replaced by long **मा**. Then the form will be **मा + यक् = माया** (wife).

५५४ । अघ्न्यादयश्च । ४ । १११ ।

अघ्न्या विधास्यते । अघ्नेर्भवदायन उपपाद्योपहृ । अघ्न्या बाहिरी । अघ्न्या अनापतिः । 'अनी दीतो' । अघ्न्या । अवरोदीकयत् । अघ्न्या ।

554. The words *aghnya* &c. are irregularly formed with the affix **यक्**. 111.

Thus **वृ** 'to kill' (II. 2) + **वृ**। By VI. 4. 98 S. 2363, the root vowel of **वृ** is elided, by VII. 2. 54 S. 358, the **वृ** is changed to **वृ**. Then as the root receives the augment **वृ**, the letter **वृ** precedes the root. So **वृ** + **वृ** = **वृवृ** and by adding the augment **वृ** it becomes **वृवृवृ**: the creator, but when feminine **वृवृवृ** 'a cow'.

According to some, **वृवृवृ** is not formed with the augment **वृ** but by the negative particle **वृ**.

Similarly **वृवृ** (a girl) and **वृवृवृ** are formed with the affix **वृ** added to the roots **वृ** 'to shine' (I. 488) and **वृ** 'to bind' (I. 1022) as **वृ** and **वृ** are considered to be identical, the form is **वृवृवृ** also. It means barren.

Note.—The word **वृवृवृ** (morning and evening prayer) is formed from the root **वृ** (to hold) preceded by the preposition **वृ** and followed by the affix **वृ**. According to Ujjvaladatta, **वृवृवृ** is formed from **वृ** to sound, with the affix **वृ** and the augment **वृ**. The word is first acute as it is formed by **वृ** (VI. 1. 218. S. 8701). According to others it is formed by **वृ** and so is end-acute. See also VI. 2. 8 S. 2742 where **वृवृवृ** is said to be formed by the affix **वृ**.

५५५ । स्नानादिपद्यसिपुशक्तिभयो वनिप् । ४ । ११२ ।

स्नानादिपद्यः । वनिप् । वनिप् । वनिप् । 'वनिप्' इत्युत्पत्तिः । वनिप् । वनिप् । वनिप् । वनिप् । वनिप् । वनिप् । वनिप् । वनिप् । वनिप् । वनिप् ।

555. The affix **वनिप्** comes after the roots **वृ** 'to bathe', (II. 48), **वृ** 'to be pleased', (IV. 99), **वृ** 'to go', (IV. 60) **वृ** 'to go' (III. 16) **वृ** 'to protect, to fill' (III. 4) and **वृ** 'to be able' (V. 16). 112.

Thus **वृ** + **वनिप्** = **वनिप्** (nom.) S. **वनिप्** 'a tendon, muscle, tasteful' **वनिप्** 'an epithet of Siva; fond of enjoyment', **वनिप्** 'a road, way'; **वनिप्** 'a horse; running and unworthy, censurable', **वनिप्** 'a knot, joint, a book, section'; **वनिप्** 'an elephant'; the feminine of this word is formed by adding the augment **वृ** and the affix **वनिप्**, thus **वनिप्वरी** 'a finger'.

See IV. 1. 7. S. 456 for the augment **वृ**. The word is used in this sense in the Mantra **वनिप्वरी** इत्येतं **वनिप्वरी**. It also means a kind of metre, a river, a girdle.

५५६ । शीकृशिरुहिजिसिपुशक्तिभयो वनिप् । ४ । ११३ ।

शीकृशिरुहिजिसिपुशक्तिभयो । वनिप् । वनिप् । वनिप् । वनिप् । वनिप् । वनिप् । वनिप् । वनिप् । वनिप् । वनिप् ।

556. The affix **वनिप्** comes after the roots **वृ** 'to sleep', (II. 22) **वृ** 'to cry, to lament', (I. 909), **वृ** 'to grow' (I. 912) **वृ** 'to conquer, (I. 993) **वृ** 'to dwell', (VI. 114), **वृ** 'to go', (III. 17), **वृ** 'to support. (I. 948). 113.

Thus जी + कृन्निप् = जीवन् 'a large snake, python' कृमन् 'a jackal'; वृक्षन् 'a plant', विज्वन् 'a conqueror' वित्वन् 'wind', सृज्वन् 'the creator', धृज्वन् 'an epithet of Vishnu'.

५५७ । धाव्योः संप्रसारणं च । ४ । ११४ ।

जीवा कर्मकरः । जीवा हव्यः ।

557. The affix कृन्निप् comes after the roots ज्ये 'to contemplate' (L 957) and ज्ये 'to grow' (L 1013) which also undergo Samprasāraṇa. 114.

Thus जी + कृन्निप् = जीवन् 'clever, an artist', जीवन् 'stout' The lengthening is by VI. 4. 2. S. 2559.

५५८ । जदेर्धं च । ४ । ११५ ।

जध्वा ।

558. The कृन्निप् comes after the root जड् 'to eat' (II. 1) of which the final ड् is changed to ध्. 115.

Thus जड् + कृन्निप् = जध्वन् 'a road'.

५५९ । म ईरशदोस्तुद् च । ४ । ११६ ।

मेत्वं प्रवत्ता च वागता । मेत्वंती प्रवत्तरी च वदी ।

559. The affix कृन्निप् comes after the root ईर् 'to go' (II. 8) and गृद् 'to perish' (L 908), preceded by the preposition म, to which is added the augment इट्. 116.

Thus म + ईर् + इट् + कृन्निप् = मेत्वं 'the ocean'; म + गृद् + इट् + कृन्निप् = मवत्तवन् 'the ocean'.

The feminines of these words are formed by adding the affix जीप् (IV. 1. 7. S. 456.) Thus मेत्वंती and मवत्तरी 'a river'.

५६० । सर्वधातुभ्य इन् । ४ । ११७ ।

परिरमिः । मुदिः । मुदिहः । वलिः । वदिः । दिववलिः । काशव इवि काशिः । वलिः । वलिहः । वल्ली । वेलिः । 'नदी परिरामे' । वलिः । वाहुवकाहुवः । कोटिः । वेलिः । वीविः । वन्दिः । वलिः ।

560. The affix इन् comes after all roots. 117.

Thus वच् 'to cook' (L 1045) + इन् = वचिः (fire), मुदिः (face, from the root मुद् 'to break' (L 374), मुदि (mouth, face) from मुद् 'to injure', 'to press out' (L 295), वलिः 'a fold or wrinkle on the skin' from the root वल् 'to go, approach', (L 520), वदिः 'circular' from the root वद् 'to surround' (K. 311); वचिः 'a sacrificer' from वच् 'to sacrifice' (L 1015) Similarly we have दिववलिः 'a priest or sacrificer to the Gods. काशिः 'the city named Kāśi or Benares', from the root काश् 'to shine' (L 678); वलिः (an ascetic) from वल् 'to go' (L 30), वलिहः 'a kind of jasmine' from वल् 'to hold, possess' (L 523); वलिः 'play' from वल् 'to sport' (L 570); वलिः 'ink' from वल् 'to change form, to weigh' (IV. 112); कोटिः (a crore, i. e. ten millions) from

कृद् 'to curve, to bend' (VI. 73). Though I. 2. 1. S. 2461 would prevent the guṇa of कृद्, yet it takes place by the वृद्ध rule which governs the Upādi sūtras. ऐलिः 'the sun, amorous sport', from हिल् 'to sport amorously' (VI. 69); नीचिः 'perfect wisdom or enlightenment' from the root कृद् 'to know' (I. 911), नहिः (joy) from वद् 'to be glad' (I. 67); वलिः 'strife, quarrel' from वल् 'to sound' (I. 526).

Note.—Some hold that the words **अर्धमासुषः** is an interpolation, because redundant. The real sūtra is **एषः**.

५६१ । हपिषिरुहिवृत्तिविद्विक्तीतिभयश्च । ४ । ११८ ।

‘हरिर्निष्कामवादिप्रो शिरो दिंदे हये एतौ । चण्डो काले ह्यमङ्गे न पणे वारो न कीर्तितः’
 शिर्विजय । रोहिर्वापी । बर्हिः । वैदिः । कश्चिदेवा । कीर्तिः ।

561. The affix च्च् comes after the roots च्च् 'to steal' (I. 947), च्च् 'to grind' (VII. 15), च्च् 'to grow' (I. 912), च्च् 'to choose' (I. 795), च्च् 'to exist' (IV. 62), च्च् 'to cut', (VII. 8), च्च् 'to name, 'to glorify' (X. 111). 118.

Thus इ+इह=इहि 'a name of Vishnu, a day, the God Indra, the frog, the lion, the horse, the sun, the moon, a parrot, an ape, the God Yama and wind', इहि: 'lightening', ऐहि: 'a religious man; a tree; a seed'; कहि: 'anything wrapped round, a pad, an ointment'; बहि: 'a learned man; an altar; a name of the Goddess Saraswati', कहि: 'a cutter', कीर्ति: 'glory'.

५६२ । इगुपथारिकत् । ४ । ११८ ।

कृषिः । श्रुतिः । सुविः । विधिः । बभ्रुकथाद्वयौ विधिः । 'ग्रस निषमर्ष' । श्रुतिः । प्रसी
कृषिः ।

562. The affix **र** treated as **फ** comes after those roots which have for their penultimate an **र** vowel. 119.

Thus **हृत्** 'to plough' (I. 1089) + **वर** = **वृषिः** 'a farmer'; **वृषिः** 'a sage' from **वर** 'to approach' (VL 7); **वृषिः** 'pure' from **वृत्** 'to grieve' (I. 198); **लिपि** (writing) from **लिप्** 'to stain' (VL 139); by the force of **वृत्** (diversely), it is sometimes written as **लिपि** also; **वृषिः** (a painter's brush) from **वृत्** 'to drive out, to measure' (I. 580), the feminine of this is **वृषिः**.

Note :—Some read the sūtra as ह्युपवाह किः and make the affix कि an *apavāda* of ह्यः. But it is not correct. For कि would make these words final-acute by affix accent. But we find that क्विः, युक्विः have acute on the first, as in the Mantras क्विः क्विः (Rv. I. 1. 2) and युक्विः युक्विः &c.

Note:—The words कृषिः &c. are also formed by the Vart कृष्ण्वादिभ्यः given under III. 8. 108 S. 3285, but there is difference in accent. Then they have acute on the final as in the Mantra, षडैर्वा दीव्यः कृषिभिर्द कृष्यन् (Rv. X. 84. 13) where कृषिर्द has acute on the final.

Note:—yūa means summer, fire, pleasure, pure &c.

५६३ । अमेः संप्रसारणं च । ४ । १२० ।

धुनिर्वातः । वायुव्यावृत्तिः ।

563. The affix **वृ** comes after the root **वृ** 'to wander' (IV. 96), which also undergoes Samprasāraṇa. 120.

Thus **वृ + वृ = वृनिः** 'whirl wind'. By the force of बहुल (liverely) which governs the Unādi sūtras, there is also the form वृनिः (whirl wind). In the gloss on the mantra वृनिं विदधा वयसो युवन्ति, the word bhṛīmi is explained by वरुणवीर्यं वृनिं वयम् ।

५६४ । क्रमिस्तमिश्रतिस्तम्भामत इच्छ । ४ । १२१ ।

क्रिमिः । संप्रसारणादुद्भूतेः क्रमिरपि । तिमिर्नस्त्वभेदः । 'त्रिभिर्नस्त्वभेदोः' । स्तिमिः सपुत्रः ।

564. The affix **वृ** comes after the roots **वृ** 'to walk, to step' (I. 502) **वृ** 'to be suffocated, to be fatigued' (IV. 93), **वृ** and **वृ** (these two are चोऽङ roots) and is treated as क्तिट्. The **व** of these roots is replaced by **वृ**. 121.

Thus **वृ + वृ = क्रमिः**, sometimes the **वृ** of the root undergoes Samprasāraṇa and then we get क्रमिः (an intestinal worm); तिमिः 'the ocean, a whale fish'; तिमिः 'black; white'; स्तिमिः 'the ocean'.

५६५ । जनेरुच्छ । ४ । १२२ ।

जुनिः ।

565. The affix **वृ** comes after the root **वृ** 'to think' (IV. 67) of which the **व** is replaced by **वृ**. The affix is treated as क्तिट्. 122.

Thus **वृ + वृ = जुनिः** 'a sage', he who knows, or who thinks, a thinker,

५६६ । वर्सेर्वलिश्वाहिरारये । ४ । १२३ ।

वर्षिः वीर्यः । अस्व वलिः रादेव । 'करोयद्वायोः' । वृषि वलिः प्रायवृद्धे विवाहः । विरारये तु वर्षिः पुनर्वर्षः ।

566. The affix **वृ** comes after the root **वृ** which is replaced by **वृ** when not meaning विरारय ('i. e. gold') 123.

The affix **वृ** is treated as क्तिट्. The root **वृ** is a sautra one i. e. not found in Dhātupāṭha, but only in the sūtras. Thus **वृ + वृ = वृ + वृ = वर्षिः** 'a tax, an offering usually religious, when in the masculine gender, but when in the feminine gender, it means a fold, wrinkle'.

The root **वृ** is not replaced by **वृ** when it means विरारय (gold). Thus **वृ + वृ = वर्षिः** 'gold'.

५६७ । वसिष्ययजिराजिजिसदिहमिवाशिवादिवारिभ्य इञ् ।

४ । १२४ ।

'वाविष्येहमवसुनि' । वापि-वापी । वाविर्वाहा । रावि-रावी । वाविर्वाताविः । वादि-सारविः । निवातिलोहवाविनि । वाविरक्तिः । वादिर्वाहा । वाविर्वातापी । जसे तु व्रीहयः । वातु वाहा 'वादिः वसिष्येहवी' ।

567. The affix **वञ्** comes after the roots **वृ** 'to dwell' (I. 1054), **वृ** 'to sow' (I. 1052), **वृ** 'to sacrifice' (I. 1051), **वृ** 'to shine' (I. 874), **वृ** 'to go' (I. 272), **वृ** 'to decay' (I. 907), **वृ** 'to kill' (II. 2), **वाच्** 'to roar' (IV. 54), and causative of **वृ** 'to say' (I. 1058), and **वृ** causative of **वृ** 'to choose' (V. 8) 124.

Thus **वृ + वञ् = वारि** a small hatchet.

Note — This word *vāri* is found in the following text of the *Vaiśeṣika*:—**वास्वादीनाम् इव वारिणां कर्तुं व्यापार्यत्वनिमित्तात्**. So also in the *Mahābhāṣya* **वास्वार्थेति वारिणां इति वलोपः प्राप्नोति**; **वारिः** (a well); **वारिः** (a sacrificer), **वारिः** or **वारी** (a streak, line); **वारिः** (a gust or gale of wind); **वारि** (chariot) the root **वृ** takes the preposition **नि**, thus **निवृ + वञ्**, (here by VII. 3. 54. S. 339, the **वृ** of **वृ** is changed to **व**) **निवृ + वञ् = निवारि** 'a hammer, an iron club'. The **वृ** of **वृ** is replaced by **व** by VII. 3. 32. S. 2574

वारिः (fire), **वारिः** (a learned man); **वारि** (a place for fastening an elephant, but the word **वारि** when of the neuter gender means water). By the force of **वृ** (i.e. really) **वारि** also means a caravan.

Note:—See varṭikas under III. 3. 108. S. 3235 for some of these forms

५६८ । नहो भव । ४ । १२५ ।

'वारिः स्वस्वार्थे वृ' ति । वायव्ये वृ विपरं । वृ'त्यपीति केचिद् ।

568. The affix **वञ्** comes after the root **वृ** 'to tie, to bind', (IV. 57 of which **वृ** is changed to **व**. 125.

Thus **वृ + वञ् = वारि** 'a Kāhatriya when the word is used in the masculine gender, but in the feminine it means the navel'. Some use it as masculine when meaning even navel. See *Linganaśāsana* **वारिवारिणि**.

५६९ । कृषेवृद्धि रक्षन्सि । ४ । १२६ ।

वारिः ।

569. In the *Chāṇa* das the **वृ** of the root **वृ** to plough (I. 1039, undergoes *vṛddhi* before the affix **वञ्**. 126.

Thus **वृ + वञ् = वारि** 'fire, ploughing'. In the secular literature, the form is **वृ** ।

५७० । अः शकुनी । ४ । १२७ ।

वारिः । वारिका ।

570. The affix **वञ्** comes after the root **वृ** to injure, to kill (IX. 18) the **वृ** of which undergoes *vṛddhi*, when the word means a vulture. 127.

Thus **वृ (IX. 18) + वञ् = वारि** 'the bird called *Sārikā*'.

The **वृ** of **वारि** is changed to **व** by considering it to belong to *वृ* class, and so is evolved the word **वारि** 'rice, the civet cat'.

५७१ । कृञ् लदीवांकारुषु । ४ । १२८ ।

कारिः किलपी ।

571. The affix कृञ् comes, after causing vṛddhi of the root कृ 'to do' (VIII. 10) when the sense is that of an artist. 128.

Thus कृ + कृञ् = कारिः 'an artist'.

५७२ । जनिषसिन्ध्यामिह् । ४ । १२९ ।

जनिर्भवन् । चाविर्भवन्निह् ।

572. The affix इह् comes after the roots जन् 'to produce' (IV. 41) and षह् 'to eat' (I. 747). 129.

Thus जन् + इह् = जाविः 'birth, a woman, a mother' the vṛddhi is prevented by VII. 3. 35 S. 2512. It is feminine gender. षह् + इह् = चाविः fire, and food.

५७३ । अजयतिभ्यां च । ४ । १३० ।

जाविः संज्ञाच । कारिः पक्षी ।

573. The affix इह् comes after the roots जन् 'to go' (I. 248) and चत् 'to go constantly' (I. 38) 130.

Thus जन् + इह् = जाविः 'battle', कारिः 'a kind of bird'.

Note:—By the force of बहुव (diversely) which governs all Upâdi affixes, the root जन् is not replaced by जी, as required by II. 4. 56

Thus Upâdi sūtra is in fact a vârtika. See III. 3. 108 S. 3285.

५७४ । पादे च । ४ । १३१ ।

पदाविः । पदाविः ।

574. The affix इह् comes also after the roots जन् and चत् when preceded by the word पाद. 131.

Thus पाद + जन् + इह् = पदाविः (a foot soldier), पदाविः । By VI. 3. 52 S. 990, पद is substituted for पाद.

५७५ । अशिषस्त्रायोरुहायलुकी च । ४ । १३२ ।

अशेषह् । राविः पुञ्जः । पञ्चपदेरायलुक् । कारिः करः ।

575. The affix इह् comes after the roots जन् 'to pervade' (V. 18) and पचाय 'to bargain, to praise' (I. 466). The च of जन् is replaced by इह् and the जाव of पचाय is elided before the affix इह्. 132.

Thus जन् + इह् = इह् + इह् = राविः 'a heap'; पचाय + इह् = चाविः (a hand). The root पच always takes जाव by III. 1. 28 S. 2303. This जाव is ordained to be elided by the present sūtra.

५७६ । घातेर्हृच । ४ । १३३ ।

विः पक्षी । द्विर्वा वीर्यवि ।

576. The affix **हृच्** comes after the root **वा** 'to blow' (II. 41), and is treated as **ह्रिच्** (i. e. the last vowel of the root is elided). 133.

Thus **वा + हृच् = वहिः** 'a bird'. The feminine is **व्री**.

५३३ । मे ह्रतेः कृपे । ४ । १३४ ।

वहिः कृपा ।

577. The affix **हृच्** comes after the root **वृ** 'to steal' (L. 947) preceded by the preposition **म** (when the word so formed means a well, and is treated as **ह्रिच्**. 134.

Thus **म + वृ + हृच् = महिः** 'a well'. See Amarakośa L. 10. 26.

५३८ । मी व्यो यलोपः पूर्वस्य च दीर्घः । ४ । १३५ ।

म्येज ह्रस्वादासोपहृत्ते दीर्घः । मीभिः । मीमी यञ्ज ह्रस्वी नृलक्षणे च ।

578. The affix **हृच्** comes after the root **व्ये** (to cover) preceded by the preposition **नि**. The **च्** of the root **व्ये** is elided and the short **व** of the prefix **नि** is elongated. 135.

Thus **नि + व्ये + हृच् = नि + वया + हृच्** (VI. 1. 45 S. 2870) = **नि + वा + हृच् = नीभिः** 'a cloth worn round a woman's waist'. See Amarakośa (II. 3. 211.

५३८ । समाने ख्यः च चोदात्तः । ४ । १३६ ।

समानादहं उपवर्गे कया ह्रस्वनादिवत्त्वाद् । च च ह्रिक्च यलोपहृत् समानस्य ह्रस्वात् । च ह्रस्वादिभ्यः । समानं उपवर्गे कर्तुः इति कृपा ।

579. The affix **हृच्** comes after the root **व्या** 'to relate, to tell' (II. 51) preceded by **समान** and is treated as **ह्रिच्**; and **समान** is replaced by **च** which has the udātta accent. 136.

Thus **समान + व्या + हृच् = च + हृच् = च्वि** 'a friend' Nom. S. **चल**

Notes:—Ujjevaladatta explains the sūtra by saying 'the affix **हृच्** which has udātta accent comes after khyā'. This is wrong. The anuvṛtti of **हृच्** is current here, not of **हृन्**. The **च** of the sūtra is not the pronoun **च** (चच्), but an adeśā or substitute of samāna. Moreover **च्वि** has acute on the first in the Vedas.

५८० । आङि शिहनिभ्यां ह्रस्वश्च । ४ । १३७ ।

ह्रस्वात्तच्च ह्रिच् आङी ह्रस्वात् । 'शिवा पादपनिशोदयः' । 'वर्गे ह्रस्वापुरेऽप्यङि' ।

580. The affix **हृच्** comes after the roots **वि** 'to serve' (I. 945) and **वन्** 'to kill' (II. 2) preceded by **आङ्**, and is treated as **ह्रिच्**. The **वा** of **आङ्** is also shortened. 137.

Thus **आङ् + वि + हृच् = अङिः** 'a corner, angle of a room, house &c'. It is feminine. See Amarakośa II. 8. 93 for the phrase **शिवा पादपनिशोदयः**—pālī, aśṛī and koṭī are feminine meaning a corner, and the sharp side or edge of a weapon. **च्विः** 'a snake; the demon Vṛitra'.

593. The seven words *nāman*, *siman*, *vyoman*, *roman*, *īoman*, *pāpman*, and *dhyāman*, are irregularly formed with the affix *नन्ति* 150.

Thus 1. *नामन्* 'a name', from the root *नृ* to repeat, 'to remember' (I. 976), the irregularity consists in the elision of the *च्* of the root. 2. *सीमन्* (a boundary) from *सि* 'to bind' (IX. 5), the *च्* of which is elongated before the affix *नन्ति*. Its Nom. forms are *सीमा*, *सीमानो*, *सीमानः*. The word *सीमन्* forms its feminine with *माच्* (IV 1 18 S. 461). Thus its Nom. forms are *सीमा*, *सीमि*, *सीमाः*. 3. *व्योमन्* (the sky, from *व्ये* 'to cover' (I. 1056), the final of which is replaced by *च्* which undergoes *guṇa*. 4. *रोमन्* 'the hair on the body of men and animals', from the *च्* 'to cry' (II. 24). 5. *रोमन्* 'the hair on the body of men and animals', from *रू* 'to cut' (IX. 30). 6. *पापमन्* (sin) from *पा* 'to drink', (I. 972) with the augment *प्र*. 7. *ध्यामन्* measure, lustre, splendour from *धै* 'to think, to contemplate' (I. 957).

By the force of *बहुवचन* (diversely) which governs the *Upādi sūtras*, the following words are also irregularly formed under the present rule:—*वचनन्* 'consumption', from *वच्* 'to worship' (X. 153) *चोमन्* 'the moon', from *उ* to send, (I. 287), *वाचन्* 'a house, the body &c'. from *वा* 'to hold, to maintain' (III. 10).

५८४ । निधुनै ननिः । ४ । १५१ ।

उपसर्गनिधुनैवचनो निधुनन् । स्वदार्शनिकम् । धुवनम् ।

594. The affix *ननि* comes after roots which are coupled with a Preposition. 151.

The relation of an *upasarga* with a verb is called *निधुन* or coupling. Such compound roots take the affix *ननि* instead of *नन्ति*. The difference is in the accent. The word formed by *नन्ति* will have acute on the first syllable, as the affix is *निन्ति* (VI. 1. 197 S. 3686). While a word formed by *ननि* will have the affix-accent, for all affixes are first acute, if not otherwise provided for (III. 1. 3. S. 3708): i.e. the accent will fall on the last syllable. Thus from *अङ्* to injure (IX. 18) we have with *नन्ति* (*Up* IV. 144), *अङ्गन्ति*; but with *ननि* we get *अङ्गन्ति*. In compounding these words with the preposition *उ*, they retain their accent by VI. 2. 139 S. 3873. Thus *उपङ्गन्ति* or *उपङ्गन्ति*, one under *Up* IV. 144 and the last under the present *sūtra*.

५८५ । सतिभ्यां ननिभ्यमिणौ । ४ । १५२ ।

स्वतीति वाच । वाचनी । आत्मा ।

595. The affixes *नन्ति* and *ननि* come respectively after the roots *वे* 'to put an and to, destroy' (IV. 39) and *वर* 'to go' (I. 38). 152.

Thus $\text{जे} + \text{नमिन्} = \text{जैनम्}$ 'appeasing the Sāmaveda itself', so called because it is very difficult to study. This word is of the neuter gender, its Noma-forms being जान् , जाननी , जानानि . Similarly $\text{जद} + \text{नमिन्} = \text{जैरन्मन्}$ 'the soul'. This word is of the masculine gender.

Note :—These two affixes have indicatory न and ञ , which show that by both the accent is placed on the first syllable (VI. 1. 197 S. 3686) and by the latter (ञ), vriddhi is substituted for the end vowel of a stem (VII. 2. 115 S. 254).

५९६ । हनिमशिम्वां सिकन् । ४ । १५३ ।

'हनिमा हन्योपिति' । ननिका ।

596 The affix सिकन् comes after the roots हृ 'to kill' (II. 2) and नञ् 'to buzz, hum' (I. 760). 153.

Thus $\text{हृ} + \text{सिकन्} = \text{हनिका}$ 'a female goose i. e. a gander, ननिका 'a fly'.

५९७ । कौररन् । ४ । १५४ ।

कवरः ।

597. The affix करन् comes after the root कु 'to sound' (II. 33). 154.

Thus $\text{कु} + \text{करन्} = \text{कवरः}$ 'mixed, intermingled'; a reader or lecturer. Since there is no difference between व and वृ , the feminine of कवरः is कवरी formed with नीन् (IV. 1. 42. S. 500), meaning a felleet or braid of hair. In other places the feminine form of the word is कवरा (a female reader or lecturer.)

५९८ । गिर उडन् । ४ । १५५ ।

नवडः ।

598. The affix उडन् comes after the root गृ 'to swallow' (VI. 117). 155.

Thus $\text{गृ} + \text{उडन्} = \text{नवडः}$ 'a kind of bird'.

Note :—Some do not read the sūtra as given in the text, but analyse the word नवडः , as नवडा डवते namely one who flies with wings (garut) and say that the affix ड comes after the root डी to fly (I. 1017) when preceded by the word नवड् , enumerated in the Gṇapāṭha under नवडि class. The affix having an indicatory व causes the elision of the final vowel of डी ; and the व of नवड् is elided by taking it to belong to the Prishodaraḍi class. Thus $\text{नवड्} + \text{डी} + \text{ड} = \text{नवडः}$.

५९९ । इन्देः क्षमिर्नलोपश्च । ४ । १५६ ।

इदन् ।

599. The affix क्षमि comes after the root इदन् 'to be supremely powerful' (I. 64) of which the nasal is elided. 156.

Thus $\text{इदन्} + \text{क्षमि} = \text{इदँ}$ 'this'.

Note.—Ujvaladatta has read this sūtra as इहोः कनिष् with *h*. But we do not find the *निष्* accent in idam in the Vedas. Thus in इहोः इवत् चोन्मत् इहोन्मत् (Rv VI. 41. 16), इहोः ते चोन्मत् चोन्मत् Rv VIII. 54. 8) the accent is on the second, and not on इ, which would have been the case if the affix were *निष्* (VI 1 127. S. 3086). But in Daśapādi, the sūtra is read as इहो इवत् i. e. the affix इवत् comes after the root इव् 'to go'.

६०० । कायतेहिनिः । ४ । १५३ ।

कनिष् ।

600. The affix *हिनि* "comes after the root कै 'to sound' (I. 984). 157.

Thus कै + *हिन्* = *कनिष्* 'what, &c'. The affix having an indicatory *व* causes the elision of कै of the root कै.

Note.—The final *ह* in *हिनि* is merely for the sake of euphony. In fact, Daśapādi gives the affix as *हिन्* and not *हिनि*.

६०१ । सर्वधातुभ्यः छन् । ४ । १५८ ।

चक्ष् । चक्ष् । चक्ष् । 'वक्ष्' (२६८५) इति इवत् । चक्ष् ।

601. The affix *छन्* comes after all roots. 158.

Thus च्छ् 'to dwell' (I. 1054) + *छन्* = चक्ष् 'a cloth'; च्छ् 'to throw' (IV. 100) + *छन्* = चक्ष् 'a weapon', च्छ् 'to injure' (I. 763) + *छन्* = चक्ष् 'a weapon', च्छ् 'to cover' (X. 290, + *छन्* = चक्ष् 'an umbrella', the long *वा* of the root is shortened by VI. 4. 97 S. 2085.

The words like चक्ष् 'a leaf' from च्छ् 'to fall' I. 998) चक्ष् 'a vessel' from च्छ् 'to drink' (I 927) चक्ष् 'a tooth' from च्छ् 'to bite' (I. 1088) &c. are formed by this rule.

६०२ । अस्तिगमिनमिहनिविश्यशां वृद्धिश्च । ४ । १५९ ।

आप् । आप् । आप् । आप् । आप् । आप् । आप् । आप् । आप् । आप् ।

602. The affix *वृद्धिश्च* comes after the roots च्छ् 'to cook' (VI. 4), च्छ् 'to go' (I. 1081), च्छ् 'to low down, to sound' (I. 1080), च्छ् 'to kill' (II. 2), च्छ् 'to enter' (VI. 130), and च्छ् 'to pervade' (V. 18.) and it causes the *vṛddhi* of the vowel of the root. 159.

Thus च्छ् + *वृद्धिश्च* = आप् : 'light, ether', by VIII. 2. 23 S. 54, the *वृ* of च्छ् is elided, and by VIII. 2. 36 S. 294, the *वृ* is replaced by *वृ*, and the *व* of the affix is then changed to *वृ* न गान्धर्व 'a car'; न गान्धर्व 'a stotra', न गान्धर्व 'death'; न गान्धर्व 'the Heaven'; न गान्धर्व 'the sky'.

६०३ । दिवेद्युश्च । ४ । १६० ।

सोऽथ ज्योतिः ।

608. The affix *draṭ* comes after the root *ṣṛ* 'to sound, to collect, crowd' (I. 959). 165.

Thus *ṣṛ + ḍṛ = ṣṛi* 'a woman'. The affix having an anentatory *ḍ* causes the elision of the *ṛi* (i. e. *ṛe*) portion of the root *ṣṛ*. Then the *y* of the root is elided by VI 1. 66 S. 73. Thus the stem formed is *ṣṛ*. The feminine is formed by adding *ṣṛi* by IV 1, 5 S. 470.

६०८ । गुधुषीपयिषयिमिसदिहदिभ्यस्त्रः । ४ । १६६ ।

'गोधृषाभ्यामन्तर्गोः' । गोत्रा पुमिवी । यर्त्तु दृषद् । वेत्तद् । चक्षुषद् । चक्षुषद् । चक्षुषद् । चक्षुषद् । चक्षुषद् ।

609. The affix *tra* comes after the root *ṣ* to speak indistinctly (I. 997); *ḍ* 'to hold' (I. 948); *ḥ* to go, to beget (II. 89); *ṣ* to cook (I. 1045); *ṣ* to speak; (II. 54); *ṣ* 'to abstain' (I. 1083); *ṣ* 'to go, to break' (I. 907) and *ṣ* (it is *saṁtra* root) 166.

Thus *ṣ + ṣ = गोत्र* 'a family', its feminine is *गोत्रा* 'the earth'; *यर्त्तद्* 'the house'; *वेत्तद्* 'the cane'; *चक्षुषद्* 'the sacred fire maintained by a house holder'; *चक्षुषद्* 'the face'; *चक्षुषद्* 'an instrument'; *चक्षुषद्* 'a sacrificial session'; *चक्षुषद्* the *Kshatriya* caste.

६१० । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् । ४ । १६७ ।

होत्रद् । यात्रा । नात्रा । जोत्रद् । यत्रा ।

610. The affix *tran* comes after the roots *ṣ* to sacrifice, to worship' (III. 1); *ḥ* 'to go' (II. 40); *ṣ* to measure (II. 53) *ṣ* to hear (I. 986), and *ṣ* to censure, to shame' (III. 18). 167.

Thus *ṣ + ṣ = होत्रद्* 'a sacrifice or worship', *यात्रा* 'going'; *नात्रा* 'a measure'; *जोत्रद्* 'hearing, the ear'; *यत्रा* 'a pair of bellows, a leathern vessel for holding water'.

६११ । गमेरा च । ४ । १६८ ।

गामद् ।

611. The affix *ra* comes after the root *ṣ* 'to go' (I. 1031) of which *ṛ* is replaced by *ra*. 168.

Thus *ṣ + ṣ = गामद्* 'the body'.

६१२ । दादिभ्यश्चकन्दसि । ४ । १६९ ।

दात्रद् । पात्रद् ।

612. In the *Chandas* the affix *ra* comes after the roots *ṣ* 'to cut' (II. 50), and the rest. 169.

Thus *ṣ + ṣ = दात्रद्* 'an instrument of cutting, a sickle'; *पात्रद्* 'a vessel' from the root *ṣ* 'to drink' (I. 972); *वेत्रद्* 'a field' from the root *ṣ* 'to dwell' (VI. 114).

६१३ । भूवादिगुमयी चित्रम् । ४ । १३० ।

भावित्रम् । वादित्रम् । वारित्रनोदम् ।

613. The affix चित्र comes after the roots वृ 'to be' (I. 1), वृ 'to speak, to inform' (I. 1058) and वृ 'to swallow' (VI. 117). 170.

Thus वृ + चित्र = भावित्रम् 'the three worlds &c. heaven, earth and lower regions'. The indicatory व of the affix causes the vriddhi. वारित्रम् 'a musical instrument' वारित्रम् 'water'.

६१४ । चरेर्चसे । ४ । १३१ ।

चारित्रम् ।

614. The affix चित्र comes after the root चर to walk (I. 591) when the derivative word means 'conduct'. 171.

Thus चर + चित्र = चारित्रम् 'conduct, behavior'.

Note:—The word चरित्र has been also formed by च्च affix, as already taught before. From this word, we can get चारित्र्य by चच् of Prajñādi class. But the difference is in accent.

६१५ । अशिन्नादिभ्य इत्रोत्री । ४ । १३२ ।

अशित्रम् । अशित्रम् । चरित्रो नदी । त्रेह् इवनादिभ्य उत्रः । अत्रेर् अत्रयम् । पुत्र् । वस्त्रम् ।

615. The affix *itra* and *utra* come respectively after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and /त्रा 'to protect' (I. 1014) and like these. 172.

Thus अश् + इत्र = अशित्रम् 'a thief, an oblation of rice', चरित्रम् 'a raft, boat'; चरित्रो 'the earth' त्रे + उत्र = त्रेह् 'a goad, a kind of disease', वस्त्रम् 'a cloak, mantle' from /वृत् (I. 8)

६१६ । अमेर्द्विषति चित् । ४ । १३३ ।

अनित्रः ।

616. The affix च्च, treated as चित्, comes after the root अच् to go (I. 493) when the derivative word means 'an enemy'. 173.

Thus अच् + च्च = अनित्रः 'an enemy'. Q. Is it not अ + नित्र a non-friend. अ + नित्र = अनित्रम् which is Neuter.

६१७ । आः समिगिनकषिम्बाम् । ४ । १३४ ।

संयुक्तदिक्ते निप्रवर्तकपेक्ष आ स्वात् । स्वरादिस्वाद्यन्वयत् । अनन्त । निम्बाम् ।

617. The affix आ comes after the roots अच् 'to go' (II. 26) preceded by the preposition च्च, and अच् 'to extract' (I. 716) preceded by the preposition च्च. 174.

The derivative words are avyayas, (indeclinables) since they are enumerated in the list of words beginning with स्वर &c. (I. 1. 87. S. 447).

Thus चत् + दत् + आ = चदत्वा 'duly, seasonably', निकट 'near', hard, close by &c.

By the force of बहुल 'diversely' which governs all Unādi. sūtras, दोष (at night) is formed from the root दुष् 'to be bad or corrupted'. (IV. 76) with the affix आ, दिवा 'at day,' is from the root दिव् to shine (IV. 1) with the affix आ there is no guna of the root by the बहुल (diversely), दधत्वा 'the oblation of food offered to the p. tris or manes of deceased ancestors,' from the root दध् 'to be sweet', (I. 18) the द् being changed to च by the force of बहुल 'diversely'.

६१८ । चित्तेः कणः कश्च । ४ । १७५ ।

बाहुल्यकारणः । 'चिक्कत् बहुलं कश्च' ।

618. The affix कच् comes after the root चिद् 'to think' (I. 39), of which the final is replaced by क. 175.

Thus चिद् + कच् = चिक्कच् 'greasy'. There is want of guna as a diversity. See Amarakosha II. 9. 46 for the line चिक्कत् बहुलं कश्च &c.

६१९ । सूचेः स्तन् । ४ । १७६ ।

दुष्पद् ।

619. The affix स्तच् comes after the root सूच् 'to pierce' (X. 827). 176.

This सूचि + स्तच् = सूस्तच् fitc, subtle. The चि is elided. The च is charged to क, and the च् to च ।

६२० । पतेर्दुम्भुन् । ४ । १७७ ।

पुनार् ।

620. The affix दुष्पद् comes after the root प् 'to protect' (II. 47). 177.

This प् + दुष्पद् = दुप्, the प् of प् is elided by the affix being दिव्, च् is changed to anuvāra. By VII. 1. 89 S. 436, कच् is substituted for the final of दुप् in the strong cases. So its Nom. for ns are पुनार्, पुनारी, पुनार्चः the च् being added in the strong cases after कच् by VII. 1. 70 S. 361. This word is, however, differently derived in the Mahābhāṣya; while others read the sūtra as पुनो दुष्पद् ।

६२१ । रुचिभुजिभ्यां किञ्चयन् । ४ । १७८ ।

रुचिभ्यनिच् । भुजिभ्यो दाच् ।

621. The affix किञ्चय comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), and भुच् 'to protect', enjoy (VII. 17). 178.

Thus रुच् + किञ्चय = रुचिचय 'agreeable, pleasing', भुजिचयः 'a servant'.

६२२ । वसेस्तिः । ४ । १७९ ।

'वस्तिर्नाभित्यो द्वयोः' । 'वस्तयः स्तुर्व्यावृत्ते' । बाहुल्यकारणः । वस्तिः राजदण्डः । विजयराजदण्डस्यदीप्त्यवस्थः । वस्त्यवस्थादिः ।

622. The affix **नि** comes after the root **वृ** 'to dwell, to ver' (I. 1054, II. 13). 179.

Thus **वृ + नि = वस्ति**: 'the abdomen', the portion of the abdomen below the navel. The plural **वस्तयः** means the thread at the end of a piece of woven cloth: the fringe of a garment, the skirt, the edge or hem of a garment.

By the force of **वदृष** 'diversely' which governs the Unādi sūtras, the root **वाच्** 'to rule' (II. 66) takes also the affix **नि** after it. Thus **वास्ति**: punishment by the king.

So also **जगस्ति**: 'the name of a sage', this word belongs to the **जगन्वादि** class of the Ganapāṭha. It is formed from the root **जग्** to throw (IV. 100): with the upapada **जग** a mountain. It literally means he who humiliates (**जगदति**) the mountain (**जगन्**). Agastī humiliated or threw down the Vindhya hills.

६२३ । सावसेः । ४ । १८० ।

स्वस्ति । स्वरादिपाठादन्ववरवच् ।

623. The affix **नि** comes after the root **वच्** to be (II. 56) preceded by the preposition **सु**. 180.

Thus **सु + वच् + नि = स्वस्ति** a term of blessing. This word is an indeclinable, as it is enumerated in the class of **स्वर** &c. I. 1.37 S. 447.

६२४ । वौ ससेः । ४ । १८१ ।

विवस्तिः ।

624. The affix **नि** comes after the root **वच्** 'to fade away' (IV. 103) preceded by the preposition **वि**. 181.

Thus **वि + वच् + नि = विवस्ति**: 'a measure of length equal to 12 *angulas* being the distance between the extended thumb and the little finger'.

Similarly **विवस्ति** from the root **वच्** (to rule).

६२५ । यदिप्रथिम्यां नित् । ४ । १८२ ।

पतिः । प्रतिथिः । * विवृतिस्त्वद्वादीवाच्-^२ इतीदृ ।

625. The affix **नि** comes after the roots **वृ** 'to go' (IV. 60) and **प्रथ्** 'to be famous' (I. 804). and is treated as **नित्**. 182.

Thus **वृ + नि = पति**: 'a footman', **प्रथ् + नि = प्रतिथि**: 'celebrity, fame'. The root **प्रथ्** has received the augment **इद्** by the *Vārtika* **तिङ्** &c. given in the Siddhānta Kāumudī under III. 3. 103 S. 3280, but in Kāśīka under VII. 2. 9.

६२६ । कुसातेह् स्वश्च । ४ । १८३ ।

हुतिः ।

626. The affix **नि** comes after the root **हृ** to tear (IX. 23) of which the long **वृ** is shortened. 183.

Thus **हृ + नि = हुति**: 'a leathern bag for holding water, a fish'.

६२७ । कृतकुपिभ्यः कीटन् । ४ । १८४ ।

किरीटं पिरोवेष्टनश्च । तिरिदं कुपश्च । 'कुरीदं कुपिशारिणीः' ।

627. The affix कीटन् comes after the roots कृ 'to send' (VI. 116) वृ to cross over (I. 1018), कृप् 'to be weak' (I. 799). 184

Thus कृ+कीटन्=किरीटन् 'a diadem, a crown', तिरिदन् gold'; कृपीटन् 'the belly, water, forest'.

Note :—In the Daśapādi, the sūtra is read as कृप् कुपिकपिभ्यः । Accordingly, a fourth example is given there as कम्प् (to shake) + कीटन्=कम्पीटः ।

६२८ । रुचिरचिकुचिकुटिभ्यः कितच् । ४ । १८५ ।

रचितनितच् । रुचिश्च । कुचिश्च रचिनितच् । कुटिश्च कुटितच् ।

628. The affix कितच् comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), रुच् 'to speak' (II. 54), रुच् 'to utter a shrill cry as a bird' (I. 199, 200), रुद् 'to be crooked' (VI. 73). 185

Thus रुच्+कितच्=रचितच् 'pleasing, agreeable'; रुच्+कितच्=रचितच् 'proper', the रु of the root undergoing samprasāraṇa before the affix having an indicatory क by VI. 1. 15 S. 2409. रुचितच् 'small, little'; रुटितच् crooked.

६२९ । कुटिकुचिभ्यां वनलन् । ४ । १८६ ।

कुट् वनलच् । कुचनलच् ।

629. The affix वनलन् comes after the roots कुट् 'to be crooked' (VI. 73) and कुच् 'to pull out, extract' (IX. 46). 186

Thus कुट्+वनलन्=कुट्वनलः 'an opening bur', in the neuter, a hell. कुचनलच् 'cutting, a leaf'.

६३० । कुपेर्लशच् । ४ । १८७ ।

कुपलश्च पापल् ।

630. The affix लशच् comes after the root कुप् the रु of which is changed to ल्. 187.

Thus कुप्+लशच्=कुपलश्च 'sin'.

६३१ । सर्वधातुभ्योऽञ्जुन् । ४ । १८८ ।

चेतः । वरः । पयः । वदः ।

631. The affix अञ्जुन् comes after all roots. 188.

This चिद् to perceive (I. 39) + अञ्जुन्=चेतच् 'consciousness', वरच् a pond from वृ 'to move' (III. 16) it forms its feminine with कीच् thus वरकी 'a large lake, water, milk' from पी to drink' (IV. 38), वदच् 'an assembly, from वद 'to argue, to cut' (I. 907). Other words are also thus formed by this affix as वर्षच् (night) from वर्ष् 'to shine' (I. 175), रोदच् 'weeping' from रुद् 'to weep' (II. 58), वयच् 'age' from वी 'to go, to grow &c', (II. 39), जगच्

food, boiled rice' from वृ 'to breathe' (II. 61), वन्य् 'darkness, from वप् 'to fade' (IV. 93), वद्व्य 'courage' from वद् 'to endure' (I. 905), वप्य 'austerity' from वप् 'to burn' (I. 1034), वद्व्य 'great' from वद् 'to worship' (X. 321), वद्व्य 'heaven' from वद् 'to injure' (I. 788), रव्य 'dust, powder, diet' from रव्य 'to color' (I. 1048), the nasal of रव्य is elided, because the affix is चिच् after this root, as is taught in the subsequent sūtra IV. 216.

The words वन्य, वप्य, वद्व्य, वद्व्य and रव्य ending in च are also valid forms. They are derived by the affix चच् (Pachādi), except रव्य which is formed by क (चयने कविधानम्).

६३२ । रपेरत्त एवच । ४ । १८८ ।

रेपोऽवसच् ।

632. The affix चङ्च् comes after the root रप् to speak distinctly, to praise (I. 428) of which च is replaced by र. 189.

Thus रप् + चङ्च् = रेवच् 'low, vile &c'. See mantra चरेवचान्ता where the word is so explained in the gloss.

६३३ । अशेर्देवने युच् च । ४ । १८९ ।

देवने युचो । चचः ।

633. The affix चङ्च् comes after the root चप् 'to pervade' (IV. 18) when the derivative word means praise, and there is also the युच् augment. 190

Thus चप् + युच् + चङ्च् = चयच् 'praise'. The word देवच means praise.

६३४ । उरुजेर्बले अलोपश्च । ४ । १९१ ।

ओजः ।

634. The affix चङ्च् comes after the root उरुच् to make straight (VI. 20) when the derivative word means strength. There is the elision of र of the root also. 191.

Thus उरुच् + चङ्च् = ओजच् 'strength, power, light, aura.

६३५ । श्वेः संप्रसारणे च । ४ । १९२ ।

चचः । श्वचरी । वलपर्वोऽयच् ।

635. The affix चङ्च् comes after the root श्विच् to go, to swell, the च् of which undergoes Samprasāraṇa (i. e. च is changed to च). 192.

Thus श्विच् + चङ्च् = श्वचच् 'strength'. This word is of the neuter gender. Its Nom. forms are चचः, चचरी, चचांचि.

६३६ । अयतेः स्वाङ्गे शिरः किच्च । ४ । १९३ ।

अयतेः शिर आदेयोऽनुम्बिच्च । शिरः । शिरपी ।

636. The affix चङ्च् treated as चिच् comes after the root शिच् 'to serve' (I. 945) which is replaced by शिरः when the derivative word means a part of the body. 193.

Thus चि + अङ्गु = चिङ्ग 'the head'. Its Nom. forms are चिङ्ग, चिङ्गी, चिङ्गिणि &c. The word चिङ्ग ending in च is also a valid form, as चिङ्गं वजासु गवा चिङ्गे (Vāyu Purāṇa).

६३७ । अर्सेरुच ॥ ४ । १९४ ।

उदा ।

637. The affix अङ्गु (treated as चिङ्ग) comes after the root च 'to go' (III. 16, which is replaced by च । 194.

Thus च + अङ्गु = उरच् 'the breast, excellent'.

६३८ । व्याधी शुद् च ॥ ४ । १९५ ।

अर्थो गुणव्याधिः ।

638. The affix अङ्गु comes after the root च 'to go' and also the augment शुद् when the derivative word means a disease. 195.

Thus च + शुद् + अङ्गु = अर्चः 'piles'.

६३९ । उद्को शुद् च ॥ ४ । १९६ ।

अर्सेरुचव्याधय च शुद् । अर्थः । अर्सेरी ।

639. The affix अङ्गु comes after the root च 'to go', and also the augment शुद् when the derivative word means water. 196.

Thus च + शुद् + अङ्गु = अर्चद् 'water, stream, flood'. Its Nom. forms are अर्चः अर्चणी, &c.

६४० । इक्ष आगचि ॥ ४ । १९७ ।

उदा ।

640. The affix अङ्गु comes after the root च 'to go' (II. 36), and also the augment शुद् when the derivative word means 'sin'. 197.

Thus इच् + शुद् + अङ्गु = उरच् 'sin'.

६४१ । रिचेर्धने चिङ्ग ॥ ४ । १९८ ।

आत्मव्ययश्च शुद् । चिङ्गात्तुल्यश्च । रेषः शुवर्णश्च ।

641. The affix अङ्गु (treated as चिङ्ग) comes after the root रिच् 'to purge' (VII. 4) and also the augment शुद्, when the derivative word indicates wealth. 198.

The affix being treated as चिङ्ग, the च् of the root is changed to च् (VII. 3. 52 S. 2863).

Thus रिच् + शुद् + अङ्गु = रिचच् + शुद् + अङ्गु = रेकुचः 'wealth, gold'. (The च् being changed to च् by VIII. 4. 2. S. 197).

Note :—In Dasapādi vṛtti, the augment शुद् is not read into the sūtra, and the example given is रेका, रेकणी &c. Ujvaladatta reads the sūtra as

'richer dhane chit kichecha' and he gives the example चिञ्चव् । But they are both wrong. We find the form रेक्चव् in the Vedas, as in नित्यं रेक्चोः मर्त्याः, चरित्व क्व ह्यरत्नस्व रेक्चः (Rv. VII. 4. 7).

६४२ । चायतेरन्ते ह्रस्वश्च । ४ । १९८ ।

चयो नञश्च ।

642. The affix अयुच् comes after the root चाच् 'to worship, to discern' (I 929), the long च् of which is shortened to short च्, and there is also the augment युच् when the derived word has some reference to food. 199.

Thus चाच् + युच् + अयुच् = चय् + युच् + अयुच् = चयय्. Food, delight. The च् of the root is elided by VL 1. 66. S. 873.

Note.—The word is चय and not चय as wrongly given by the author of *Uṣapāṇi* vṛtti. In the Vedas we find चयो हविष्य पयसः and युगे हविष्य मयुजः with the dental च् ।

६४३ । वृद्धीङ्भ्यां रूपस्वाङ्गयोः युच् च । ४ । २०० ।

वर्षो रूपश्च । वेयो युजश्च ।

643. The affix अयुच् comes after the roots वृच् 'to choose' (IX. 38), and वेच् 'to sleep' (II. 22.) and also the augment युच् when the derived words mean 'form' and 'a part of the body' respectively. 200.

Thus वृच् + युच् + अयुच् = वर्षय् 'form'; वेच् + युच् + अयुच् = वेपय् 'the penis, a testicle, a tail'.

Note.—See the mantra चवृद्धिर्गदेवास्तनिरर्चयामुच् । The word वेपः ending in च् is also a valid form, as in the verse यस्यप्रुहन्तः महराव वेपय् ।

६४४ । स्त्रुतिभ्यां तुच् च । ४ । २०१ ।

स्त्रोतः । रेतः ।

644. The affix अयुच् comes after the roots जृच् 'to go, to flow' (I 987) and रीच् 'to trickle' (IV. 30), and also the augment युच्. 201.

Thus जृच् + युच् + अयुच् = ज्रोतय् 'current'; the senses. रेतय् a flow, current, the semen, the quick silver.

६४५ । पातेर्जले युच् च । ४ । २०२ ।

पात्रः । पात्ररी ।

645. The affix अयुच् comes after the root पा 'to protect' (II. 47), and also the augment युच् when the derived word means 'strength'. 202.

Thus पा + युच् + अयुच् = पात्रय् (strength). Its Nom. forms are पात्रय्, पात्ररी &c. Ujjvaladatta reads the augment as युच् but it is incorrect. In the mantra वृहुपात्रा अमर्त्यः (Rv. III. 27. 28) the letter is च and not च् ।

६४६ । वदके जुट् च । ४ । २०३ ।

वाच ।

646. The affix जुट् comes after the root व to protect, and the augment वृ when the derived word means 'water,' 203.

Thus वा + वृट् + जुट् = वाचच् 'water'. A. K. L. 10. 4.

६४७ । खले च । ४ । २०४ ।

खाद्यो भक्षच् ।

647. The affix जुट् and the augment वृ come after the root ख to protect when the derived word means food. 204.

Thus वा + वृट् + जुट् = वाचच् 'food'.

६४८ । जदेन् रुधी च । ४ । २०५ ।

जदेर्भले वाग्देजुगुतामो भक्षियच् । जग्घोऽभक्षच् ।

648. The affix जुट् and the augment वृ come after the root जद् 'to eat' (II. 1), the इ of which is changed to र्; when the derived word means 'food'. 205.

Thus जद् + वृट् + जुट् = जग्घच् 'food'. A. K. If. 9. 48.

६४९ । स्कन्देश्च स्वाङ्गे । ४ । २०६ ।

स्कन्धः-स्कन्धस्त्री ।

649. The affix जुट् comes after the root स्कन्द् 'to go, to be dry' (I. 1028), the इ of which is changed to र्, when the derived word refers to 'a part of the body.' 206.

Thus स्कन्द् + जुट् = स्कन्धच् 'the shoulder'. Its Nom. forms are स्कन्धश्च, स्कन्धस्त्री.

६५० । आपः कर्माख्यायाम् । ४ । २०७ ।

कर्माख्यायां इत्यो जुट् च वा । जग्घः । जग्घः । वापुलकाच् । आपः । आपस्त्री ।

650. The affix जुट् and optionally the augment वृ come after the root आप् 'to pervade' (V. 14) the long वा of which is shortened to short अ, when the derived word refers to 'work' or 'form'. 207.

Thus आप् + वृट् + जुट् = जग्घच् or without the augment वृट्, जग्घच् 'work, sacrificial act or rite, form, shape'.

By the force of बहुव्रीहि (diversity) which governs all Unādi sūtras, the long वा is neither shortened nor the augment वृट् added to, the root आप्, before the affix जुट्. Thus आपच् is formed. It is of the Neuter gender and means water, an, a religious ceremony. Its Nom. forms are आपच्, आपस्त्री &c.

६५१ । रुचे जुट् च । ४ । २०८ ।

रुचो रूपच् ।

651. The affix **अङ्** and the augment **इ** come after the root **आप्** (to pervade), the long **आ** of which is shortened to **अ** when the derived word means 'shape' or 'form'. 208.

Thus **आप् + इङ् + अङ्** = **अङ्गम्** (shape, beauty). The **प्** of the root is changed to **अ** by VIII. 4. 53. S. 52

इङ् । उदके सुम्भी च । ४ । २०८ ।

अङ्गम् ।

652. The affix **अङ्** and the augment **वु** come after the root **आप्** the **प्** of which is replaced by **अ**, and the long **आ** is shortened to **अ**, when the derived word means 'water'. 209.

Thus **आप् + वुङ् + अङ्** = **आम्बम्** 'water'.

इङ् । नहेर्दिवि भश्च । ४ । २१० ।

आम्बम् ।

653. The affix **अङ्** comes after the root **बद्** 'to bind' (IV. 57), the **द्** of which is replaced by **अ**, when the derived word means 'the sky'. 210.

Thus **बद् + अङ्** = **नमस्** 'the sky'.

इङ् । ह्य आगोऽपराचे च । ४ । २११ ।

'आवः पापपराधयोः' ।

654. The affix **अङ्** comes after the root **हृ** 'to go' (II. 86) which is replaced by **आव**, when the derived word means fault, a wrong act. 211.

Thus **हृ + अङ्** = **आव + अङ्** = **आवम्** 'fault, offence, sin'.

इङ् । अमेष्टु ह्य । ४ । २१२ ।

आवम् ।

655. The affix **अङ्** comes after the root **जृ** 'to go' (L. 493), and also the augment **इ**. 212

Thus **जृ + इङ् + अङ्** = **जङ्गम्** a sin, trouble, anxiety, care &c.

इङ् । रमेष्टु । ४ । २१३ ।

जङ्गम् ।

656. The affix **अङ्** and the augment **इ** come also after the root **ख** 'to play' (L. 906). 213.

Thus **ख + इङ् + अङ्** = **खङ्गम्** enjoyment, speed, eagerness, violence.

इङ् । देशेऽह च । ४ । २१४ ।

खङ्गम् ।

657. The affix **अङ्** comes after the root **ख** (to play) the **ख** of which is changed to **इ** when the derived word means a place. 214.

Thus **ख + अङ्** = **खङ्** 'a deserted, lonely or hiding place; a secret, mystery; solitude &c'.

६५८ । अङ्गुष्ठाङ्गिमुजिभुजिभ्यः कुञ्च । ४ । २१५ ।

अङ्गोऽङ्गुष्ठाङ्गिमुजिभुजिभ्यः । 'अङ्गुष्ठाङ्गिमुजिभ्यः' । अङ्गः पङ्क्तिः । योगः समाधिः । अङ्गुष्ठाङ्गिः ।

658. 'The affix अङ्गु comes after the roots अङ् 'to go, to worship' (I. 203), अङ्ग 'to anoint, to make clear' (VII. 21), उङ् 'to unite' (VII. 7), चङ् 'to break' (I. 191) the last letters of each of these is replaced by क. 215.

Thus अङ् + अङ्गु = अङ्गु 'a sign'. Its Nom. forms are अङ्गु, अङ्गुनी, अङ्गुनि. So also अङ्ग 'a bird' its Nom. forms, being अङ्ग, अङ्गनी, अङ्गनि. योग 'yoga or contemplation and meditation', अङ्गु 'light'. The word योगङ् is declined as योगङ्, d योगङ्नी, pl. योगङ्नि.

Notes:—In हरः स्वर्गहरी अङ्गः the word bharga ends in च formed by चङ्. Similarly we get from /aṇa (IV. 114), अङ्गु 'dwelling, temple'.

६५९ । भूरङ्गिभ्यां कित् । ४ । २१६ ।

भुजः । रङ्गः ।

659. The affix अङ्गु treated as कित् comes after the roots भू 'to be' (I. 1) and रङ् 'to color' (I. 1048). 216.

Thus भू + अङ्गु = भू + उङ् (VI. 4. 77. S. 271) + अङ्गु = भूङ्गु 'the atmosphere, the ether'. It is an indeclinable. So also रङ्गङ् 'dust &c.'

६६० । वसेर्गित् । ४ । २१७ ।

वासो वसङ् ।

660. 'The affix अङ्गु comes after the root वस् 'to dwell' (I. 1054) is treated as कित्. 217.

Thus वस् + अङ्गु = वासङ् 'a cloth'. The vṛddhi is caused by the affix being treated as कित्.

६६१ । चन्देरादेश कः । ४ । २१८ ।

चन्दः ।

661. The affix अङ्गु comes after the root चन्द 'to gladden, to shine' (I. 68, the initial च of which is changed to क. 218.

Thus चन्द + अङ्गु = चन्दङ् (the Veda, a metre).

६६२ । पक्षिचक्षिभ्यां कुट् च । ४ । २१९ ।

'पक्षी कुट् रक्षते पक्षी' । पक्षो पक्षङ् ।

662. The affix अङ्गु with the augment कुट् comes after the roots पक्ष 'to cook' (I. 1045) and पक्ष 'to speak' (II. 54). 219.

Thus पक्ष + कुट् + अङ्गु = पक्षङ् 'a wing, a half month'. Its Nom. forms are पक्षः d. पक्षी pl. पक्षिणि. In the Śrutis (i. e. Vedas), the word पक्षङ् is of the neuter gender and ends in the consonant ह् as in वासुदेवो पक्षी and पूर्वोक्ते द्वे पक्षी. But in the Smritis, the word is of the masculine gender, ending in a vowel. Thus its Nom. forms are पक्षः, पक्षी &c. So also is the word पक्षङ् formed meaning the chest.

६६३ । वहिहाभारम्भयश्चन्द्रसि । ४ । २२० ।

यथा अयम्ब्रह्म । हावाब्रह्मः । आवाः पर्वत इति शाङ्खः । बस्तुवस्तु विदित्यनुवर्तते न तु बुद् । तेन बहिर्ब्रह्मब्रह्मः । इवद्वयोः 'आदी बुद्-' (२०६१) इति बुद् । 'ओवा भूम्बु दूवाहवा' । 'ओवा हवं दूवतः स्तीनवादाः' । विद्यते विहावाः । 'आत्मन्तो विहावाः' । 'देवो यवाः दूविदी विस्वभावाः' । 'अकारवस्तुविदी विस्वभावाश्च' । 'पर्वतं पुरिषादवश्च' इत्यादि ।

663. In the *chandas* the affix *बुद्* comes after the roots *वद्* 'to carry' (I 1053) or 'to abandon (III. 8)' and *वा* to hold (III 10). 220.

According to Ujjvaladatta, and others the augment *बुद्* comes after the roots, by the force of the last *sūtra*. Thus the examples given by the ancient commentators Prasādhakāra &c. are *वद् + बुद् + बबुद्* = *ववद्* 'an ox'; *वावद्* 'the moon'; *वावद्* 'a mountain'.

But these forms are not correct; for no such words are to be found in the Vedas and this is a Vaidic *sūtra*. On the contrary, the forms found there are shown below. The *anuvṛtti* of *बिद्* is only current in this *sūtra* and not that of *बुद्* .

Thus *वद् + बबुद्* = *वावद्* 'Agui, a hymn'. In fact, the affix is treated as *बिद्*, thus causing *vriddhi* of the penultimate vowel of the root. As in the Rig Veda, ओवा भूम्बु दू वाहवा and ओवा हवं दूवत स्तीनवादाः ।

After the other two remaining roots (i. e. *वा* and *वद्*), the affix *बबुद्* being treated as *बिद्* causes the augment *बुद्* to be added by VII. 3. 33. S. 2761. Thus *वा + बुद्* = *वावद्* (abandoning) and *वा + बुद्* = *वावद्* supporting. As in the Rig Veda, विद्यते विहावाः (Rv. I. 128. 6) where *विहावाः* means *वहावद्* great. So also वाजन्मन्तो विहावाः । Similarly देवो यवा दूविदी विस्वभावाः (Rv. I. 73. 3) "Like a God who (Agni) is the supporter of the whole universe." &c., where *विस्वभावाः* means *वर्वस्व वषतो वर्वा* । So also अकारवद् दूविदी-विस्वभावाश्च वद् । च पर्वतपुरिषादवश्च &c.

६६४ । इव आसिः । ४ । २२१ ।

अयाः वहिः । स्वरादिवादादन्वयत्वम् ।

664. The affix *आसि* comes after the root *वद्* 'to go' (II. 36), 221.

Thus *वद् + आसि* = *अयाः* 'fire'. It is an *avyaya* or *Indeclinable* since it has been enumerated in the list of words beginning with *अवद्* &c. See I. 1. 37. S. 447.

६६५ । मिथुनेऽसिः पूर्ववच्च सर्वम् । ४ । २२२ ।

उपसर्गविधिहो वाहुर्निर्गुणं ववाहुनोववादीऽसिः स्वरार्थः ।

665. The affix *असि* comes after all roots instead of *बबुद्* when they are in combination with an *upasarga* or preposition and every thing else is like as if *असि* was added. 222.

The difference between कश्चि and कश्चु is in accent only: otherwise the forms are the same. A root joined with an upasarga is called mithunam.

Thus कश्चु formed by कश्चु Un. IV. 19, but कश्चु under the present sūtra. Similarly कश्चु. पुत्रोर्वचु. 50.

६६६ । कश्चि ह्य एह च । ४ । २२३ ।

'कश्चिह्यः । कश्चोर्वचो ।

666. The affix कश्चि comes after the root हृ 'to kill' (II. 3) preceded by the negative particle ह्य, and the root हृ is replaced by ह्य. 223

Thus ह्य + कश्चि = ह्य + हृ + कश्चि = कश्चोर्वचु (without a rival, incomparable, not killed or destroyed or obstructed). Its Nom. sing. is कश्चोर्वचु by VII. 1. 94 S. 276. Its Nom. Dual is कश्चोर्वचो.

६६७ । विधातो वेध च । ४ । २२४ ।

विधातोर्वि वेधाः ।

667. The affix कश्चि comes after the root विधा (वा 'to hold' (III. 10) preceded by वि) and the root विधा is replaced by वेध. 224.

Thus विधा + कश्चि = वेध + कश्चि = वेधोर्वचु 'the creator, Name of Brahman'. Its Nom. sing. is वेधाः ।

६६८ । नुवो धुद् च । ४ । २२५ ।

नोवाः ।

668. The affix कश्चि comes after the root नृ 'to praise' (II. 20), and there is also the augment धुद्. 225.

Thus नृ + धुद् + कश्चि = नोवोर्वचु the panegyrist. In the Mantra नोवोर्वचु 'नोवोर्वचु' the word nodhāḥ is explained in the Nirukta by नोवा नुवि नोवति the Rishi is called nodhās or he who praises.

६६९ । गतिकारकोपपदयोः पूर्वपदमकृतिस्वरत्वं च । ४ । २२६ ।

कतिः क्वात् । कुतया । कतवेदाः । 'गतिकारकोपपदयोः' (३८७३) इत्युत्पत्त्यवकृति-स्वरत्वे कति केष्वप्युदात्तस्य भारे तदपवादाद्यनिश्चयः ।

669. The affix कश्चि comes after compound words which have for their first member either a *gati* word, or when the upapada is a *kāraka*; and the first member retains its original accent. 226.

This sūtra regulates accent.

Thus धु + कश्चि 'to burn' (I. 1084) + कश्चि = धुर्वचु. Similarly कर्तव्योर्वचु from कश्चि (II. 55 and VI. 138).

By VI. 2. 139. S. 3873 compound words whose first member is a *gati* preposition or a *Kāraka* noun, retain the accent of their *second* member, and the first member becomes anudātta. This sūtra makes an exception

to it and declares that such compounds, when ऋचि formed, retain the accent of their *first* member, and the second member becomes anudatta.

६७० । चन्द्रेनो द्वि । ४ । २२७ ।

चन्द्रोपपदान्नाहोऽचिः स्वात्स्व च द्वि । चन्द्रमा ।

670. The affix ऋचि treated as द्वि comes after the root च 'to measure' (III. 6 and IV. 34) preceded by the word चन्द्र as upapada. 227.

Thus चन्द्र + च + ऋचि = चन्द्रच् + ऋचि = चन्द्रच्च् 'the moon, a month, camphor'. Its N. S. is चन्द्रमाः d. चन्द्रमसौ pl. चन्द्रमसः । Haradatta explains it by चन्द्रं रक्तं चतुर्दं च तद्विषयीयते चचो ।

६७१ । वयसि चाजः । ४ । २२८ ।

वयोवाक्चयसः ।

671. The affix ऋचि treated as द्वि comes after the root च 'to hold' (III. 10) preceded by the word वयच् as upapada. 228.

Thus वयच् + च + ऋचि = वयोचच् (a young man), its Nom. sing. is वयोवाः

६७२ । वयसि च । ४ । २२९ ।

वयोवाः वयुदो वेपथुः ।

672. The affix ऋचि treated as द्वि comes after the root च (to hold) preceded by the word वयच् as upapada. 229.

Thus वयच् + च + ऋचि = वयोचच् (the ocean, a rain cloud), its Nom. sing. is वयोवाः ।

६७३ । पुरसि च । ४ । २३० ।

पुरोवाः ।

673. The affix ऋचि treated as द्वि comes after the root च (to hold) preceded by the word पुरच् as upapada. 230.

Thus पुरच् + च + ऋचि = पुरोचच् (a family priest, particularly that of a king). Its Nom. sing. is पुरोवाः ।

६७४ । पुक्करवाः । ४ । २३१ ।

पुक्कवक्कव दीर्घो दीर्घविद्ध निवारवदे ।

674. The word पुक्कवच् (the Nom. sing. of which is पुक्करवाः) is irregularly formed with the affix ऋचि. 231.

The short व of पुक् is elongated before the root व 'to sound' (II. 24) to which the affix ऋचि is added. Thus पुक् + व + ऋचि = पुक्कवच् 'the son of Budha and Jia and founder of the lunar race of kings.

६७५ । वक्षेर्वहुलं शिक्क । ४ । २३२ ।

वृक्षवाः ।

675. The affix ऋचि which is diversely treated as द्वि comes after the root वक्ष 'to observe' (II. 7). 232.

Thus $\text{वृ} + \text{चक्ष्} + \text{ञिञि} = \text{वृक्षक्ष्}$ 'a God, lit. seeing or guiding me'.

By the affix being treated as ञिञि , it gets the designation of *vadhātuka* (III. 4. 118 S. 2166), hence चक्ष् is not changed to क्ष्या , as is the case when the affix is not treated as ञिञि . Thus $\text{म} + \text{चक्ष्} + \text{ञिञि} = \text{मक्षक्ष्}$ (a name of Prajāpati). Its N. S. is मक्षक्षः .

३३६ । उचः कित् । ४ । २३३ ।

उचः ।

676. The affix ञिञि comes 'after the root चक्ष् 'to burn' (I. 727) and is treated as कित् . 233.

Thus $\text{चक्ष्} + \text{ञिञि} = \text{उचक्ष्}$ 'the dawn'.

Note!—In the *Dasāpādi*, the sūtra is read as उचः कित् , i. e. the affix ञिञि treated as कित् comes after the root चक्ष् (to dwell). Thus $\text{चक्ष्} + \text{ञिञि} = \text{उचक्ष्}$. Before च beginning affixes it is declined like उचक्ष् ; as उचक्ष्विनि . See *Vārtika उचक्ष्विनि* under VII. 4. 48.

३३७ । इमेरुनसिः । ४ । २३४ ।

'उहाचिर्द्विभुता' ।

677. The affix उचक्षि comes after the root इक्ष् 'to control, to restrain' (IV. 94). 234.

Thus $\text{इक्ष्} + \text{उचक्षि} = \text{इमेरुक्ष्}$ 'fire'. See A. K. I. 1. 59 for the verse उहाचिर्द्विभुता &c. Sometimes there is lengthening of the च , as in इहो इक्षुताः (Rv. V. 4. 18) where *damānāḥ* is explained by दायमाना दानमनावा charitably disposed, generous, or controlled of mind. $\text{इक्षुतावो जयवो वै इहस्ता}$ (Rv. V. 42. 12).

The *Dasāpādi* gives the sūtra as इमेरु नसिः with long इ . According to it, the word with short इ is a diversity.

३३८ । अङ्गतेरसिरिहगसश्च । ४ । २३५ ।

अङ्गिताः ।

678. The affix ञिञि comes after the root अङ्ग [(to go) and also the augments व and वट् . 235.

Thus अङ्ग (I. 155) + $\text{वट्} + \text{ञिञि} = \text{अङ्गित्}$ (the name of a celebrated sage who composed some of the *vaidika* hymns).

३३९ । सत्तेरप्पूर्वांसिः । ४ । २३६ ।

अप्सरसाः । आदिवाच भूति । अप्सरसः ।

679. The affix ञिञि comes after the root वृ 'to move' (III. 17) preceded by the word अप् . 236.

Thus $\text{अप्} + \text{वृ} + \text{ञिञि} = \text{अप्सरस्}$ (a celestial damsel), its Nom. sing. is अप्सरसः .

The word is said to be generally plural, as अप्सरसाः . The singular is अप्सरस ending in long अ .

६८० । विदिमुजिम्भ्यां विश्वे । ४ । २३९ ।

विश्ववेदाः । विश्वभोजाः ।

680. The affix **जि** comes after the roots **वि** 'to know' (IL 55) and **बुज्** 'to feed, preserve' (VII 17), when preceded by the word **विश्व**. 237.

Thus **विश्व + वि + जि = विश्ववेद** 'Fire', its Nom. sing. is **विश्ववेदाः** lit. he who knows all (**विश्वं वेदि**). So also **विश्वभोज** 'Indra'. lit. he who preserves all **विश्वं बुज्जे** । The forms **विश्ववेदाः** and **विश्वे भोजाः** given by Ujvaladatta, with the locative case—sign unelided, by virtue of VI. 3. 14. S. 972, does not appear to be correct. The locative of **विश्व** is with **स्मिन्** । In the following there is no locative sign :—**बुज्जीको वज्र विश्ववेदाः** and **वृषावतः वज्रे विश्वभोजाः** ।

६८१ । वशेः कनसिः । ४ । २३८ ।

कनसावजः । वजराः ।

681. The affix **कन** comes after the root **वश्** (to desire). 238.

Thus **वश् (IL 70) + कन = कनस** (Name of Sukra).

Its Nom. sing. is **कनसा** ।

इत्युपादिषु चतुर्धा पाठः ।

CHAPTER V.

६८२ । अदि भुवो भुतश्च । ५ । १ ।

भुतवश्च ।

682. The affix **भुतश्च** comes after the root **भू** (to be) preceded by **अदि** (an Indeclinable, meaning sudden). 1.

Thus **अदि + भु + च = अदिभु + च = अदिभुतश्च** (curious). The affix having an indicative **च** causes the elision of the vowel of the root **भू**.

६८३ । गुधेरुमः । ५ । २ ।

गोधूमः ।

683. The affix **गुध** comes after the root **गु** 'to wrap up, envelope' (IV. 13). 2.

Thus **गु + च = गुध** 'wheat, the orange'.

६८४ । मसेकरन् । ५ । ३ ।

मसृः । मसने पादे मसेकरन् 'मसृ' इत्यत्र आकृताः ।

684. The affix **मसृ** comes after the root **मश्** 'to weigh, measure' (IV. 112). 3.

Thus कृ + कर्त्तृ = कर्त्तृ 'a kind of pulse; a pillow'. By Upādi I. 43, it was taught that the affix कर्त्तृ comes after the root कृ giving the form कर्त्तृ with short क : Thus we have two forms.

६८५ । स्यः किञ्च । ५ । ४ ।

कर्त्तृ कर्त्तृः ।

685 The affix कर्त्तृ comes after the root स्य to stand (I. 975) and is treated as किञ्. 4.

Thus स्था + कर्त्तृ = कर्त्तृ 'a man'. As the affix is किञ्, it causes the elision of the long स्था of the root. In the Mantra कर्त्तृस्व रागे कर्त्तृ व ईडे (Rv. IV. 21. 4) the word sthūra is explained by sthūla 'fat', 'big', steady.

६८६ । चातेरतिः । ५ । ५ ।

चातिः चाती । चातिः चातिराजः ।

686 The affix चाति comes after the root चा 'to protect' (II. 47). 5.

Thus चा + चाति = चातिः 'master, lord, husband', चाचातिः, (the lord of birds).

६८७ । चातेर्निह । ५ । ६ ।

'चातिरादित्यद्योपयोः' ।

687 The affix चाति comes after the root वा to move, to blow and is treated as निह. 6.

Thus वा + चाति = चातिः 'the sun, the moon'. See Rabhāsa Kosha for the line चातिरादित्यद्योपयोः ।

६८८ । अर्त्तेश्व । ५ । ७ ।

अर्त्तेश्वरेः ।

688 The affix अर्त्ति comes after the root अर्त् (to go), and is treated as निह. 7.

Thus अर्त् (III. 16) + अर्त्ति = अर्त्ति 'dissatisfied, languid'.

६८९ । तुहेः ओ हलोपश्च । ५ । ८ ।

तुह्यः ।

689 The affix तुह comes after the root तुह् 'to injure, hurt, kill' (VI. 58) of which the ह् is elided. 8.

Thus तुह् + तुह = तुह्य 'grass'. No guṇa as the affix is किञ् ।

६९० । वृद्धुदितमितादिभ्यः वल्लभतण्डश्च । ५ । ९ ।

वृद्धुदितं वल्लभं तण्डुलं इति वा वल्लुकाः ।

690 The affix वल्लु comes after the roots वृ 'to choose' (V. 8) वृट् 'to roll' (I. 336), वृष् 'to spread' (VIII. 1), and वल्लु 'to beat' (X. 43), which are replaced by वल्लु. 9.

Thus रु or रुट or रुन् or $\text{रारु} + \text{उरुच्} = \text{ररुच्} + \text{उरुच्} = \text{ररुट्टी}$: 'rice' lit. that which is picked, or rolled, or stretched or thrashed.

Note.—Although by Upādi IV. 107 (रारुचि चर्चि &c), the word ररुट्टा was irregularly formed, yet the difference between the word formed under that sūtra and the one formed under the present sūtra consists in the position of the accent. The affix उरुच् of the present sūtra, being चिट् places the accent on the last syllable (VI. I. 163 S. 3710), whereas the accent was placed on the middle syllable of ररुट्टु formed under IV. 107 by force of मन्वदन्वत् (III. 1. 3. S. 3708).

६९१ । दसेष्टनी न आ च । ५ । १० ।

'दासः सेवकमुद्योः' ।

691. The affixes द and ए come after the root दाव (to serve), of which the व is changed to आ . 10.

Thus $\text{दाव्} + \text{ए}$ or $\text{दए} = \text{दाई}$ or दौआ : 'a slave, a servant'. The व् of the second affix shows that the accent should be placed on the first syllable. The affix having an indicative इ shows that the word takes the affix दीप् in forming its feminine. Thus $\text{दाव} + \text{दीप्} = \text{दासी}$.

६९२ । दंशेष्ट्व । ५ । ११ ।

'दाशो भीषणः' ।

692. The affixes and operations applicable to दाव् by the last sūtra, also apply to दव् (to bite). 11.

Thus $\text{दव्} + \text{ए}$ or $\text{दए} = \text{दाई}$ or दौआ : 'a fisherman'.

६९३ । उदि चेष्टेसिः । ५ । १२ ।

'स्वरादिपाठादुच्चरत्वाच्' । उच्चेः ।

693. The affix चेष्टि comes after the root चि 'to collect, to pick up' (V. 5) preceded by the preposition उच् . 12.

Thus $\text{उच् चि} + \text{चेष्टि} = \text{उच्चेष्ट्व्}$ 'the affix having an indicative इ causes the elision of the चि portion of the root' + $\text{चेष्टि} = \text{उच्चेष्ट्व्}$ 'loudly, high, above'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with स्वर (I. 1. 37. S. 437).

६९४ । नी दीर्घश्च । ५ । १३ ।

'नीचैः' ।

694. The affix चेष्टि comes after the root चि (to collect) preceded by चि of which the short इ is elongated. 13.

Thus $\text{चिचि} + \text{चेष्टि} = \text{नीचेष्ट्व्}$ 'low, below'. This word is also an Indeclinable.

६९५ । सी तमेः को दमे पूर्वपदस्य च दीर्घः । ५ । १४ ।

'तमे' 'पुत्रार्थादमे वाच्ये का स्वाच्' । चित्वाद्युनाधिकरीचः । कृत उपधाभ्यो वपासुच् ।

695. The affix ञ comes after the root रु to play (I. 906) preceded by वृ when the word so formed refers to punishment. The short व of वृ is elongated. 14

The affix having an indicative ञ causes the elision of the nasal (रं) of the root. Thus वृ रु + ञ = वृरुः 'kindly disposed, calm'.

६९६ । वृरुञ्जो यत्पुत्रकृत्स्नश्च । ५ । १५ ।

यत्पुत्रकृत्स्नः । वृरुञ्जः ।

696. The affix वद् comes after the root पू to purify, to cleanse (IX. 12) and also the augment वृ . The long vowel of the root becomes shortened. 15.

Thus $\text{पू + वृ + वद् = वृपवद्}$ 'virtuous deed, holy, sacred, pure &c'.

६९७ । वृपवैः सि क्षुट् क्षिपव । ५ । १६ ।

वृपवैः क्षिपवैर्वो यत्पुत्रकृत्स्नः । क्षिपवद् वृपवद् । क्षिपवद्

697. The affix वद् treated as विद् comes after the root अङ् 'to fall or drop down, to slip off or down' (I. 790), and also the augment वृ . The root is replaced by वि . 16.

Thus $\text{अङ् + वृ + वद् = वि + वृ + व = विववद्}$ 'a loop or swing made of rope; a burden or load carried in a sling'.

The affix being treated as विद् prevents गुप् taking place.

६९८ । अर्तेः वृपुववद् । ५ । १७ ।

वृपुवो वेवः ।

698. The affix वड् comes after the root वृ 'to go' (III. 16), and व replaces the वृ of the root. 17.

Thus वृ + वड् = वरवः a sheep or ram. The व which replaces वृ is followed by र by I. 1. 51 S. 70. The वृ becomes वर by VII. 1. 1. S. 1247.

६९९ । विंसीतेरनीरवी । ५ । १८ ।

विंसीते वरवड् वयोः ।

699. The affixes वैरद् and वैरवद् come after the root विंसीते 'to kill, to injure' (VII. 19). 18.

Thus विंसीते + वैरद् or $\text{वैरवद्} = \text{विंसीतेरः}$ or विंसीतेरवः 'a tiger, a wicked man'.

Note:—The two affixes indicate different positions of the accent.

७०० । वदि ह्यतेरजली पूर्वपदान्त्यलोपश्च । ५ । १९ ।

वदवद् ।

700. The affixes वद् and वड् come after the root व to tear (IX. 23) preceded by the preposition वद , of which the last letter (*s. e. व*) is elided. 19.

Thus वद व + वद् or $\text{वद व + वड्} = \text{वद्वैरवद्}$ or वद्वैरवः 'the stomach'.

Note:—The two affixes indicate different positions of accent. See VI. 1. 193 S. 8676 and VI. 1. 168 S. 8710.

७०१ । हित्स्वनेर्मुद् च चोदात्तः । ५ । २० ।

असञ् च हित्स्वादाहोर्मुद् च चोदात्तः । मुञ्च ।

701 The affixes अञ् and अर् treated as हिच् come after the root ञ्च् to dig (I. 927), and also the augment उद् which is उदात्त. 20.

Thus अञ् + मुद् + अञ् or अर् = मुञ् + अ + अ = मुञ्च (the month). The affixes being treated as हिच् cause the elision of the णि portion of the root; the augment being उद् is placed in front of the root.

Quere.—What is the necessity of two affixes here, any of them would have been enough.

७०२ । अनेः सञ् । ५ । २१ ।

शङ्खः ।

702. The affix अर् comes after the root अञ् 'to go' (I. 493). 21

Thus अञ् + अर् = अञ्चः 'the shoulder'.

७०३ । मुहेः खो मूर्खः । ५ । २२ ।

मूर्खः ।

703. The affix ख comes after the root मुह् to be confused (IV. 89) which is replaced by मूर्ख. 22.

Thus मुह् + ख = मूर्खः 'an ignorant man'.

७०४ । नहेर्दलोपश्च । ५ । २३ ।

नखः ।

704. The affix च comes after the root नह् to bind (IV. 57) of which the ह् is elided. 23.

Thus नह् + च = नखः 'a nail'.

७०५ । शीङो ह्रस्वश्च । ५ । २४ ।

शिखः ।

705 'The affix च comes after the root शी to sleep (II. 22) of which the long ई is shortened. 24.

Thus शी + च = शिखः 'the peak of a mountain, the wick of a candle', the crest.

Note:—No guna takes place, as the shortening of the root, vowel has been specifically ordained.

७०६ । माङ् ऊखो मय् च । ५ । २५ ।

मयूखः ।

706. The affix ऊख comes after the root मा to measure (III. 6) which is replaced by मय्. 25.

Thus मा + ऊख = मयूखः 'a ray of light, beauty; flame'.

३०३ । कलिगलिभ्यां फगस्योच्च । ५ । २६ ।

कुलकः शरीरावयवो रोगश्च । कुलकः वादग्रन्थिः ।

707. The affix कल् comes after the roots कल् 'to count, to sound', (I. 526), and गल् 'to eat' (I. 579) and the vowel ऋ of the roots is replaced by उ. 26.

Thus कल् + कल् = कुलकः 'a disease', गल् + कल् = 'the ankle'.

३०८ । स्पर्शः स्पर्शशूनौ पृ च । ५ । २७ ।

स्पर्शशूनौ स्पर्शस्य 'पृ' इत्यादिभ्यः । 'स्पर्शशूनौ' कश्चिदेत्यादि । 'पृ' स्पर्शशूनौ ।

708. The affixes स्पर्श् and शर् come after the root स्पर्श् 'to touch' (VI. 128), which is replaced by च 27.

Thus स्पर्श् + स्पर्श् = च + स्पर्श् = स्पर्शः 'the part of the body below the arm-pit'. स्पर्श् + शर् = च + शर् = चर्श्चः 'an axe, a weapon'.

३०९ । हसनि श्रयतेहुन् । ५ । २८ ।

हसन्नामो मुखवाची । हुन्नामपते इति हसन् ।

709. The affix हुन् comes after the root हि 'to serve' (I. 945) preceded by हस् (face). 28.

Thus हस् + हि + हुन् = हसन् + हुन् = हसन् : 'moustache and beard'; literally, that which serves the face'. The affix having an indicatory ङ causes the elision of the हि portion of the root.

३१० । अश्रुवाद्यश्च । ५ । २९ ।

अश्रु नपनकश्च ।

710. The words अश्रु (tears, &c. are irregularly formed. 29.

Note:—According to some, this word is formed by adding the affix अद् to the root अश् (to pervade).

According to others, this word is formed by adding the affix हुन् to the root अश् preceded by the negative particle अन्.

But the opinion of Ujjaadatta as to the formation of this word from the root अश् with the signent अद् and the affix हुन् is incorrect. Since the affix has an indicatory ङ it will cause the elision of the whole root अश् in whose stead will be left a zero only.

३११ । जनेष्टुन्लोपश्च । ५ । ३० ।

जना ।

711. The affix ष्च comes after the root जर् 'to begin' (IV. 41), the च of which is elided. 30.

Thus जर् + ष्च = जर्ष 'matted hair'.

३१२ । अकृतस्य कङ्घ्रश्च । ५ । ३१ ।

कङ्घ्रः कर्तुः कङ्घ्रिभ्यः कङ्घ्रिभ्यः । कङ्घ्रः ।

712. The affix कङ् comes after the root जर् (to begin) which is replaced by कङ्. 31.

This $\text{जट्} + \text{जच्} = \text{जङ्} + \text{जच्} = \text{जङ्ग}$. The feminine of this will be जङ्गा leg from the ankle to the knee by IV. 1. 4. S. 454.

३१३ । हन्तेः शरीरावयवे द्वे च । ५ । ३२ ।

अपचम् । पञ्चान्नित्यः शरीरवयवः स्त्रीषु द्वे जघनं पुंसु ।

713. The affix जच् comes after the reduplication of root जृ to kill (II. 2), when the derived word refers to a part of the body. 32

Thus $\text{जृ} + \text{जृ} + \text{जच्} = \text{जपचम्}$ 'the hip and the loins'.

Note —The ह is changed to च by VII. 8. 55. S. 2430. See Amarakosha II. 6 74 for the verse $\text{पञ्चाद् निवन्तः स्त्री वयवः स्त्रीषु द्वे जघनं पुंसु}$.

३१४ । क्षिणेरन् लो लोपश्च । ५ । ३३ ।

लकारश्च लोपः । केचः ।

714. The affix जच् comes after the root क्षिच् to torment, to distress, to be afflicted, to suffer (IX 50) the च of which is elided. 33

Thus $\text{क्षिच्} + \text{जच्} = \text{केचः}$ 'hair'.

३१५ । क्लेशेरितजादेश्च यः । ५ । ३४ ।

चक्षितश्च ।

715. The affix इच् comes after the root चच् 'to succeed' (I 563) of which the initial letter (च) is replaced by य . 34.

Thus $\text{चच्} + \text{इच्} = \text{चक्षितश्च}$ 'grey hair'.

३१६ । कृञादिभ्यः संज्ञायां तुच् । ५ । ३५ ।

कारकः—करकाः । करकः । नरकच् नरकाः । नरको नरकोऽपि च' इति द्विद्वयोः । चरकं चरकम् । कोरकः कोरकं च ।

716. The affix तुच् comes after the roots कृ 'to do' (I. 949) &c. when the words so formed refer to the names of some objects. 35.

Thus $\text{कृ} + \text{तुच्} = \text{कर} + \text{तुच्}$ (VII. 1. 1. S. 1247, which ordains the substitution of तुच् for the affix तुच्) = करकः 'the water pot of an ascetic'. Its feminine करका formed with टाच् means hail-stone.

So also वट् 'a bracelet of gold' from वट् 'to rain' (I. 315), ; वरकः or नरकच् 'hell' from वृ 'to carry' (I. 847), in the *Dvirūpakosha*, there is also the word नारकः :

वरकच् 'the sky' from वृ 'to move' (III. 17); कोरकः or कोरकच् 'a bad, an unblown flower' from कृ 'to sound' (VI. 51).

३१७ । श्रीकण्ठेराद्यन्तविपर्ययश्च । ५ । ३६ ।

श्रीकण्ठो वंशजेदः ।

717. The affix *बु* comes after the root *बीङ्* to suffer (X. 284) the first and second consonants of which change places. 38.

Thus *बीङ् + बु = बीयङ्* (a bamboo).

३१८ । पञ्चिमकोरिक्कोपधायाः । ५ । ३९ ।

पञ्चमः । पञ्चमा ।

718. The affix *बु* comes after roots *पक्* 'to cook' (I. 1045) and *बभ* 'to be wicked, to cheat' (I. 184), to the penultimate letters of which is added *व्*. 37.

Thus *पक् + बु = पवक् + क्व = पेचकः* 'an owl', *पञ्चमः* 'a peacock, the moon'.

३१९ । जनेररह् च । ५ । ३८ ।

जठरह् ।

719. The affix *वर* comes after the root *जह्* 'to boget' (I. 862), the *ह* of which is replaced by *व*. 38.

Thus *जह् + वर = जठरह्* 'the womb'.

३२० । पञ्चिमनिभ्यां चिकच । ५ । ३९ ।

जठरो नृत्तः । 'जठरो बुभिक्षोपधायाः' । विहादिह्रस्वाभाहः । गगदिह्रस्वाभाहः ।

720. The affix *वर* treated as *चिह* comes after the roots *पक्* 'to speak' (II. 51) and *जह्* 'to know' (IV. 67), the last letters of which are replaced by *व*. 39.

Thus *पक् + वर = पठरव* 'an ignorant or a cunning man', a cook, *जठरः* a sage, intoxicated, drunk. The form *जठर* is also correct as that is read in the Gaṇapāṭha in the *विहाद्व* class (IV. 1. 104).

The form *जठर्य* is also correct as it belongs to the *गगदिद्व* class of the Gaṇapāṭha.

३२१ । कर्जिदुयातेरलक्षौ पूर्वपदान्तलोपश्च । ५ । ४० ।

'जर्दः दुरक्षयोः' ।

721. The affixes *जल्* and *ज्व्* come after the root *द्री* 'to tear' (IX. 23) preceded by *जर्* the last letter of which is elided. 40.

The two affixes mark the difference in accent.

Thus *जर्ज ह् + जल्* or *ज्व् = जर्दः* a brave man, or a Rākshasa'.

३२२ । कृदरादयश्च । ५ । ४१ ।

कृदरः कुतूहः । कृदरं विलसह । कृदरः कर्षः ।

722. The words *कृदर* (granary) &c. are irregularly formed with the affixes *जल्* and *ज्व्* from the root *हृ* (to tear) with the Indeclinables *kṛi*, *mṛi* and *sṛi*. 41.

Thus कृ + हृ + षल् or षल् = कृहरः 'granary'; वृ + हृ + षल् or षल् = वृहरः 'sporting'; सर्प + हृ + षल् or षल् = सर्पहरः 'a snake'.

७२३ । हन्तेयुर्नाद्यन्तयोर्धत्वतत्वे । ५ । ४२ ।

धातनो नायकः ।

723. The affix हृ comes after the root हृ (to kill), the first letter of which (i. e. ह) is changed to ष and the second (i. e. ह) to ल. 42.

Thus हृ + हृ = षहृ + षल् (VII. 1. 1 S. 1247) = धातनः 'a killer'.

७२४ । क्कमिगमिन्नमिभ्यस्तुन्वृद्धिश्च । ५ । ४३ ।

क्रान्तुः पक्षी : क्रान्तुः पक्षिका : क्रान्तुर्नयकः ।

724. The affix हृ comes after the roots हृ to step (I. 502), गृ (to go), चृ 'to forgive' to endure, to suffer' (I. 469), and causes vṛiddhi. 43.

Thus कृ + हृ = क्रान्तुः (a bird); क्रान्तुः 'a traveller'; क्रान्तुः 'a mosquito'.

७२५ । ह्यतेः कन्यन्तिहरच् । ५ । ४४ ।

कन्यन्त्यत्ययः । हिरयश्च ।

725. The affix कन्यच् comes after the root ह्यच् to go, to be tired (I. 547) which is replaced by हिरच्. 44.

Thus ह्यच् + कन्यच् = हिरच् + कन्यच् = हिरयश्च (gold).

७२६ । कृजः कर्पासः । ५ । ४५ ।

कर्पासः । कित्वादिक्वात्कर्पासो वसश्च ।

726. The affix कर्पास comes after the root कृ 'to do' (VIII. 10) 45.

Thus कृ + कर्पास = कर्पासः 'cotton'. The word कर्पासश्च (cloth) is formed by adding the affix वस to कर्पास by IV. 3. 136. S. 1516.

७२७ । जनेस्तु रश्च । ५ । ४६ ।

जनुर्हस्ती योनिश्च ।

727. The affix ज comes after the root जन् (to beget), the ह of which is changed to ल. 46.

Thus जन् + ज = जनुः 'an elephant, the female organ of generation'. The word ज in the sūtra is exhibited without any case affix.

७२८ । कर्णोत्तेर्दः । ५ । ४७ ।

कर्णः ।

728. The affix द comes after the root कर्ण 'to cover' (II. 30). 47.

Thus कर्ण + द = कर्ण (the द causes the elision of the णि of the root). It forms its feminine by the affix टाच्.

Thus कर्ण + टाच् = कर्णा 'wool, a circle of hair between the eye brows.

७२८ । वृषातेर्यक्षुट् च । ५ । ४८ ।

भाष्यम् ।

729. The affix वृष and the augment यट् come after the root च to hold (III. 10). 48.

Thus च + यट् + वृष = भाष्यस् 'wheat, barley, paddy.

७३० । जीर्यतेः क्तिन्नृश्च च । ५ । ४९ ।

'क्तिन्निः क्यारकलपदिषोः' । वरुणकाद् 'इति च' (३५३) इति जीर्यं च ।

730. The affix क्तिन् comes after the root नृ to grow old (IX. 24), and र् replaces the र् of the root. 49.

Thus नृ + क्तिन् = क्तिन् (VII. 1. 100. S. 2. 890) + क्तिन् = क्तिन् + रिन् = क्तिन्निः 'Time, bird'.

By the force of वृद्ध which governs the Upādi sūtras, the penultimate र् of रिन् is not elongated, as is required by VIII. 2. 77 S. 854.

७३१ । नव्यतेर्यलोपो नष्टचापतुट् चालः । ५ । ५० ।

नव्यतेराक्षरावयवः द्यावरक्षापुद्गलानां भावोर्ध्वलोपो नकारश्चापत्यस्य । नष्टावतलो विचये ।

731. The affix चाल and the augment चापतुट् comes after the root नष्ट 'to bind' (I. 541), of which ए is elided and the final letter (इ ए व) is replaced by न. 50.

This नष्ट + चापतुट् + चाल = नष्ट + चापत + चाल = नष्टापतालः 'an object of sense'.

७३२ । श्वजेः कीकन् । ५ । ५१ ।

श्वकीक इन्द्रो धूमश्च ।

732. The affix कीकन् comes after the root श्व 'to go' (I. 189). 51.

Thus श्व + कीकन् = श्वकीकः Indra, smoke.

७३३ । तलोतेर्द्वयः सन्वञ्च च । ५ । ५२ ।

'तितः प्र वि ह्रस्वि च' ।

733. The affix द्वा which is treated like the Desiderative affix च्च comes after the root तव 'to spread' (VIII. 1). 52.

Thus तव + द्वा = तवद् द्वा = तित (the द्व being elided by the affix having an indicative व् + द्वा = तितः 'a sieve, a paraso.' The व् of the reduplicate is changed to द् by Sanvadbhāva (VII. 4. 79 S. 2817). This is one of those rare words in which two vowels in juxtaposition do not coalesce. The word is both masculine and neuter.

७३४ । अर्भकपृथुकपाका वयसि । ५ । ५३ ।

'श्वः पृथी । अतो वृद्धः । नकारश्चाप्यद्वयः । वयसिः कुक्ष्यस्यारब्धं च । पिबतेः वयः ।

734. The words अर्भकः (a boy, child, the young of an animal), पृथुकः (a child, and पाकः (a child, young one) when referring to 'age,' are irregularly formed. 53.

738. The affix **वरच्** comes after the root **वच्** 'to pervade' (V. 18) when the word formed from it refers to 'having the power of granting success soon'. 57.

By the force of **च** in the sūtra, the penultimate letter is replaced by **ई** (as in the last sūtra).

Thus **वच् + वरच् = वरवर्च** 'God'. The feminine will be **वरवरी** with **ङीच्** as the affix is **ङिच्**. The accent is in the middle (III. 1. 3. S. 8708) for all affixes are *Āyudātta* as a general rule. The word **वरवरी** may be the feminine of **वरवच्** also. The latter is formed by adding **वनिच्** to **वरच्** and **व** is changed to **र** by IV. 1. 7. S. 456. The accent here is on the first syllable: for **vanip** and **ṣip** are accentless. But if **वरवरी** be formed by adding **ङीच्** (**ङ** 'योद्धा-लक्ष्म') then the accent is on the final. This **वरवरी** or **वरवरी** or **वरवरी**. The word **वरवर्च** formed by the affix **वरच्** added to the root **वच्** under III. 2. 176. S. 8155 makes its feminine **वरवरा** with **ङाच्**. (58 α)

५८ । क । वृत्ते रन् धरच् ।

रन् विचारयोग्यत्वाद् धरच् । वरात् वृत्त्या ईयः । वृत्ते वृत्ततेऽतिविभक्तिरिति धरः वृत्तच् ।

58 (α). The affix **रच्** is added to the root **वृच्** to go (II. 2) and the letter **च** is substituted for the final.

Thus **वृच् + रच् = वरच्** house lit. that which is visited by guests. It is a *Daśapādi* sūtra.

५९ । चित्तेकरन् । ५ । ५८ ।

चरच् ।

739. The affix **रच्** comes after the root **वृच्** to beg (I. 918) 58.

Thus **वृच् + रच् = वृत्तृ** (four) its Nom. pl. is **वरवरा** (VII. 1. 98. S. 881).

Note—The **ञ** and **च्** in the affix **रच्** are for the sake of accent, for the purpose of this sūtra could have been served by simply saying the affix **रच्** &c. instead of **रच्**.

५९० । माततेरन् । ५ । ५९ ।

मतः ।

740. The affix **रच्** comes after the root **वृच्** 'to go' (I. 38) preceded by the preposition **म**. 59.

Thus **म + वृच् + रच् = मातृ** 'morning'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with **रच्** &c. (I. 1. 57. S. 447).

Note—The **वृ** portion of the affix **रच्** is used for accent, as in the last sūtra.

५९१ । अमेस्तुद् च । ५ । ६० ।

अतस्तत्पद्यच् ।

741. The affix **रच्** comes after the root **वृच्** 'to go' (I. 493) and there is also the augment **उद्**.

Thus **अच् + उद् + रच् = अतृ** (in the middle).

७४२ । दहेर्गो लोपो दश्च नः । ५ । ६१ ।

नमस्यो जातोऽन्यस्य लोपो दकारस्य दकारः । नमः ।

742. The affix न comes after the root दृ 'to burn' (I. 1040), the final letter (ः) of which is elided, and द is changed to न. 61.

Thus दृ + न = नमः 'a mountain, the sun &c'.

७४३ । सिचिः संज्ञायां हनुषी कश्च । ५ । ६२ ।

विद्युतेः कर्मत्वयो दकारादेयो जुष् च स्वातु । सिचिः ।

743. The affix च comes after the root सिच् 'to sprinkle' (VI. 140) when the word derived from it denotes the 'name of a thing'. The च of the root is replaced by च and there is also the जुष् augment. 62.

Thus सिच् + जुष् + च = सिचिः 'a lion'.

७४४ । व्याडि प्रातेश्च जातौ । ५ । ६३ ।

कर्मत्वयोः स्वातु । व्याडिः ।

744. The affix क comes after the root प्रा 'to smell' (I. 973) when preceded by वि and व्याङ् and when the word formed refers to a jāti (i. e. a class of animals.) 63.

Thus वि + व्याङ् + प्रा + क = व्याडिः 'a tiger'. The affix having an indicatory क causes the elision of the final vowel of the root.

७४५ । हन्तेरुच्युर्च् । ५ । ६४ ।

चोरच् ।

745. The affix च् comes after the root हृ (to kill) which is replaced by उच्. 64.

Thus हृ + च् = उच् + च् = चोरच् 'fearful, dangerous'.

७४६ । क्षमेरुपधालोपश्च । ५ । ६५ ।

चादच् । क्षमा ।

746. The affix च् comes after the root क्ष 'to endure, to suffer' (I. 469) of which the penultimate vowel is elided. 65.

Thus क्ष + च् = क्ष + अच् = क्षमच्. It forms its feminine with the affix दाच्. So we have क्षमा क्षमā (the earth).

७४७ । सरतेद्धिः । ५ । ६६ ।

मयः । मरिच् ।

747. The affix हि comes after the root वृ 'to cross over' (I. 1018). 66.

Thus वृ + हि = विद् (VII. 1. 100. S. 2390, VII. 1. 101 S. 2571) + हि = विः three. The affix having an indicatory च causes the elision of the हि portion of the root. Its Nom. pl. is मयः, Accusative pl. is मीच् &c.

७४८ । अहोरनिः । ५ । ६७ ।

अहनिः । डीच् । अहनी व्याभिनिदः ।

748. The affix अनि comes after the root अह् to accept (IX. 61.) 67.

Thus अह् + अनि = अहनिः an imaginary organ supposed to lie between the stomach and the intestines. It forms its feminine with the affix डीच्. Thus अहनी 'diarrhoea, dysentery'.

७४९ । प्रथेदमच् । ५ । ६८ ।

प्रथमः ।

749. The affix मच् comes after the root प्रथ् to be famous to prosper. 68.

Thus प्रथ् + मच् = प्रथमः 'the first'. Its plural is प्रथमे or प्रथमाः (T. 1. 23. 8. 226).

७५० । अदेरच् । ५ । ६९ ।

अदः ।

750. The affix अच् comes after the root अद् 'to go' (I. 591). 69.

Thus अद् + अच् = अदः 'last, ultimate, final'. Plural अदो or अदनाः ।
Query.—Why two separate sūtras: could not this be included in the last.

७५१ । नङ्गेरलच् । ५ । ७० ।

नङ्गलः ।

751. The affix लच् comes after the root नङ् to go, move' (I. 157). 70.

Thus नङ् + लच् = नङ्गलः good fortune, prosperous.

The Upādi affixes are three hundred and twenty-five in number, according to Jñānendra Svāmī whose commentary we have followed in translating and explaining these sūtras

इत्युक्तादिषु यक्ष्णः पादः ।

३१६९ । उयाद्यो बहुलं । ३ । ३ । १ ।

एते वर्तमाने संज्ञायां च बहुलं द्युः । अपेक्षितविदिता अप्युक्ताः ।

'संज्ञायां चतुर्धापि प्रत्ययास्तु ततः च ।

कार्याद्विधाः चतुर्धाप्यनेन संज्ञायां चतुर्धापि ।

3169. The affixes 'Uṇ' and the rest, with the force of the present, and with a sense simply appellative, are attached diversely.

The phrase 'with the force of the present' (implying neither past nor future time) and 'with a sense simply appellative' (and not descriptive) must be read into this sūtra by anapatti from sūtras III. 2. 123 & 135.

By using the word 'diversely' it is indicated that these affixes are, of course, applied after roots about which they are ordained, but they come also after roots about which they are not ordained. Sometimes we must infer their application by seeing actual words. Some affixes, though there be no express injunction regarding them, are to be inferred to belong to this class. The maxim in regard to the *Unādi* affixes is that when, in appalatives, we find the forms of verbal roots and affixes coming after them, then we may know, from the result as presented in the word, what are the obligatory letters which the affix must be possessed of in order to produce the result.

These *Unādi* affixes come after a limited number of roots, and not after every root, as the affixes taught in Pāṇini whose application is general, hence the word वृत्त has been employed. Moreover there has been no exhaustive enumeration of the several roots after which these affixes come: only some of them have been collected in works treating of *Unādi* affixes. Thus though the affix उच्चृ is ordained after वृच्, it comes also after वच् as चञ्चुत्. In fact there is a long discussion and it was a moot point at the time of Pāṇini whether these words said to be formed by *Unādi* affixes were really derivative, or primitive ones. Moreover all the operations of these affixes have not been shown, that is their effects are not without remainder (वशेष). They are valid and good if found in sacred Scriptures or secular literature. The authors of *Niruktas* and grammarians of the school of Sākatāyana, consider all nouns and substantives (नाच) as derivative words from simple roots (वाचुच्). Therefore where the derivation of a word is not apparent, one should infer the existence of proper base (प्रकृति) and affix (प्रत्यय) to form such a word.

The following slokas will be of some use to the student for ascertaining the *Unādi* affixes:

वाचुत्तकं प्रकृतेस्तदुद्गृहः प्रायश्चक्षुश्चक्रनादपि तेषाम् ।

कार्यं वक्ष्येऽपि चैव तदुक्तं नैव चकारिणं हि सुधायु ॥ १ ॥

प्रायश्चक्षुश्चक्रनादपि निषक्ते व्याकरणे चक्रत्यश्च तौक्यम् ।

प्रायश्चक्षुश्चक्रनादपि निषक्ते व्याकरणे चक्रत्यश्च तौक्यम् ॥ २ ॥

३१७० । भूतेऽपि दृश्यन्ते । ३ । ३ । २ ।

3170. The '*Unādi*' affixes are seen also attached with the force of the past time.

By the last sūtra, it was taught that the *Unādi* affixes come with the force of the present time. The present aphorism teaches that they come, with the force of the past also, not as a general rule, but in special cases. The force of the words 'are seen' being that no general rule can be said

down about it, but on finding that certain words have a past significance we conclude that the affix in that particular case has the force of the past time.

Thus वद् + गमिच् = वरुमद् 'a way, road' (that which has been established as a rule), वद् + गमिच् = वरुमद् 'sk.n' (that which is lived in), so also वरुमद् 'ashes' (that which has been reduced to ashes).

३१७१ । भविष्यति गरुयादयः । ३ । ३ । ३ ।

3171. The words 'gamin &c. have the sense of the future time.

For the word गमि see Upādī IV. 6. It is formed with इति affix.

The force of the future time is in the affix, and is so ordained, and not in the original word which takes the affix. Thus we see that the *Unādi* affixes, in a way, do come with the force of not only present but past and future also though in the latter two cases its scope is very limited. As गमि गामद् 'intending to go to the village', गमिगामी 'that which has to come'. So also गमिगामी 'departing'; गमिगोपी 'an opponent, (who is going to obstruct), गमिगोपी 'going to be awakened'. So also गमिगोपी 'an adversary', गमिगोपी 'an enemy'; गमिगामी; गमिगामी; गमि, &c.

The Future, for the purposes of this rule, must be *anadyatana* future & the affix should come in the sense of what will happen but not in the course of the current day. In other words, the force must be of the first future वद्, and not of the second future गद्. As वदो गमि गामद् 'he intends to go to the village tomorrow'.

३१७२ । दाशगोशनी संप्रदाने । ३ । ४ । ३३ ।

वदी वदने दाशने निवारयेति । दाशमि तस्मै दाशः । ना इति तस्मै गोघ्नोऽतिविः ।

3172. The words 'dāsa' and 'goghna' are irregularly formed, and the affix in these denotes the idea of the Dative or Recipient.

The word दाश comes from the root दाश् 'to give' by adding the affix वद् under III. 1. 34 S. 2896. This being a वद्-प्रत्यय word would have otherwise denoted the agent by III. 4. 67 S. 2832. The present sūtra makes it denote the recipient or have the force of the dative case. Thus दाश means 'to whom something is given &c. a servant'. Similarly goghna does not mean 'the killer of cow', but 'he on whose coming, the cow is driven in order to give him, that is to say, a guest'. It is this irregularly-formed word goghna which is made applicable to the priests, guests, sons-in-law &c. and not the regularly-formed word goghna which means 'a killer of cow' or 'Oshāla'. Thus दाशः = दाशमि तस्मै, गोघ्नः = तस्मै दाशु ना इति ॥

३१७३ । भीमादयोऽपादाने । ३ । ४ । ७४ ।

भीमः । भीष्मः । प्रक्षालनः । प्ररवः । मूर्खः । खलतिः ।

3173 The words 'bhīma' &c. are irregularly formed and denote ablation.

These words are formed by the *Unādi* affixes. Thus भी + भञ् = भीमः (Up. I. 145, 148, भी + भुञ् + भञ् = भीष्मः (Up. I. 148) &c. By the next sūtra, *Unādi* words do not denote ordinarily the recipient and the ablator.

The present sūtra makes them do so in the case of भीमादि words. The following is a list of Bhamādi words— भीमः, भीष्मः, भवान्नः (Up. III. 82), भवः, भवः, (Up. I. 7), झुभिः (Up. IV. 45), रवः (Up. IV. 2. 7), खलनः, (lynt) मूर्खः (Up. V. 22) वसुधः, सुधः, or सुवः (Up. II. 61), दुग् (Up. II. 62) खलतिः (Up. III. 112)

३१७४ । ताम्रयामन्यत्रोऽसादयः । ३ । ४ । ७५ ।

समदायापादावपामन्योर्च ताम्रयामिति । ततोऽसौ भवति तन्मृः । मृत्तं यदिति वस्त्रं । वस्त्रं यदिति वर्णः ।

3174. The words formed by 'Unādi' affixes denote other ideas than these two, i. e. recipient and ablation.

The *Unādi* affixes being a subdivision of *krit* affixes, would have, by III. 1. 67, S. 2832 denoted the agent. By the present sūtra they are made to denote the object, the instrument and the location also. The word ताम्रयाम् has been used in the sūtra in order to include the word *sampradāna* also. For, had the sūtra been अन्वत्रोऽसादयः, only the *Apādāna kāraka* would have been excluded, as being the nearest; but not so the *Sampradāna kāraka*. Thus कृषितोऽसौ = कृषिः (Up. IV. 20), 'agriculture i. e. what is ploughed' (object), तन्मृ इति = तन्मृः (Up. I. 69) 'a thread i. e. what is drawn out', वस्त्रमिति वस्त्रं (Up. IV. 145) 'a way i. e. what is established', वस्त्रं = वर्णः (Up. IV. 145) 'skin' (in which they live)

THE KRIT-AFFIXES.—(Continued)

CHAPTER IV.

३१७५ । तुमुन्नुवुलौ क्रियायां क्रियार्थोऽयम् । ३ । ३ । १० ।

क्रियार्थो क्रियायामुपकृते भविष्यत्यर्थे चतोरितौ स्तः । चान्तत्वादभ्ययत्वम् । कृष्णं द्रव्यं द्यौर्लोको यस्मिन् । अत्र वाचक्येव हवादयो न । पुनर्वर्तुः शुभेः ।

3175. The affixes 'tumun' and 'nvl' are placed after a verbal root, with the force of the future, when the word in construction therewith is another verb, denoting an action performed for the sake of the (future) action.

The word ending in वुव is an Indeclinable as it ends in व् ।

As **भोज्यं भुञ्जति** 'he goes to eat'; **भोज्यो भुञ्जति** 'he goes to eat.' Here the upapada or the verb in construction is **भुञ्जति**, it denotes an action performed for the sake of the future action (**क्रियावर्त्त**), namely eating.

Why do we say 'denoting an action'? The upapada must be an action and not a substantive; as **भित्तिल्ये हति खड्गं बध्ना** 'matted hair is for the purpose that he should bog' Here the affixes are not employed.

Why do we say 'performed for the sake of another action'? Observe **पावतको वदित्यस्ति दण्डः** 'running, the stick will fall.'

Obj.—Now, it might be asked why **भुञ्ज** is taught a second time, when it was already taught generally by III. 1. 183, § 2895 and that being a common rule, would have applied to this subject also? If you reply that the future affix **लृट्** would have prevented its application, in conditional sentences like the above, we say that the rule of 'non-uniform affixes applying simultaneously' given in III. 1. 94 § 2830 will step in and will conduce the application of **भुञ्ज** in spite of **लृट्**.

Ans.—The repetition of the affix **भुञ्ज** (ordained to come after a verbal root, when the word in construction therewith is another verb denoting an action performed for the sake of the future action,) is for the sake of prohibiting the application of the affixes like **हृच्** &c. in denoting the above sense, that is to say, the rule of **वाचक्य** (III. 1. 94 § 2830) does not apply here and we cannot optionally employ any other affix, with this gerundial sense. Thus we cannot say **कर्त्ता भुञ्जति** 'he goes to do'; but we must say **भुञ्जि** instead.

These affixes form the gerund of the infinitive of purpose.

३१९६ । समानकर्तृकेषु तुमुन् । ३ । ३ । १५८ ।

सक्रियावर्त्तव्यवार्थमेतद् । इच्छार्थेनैककर्तृकेष्वप्यपेक्षु भावोस्तुतुम्भात् । इच्छति भोज्यम् । वदति पावतको वा ।

3176. The affix 'tumun' comes after a verb, when another verb meaning 'to wish' is in construction, provided that the agent of both the verbs is the same.

Thus **इच्छति, वदति** or **वाञ्छति भोज्यम्** 'he desires to eat', **कामयते भोज्यम्** 'he wishes to eat', **पितामहायै वदति खातुम्** **इच्छति** 'desires to obtain for her husband the Pināka-Landed God Siva'.

But why do we say 'when the agent of the Infinitive and the verb are the same'? We can not say **देवदत्तं भोज्यम् इच्छति यज्जिदत्ता** 'Yajñadatta wishes Devadatta to eat', for here the agents of **भुञ्ज** and **इच्** are not the same. We must say, **पुत्रजानम्** instead of **भोज्यम्** :

Why do not we use it here '—**इच्छद् करेति** 'wishing, he does'? Because the Infinitive is never found in such constructions. In other words, the Infinitive in **हृच्** is employed when both the verbs have the same agent.

३१७७ । शकधृवज्ञाग्लाघट्टरभलभक्रममहाहस्तिमर्थेषु तुमुन् । ३। ४। ६५ ।

एतूपपदेष्वातोस्तुमुन्स्यात् । शक्नोति भोक्तुम् । एवं धृवतोत्वादी । अर्धज्ञाग्लास्तिभैव संशयते । अनन्तरत्वात् । अस्ति भवति विद्यते वा भोक्तुम् ।

3177. The affix 'tumun' is added to every verb, when another verb 'śak' (to be able), 'dhrish' (to make bold), 'jñā' (to know), 'glā' (to be wearied), 'ghaṭ' (to strive), 'rabh' (to begin), 'labh' (to get), 'kram' (to set about) 'sah' (to bear), 'arh' (to be pleased or to condescend), and a verb having the same meaning as 'as' (to be), is in construction.

Note :— The use of the Infinitive in तुमुन् formed by this rule, differs from that given in III. 3. 10. S. 3175. In that sūtra the Infinitive had the force of 'purpose' and here there is no such force. Moreover in this case there is an *upapada* in construction, though that *upapada* is a verb; in III. 3. 10, there was no such *upapada*.

Thus शक्नोति भोक्तुम् 'In am able to eat'. Similarly ज्ञासति—ग्लासति—घट्टते—आरभते—लभते—क्रमते—सहते—अहति—अस्ति—भवति— or विद्यते भोक्तुम् 'he knows', he is wearied, he strives, he begins, he gets, he proceeds, he bears, he condescends or he is to eat'.

The word अहति in the sūtra applies to the root अह only as it is nearest to it. As अस्ति or भवति or विद्यते भोक्तुम् ।

३१७८ । पर्याप्तियचनेद्वलमर्थेषु । ३। ४। ६६ ।

पर्याप्तिः पूर्णता । उदाचिषु साधर्म्यवचनेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । पर्याप्तो भोक्तुं प्रवीणः कुशलः पटुरित्यादि । 'पर्याप्तियचनेषु' किम् । अहं भुक्त्वा । 'अलमर्थेषु' किम् । पर्याप्तं भुङ्क्ते । मनुष्येह गम्यते न तु भोक्तुः कार्त्तव्यम् ।

3178. The affix 'tumun' comes after a verb having in composition with it 'alam' and its synonyms, when these words express 'to be capable of something'.

The word पर्याप्ति means 'capability, ability, fulness'. Thus क्लिप्तमनसि सज्जते मोक्षितुम् कः वचनार्थः (Hitopadesa) 'who is able to avoid that which is stamped on his forehead'. लोकाद् अहं दग्धुम् हि दधवः (Kumāra II. 56) 'his penance is able to burn the worlds'. अस्ति मे विषयः सर्वं परिहातुं (Vikramorvasi 2) 'I have power to know every thing.' भोक्तुम् प्रवीणः कुशलः पटुरी 'skilful in eating'.

Another interpretation of the sūtra is "the affix *tumun* is added to a verb, when it has in composition with it, the word पर्याप्ति or अलम् or a synonym of *alam* having the sense of *pariāpti*." Thus पर्याप्तो भोक्तुम्, अहं भोक्तुम्, भोक्तुम् पारयति ।

Why do we say 'pariāpti vachana—synonyms of *pariāpti* or capable'? Observe अहं भुङ्क्ता ।

Why do we say "*ālām* or its synonyms"? Observe **वर्यति भुङ्क्ते** he eats fully? Here *munchiness* is indicated, and not the capacity of the eater.

३१७८ । कालसमवेलाद् भुमुन् । ३ । ३ । १६७ ।

यद्यप्योपादानमर्थोपलक्ष्यार्थम् । कालार्थं भुपपदेन दुपुस्त्वाद् । कालः सन्तया वेलात्वेना वा भोक्तुम् । रीत्यादिद्वयनिहायुपवर्तते तेष्वेव च । 'भूयानि कालः चयतीति वाता' ।

3179. The affix '*tamun*' comes after a root, when the words '*kāla*', '*samaya*', and '*velā*' (all meaning *time*) are in composition.

This is कालो भोक्तुम् '*time to eat*'. सन्तयाः कालु स्तान्मभोजने वेतिभुङ्क्ते '*it is time to bathe and take food*' वेला भोक्तुम् '*time to eat*'. In short, Infinitive in भुमुन् may be used with words meaning '*time*', as अवसरौघप्रकाशनं प्रकाशयिष्युम् '*this is, indeed, the time to show myself*'.

Why do not we use the Infinitive here कालः चयति भूयानि '*time devours all creatures*'? The sense of '*direction &c.*' is understood in the sūtra from S. 2817 so when '*direction &c.*' is not meant, the Infinitive will not be used.

३१८० । भावव्यपशब्धः । ३ । ३ । ११ ।

भाव इत्यपि कृतस्य वदयतायां चकाश्च । क्रियायां च क्रियायां भविष्यति ष्युः । दाताय वाति

3180. And the affixes that are ordained to come after a root with the force of denoting the mere action of the verb, such as **च** &c. (III. 1. 18.) have also the force of the future, when the word in construction therewith, is another verb denoting an action performed for the sake of the future action.

As दाताय वृजति '*he goes to see a friend*', भूतये वृजति '*he goes for the sake of success*'; उद्यमे वृजति ।

३१८१ । अणकर्मणि च । ३ । ३ । १२ ।

कर्मण्युपपदे क्रियायां च क्रियायां चापस्त्वाद् । वृज्योऽपचायः । कावहलायो वृजति । परस्त्वाद्यं कावीत्यादि । कण्वलायायो वृजति ।

3181. The affix '*an*' comes after a root with the force of the future, when the word in construction with it is in the accusative case, and when the action is performed for the sake of another action.

The word '*future*' is understood here. The force of **च** is merely that of a connective particle. By III. 2. 1. S. 2913 the affix **अण्** comes after a root when the word in composition is in the accusative case. That is a general injunction; and the rule of चापस्त्वात् not applying, the affix **वृज** would have debarred it as already said, hence this repetition. This rule being an *apavāda* rule (an exception or a special rule with regard to those verbs which have the accusative case in composition) will thus, within its own jurisdiction, prevent the application of **वृज** of III. 3. 10 S. 3157; and

by the rule of चरत्त्वं I. 4. 2, S. 175 it will debar the affixes like घञ् &c. Therefore this घञ् comes after even those verbs also which were especially exempted from its operation by III. 2. 3. S. 2915 &c. Thus by rule III. 2. 3 the घञ् of III. 2. 1 could not have come after simple verbs ending in long ञ, such as दा 'to give' &c. But the present घञ् with a gerundial force will come even after such verbs. As गोदायो दूजति he goes to give cows, and not गोदाः। So also चन्दनदायो दूजति 'he goes to give sandal'; चरवदायो दूजति। दा + घञ् = दायः (VII, 3. 33).

So also कासदहायो दूजति 'he goes to cut wood.' In this case घञ् would have been applied even by III. 2. 1. S. 2913.

३१८२। पदरुजविशस्पृशो घञ्। ३। ३। १६।

पविचरतीति निवृत्तञ्। पदादौ घञ्। पदतीति रोमः। विचरतीति रोमः। स्पृशतीति स्पर्शः।

3182. The affix 'ghañ' comes after the roots 'pad' (to pace), 'ruj' (to pain), 'viś' (to enter), and 'spris' (to touch).

The anuvṛtti of 'future' does not extend to this sūtra. The affixes hereinafter taught come in all the tenses.

As पद + घञ् = पादः, 'foot'; रुज् + घञ् = रोमः, 'disease', so रोमः 'entrance.'

The verb स्पृश् takes घञ् when the sense is that of 'distress'; as स्पर्शः 'disease' or 'warmth.' The word स्पर्श meaning 'touch' is formed by adding the affix घञ्, under rule III. 1. 134, as स्पर्शो देवदत्तः। There is difference in accent between these two words.

३१८३। सु स्थिरे। ३। ३। १७।

'सु' इति लुप्तविभक्तिकं सर्वैः स्थिरे कर्तारि चम्पयाह। सरति आलान्तरादिति सारः। 'आचिन्त्यवलेषु' चेति धात्वह। अतिवारो व्याधिः। अन्तर्भावितव्यर्थोऽत्र सरति। इतिरादिजनसिद्धयेन सारपरीत्यर्थः। स्थिरी मल्लः। 'वारो बले हुदांते च'।

3183 The affix 'ghañ' comes after the verb 'sri' (to move) when the agent is permanently fixed.

The word स्थिर means an object remaining steady throughout any period of time. That which thus remaining permanent moves through any interval of time, will apply to the agent of the verb. Thus, सु + घञ् = सारः 'an essence', as चन्दनसारः 'the essence of sandal', सारिषारः 'the essence of catechu.'

Why do we say 'permanently fixed'? Observe सारि 'moves', सारका 'that which flows.'

Vart.—The word so formed also applies to disease, fish and strength. As अतिवारः 'dysentery'. The sense of causative is latent here in the root /sri. That which causes the excessive flow of blood &c. is called अतिवारः। विषारः 'a fish'; सारः 'strength.' See Amarakosā.

३१८४ । भावे । इ । इ । ३८ ।

विह्वावस्थापने चात्वर्ये चात्वे भातिर्वञ्चयात् । पाकः । पाकी ।

3184. The affix 'ghañ' comes after a root when mere action is denoted.

Thus, पक् + वञ् = पाकः 'cooking' (VII. 2. 116 and VII. 3. 52) त्यागः 'abandoning'; रणः 'colouring' (VI. 4. 27). An action expresses a general state, so that all roots denote 'condition' when their meaning is to be expressed. And as the meaning of the root can be expressed by the root itself, therefore, the affixes वञ् &c. come after all verbal roots, when the sense of the root is denoted as *having attained to the completed state*. It is not necessary that the words so formed should be always of the masculine gender, singular number. They may take any other gender or number. As पणिः पचनञ्, पाकी, पाकतः । These affixes form, in short, verbal nouns, or abstract nouns being names of action.

३१८५ । ह्जुरतिस्कुलत्पोर्धञि । इ । १ । ४९ ।

अनदोरिव चात्वर्यं ह्यदृष्टिः । हकारः । हकारतः । 'उद्वर्गश्च पति-' (१०४४) इति द्वीर्धः । पतिहारः । 'हञ्जः क्ताये' (२०४५) । क्ताये उच्यते इत्यन्तरस्यैव प्रादेशीर्धः । नीकाद्यः । अङ्गुकाद्यः । 'हञ्जः' क्तिञ् । मकाद्यः । 'सिंहः सोऽपदेय-' (२०४३) इति न दृष्टिः । जतः । आचनान्देश्च । आचानः । ज्ञानः । ज्ञानः । विज्ञान इति स्वभावमिमीदृक् ।

3185. In the roots हज् and हकुल् 'to move', there is the substitution of the ज् for the diphthong when the affix वञ् follows.

Thus विहकारः instead of विहकोरः, and विहकालः instead of विहकोलः. By VIII. 3. 76, the व is optionally changed to ह after वि, as विहकारः, and विहकालः. ■

By VI. 3. 122 S. 1014 the vowel of a preposition is optionally lengthened before this affix. As पतिहारः or पतिहारः ।

By VI. 3. 132 S. 1015, the sample vowels इ, उ, ए and औ of a preposition are lengthened before the word क्ताय and of no other vowel. As, नीकाद्यः, अङ्गुकाद्यः । Why do we say 'हञ्ज् vowels only'? Observe मकाद्यः; no lengthening of the क्ताय of म ।

There is no vriddh. of the penultimate of roots ending in च्, because of the prohibition of VII. 3. 84. S. 2763. As वाच् + वञ् = वानः । But there is vriddh. of the penultimate vowels of आचञ्, अच् and अच् by the vārtika under S. 2763. As आचनः । ज्ञानः । ज्ञानः ।

The vriddh. in विज्ञानः is against the rules of Pāṇini: for अच् is an udatta root and is governed by VII. 3. 84 S. 2763.

३१८६ । ह्यदो जवे । इ । ४ । २८ ।

ह्यद्वैर्धञि नलोपोऽनुवृत्तभावश्च निपातयते । ह्यदो वेगः । अन्वयश्च ह्यद्वैः ।

3186. The word ह्यद्व is formed by वञ् in the sense of 'speed'.

The nasal of रन्द् is elided, and there is absence of vṛiddhi. As स्वदे नेयः । In other places, we have रन्द्:

३१८३ । अजोदैघौदुमप्रयहिमप्रयाः । ६ । ४ । २९ ।

अजोदैऽयज्ञेवनद् । यच् रन्द्वनद् । जोद्ग रन्द्वनद् । अन्वेर्नलोपो वृद्धयभावश्च ।

3187. अजोद्, यच्, जोद्ग, यन्व, and हिनयच् are irregularly formed by the elision of व ॥

Thus रन्द् ~ अच् + रन्द् + यच् = अजोद्; यन्व + यच् = यच्, the guṇa is irregular, for L 1. 4 applied here, and prevented guṇa. रन्द् + यच् = जोद्ग (Upadī यच्). य + यच् + यच् = यन्वचः (The want of vṛiddhi is the irregularity). So also हिनयच् ॥

३१८८ । अकर्तरि च कारके संस्तरयम् । ३ । ३ । १९ ।

कर्तुं भिन्ने कारके यस्त्वाद् ।

3188. And the affix 'ghañ' comes after a root, when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, as a kāraka, but not as an agent kāraka.

Thus रन्द् + यच्. Now applies the following sūtra.

३१८९ । यजि च भावकरस्योः । ६ । ४ । २९ ।

रञ्जेर्लोपात् स्वात् । रागः । 'अन्वेर्' क्ति । रञ्जत्वस्तिरन्द्ः । भास्वते इति प्राचः । 'संस्तरयाम्' इति भाविकच् । के भवता ज्ञानो लभ्यः । इव उच्यते 'भावे' 'अकर्तरि कारके' इति 'कृत्स्नस्युदो बहुलम्' (२८४९) इति वाचस्पत्ययनमुक्तं ।

3189. The penultimate nasal of रन्द् is elided before यच्, when the word formed with it expresses a state or an instrument.

Thus रन्द् 'passion, color, or the coloring stuff'. Thus आक्षये रागः, निषिन्न रागः denote राग, while रञ्जयेन्नेति रागः denotes instrument. The यच् is added by III. 3. 121; and च changed to ञ् by VII 3. 52. But रञ्जः = रजनि रजिन् 'a theatre.

Similarity प्राचः (i. e. प्रास्वन्ति च) 'a dart, lit. that which men throw'; प्रक्षेपः (i. e. प्रक्षीप्यन्ति च) 'a sack, lit. that which men stitch together', आहारः (i. e. आहरन्ति अहाराद्यश्च) 'food, lit. that from which men take out the juice to nourish themselves. As चक्षुराहारः, लक्ष्मिहारः ।

Note:—Why do we say in S. 3188 'not related as an agent'? Observe नेयः 'a sheep, lit. that which looks helplessly. Here the word नेय is related to the verb निवर्ति as agent, and the affix is consequently not यच्.

Note:—Why do we say 'when denoting an appellative'? Observe अर्धेयः कटः 'the mat must be made'.

The force of च in the sūtra is to indicate that यच् may be applied irregularly in cases where appellative is not meant: as को यदता दत्तो यतः 'what gift was given by you', को यदता लाभो यतः 'what gain was gained by you'.

Both the phrases, 'when denoting mere condition (वाच)' and 'a kāraka which is not an agent' are understood in the succeeding aphorisms. S. c. II. 2. 6 S. 756 about चञ् Compound.

३१८७ । परिमाणाख्यायां सर्वस्यः । ३ । ३ । २० ।

चञ् । अत्रधियावाचनार्थनिर्वाहः । एकस्यबहुसन्निवाहः । द्वौ धूर्त्तनिष्ठावौ । द्वौ कारौ । * कार-
कारौ कर्तरि चिबुद्धयः * । दातव्यस्तीति दातः । ज्ञातव्यस्तीति ज्ञातः ।

3190. The affix 'ghañ' comes after all roots, when the word so formed is the name of a measure.

Thus चि+वि+चञ्=विचि+ञ (VII. 2. 115) =विचायः (VI. 1. 78) 'a heap';
as एकस्यबहुसन्निवाहः, द्वौ धूर्त्तनिष्ठावौ । कृ 'to scatter' + चञ्=कारः । द्वौकारौ; वपः
कारः ।

By using the word 'all' in the sūtra, it is indicated that the affix चञ् (III. 8. 57) is also superseded when this sense is to be indicated. Otherwise the affix चञ् would only be prohibited by the *Paribhāṣha*:—" *Apavāda*—*das* that precede the rules which teach operations that have to be superseded by the *apavāda*-operations, supersede only those rules that stand nearest to them, not the subsequent rules". Thus चञ् being taught in III. 8. 56 would be superseded, but not so चञ् taught in the subsequent aphorism III. 8. 57.

Vart:—The affix चञ् comes after the causative verbs दारि and जारि, and there is *luk* elision of the causat ve affix चिञ्, when the word so formed is related to the verb as agent. Thus दारयन्नि ज्ञातुञ्=दारः 'a wife' (lit. 'who divides brothers' a wife breaking up the brotherly love); जारयन्नि =जारः 'a paramour'.

३१८९ । इच्छञ् । ३ । ३ । २१ ।

चञ् । अत्रोपपत्तादः । उपेत्याख्यादधीयते उपधाध्यायः । * उपधाधाने शिक्षाश्रवणक्षपणं
उपधाध्याय वा छिञ् " उपधाध्याय-उपाध्यायी । * कृ वाश्रवणं निदधेति * । 'छ' इत्यभिहितो
निर्देशः । गारौ वायुः । जारौ यज्ञः । जारौ वर्णः । चित्रीकरयन्निष भ्रातृव्यः । निविध्यति छात्रिण्यते-
इमेनेति निवृत्तमादरयद् । आश्रुललाटकरणे कः । 'गीरिभाकृतभीमारः प्रायेण यिचिरे कृषा' । अकृत-
मावरण इत्यर्थः ।

3191. The affix 'ghañ' comes after the root 'in' (to study).

This debars चञ् (III. 8. '56). As कथि+इ+चञ्=कथि+ये+ञ=कथ्यायः
'a lesson or lecture'; उपधाध्याय (उपेत्याख्यादधीयते) 'a teacher'.

Vart.—When the word to be formed is related to the verb इच्छ as an
ablative, the word is feminine also and optionally takes the affix छिञ्.
As उपेत्याधीयतेइत्या=उपाध्याया or उपाध्यायी 'a female teacher'. One who
herself teaches, and not the wife of a teacher.

Vart.—The affix चञ् comes after the root वृ when the word so formed
means 'wind', 'color', or 'cover'. As वारः 'wind', 'green colour' &c.
गीरिभाकृतभीमारः प्रायेण यिचिरे कृषा: "generally lean in autumn, like a cow
without the shade over it."

The word वृ is shown in the vārtika without any case-affix. In वारः meaning 'wind', the affix has the force of instrument. In वारः 'green colour', the sense of the root is to give diverse colours or to paint'. The word निवृत्त means by which any thing is covered. It is formed by क् affix added with the force of instrument, as a diversity, to the root वृत्. वरुचिः । In नीवार the 'ह' is lengthened by S. 1044. The words अकृतनीवारः mean अकृतनीवारः 'where no cover is made'.

३१९२ । उपसर्गं रुचः । ३ । ३ । २२ ।

पञ् । वरुचिः । 'उपसर्ग' द्वि । रुचः ।

8192. The affix 'ghan' comes after the verb 'rū' (to roar), when it has an upasarga in composition with it.

This debars अर् (III. 3. 57). As वरुचि 'clamour', वरुचिः &c.

Why do we say 'compounded with an upasarga'? Observe रुचः 'sound'.

३१९३ । अभिनिः स्तनः शब्दसंज्ञायाम् । ८ । ३ । २६ ।

अभिनिःस्तनः शब्दः पूर्णम् । अभिनिःस्तनो वचः । 'शब्दसंज्ञायाम्' द्वि । अभिनिः स्तनति इदम् ।

8193. The ह् of स्तन is optionally changed to र् after the double preposition अभिनिः when the word so formed is the name of a particular letter (i. e. visarga).

As अभिनिःस्तनो वचः, अभिनिःस्तनो विवर्जनीयः or अभिनिःस्तनो वचः or विवर्जनीयः । The compound preposition अभिनिः causes this change, and not any one of them separately. Thus Apastamba—अथर्व चतुर्वर्त्त वा नामपूर्वपरश्वेतोत्तर कीर्त्तमभिनिःस्तनं, धीरवदादात्मनस्त्वस्वम् "a name (nāma) should be such that it should consist of two syllables or four-syllables, that its first portion should be a noun (nama-pūrva), and its second portion a verb (ākhyāta), that it should end in a long vowel (dirgha) or a visarga (abhinishtaṇa), that the first letter of such a noun should be a ghosha or sonant letter (ghosha-vad-ādi), and a semivowel (antastha) should be in the body of it." Thus the names इतिवोदा, अतिवोदा fulfill these conditions and are good names.

Why do we say 'when it is the name of a particular letter.'? Observe अभिनिः स्तनति इदम् । 'The anuvṛtti of वचाच्चे ceases from this place.

३१९४ । समि सुद्रुद्रुचः । ३ । ३ । २३ ।

संयुक्ते निर्वीज्यते सुद्रुद्रुचिर्निः संवाकः विवृत्तकारोऽनुपविष्टः । संवाकः । संवाकः ।

8194. The affix 'ghan' comes after the roots 'yu' (to join), 'dru' (to run) and 'du' (to burn), when in composition with the preposition 'sam'.

As संवाकः that which is mixed with sugar &c. a sort of sweet cake. संवाकः, संवाकः । But अयवः where the preposition is not sam.

३१९५ । श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । २४ ।

श्रावः । श्रावः । श्रावः । 'अनुपसर्गे' क्तिच् । प्रत्ययः । प्रत्ययः । प्रत्ययः । अथ च 'प्रभाषी रावः' इति । प्रकृत्यो राव इति प्राविष्टमावः । अथ च 'रावो भव' इति । वाचुलकारः ।

3195. The affix 'ghañ' comes after the roots 'śri' (to go to) नृ' (to lead) and 'bhū' (to be), when not in composition with an upasarga.

This debars the affix अच् (III. 3. 56 S. 3231). As श्रावः 'shelter', श्रावः 'a means', श्रावः 'a condition'.

But with upasargas, we have प्रत्ययः 'respect', प्रत्ययः 'love', प्रत्ययः 'source'.

How do we explain the form प्रभाष in प्रभाषी रावः 'the splendour of the king'? Here the word प्रभाष is not made from the compound root प्रष्टु + वच्, but by compounding प्र with वाच by the rules of Prād. samāsa, meaning 'excellent condition'.

How do you explain the form नव in नवी रावः? Here the root नी has taken the affix अच् diversely by III. 3. 113, S. 2841.

३१९६ । वी सुश्रुयः । ३ । ३ । २५ ।

विश्रावः । विश्रावः । 'वी' क्तिच् । प्रत्ययः । प्रत्ययः ।

3196. The affix 'ghañ' comes after the roots 'kshu' (to sneeze), and 'śru' (to move and hear) when the preposition 'vi' is in composition.

This debars the affix अच् (III. 3. 57 S. 3232), as विश्रावः 'cough', विश्रावः 'flowing forth', 'celebrated'. But when without the preposition वि we have श्रावः and नवः ।

३१९७ । अवोदोर्निचः । ३ । ३ । २६ ।

अववायोऽधी नयनच् । उन्नयः उन्नयनयनच् । अथ च 'उन्नयः उन्नयेश' इति । वाचुलकारः ।

3197. The affix 'ghañ' comes after the verb 'ni' (to lead) when the prepositions 'ava' and 'ut' are in composition.

As अववाचः 'throwing down'; उन्नयः 'elevation'.

How do you explain उन्नयः in उन्नयः उन्नयार्थनयः? Here the affix is 'ach', by the diversity of III. 3. 113, S. 2841.

३१९८ । प्रे द्रस्तुसुवः । ३ । ३ । २७ ।

प्रद्रावः । प्रस्तावः । प्रस्तावः । 'प्रे' इति क्तिच् । प्रत्ययः । प्रत्ययः । प्रत्ययः ।

3198. The affix 'ghañ' comes after the roots 'dru', 'stu' and 'śru', when the word in composition is 'pra'.

As प्रद्रावः, प्रस्तावः, प्रस्तावः । But not so in द्रवः, स्तवः where there is no pra.

३१९९ । निरभ्योः पूत्वोः । ३ । ३ । २८ ।

निष्पद्यते पूर्वादिनिरिति निष्पायो घान्यविशेषः । अभिलाषः । 'निरभ्योः' क्तिङ् । चत् । सत् ।

3199. The affix 'ghañ' comes after the roots 'pā' (to purify) and 'lu' (to cut) when 'nir' and 'abhi' are respectively in composition.

The root पृ refers to both प्रहृ and प्रजृ. The I. 3. 10, S. 128 must be applied here, and thus निर comes before प्र, and अभि before पृ. As निष्पावः a kind of grain, lit. purified by 'winnowing'; अभिलाषः 'moving'. But चत् and सत्, without these prepositions.

३२०० । उद्योः । ३ । ३ । २८ ।

उद्गातः । निगारः । 'उद्योः' क्तिङ् । चत् ।

3200. The affix 'ghañ' comes after the root 'grī' when the upasargas 'ut' and 'ni' are in composition.

The verb गृ here refers to both the verbs गृ 'to make sound', and गृ 'to swallow'. As उद्गातः उद्गृह्य 'the roaring of the sea', निगारो देवदत्तस्य 'the swallowing of Devadatta'. But when without these prepositions, we have चत् ।

३२०१ । कृ घान्ये । ३ । ३ । ३० ।

'कृ' इत्यस्माद्घान्यविशेषकादुभयोर्धन्यत्वात् । उत्कारो निक्षारो घान्यविशेष इत्यर्थः । 'घान्ये' क्तिङ् । निघोत्कारः । पुष्पनिकरः ।

3201. The affix 'ghañ' comes after the verb 'kṛi', when the prepositions 'ut' and 'ni' are in composition and when the sense of the verb relates to grain.

The verb कृ here means 'to scatter', and not 'to injure', because no words formed by this affix are found in Sanskrit in that sense.

As उत्कारो घान्यस्य 'the winnowing of corn', निक्षारो घान्यस्य 'the winnowing of corn'. But when not referring to grain, we have निघोत्कारः 'a heap of alms', पुष्पनिकरः 'the essence or heap of flowers'.

३२०२ । यज्ञे सन्नि स्तुवः । ३ । ३ । ३१ ।

यद्येत्य स्तुवन्ति यद्विन्दन्ते चन्दोवाः च देवाः संस्तावा । 'यज्ञे' क्तिङ् । संस्तवः परिचयः ।

3202. The affix 'ghañ' comes after the root 'sta' when it is preceded by the upasarga 'sam' and the word refers to sacrificial subjects.

As संस्तवश्चन्दोवाणां 'the Sanstāva of the Chhandogas; संस्तावाः (= यद्येत्य स्तुवन्ति यद्विन्दन्ते चन्दोवाः च देवाः) means 'the place which the Brāhmanas repeating hymns and prayers, occupy at a sacrifice'.

But when not referring to sacrifice we have संस्तवश्चन्दोवाः 'the mutual praising of the two pupils', i. e. becoming acquainted with each other.

३२०३ । म्रि खोऽयज्ञे । ३ । ३ । ३२ ।

'अयज्ञे' इति हेतुः । यज्ञे इति प्रकृतस्य वा । अस्त्यारः । 'अयज्ञे' क्तिच् । अर्थिच् । अस्त्यते इति विधेयः ।

3203. The affix 'ghañ' comes after the root 'stri' (to cover), when preceded by the preposition 'pra'; provided that the word so formed does not refer to sacrifice.

The division of the sandhi is *strah+ayajñe*, and not *strah+yajñe* because there is no necessity of repeating *yajñe* in this sūtra, as it could have been drawn by *anuvṛtiti* from the last.

As, *चञ्चमस्त्यारः* 'a bed of conch', *चञ्चमस्त्यारः* 'strewing of gems'. Why do we say when not meaning sacrifice? Observe *अर्थिच्* अस्त्यारः 'a handful of straw'.

३२०४ । मयने वायव्यदे । ३ । ३ । ३३ ।

विश्वार्थस्तु वातेर्वायव्यदयवदिवदे मयने । यदस्य विस्तारः । 'मयने' क्तिच् । मृचविस्तारः । 'वायव्यदे' क्तिच् । प्रत्यविस्तारः ।

3204. The affix 'ghañ' comes after the root 'stri' (to cover), where the preposition 'vi' is in composition with it, when the sense is that of extension, and such spreading does not refer to words.

The word *मयन* means 'extent, circuit, range'. As *यदस्य विस्तारः* 'the extension of the garment'.

Why do we say 'when meaning extent'? Observe, *दृचविस्तारः* 'a collection of grass'. Why do we say 'not referring to words'? Observe *विस्तारो वचसाच्* 'proximity of words': or *प्रत्यविस्तारः* ।

३२०५ । छन्दोनाञ्चि च । ३ । ३ । ३४ ।

'छन्दो' इत्यनुवर्तते । विहारपङ्क्तिरक्षरः । विस्तारिण्यस्य विस्तारवत्तापीत्यक्षरपङ्क्तिः । चञ् । यत्तः कर्त्तव्यारथः ।

3205. The affix 'ghañ' comes after 'stri' with the upasarga 'vi', when the word so formed is the name of a metre.

The word *चञ्* here means prosodial metre such as *Gāyatrī* &c; and not the Vedas, otherwise the word *नाञ्* would not have been used. Thus *वि + चञ् + पङ्* = *वि + छ् + पङ्* (VIII. 3. 24, = *विहारः* 'the name of a metre called *Viṣṭāra-Paṅkti*'.

The whole word *विहारपङ्क्ति* is the name of a metre, and is not a word ending with the affix *ghañ*, only a member of this word, i. e. the first part ends with *ghañ*. The seventh case-affix in this word *छन्दोनाञ्चि* is the force of location i. e. when the word so formed occurs in a metre, it is the name of a meter, it is not the full name, but it is in the name i. e. forms a portion of the name. It is a *Karmadhāraya* compound.

३२०६ । छन्दोनाञ्चि च । ८ । ३ । ९४ ।

विश्वार्थस्तु वातेर्वायव्यदयवदिवदे मयने । इति यदस्य ।

3206. Also when it is the name of a metre, the irregular form विहार is used.

By sūtra III. 3. 34 the word विहार is formed denoting a sort of metre called विहारपङ्क्तिः ॥

Why do we say when denoting 'the name of a Chhandas'? Observe पदस्य विस्तारः ॥

In fact this sūtra makes unnecessary the sūtra III. 3. 34. To avoid this difficulty, some say that the sūtra III. 3. 34 is not confined to the preposition वि, so that we can form गन्धारपङ्क्तिः । संसारपङ्क्तिः ॥

३२०७ । उदि ग्रहः । ३ । ३ । ३५ ।

उद्ग्राहः ।

3207. The affix 'ghañ' comes after the verb 'grah' (to seize), when the preposition 'ut' is in composition.

This debars the affix जप्. ॥ As उद्ग्राहः 'lifting up'.

३२०८ । खनि मुष्टौ । ३ । ३ । ३६ ।

खल्लस्य संग्राहः । 'मुष्टौ' किम् । ग्रन्थस्य संग्रहः ।

3208. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when in composition with the preposition 'sam', when the sense of the root refers to fist .

The word मुष्टि means 'boxing, fist'; as, ग्रहो खल्लस्य संग्राहः 'O! the clenching of the fist of the athlete'; ग्रहो मुष्टिकस्य संग्राहः 'O! the seizing of the boxer', meaning grasping firmly.

Why do we say, 'referring to fist'? Observe संग्रहो घान्यस्य 'a collection of grain'.

३२०९ । परिण्योर्नीलोद्भूतान्धेषयोः । ३ । ३ । ३७ ।

परिपूर्वात्पर्यतेर्निपूर्वादिभ्यश्च परस्परान्धनेन स्यूतेऽन्धेषे च विधरे । परिधायेन घातान्धस्य । सन्तान्धान्यतेनेत्यर्थः । उधेऽन्ध स्थायः । उचितमित्यर्थः । 'स्यूतान्धेषयोः' किम् । परिधयो विधाहः । अयो नाहः ।

3209. The affix 'ghañ' comes after the roots 'ni' (to lead), and 'i' (to go), when the prepositions 'pari' and 'ni' are respectively in composition with them, and when the words so formed respectively mean 'a game' and 'propriety or arrangement or law'.

Here again we take help of L. 3. 10 in interpreting this sūtra. The verbs परि + नी and नि + इ, take घञ् when respectively meaning 'gambling' and 'fitness'. As परिधायेन घातान्ध इति 'he kills (or takes) many pieces by moving a chessman.' Here परिधाय = घनमन्त्रान्धन means 'the moving of chess pieces from every side, and so winning the game.' So also नि + इ + घञ् = नि + ये + ख = नि + आध = स्वाधः 'justice', 'propriety', 'logic'.

But when not having these senses, we have परिचयः 'marriage', and रमयः 'decay', as अयवृक्षः क्षयः 'the sin has been destroyed'. The word अक्षयि means वादावर्षागतप्रयत्नादो नवमासकरणम् ।

३२१० । परावन्तुपात्यय इत्यः । ३ । ३ । ३८ ।

अनन्तरस्यानतिपातोऽनुपात्ययः । त्व पर्यायः । 'अनुपात्यये' क्तिच् । कालस्य पर्यायः । अतिपात इत्यर्थः ।

3210. The affix 'ghañ' comes after the root 'i' (to go) in composition with the word 'pari', when the sense is that of following in regular succession.

As पर्यायः 'turn, succession', त्व पर्यायः 'thy turn', मत् पर्यायः 'my turn.'

Why do we say 'when meaning turn'? Observe कालस्य पर्यायः 'the lapse of time'. The word अनुपात्ययः = अनन्तरस्यानतिपातः 'not breaking the series or order'.

३२११ । व्युपयोः श्रेतेः पर्याये । ३ । ३ । ३९ ।

त्वं विद्यायः । त्व राजीपयायः । 'पर्याये' क्तिच् । विद्यायः संशयः । त्वपयायः तत्परिचयपदम् ।

3211. The affix 'ghañ' comes after the root 'śi' (to lie down) when the prepositions 'vi' and 'upa' are in composition with it, and when the sense of the word so formed is that of 'regular succession'.

As, त्व विद्यायः 'thy turn of sleeping' (i.e. the rest enjoyed in rotation by the sentinels on watch), त्व विद्यायः 'my turn of rest', त्व राजीपयायः = त्व राकान्त्युपविशुत्तपर्यायः 'thy turn of sleeping and lying'.

Why do we say 'regular succession'? Observe त्वपयायः 'yana by the side of or ambush'; विद्यायः 'doubt'.

३२१२ । इस्तादाने चेरस्तेये । ३ । ३ । ४० ।

इस्तादान इत्यनेन अस्माद्वनिरादिभिरप्य लङ्प्रयोगः । इस्तादानायः । 'इस्तादाने' क्तिच् । वृक्षाग्रस्थानं कलानां बहुधा प्रचयं करोति । 'चरतेषु' क्तिच् । पुष्पप्रचयद्वीयेषु ।

3212. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to collect), when the sense expressed is that of taking by hand, provided it does not refer to stealing.

By saying 'taking by hand' the close proximity of the person taking, to the thing accepted or taken, is indicated. As पुष्पप्रचयः 'gathering flowers by hand', फलप्रचयः 'gathering fruits by hand'.

Why do we say 'taking by hand'? Observe वृक्षाग्रस्थानं कलानां बहुधा प्रचयं करोति 'he gathers with the stick the fruits hanging on the top of the tree'.

Why do we say 'when not meaning to steal'? Observe पुष्पप्रचयद्वीयेषु 'the gathering of flowers by theft'.

Prohibition must be stated in the case of the word उच्ययः 'gathering'; as पुष्पोच्ययः 'gathering of flowers by hand'.

३२१३ । निवासवितिशरीरोपसमाधानेच्छादेश्च कः । ३ । ३ । ४९ ।

यच् चित्तेर्देश्चादेश्च ककारः । उपसमाधानं राशीकरणं तत्त्वं चात्त्वर्थः । अन्ये प्रत्ययार्थत्वं कारकस्वीयाभिप्रेत्याः । निवासे । काशीनिकायः । वितौ । आकाशमग्निं चित्नीत । शरीरे । शीयते-इतिग्नस्तथादिकल्पित आद्यः । समूहे । नोपसमाधानः । 'यच्' कित् । चयः । 'चः कः' इति वस्तुन्ये आदेशित्तुल्यैकलुब्धत्वादेरेव यथा स्वादिनि । नोपसमाधानं निक्षेपावः । पुनः पुनः राशीकरणचित्त्वर्थः ।

3213. The affix 'ghañ', comes after the root 'chi' (to gather), and 'k' is the substitute of the initial 'ch'; in these senses *viz.*—'a dwelling', 'a fire on the funeral pile', 'the body' and 'collection'

That in which people dwell (निवसति) is called निवासः or 'dwelling'. That which is gathered together (चीयते) is called चित्ति or 'funeral pile'. शरीरं means the body of all living beings, and उपसमाधानं means making a heap: it refers to the meaning of the root while the others refer to the meaning of the affix and of the Kāraka. Thus निकायः 'a dwelling'; as in काशीनिकायः 'Kāśi-dwelling'; आकाशमग्निं चित्नीत 'let him arrange the Ākāśa fire i. e. the funeral fire'; कायः 'body', as जनिव्यः कायः 'a perishable body'. The meaning of the root चि is not very manifest in it. Literally it would mean "that in which are collected together blood, bones &c.—an organism". नदाद् नोपसमाधानः 'a heap of cow-dung'.

Why do we say 'when having these senses'? Observe चयः 'gathering'. Why is not this rule applied in नदाद् काष्ठनिचयः 'a large heap of wood'? Here multiplicity is expressed and not collection or aggregation.

Instead of saying "चः कः", the sūtra uses आदेश्च, indicating that in the yañlik, where there are two च's, the first only should be changed to च and not the second. As नोपसमाधानं निक्षेपावः 'the frequent heaping of cow-dung'.

३२१४ । संघे चानौत्तराधये । ३ । ३ । ४२ ।

चेर्वादेश्च कः । भिदुनिकायः । प्राणिनां समूहः संघः । 'अनौत्तराधये' क्रिय । वृक्षरनिचयः । संघे कित् । आत्मकर्तृसमुच्चयः ।

3214. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to gather) and 'k' is the substitute of the initial 'ch', in the sense of a multitude or assembly, (of living beings possessing some common characteristics), but not merely a confused crowd of men.

The word संघ means a collection or assembly of living beings. It is of two sorts:—either by collection of persons possessing common qualifications, or a mere confused crowd of men. The collection denoting a confused crowd is here excepted and by *paryudasa* negation the other is taken. Thus भिदुनिकायः 'the assembly of Bhukshus' ब्राह्मणनिकायः 'the assembly of Brāhmanas', वैवाकरणनिकायः 'the assembly of Grammarians'.

But वृक्षरनिधयः 'a herd of hogs'; because it is a mere collection. So also वृत्ताह्वयवसुधयः 'the collection of what is done and not done', प्रमाणवसुधयः 'the collection of proofs'. So also ज्ञानकर्म वसुधयः "the harmonious development and treading the path of wisdom and work both simultaneously". Here there is no शेष in either of the two senses, it not being a collection of living animals, the affix *ghan* is not employed.

३२१५ । कर्मव्यतिहारे णञ्छियाम् ३ । ३ । ४३ ।

क्रीडिञ्चे नञे चञ् ।

3215. The affix *nach* comes after a root in denoting reciprocity of action, and the word so formed is in the feminine gender.

The word नञे means 'action' and is not the technical 'Karma' meaning the accusative case. व्यतिहार means reciprocity or interchange of action. The word so evolved is feminine in form and denotes mere 'action' (नञ्) also. The anubandha च in चञ् is qualitative and is added to distinguish this affix from other affixes: thus in V. 4. 14. S. 3216 this particular affix is meant.

Thus वि + खव + कुञ् + चञ् + कञ् + ङीष् = व्यावक्रोशी (V. 4. 14, and VII. 3. 6) 'mutual abuse'. So also व्यावहारी, व्यावसेली. The affix चञ् forms only an inagitative stem, for this stem must take the कञ् by V. 4. 14 which even does not form the complete word until the affix ङीष् of the feminine is added.

Why do we say 'in the feminine'? Observe व्यतिहारो नञेते ।

३२१६ । खवः श्रियामञ् । ५ । ४ । १४ ।

3216 The affix णि च, comes without changing the sense, after a word ending in the affix *nach* (ङ् → ण), when the word is feminine.

By III. 3. 43 the affix चञ् is ordained after feminine words denoting reciprocity of action. The affix कञ् comes after such a word without changing the sense, when the thing denoted is feminine. Thus व्यावक्रोशी, व्यावहारी वर्तते ॥

३२१७ । न कर्मव्यतिहारे । ७ । ३ । ६ ।

कल वेकन स्याद् । व्यावक्रोशी । व्यावहारी ।

3217. The prohibition and the augment, ordained by VII. 3. 3, S. 1098 do not apply to a word which expresses the reciprocity of an action.

As व्यावक्रोशी, व्यावसेली, व्याववर्ती, व्यावहारी ॥ See III. 3. 43 and V. 4. 14.

३२१८ । अभिविधौ सख हनुक् । ३ । ३ । ४४ ।

3218. The affix 'inup' comes after a root in denoting condition, when co-extensiveness is meant.

The word अनिविचि means co-extensiveness, that is to say, the complete comprehension or relation between the action and the quality. Thus चाराविचि 'a general or tumultuous uproar'; च+कुट्+इत्+ञ (V. 4. 15 and VI. 4. 16*)=चङ्कटिचि 'a general confusion'; so चञ्चविचि 'a general flow or stream'.

Why do we say 'when meaning co-extensiveness'? Observe चङ्कोटः, चराचः, चन्द्राचः ।

३२१९ । अङ्गिनुचः । ५ । ४ । १५ ।

'इत्यन्यनपत्ये' (१२४५) । चाराविचि चङ्कोटः ।

3219. The affix an (+—ञ) comes without changing the sense, after a stem ending in the affix inup (चनुच्)

By III. 3. 44, the affix चनुच् is added to a root to express a condition resulting from a universal co-operation of the action denoted by the root. But a word formed by चनुच् is after all an imaginary word, it requires the further addition of this affix ञच् to make it a complete word. In fact all svārtha affixes generally complete the not fully developed word. Thus चङ्कटिचि चङ्कोटः, चङ्कटिचि । The टि portion is not elided because of VI. 4. 164. S. 1245.

३२२० । आक्रोशेऽवन्योर्यहः । ३ । ३ । ४५ ।

'अव' नि इत्योर्यहर्द्वयत्वात् वाये । अवग्रहस्ते भूदात् । अभिपद्य इत्यर्थः । निद्राहस्ते भूदात् । वाच इत्यर्थः । 'आक्रोशे' किच् । अवग्रहः षट्स्य । निग्रहश्चोर्यहः ।

3220. The affix 'ghañ' comes after the verb 'grah' (to seize, in composition with 'ava', and 'ni'; when malediction is meant.

Though चनुच् is immediately near, we take the anuvṛtti of चञ (III. 3. 16), because we see that its anuvṛtti is possible.

The word आक्रोश means 'cursing'. As अवग्रहो हन्ते ते वृषसमुपात् 'cursed be thou, O sinner'. So also निद्राहस्ते भूदात् ।

Why 'when meaning cursing'? Observe अवग्रहः षट्स्य, निग्रहश्चोर्यहः ।

३२२१ । मे लिप्सायाम् । ३ । ३ । ४६ ।

पात्रप्रवाहेन चरति लिङ्गः ।

3231. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when the word 'pra' is in composition, and the sense denoted is the desire of acquisition.

As पात्रप्रवाहेन चरति लिङ्गः लिङ्गार्थी 'the Bhikshu walks for the sake of alms, carrying a vessel in hand'; सुव्यवहारेन चरति द्विवेद दक्षिणार्थी 'carrying

a sacrificial lad's, the Brāhmaṇa walks about for his fee' The word लिखा means the wish to have something.

Why do we say 'when meaning desire of gain'? Observe मयहे देवदत्तस्य ।

३२२२ । परी यच्छे । ३ । ३ । ४७ ।

उत्तरः पट्टिदाहः । स्थेयं चेदेः स्वीकरणम् ।

3222. The affix 'ghañ', comes after the root 'grah', in composition with 'pari' when it relates to sacrificial subjects.

As उत्तरः पट्टिदाहः 'the northern fencing of the sacrificial altar', अथरपट्टिदाहः 'the southern fencing of the sacrificial altar'.

Why do we say 'when relating to sacrifices'? Observe पट्टिदाहः देवदत्तस्य 'the fencing of Devadatta'.

३२२३ । नी वृ धाम्ये । ३ । ३ । ४८ ।

'वृ' इति वृत्तवृत्तनीकः । नीवराः । 'धाम्ये' क्तिम् । निवरा कथा । क्तिम्बन्धेऽपि बाहुल्य-
कादम् । प्रवरा सेतिवह् ।

3223. The affix 'ghañ', comes after the verb 'vri', preceded by 'ni', when the sense is that of grain.

The वृ here means both वृह् and वृन् and is in the Ablative case, the case affix being elided. This debars the affix क्वप्. As नीवराः 'rice growing wild or without cultivation'.

Why do we say 'meaning grain'? Observe निवरा कथा 'a ring n girl'. The proper affix is क्तिन्, but क्वप् is added d'vorsely as प्रवरा (See III 8. 59. S. 3234.).

३२२४ । उद्दि अयतियीतिपुद्गवः । ३ । ३ । ४९ ।

उद्ग्रायः । उद्ग्रायः । उद्ग्रायः । उद्ग्रायः । कर्त्तृ 'यतनात्ताः' उद्ग्रायः इति । बाहुल्यकात् ।

3224. The affix 'ghañ' comes after the verbs 'śri', 'yu', 'pū' and 'dra', when the preposition 'ut' is in composition.

This debars the affix *ach* (III 3 51) Thus उद्ग्रायः 'rising of a planet', उद्ग्रायः 'mixing', उद्ग्रायः 'purifying ghee', and उद्ग्रायः 'flight'.

How do you explain the form उद्ग्रायः in यतनात्ताः उद्ग्रायः? The word विभावा 'optionally' in the next sūtra, exerts a retrospective effect on this sūtra, and the form is an optional one. This is a most unusual thing and is called विभावलोकाग्र्यायः 'the maxim of the lion's backward glance'. It is used when one casts a retrospective glance at what he has left behind, while at the same time he is proceeding, just as the lion, while going onward in search of prey, now and then bends his neck backwards to see if anything be within its reach.

३२२५ । विभावादि रुक्मिणीः । ३ । ३ । ५० ।

आरायः-आरयः । आरायः-आरयः ।

3225. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verbs 'ru' (to roar) and 'phu' (to float), when the preposition 'ân' is in composition.

As आरावा or आरवः 'noise', आझावः or आझवः 'bathing'.

३२२६ । अत्रे ग्रही वर्षप्रतिबन्धे । ३ । ३ । ५१ ।

विभाषेति वर्तते । अवग्रहः—अवग्रहः । 'वर्षप्रतिबन्धे' क्तिच् । अवग्रहः पदस्य ।

3226. The affix 'ghañ' is optionally employed after the root 'grah', when the word 'ava' is in composition, the sense being withholding of rain.

The word 'optionally' is understood here. The word वर्षप्रतिबन्ध means the absence of rain, from some cause or another, when the season has arrived, as अवग्रहः or अवग्रहो देवस्व 'the draught of rain'.

Why do we say 'when meaning 'obstruction of rain'? Observe अवग्रहः पदस्य ।

३२२७ । मे वणिजाम् । ३ । ३ । ५२ ।

मे ग्रहीर्ण्यः तद्विधौ संबन्धी चेत्यत्ययार्थः । वृत्तादुपनिवि यावत् । वृत्तामयादेव चरति । वृत्तामयादेव ।

3227. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed relates to commerce.

Both the words *grah* and *vibhāṣhā* are understood here. By 'relation to commerce' is meant here the string of the balance, and not commerce in general. That string by which a balance is held is called वृत्तामयादेव or वृत्तामयादेव, as वृत्तामयादेव चरति or वृत्तामयादेव चरति, and this may be said of any person whether he be a trader or not.

Why do we say 'when belonging to commerce'? Observe मयग्रही देववत्तस्य 'the whip of Devadatta'.

३२२८ । रश्मौ च । ३ । ३ । ५३ ।

मयग्रहः—मयादेव ।

3228. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed means 'a rein'.

The word रश्मि means here the bridle by means of which horses &c. joined to the carriage, are held under control, as मयग्रहः or मयादेव 'a rein'.

३२२९ । वृत्तीतेराच्छादने । ३ । ३ । ५४ ।

विचाराया अ हत्येव । मयादेव—मयराः ।

3229. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'vri' (to choose), when 'pra' is in composition, and the word so formed means 'a sort of covering'.

As *brāhara*: or *brāra* 'a cloak, a veil'.

Why do we say 'when it means a covering'? Observe *brāra* नी ।

३२३० । परी सुखोऽवज्ञाने । ३ । ३ । ५५ ।

परिभावाः—परिभवः । 'अवज्ञाने' किम् । सर्वतो भवनं परिभवः ।

3230 The affix 'ghañ' is optionally employed after the verb 'bhu', the word 'pari' being in construction, when the sense of the word so formed is 'disregard'.

The word *avajāna* means 'contempt', 'neglect', 'disregard' &c. As *paribhava* or *paribhava* 'insult, humiliation'.

Why do we say 'when meaning disregard'? The word *paribhava* may be then construed to mean सर्वतोभवनं = परिभवः 'surrounding'.

३२३१ । घृष्ट् । ३ । ३ । ५६ ।

घयः । कयः । "नवादीनामुपवर्जकानां ननु'धमे' तादृशिवृत्त्यर्थम्" । घष्ट् । घर्षत् ।

3231. The affix 'ach' comes after a root ending in 'i' or 'ī' (when mere action is denoted, or when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as an agent).

The words within brackets are to be supplied from sūtras 18 and 19; and these words are to be supplied in every subsequent sūtra as far as sūtra III. 2. 113 This debars चञ्. The चञ् . चञ् is qualitative, in sūtras like VI. 2. 144.

Thus, *chaya* 'solection', *chaya* 'going'; *chaya* 'victory', *chaya* 'wasting'.

Vart.—In this connection the words *chaya* &c should also be enumerated. As भी + चञ् = भयञ् 'fear', चर्वञ् 'mān'. These being neuter words, otherwise so would have taken the affix क्त &c. but for this Vārtika.

३२३२ । अदीरप् । ३ । ३ । ५७ ।

अदीर्घात्तादृशवर्णात्तादृप् । कटः । मरः । मरः । पयः । जयः । लयः । घयः ।

3232 After a root ending in long 'rī', short 'u', or long 'ū', there is the affix 'ap'.

This debars चञ्. The चञ् is ind catory for the sake of accent (III. 1. 8); as कृ + चञ् = कटः 'scattering' दू + चञ् = मरः 'beverage, poison', दृ + चञ् = पयः 'arrow', उ + चञ् = जयः 'barley', लृ + चञ् = लयः 'reaping', वृ + चञ् = घयः 'winnowing corn'.

The चञ् in अदी is merely for the sake of euphony it is not च changed into द, for then by the rule 'that which follows द is also called लपर' short द only would have been taken and not long क (I. 1. 70).

३२३३ । इलासनयोर्विहरः । ८ । ३ । ९३ ।

अनयोर्विहरस्य कः परत्वं निपाटयते । विहरो धृक् प्रत्ययः च । धृक्- 'इति' किम् । आनयश्च विस्तरः ।

3.33. The word विष्टर is irregularly formed in the sense of "tree" and "seat."

This word is formed by adding the affix चप् to the root वृ preceded by the preposition वि. Thus विष्टरो वृषः ॥ विष्टरणावचम् ॥

Why do we say when meaning a 'tree' or a 'seat'? Observe श्रीलपिवाचयस्व विष्टरः ॥ See sūtra III. 3. 57. S. 3232 by which चप् is added here instead of चञ् ॥

३२३३ । ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्च । ३ । ३ । ५८ ।

अपत्याह । चञ्चोत्पत्तादः । ग्रहः । वरः । दारः । निश्चयः । वचः । 'अन्तिरपचोत्पत्त-संलपानम् *' । वचः । दारः । 'अपञ्चोत्पत्तानम् *' । ग्रहः । विष्ठाः । 'द्विष्टमकारे के कृत्वादी-मानिनि चञ्चयम् *' । चञ्च । चिह्नितम् । चञ्चयः ।

3234. The affix 'ap' comes after the verbs 'grah', 'vṛ', 'dri', 'niśchi' and 'gam'.

This debars चञ्, and in the case of चिह्नि the affix चप् is debarred. As ग्रहः 'a planet', वरः 'a boon', दारः 'tearing, a cave', निश्चयः 'certainty', वचः 'march'.

The verb चिह्नि would have taken चञ्, but takes चप् which causes difference of accent.

Vart.—The roots वच् and वृ should also be included in this; as वचः 'obedient'; वचः 'battle'.

Vart.—When the sense is that of चप्, the affix क is directed to be employed, after the following verbs:—स्था, स्था, या, ज्वप्, इन् and जुप् । As मत्स्यः 'a table-land' (on which they move), मत्स्यः 'a vessel for bathing' (in which they bathe), मत्स्यः 'a place where water is distributed to travellers' (that out of which they drink); आद्रिषः (VL I. 16) 'an awl, a drill' (that by which they pierce); विष्ठा 'an obstacle' (in which they are obstructed), जागृचः 'battle' (where they fight).

Vart.—The roots कृ &c. are reduplicated before the affix क. This vārtika comes under VL I. 12, relating to reduplications. Thus चञ्चप्, चिह्नितम् and चञ्चयः.

३२३५ । उपसर्गोद्दः । ३ । ३ । ५८ ।

अपत्याह ।

3235. The affix 'ap' comes after the verb 'ad' (to eat) when an upasarga is in composition.

Thus म + चप् + चप् । Now applies the following sūtra by which चप् is replaced by चञ् ।

३२३६ । चञ्चोत्पत्त । २ । ४ । ३८ ।

अदेर्वस्तु स्थादुत्पत्ति च । मचञ्चः । विष्टरः । 'उपसर्गे' कित् । वाचः ।

3236. And when the affix चप् and चप् follow, चप् is the substitute of चप्.

As चिचसः (II. 4. 38) 'half-chewed morsel'; मचसः 'voracious'.

Why do we say 'when compounded with an upasarga'? Observe पाचः 'grass' कद्+चच्=चच्+अ (II. 4. 38, = चाचः ;

३२३७ । नी क च । ३ । ३ । ६० ।

नी उपपदे कदेचः कदादाच । व्याहः । निचसः ।

8237. And the affix 'na' as well as 'ap' comes after the verb 'ad, (to eat), when the upasarga 'ni' is in composition.

As नि+अच्+अ=नि+आच्+अ=आचः (VII. 2. 116) 'feeding'; नि+अच्+अच्=नि+चच्+अ (II. 4. 38)=निचसः 'eating, food'.

३२३८ । व्ययजपोरनुपसर्गे । ३ । ३ । ६१ ।

आपश्वाद् । व्ययः । जपः । उपसर्गे णु । आख्यापः । उपश्रापः ।

8238. The affix 'ap' comes after the verbs 'vyadh' and 'jap', when no upasarga is in composition with them.

This debars चच्. As व्ययः 'wound, जपः 'muttering'.

Why do we say 'when upasarga-less'? Observe आख्यापः उपश्रापः ।

३२३९ । स्वनहसोर्वा । ३ । ३ । ६२ ।

अच् । यदे चच् । स्वनः-स्वगतः । हसः-हासः । अनुपसर्गे हस्वेच । मस्वानः । महासः ।

8239. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'svan' and 'has' when no upasarga is in composition with them.

Thus स्वनः or स्वगतः 'sound'; हसः or हासः 'laughter'. But with upasargas, we have only one from, मस्वानः 'a loud noise'; महासः 'a loud laughter'.

३२४० । यमः समुपनिविष्टु च । ३ । ३ । ६३ ।

यममुपसर्गे च यनेरयमः । संयमः-संयामः । उपयमः-उपयामः । नियमः-नियामः । वियमः-वियामः । यमः-यामः ।

3240. And the affix 'ap' comes optionally after the verb 'yam' when the upasarga 'sam', 'upa', 'ni' and 'vi', are in composition; or even when it is upasarga-less.

This debars चच्. As संयमः or संयामः 'restrained', उपयमः or उपयामः 'marriage', नियमः or नियामः 'restrictive rule, वियमः or वियामः 'check, distress'; यमः or यामः ।

३२४१ । नी गदनदपठस्वनः । ३ । ३ । ६४ ।

आववा स्वाह । निगदः-निगादः । निनदः-निनादः । निवदः-निवादः । निस्वनः-निस्वानः ।

8241. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'gad' (to speak), 'nad' (to sound), 'paṭh' (to read), 'svan' (to sound), when the upasarga 'ni' is in composition with them.

This debars चच्. Thus निगदः or निगादः 'recitation'; निनदः or निनादः 'noise', निवदः or निवादः 'reading'; निस्वन or निस्वानः 'a noise'.

३२४२ । कृष्णीं वीणायां च । ३ । ३ । ६५ ।

नावपुत्रसर्गे च वीणाविषयाच्च कृष्णवैरम्या स्यात् । वीणाग्रहणं प्रादुर्भवत् । निक्वचः-
निक्वचायः । क्वचः-क्वचायः । वीणायां वृ । प्रक्वचः-प्रक्वचः ।

3242. The affix 'ap' comes optionally after the verb 'kvan' (to jingle), when 'ni' is in composition with it, as well as when it is without any upasarga, or when 'flute' is meant.

This debars the affix चञ्. Thus निक्वचः or निक्वचायः 'a musical tone', क्वचः or क्वचायः 'sound'. When it refers to 'flute', it must have some upasarga, not necessarily नि; as क्वचायमक्वचा वीणा.

But not so here, कनिक्वचायौ वर्तते, where the upasarga being कनि and the word not referring to 'a flute,' no option is allowed. When flute is not meant, the upasarga must be नि or no upasarga at all, for the optional application of the affix चञ्. To sum up, क्वच् takes चञ् optionally under three conditions:—1st when preceded by नि, or 2ndly when having no upasarga, or 3rdly when it refers to 'flute', and then it must have some upasarga.

३२४३ । नित्यं पक्षः परिमाणे । ३ । ३ । ६६ ।

अप्लवात् । पक्षकपचः । आकपचः । अवहारात् प्लवादीनां परिमितो दुहिर्भवते सोऽयं
विचः । 'परिमाणे' किच् । पाचः ।

3243. The affix 'ap' comes invariably after the verb 'pan' (to barter), when the sense is that of measure.

The word नित्यं 'invariably' is used in the aphorism in order to stop the anuvṛtti of the word optionally. Thus पक्षकपचः 'a handful of radishes'; आकपचः 'a handful of vegetable'. A small bundle of radishes &c, tied together for the purposes of sale is so-called. These words secondarily have come to mean 'a measure equal to a handful', irrespective of any thing.

When not meaning measure, we have पाचः 'trade'.

३२४४ । मदोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । ६७ ।

ममदः । उपसर्गे वृ । उभ्यादः ।

3244. The affix 'ap' comes after the verb 'mad', when not in composition with an upasarga.

This debars चञ्. As विद्यावदः 'pride of knowledge'; वनवदः 'pride of wealth', कुलवदः 'pride of family'. When compounded with upasargas, we have उभ्यादः 'mad', ममादः 'error or carelessness'.

३२४५ । प्रमदसंमदौ हर्षे । ३ । ३ । ६८ ।

'हर्षे' किच् । प्रमादः । संमादः ।

3245. The words 'pramada' and 'sammada' are irregularly formed, meaning 'joy'.

As कन्यानां प्रसङ्गः 'the joy of girls', कोकिलानां वनङ्गः the rejoicing of cuckoos'.

Why do we say 'when meaning del.gat'? Observe अनादः 'carelessness'; वनङ्गः 'frenzy'.

३२४६ । समुदीरजः पशुषु । ३ । ३ । इट् ।

संश्लेषादिभिः समुदाय उपसर्गस्य प्रेरणे तत्प्रात्ययविपर्ययात्पठ्यम् । 'अवजयोः' हत्युक्तेर्विभावो न । वनङ्गः पशूनां वनङ्गः । उदङ्गः पशूनां प्रेरणम् । 'पशुषु' क्तिप् । वनङ्गो ब्राह्मणानाम् । उदङ्गः क्षत्रियानाम् ।

3246. The affix 'ap' comes after the verb 'aj' (to go), when the prepositions 'sam' and 'ut' are in composition and the word so formed refers to beasts.

This declares वज्. The root वज् 'means to go, to throw'. When preceded by वच् it means 'a collection', and preceded by उच् it means 'driving'. As वनङ्गः पशूनां 'a herd of cattle', उदङ्गः पशूनां 'driving forth of cattle'. The वज् is not changed to वी, because II. 4. 56 S. 2292 ordaining this substitution excepts the affixes वच् and उच्.

Why do we say 'when applying to cattle? Observe वनङ्गो ब्राह्मणानां, उदङ्गः क्षत्रियानां ।

३२४७ । अक्षेपु ग्लाहः । ३ । ३ । ३७ ।

अक्षयस्यैव वीचनं कथयते ग्लं वत्पक्षयस्यैव ग्लाहं ग्लं 'ग्लहः' इति निपात्यते । अक्षयस्य ग्लहः । 'अक्षयुक्तीमभिरक्षयस्यैव वीचयम्' । 'अक्षेपु' क्तिप् । अक्षयस्य ग्लहः ।

3247. The word 'glaha' is irregularly formed, when the sense of the root refers to gambling.

This word is derived from the root गृह्. The verb गृह् takes the affix अप् and thus forms गृह्, and then irregularly र is changed into ल, as लक्षणे ग्लाहः 'cast of the dice', the bet to be delivered on the fall of the die.

Why do we say 'when referring to gambling'? Observe ग्लाहः पक्षयस्य ।

Others say, this word is derived regularly from the root ग्लह् 'to gamble', by adding the affix अप्, and thus denoting वज्. They suppose, therefore, the existence of the root ग्लह् to explain the form ग्लाहः । The counter examples which they would give is ग्लाहः 'receiving', formed by adding the affix वच् ।

1111 अक्षयुक्तीमभिरक्षयस्यैव वीचयम् (Māgh VIII. 32).

३२४८ । प्रजनने सर्ते । ३ । ३ । ३९ ।

प्रजननं प्रथमसर्पकथम् । गणपुत्रवत् । अर्धस्य 'अवधरा' 'प्रवरा' इति । अधिकरते पुंवि, संघातम्- (३२४६) इति च ।

3248 The affix 'ap' comes after the verb 'sri' (to flow), in the sense of impregnating (the covering of cows &c).

This declares वज्. The word प्रजननं means 'the first covering of a cow by a bull'. As गणपुत्रवत् 'impregnation of cows', पशुप्रजननवत् 'impregnation of cattle'.

How do you explain *avāṣaṇa* and *prasāṣa*? They are formed by *ghaṇ* with the force of location denoting a name under III. 3 118. S. 3296.

३२५८ । हूः संपसारसं च न्यम्युपविषु । ३ । ३ । ३२ ।

निहवः । अभिहवः । उपहवः । विहवः । 'हव' क्तिच् । महावः ।

3249. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' to call, when the prepositions 'ni', 'abhi', 'upa' and 'vi' are in composition with it, and its semi-vowel is changed into the corresponding vowel.

This debars चच्. As नि + ह्वे + चच् = नि + हु + ञ (VI. 1. 108, = नि + हो + ञ (VII. 3. 84) = निहवः (VI. 1. 78) 'invocation'; अभिहवः 'invocation'; उपहवः 'invitation', विहवः 'calling'. But महावः 'a summons'.

३२५९ । आदि मुहे । ३ । ३ । ३३ ।

आह्वयन्तेऽदिनमित्याहवः । 'मुहे' क्तिच् । आहवः ।

3250. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' when the word in composition is the upasarga 'Āh', and the semi-vowel of the root is changed into its corresponding vowel, when the word so formed means battle.

As आहवः 'battle' (where they *challenge* each other). But otherwise आहवः 'calling'.

३२५९ । निपातमाहवः । ३ । ३ । ३४ ।

आह्वयन्तेऽदिनमित्याहवः । 'आहव' इति निपातः । 'आहव' इति निपातः । 'आहव' इति निपातः ।

3251. The word 'Āhāva' is irregularly formed when meaning 'a trough'.

The word आहवः is irregularly formed from हे by the prefix आ, then *samprasāraṇa*, and the *vriddhi* of the vowel. Thus आ + हे + चच् = आहु + ञ = आहो + ञ = आहवः 'a trough near a well for watering cattle'. Otherwise आहवः 'calling'. Even in the word आहवः the sense of calling is understood. It is that place near a well, containing water, where cattle are called or invited to drink water.

Thus आहवस्तु निपातः स्वाहुपदबलादिति (Amarakośa I. 10. 26).

३२५२ । भावेऽनुपसर्गस्य । ३ । ३ । ३५ ।

आह्वयन्तेऽदिनमित्याहवः । 'आहव' इति निपातः ।

3252. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' and there is the change of the semi-vowel to its corresponding vowel, when the root is upasarga-less, and mere action is denoted.

As हवः 'calling'; हवे हवे अरवं हवनिहवः ।

Why do we say 'when no upasarga is in composition with it? Observe आह्वयः । Though the anuvṛtti of the word वाच was understood in this aphorism from sūtra 3184, its repetition here shows that the anuvṛtti of sūtra 3188, which was running, must not be taken; so that this word applies to agent-kāraka also.

३२५३ । हनश्च वधः । ३ । ३ । ३६ ।

अनुवर्तमानोऽर्थोऽपि अस्त्वात् । वधादेश्चान्तोऽस्त्वात् । 'वधेन वस्तुम्' । आह्वयः । वाचः ।

3253. The affix 'ap' comes after the root 'han' when upasarga-less, in the sense of mere action, and 'vadhā' is the substitute of 'han' before this affix.

This वच has udātta accent on its final. The affix च् which is anudātta generally (III. 1. 4) thus becomes udātta.

As वचहोरास्रात् 'the killing of thieves, वधोदस्तुभान् 'the killing of robbers'.

When action is not denoted, the affix च् applies; as च्चरत् 'a blow'.

So also when an upasarga is in composition with it; as वधयति, वाचः ।

The word च in the aphorism does not connect वच् with the substitute वध, there being no co-ordination, it refers to the affixes under discussion. Thus we have the affix च् also; as वाचः 'killing'.

३२५४ । घृतेन घन । ३ । ३ । ३७ ।

घृतिः । कानिच्यं दक्षिणमभिधेये दन्तेरप्येवाह । वधश्चादियः । कश्चयनः । कश्च 'सैन्यवधनमानय' इति । घनं चोदय घनो लघयति ।

3254. The affix 'ap' comes after the verb 'han', when the word so formed means solidity, and 'ghan' is the substitute of han.

The word घृति means 'hardness', 'solidity'. Thus कश्चयनः 'a mass of cloud', दक्षिणः 'solid cloud'. How do we say घनं इति or सैन्यवधनमानय. Here the quality is taken for the thing qualified.

३२५५ । अन्तर्घनो देशे । ३ । ३ । ३८ ।

वागीश्वरानभिधेयस्य अन्तर्घः । 'अन्तर्घः' इति वाटाम्बरः ।

3255. The verb 'han' preceded by the word 'antar' takes the affix 'ap' and 'ghan' is the substitute of the word 'han', when the word so formed means 'a country'.

As अन्तर + हन् + अप् = अन्तर + च् + क = अन्तर्घनः 'name of a country of Bāh ka'; (a porch or court, an open space before the house between the entrance door and the house) Some write the word with a च as अन्तर्घचः, that is also valid.

Why do we say 'when meaning a country'? Observe अन्तर्घसि 'striking in the middle'.

३२५६ । अगारैकदेशे मघकः मघाकश्च । ३ । ३ । ७८ ।

आरदेशे द्वौ प्रकोष्ठवसिन्दौ आग्वन्तरी वास्तव । तत्र वास्ते प्रकोष्ठे निवासनिदम् । अविश-
द्विर्भातेः चार्धैः प्रकोष्ठे इत्येते इति मघकः-मघाकः । जनैश्च यत् । यत्ते वृद्धिः ।

3256. The words 'praghana' and 'praghāna' are irregularly formed, meaning 'a portion of a dwelling house'.

Thus मघकः or मघाकः 'a porch before the door of a house, a portico'. The ap has the force of object'. There is vṛiddhi in one alternative. On both sides of an entrance to a house there are open spaces. The outer-yard is called praghāna or praghana. Because persons entering strike that ground with their feet to throw off dust and dirt—so it is well stricken ground indeed.

This is formed from वृ with म, irregularly.

Why do we say when meaning a portion of a house? Observe मघाकः ।

३२५७ । उदघनोऽत्याधानम् । ३ । ३ । ८० ।

अत्याधानमुपरिस्थापनम् । यस्मिन्काष्ठेऽप्यादि काष्ठानि स्थापयित्वा उदघनो उदघनः ।
अपि कर्तव्यम् ।

3257. The word 'udghana' is irregularly formed in the sense of 'bench'.

This is formed from वृ + इ irregularly. Thus उदघनः 'a carpenter's bench' (the wood on which placing other planks &c. the carpenter planes, carves &c.) The ap has the force of location.

When not having this sense, we have उदघातः 'uneven'.

३२५८ । अपघनोऽङ्गम् । ३ । ३ । ८१ ।

अङ्गं यदीरावयकः । य चेह न चर्चः किं तु पाणिः चार्धत्वेनाङ्गः । कर्त्तव्यम् । अपघातोऽङ्गः ।

3258. The word 'apaghana' is irregularly formed meaning 'a member of the body'.

This is formed irregularly from अप + वृ. Thus अपघनः 'a limb or member of the body'. The word अङ्गम् means a portion of the body, such as hand or foot, and not the whole body. The ap has the force of Instrument here. Otherwise we have अपघातः ।

३२५९ । करखेऽयोविद्रुषु । ३ । ३ । ८२ ।

यत् इन्तेः करखेऽपस्याङ्गनादेव वृ । अयो इत्यनेनेत्ययोचयः । विषयः । द्रुषणः । 'द्रुषणः'
इत्येते । 'द्रुषणदाल्बन्धाय' (८५७) इति चत्वर । संज्ञा कुडास्ते । द्रुषुः च ।

3259. The affix 'ap' comes after the verb 'han' when the words, 'ayas', 'vi' or 'dru' are in composition with it, when the word so formed is related to the verb as an instrument, and 'ghan' is the substitute of 'han'.

As अयोधनः 'a forge-hammer' (whereby the iron is destroyed); विषयः 'a mallet', द्रुषणः 'an axe' lit. the tree (dru)-cutter. Some write द्रुषयः, the य being changed into ञ either by rule VIII. 4. 8. S. 857 or by

The word *आसन्न* refers to proximity, contiguity. Thus *पर्वतोपचः* 'the declivity of the mountain'; so also *ग्रामोपचः* 'bordering the village'.

Why do we say 'when meaning 'support'? Observe *पर्वतोपचासः* ।

३२६४ । संघोद्घौ गच्छप्रशंसयोः । ३ । ३ । ८६ ।

*संघनं संघः । आदेऽप । उद्घन्दते सत्कृद्गो घायते इत्युद्घः । कर्षयत्यप । पश्यन्तीनां उद्घर्ष-
त्वाद्भित्तयनि ।*

3264. The words 'sangha' and 'udgha' are irregularly formed in the sense of 'a collection', and 'a praise' respectively.

These words are thus formed, *सङ् + हृ + ञप् = सं + हृ + ञ = सं + हृ + ञ = संघः*. Thus *संघः* *सङ्घनाच्* 'a herd of cattle'; so also *उद्घो* *उद्घर्षः* 'an excellent man' 'who knows' well. The word 'respectively' is inserted from I. 3. 10. When not used in these senses, we have *संचारः* 'union'. In *sangha*, the *ap* has the force of 'condition', and in *udgha* of 'object', as all roots meaning 'to go', denote also 'to understand', so 'han' here means 'to know', in *udgha*.

३२६५ । निघो निमितम् । ३ । ३ । ८७ ।

*समस्तान्निघं निमितम् । निर्निघेवं इत्यन्ते आसन्ते इति निघः वृथाः । अनालोहपरिचाहर्ष-
इत्यर्थः ।*

3265. The word 'nigha' is irregularly formed in the sense of 'as high as broad.'

The word *निघित* means 'measured all round' i. e. 'as high as broad' literally that which is known (*haṇyante=jñāyante*) fully. As *निघा वृथाः* 'trees as high as broad' *निघा* *वास्तवः* square or cubic or circular halls. Otherwise, when not meaning 'as high as broad', we have *निघावः* 'a blow'. The word *निघित* = *समस्तान्निघं*, *अनालोहपरिचाहर्षः* । It may be derived from *न* or from *नि* । In the first case it will mean 'measured' and in the other, 'erected, built'. Professor Bothlingk refers to *Apastamba Dharma*. I. 20. 30 for the meaning of this word.

३२६६ । कृतः कृतिः । ३ । १ । ८८ ।

*अथ वाच सव स्वनामाद् । 'कृतेर्भक्तिवत्' । कृतिप्रत्ययस्य भक्तिवत्त्वमिति । अथ सव कृतप्रत्यय-
स्य विग्रहः । कृतवत् । वाचोऽपि कृतवत् । कृतवत् । कृतिवत् ।*

3266. The affix 'kṛi' comes after the verb which has an indicative 'du', when denoting mere action &c.

The phrases 'when the sense is that of mere action', and 'when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as agent', are of course understood in this, as in all the previous aphorisms. Taken by IV. 4. 20, S. 1570 (of the affix *कृति*, *वप्* is always the augment) we must add *व*, for we can not use the affix *ति* alone; but we must always use *तिवप्* । Thus *कृतवप्* 'to cook'—

वृज्जिन्व 'what is ripe', वृजप् -वृज्जिन्व 'sown' (VI. 1. 15); वृज्जप् -वृज्जिन्व 'artificial'.

३२६७ । द्वितोऽयुच् । ३ । ३ । ८९ ।

अयमपि स्वभावाद्वाक्यं यत् । द्वितोऽयुच् । द्वितोऽयुच् ।

3267. After that verb which has an indicatory 'tu', the affix *atluah*, comes with the force of denoting mere action &c.

As द्वितोऽयुच्—'a trembling'; द्वितोऽयुच्—'swelling', द्वितोऽयुच्—'sneezing'; द्वितोऽयुच्—'burning'.

३२६८ । यजयाचयतविच्छप्रच्छरसो नञ् । ३ । ३ । ९० ।

यजः । याचयतः । यजः । विच्छः । प्रच्छः । 'यजने याचयत'—(2999) इति याचयतस्य सं-
धारणम् । कित्वां द्विचरत्वं दृश्यते तुल्यनिर्माणम् । रश्मिः ।

3268. After the verbs 'yaj' (to worship), 'yāch' (to ask for), 'yat' (to strive), 'vachchh' (to shine), 'prachchh' (to ask) and 'rakh' (to preserve) comes the affix 'nan' with the force of denoting mere action &c.

The conditions of S. 3184 and 3188 are understood here also. The *च्* of नञ् is for the sake of prohibiting *guna* or *vṛddhi* (I. 1. 5 S. 2217); as यजः 'sacrifices'; याचयतः 'solicitation', यजः 'effort'; विच्छः (VI. 4. 19 S. 2561) 'lustre'; no *guna*, because of *च्*; प्रच्छः 'a question'; रश्मिः protection.

The root नञ्, by VI. 1. 16, S. 2412 ought to have changed its *र* into *च्* the कित्वा affix नञ्. Its not doing so must be taken to be an irregularity before counterbalanced by Pāṇini as we know from the fact that Pāṇini himself uses the form नञ् in III. 2. 117 S. 2777.

३२६९ । स्वप्नो नञ् । ३ । ३ । ९१ ।

स्वप्नः ।

3269. The affix 'nan' comes, under similar circumstances, after the verb 'svap' (to sleep).

The final *च्* is indicatory and regulates the accent (VI. 1. 197 S. 3686); as स्वप्नः 'a dream'.

३२७० । उपसर्गे घोः किः । ३ । १ । ९२ ।

मधिः । अन्तर्धिः । उपसर्गोऽप्येतेऽनुवाचिः ।

3270. The affix 'ki' comes under similar conditions, after a 'ghu' verb (I. 1. 208. 2373), when an upasarga is in composition with it.

The *क्* is indicatory, by force of which the final *क्* is elided (VI. 4. 64 S. 2372). Thus म+उ+कि=मधिः 'a present', मधिः 'the periphery of a wheel'; उपसर्गः 'fraud'; अन्तर्धिः 'vanishing'.

३२७१ । कर्मण्यधिकरणे च । ३ । ३ । ९३ ।

कर्मण्यधिकरणे घोः किः इत्यादिकरणेऽर्थः । अस्मादि घोः यन्तेऽस्मिन्निति अस्मिन्निः ।

3271. The affix 'ki' comes after a 'ghu' verb, when a word in the accusative case is in composition with it, and when the relation of the word so formed to its verb, is that of 'location'.

As वलवि: 'the ocean (in which water is held)', वरवि: 'a quiver (that in which arrows are put)'.

The word 'location' in the aphorism indicates that the words so formed should have no other significance. The word क in the aphorism draws in the affix कि from the last sūtra.

३२७२ । स्त्रियां क्तिन् । ३ । ३ । ९४ ।

स्त्रीलिङ्गे भावादौ क्तिन्स्वाङ्घञोरपवादः । सञ्जयी तु परस्वाङ्घञोरे । कृतिः । चितिः । स्तुतिः । स्वाधी-स्वावि 'स्त्रीलिंगान्' इति तु भावादिकम् । 'काम्बादाङ्घ्र्ये चिति' 'अथ इ' इति वा। सञ्जयम् । * 'सुयत्रीपितृभ्यः ऋणे' * 'सुयतेऽनन्त कृतिः । यजेतिवेत्त इतिः । स्तुतिः । * 'आत्मादिभ्यः क्तिन्निहायद्वाप्यः' * । तेन पत्वत् । कीर्त्तिः । कीर्त्तिः । कृतिः । पुनिः । पुनिः । डादः- (३०६३) इति योगविभागात्किञ्चिद्भस्वः । प्रहृन्तिः । 'ति थ' (३०३७, १) कृतिः । पुस्तिः । * 'चादतेः क्तिन् निभावो वाच्यः' * । अथपितिः । * 'संपदादिभ्यः कृचिप्' * । संपत् । विपत् । 'क्तिन्लोपीभ्यते' । संपत्तिः । विपत्तिः ।

3272. To express an action &c. by a word in the feminine gender, the affix 'kṭin' is added to the root.

The conditions of rules 3184 and 3188 are understood here also. This supersedes कृ, कृच् and कृच् affixes, being taught subsequent to them. Thus कृतिः 'action', चितिः 'a gathering'; चितिः 'understanding'; स्तुतिः 'praise', स्वाविः 'swelling'. The form स्वावि is erroneous, for स्वा is changed to स्वी only in the Nishṭhā (S. 3044). Or it is derived from the root स्वावि formed from the Past Part. स्वावि with कृच् and adding इ । Thus स्वावि + इ (अथ इ) = स्वाविः (VI. 1. 22. S. 3044). The कृच् is added to p. p. स्वावि to make it a root by the gana-sūtra given under the Churādi / कृच् (No 388).

Note.—The affix kṭin should be declared to come after the verbs आप् 'to get' &c. Thus आरतिः 'getting', रातिः 'accomplishment'; दीतिः 'shining'; अस्तिः 'a slip', अस्तिः 'destruction', कृतिः 'gain'.

Vart.—So also after the verbs शृ 'to hear', यच् 'to worship' इच् 'to wish' and स्तु 'to praise', when instrument is meant; as श्रुतिः 'ear' (that by which we hear)'; so इतिः, 'a sacrifice' or 'a wish' from yaj and ish. स्तुतिः 'a praise'.

Note.—The affix क्ति comes after the verbs 'श्ले to be exhausted', श्ले 'to fade', 'जरा to grow old' and हृ 'to leave', as श्लानिः 'exhaustion', श्लानिः 'fading', जरानिः 'old age'; ह्रानिः 'loss'.

Vart.—The affix क्ति coming after verbs ending in long ऋ and the verbs कृ &c. is like a Nishṭhā. Thus कीर्त्तिः 'scattering'. This form is thus evolved. कृ + क्ति = कृ + ति (VII. 1. 100 S. 2390) = कृत् + ति (I. 1. 51 S. 70) = कीर्त् + ति (VIII. 2. 77 S. 354). At this stage, त is changed into क by the

(a weapon) and 'kirti' (fame) are anomalous forms, acutely accented.

The anuvṛtiti of the word कर्त्तृ does not exist in this, but the word कर्त्तृ of the last Ashtādhyāyī sūtra S. 3420 is understood here. The word कर्त्तृ is thus formed :—कृ 'to protect' + क्तिन् = क + क्तिन् : (VI 4. 20. S. 2654. = कर्त्तृ : This form is regular and could be evolved from III 3. 94 also, but not so the accent. The irregularity in कर्त्तृ and कर्त्तृ consists in the lengthening of क into कृ, in कर्त्तृ, the क of the root कृ which becomes कर् by VI. 1. 45 S. 2370 is not changed into कृ, as rule VII. 4. 40 S. 3074 required, and this is the irregularity. This form may also be derived from the root कृ with perfect propriety, except as to the accent, which would be regulated by the present sūtra. thus कृ + क्तिन् = कर् + क्तिन् (VI. 4. 42 S. 2504) = कर्त्तृ. The form कर्त्तृ may be derived either from कृ or कर्त्तृ.

इन्द्रवाजेभ्योऽव सहस्रप्रपणेभ्यः कृत्तुर्वाजिर्वाजिर्वाजिर्वाजिः (Reg. I 7. 4) 'O Indra mayst thou mighty, defend us in battles and in fights of a thousand duels with thy mighty protections'. So also कर्त्तृ :

३२७५ । अजयजोभावे क्यप् । ३ । ३ । ३८ ।

कृत्तुर्वा । कृत्तुर्वा ।

3275. The affix 'kyap' comes after the roots 'vraj' (to go) and 'yaj' (to worship) acutely accented, in forming a word in the feminine denoting action.

This supersedes कृत्. Thus कृत्तुर्वा 'wandering about', कृत्तुर्वा (VI 1. 15 S. 2409) 'worshipping'. The कृ of कृत्तुर्वा is indicative, and though it serves no purpose in this sūtra, it is, however, necessary in the next, for it is by force of कृत् having कृ, that we add 'a' by VI. 1. 71 S. 2838, in the words formed in the next aphorism.

३२७६ । संज्ञायां समजनिषड्निपत्तमनविदुष्पञ्चशीङ्गुजिह्वः । ३ । ३ । ९९ ।

समजादिभ्यः सिद्धां भावादी कृत्तुर्वात्स्योदाहृतः संज्ञायाश्च । * कर्त्तुः कृत्तुर्वा ज्ञानेति साध्यम् * । कृत्तुर्वात्स्यस्यामिति समजया यथा । निषीदन्त्यस्यामिति निषदा । सापचः । निषदात्स्यस्यामिति निषत्वा विष्मिता मूनिः । कृत्तुर्वात्स्येति कृत्तुर्वा मलपाश्विह्वः । विदुष्यस्यामिति विदा । कुत्तुर्वातिषयः । यथा । कृत्तुर्वा । ईयतेऽनया कृत्तुर्वा विविधा ।

3276. The affix 'kyap' comes after the following verbs in forming a word in the feminine denoting 'an appellative' and is acutely accented viz.—'sam-aj', 'nushad' 'ni-pat', 'man', 'vid', 'suñ', 'sññ', 'bhññ' and 'in'.

Thus समज्या 'an assembly' Part.—The कृत्, is not changed to की before the affix kyap inspite of II. 4. 56 S. 2292 निषदा 'a small bed or couch'; निषदा 'slippery ground'; कृत्तुर्वा 'the nape or the back of the neck', by which one understands when a man is an anger', विदा 'knowledge'; कृत्तुर्वा (VI. 1. 71) 'extraction of soma juice, parturition'; कृत्तुर्वा 'bed'; कृत्तुर्वा 'wages' serv.ice; कृत्तुर्वा 'a litter' palanquin.

३२७७ । कृजः श च । ३ । ३ । १०० ।

'कृजः' इति योगविधानः । कृजः क्यप्त्वात् । कृत्वा । 'श च' । चत्विजत् । क्रिया । कृतिः ।

3277. And after the root 'kṛi' comes the affix 'śa' in forming a feminine, as well as the affix 'kyap'.

By the force of the word च we draw the affix क्यप् into this sūtra, and by the process called योगविधान we can split up this aphorism into two.—

(1) कृजः 'after the root कृ there is the affix kyap'. As कृत्वा ।

(2) श च 'and the affix श as well as kṛi'. This is क्रिया, and कृतिः । When the affix श is added, the root assumes the form क्रिच् by III 1. 67 S. 2756.

३२७८ । इच्छा । ३ । ३ । १०१ ।

इच्छेर्वादि यो वगभावश्च निपात्यते । इच्छा । '*परिचर्यापरिचर्याङ्गुणादादायः कानुपसर्गकानुपसर्ग' । यो वक्त्र निपात्यते । परिचर्या प्रवा । परिचर्या परिचर्यात् । यत्र प्रकीर्ति । वृत्त आश्लेषेति प्रवादावयवः । अतो लोवाभावीति । इ यकि विकीर्ण । वृत्ता । अतो इ यकि इयमवयव द्वित्वं पूर्वभावे वकारनिवृत्तिर्विद्य । अदादया । '*जागर्तकारो वा' । पदे यः । जागर्त-जागर्त ।

3278. The form 'ichchhā' (desire) is irregular.

The word is thus formed: इच् + ञ = इच्छ + ञ = इच्छा. The वक्त्र ordained by III 1. 67 S. 2756 is not added, this is the irregularity.

Vart.—The following words are also irregularly formed:—परिचर्या 'perambulation'; the guṇa is also an anomaly; परिचर्या attendance, service, वृत्ता 'hunting' from the churādi root mṛiga (No. 187) 'to search': it ends in च । This च is not added, the चि is elided before च and वक्त्र । अदादया 'the habit of roaming about as a religious mendicant'. The affixes ञ and वक्त्र are irregularly added, and the syllable च is reduplicated, but no च in the first portion, while the vowel is lengthened.

Vart.—From the root वाङ् we have either जागर्त or जागर्त 'waking'. The first is formed by the affix च, the latter by ञ which brings in वक्त्र (III. 1. 67 S. 2756).

३२७९ । अ प्रत्ययात् । ३ । ३ । १०२ ।

प्रत्ययान्तेभ्यो वाङ्प्रत्ययः क्रियावकादेशवयः स्यात् । चिकीर्ष । प्रत्ययान्ता ।

3279. After the verbs that end in an affix, there is the affix 'a', the word being feminine.

The verbs that end in an affix are derivative roots such as Desideratives, Causatives, Intensives and Denominatives. Though taking affixes, they are called वाङ् (III. 1. 32 S. 2304), after these verbs the affix च is used in forming the feminine noun.

Thus कृ + च् = चिकीर्ष 'to wish to do'; this is a Derivative root, after this root चिकीर्ष, we add च । Thus चिकीर्ष + च (VI. 4. 43 S. 2308) = चिकीर्ष । Then we add दाच् by IV 1. 4. S. 434 and get चिकीर्षा 'the desire to do', so also चिकीर्षा 'the desire to take', प्रसीत 'the desire to be like a son', प्रत्ययान्ता

'desire of a son'; लोभुष 'much cutting', कषुष 'itch'. The sūtra is also found as कः प्रत्ययात् ।

३२८० । गुरीष हलः । ३ । ३ । १०३ ।

गुरुवतो हलन्तास्त्रिषाण्यकारः स्वात् । ईषा । ऊषा । 'गुरोः' कित् । भक्तिः । 'हलः' कित् । नीतिः । * निधायं सेट इति वक्तव्यम् * । नेह । खरतिः । 'विदुषः' (३१६३, इति नेह् । वीतिः । * विदुषेण्यद्वादीनामिति वाच्यम् * निदृशीतिः । निषठितिः ।

3280. The affix 'a' comes after that verb which has a prosodially heavy vowel and ends in a consonant, when the word to be formed is feminine.

Thus debars चिद् । Thus कुषा 'an adulteress'; दुषा 'a tigress'; ईषा 'effort', ऊषा 'supplying an ellipsis'.

Why do we say 'which has a prosodially heavy vowel'? Observe भक्तिः 'devotion'. Why do we say 'which ends in a consonant'? Observe नीतिः 'polity'.

Vart.—The affix क्त comes after roots which take an indicative व in the Niṣṭhā. Not here as आहिः । The क्त does not take इद् by VII 2. 9. S. 8163. So we get वीतिः ।

Vart.—The affix वि, दु and नित् take इद् augment after बद् and words of similar formation:— as विदृशीति, उपस्तिदिति, निकुचिति । निषठितिः ॥

३२८१ । विद्धिदादिभ्योऽङ् । ३ । ३ । १०४ ।

विद्धवो विदादिभ्यश्च विद्यामङ् । वृद् । 'वृद्धयोऽङि वृद्धा' (२४०६) । जरा । वपुर् । जपा । विदा । विदारक रवायश्च । भित्तिरण्या । विदा । वृद्धा । कवेः संप्रसारणं च । कृपा ।

3281. The affix 'an' comes after those verbs that have an indicative 'sh', and after 'bhd' &c, when the word to be formed is feminine.

Thus वृद् has an indicative वृ, the real root being वृ । From it we have जरा 'old age' (VII. 4. 16 S. 2406 causes gūṇa); वपुर्—जपा 'bashfulness'.

So also from verbs of the *Bhiddā* class we have विद् 'breaking', in the alternative we have भित्तिः । So also विदा 'cutting', चित्तिः 'cutting', खरा 'a knife, an iron instrument', खरतिः 'distress', वारा 'a stream'; वृत्तिः । The list of *Bhiddā* verbs will not be found given in one place in the *Dhātupāṭha*. They have been collected from different *Gāṇas*, and are the following:—

विदा, विदा, विद्, चिदा, वृदा (निर्योक्च्योः), वृद्धा, जेपा, नीपा, जारा, हारा, कारा, विदा, भारा, वारा लेखा, रेखा, वृद्धा, वीद्धा, वपा, वया वृद्धा, वृद्धा, कृपा । (कवेःसंप्रसारणं च) and there is vocalisation of the र of कृप- . As वृप् + वृद् + वा = कृपा ।

३२८२ । चित्तिपूजिकधिकुम्भिचचैश्च । ३ । ३ । १०५ ।

चद् स्वात् । पुषोऽपवादः । चित्ति । पुषा । कषा । कुम्भा । चर्पा ।

V. nt. The affix **वृच्** comes after **इच्** when it does not mean 'to desire'. Thus **अप्येषका** 'solicitation', **अन्वेषका** 'the searching after'.

Var.—So also optionally when **इच्** takes the upasarga **परि**, as, **पर्येषका** or **परिहिः** 'investigation by reasoning'.

३२८५ । रोगारूपायां वतुल्वहलम् । ३ । ३ । १०८ ।

मण्डर्हिका । प्रवाहिका । विचर्चिका । क्वचिन्न । विरोधर्हिः । * चालवर्गनिर्देशे वतुल्वहलम् : * । आचिका । आयिका । * इच्छितव्यो वातुनिर्देशे * । चर्चिः—चर्चति : * चर्चस्कारः * । निर्देश इत्येव । अकारः । ककारः । * रादिभ्यः * । रेकः । * चालवर्गभ्यः * । वतुल्वहलनादकारलोपः । वत्सर्गभ्यः । * इच्छितव्यभ्यः * । आचिः । आयिः । * इच्छित-प्रादिभ्यः * । चापि । चर्चिः । स्वर्दे वेदः । * इच्छित्वादिभ्यः * । कृचिः । * गिरिः * ।

3285. The affix 'nvul' comes diversely after a verb, when the word to be formed is a feminine noun, being the name of 'a disease.'

This debars **क्वि** and all the rest. By using the word **चालव्य** in the sūtra it is meant that the word so formed by this affix should be the appellation of the disease. The word 'diversely' shows the usual licence in the application all the rules of grammar. Thus **मण्डर्हिका** (VII. 1. 1 S. 1247) 'vomiting', **प्रवाहिका** 'diarrhoea'; **विचर्चिका** 'itch', 'scab'. Sometimes this affix does not apply, as **विरोधर्हिः** 'head ache'.

Var.—The affix **nvul** is employed also in simply pointing out the meaning of the roots, thus, **आचिक** 'to enjoy', **आयिका** to 'lie down' &c.

Var.—The affixes **इच्** and **वितच्** are also employed in merely pointing out the roots **अभिदि**, **क्षिदि**, **वचति**, **वदति** &c. The constant use of these affixes is to be found in these very sūtras. In the aphorisms the roots are exhibited in various ways, thus in S. 3224 we have the root **चि** and **वृ** exhibited as **चवति** and **वौचि**. These latter forms indicate nothing more than the simple roots. So also, see VIII. 4. 17 S. 2285, VI. 4. 49. S. 2631.

Var.—The affix **कार** is employed in merely pointing out letters; as **ककारः** means 'the letter क', so also **अकारः** 'the letter अ', **इकारः** 'the letter इ'.

Var.—The affix **इच्** is employed in pointing out the letter **र**; as **रेक**.

Var.—The affix **वृ** comes after the word **वत्सर्व** in merely pointing it out, and there is elision of the final **व** diversely, as **वत्सर्ववि** :

Var.—The affix **इच्** comes after the verbs **अच्** &c, as **आर्चि**, **आर्चि**, **आदि** :

Var.—The affix **इच्** comes after **अच्** &c. As **वौचि**, **वौचि** : The difference is in accent. See S. 3686.

Var.—The affix **इच्** comes after the verbs **कृच्** &c, as, **कृचि**, **क्षिचि**, &c.

३२८६ । संज्ञायाम् । ३ । ३ । १०९ ।

अत्र वातो रज्जुः । सहालक्षगुणभञ्जिका ।

3286. The affix 'nvul' comes after a verbal root, when the word to be formed is an appellative.

As उद्दालककुम्भभञ्जिका 'a sort of game played by the people in the eastern district in which uddālaka flowers are broken or crushed' बरहपुष्पप्रभादिका 'a sort of game'; आरम्भदण्डिका, आरम्भलादिका, आरम्भभञ्जिका, आरम्भभिका ।

३२८७ । विभावाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च । ३ । ३ । ११० ।

परिप्रश्न आख्यानं च गन्ध इत्यस्यात् । आरम्भपुष्प । विभावाख्यानपरिप्रश्नयोऽपि । कां एवं कारि-कारिका-क्रिया-कृत्या-कृतिं वाकार्यः । एवं कारि-कारिका-क्रिया-कृत्या-कृति-वाकार्यश्च । एवं वचि-वचिका-वचनश्च । वचि-वचिका-वचन-वचिश्च ।

3287. And the affix 'iñ' comes optionally after a root, when a question and answer is expressed, (as well as 'nvul' and other affixes ordained by other rules).

The word परिप्रश्न means 'question' and आ ख्यान means 'answer' in the sūtra. In making the compound of these words, the logical sequence is not observed. The compound आख्यानपरिप्रश्न may, however, be justified on the ground that in a Compound a word consisting of smaller number syllables should stand first (II. 2. 34 S. 905,) and hence *ākhyāna* is put first.

The force of च is to draw the anuvṛtti of the word वचुश्च from the last sūtra into this. By the word 'optionally', it is meant that those affixes which would otherwise present themselves from the subsequent rules, should also be applied, thus. Q.—कां एवं कारिवाच्यः 'What work did you do?' A.—एवं कारिवाच्यश्च 'I did all work'. Optionally we may have instead of कारि the following also. Q.—कां कारिका, कृत्या, कृति, क्रिया, वाकार्यः A.—एवं कारिका or कृत्या or कृति or क्रिया वाकार्यश्च । Similarly, Q.—कां वचि (वचनं, वचिका &c.) ज्ञानीवचः A.—एवं वचि &c. ज्ञानीवचश्च. So also कां वचिश्च or वचिवाच्यश्च; कां वचिश्च or वचिवाच्य &c.

Why do we say 'in question and answer? Observe कृतिः and इति ।

३२८८ । पर्यायार्हशोत्पत्तिषु गवुच् । ३ । ३ । १११ ।

पर्यायः परिवादीकृत्यः । अर्हत्वार्हः शोद्यता । पर्यायार्हः शोद्यते गवुच्चा स्यात् । अर्हत्वाविका । शायिका । अद्यगमिका । अद्यानिशुभविकारार्हति । गवुच् । इत्युभयविकारो ने चारयति । उत्पत्तौ । इत्युभयविका इत्यर्थादि ।

3288. The affix 'nvuch' comes optionally after a root in the sense of succession, merit, debt or production.

The word वच्य means turn or order of succession; अर्ह means worthy of respect; गवुच् means debt owed to another, and उत्पत्ति means birth or production. This rule supersedes क्तिन् and other affixes. Thus (1) अद्यः शायिका 'your turn of sleeping'; अद्याद्यग्रशायिका 'your turn of eating first'. (2) अर्हति अद्यानिशुभविकारश्च 'you deserve to have a meal of sugar and molasses'. (3) इत्युभयविकारो ने चारयति 'thou owest me a meal of sugar and molasses'; अद्याद्यग्रशायिका 'a meal of rice'; चयः शायिका 'a drink of milk'. (4) इत्युभयविका ने उत्पत्तौ ।

The word 'optionally' is understood in this sūtra also; as विकीर्णत्वस्येति।

The forms given by बहुल and बहुच् are the same, the difference is only in the accent. (VL 1. 193, S. 3676 and VL 1. 163 S. 3710).

३२८८ । आक्रोशे नञयनिः । ३ । ३ । ११२ ।

विनायेति निवृत्तम् । नञ्युपदेशनिः स्वादाक्रोशे । आक्रोशनिस्ते षट् भूपाद् । आशवादिः । 'हृत्पश्च्युटो बहुलम्' (३२८९) । आशेऽर्द्धेति च कारणे संशयाभिवि च निवृत्तम् । राजा पुत्रवन्ते राजभोगवाः बालवः । 'बहु' चोच्ते वाच्ये च' (३०८०) ।

3289. The affix 'ani' comes after a verb when the particle 'nañ' is in composition with it, and the sense implied is that of cursing.

The anuvṛitti of the word 'optionally' does not extend to this aphorism. The word आक्रोश means to curse. This supersedes the affixes लिच् &c. Thus आश्वत्तिस्ते वृषश्च भूपाद् 'may failure be to thee, O sinner'! तस्याश्वत्तिदेवास्तु 'may he be disappointed'. So also आक्रोशनिस्ते षट् भूपाद् । आशवादिः ।

Why do we say 'when meaning to curse'? Observe आश्वत्तिस्ते षट् 'the non-making of his mat'.

Why do we say 'when नञ् is in composition'? Observe हृत्तिस्ते वृषश्च भूपाद् 'may death be to thee, O sinner'!

३२८९ । क । कृत्येत्युटो बहुलम् ॥ ११३ ॥

कृतिः । कृत्यसंज्ञकाः मर्यादा एवम् च बहुलनर्हेषु भवन्ति ।

3289A. The affixes called 'kṛitya' (III. 1. 95) and the affix 'lynt', are diversely applicable and have other senses than those taught before.

The anuvṛitti of the phrases 'when denoting action' and 'when the relation of the word formed to its parent verb is not that of an agent', which began with sūtras III. 3. 18 and 19, does not extend to this sūtra or farther. By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus the kṛitya affixes are ordained to come when 'act' or 'object' is to be expressed, but they come also when the kāraṇa is other than the objective. Thus स्नायीयं कूर्चम् 'powder for bathing', दामीये ब्राह्मणे 'a Brāhmaṇa' to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brāhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case, so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, एवम् is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun (III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोगवाः बालवः 'halls for the eating of kings'; राजाभ्यादनानि वस्त्राणि 'dresses to be worn by the 'king'.

Here there is no compounding as the upapada दृष्टिः is in the abhative case.

Why do we say 'from the contact'? Observe अग्निकुंडलोपासनं सुखं 'it is pleasure to sit near by a fire-hearth'. Here there being no contact between 'fire' and 'body', there is no compounding.

Why do we say 'to the agent'? Observe गुरोः स्नापनं सुखं 'to the teacher it is pleasure, when he is made to bath'. Here the word गुरुः is not the agent, but the object of the verb स्नापयति ।

Why do we say 'corporally'? Observe पुत्रस्य परिगृह्णन् सुखम् 'embracing of the son is a pleasure'. Here the pleasure is a mere mental satisfaction and not a physical one.

Why do we say 'a pleasant sensation'? Observe कंटकार्णं गर्दनं दुःखम् 'it is painful to rub thorns'. In all the above counter-examples there is no compounding; see II. 2. 19 S. 782 and the connected sūtras.

३२९२ । वा यौ । २ । ४ । ५१ ।

अदेर्वी वा स्वासी । प्रवचकम् । प्रावचम् ।

3292. वी is optionally the substitute of क् when the affix उ (III. 3. 15 S. 3290.) follows.

This declares an option in the case of the affix क्युट्, the word उ in the sūtra refers to this affix, as, प्रवचकः or प्रावचो दृष्टः 'driving stick or whip'.

३२९३ । करखाधिकरखयोश्च । ३ । ३ । १११ ।

क्युट् इयात् । इयप्रत्ययः कुटारः । कोदोदनी स्वासी । अक्षः प्राङ्मुखः । अधिकरखयोः रित्यधिकारः ।

3293. The affix 'lyut' comes after a root, when the relation of the word to be formed to the verb is that of an instrument or location.

Thus कृत्वाद्युत्तः 'an axe (lit. an instrument for cutting wood; पलाशकावनः 'palāsa-cutter', कोदोदनी 'a milk pail' (a vessel into which milk is milked); so also सज्जमानः । In other words, this affix expresses also the idea of the instrumental case (a tool), and of the locative case (a repository). The anvṛtti of the words instrument and location extends up to S. 3304 inclusive

३२९४ । अन्तरदेशे । ८ । ४ । २४ ।

अन्तः कन्दोदन्तेर्नस्व कः स्वात् । अन्तर्देशनम् । देशे तु अन्तर्देशनो देशः । अन्तर्देशस्थेयः । अन्तर्देशन्ति । 'सपरः' क्त्वा । अन्तराणि ।

3294. The न preceded by short अ of the root हृ is changed into क, when the root follows the upasarga अन्तर, and the word does not mean a country.

Thus अन्तर्देशयते and अन्तर्देशनम् ।

Why do we say "when not meaning a country कदेवे ?" Observe कश्च-
ईवने देशः ॥

The phrase कश्चपूर्वस्य "preceded by short क" of sūtra VIII. 4.
22 S. 359 is to be read into this sūtra also. Observe, कश्चपूर्वस्य ॥

Why do we say "short क ?" See कश्चत्प्राणिः ॥ The word antar is an
upasarga for the purposes of क change, by the vārtika under I. 4. 65, S. 765
therefore, it would have caused the क change by VIII. 4. 22. The present
sūtra is made, to show that the change takes place only then, when it does
not mean a country.

३२९५ । अयम् क । ८ । ४ । २५ ।

अयम् कः कश्चः कश्चत्प्राणिः । कश्चत्प्राणिः । कश्चत्प्राणिः । कश्चत्प्राणिः ।

3295. The क of कश्च is changed to क, when preceded by the
word कश्चत्, and the word does not denote a country.

Thus कश्चत्प्राणिः कश्चत्प्राणिः ॥ Why do we say "not denoting a country"?
Observe कश्चत्प्राणिः देशः ॥ This क change would have taken place by VIII.
4. 22, this special sūtra is for कदेवे purposes. The word कश्च is formed by
कश्च added to कश्च or कश्च ॥

३२९६ । पुंसि संज्ञायां चः प्रायेण । ३ । ३ । ११८ ।

3296. The affix 'gha' generally comes in the sense of an
instrument or location, after a root, when the word to be
formed is a name and is in the masculine gender.

The force of the word प्रायेण 'generally' is to show that this rule is not
a universal rule. Thus कश्चत्प्राणिः 'the lip' कश्चत् 'to cover' + च (VI. 4. 96
S. 3297. See below) = कश्चत्: lit. 'that by which the teeth are covered', so also
कश्चत् 'a breast plate', कश्चत्: 'These denote instruments.

So also in denoting 'location'. Thus कश्चत् + कश्चत् = कश्चत्: 'a mine', so
named because men work (akurvantī) in it, कश्चत्: 'house' that in which
men settle down.

Why do we say 'in the masculine gender'? Observe कश्चत्प्राणिः 'a
comb', (lit. that by which men decorate). Here the affix is *lyut*.

Why do we say 'when the complete word so formed is merely an ap-
pellative? Observe कश्चत्प्राणिः कश्चत्: 'the beating stick'.

The indicatory च is merely qualifying for the application of sūtra
VI. 4. 96, S. 3297 by which after the causative कश्चत्, when च is added, the
long का is shortened.

३२९७ । कादेर्घ्याद्ध्युपसर्गस्य । ३ । ४ । ९६ ।

द्विपुत्रपुत्रर्षीभ्यश्च कादेर्घ्यः कश्चत्प्राणिः । कश्चत्प्राणिः । कश्चत्प्राणिः । कश्चत्प्राणिः ।

3297. The penultimate of the Churādi कश्च is shortened

before the affix च (III. 8. 118), when not preceded by two prepositions (or more).

As चरचरद्, गच्छद्, दन्तच्छद् &c. But चतुष्पच्छद् with two prepositions. The same when preceded by more than two prepositions, as चतुष्पातिच्छद् &c. The elision of चि of चादि &c., by VL 4. 51 S. 2313 should not be considered as asiddha (VL 4. 22 S. 2183) or sthānivat (L 1. 57 S. 50), otherwise there would be no penultimate to be shortened.

३२९८ । गोचरसंचरवह्रजव्यजापकनिगमाश्च । ३ । ३ । ११९ ।

चात्वा निपात्यन्ते । 'दल्ल' (३३००) इति चक्षणाच्च चतोऽपवादः । नावह्रजव्यजिनिगमि चोचरो देवः । संचरन्तेऽनेन चंचरो नार्थः । वहन्त्यनेन वहः सक्तव्यः । वृजः । अहस्तासमुन्नाह । निपात्यमाहीभाषो न । जापकः पश्यस्त्याह । निगम्यन्त्यनेन निगमरहस्यः । चात्वाचः । निगमः ।

3298. And the words 'gochara', 'sañcāhara', 'vaha' 'vraja', 'vyaja', 'āpana' and 'nigama' are anomalous.

These words are irregularly formed by the affix च with the same force as in the last aphorism. This is an *apavāda* or exception to rule III. 8. 121, S. 3300 by which after roots ending in consonants, the affix चञ् is added. Thus चोचर 'pasturage', (lit. that in which the cows graze), संचर 'a passage', (lit. through which they move), वहः 'a vehicle' (lit. by which men are carried), वृजः 'a cow-pee', (by which they go); व्यजः 'a fan' (by which they move the air), the anomaly in this consists in not replacing the अञ् of व्यञ् (वि + चञ्) by the substitute वी as required by sūtra II. 4. 56 S. 2292; जापक 'a market' (lit. that in which men come and traffic); निगमः 'the Veda', 'a market' (that into which they enter.)

The force of the word च in this aphorism is to include other words also, which have not been already mentioned. Thus कषः, दिक्कषः 'a touch-stone' (lit. that on which they rub).

३२९९ । अवे तृक्षोर्घञ् । ३ । ३ । १२० ।

अवतारः कृपादेः । अवतारो अवनिष्ठा ।

3299. The affix 'ghañ' comes after the roots 'tri' (to cross) and 'stri' (to spread), when the upasarga 'ava' is in composition with them, and when the word so formed is an appellative related to the verb either as an instrument or as a location.

This supersedes च. The ञ् is indicative and causes the vṛiddhi of च् (VII. 2. 115 S. 254) and is also for the sake of regulating the accent (VI. 1. 195, 197 S. 3678, 3686). The indicative ञ् is useful in the subsequent aphorism where it changes the palatals into gutturals. Thus अवतारः "the descent" into the well &c. अवतारः 'a screen round a tent'.

How do we apply अवतार also in phrases like अवतारो वदराः 'the descent of rivers', for here the word *avādra* is not an appellative? This use is

also allowed because the *anuvṛitti* of the word *सर्व* is understood here also so that these words *avasthā* &c. may be employed in senses other than appellative.

३३०० । हलश्च । ३ । ३ । १२१ ।

हलश्चाह्वयस्वाह । चापवादः । एतन्ते योनिनोऽस्तिमिति शानः । अथश्रुततेऽनेन यथाप्यादि-
रित्यपानार्थः । विनाशः चतुर्थी ।

3300. And after a verb ending in a consonant, comes the affix 'ghañ', (when the word to be formed is masculine, and related to the verb as an instrument or a location, and thereby the palatal is changed into a guttural).

The whole of the phrase within brackets is to be read into this sūtra from III. 3. 118 S. 3216. This excludes च. Thus लेखः 'a writing' (that in which something is inscribed), वेदः 'the Veda' (that by which all is known), वेशः 'dress' (that which is entered into), बन्धः 'obstruction'; मार्गः 'a way' (that on which they seek); अशानार्थः 'a plant' (that by which disease or the like is cleared away), रागः 'Rāma' (i. e. in which the devout delight); विनाशः.

३३०१ । अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च । ३ । ३ । १२२ ।

अधीयतेऽस्तिमन्वायः । निवर्तयुक्तुर्नहि संहरण्यनेनेति विग्रहः । "अवहाराधाराधारा-
नाशुपसंहरणम्" ।

3301. And the words 'adhyāya', 'nyāya', 'udyāva', and 'sauhāra', are anomalous.

These words are formed by adding the affix चच् to the exclusion of च which would have come by III. 3. 118 S. 3206. All these words are derived from roots which end in vowels. Thus अधि+इ+चच्=अध्यायः 'a chapter or book' (lit. that in which they read), नी+य्याच्=नीत्यायः 'logic justice', (lit. नियमित्यनेन that by which men are ruled) उद्यु+उद्याच्=उद्यावः 'mixture' (lit. उद्युक्त्यनेन that in which they blend), वध्+इ+संहराच्=संहाराः 'destruction' (lit. संहरन्ति अनेन by which they are destroyed) कर्त्+आधाराच्=आधाराः 'support' (lit. in which anything is held), आ+वि+आवाच्=आवायन्ति आशिनम् । So also अवहाराः ।

३३०२ । उदङ्कोऽनुदके । ३ । ३ । १२३ ।

उत्प्लावयत्यनेन्यथा च उदके । पुनरुच्यते उद्विषतेऽस्तिमिति पूर्वोपकुसर्तव्यं भावस्य ।
'अनुदके' निच । उचकोदधुनः ।

3302. The word 'udañka' is anomalous, when the sense of the root refers to subjects other than 'water'.

The word is thus formed : उद्+उच+चच्=उदङ्कः 'a vessel'.

Would not the affix चच् have come by sūtra III. 3. 121 S. 3300 why then this aphorism ? This is made a separate aphorism in order to prohibit the application of the affix, where the word to be formed means 'water'.

Thus तैलोदकः 'a leathern vessel for oil'. So also वृत्तोदकः ।

Why do we say 'when not referring to 'water'? Observe उदकोदकः 'a bucket for drawing water' (उ + उद + कृद्).

३३०३ । जालमानायः । ३ । ३ । १२४ ।

जालीयन्ते जालमादयोऽनेवेत्यानायः । जालच् इति किच् । जालयः ।

3303. The word 'ānāya' is irregularly formed when meaning 'a net'.

The word is thus formed in the sense of instrument. ज + भी + यञ् = जालायः 'a net (by which they are caught); as जालादो जालयान् 'a net for fish'; जालादो जालायान् 'a net for wild deer &c'. Why do we say 'nat'? Observe जालयः ॥

३३०४ । खनो य च । १ । ३ । १२५ ।

खादृच् । खालनः-खालनः । धित्वाऽवचनयोऽप्यदमिति खाद्यनार्थे । तेन खनः पदमित्यादि ।
"जनेर्द्वारेणैव वा चापकाः" । खालः-खालरः-खालविकः-खालनिकवकः । इते खनिकवचनाः ।

3304. The affix 'gha' as well as 'ghañ' comes after the verb 'khan' (to dig), (when the word to be formed is an appellative related to the verb as instrument or location).

The affix चञ् has been read into the sūtra by force of the word ख ।

Thus खालनः or खालनः 'a spade, a hoe.' The indicatory च serves no purpose in the case of khan, for the rule of gutturalisation (VII. 3. 52. S. 2863) has no applicability here. Therefore, since some scope must be given to 'च्' we infer that it applies to roots other than खञ् also. As खनः । पदच् । (neut.)

Vart.—The affix ख also comes in this sense after the verb खञ्. Thus खालच् + इ = खालः 'a spade'. The indicatory च् shows that the final portion called टि should be elided.

Vart.—The affix खर also comes in the same sense : as खालरः a spade.

Vart.—So also the affix खञ् ; as खालनिकः 'a spade'.

Vart.—So too the affix खनवक as खालनिकवकः 'a spade'.

३३०५ । ईषद्दुःसुषु कृष्णकृष्णार्थेषु खल् । ३ । ३ । १२६ ।

खरवाधिकरचयोऽिति निष्पद्य । इषु दुःसुषुलार्थेषु एषस्वात् । 'अथैरेक' (२८३३) इति भावे कर्मणि च । कृष्णः । दुष्करः कटो यवता । कृष्णः । ईषत्करः । दुष्करः । "निनि-
नीलियां खलवेरात्क नेति काव्यच्" । ईषन्निमयः । दुष्कमयः । सुविज्ञयः । निमयः । यवः ।
खयः ।

3305. In the sense of 'hard and difficult' or 'light and easy', the affix 'khal' is added to a verb, when 'ishad', and 'dur' and 'su' are combined with it as upapadaas.

The anuvṛtti of the phrase 'when related as instrument or location' ceases with this aphorism. The word कृष्ण means heavy, and इष् has the force of conveying that sense. The word कृष्ण means 'light, easy', and the words ईषद् and दु convey that sense. The affix comes with the force

of bhāva and karina (S. 2833) Thus ईषत्कले यवता कटः 'a mat is made easily by you', so also दुष्करः 'made with difficulty', सुकरः 'made with ease'. Similarly ईषद्भोजः 'eating pleasantly', दुर्भोजः and सुभोजः :

Why do we say 'after ईषत् &c. ? See कृच्छ्रेण कार्यः कटः 'the mat which is made with difficulty'.

Why do we say 'when meaning 'hard or light' ? Observe ईषत्कार्यं 'a small work'.

Of the affix कल्, the letter क and ल् are indicatory ; क causing the insertion of a nasal (commonly called वृत् augment, VI. 3 67 S. 2812); and ल् regulates the accent (VI. 1 198S. 8676). The augment वृत् will be added in the subsequent sūtra, the क thus has no work in this sūtra.

Vart --The वा substitution does not take place when the affix कल् (IX. 3. 56, III. 1. 134) and कल् III. 3. 126) comes after मि, मि ली and लीः as ईषामिषयः, निषयो वर्तते । ईषप्रययः प्रययो वर्तते । ईषद् विषयः, विषयो वर्तते ॥

३३०६ । उपसर्गात्स्वरूपजोः । ३ । १ । ६३ ।

उपसर्गादिषु लभेदुर्भवात् । ईषत्स्वरूपजोः । दुष्स्वरूपजोः । सुस्वरूपजोः । उपसर्गात् । विद् । ईषत्स्वरूपजोः । कालः ।

8306 The augment वृत् is added to कल् preceded by a Preposition, before the affixes कल् (III. 3 126) and कल् ॥

Thus ईषत्स्वरूपजोः, दुष्स्वरूपजोः, सुस्वरूपजोः, प्रययजोः विषयजोः ॥ This is a Niyama rule, and restricts the scope of VII. 1 64 S. 2862. Before the vowel affixes कल् and कल् the root कल् gets the augment वृत् only then when it is preceded by a Preposition, and not other wise, as ईषत्स्वरूपजोः, कालो वर्तते ॥

३३०७ । न सुदुर्भ्यां केवलाम्परात् । ३ । १ । ६८ ।

उपसर्गात्स्वरूपजोः सुदुर्भ्यां लभेदुर्भवात् । दुष्स्वरूपजोः । सुस्वरूपजोः । केवलाम्परात् । विद् । दुष्स्वरूपजोः । अतिदुष्स्वरूपजोः । कालो वर्तते । अतिदुष्स्वरूपजोः । अति । यदा स्वर्गो वर्तमानमधीयीतदा न विषयजोः ।

8307. The augment वृत् is not added to कल् before कल् and कल् when इ or उ alone (without another Preposition along with them) precedes the root.

Thus दुष्स्वरूपजोः, सुस्वरूपजोः । But दुष्स्वरूपजोः, सुस्वरूपजोः ॥ The word केवल is used in the sūtra because सुदुर्भ्यां is in the Instr. uctal case and not in the Ab. ative. Had it been in the Ab. ative, there would have been no necessity of using the word केवल, for the rule would not have applied, when a preposition intervened between these and the root. I अतिदुष्स्वरूपजोः, the word अति is not an Upasarga but a Karmapravachaniya when अति is used as an Upasarga, we have अतिदुष्स्वरूपजोः ॥ If the words सुदुर्भ्यां be construed as Ab. ative, then also the use of केवल is for a purpose similar to that as above.

pound contra II. 2. 4 S. 703). So also बहुवचनम् (II. 1. 32 S. 694). The व is in these two by VIII. 3. 45 S. 159, and VIII. 4. 10 S. 1054 debarred.

Why do we say "बाह् after a व् ?" Observe निर्द्वयः ।

Why do we say चवत्तार् 'final in a Pada'? Observe कुत्तारि, पुत्तारि । The word चवत्तार् is equivalent to चदे चत्तः or a Locative Tatpuruṣa, and does not mean final of a Pada. Therefore the rule does not apply here. कुत्तारिचोव (ins. sg.) कुत्तारिचोव । Here the व is added by V. 4. 154. S. 891. चोवन् चर्चिरेव = कुत्तारिचोव (a Bahuvrīhi). The व is by VIII. 3. 39. S. 153. Before the affix क्, the word कुत्तारिच् is a Pada (I. 4. 17 S. 280), and thus व् (व्) is final of a Pada; but it is final of a preceding member followed by another Pada. The rule, in fact, applies to compounds, the व् being final in the first term.

३३११ । आवश्यकामनवर्चयोर्निनिः । ३ । ३ । १९० ।

आवर्चकारी । वतं दारी ।

3311. The affix 'nini' is added to the root in denoting agent, showing that there is some necessity or indebtedness or obligation on the part of the agent in connection with the action denoted by the verb.

Thus आवर्चकारी 'must be done'. The compounding here takes place by II. 1. 72. S. 754. So also वतं दारी 'ought to be given a hundred'.

३३१२ । कृत्यार्व । ३ । ३ । १९१ ।

आवश्यकामनवर्चयोरित्येव । आवर्च इति द्वयः । वतं द्वयम् ।

3312. The affixes called 'kritya' also come after a root when the sense to be indicated is that of 'necessity or obligation'.

Thus आवर्च इति द्वयः. 'Hari must be served necessarily'. अवता कस्य आवर्च कतः कर्तव्यः, करणीयः, कार्यः or कृत्यः 'you ought to make the mat'; अवता वतं दारव्यं, द्वयं, &c, 'you ought to pay a hundred'.

३३१३ । क्तिक्त्तौ च संज्ञायाम् । ३ । ३ । ३९४ ।

भातोः क्तिक्त्तु स्यादादिभि संज्ञायाम् । 'क्तिक्त्तु'—(३२६३, इति नेट् । अवताङ्गु तिः ।

3313. The affixes 'ktich' and 'kta' are employed after a root, when benediction is intended, provided that the whole word so formed, is an appellative.

The affixes therefore, give the sense of the agent, with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent, the sense being simply appellative. Thus क्तिक्त्तु = बहुवचनम् 'a weaver' (lit. may he weave); शक्तिः or वक्तिः = बहुवचनम् (VI. 4. 45) 'wealth or gift', पुक्तिः = अवताङ्गु 'success', वक्तिः = बहुवचनम् 'respect'. These are examples of words formed by the affix क्तिक्त्तु. Of words formed by क्त्तु in this sense, we have देवदत्तः = देवा एनं देवाङ्गु 'Devadatta (lit. may the Gods give him). Though the affix क्त्तु has already once

३३१७ । उदीर्वां नादो व्यतीहारे । ३ । ४ । १९ ।

व्यतीहारेऽर्चं नादः कर्त्ता स्यात् । अन्वर्त्तकालार्चनिवृत्तः ।

3317. According to the opinion of the Northern Grammarians, the affix 'ktvā' is added to the root 'men' (to exchange), when the sense is that of interchange (though the action denoted by the former word is not prior to the action denoted by the latter word).

३३१८ । नयतेरिदम्वतरस्याम् । ६ । ४ । १० ।

नेह वचनोऽन्तादेशः स्याद्वा स्यादि । अपचित्वा वाचते । अपनाय । उदीर्वांद्वाकाक्ष-
वाप्तात्तर्चय । वाचिताया अपभवति ।

3318. व may optionally be substituted for the क्त्वा of वा, (नयति) before वचयुः.

Thus अपचित्वा अपनायः.

Thus अपचित्वा वाचते 'having offered an exchange, he asks' अप+क्त्+
वृत्ता=अप+वा+वचयु=अप+नि+वृक्+व (VI. 1. 45 and 71)=अप+नित्वा
(VII. 4. 10). This is an optional rule, as the phrase 'according to the
northern' indicates. So we have in the alternative वाचितायाऽपचयते 'having
asked he exchanges', and this is the more general use of *ktvā*; namely, it
comes after that verb which is concerned about a time *anterior* to that of
the other; see III. 4. 21 S. 3320. The sūtra III. 4. 10 S. 3317 is an
exception to III. 4. 21.

The root नेह has been exhibited in the sūtra S. 3317 as वाह्, with the
vowel वा instead of व. This indicates the existence of the following
Paribhāṣhā —

"A root, which, when destitute of anubandhas, ends in either व, जो
or ऐ, must not be considered to have ceased to end in either व, जो or ऐ,
when an anubandha has been attached to it." By this Paribhāṣhā वैप्
must be regarded as ending in वै, and as thereof वा may be substituted
for the vowel वै (VI. 1. 45), even while वृ remains, वैप् does assume the form
वाप् and is consequently, by the prohibition अवाप् in sūtra I. 1. 20 S. 2373,
forbidden to be termed वृः.

३३१९ । परावरयोगे च । ३ । ४ । २० ।

परेश्च पृथक्त्वावरोह परस्व येनैव गच्छे वातोः कर्त्ता स्यात् । अनाद्य नदी पर्वतः । परमह्मिणो-
ऽन्त पर्वतस्य । अतिशय पर्वत स्थिता नदी । अवरपर्वतयोरोऽन्त नद्याः ।

3319. The affix 'ktvā' is added to a root, to denote what
is situate on that (para) side or on this (avara) side of some-
thing.

The situation on the पर 'the other' side and अवर 'this' side is called
परावरयोगः । Thus अनाद्य नदीपु पर्वतः स्थितः 'the mountain is situate without',

having reached the river & c. on this side of the river, the river being on the other side. Here the word पर्वत is qualified by the word नदी which is the point from which the situation is taken, and which in this case, is on the other side of the mountain. Similarly अविज्ञानं तु पर्वतं नदी स्थिता 'the river is situated on the other side of the mountain'. Here the relation between the 'mountain' and the 'river' is of जवर and वर ।

३३२० । समानकर्तृकयोः पूर्वकाले । ३ । ४ । २१ ।

समानकर्तृकयोर्भावेनयोः पूर्वकाले विद्यमानाङ्गावोः कृत्वा स्यात् । भुक्त्वा वृजति । हित्वा-
तनत् । खात्वा भुक्त्वा पीत्वा वृजति । 'कनुदात्त-' (२३२८) इत्यनुनासिकलोपः । विष्णुः कृत्वा
वृजति । स्वस्वपादेः 'वृज्' किति (२३८९) इति नियमित्वात् । प्रथमिदित्येधेन । वृज्त्वा ।
भुज्त्वा । वृज्त्वा ।

3320. When two actions have the same agent, the affix 'kṭvā' comes after that verb which takes place in a time anterior to that of the other (i. e. the Absolute in 'tvā' refers to that action which precedes in time).

Thus भुक्त्वा वृजति 'having eaten he goes', पीत्वा वृजति 'having drunk, he goes'.

The rule is not confined to the case of two verbs: thus, खात्वा, पीत्वा, भुक्त्वा, दत्त्वा वृजति 'having bathed, drunk, eaten and given, he goes'.

Similarly from वृ । विष्णुः कृत्वा लीति 'He praises Viṣṇu, bowing down'. The nasa. is ended by S. 2428. In the case of वृज् &c., there is always the absence of the वृद्ध augment, because of the prohibition of S. 2381 by anticipation. As वृज्त्वा, वृज्त्वा and वृज्त्वा ।

Why do we say 'having the same agent'? When the agents are different, the gerund cannot be used, but the Locative Absolute construction will have to be used to express the same sense. Thus वृजन्तश्च ब्राह्मणे गच्छति देवदत्तः the Brāhmana having been fed, Devadatta goes'.

Why do we say 'which denotes prior action'? For, if the actions are co-eval, the gerundial construction will not be employed. Thus वृजति च चर्चति च 'he goes and chatters'.

३३२१ । क्त्वि स्तन्दिस्सन्दिः । ६ । ४ । ३१ ।

स्तवोर्भावेन न स्याद्विस्त्व परे । स्तन्त्वा । क्त्विस्त्वादिस्त्वा । स्तन्त्वा-स्तन्दिस्त्वा ।

3321 स्तन्त्वा and स्तन्दिस्त्वा retain their nasal before the affix kṭvā

Thus स्तन्त्वा, and स्तन्दिस्त्वा or स्तन्त्वा, the वृद्ध being added when स्तन्त्वा is considered as having an indicative क् in the dhātupāṭha. When वृद्ध is added, kṭvā is no longer क्त्वि by virtue of I. 2. 18, S. 3322 and elision would not take place, for no rule of elision would apply in that case.

३३२२ । न क्त्वा सेट् । १ । २ । १८ ।

सेट् कृत्वा क्त्वि स्यात् । न क्त्वा । 'सेट्' क्त्वि । कृत्वा ।

3322. The affix *ktvā* when it takes the augment इद् (*i. e.* when it is set) is not *kit*.

Thus वदित्वा । So also स्वेदित्वा, श्वेदित्वा, वर्जित्वा, from स्विद्, दिद् and वृद् ('to sweat', 'to shine', 'to pe', Why do we say वेद् ? Observe कृत्वा, no guṇa.

३३२३ । मृदमृदगुधकुषक्लिशवदवसः कृत्वा । १ । २ । ३ ।

वच्च्वा वेद् कृत्वा किर । वृदित्वा । 'क्लिशः कृत्वा-' (३०४९) इति वेद् । क्लिप्तिवा-क्लिप्त्वा । वदित्वा । वृदित्वा । 'वदविद्-' (२६०९) इति किरवद् । वदित्वा । विदित्वा । वृदित्वा । वृदित्वा ।

3323. The वेद् *ktvā* is however, *kit* after mṛid 'to be gracious', mṛid 'to squeeze', guḍh 'to warp up', kuṣh 'to tear', kliš 'to suffer', vad 'to speak' and vas 'to dwell'.

All the seven verbs mentioned in this sūtra are वेद् verbs, and take an intermediate व्. The कृत्वा before these verbs would not have been *kit* by virtue of the last sūtra; therefore arose the necessity of this sūtra, to provide in anticipation an exception to that sūtra, in favor of these verbs, where the affix *ktvā* is necessarily *kit*. Thus वृदित्वा 'being gracious' वृदित्वा 'having squeezed' वृदित्वा 'having wrapped' वृदित्वा 'having torn', क्लिप्तिवा 'having suffered' or क्लिप्त्वा by S. 3049, वदित्वा 'having spoken' वदित्वा 'having dwelt'. The व् of वद् and वच्च् is changed into व by the rule of Samprasāraṇa (VI 1. 15 S. 2409). It is किर after वद्, विद्, वृद्, वच्च् by S. 2609. As वदित्वा, विदित्वा, वृदित्वा and वृदित्वा (vocalisation by S. 2412, and lengthening by S. 2562).

Moreover in the case of the verbs वृद्, वृच्च् and क्लिच्च्, S. 2617 would have made *ktvā* optionally *kit*; the present sūtra makes it necessarily so.

३३२४ । शोषधात्यकान्ताद्वा । १ । २ । २३ ।

वेद् कृत्वा कित्वाद्वा । वदित्वा-वृदित्वा । वृदित्वा-वृदित्वा । 'शोषधात्य' किर । शोषित्वा । रेवित्वा ।

3324. The set *ktvā* is optionally *kit* after the verbs having a penultimate व् and ending in व् and च्.

The result of being *kit* is that the nasal is dropped. In other words the dropping of the nasal is optional in such verbs. Thus from वृच्च् we have वृदित्वा or वृदित्वा 'having twisted', वृदित्वा or वृदित्वा 'having tied round' वृदित्वा or वृदित्वा.

The word "Nishṭhā" does not govern this sūtra, and comes to an end with the last Aṣṭādhyāyī sūtra.

This rule does not apply to verbs that have not a penultimate व् though they may end in व् or च्. As शोषित्वा and रेवित्वा 'having reviled' शोषित्वा 'having tied'. Here by S. 3322 the एव *ktvā* being not-*kit*, the vowels of the root षिच्च्, and वृच्च् have been gunated.

A verb may have a penultimate व्, but if it has not final व् or च्, the rule does not apply. As वृच्च्+वृत्वा+वृदित्वा 'having dropped' वृदित्वा 'having killed'. Had it been *kit*, the nasal would have been dropped.

३३२५ । अञ्जिवलुञ्चयुत्तश्च । १ । २ । २५ ।

वेद् क्त्वा किङ् । वञ्चित्वा-वञ्चित्वा । वृञ्चित्वा-वृञ्चित्वा । शृञ्चित्वा-शृञ्चित्वा ।

3325. The set *ktvā* is optionally *kit* after the verbs *vanch*, 'to cheat', *lunch* 'to pluck' and *rit* 'to dare or abhor.'

After the above three verbs, the *ktvā* affix being *śeṭ* may or may not be *kit*. As वञ्चित्वा or वञ्चित्वा 'having cheated'. So also वृञ्चित्वा or वृञ्चित्वा 'having plucked' शृञ्चित्वा or शृञ्चित्वा 'having dared'.

When the verb *चर* *ṛit* takes the affix *ईवङ्* it is not governed by this sūtra. See sūtra III. 1. 29.

When the *ktvā* is not *śeṭ* but *anīṭ*, then there is no option allowed.

As चर + क्त्वा = चरक्त्वा.

३३२६ । तृप्तिमृषिकृशोः काश्यपस्य । १ । २ । २५ ।

चपः वेद् क्त्वा किङ् । वृञ्चित्वा-वृञ्चित्वा । वृञ्चित्वा-वृञ्चित्वा । वृञ्चित्वा-वृञ्चित्वा । 'तृप्तेः व्युपधाद्' (३६५७) इति वा किञ्चिद् । व्युत्तिक्त्वा-व्युत्तिक्त्वा । वृञ्चित्वा-वृञ्चित्वा । 'रत्नाः' किङ् । वेदित्वा । 'व्युपधाद्' किङ् । वृञ्चित्वा । 'हलादेः' किङ् । वृञ्चित्वा । 'वेद किङ् । वृञ्चित्वा । 'वसतिव्योरेदि' (३०३६) । वृञ्चित्वा । वृञ्चित्वा-वृञ्चित्वा । 'कङ्क्षेः प्रत्ययाद्' (३०३७) इति वृञ्चित्वा । वृञ्चित्वा । वृञ्चित्वा । वृञ्चित्वा । 'वृषी विभोदने' (३०३८) इति । विभोदने वृञ्चित्वा ।

3326. The set *ktvā* is optionally *kit*, according to the opinion of the Rishi Kāśyapa, after the verbs *ṛiś* 'to be thirsty,' *mṛiś* 'to sprinkle,' and *kṛiś* to become lean.

As वृञ्चित्वा or वृञ्चित्वा 'having thirsted,' वृञ्चित्वा or वृञ्चित्वा 'having sprinkled,' वृञ्चित्वा or वृञ्चित्वा 'having become lean.' By sūtra 3322 the *śeṭ* *ktvā* is never *kit*. This sūtra adds another exception to that general rule.

The special mention of Kāśyapa is for the sake of showing respect. The *व* is already understood in this sūtra by Anuvṛtti from sūtra 3324.

३३२६ । क । रलो व्युपधाद् धलादेः संश्च । १ । २ । २६ ।

3326A. A root ending in a letter of रल् pratyāhāra (every consonant except व and ष), and beginning with a consonant, and having a penultimate व or द optionally gunates its vowel before the वेद् *ktvā* and *san*.

Thus वृञ्चित्वा or वृञ्चित्वा । वृञ्चित्वा or वृञ्चित्वा । Why 'ending in a consonant other than व or ष'? Observe वेदित्वा where वेद् ends in व ।

Why 'having व or द as penultimate'? Observe वृञ्चित्वा from वृद् where the penultimate is ऋ ।

Why 'beginning with a consonant'? Observe वृञ्चित्वा from वृद् ।

Why do we say 'वेद् *ktvā*'? Observe वृञ्चित्वा ।

३३२६ । ख । वसति व्युधोरिद् । ३ । २ । ५२ ।

३३२९ । क । पूङ्गव । ३ । २ । ५१ ।

3329A The kṭvā and the Nishthā optionally take वृ after ङ ।

Thus चवित्वा (I 2 22. S. 3051) causes guṇa, or वृत्वा ।

३३३० । जालनशो विभावा । ६ । ४ । ३२ ।

जालनां नयेद्य नलोपे वा स्वादुक्त्वि चरे । जलत्वा-जल्वत्त्वा । जलत्वा-जल्वत्त्वा । 'नदित्-नदीत्-' (२५१३) इति दुष् । नदय चरे लोपः । नहृत्वा-नहृत्वा । 'एवादिभ्यश्च' (२५१५) इतीदृशे । नशित्वा । 'अलादाविति जाल्वाच्' । नेश् । जलित्वा । कवित्वाद्देह् । चरे । जलत्वा-जल्वत्त्वा । 'जलवन-' (२५०४) इत्याप्तम् । जालत्वा-जलित्वा । 'यतित्त्विति-' (३००४) इतीत्यच् । दित्वा । चित्वा । जित्वा । लित्वा । 'दधातेर्हि' (३००६) । दित्वा ।

3330 The nasal may be optionally elided before kṭvā in a root ending in ज् and in नच् ।

Thus जलत्वा or जल्वत्त्वा or जल्वत्त्वा, नहृत्वा or नहृत्वा । See VII 1. 60 S. 2517 for the augment जुष् in नच् । When वृ comes, we have चवित्वा । It takes वृ by S. 2515.

Part.—The elision of ज् takes place before the jhalād. kṭvā and not when it takes the augment वृ । Therefore not न. जल्वृ, when forms its guṇa as जलित्वा । The root being कविच्, the वृ is optional. Therefore before the jhalād. kṭvā, the forms are जलत्वा, or जल्वत्त्वा । The final of नच् &c. are replaced by ज् before kṭvā (S. 2504). Thus जालत्वा or जलित्वा । The roots यति स्वति got वृ by S. 1074. Thus दित्वा, चित्वा । जित्वा । लित्वा । दित्वा । The हि replaced वा before kṭvā (S. 3076) । As दित्वा ।

३३३१ । जहृत्तेर्य कित्वा । ३ । ४ । ४३ ।

दित्वा । जहृत्तेर्य । जहृत्वा । जहृत्वा । 'जहृत्तेर्य' (३०००) । जहृत्वा ।

3331. हि is substituted for हा (जहाति) before कत्वा ।

As दित्वा एवम् नञ् नञ् । दित्वा नञ् । The rule does not apply to हा निदीते । There we have हात्वा नञ् ।

The कृच् is replaced by जञ् before kṭvā । A जञ्वा । See S. 3080.

३३३२ । सप्तस्येनउपूर्वे कत्यो ल्यप् । ३ । १ । ३३ ।

अजयउपूर्वस्येनउपूर्वसे कत्यो ल्यप् वेद्यः स्वात् । दुष् । मकुत्वा । 'अजय' कित्वा । मकुत्वा । मकुत्वा ।

3332 In a compound, the first member of which is an Indeclinable but not नञ्, ल्यप् is substituted for कत्वा ।

Thus मकुत्वा, मकुत्वा । The त्वा is added by III. 4. 21, the compounding is by II. 2. 18, and दुष् by VI. 1 71. चार्थः कृत्वा । The त्वा is added by III. 4. 61 and compounding is by II. 2. 22. जालाकृत्वा, द्विजाकृत्वा । The त्वा is added by III. 4. 62. Why do we say 'in a compound'? Observe कृत्वा इत्यात् । Here the counter example is इत्यात्, which is preceded by an Indeclinable कृत्वा, but as it is not compounded, there is no substitution. Why do we

३३३५ । न ह्यपि । ६ । ४ । ६८ ।

ह्यपि परे पुनस्तथादीरीत्यं न । येद् । मयस्य । मयाव । मनाव । मयाव । मयाव । मयाव । मयाव ।
'जीनातिनिरोति-' (२५०८) ह्यवापयत् । मनाय । निनाय । लवदाय । 'विभावा लीदयोः' (३५०९) ।
विनाय-विनीय । निनाय । लवदाय । विचार्य । विचार्य ।

3335. The *ह* substitution for *अ* under VI. 4. 66, § 2462 does not apply when the absolutive affix *ह्यप्* follows *उ* वा, ह्यवा, ना, वा हा and वा ॥

Thus मयाव, मयाय, मनाव मस्ताव, मनाय, मयाव, मदाव and लवदाव ॥ The affix *ह्यप्* as the substitute of *ह* is a *किट्* affix by I. 1. 56. The *अ* replaces the vowels of *निनी* and *जीनाति* by §. 2508. Thus मनाव निनाय and लवदाव । In the case of *ली* there is option by §. 2508. As विनाय or विनीय । The *वि* is elided before *ह्यप्*. As लवदाय, विचार्य ।

३३३६ । ह्यपि लघुपूर्वात् । ६ । ४ । ५६ ।

लघुपूर्वात्परस्य चेट्यादयो ह्यल्लह्यपि । विगच्छन् । मयन्मय । मयैभिद्यन् । 'लघुपूर्वाद् किट् । संप्रसार्ये ।

3336. *अ* is substituted for the *ह* of *ह्यि*, before the Absolutive affix *ह्यप्*, when the vowel preceding the *ह* is light.

Thus मयन्मय गतः, लवन्मय गतः, मयैभिद्यन्, विगच्छन् ॥ Why do we say preceded by the short *ह*? Observe मयाव गतः the vowel preceding the *ह* is long. Here VI. 4. 51 applies. The shortening and elision of *व* and the elision of *अ* should not be considered as asadha, as their place of operation is not the same. Thus *अ* + *किट्* = *ह्यपि*, this *अ* is shortened by VI. 4. 92, and we have *ह्यपि* ॥ This shortening is not to be considered as asadha, for if asadha, the rule being no *agha pūrva*, the present rule would not apply. Similarly *मयिद्य* as the intensive root, its *य* is elided by VI. 4. 40, the elision is not considered as asadha, for if it were asadha, the *ह* of *ह्यि* would not be *agha*. Similarly the elision of *अ* in *ह्य* when *अ* is a root which ends in *अ*, (see Dhātupāṭha Ch. III. 809), is not considered as asadha for similar reasons.

३३३७ । विभावापः । ६ । ४ । ५९ ।

आतोर्लोत्थादयो वा ह्यल्लह्यपि । मयन्मय-मयन् ।

3337. *अ* is optionally substituted for the *ह* of *ह्यि* before the affix *ह्यप्*, after the verb *मयप्* ॥

This मयन्मय or मयन् गतः ॥ This however does not apply to the *अ* substitute for *ह*, as मयन्मय गतः (VI. 1. 43, VII. 3. 86). The maxim of Pratipadokta applies here.

३३३८ । क्षियः । ६ । ४ । ५८ ।

क्षियो ह्यपि दीर्घः ह्यवा । मयीय ।

3338. A long is substituted for the *ṛ* of *वि* before *हृप्*.
As *सवीय*, *उपवीय* ॥

३३३८ । हृवपि च । इ । १ । ४१ ।

जेजे हृवपि ईमकारत्वं न स्यात् । अत्राय ।

3339. The semivowel of *वे* is not vocalised when the Participial affix *हृवप्* follows.

Thus *अवाच*, *उपवाच* ॥

३३४० । उयश्च । इ । १ । ४२ ।

अक्याप ।

3340. The semivowel of *व्या* 'to grow old' is not vocalised when the affix *हृवप्* follows

Thus *अव्याच*, *उपव्याच* ॥

३३४१ । व्यश्च । इ । १ । ४३ ।

उपव्याच ।

3341. The semivowel of *व्या* (*व्ये*) 'to cover' is not vocalised when the affix *हृवप्* follows.

As *अव्याच*, *उपव्याच* ॥ The separation of this sūtra from the last is for the sake of the subsequent sūtra, in which the anuvṛtti of *व्ये* runs

३३४२ । विभाषा घरेः । इ । १ । ४४ ।

घरेर्देजो वा संस्कारत्वं हृवहृवपि । कुर्वन् वागित्वा वरत्वात् इत्यः' (३३४८) इति दीर्घः । परिधीय-परिचयाय । यद्यत् कुर्वन् व्यादाय हृवपिति' जेजे निनीत्य हृवपिति' इति । व्यादायर्त्त-भीकृतोत्तरकाशोपि व्याचदायवोरनुहृवोत्तरहृवमिवर्त्तया न विचरति ।

3342. The vocalisation may optionally take place when *वे* preceded by *वक्* takes the affix *हृवप्*.

Thus *परिधीय हृवप्* or *परिचयाय* ॥ The augment *हृव्* presented by VI. 1. 71 is dobarred by VI. 4. 2 S. 2559 which causes the lengthening of the vowel: since VI. 4. 2 is subsequent to VI. 1. 71.

Vart.—The phrase *कुर्वन् व्यादाय हृवपिति जेजेनिनीत्य हृवपिति* 'he sleeps, with his mouth open, and laughs with his eyes closed', is valid, though the affix *हृवप्* is not added to the verb denoting prior action. For he sleeps first, and then while so sleeping, he gapes: similarly he laughs first and then closes the eyes. So no *ktvā* can be properly added under these conditions to verbs denoting subsequent action. There being no *ktvā*, *a fortiori* there can be no *lyap* also. The *varṭika* makes an exception. Though the 'sleeping' and 'laughing' preceded the action of 'gaping' and 'closing of eyes', yet as they *subsist* even after 'gaping' and closing of eyes', they may be said in so far to be *subsequent* to these.

३३४३ । आभीक्ष्यं गुमुत्थ । ३ । ४ । २२ ।

चौतः पुन्ये इतिरेये पूर्वेष्वपि यमुत्थवाह इत्या च । द्वित्वम् । स्मारंस्मारं भवति द्विवत् । स्मृत्वास्मृत्वा । पायंपायम् । भोजंभोजम् । कार्यंकार्यम् । 'चिरचमुलोः' (२०६२) इति यमुत्थपरे षो वा दीर्घः । पार्श्वंशाम्-गर्भगम् । 'विभाषा चिरचमुलोः' (२०६५) इति पुन्या । सम्भलम्भम्-साम्भलम्भम् । अश्लिष्यतविभाषयोचमुत्थस्य नित्यं पुन्य । प्रलम्भं प्रलम्भम् । 'सामोऽविचिष्यत्-' (२४८०) इति पुन्य । जागरंजागरम् । यदन्वत्प्राप्नोवत् ।

3343 The affixes 'namul' and 'ktvā' come after a root, when re-iteration is to be expressed.

The phrases 'when the agent of both the verbs is the same' and 'after the verb whose action occurs first in time' are to be read into this sūtra to complete the sense. The force of च is to introduce the affix कृत्वा into this sūtra. The affixes *ktvā* and *namul* express 're-iteration' then only when the verb is doubled, and not singly. See rule VIII 1. 4 § 2. 30. Thus स्मारं स्मारं भवति द्विवत् "Constantly remembering he bows to Shiva" So also we may have स्मृत्वा स्मृत्वा भवति द्विवत् conveying the same sense. Similarly पायंपायं or भोजं भोजं or कार्यं कार्यं &c.

By VI. 4. 98 S. 2762 there is optional lengthening of the penultimate vowel before *namul*, as पार्श्वं पार्श्वं or गर्भं गर्भं : This is of course confined to the causative द्वि roots.

In the case of the root *labh*, there is optionally the augment पुन्य inserted, as सम्भम्भम् or सम्भं सम्भम् by VII 1. 69 S. 2765. But we have already explained in that sūtra that the option taught there is a restricted one (*vyavasthita vibhāṣā*) and the पुन्य is compulsory and not optional after प्रा &c. Thus प्रलम्भम् प्रलम्भम् only one form. In the case of *√jāgrī* there is *gūṇa* by VII. 3. 85 S. 2480 as जागरम् जागरम्. The same is the case when the root takes the causative *pr.* also.

३३४४ । यदयनाकाङ्क्षये । ३ । ४ । २३ ।

यन्मन्त्र उपपद्ये पूर्वकादि यत्प्राप्तं तन्न यत् पुर्वोत्तरे क्रिये तद्वाक्यनपरं वाकाङ्क्षये वेद । यदयं भुङ्क्ते ततः पचति । इह यत्पाठयन्ती न । 'अनकाङ्क्षे द्विवत् । यदयं भुङ्क्ता भुङ्गति ततोऽपीति ।

2344. The affixes 'ktvā' and 'namul' are not added to a root, when the word 'yad' is used, in a simple sentence, which does not depend upon another to complete the sense

The word *आकाङ्क्षा* means 'inter-dependence' or the inability of a word, phrase or sentence, to indicate the intended sense in the absence of another word, phrase, or sentence. In other words, when there are two actions one prior and another subsequent, and they complete the sense of the sentence, without standing in need of any other verb; in such a case, *ktvā* and *namul* are not used, when the word *yad* is in composition. This sūtra prohibits the affix *ktvā* also, though the affix *namul* is in immediate context. Thus यदयं भुङ्क्ते तदा पचति, यदयन्मन्त्रे ततः वेदे, having eaten, he cooks, having read, he sleeps.

But when there is inter-dependence or *आकांक्ष*, we have *यद्यं कृत्वा कृति*, *आभीत इव ततः परम्* : Professor Bothlingk translates it thus : 'In connection with *यद्* the above-mentioned Absolutives will not be applied, unless the two verbs required one more as complement.'

३३४५ । विभाषाद्येप्रथमपूर्वेषु । ३ । ४ । २४ ।

आभीतपय इति नापुनर्वते । वपुवपदेषु कथानकर्तृकयोः पूर्वकात्ते कत्वाकृतौ वा एतः । अनेभोजं कृति । अनेपुनरुक्ता । प्रथमनोत्रय-प्रथमपुनरुक्ता । पूर्वयोत्रय-पूर्वपुनरुक्ता । पने कहरादयः । अत्रं मुहूर्ते ततो कृति । आभीतपये तु पूर्वविधितिर्ययेन निरत्ययेन विधिः । अने भोजनोत्रं कृति । पुनरुक्तापुनरुक्ता ।

3345. The affixes 'ktvá' and 'namul' come optionally after that verb which denotes the prior action, when both verbs have the same agent, provided that the following words are in composition:—'*agre*', '*prathama*' and '*pârva*'.

This is an *Aprâpta-vibhâsha*. The word 're-iteration' is not understood here. Thus *अने, भोजं कृति* 'having first eaten he goes'. In the same sense we may use also *अने पुनरुक्ता कृति*. Similarly *प्रथमं भोजं कृति* or *प्रथमं पुनरुक्ता कृति*. Similarly *पूर्वं भोजं कृति* or *पूर्वं पुनरुक्ता कृति*.

By using the word 'optionally' it is indicated, that the regular Tenses, such as the Present &c., may be employed also. Thus *अने मुहूर्ते ततः कृति* 'he eats first and then goes'. The rule is compulsory when re-iteration (S. 3343) is denoted, for the : that rule, though prior, will debar this subsequent rule. As *अने भोजं भोजं कृति* or *पुनरुक्ता पुनरुक्ता* :

३३४६ । कर्मण्याक्रोशे कृजः समुञ् । ३ । ४ । २५ ।

कर्मवपुवपद् आभीते गच्छे । चौरद्वारनाक्रोशति । कतेतिरवधारणे । चौरकामपुनरुक्तायैत्यर्थः ।

3346- The affix '*khamul*' is added to the verb '*kri*' (to utter), when a word in the accusative case is in construction with it, if the sense intended implies 'abuse'.

Of the affix *समुञ्*, the efficient portion is *अच्*, the indicatory *ञ* introduces the agent *कृज* (VI. 3. 67 S. 2942). Thus *चौरं द्वारनाक्रोशति* 'he reviles him as thief, &c. calls out in abuse 'thou art a thief, thou art a robber, &c.' The person is not really made a thief, but making him a thief is to express one's indignation. The verb *कृ* here means 'to utter'.

३३४७ । स्वादुनि वामुल् । ३ । ४ । २६ ।

स्वाहृष्येषु कुतो वपुस्वयादेककर्तृकयोः पूर्वकात्ते । पूर्वपदस्य नाम्नात्वं विधात्यर्थः । अस्वाहृ स्वाहृ कृत्वा मुहूर्ते स्वाहृकारं मुहूर्ते । संदन्वकारः । कर्मवकारः । चौरकामवपुवपदे स्वाहृपूर्वाधी । वाचक्येक कत्वापि । स्वाहृ कृत्वा मुहूर्ते ।

it, and the sentence denotes an angry reply (if the omission of 'krīñ' is unobjectionable).

When one questions or replies in indignation, displeasure or anger, then is this construction valid. Thus क्वाकारं भोष्ये, किं वयानेव 'I will eat in that way, what is that to you?' Similarly वयानकारं भोष्ये, किं वयानेव ।

Why do we say 'when an angry reply is made'? Observe क्वाकृत्याऽहं भोष्ये तथा त्वं द्रव्यमि 'in what way I will eat, that thou wilt see'.

Why do we say 'when the omission of कृञ् would be valid'? Witness क्वाकृत्याऽहं क्षितो भोष्ये किं वयानेव 'what is that to you, in what way turning my head I will eat'!

३३५० । कर्मणि हृषिषिदोः सकल्ये । ३ । ४ । २८ ।

कर्मण्युपपदे कतुल्यत्वात् । क्वाकारं हरेति । कर्माः क्वाकारं कृत्यन्ते । क्वाकारं हरेति भोष्यति । यं यं क्वाकारं जायति सभवे सिञ्चार्यति वा इति सर्वे ज्ञेयवर्तीत्यर्थः ।

3350. When the object is compounded with it, the verb 'driś' (to see), or 'vid' (to know), takes the affix 'namul', to denote the total number of such objects.

Thus क्वाकारं हरेति 'he woos every girl that he sees i. e. all the girls seen'. क्वाकारं हरेति 'he feeds as many Brāhmanas as he knows, i. e. all whom he knows, finds or thinks of'.

३३५१ । यावति विन्दजीवोः । ३ । ४ । ३० ।

यावद्देवं मुह्यते । यावत्कालं यावदित्यर्थः । यावत्जीवन्मयोति ।

3351 The affix 'namul' comes after the verb 'vid' (to get) and 'jiv' (to live), when the word yāvat, is combined with them.

As यावद्देवं मुह्यते 'he eats all that he gets'. यावत्जीवन्मयोति 'he studies as long as he lives, i. e. throughout his life'.

३३५२ । चर्मोदरयोः पूरेः । ३ । ४ । ३१ ।

चर्मोदरयोः । चर्मपूरं स्फुरति । उदरपूरं मुह्यते ।

3352 The affix 'namul' comes after the verb 'pâr' (to fill), when the words 'charman' and 'udar' are compounded with it as object.

Thus उदरपूरं मुह्यते 'he eats so as to fill his belly' ? चर्मपूरं स्फुरति 'he spreads so as to cover the skin'.

३३५३ । वर्षप्रमाणं कक्षोपश्वास्यान्यतरस्याम् । ३ । ४ । ३२ ।

कर्मण्युपपदे प्रत्येकस्वार्थकारणत्वात् वा कतुल्यत्वात् वर्षप्रमाणं वर्षे । वर्षप्रमाणं वर्षे देवः । 'वर्ष' इति चिह्नं । उपपदस्य चापवादः । कृषिकामित्यर्थः ।

3353. The affix 'namul' comes after the verb 'pâr' (to fill), when the word so formed expresses a measure of rain-fall; and optionally the long 'û' of this 'pâr' is elided.

Thus गोचरवृष्टिर् or गोचरवृष्टिं वृष्टो देवः 'it rained filling up small puddles (lit. the impression made by the foot of the cow on the soil)'. चीताग्रं or चीताग्रं वृष्टो देवः 'it rained filling up all furrows'.

Why have we used the word ऋच्य 'of this pūr' in the sūtra? The long ऋ of वृष्ट् is to be elided, and not the long क, if there be any, of the upapada. Thus वृषिकाविवृष्टिर् or वृषिकाविवृष्टिं वृष्टो देवः. Here the long क of वृ is not shortened.

३३५४ । चेतो ज्ञोयेः । ३ । ४ । ३३ ।

चेतायेव कर्तव्यपदेव ज्ञोयेर्देवमुत्पद्यमानाते । चेतो ज्ञोयेर् वृष्टो देवः । वक्तव्योपपद । वक्तव्योपपद ।

3354. The affix 'namul' comes after the causative of the root 'kñīy' (to wet), when there is compounded with it a noun denoting 'clothing', in the accusative case, as an upapada, if the whole word so formed expresses a measure of the rain-fall.

The verb ज्ञोयि is the causative root formed from the simple root क्ण्व् 'to wet'. Thus चेतो ज्ञोय वृष्टो देवः or वक्तव्योपपद or वक्तव्योपपद &c. 'it rained so as to wet the clothes'.

३३५५ । निमूलसमूलयोः कषः । ३ । ४ । ३४ ।

कर्तव्योपपद । कषादिचक्रप्रयोगेन कषयति । कष मकरणी प्रत्ययान्ते इति न संभवति । निमूलकार्थं कषयति । समूलकार्थं कषयति । निमूलं समूलं कषतीत्यर्थः । एकस्यापि भावार्थेन निमूलसमूलयोः कषयति । निमूलसमूलयोः कषयति । निमूलसमूलयोः कषयति । निमूलसमूलयोः कषयति ।

3355. The affix 'namul' comes after the verb 'kash' to rub, when the words 'nimūla' and 'samūla' are compounded with it in the accusative case.

Thus निमूलकार्थं कषयति he scrapes down to the scraping up of the roots समूलकार्थं कषयति he scrapes up to the scraping up of the roots. In fact, the gerund of the root and the root itself denote the same thing, the whole sentence निमूलकार्थं कषयति &c. is equal to निमूलं कषयति and समूलं कषयति. From this sūtra up to III 4. 46, S. 3367 the subsequent verb governing the previous word, must be derived from the same root from which the gerund is derived. Though the verb is the same in the antecedent and the subsequent, yet there is a slight difference of meaning the verbal derivative qualifies the verb and thus intensifies the meaning of the simple root. See III 4. 46 S. 3367. The word pūrva kālā does not govern thus and the subsequent sūtras.

३३५६ । शुष्कवृक्षसु पिशः । ३ । ४ । ३५ ।

शुष्कं कर्तव्यं पिशयति । शुष्कपिशं पिशयति । शुष्कं पिशयति । पिशयति ।

3356. The affix 'namul' comes after the verb 'pish' (to

grind), when the words 'śuṣhka' (dry), 'chūrṇa' (powder), and 'rūksha' (dry), in the accusative case are compounded with it.

Thus शुष्कवेधं विनष्टि = शुष्कं विनष्टि 'he grinds it dry grinding i. e. grinds it dry'; चूर्णवेधं विनष्टि 'he grinds to powder grinding i. e. grinds till it becomes a powder, रूक्षवेधं विनष्टि 'he grinds it dry'. Here also an appropriate verb from the same root विष् must be used to govern the gerund.

३३५७ । समूलाकृतजीवेषु हृक्कृञ्ग्रहः । ३ । ४ । ३६ ।

कर्त्तव्यत्वेन । चक्षुःपादं हन्ति । चक्षुःकारं करोति । जीवघातं ब्रह्मति । जीवघाति जीवः । ब्रह्मपक्षवेधः कः । जीवघ्नं ब्रह्मातीत्यर्थः ।

3357. The affix 'namul' comes after the verbs 'han' (to kill), 'kṛi' (to make) and 'grah' (to seize), when the words, 'samūla', 'akṛita' and 'jīva' in the accusative case are respectively compounded with them.

Thus चक्षुःपादं हन्ति (VIII. 3. 32 and 34) 'he destroys so as to tear up by the roots i. e. he totally extirpates', चक्षुःकारं करोति 'he does a thing which was not done before', तं जीवघातं ब्रह्मति 'captures him so as to preserve his life, i. e. captures him alive'. Here also appropriate verbs from the same roots are used to govern the gerund. The affix क is added to जीव because it has a penultimate इच् vowel, and so जीव means 'living' and is equivalent to जीवति :

३३५८ । करणे हनः । ३ । ४ । ३७ ।

पादघातं हन्ति । पादेन हन्तीत्यर्थः । ब्रह्मविज्जुग्रहोपाधः । ब्रह्मविज्जुग्रहाद्योऽर्थः शानः । निज्जुग्रहोपाधे तु हिंसायां क- (3354c) इति वक्ष्यते ।

3358. The affix 'namul' comes after the verb 'han', when a word in the Instrumental case is in composition with it.

Thus पादविज्जुग्रहं हन्ति (VII. 3. 32 and 54) = पादविज्जुग्रहं हन्ति, he strikes the *Verbs* with the hand, पादघातं ब्रह्मति इति 'he strikes the ground with the foot'. Reading this sūtra along with III. 4. 48, S. 3369 we find that हन् here does not mean 'to kill', and the further difference between this aphorism and that is, that in the case of this sūtra a cognate verb from the same root (S. 3367) must be used, as the gerund, not so in sūtra III. 4. 48 because III. 4. 48 S. 3367 applies here also, and an appropriate verb from the same root is employed to govern the gerund. Further this sūtra is for the sake of forming *Invariable* compounds with the upapadas, such as पादघातं ।

According to Pāṇjali this affix comes after हन् under this aphorism, even when हन् means 'to injure'; thus counteracting rule III. 4. 48, S. 3369 by anticipation, and in opposition to the general principle of interpretation enounced in rule I. 4. 2. Thus ब्रह्मघातं हन्ति 'he kills with the sword'; शरघातं हन्ति, 'he kills with arrows'.

३३५९ । स्नेहेन पिबः । ३ । ४ । ३८ ।

स्निहते येन स्निग्धकृते विभेद्युच् । उदवेद्यं विनष्टि । उदकेन विनष्टीत्यर्थः ।

3359. The affix *namul*, comes after the verb 'piśh' (to grind), when a word in the Instrumental case denoting 'liquid' is in composition.

Thus उदवेद्यं विनष्टि = उदकेन पिनष्टि (VI. 3. 58 S. 306.) 'he grinds with water', तैलवेद्यं विनष्टि 'he grinds with oil'. Here also III. 4. 46 S. 3367 applies, and an appropriate verb from the same root is employed to govern the gerund.

३३६० । हस्ते वर्तिग्रहोः । ३ । ४ । ३९ ।

हस्तायै कर्तव्ये । हस्तवर्ते वर्तयति । कर्तवर्तयः हस्तेन घुलित्वा करोतीत्यर्थः । हस्तघ्रायं घृह्णाति । कर्तव्यग्रहः । घातिग्रहः ।

3360. The affix '*namul*' comes after the verbs 'vartā' (causative of *vr̥t*) and 'grah' when a word denoting 'hand' in the Instrumental case, is in composition.

Thus हस्तवर्ते, कर्तवर्ते or घातिवर्ते वर्तयति = हस्तेन वर्तयति 'he revolves by the hand', So also, यद् हस्तघ्रायद् घृह्णाति he takes him by the hand' so घातिघ्रायद्, कर्तव्यग्रहः &c.

Here also rule III. 4. 46 applies and appropriate verbs from the same roots must be employed to govern the gerund &c.

३३६१ । स्वे पुषः । ३ । ४ । ४० ।

स्वयं स्वपुषं पुषयति । स्वेन स्वपुषे चर्माय विभेद्यं च कर्तुम् । स्वपुषं पुष्णाति । चतुषोषः । गोपुषः ।

3361. The affix '*namul*' comes after the verb 'puṣh' (to feed), when a word in the Instrumental case, having the sense of 'sva' is in composition.

The word *sva* means 'self', 'kinsmen' and 'property'. Thus स्वपुषं पुष्णाति 'he feeds himself', आश्वपुषं, गोपुषं, पितृपुषं, मातृपुषं, चतुषुषं, वैपुषं &c. See I. 1. 68. Rule 3367 applies here also.

३३६२ । अधिकरणे बन्धः । ३ । ४ । ४१ ।

चक्रबन्धं बध्नाति । चक्रे बध्नातीत्यर्थः ।

3362. The affix '*namul*' comes after the verb 'bandh' (to bind) when a word expressing location is in construction with it.

Of course, III. 4. 46 S. 3367 applies here also, and the gerund must be governed by a verb from the same root as *bandh*. Thus चक्रबन्धं बध्नाति 'he binds to the wheel', कूटबन्धं बध्नाति 'he binds in a snare', कुट्टिबन्धं बध्नाति 'he binds in the fist'. चोरबन्धं बध्नाति = चोरके बध्नाति ।

३३६३ । संज्ञायाम् । ३ । ४ । ४२ ।

यच्चातिर्लसुसंज्ञायाम् । लोडुवच वटुः । वटुटिकावचम् । वटुटिकावचम् । वटुटिकावचम् । वटुटिकावचम् ।

3363. The affix 'namul' comes after the verb 'bandh' (to bind), when the word so formed denotes an appellative.

This लोडुवचम् वटुः 'he binds in the manner called *krauncha-bandhana* or 'heron knot', वटुटिकावचम् वटुः 'he binds or is bound in a 'peacock knot', वटुटिकावचम् वटुः bound in a knot called *attāṭka-bandhana*,'

As the above, *krauncha-bandhana* &c. are names of various sorts of 'bonds or knots'. The rule III 4. 46 S 3367 also applies here.

३३६४ । कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशियहोः । ३ । ४ । ४३ ।

जीवनाय नश्यति । जीवो नश्यतीत्यर्थः । पुन्यवाहं वहति । पुन्यो वहतीत्यर्थः ।

3364. The affix 'namul' comes after the roots 'nas' (to perish), and 'vah' (to carry), when the words 'jiva' (life) and 'puruṣa' (person) expressing the agent of these verbs, are respectively in construction with them.

Thus जीवनाय नश्यति = जीवो नश्यति 'he perishes, so that his life perishes i. e. dies away', पुन्यवाहं वहति 'the man carries, i. e. the man becoming a servant, carries another on him = पुन्यः श्रेयो भूत्वा वहति ।

३३६५ । ऊर्ध्वे गुणिपूरोः । ३ । ४ । ४४ ।

ऊर्ध्वं कर्तरि । ऊर्ध्वोर्गुणं गुण्यति । गुणादिऊर्ध्वं वचः तिष्ठतुल्यवर्तीत्यर्थः । ऊर्ध्वपूरं पूर्यते । ऊर्ध्वपूरं वचः पटादिर्ध्वोर्गुणादिना पूर्यो वचतीत्यर्थः ।

3365. The affix 'namul' comes after the roots 'śuśh' (to dry), and 'pār' (to fill), when the word 'ūrdhva', denoting an agent, is in composition with them.

Thus ऊर्ध्वोर्गुणं गुण्यति वृक्षः = ऊर्ध्वं गुण्यति 'the tree is dried up while it is still standing'. Compare वटोर्ध्वोर्गुणं गुण्यति वृक्षः 'or wither like the upheaved grass drying up, (Bhatu, III 14), ऊर्ध्वपूरं पूर्यते 'the jar is filled full to the brim' such as by rain-water &c., the mouth of the pitcher &c. being upwards. Rule III 4. 46 S.3367 applies here also.

३३६६ । उपमाने कर्मणि च । ३ । ४ । ४५ ।

चातकर्तरि । उपनिषाद्य निहितं वस्तु । उपनिषादुरद्वितमित्यर्थः । उपनिषाद्यं वस्तु । उपनिषाद्यं वस्तु । उपनिषाद्यं वस्तु ।

3366. The affix 'namul' comes after a root, when an object or an agent, naming similitude, is in composition with it.

The word 'agent' is read into the sūtra, by virtue of the word च 'also'. That with which any thing is compared is called उपनिषाद or 'object of comparison or similitude'. As उपनिषाद्यं निहितं वस्तु 'water was kept as as carefully ghee is kept', उपनिषाद्यं निहितं 'was kept as gold'. The force is

that of वृष, thus वृषनिवाद्यश्च निद्रितः ॥ वृषनिव निद्रितः । So also when the object of comparison is as agent thus, जखनगं नष्टः 'he perished like a goat'. So also गृहकनाद्यश्च, वन्दनाद्यश्च, &c.

३३६७ । कषादिषु यथाविचयनुमयीः । ३ । ४ । ४६ ।

यथाविचयनुमयीः य यवानुमयीत्यय इत्यर्थः । यदीदोदाहृतम् ।

3367. The same verb should be employed after the gerunds formed from the verbs 'kash' &c ; as the verb from which the gerund is derived.

From sūtra III. 4. 34 up to sūtra III. 4. 45, a verb from the same root must be employed in the subsequent part, as *anuprayoga*, from which the gerund in *namul* was formed. This rule has been illustrated in the examples under the previous aphorisms.

The present is a restrictive or *niyama* rule. This chapter deals with affixes employed in denoting syntactical relation between two verbs (वाच्यवचने मत्पदाः) । See III. 4. 1. so a gerund in *namul*, would, of course, be followed by some verb as *anuprayoga*; the present sūtra declares that the *other* verb must be from the same root as the gerund.

३३६८ । उपदंशस्तृतीयायाम् । ३ । ४ । ४७ ।

इति । अहं वि पूर्वकात् इति संबध्यते । 'तृतीयाप्रभृतीनामवतत्स्यात्' (३८४) इति वा उक्तम् । मूलकोपदं यद् भुङ्क्ते । मूलकोपदं यद् । उपदंशमस्य मूलस्य भुक्तिं मतिं कर्त्तव्यामूलोपा । य-
था उपदंशिनः यद् न यावत् । यथावत् यथावत् यथावत् कर्त्तव्याम् । यथावत् यथावत् यथावत् मत्पदाः
यथावत् । तृतीयायामिति यथावत् यथावत् ।

3368. The affix 'namul' comes after the root 'dāns' (to bite) preceded by the preposition 'upa'; when a word ending with the third case-affix is in composition with it.

The *Upapada samdā* is optional in this case (II. 2 21 § 784). Thus मूलकोपदं यद् भुङ्क्ते or मूलकोपदं यद् भुङ्क्ते 'he eats after having relished the food with radish. Similarly यद् भुङ्क्ते or यद् भुङ्क्ते 'relished with ginger'.

The words मूलक &c in the above examples are the 'objects' of the verb उपदंश्, and 'instruments' of the verb भुज् । Though there is no syntactical relation between the biter and the radish, yet the sense of the passage connotes such relation because it (radish) is the object of the verb 'to bite'. So even in the absence of verbal concordance, there is logical concordance, and so this gives rise to the affix and the compounding. Moreover the use of the word *tritiyāya* indicates this.

Note :—The sense is this. The whole sentence when analysed stands thus. 1. मूलकेन भुङ्क्ते 'he eats with the radish'. How does he eat i. e. what does he bite when eating? The word "मूलक" is the logical object answering to this question, but it is not present in the sentence. It is by context that we supply this word in the analysis of the sentence मूलकोपदं यद् भुङ्क्ते । The

whole sentence thus is नृलक्षेण=नृलक्षणुपदस्य=बुद्धौ । Thus though there is no verbal agreement, there is logical concordance.

If the affix were to be added only then where there was a verbal concordance between the word in the instrumental case and the root, then the proper construction of the sūtra ought to have been उपदंशः करणे just like इनः करणे (S. 3358). But it is not so. Pāṇini uses the words सूतीयावाच्, a bigger word than करणे, implying thereby that the instrumentality of नृलक्षेण is with relation to another verb than उपदंशः. The word नृलक्ष is not related to उपदंश as an instrument kāraka, but rather as an object kāraka and it is instrumental kāraka, by mediation, to the verb बुद्धौ ।

By the rule of वाङ्मय (III. 1. 04) the affix च्वा (or its substitute वप्) may be optionally used, wherever we may use the affix क्तुल् । Thus नृलक्षेणोपवातश्च बुद्धौ ।

३३६६ । हिंसार्थानां च समानकर्मकावात् । ३ । ४ । ४८ ।

सूतीयावाच् उपपदेऽनुप्रयोगवात्तुम् । च्वापकर्तृकाप्रिवावां क्तुल्वाच् । उपदीपवातं वा कालयति वपदेनोपवातश्च । वपदताश्च । 'समानकर्मकावात्' इति किम् ? वपदेन कोरवाहस्य वा कालयति ।

3309. The affix 'namul' comes after roots having the sense of 'hins' (to strike), when the object of this gerund is the same as the object of the main verb, and when the noun with which it is compounded ends with the third case-affix.

Thus वपदीपवातश्च वाः कालयति 'he collects together cows, beating them with a club'. This compound is optional (II. 2. 21). Thus, we have also वपदेनोपवातश्च । Similarly with other verbs having the sense of हिंस thus, वपदताश्च or वपदेन ताश्च ।

Why do we say 'when the object of the gerund is the same as the object of the main verb'? When the objects are different, क्तुल् will not be employed. Thus चारश्च वपदेनोपदस्य, गोपालको वाः कालयति having beaten the thief with the club, the cowherd collects together the cows'.

३३७० । समस्यां चोपपीडरुधकर्षः । ३ । ४ । ४८ ।

उपपुर्वस्य चोडादिभ्यः समस्यन्ते सूतीयावन्ते चोपपदे क्तुल्वाच् । पाखोपपीडं धेनु-
धार्मयोपपीडश्च-पाखोपपीडानुपपीडश्च । कुपोपरोचं वाः स्वापयति । नृलक्षेण-बुद्धौ उपरोचं वाः
वादपुपर्वं भावाः संवृद्धादि । पाखानुपपुर्वश्च-पाखिनोपपुर्वश्च ।

3370. The affix 'namul' comes after the roots 'pid' (to press), 'rudh' (to obstruct), and 'kriah' (to draw), when they are preceded by the preposition 'upa', and when they are compounded with nouns ending with the seventh case-affix or the third case-affix.

Why do we say 'when meaning hurry'? Observe, जाधवाद्गुह्यवान् गच्छति 'having risen from the seat, he goes'. Here 'haste' not being intended, the affix लभ (लभ्) is employed. See II. 2 21.

३३७४ । द्वितीयायां च । ३ । ४ । ५३ ।

यदीच्छामासित्येव । यद्दिवाहं युज्यन्ते । सोऽप्युग्रहः ।

3374. The affix 'namul' comes after a verb, when a word in the Accusative case is in composition, and when 'haste' is intended.

Thus यद्दिवाहः (or यद्दिं वाहः) युज्यन्ते 'they fight, having hastily taken up sticks'. That is, they are in such a haste to fight, that they do not tarry to take up the proper weapons, offensive, and defensive, but engage in fight with anything that is at hand, such as sticks, stones &c. Similarly सोऽप्युग्रहः or सोऽप्युग्रहः ।

३३७५ । अपगुरो नमुलि । ६ । १ । ५३ ।

'गुरो वदामहे' इत्ययमेवो वात्सव्यवचमुलि । अस्वयमोदं युज्यन्ते । अस्वयमोदः ।

3375. There is optionally the substitution of न्ना in the room of the diphthong of the root गुर 'to exert' when preceded by the preposition अप and taking the affix चमुल् ।

The affix चमुल् forming the Absolute Participle is added by III. 4 22 and the word formed by it is repeated. Thus अपगुरो नमुलि or अपगुरो नमुलि । So also this affix is added by III. 4 53: as, अस्वयमोदं युज्यन्ते or, अस्वयमोदं युज्यन्ते "they are fighting with raised swords".

३३७६ । स्वाङ्गेऽमुवे । ३ । ४ । ५४ ।

द्वितीयायामित्येव । अङ्गे स्वाङ्गे द्वितीयायां वातोर्चमुल् । अङ्गिष्वेव कचयति । अङ्गं विवेचय । 'अङ्गवे' लिङ् । विर वतिष्य । येन विना न जीवन्तं उद्गुह्यते ।

3376. The affix 'namul' comes after a root, when a word in the Accusative case is in composition, signifying the limbs of one's own body, when the limb is such that its loss will not destroy life.

Thus अङ्गिष्वेव कचयति 'he narrates, throwing his eye-brows (glances) about in all directions'. अङ्गिष्वेव कचयति 'he prattles, having closed the eyes'.

The स्वाङ्ग word is "a word denoting a thing which not being liquid or gaseous, and being capable of being perceived by the senses, and not being one produced by a change from the natural state, exists in a living being, or though found elsewhere actually or at any particular time, had previously been known as existing in only a living being, or is found to actually, (not figuratively) the same relation to the being it is in, as a similar thing has to a living being".

with a word denoting a member of one's own body; when the affix 'tas' is joined thereto.

Thus जुल्लसःकृत्य नतः or जुल्लसः कृत्या नतः or जुल्लसःकारंनतः । Similarly वृहसः
ग्रह तिष्ठति or वृहसः ग्रह्या तिष्ठति or वृहसः ग्राहं तिष्ठति ।

३३८४ । माधार्घप्रत्यये क्यर्च । ३ । ४ । ६२ ।

माधार्घप्रत्ययान्ते क्यर्चविशेष उपपदे ह्यनुबोः सत्त्वाच्चनुबो नतः । अनाना भावा कृत्वा
नानाकृत्य भावा कृत्वा-नानाकारत् । विनाकृत्य-विना कृत्वा-विनाकारत् । नानाभूय-नावा भूत्वा-
नानाभावत् । अनेकं द्वयवेकं भूत्वा एकपाभूय-एकपा भूत्वा-एकपाभावत् । एकपाकृत्य-एकपा
कृत्वा-एकपाकारत् । 'नतवयवद्वय' विद् । द्विकृत्या । वृत्तकृत्या ।

3384. The affixes 'ktrā' and 'namul' are added to the roots 'kṛi' and 'bhū', when a word ending in the affix 'nā' (V. 2. 27) or in an affix having the force of 'dhā' (V. 3. 42), or having the sense of the affix 'chvi' (to make or to become something what it had not been before, V. 4. 50), is in composition.

The two words, नावा 'various' and विना 'without' are formed by the affix वा (V. 2. 27), affixes having the force of वा are वा, च्वा, च् and च्वा (V. 3. 42 to 46) which are added to numerals in the sense of 'part' or 'fold' &c. The force of *chvi* has already been explained.

Thus अनाना नावा कृत्या नतः=नावा कृत्य नतः । Similarly नाना कृत्वा or नानाकारं नतः । So also विना कृत्य, विना कृत्वा or विना कारं नतः । So also नावा or विना
भूय-भूत्वा or भावं नतः । With words formed by वा and cognate affixes, we have—विना or द्विकृत्य-कृत्या-कारं-भूय-भूत्वा or भावं नतः । But not so in द्विकृत्य कृत्या, वृत्तकृत्य कृत्या ।

Why do we use the word 'affix (प्रत्यय)' in the sūtra? Without it, the sūtra would have run thus: नावाचै क्यर्च, and then any word, having the sense of वा, which has the force of 'except, various' or the sense of वा which means 'part or fold', when in composition with कृ or भू, would have taken the affix चनुब् and क्त्वा. But that is not so. Thus the words द्विकृत्य 'except' and वृत्तकृत्य 'separately' have the sense of वा and वा respectively, as द्विकृत्य कृत्या, or वृत्तकृत्य कृत्या ।

Why do we say 'when the upapada has the force of the affix *chvi*'? Observe, नावा कृत्या आह्वानि नतः ।

The word चर्च in नावाचै qualifies only the term वा, and not वा, for there is no other affix having the sense of वा, which is a single affix taught in V. 2. 27; while, as shown above, there are other affixes having the force of वा. The composition optionally takes place by II. 2. 22.

३३८५ । लुप्तीमि भुवः । ३ । ४ । ६३ ।

लुप्तीमिभवे भुवः सत्त्वाच्चनुबो नतः । लुप्तीं द्वय-लुप्तीं भूत्वा-लुप्तीभावत् ।

3.00
2/20/22

2.00

n.c

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

Call No. *D2945*

Author— *27195*

Title— *Siddhanta*
Kanmudi. W.D. D.K.

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.